КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
ІНСТИТУТУ ЖУРНАЛІСТИКИ

Том 26
січень – березень

електронна версія
на www.journ.univ.kiev.ua

Київ 2007

Свідоцтво про державну реєстрацію видано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України. Серія КВ № 4298 від 13 червня 2000 року
Засновник — Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Постановою ВАК України від 14.11.2001 №2 – 05/9 затверджено як наукове фахове видання з філологічних наук

Усі права застережено. Посилання на матеріали цього видання під час їх цитування обов'язкові

Голова редколегії,
головний редактор
Володимир Різун, д. філол. н., проф.

Редакційна колегія:
Б. І. Черняков, д. філол. н., проф. (заст. голов. ред.)
В. І. Головченко, д. політ. н., проф.
О. М. Гриценко, д. політ. н., доц.
О. В. Зернецька, д. політ. н., проф.
В. Ф. Іванов, д. філол. н., проф.
Ф. М. Кирилюк, д. філол. н., проф.
А. Є. Конверський, д. філос. н., проф.
В. П. Крижанівський, д. і. н., проф.
О. Ф. Коновець, д. і. н., проф.
Є. А. Макаренко, д. політ. н., проф.
А. Г. Погрібний, д. філол. н., проф.
О. Д. Пономарів, д. філол. н., проф.
К. С. Серажим, д. філол. н., проф.
Н. М. Сидоренко, д. філол. н., проф.
М. С. Тимошик, д. філол. н., проф.
А. А. Чічановський, д. політ. н., проф.
В. І. Шкляр, д. філол. н., проф.

Відповідальний випусковий редактор
Наталя Сидоренко, д. філол. н., проф.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка 26 квітня 2006 року.

© Інститут журналістики, 2007

Між минулим і майбутнім

Останні роки увиразнили кілька непересічних моментів в історії української національної преси: 100-ліття з часу появи перших українськомовних періодичних видань на Східній Україні – тижневика "Хлібороб" у Лубнах, часопису "Рідний край" у Полтаві, київської щоденної газети "Громадська думка" (згодом – "Рада"). Підсумком цих ювілейних дат можна вважати Міжнародну наукову конференцію "Національна періодика початку XX століття: розвиток і реалізація української ідеї державотворення", що відбулась у грудні 2006 р. в Інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Проведена конференція засвідчила нерозривність духовного і професійного ланцюгу, міцність практичного фундаменту, закладеного ініціаторами національної преси початку XX ст., а також виявила глибокий пласт ще не знаного і не вивченого в історії української журналістики.

У цьому випуску наукового збірника статті згруповані не за традиційними рубриками, а відповідно до тематики поданих досліджень, що охопили столітній розвиток української періодики: від газети "Рада" як кузні творчих ідей і талантів, використання національних традицій журналістики в контексті періодики початку XX ст., досліджуючи еволюційні процеси в подальші періоди – до осмислення традицій, здобутків і проблем сучасних українських медіа.

В окремих рубриках представлені розвідки, що стали частиною дисертаційних досліджень молодих учених; а також студентські напрацювання в пошуку нових ракурсів українського медіасвіту. Тож поряд із визнаними метрами в царині історії, теорії і практики національної журналістики – такими, як В. Різун, І. Крупський, В. Лизанчук, І. Михайлин, О. Мукомела, В. Демченко, М. Тимошик, Н. Миронець та іншими зустрічаються імена їхніх учнів і послідовників – аспірантів і студентів, які вивчають процеси творення національної преси, аналізують "драконівські заборони" українського руху й культури, дбають про плекання національних ідеалів і державних устремлінь.

Авторами цього збірника стали вчені з усієї України, які представляють такі національні університети, як Київський, Харківський, Львівський, Одеський, Дніпропетровський, Запорізький, Ужгородський, Черкаський, Чернівецький, а також Києво-Могилянську академію, Національний аграрний університет, Національний технічний університет України "КПІ". З-поміж дослідників історії і теорії національної журналістики чимало викладачів із педагогічних університетів, зокрема Києва, Полтави, Тернополя; державних університетів – Луцька й Кам'янця-Подільського.

Цілий пласт історико-біографічних фактів у долі українських редакторів і видавців початку XX ст. розкрили представники Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, звертаючись до архівно-документального прочитання життєпису П. Стебницького, Л. Жебуньова, А. Ніковського, В. Доманицького, О. Бочковського та інших чільних постатей нашої преси.

Невипадковими в цьому збірнику виявилися публікації дослідників відділення "Науково-дослідний центр періодики" Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Української академії друкарства, Гуманітарного університету "Запорізький інститут державного і муніципального управління", Національного музею літератури України, Державного архіву Служби безпеки України, Військового інституту Міністерства оборони України і навіть навчальних закладів економічного профілю – з Кременчука і Кривого Рогу.

Певної міжнародної ваги цьому збірнику надають статті молодих учених із Сирії (Каміран Шейхо аналізує суспільно-політичні умови розвитку преси на своїй батьківщині), Великої Британії (Володимир Роговий досліджує роль В. Короліва-Старого в організації допомоги студентству на еміграції), Білорусі (Максим Рагойша вивчає "український вектор" білоруської публіцистики кінця XIX – початку XX ст.). З огляду на українсько-білоруські перегуки та національний контекст останньої публікації подаємо статтю аспіранта Білоруського університету мовою оригіналу.

Необхідність утілення історичних традицій у сучасну медійну практику засвідчили сьогоденні практики – редактор київського тижневика "Рада" М. Цимбалюк, редактор обласної газети "Запорізька правда" А. Кобинець, ведуча телевізійної програми "Споживач" Т. Шальман, наголошуючи на історичних витоках та філософських уроках минулого.

Тож цей випуск справді насичений – за часом і простором інформаційного охоплення, за широтою осмислених тем і проблем, за географічними координатами авторів, їхнім науковим потенціалом.

Наталя Сидоренко,
член редколегії

ЗМІСТ

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Сидоренко Н. М. Між минулим і майбутнім 3

ГАЗЕТА "РАДА" – КУЗНЯ ТВОРЧИХ ІДЕЙ І ТАЛАНТІВ

Цимбалюк М. І. Газета "Рада": її місце і роль в українському національно-визвольному русі початку XX ст. 7

Крупський І. В. Суспільно-політичні умови зародження, особливості функціонування, основні проблемно-тематичні мотиви публікацій газети "Рада" 12

Рагойша М. В. Украінскі вектар белорускай публіцыстыкі канца XIX – пачатку XX ст. 17

Іванченко О. Р. Автура газети "Рада" 24

Тимошик М. С. Іван Огієнко як співробітник газет "Громадська думка" та "Рада" 29

Миронець Н. І. Петро Стебницький – один із меценатів і співробітників газети "Рада" . . . 36

Старовойтенко І. М. Леонід Жебуньов – активний учасник видавничого життя газети "Рада" . . 42

Дунай П. О. Націєтворчі інтенції публіцистичної діяльності Андрія Ніковського (1909–1916) . . 48

Кобинець А. В. Полеміка "радян" та "хатян": протистояння полярних ідеологій в межах щоденного дискурсу 52

Кузьменко Л. І. Василь Доманицький як публіцист газети "Рада" 56

Лященко О. А. Публіцистика Бориса Грінченка в газеті "Рада" 60

Фіголь Н. М. Уроки газети "Рада" 64

Гоян В. В. Традиції національної журналістики 67

КОНТЕКСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Михайлин І. Л. Українська журналістика Харкова під час Першої російської революції . . 72

Бойко А. А. Церковна проблематика "у крузі інтересів всеукраїнських" 76

Школьна О. Д. Технічна преса Катеринославщини в контексті розвитку спеціалізованої преси краю XIX – початку XX ст. 81

Іванін О. М. Українська культурологічна проблематика газети "Харьковские губернские ведомости" (1901–1903) 86

Хітрова Т. В. Сільськогосподарські часописи Запорізького краю початку XX ст. 91

Сидоренко О. І. Розповсюдження київських українськомовних часописів початку XX ст. . 94

Хоню В. В. Публіцистичні виступи співробітників видавництва "Вік" (1894–1919) у контексті формування засад національно-культурної діяльності в Україні 98

Ковалець Л. М. Творчість Юрія Федьковича у висвітленні західноукраїнської періодики початку XX ст. 104

Хобта О. І. Літературні сюжети та образи початку XX ст. (за сторінками одеського вісника "Основа") 109

Кушнір О. Ю. Ідеї визволення України в публіцистиці Юрія Липи 113

Вежель Л. М. "Чим серце наповнене, те говорять уста його" (Роздуми над поетичною спадщиною Г. Костельника) 118

ЕВОЛЮЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

Пархітько О. В. Суспільно-політична проблематика на шпальтах одеської україномовної преси (1917–1918) 124

Нагорний К. О. Проблема національного самоутвердження в публіцистиці лідера літературного угруповання "Гарт" В. Блакитного 130

Черниш Н. І. Проблеми книжкової справи та історії книги на шпальтах часописів Галичини початку XX ст. (за матеріалами часопису "Стара Україна") 135

Горбик Р. О. "Універсальний журнал" (1928–1929) як явище гедоністичної журналістики: міфологічні сюжети 141

Барчан В. В., Барчан О. В. Ідея державності та соборності в публіцистиці В. Ґренджі-Донського 146

Бондаренко І. С. Функціонування сатиричних жанрів у запорізькій пресі 20–30-х рр. XX ст. . . 151

Каневська І. О. Науково-інформаційна та публіцистична діяльність Ольгерда Іполита Бочковського 156

Роговий В. М. Роль В. Короліва-Старого в організації допомоги українському студентству в еміграції 160

Богуславський О. В. Петлюрівщина як політичний феномен: полеміка на сторінках української еміграційної "лівої" преси 164

Кравченко С. І. Концепція розвитку української літератури в польськомовній публіцистиці Євгена Маланюка 171

Шаргородська А. Ф. Традиції і новаторство І. Багряного в осмисленні національної ідеї (на матеріалі публіцистики) 176

Воротняк Т. І. Канадський україномовний часопис"Наша культура" (Вінніпег, 1951–1953): культурологічний та освітній аспекти 180

ТРАДИЦІЇ, ЗДОБУТКИ І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МЕДІА

Василик Л. Є. Концепти Україна та свобода в реалізації національної ідеї: історико-отологічний аспект 184

Казакова Т. В. Джерела традицій української публіцистичної словесності ("Слово про Закон і Благодать" митрополита Іларіона) 190

Приступенко Т. О., Блохін І. С. Основні вектори розвитку інформаційної політики України на сучасному етапі 195

Сегеда С. І. Військові ЗМІ в інформаційно-пропагандистському забезпеченні життєдіяльності Збройних сил України 199

Вільчинський О. К. Від "Поступу" до "Post-Поступу": національна ідея і становлення української незалежної преси 203

Тарканій Г. М. Вячеслав Чорновіл – журналіст і публіцист 207

Демченко С. В. Медіадискурс та новинні фреймінги (на матеріалі досліджень сучасних зарубіжних комунікативістів) 213

Косюк О. М. Медіадискурс у контекстах: проблема якості 216

Стехіна В. М. Софізми, міфи і парадокси в українській пресі 221

Денискіна Г. О. Мовно-жанрова еволюція анекдота в газетних текстах 227

Шоріна А. Ю. Комерціалізація українського телеефіру 231

Шальман Т. М. Філософсько-комунікативні особливості дискурсу 235

ДИСЕРТАЦІЙНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ворона Н. О. Мова як чинник існування і розвитку нації в публіцистиці Сергія Єфремова . . . 240

Левчук М. А. Освітньо-виховна проблематика на шпальтах журналу "Волынские епархиальные ведомости" (1867–1917) 244

Женченко М. І. Роль правничих часописів Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. у формуванні національної свідомості українського народу 249

Шейхо К. Суспільно-політичні умови розвитку сирійської преси 252

Дев'ятко Н. В. Міф як основа відродження національної свідомості через ЗМІ 258

СТУДЕНТСЬКА НАУКА

Сидоренко О. О. Творчість українських жінок-публіцисток у щоденнику "Рада" 264

Гнесь О. С. Українська революція на шпальтах газети "Нова Рада" (1917–1919) 267

Фісенко Т. В. Часописи "здорового способу життя" на території України початку XX ст. 272

Черняхівська В. В. Дискусія про робітничу пресу (за публікаціями журналу "Дзвін", 1913–1914) 277

Борисова Ю. В. Національна ідея в українській пресі Західної Європи (1939–1945) 281

ПОГЛЯД: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Забіяка І. М. Чи є спадкоємцем "Киевской старины" паризький журнал "Україна"? 284

Сидоренко Н. М. Пресознавчі інтерпретації: коментарі та факти 286

Ткач О. І. Традиції та уроки студентської преси 288

Демченко В. Д. Українська журналістика в контексті сучасних громадсько-політичних відносин . . . 292

Цимбалюк М. І.,
голов. ред. газети "Рада"
УДК 070 (477) (09)

Газета "Рада": її місце і роль в українському національно-визвольному русі початку XX ст.

У статті досліджується історія створення і функціонування щоденної київської газети "Рада" (1906–1914).
Ключові слова: *щоденна газета, національно-визвольний рух, національна ідея.*

The article deals on the history of the weekly newspaper "Rada" (1906–1914), published in Kyiv.
Key words: *weekly newspaper, national and liberation movement, national idea.*

12 вересня 1991 р. вийшло перше число відродженої першої всеукраїнської газети "Рада". Олесь Гончар щиро радів з того; вітаючи і ніби освячуючи ідею її поновлення, високо оцінив роль попередниці в історії України. Зокрема, він зазначив, що "Рада" багато зробила для нашої культури. "Такі видання за часів нашої бездержавності допомагали рятувати інтелект нації. І, звичайно, це ж невипадково, що серед автури "Ради" рясніють імена тогочасних найвидатніших громадсько-політичних і культурних діячів України... Одним словом, мені так уявляється, "Рада" була справді загальнонаціональною, демократичною українською газетою. Це те, чого Україна конче потребує й сьогодні" [8].

Твердження відомого письменника не комплімент і не перебільшення. Це об'єктивна оцінка місця і ролі газети "Рада" ("Нова Рада") не лише у збереженні й розвитку культури, а й, насамперед, в українському національно-визвольному русі, в обстоюванні законних прав і свобод нашого народу, у виборюванні власної державності. На жаль, про унікальність цього видання в новітній історії України і, зокрема, в історії національної журналістики досі надзвичайно мало ґрунтовних досліджень, розвідок, публікацій. На порозі здобуття Україною незалежності про газету в жодному більш-менш солідному виданні не було щонайменшої згадки. І тільки в енциклопедичному довіднику "Київ" можна було надибати кілька скупих рядків: "Щоденна газета ліберально-буржуазного напряму. Видавалася українською мовою. В газеті друкували свої твори укр. письменники М. Коцюбинський, О. Маковей, Дніпрова Чайка, Архип Тесленко, Панас Мирний, композитор М. Лисенко. В газеті в різний час працювали... Б. Грінченко, П. Тичина, С. Васильченко" [2, 213]. Та ще дві невеликі статті в "Історії української преси" А. Животка, виданій 1946 р. у Регенсбурзі, яка тривалий час, до перевидання її в Україні, була для нас недоступна [1, 197, 257]. Газетні підшивки були надійно заховані у спецфондах. І навіть згадувати про часопис упродовж багатьох десятиріч було небезпечно не тільки на науковому, а й на побутовому рівні. Як розповідав мені онук засновника і видавця "Ради", Євген Чикаленко, його батько попереджав, що, мовляв, не дай Бог комусь проговоритись, що твій дід випускав цю газету.

Зі здобуттям Україною незалежності зростає інтерес до правдивої, без ідеологічної ретуші й написаної не за вказівкою з Москви, історії, у тому числі й нашої преси. А сам факт відновлення виходу "Ради" став своєрідним каталізатором, посиливши зацікавленість до неї, спонукав багатьох науковців, журналістів до глибшого вивчення спадщини радян.

Останнім часом відбувається активне освоєння і публікація історико-джерельної бази, пов'язаної з газетою, епістолярної спадщини засновників і видавців газети, її співробітників. У цій царині плідно працюють Н. Миронець, І. Старовойтенко, М. Коцюбинська. Окремі публікації належать перу Ф. Погребенника, І. Гирича, В. Верстюка, В. Панченка, А. Погрібного, О. Леонтович. Безпосередньо історії газети присвячені роботи Н. Фіголь, А. Кобинець, О. Іванченка та ін. Кілька зразків публіцистики і біографічні

© Цимбалюк М. І., 2007

довідки радян зібрані в "Матеріалах з історії національної журналістики Східної України початку XX століття". Частково перевидана Чикаленкова мемуарна спадщина: "Спогади", "Уривки з моїх споминів за 1917 р.", його щоденники за період з 1907 до 1920 р. Вийшло кілька збірників літературознавчих праць і публіцистики С. Єфремова. Принагідно треба згадати і його "Щоденники. 1923–1929", опрацьовані науковцями НБУВ і видані газетою "Рада". Нещодавно завершено видання "Творів" В. Леонтовича в чотирьох томах. Однак вивчення впливу і значення газети "Рада" і її співробітників у державотворчих процесах, пробудженні національної свідомості, підтримці і розвитку національної культури, зокрема радівський період в історії української журналістики ще чекає своїх дослідників.

Тому в запропонованій статті, яка передуватиме глибшому розгляду маловивчених і різнобічних аспектів історії "Ради", варто в загальних рисах розглянути і проаналізувати насамперед дореволюційний період її існування (1906–1914), зокрема: передумови і умови, в яких неофіти української журналістики приступили до видання першої щоденної газети в Східній Україні; політичну платформу, організацію роботи редакції, склад творчого колективу, зв'язки з читачами і дописувачами, сферу розповсюдження тощо; тематику газети, проблеми становлення мови української публіцистики.

1. Під обухом "великой, единой и неделимой России"

Період перебування України у складі Російської імперії без перебільшення можна назвати згубним і згаяним часом для української нації. Один із найактивніших діячів національно-визвольного руху, незмінний співробітник "Ради" і неперевершений публіцист С. Єфремов у статті "Відгуки з життя та письменства" зазначав, що "з того часу, як Україну прилучено до московської держави, українська національна окремішність була сіллю в оці московським централізаторам, і вони, можна сказати, не шкодували заходів, щоб її знищити, почавши від "хохлов на головах" і кінчивши вищими проявами людського духу, як мова, як письменство тощо" [4, 102].

Але всупереч жорстокому і методичному гніту провідників ідеї "великой, единой и неделимой Росии" політичний і національно-культурний рух в Україні не зникав, навпаки, з кожним десятиліттям ширився і набирав усе нових форм і проявів, генеруючи все нові ідеї і концепції побудови суспільства. Від Кирило-Мефодіївського братства, через драгоманівські громади і до багатопартійності – такий шлях пройшов український рух напередодні революції 1905 р. Але свідомими носіями національної ідей залишалися одиниці. Згадаймо слова Є. Чикаленка, який говорив, що якби, не дай Бог, поїзд, у двох вагонах якого українські діячі їхали на відкриття пам'ятника Котляревському, розбився, то Україна на довгі роки втратила б надію на національне визволення. А згадана подія відбувалася 1903-го.

Лише на початку XX ст. починається бурхлива ланцюгова реакція національного пробудження, самоусвідомлення української людності. Революція 1905 р., принесла довгоочікувані зміни: з проголошенням демократичних свобод перекреслено Валуєвський циркуляр (1863) та Емський указ (1876), що забороняли друковане слово "другого числом народу в Слов'янщині" [4, 103]. Незабаром, 24 листопада 1905 р., було затверджено "Временные правила о печати", що відміняли попередню цензуру на газети і тим самим дозволяли "інородцям" мати свою національну періодичну пресу. Національно свідома інтелігенція, здебільшого об'єднана в громади, активно приступила до організації власних видань.

Тимчасом як цивілізована Європа вже кілька століть мала свою пресу й усталені традиції журналістики, у підросійській Україні (вкотре!) змушені були тільки починати. У листопаді 1905 р. у Лубнах явочним порядком М. Шемет випустив перше число селянського часопису "Хлібороб", що одразу став популярним. Але тішитись було рано: № 4 і 5 поліція конфіскувала, а згодом тижневик взагалі припинив існування. Свої видання заснували українці в Полтаві ("Рідний край"), Одесі ("Народна справа"), Катеринославі ("Запоріжжє", "Добра порада"), Могилєві Подільському ("Світова зірниця"), Харкові ("Слобожанщина"), Хотині ("Хата") тощо. Загалом у 1906 р. було 19 українськомовних видань [12, 167–168]. Але російська дійсність залишалась згубною для будь-яких проявів національного життя: усі згадані видання були недовговічними – "газетними вкраїнськими метеорами", за висловом С. Петлюри [10, 25].

Від Києва, де традиційно був центр політичного і культурного життя, громадівці чекали щоденної всеукраїнської газети. Тому 30 листопада Є. Чикаленко, виконуючи спільне рішення, подав губернаторові заяву на видання у Києві щоденної газети "Громадське слово" та журналу "Нове життя". Але дозво-

лу він не отримав. Царський чиновник, ознайомившись із їхньою програмою, послався на те, що "видання сі домагатимуться переміни існуючого державного ладу Росії, утворення окремих автономних країв на окраїнах держави і перебудування її на федеративних основах, а також домагатимуться переходу усієї землі на власність народу, які вчинки забороняються законом" [4, 152]. Другий захід до губернатора зробив В. Леонтович. Врахувавши чикаленківський досвід і користуючись власними зв'язками з чиновниками канцелярії, він подав заяву і отримав-таки дозвіл на видання газети "Громадська думка" та місячника "Нова громада". Крім того, щоб мати готовий запасний дозвіл на газету, було доручено Б. Грінченку також подати документи на газету "Рада".

У ніч проти Нового, 1906 р. перше число "Громадської думки" віддрукували. І вже 1 січня галасливі газетники пропонували киянам нове українське видання. Але радість видавців була передчасною – на редакцію учинила напад поліція і конфіскувала перше число (правда, не весь наклад, а частину, решту співробітники сховали). Усупереч судам, конфіскаціям, цензурним заборонам, штрафам, арештам співробітників газета виходила. Сформувався творчий колектив, до співробітництва залучалися відомі громадсько-політичні діячі, письменники, ширилась мережа розповсюдження. Редактором-видавцем газети тривалий час залишався В. Леонтович, але через чотири місяці редакційний комітет редактором затвердив Ф. Матушевського. Проіснувавши сім з половиною місяців, 18 серпня 1906 р., після чергового жандармського обшуку її закрили. Однак завдання своє вона виконала: плацдарм для прориву на суціль зрусифікований інформаційний ринок України було здобуто.

2. Політичні засади, організація роботи редакції газети "Рада"

Настав час запасного варіанта. 15 (28) вересня 1906 р. вийшло перше число газети "Рада" (за розпорядженням цензури його конфіскували). У редакційній статті – зверненні до читачів зазначалося: "Починається нова газета... Національно-культурні потреби українського народу, конституційний лад в Росії такий, який забезпечував би в повній мірі права кожної людини і кожного народу, добре й щасливе життя людей і земля хліборобам – от те, про що найбільше говоритимемо у своїй газеті і що завсігди оборонятимем... ми будемо говорити тільки те, що звелить нам наша совість, наша повинність перед рідним краєм, перед мільйонами його народу, якому ми хочемо волі, спокою і щастя" [5].

Врахувавши сумний і повчальний досвід "Громадської думки", новий щоденник відкрито не декларував політичної платформи, яка була по суті платформою радикально-демократичної партії: федеративний устрій, автономія України, землю – селянам. Але, незважаючи на це, було б помилкою вважати газету вузькопартійним органом. Вона не пов'язувала себе "програмою чи тактикою якоїсь одної політичної партії", а ставила за мету "освітлювати і питання дня, і загальніші, більш принципіальні, питання українства з погляду різних поступових партій", прагнучи "служити культурним, громадським і політичним інтересам (всієї! – М. Ц.) України". Така позиція (консолідація національних сил), як засвідчив подальший розвиток подій, була єдино правильною і далекоглядною.

Структура редакції була проста: загальне керівництво газетою здійснював редакційний комітет, що складався з видавців, редактора і кількох завідувачів відділів. У 1907 р. цю функцію перебрали на себе видавці, ліквідувавши комітет. Відкинувши "республіканську" форму управління, "коли газету провадили гуртом", як писав Чикаленко, "настав "просвєщонний абсолютизм" і настав у редакції спокій, тиша і мирна праця" [8, 372]. Редактор опікувався творчим процесом. До речі, треба зауважити, що редакція, аби не збиватися з налагодженого ритму роботи через постійні репресії з боку поліції і судів, змушена була мати двох редакторів. Один – офіційний, прізвище якого значилось у вихідних даних, інший – фактичний – насправді керував усією роботою. Першим редактором-видавцем був Б. Грінченко (1906. – № 1–5). Після передачі всіх юридичних прав на газету (з № 66) Чикаленкові, постало питання про нового редактора. Велися тривалі переговори з О. Русовим, М. Коцюбинським. Але жоден з них не прийняв пропозицію. Тоді фактичне редакторство взяв на себе М. Грушевський, який на той час переїхав до Києва. Після нього редактором став М. Павловський, цю посаду обіймали також Ф. Матушевський, С. Єфремов, А. Ніковський.

У редакції було п'ять відділів. Будувалися вони не за проблемно-тематичним принципом, а за географічно-територіальним: "По Україні", "По Росії", закордонний, польський. Виняток становив відділ "З газет і журналів". Контора газети вела питання фінан-

сові, приймання реклами, розповсюдження, передплати. На початку 1907 р. названі відділи очолювали відповідно Д. Дорошенко, Л. Старицька-Черняхівська, М. Лозинський, Б. Ярошевський, контору – М. Синицький, якого згодом замінив Г. Шерстюк. Секретарем спочатку був С. Петлюра, потім В. Королів, П. Сабалдир та ін. [9, 6–7]. Співробітники час від часу мінялися, переходили з однієї посади на іншу, але основний склад редакції залишався постійним.

Така сталість – свідчення ідейних, політичних і моральних переконань. Говорити про матеріальну зацікавленість співробітників не доводиться: ставка редактора – 100, завідділу – 50 карбованців. Крім того, за власні матеріали був гонорар – 5 коп. за рядок. У російських виданнях оплата була на кілька порядків вище. Так, наприклад, Коковцев, організовуючи в Петербурзі газету, запросив серед інших Дорошевича, посереднього журналіста. Його річна платня – 40 тис. крб. [9, 207]. Для порівняння: С. Єфремов, надзвичайно талановитий і плідний публіцист, який щодня писав не лише до "Ради", а й в інші видання і жив виключно літературною працею, ледве виписував за 100 крб.

Після закриття "Громадської думки", згідно з рішенням видавців, "Рада" перебрала на себе борги і зобов'язання попередниці. Передплатники до кінця року – їх було трохи більше 1500 – отримували "Раду". У наступні роки наклад газети зріс і коливався від 3 до 4 тис. примірників. Тому зрозуміло, що видання потребувало постійних дотацій. Річний кошторис становив майже 40 тис. крб. Дохід від реалізації і реклами не покривав і половини затрат. Решту – 20 тис., як правило, майже порівну доплачували Є. Чикаленко і В. Симиренко. Посильну участь брали й В. Леонтович, П. Стебницький, Л. Жебуньов, М. Аркас та ін. Але це були здебільшого разові й невеликі датки. Заможніша частина українського громадянства, яка хоч і не мала таких величезних статків як росіяни, євреї, поляки, не переймалась національними ідеями і залишалась байдужою до долі першої всеукраїнської газети. "Рада" була справою талановитих, пасіонарних особистостей, ідейно переконаних і безмежно відданих справі національного визволення.

3. Читацька аудиторія "Ради", тематика газети і проблеми мови

У ті часи, коли в Росії тотальне переслідування і нищення всього українського було поставлено на рівень державної політики, коли українська мова, книжка, театр, преса були для царської адміністрації і чорносотенної преси синонімами "мазепинства", бути читачем української газети – означало бути людиною геройського духу. "Але газета не може держатись на самих передплатниках-героях, бо героїв скрізь мало, мало їх і у нас по селах", – писав у щоденнику Є. Чикаленко [9, 65]. Тому не перестаєш дивуватись, коли за таких умов "Рада" знаходила шлях до своїх читачів у найвіддаленіших куточках Російської імперії – від Петербурга і Москви до сіл і міст Далекого Сходу, від Томська і Єкатеринбурга до кубанських станиць і кавказьких аулів – там, де непоодиноко звучало рідне слово. Більше того, газета йшла і за кордон (мова не про західноукраїнських передплатників). Перебуваючи в Італії, на Капрі, М. Коцюбинський регулярно отримував "Раду". Уважно стежила за газетою і Леся Українка, яка весною 1913 р. лікувалась у Єгипті. У листі до матері з приводу постановки в Києві драматичного етюду "Йоганна, жінка Хусова" вона запитує: "Рада" чомусь промовчала сей спектакль, не знаю, що за знак?" [12, 454]. Про розповсюдження газети свідчить і постійна рубрика "Дописи", де щочисла вміщувались читацькі листи і кореспонденції звідусіль – не лише з України. У цьому – велика заслуга і членів громад, "Просвіт", які справу підтримки і розповсюдження "рідної газети" вважали однією із найголовніших.

Не було таких тем, які не знаходили б своє місце на сторінках "Ради". Федерація і автономія, шкільництво і право на рідну мову, земельне питання і життя села, економічні огляди, земські проблеми і церковні справи, вибори, а затим і перебіг думського життя тощо. Чільне місце посідали твори красного письменства – оповідання, нариси, вірші. У принципі, в Україні майже не було більш-менш відомого письменника, який не публікувався б у "Раді". У перші роки (1906–1907), коли гострою була матеріальна скрута, коли співробітники набирались досвіду газетної роботи, налагоджувалась кореспондентська мережа, тривав пошук власного обличчя видання, редакція не з доброго дива часто вдавалась до великих, з продовженням у кількох числах, оригінальних і перекладних матеріалів. Наприклад, майже три місяці (від 14 жовтня до 3 грудня 1906 р.) тривала публікація "Тяжким шляхом" Б. Грінченка про становлення і розвиток української преси; в шести числах С. Єфремов подав нарис "Марко Вовчок" (1907. – № 206–211) і т. д. Але якщо ці статті вважалися все ж таки читабельними, то перекладні

(наприклад, повість Т. Єжа "Вдосвіта") здавалися нудними і нецікавими, що викликало справедливе обурення читачів.

Через брак власної оперативної інформації і за відсутності професійних власних кореспондентів, "Рада" змушена була вдаватись до послуг Санкт-Петербурзького телеграфного агентства. Це не додавало популярності газеті, бо інтелігентний читач те ж саме читав у російськомовній пресі, яка надходила до нього значно раніше. Але справжнім каменем спотикання для газети залишалась проблема мови. Політика русифікації, що тривала впродовж століть, відвертання від рідної мови, школи, культури не могли не позначитися на свідомості й побуті освіченого українця. Звиклий до російського правопису, він ніяк не міг призвичаїтись до іншого – українського. Ще більше дратувало його лексичне розширення мови. Що вже говорити про селянина з його півтора-двома класами церковнопарафіяльної школи. "Він знає тільки ту мову, – писав Б. Грінченко, – яку чув у своєму куточку, – в селі чи на хуторі, – та до якої доточив трохи форм, що зосталися йому в голові після читання десятка українських книжок, і все, що виходить за межі цього вбогого придбання, – все те в нього негарне, "не по нашому", "коване", "галицьке", або ще яке" [6].

З кожним наступним числом, з кожним місяцем радівський публіцистичний стиль мови шліфувався, кристалізувався, дедалі більше набуваючи сучасних рис. Це тішило навіть найприскіпливіших прихильників газети. "Проштудірував я ввесь оцей № "Ради". Якби "Громадська думка" була видавалась такою мовою, то публіка й не зробила б бучі, а в мене не пропав би цілий рік часу сливе дурнісінько...", – писав Є. Чикаленкові І. Нечуй-Левицький [3, 481].

Таким чином, в українській історії, як і в історії вітчизняної журналістики, газета "Рада" посідає особливе місце. На початку XX ст., після кількох століть національного і політичного гніту, спираючись на здобутки і завоювання попередніх поколінь, підтримуючи і беручи активну участь у розвитку культурного і суспільно-політичних рухів, вона стала потужним націєтворчим центром. Формування національної свідомості, опір політиці русифікації, захист і розвиток мови – це основні, хоча і не всі головні чинники цього процесу. За умов бездержавності "Рада" була більше як просто засіб масової інформації. Її роль і функції можна хіба що порівняти з діяльністю парламенту.

Завдяки світоглядній і суспільно-політичній позиції видавців і співробітників, газета прагнула об'єднати навколо себе представників різних політичних і національних сил, ставлячи за мету відродження духовності й державності нашого народу. Тому й не дивно, що саме співробітники газети "Рада", вони ж – члени Товариства Українських Поступовців, стали ініціаторами і творцями першого українського парламенту – Центральної ради. Газета стала школою політичної і громадянської зрілості для багатьох державних діячів, а для письменників і журналістів – творчою майстернею.

Деякі дослідники, не будучи достатньо обізнаними з історією "Ради", применшують її роль, недооцінюючи справжній вплив на суспільно-політичні процеси в Україні початку XX ст. Одним із аргументів розглядається малотиражність видання у порівнянні з іншими, російськомовними. Тут хочеться навести перефразований вислів неперевершеного критика російської дійсності М. Салтикова-Щедріна: "Всюди преса цінується не на основі кількісних показників, а на основі тих ідей та її діячів, котрі воістину ведуть суспільство вперед".

1. *Животко А.* Історія української преси. – К.: Наша культура і наука, 1999.

2. *Київ*: Енциклопед. довідник. – К.: УРЕ, 1981.

3. *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів: У 10 т. – К.: Наук. думка, 1968. – Т. 10.

4. *Нова* громада. – 1906. – № 1.

5. *Рада.* – 1906. – № 1.

6. *Рада.* – 1906. – № 36.

7. *Рада.* – 1991. – № 1.

8. *Чикаленко Є.* Зібрання творів: У 7 т. – К.: Рада, 2003. – Т. 1.

9. *Чикаленко Є.* Щоденник. – К.: Темпора, 2004. – Т. 1.

10. *Україна.* – 1907. – Т. 2.

11 *Українка Леся.* Зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 12.

12. *Известия* АН СССР. Серия истории и философии. – 1946. – № 2.

Крупський І. В.,
д. філол. н., проф.
УДК 070 (477.4)

Суспільно-політичні умови зародження, особливості функціонування, основні проблемно-тематичні мотиви публікацій газети "Рада"

Висвітлюються суспільно-політичні умови, в яких зародилася і функціонувала українськомовна газета "Рада", акцентується увага на основних проблемно-тематичних блоках газети, розкривається зміст деяких публікацій.
***Ключові слова:** газета "Рада", цензура, розповсюдження преси, боротьба за українську мову.*

Elucidation social-political conditions in which conceptioned and functioned newspaper "Rada", on Ukrainian language, emphased attention on principal problems of discovered contents of some publications.
***Key words:** newspaper "Rada", censorship, circulation of the press, fight for Ukrainian language.*

Наприкінці листопада 1905 р. у Російській імперії було оголошено нові правила про друк, завдяки яким з'явилися українські періодичні видання в Наддніпрянській Україні. Однак ейфорія тривала недовго: з кількох десятків друкованих ЗМІ, що виходили у першій половині 1906 р., через півроку залишились одиниці. Найголовнішою причиною закриття видань були урядові утиски – конфіскація як окремих публікацій, так і цілих номерів газет чи журналів, брак фінансів на видання, відсутність фахових журналістських сил тощо. Склалася, зрештою, парадоксальна ситуація: адже для того, щоб існувала національно-патріотична преса, потрібний був відповідний рівень національної освіченості читачів, а без преси годі було й мріяти про високу національну свідомість народу. Звичайно, ситуацію могла поліпшити мережа видань, однак навіть забезпечити повноцінне видання однієї газети було нелегко. Адже переслідування української преси не припинялося, що призводило до закриття газет, штрафів редакторів, а нерідко й арешту видавців.

Та все ж українська преса, незважаючи на перепони, розвивається далі. Так, замість закритої "Громадської думки" у Києві почав виходити щоденник "Рада", перший номер якого побачив світ 15 вересня 1906 р. Дозвіл на його видання Б. Грінченко отримав ще в січні 1906 р. [12, арк.1]. Програма часопису передбачала друкування передових статей з актуальних суспільних та економічних питань, внутрішніх і закордонних телеграм, політичних оглядів, наукових статей, фейлетонів, оглядів преси тощо. Фінансували видання В. Симеренко та Є. Чикаленко. Редактором "Ради" став М. Павловський, секретарем – соціал-демократ С. Петлюра. Відділ "З газет і журналів" очолював студент О. Хотовицький, "По Україні" – студент-історик Д. Дорошенко, "По Росії" – Л. Старицька-Черняхівська, закордонний відділ – галицький публіцист, анархіст за переконанням М. Лозинський, польський відділ – поляк, католик В. Ярошевський. Таким чином, "Рада" обрала позицію "українства з огляду ріжних поступових партій".

Перший номер "Ради" був конфіскований. Однак це не зупинило працівників редакції – вони і надалі намагалися захищати інтереси українства. Виходячи з того, що чи не найважливішою політичною проблемою була мовна проблема, оскільки мова є своєрідним синтезом усього національного, мовна проблема стала домінуючою на сторінках "Ради". Актуальність її диктувалася й тим, що на Наддніпрянщині не було шкіл із українською мовою викладання, що стало результатом "возз'єднання" України з Росією. Адже в Східній Україні перед "возз'єднанням" грамотність серед українського народу була настільки високою, що викликала здивування іноземців. Так, за переписом 1740 і 1748 рр. у семи полках Гетьманщини на території Полтавщини та Чернігівщини в 1094 селах було 866 шкіл (одна школа на 764 особи). А за переписом 1897 р. у Росії було лише 13 % письменних українців, та й ті вчилися російською, а не українською мовою. Згодом ці цифри підтвердив у своїй промові на засіданні Державної думи 2 червня 1913 р. Г. Петровський. Вва-

© Крупський І. В., 2007

жають, що промову для нього написав В. Ленін [18, 14].

На початку листопада 1907 р. на сторінках "Ради" надруковано звернення-вимогу студентів Київського університету про обов'язкове введення в навчальний процес української мови, відкриття українських кафедр. Численні листи до редакції свідчать про підтримку цього звернення. Зокрема, під рубрикою "Листи до редакції" 18 листопада в щоденнику надрукована заява учнів старших класів однієї з київських гімназій, в якій зазначалося: "Тільки наука рідною мовою дасть вільний культурний розвиток українському народові... Тому приєднуємося до постанови студентів – домагатися українських кафедр". "Надіємося, – говорилося в іншому матеріалі, який підписали 54 учні київської фельдшерської школи, – що цей значний крок матиме величезну вагу для націоналізації української школи" (1907. – 18 листоп.). Щоб поставити свої прізвища під такими листами, треба було мати громадянську мужність – не лише за працівниками, а й за кореспондентами "Ради" стежила поліція. Не випадково один із дописувачів просив повідомити про долю надісланих ним до газети матеріалів на сторінках часопису, зазначивши, що ця відповідь "для передплатника № 04054" [5, арк. 2]. І це не було зайвим. Скажімо, у випуску газети за 21 жовтня 1907 р. у статті "Кінець справи ради робітничих депутатів" київський цензор вбачав "признаки преступления" [11, арк. 411]. Подібний докір стосується матеріалів, поданих 24 жовтня і 2 грудня, за що проти редакції порушено кримінальну справу [14, арк. 45].

Це призводило до того, що фінансові умови "Ради" ставали дедалі гіршими. Залякані місцевими урядовцями, селяни не могли допомогти своїй газеті, боялися передплачувати її. Тому редакція повідомляла, що змушена орієнтуватися не на масових читачів, а на українську інтелігенцію. Водночас газета й надалі зобов'язувалася бути "безпартійною і міжпартійною,.. не зв'язувати себе програмою чи тактикою якоїсь однієї політичної партії, а намагатися освітлювати і питання дня.., і загальніші, ставлячи своєю ближчою задачею служити культурним, громадським і політичним інтересам України російської" (1907. – Ч. 1). Отже, це був безпартійний, поступовий український друкований орган культурно-національного напряму, який дотримувався демократичних принципів, гостро засуджував антисемітизм, розпалюваний російськими організаціями та їхньою пресою, приділяв багато уваги українській літературі, театрові, мистецтву. При цьому, звичайно, редакція мусила торкатися й гострих тем, за що цензура неодноразово попереджувала редакторів.

Публікації газети засвідчили зростання національної свідомості й серед селян. Так, 18 листопада 1906 р. "Рада" повідомила, що в Роменському повіті у с. Засуллі "шпигові Минайчукові, котрий видав поліцаям кількох свідомих людей, селяни розкрили зовсім кришу на хаті, розібрали зовсім до землі, не зоставивши навіть сох, дерев'яний сарай". Та якщо це були випадки стихійності, то про пробудження національної свідомості писав С. Єфремов у статті "З нашого життя": "Коли під час виборів до Першої Думи селяни виставили гасло "Землі! (вірили, що збереться Дума й відразу земельки приріже і "полатає ті кривди, які в кожному селі єсть"), то вже, коли обирали депутатів до Другої Думи, до гасла "Землі!" цілком свідомо долучили "І волі!" (1907. – 28 лют.) .

У січні 1907 р. у редакції "Ради" був обшук, під час якого знайшли заборонену літературу, зокрема сотні примірників брошури "Якого ладу нам треба", програму Української національної партії, антиурядові оригінали статей, підготовлених до друку [8, арк. 49]. За звинувачення "у державних злочинах" заарештували С. Єфремова та В. Винниченка, однак незабаром під заставу на велику суму грошей вони були звільнені з в'язниці [8, арк. 76]. При цьому цензура радила змінити спрямування часопису, оскільки вважала, що "газета пише надто гостро" [12, арк. 10].

Після революційного піднесення 1905–1907 рр., що розширило деякі можливості для українського друкування, усе більше лютує реакція [3, 8]. На пресу, яку звинувачують майже у всіх бідах, починаються нові гоніння. Чи не найбільше перепадає неросійськомовним виданням. Зокрема, головне управління у справах друку видало циркуляр, згідно з яким заборонялося "оглашение или публичное распространение каких-либо статей или оных сообщений, возбуждающих враждебное отношение к правительству" [10, арк. 56]. "Мазепинство" переслідують набагато завзятіше, ніж тодішні революційні організації [2, 64]. Знову посилюється цензура. Майже в кожній публікації "Ради" цензори вбачають "ознаки преступных деяний". Так, було оштрафовано на 100 руб. редактора газети Павловського за статтю "Ще одне пояснення" (1907. – 10 серп.) [12, арк. 12], на 100 руб. – за статтю "Повернення Холмщини", на такі ж суми був оштрафований він і за статтю "Головна небезпека і харчові засоби в Київщині", за фейлетони "Дрібнички", "З

невських берегів", за кореспонденцію із с. Ісайки Каневського повіту про незаконні дії місцевого жандарма, за статтю "Коли ж то буде", що були надруковані на сторінках газети протягом серпня–грудня 1907 р. [12, арк. 14–20]. Загалом за неповних п'ять місяців 1907 р. редактор Павловський був оштрафований сім разів, і повинен був сплатити 800 руб. штрафу [14, арк. 85].

Водночас посилюється шовіністичний рух, що стає опорою у внутрішній політиці Столипіна. Боротьба з прагненням "чужородців" до національного самовизначення стала одним з лозунгів столипінського правління, – і до цих "чужородців" уряд зачисляє й національно свідомих українців. Офіційно уряд не забороняв видавати українські часописи, але робив усе для того, аби утруднити їх передплату. З цією метою 27 січня видається секретний циркуляр, в якому рекомендується затримувати на пошті й передавати місцевим губернаторам періодичні видання, що надходили до волосних управ, передовсім українськомовні [15, арк. 2]. Передплатник міг позбутися посади, якщо на нього хтось доносив. Так, священик боявся передплачувати газету, щоб на нього не доніс дяк; учитель боявся священика. Навіть земських лікарів позбавляли посад за виявлені факти передплати ними українськомовної газети. А з селянами не довго й розмовляли – силою видирали її з рук, усіляко при цьому ображали і залякували.

Окрім заборони розповсюджувати і передплачувати українські часописи, редакція "Ради" і надалі зазнавала гострого цензурного тиску. Так, у 1908 р. за статті "Мазепинське свято", "Наші білі негри", "Податкова енергія", "Переселення і внутрішня політика", "Тривога" (в останній, до речі, автор закликає українців визволитися від "дядушки"-Росії і картає земляків-відщепенців за те, що "поїдають своїх, а кормлять чужих") редакцію оштрафували на великі суми [13, арк. 26–29].

Та, незважаючи на численні перепони, газета знаходила своїх читачів, які, не маючи коштів на індивідуальну передплату, збиралися почергово на колективні читання в різних оселях: "Газети Вашої виписать не маю за що, а читаю постоянно у Вашого передплатника М. С., – писав до редакції "Ради" селянин із Чернігівщини. – Збираємось не вдвох читать, а чоловік із тридцять і чередуємося: то в Сидора, то в Степана, то в Івана. Дядьки почали привикать до своєї мови і дуже люблять слухать новину... Газету "Рада" і покійну "Громадську думку"... вони постоянно зустрічали, як паску та красне яйце" [1, 53].

У 1907 р. розгорілася дискусія з приводу сфер вживання української мови. До полеміки прилучилася і "Рада". Серію статей опублікував під заголовком "Про мову" М. Грушевський. Розпочинаючи цей цикл у січні 1907 р., публіцист підкреслив велике значення української мови в усіх сферах суспільства, зазначивши, що дискусія про мову потрібна ворогам, аби знову повернутися до колишніх заборон мови, тому радив залишити мовні суперечки "пізнішім поколінням", а дати на тій мові, яка вже виробилася, "якнайбільше реального знання, освітнього, культурного й політичного матеріалу свому громадянству". А про те, що мова "виробилася", свідчила і перша в XX ст. граматика української мови А. Кримського (1907), призначена "для учеников высших классов гимназий и семинаров Приднепровья", що значною мірою погасило полеміку з приводу українського правопису між прихильниками історико-етимологічного правопису, "кулішівки", "драгоманівки" та ін. В інших статтях М. Грушевський закликав не очікувати мовчки, спостерігаючи за дискусією, а прилучитися до розробки норм літературної мови. Вчений наголосив на потребі єднати націю, рекомендував "не чіпати ся того, що ділить і роз'єднує поодинокі части української землі, а пильнувати того, що лучить і єднає їх до купи, і се зміцняти й розвивати".

Прагнення надати ширших прав українській мові не подобалося російським шовіністам, які все частіше почали звинувачувати українців у націоналізмі. У відповідь на те в одному з листопадових чисел "Ради" за 1907 р. С. Єфремов зазначив, що нормальний національний рух має на меті задовольняти власні національні домагання. Якщо такі домагання є, то само собою зрозуміло: народ намагаються принизити, тобто "утиски – це така олива, якою гнобителі підживляють огонь національних рухів". На основі цього С. Єфремов стверджував: національний рух виникає тоді, коли "єсть якісь незадоволені потреби, коли їм ставляться перешкоди... А у тих народів, у яких немає ніяких утисків... національний рух, як відрубне явище, неможливий". Отже, на думку С. Єфремова, за різних обставин націоналізм може бути і прогресивним, і реакційним, тобто перетворитися в шовінізм. Саме тому, як робить він висновок, український національний рух – явище прогресивне.

"Рада" оперативно висвітлювала важливі суспільно-політичні події, відгукувалась на злободенні явища чи факти, які хвилювали суспільство, розповідала про перебіг подій, що цікавили українців. Так, із приводу смерті Б. Грінченка у кількох числах за 1910 р. редакція розповіла про життя письменника, показала, як його похорон вилився у могутню демонстрацію українських національних сил про-

ти царизму, хоча поліція намагалася не допустити до цього, а коли їй це не вдалося, почала з'ясовувати прізвища тих, хто був присутній на похованні. Наприклад, київське жандармське управління звернулось до харківської жандармерії з телеграмою, в якій зазначалося, що "по имеющимся сведениям, на похоронах в Киеве украинского писателя Б. Гринченко присутствовали два представителя от Харькова – А. Степаненко и Т. Песочинец", і просила з'ясувати, чи не є ці особи студентами Харьківського університету [9, арк. 375]. Так само докладно "Рада" описала похорон Л. Мацієвича, який загинув восени 1910 р. у Петербурзі через несправність аероплана. Чорносотенні часописи намагалися довести, що Л. Мацієвич був "русским человеком", але газета, використовуючи факти з життя авіатора, довела: "Л. Мацієвич наш, рідний, свідомий українець, мазепинець, сепаратист".

У 1910 р. урядова адміністрація розпочала новий наступ на передплатників "Ради". До цього залучили й деяких представників духівництва, які у церквах повинні були закликати "не читать дурную прессу". Однак навіть такий захід допомагав мало. Авторитет часопису був настільки великим, що нерідко, як зазначав З. Антоновець у фейлетоні "Чи мазепинець п. Деревецький" (1914. – 20 черв.), урядовці вважали, що "Мазепинець і читальник "Ради" – то все одно".

Для поліпшення фінансового становища у листопаді 1910 р. редакція "Ради" звернулася з листом "До передплатників і прихильників газети", розповідаючи про умови видання газети, намагаючись залучити нових передплатників. На лист відгукнулися не тільки окремі особи, а й громадяни з усіх куточків Наддніпрянщини [6, арк. 1]. Це дало, окрім моральної підтримки, фінансові джерела для продовження існування часопису. У 1911 р. відомий галицький громадсько-політичний діяч Є. Олесницький, побувавши в Києві, подбав про те, щоб Народний комітет у Львові видав відозву для підтримки "Ради" у формі передплати її в Галичині. Закликаючи матеріально підтримати київський щоденник, львівська газета "Діло" зазначала: "Наддніпрянці не раз подавали поміч нашому національному розвиткові в Галичині... Допомогти "Раді" – то обов'язок, сповнений не тільки в інтересі загальнонаціональнім, але і власнім, бо ж, прецінь, вимагає свого інтерес одиниці, щоб вона якнайбільше споріднилася духом з національною цілістю, до якої належить".

Наприкінці 1910 р. "Рада" розпочала кампанію з ушанування пам'яті Т. Шевченка, відгукуючись на 50-річчя від дня його смерті. Але вже з січня 1911 р. проти цього виступили російські шовіністичні газети "Новое время" і "Киевлянин", намагаючись усіляко перешкодити цій кампанії. І це була добре продумана, чітко координована урядом політика. Скажімо, Полтавський губернатор Богговут у таємному листі міністрові внутрішніх справ запропонував низку заходів для боротьби проти українства. Серед них він вважав за доцільне субсидіювати деякі антиукраїнські газети, що видавалися в Києві, Харкові та Полтаві з метою пожвавлення на їхніх сторінках антиукраїнської кампанії. І цей план був певним чином реалізований, бо вже в 1912 р. на підтримку антиукраїнської преси було виділено 600 тис, у 1913 р. – 800 тис, у 1914 і 1915 рр. – 1 млн 18 тис 300 руб.

Імперська пропаганда намагалася витравити з пам'яті українського народу ім'я його духовного провідника Т. Шевченка: "Киевская губерния – родина известного поэта, художника Шевченко, – писав у своєму рапорті Київський губернатор, – является центром украинофильства в Юго-Западном крае... Идеи сепаратизма пустили здесь прочные корни. Идея о слиянии Украины с Прикарпатской Русью находит массу приверженцев, особенно среди интеллигенции и полуинтеллигенции. К сожалению, к ним примыкают и пастыри православной церкви. Так, в Чигиринском уезде находится сторонник и пропагандист украинофильства священник Марко Грушевский, родственник М. Грушевского; в Звенигородском уезде живет священник Доманицкий" [16, арк. 25], і пов'язував їхнє українофільство з творчістю Т. Шевченка та діяльністю української національно-патріотичної преси. У 1911 р. заборонено "Кобзар" Т. Шевченка, а незабаром вирішено конфіскувати всі твори поета, у 1914 р. категорично заборонялося святкувати його ювілей [17, арк. 53].

Однак "Рада" повсякчас зверталася до життя і творчості поета. Зокрема, після заборони святкувати ювілей Кобзаря, 28 лютого 1914 р. надруковано "Заяву голові ради міністрів з приводу заборони майбутнього вшанування пам'яті поета Шевченка", яку підписали 38 членів Думи. Починаючи з лютого, цій даті були присвячені не лише окремі публікації, а й цілі полоси і навіть окремі номери. Причому тема не вичерпувалася ювілейними заходами, а продовжувалася далі. Так, редакція висловила міркування про необхідність спорудження пам'ятника Шевченкові, розповіла про творчість митця, подала тематичний огляд преси; були надруковані статті "Ідеали Шевченка" С. Черкасенка, "Ювілейні легенди" С. Васильченка, науково-популярні статті "Шевченко на Україні", "Шевченко в музиці" (1914. –

28 лют.), а також стаття "Карикатури Шевченка", репортаж "Шевченківські дні у Києві" (1914. – 4 берез.) тощо. З липня 1914 р. майже в кожному числі на першій сторінці повторюється "шапка" "Жертвуйте на пам'ятник Т. Шевченкові у Києві. Жертви по всій Росії дозволено збирати Полтавській губернській земській управі та Київській городській управі", газета інформувала про те, як іде збирання коштів, писала про проект пам'ятника. Редакція наголошувала, що це вже четвертий конкурс на кращий пам'ятник Шевченкові в Києві, й критично оглядала попередні конкурси (перший конкурс проводився 1911 р.), зазначаючи, що досі всі проекти були невдалими, їм бракувало реалістичного образу Великого Кобзаря, оскільки скульптури не зуміли проникнути в суть образу.

Отже, один із напрямів газети – висвітлення життя й творчості Т. Шевченка, роз'яснення значення його творчості для консолідації нації. Часто друкувалися матеріали, які мали певний національно-патріотичний аспект. У них ішлося про те, як російські шовіністи боролися проти пропаганди Шевченкових ідей, намагалися заборонити його творчість. "Рада" розповіла, як хулігани-шовіністи рвали портрети поета, палили їх, вигукуючи при цьому різні образливі слова на адресу "мазепинців". Та ця акція дала протилежні результати: 4 травня 1914 р. газета надрукувала лист члена "Союза русского народа", підписаний криптонімом А. Я., який зазначав, що акції, здійснювані шовіністами, змушують автора листа, як і всіх чесних людей, задуматися над політикою шовіністів, а він особисто не може надалі залишатися в лавах "Союза" й закликав до цього інших порядних росіян.

Незважаючи на всілякі перепони, "Рада" знаходила можливості існувати, чим підтримувала віру в невмирущість української національної ідеї. Мав рацію О. Білоусенко, який у статті "Наше становище" писав: "...Дух "уныния" не здобув собі широких жнив. Наше громадянство не склало зброї перед новим лихоліттям. Воно розуміє, що нізвідки допомоги сподіватися йому не можна – навпаки, треба начуватися самих перешкод, і тому покладайтесь на самого себе, на власні сили, тому твердо йде до своєї цілі і в непохитній вірі в конечну перемогу – "оре свій переліг, убогу ниву, – добрі жнива колись то будуть" (1914. – 31 лип.). А щоб швидше настали ці "добрі жнива", треба, як зазначалося в редакційній передовій статті "Кілька думок про велику вагу нашого часу", щоб "урядовець, священик, учитель, дідич, військовий, учень, промисловець, міщанин, селянин... – усі, об'єднані любов'ю до рідної неньки, склали міцну спілку задля праці на ниві відродження" (1914. – 5 лип.). Тобто в ім'я національного визволення редакція "Ради" закликала всіх єднатися в тісному гурті.

На початку Першої світової війни більшість українців Наддніпрянщини вважала, що в цій війні Росія, крім того, що сприятиме Україні в боротьбі за самостійність, допоможе галичанам позбутися гніту Австро-Угорської імперії. Таку ж думку пропагувала й редакція газети "Рада", надрукувавши, зокрема, передову статтю, в якій зазначалося, що, "обороняючи Російську державу, українці обороняють власну землю". Однак російський уряд виношував зовсім інші плани – захопивши Галичину, знищити в ній осередок "мазепинського руху" і водночас задушити цей рух у цілій імперії. Воєнні дії сприяли цьому. Згідно з Законом "Про правила місцевостей на воєнному становищі" [7, арк. 8], 28 листопада 1914 р. у Києві був арештований М. Грушевський, котрий щойно повернувся з Галичини. Така ж доля очікувала В. Винниченка, Є. Чикаленка, Л. Жебуньова [7, арк. 70]. Відразу ж на початку війни, 20 серпня 1914 р., уряд "признал необходимым приостановить издание в Киеве газеты на малорусском языке "Рада" на все время военного положения" [12, арк. 22]. На цьому закінчилася історія одного з найпопулярніших українських видань, яке так багато зробило для української нації.

1. *Грінченко Б.* Тяжким шляхом: Про українську пресу. – К., 1906.

2. *Гунчак Т.* Україна. Перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К., 1993.

3. *Донцов Д.* Історія розвитку української державної ідеї. – К., 1991.

4. *Животко А.* Нарис історії української преси. – Подебради, 1937.

5. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 114, спр. 410.

6. *Там само.* – Ф. 159, спр. 128.

7. *Центральний* державний історичний архів України. – Ф. 274, оп. 1, спр. 42.

8. *Там само.* – Спр. 1420.

9. *Там само.* – Ф. 275, оп.1, спр. 1986.

10. *Там само.* – Ф. 295, оп. 1, спр. 2.

11. *Там само.* – Спр. 7.

12. *Там само.* – Спр. 51.

13. *Там само.* – Спр. 56.

14. *Там само.* – Спр. 139.

15. *Там само.* – Спр. 1344.

16. *Там само.* – Ф. 442, оп. 861, спр. 259.

17. *Там само.* – Оп. 858.

18. *Через* що Україна мусить одділитися од Росії. – К., 1919.

Рагойша М. В.,
асп.
УДК 070 (477) (09)

Украінскі вектар беларускай публіцыстыкі канца XIX – пачатку XX ст.

У статті на підставі невідомих і маловідомих фактів досліджується рецепція української прогресивної соціально-політичної думки і художньої літератури в білоруській пресі кінця XIX — початку XX ст. (публіцистика білоруських народників, перші білоруськомовні газети, архівні матеріали).
Ключові слова: *демократичний дискурс, національна ідея, публіцистика, типологія жанру, взаємозв'язки, газети "Рада", "Наша ніва".*

This article is about main problems of periodical press at the beginning of XX ct., witch may aware today's press publishers of: separation of journalistic publishing forces, disability to unite for common aim, ineffective advertising camping, and manipulation of "Natural language question".
Key words: *Ukrainian-speaking press, publishing, newspaper, advertising, newspapers language.*

Як адзначаюць даследчыкі, гістарычныя тыпы журналістыкі ў пераходныя перыяды развіцця грамадства вызначаюцца двума вядучымі заканамернасцямі. Першая звязана з агульнасацыялагічнымі законамі, функцыянальнай роляй журналістыкі ў грамадскім жыцці. Другая залежыць ад змястоўнай напоўненасці сродкаў інфармацыі, ад характару сацыяльна-палітычнай лініі СМІ пры выкананні сістэмы іх функцый [7, 171].

Беларуская публіцыстыка, якая ўзнікла на рубяжы 70-80-х гадоў XIX ст., фактычна была паклікана да жыцця працэсамі станаўлення буржуазнага грамадства. Падпольна на гектографе студэнты з Беларусі, навучэнцы пецярбургскіх навучальных устаноў, выдалі некалькі публіцыстычных твораў пад назвамі "Да беларускай моладзі", "Да беларускай інтэлігенцыі", "Пісьмы пра Беларусь. Пісьмо першае", "Пасланне да землякоў-беларусаў", а таксама два нумары часопіса "Гоман". Усе гэтыя матэрыялы былі напісаны на рускай мове. Гісторыка-культурныя працэсы пачатку XX ст. спрыялі нараджэнню беларускага нацыянальнага друку. На працягу 1906–1915 гг. у Вільні – гістарычным і культурным цэнтры беларускіх зямель – выходзіць першае беларускамоўнае выданне газета "Наша Ніва" – "нацыянальна-дэмакратычная па ідэйным змесце, народная па адлюстраванні рэчаіснасці, прагрэсіўная па метадах, мэтах і спосабах палітычнага ўздзеяння" [9, 177]. Да параўнальнага аналізу мы прыцягваем публіцыстыку, аналагічную па жанравых прыкметах, якая ўбачыла свет напрыканцы XIX ст. і ў 10-х гадах XX ст. І ў першым, і ў другім выпадках мы маем справу з матэрыяламі, у цэнтры ўвагі якіх пастаўлены дэмакратычныя патрабаванні.

"Ліст" як журналісцкі жанр нарадзіўся з прыватнай эпісталярнай практыкі. Адсюль адраснасць публікацый, асаблівая тональнасць даверлівасці, адкрытасці, гама аўтарскіх пачуццяў. У той жа час у навуковай літаратуры адзначаецца, што "на характар жанру вялікі ўплыў здзейснілі ўсякага роду адозвы, лістоўкі, пракламацыі, якія пашыраліся сярод насельніцтва ў перыяды грамадскіх катаклізмаў – бунтаў, паўстанняў, рэвалюцый" [11, 222]. Гэтыя тэарэтычныя назіранні выдатна пацвярджаюцца практыкай публіцыстыкі беларускіх рэвалюцыянераў-дэмакратаў. У асноўным іх гектаграфаваныя выданні былі ананімныя. Аднак "Пісьмы пра Беларусь. Пісьмо першае" было надрукавана за подпісам "Даніла Баравік", з "Пасланнем да землякоў-беларусаў" звяртаўся "Шчыры беларус".

Разглядаючы пачынанні беларускіх публіцыстаў у кантэксце тагачаснай украінскай публіцыстыкі, нельга не ўбачыць праяў як агульнатыпалагічнага характару,

© Рагойша М. В., 2007

так і непасрэдных уплываў, фактаў кантактных сувязей. Адзначым, што "ліст" як публіцыстычны жанр меў пашырэнне і ва Украіне і ў Беларусі – у сувязі з раздробленасцю нацыянальных сіл, раскіданасцю па свеце нацыянальнай інтэлігенцыі. І нават прыватная перапіска вядомых людзей магла мець грамадскае значэнне. У гэтым плане паказальным можна лічыць ліставанне паміж М. Драгаманавым, калі апошні знаходзіўся за межамі Радзімы, і М. Паўлыком, І. Франком. Дарэчнымі будуць тут спасылкі і на "Лісты на Наддняпроўскую Украіну", дасланыя ў 1893–1894 гг. з Галічыны самім Каменяром.

Беларускія прагрэсіўныя творчыя сілы фармаваліся ў большасці выпадкаў у Пецярбургу. Найперш гэта было абумоўлена тым, што Пецярбург быў для беларусаў цэнтрам навукі, універсітэцкую адукацыю на абшарах беларускіх зямель можна было атрымаць толькі ў Вільні. Агляд украінскіх і беларускіх "лістоў" раскрывае іх "роднаснасць". Тыпалагічна падобнымі выяўляюцца і прыёмы падбору псеўданімаў. У канспірацыйных мэтах – з аднаго боку, з жадання падкрэсліць нацыянальны патрыятычны пафас допісаў – з другога, узніклі аўтарскія подпісы, у якіх у скарыстаных словах ці словазлучэннях быў закладзены народазнаўчы элемент. Так, у прыватнасці, для беларусаў асабліва блізкай павінна была стаць апеляцыя да нацыянальнай атрыбутыкі – лесу, бору, адкуль і ўзнік подпіс "Баравік". Адначасова звернем увагу і на псеўданімы "Паляшук", "Шчыры Беларус", якія перагукваюцца з адным з псеўданімаў таго ж Драгаманава – "Украінец". Відавочна, скарыстаныя формы аўтарскага, журналісцкага псеўданіма падкрэсліваюць агульнасць тых задач, якія стаялі перад украінскай і беларускай публіцыстыкай канца XIX ст.

Галоўнае тыпалагічнае падабенства адзначаных "Лістоў" – у агульным прадмеце гаворкі: і ў першым, і ў другім выпадках тэмай выступленняў з'яўляецца родны край, скразным матывам праходзіць у іх нацыянальнае пытанне. У адпаведнасці да патрабаванняў жанру ў беларускіх "Лістах" разважанні публіцыстаў заўсёды падмацоўваюцца шырокім спектрам прыкладаў. Характэрна, што прыклады бяруцца як з жыцця ўласнага народа, так і з жыцця іншанацыянальных супольнасцяў. Вялікая ўвага аўтарамі-беларусамі надаецца гісторыі і культуры ўкраінцаў, якія па праву лічацца найбольш блізкімі да беларусаў. Як дзейсны сродак уздзеяння на чытача аўтары і ранейшых, і пазнейшых "Лістоў" выкарыстоўваюць спасылкі і на тагачасныя ўкраінскія друкаваныя выданні. Першыя беларускія публіцысты былі моцна арыентаваныя на дасягненні ўкраінскіх публіцыстаў. Няма сумнення, што найбольшым аўтарытэтам для аўтараў "беларускіх пасланняў у народ" быў М. Драгаманаў.

Нагадаем, паводле справядлівага сцвярджэння І. Франка, актыўная пазіцыя Драгаманава на той час "запэўніла яму месца сярод выбітных публіцыстаў XIX ст." [12, 332]. Д. Баравік, мяркуючы распачаць серыю "Лістоў пра Беларусь", у першым лісце даў шырокі агляд украінскага культурнага жыцця. Разглядаючы Украіну як "бліжэйшую суседку, гісторыя і жыццё якой з незапамятнага часу ішла рука ў руку з нашай гісторыяй, г. з. з гісторыяй Беларусі", беларускі публіцыст канстатаваў: "на Украіне як мясцовае жыццё і літаратура, так і іх вывучэнне зрабілі велізарныя крокі. Народнае самаўсведамленне ў маларосаў хутчэй ідзе наперад... бо мясцовая інтэлігенцыя, людзі мыслячыя, ужо даўно з вялікім стараннем пачалі працаваць для сваёй горача любімай радзімы..." [8, 24]. У "Лісце першым" называюцца імёны актыўных дзеячаў украінскага культурнага адраджэння – М. Максімовіч, П. Марковіч, М. Кастамараў, П. Куліш, П. Чубінскі. Як сапраўдных народных пісьменнікаў Баравік характарызуе Т. Шаўчэнку, Г. Квітку-Аснаўяненку, І. Катлярэўскага, Марка Ваўчок. Выдатнымі цэнтрамі інтэлектуальнага жыцця ўкраінцаў называюцца Харкаўскі, Кіеўскі, Адэскі універсітэты. Згадваецца ў публікацыі і ўкраінская перыёдыка. Так, са спасылкай на высокую ацэнку выдання "самім Кастамаравым" рэкамендуецца чытачам "вельмі прыстойны гістарычны часопіс "Киевская старина", адсылаюцца чытачы і да газеты "Южный край". Нагадаем, што названыя ўкраінскія перыядычныя выданні ўбачылі свет незадоўга перад напісаннем "Ліста першага": "Южный край" з'явіўся ў 1880 г., "Киевская старина", штомесячны літаратурны і навуковы часопіс пачаў выходзіць у 1882 г. "Ліст" жа датаваны 16 снежнем 1882 г. Аператыўнасць беларускага публіцыста, зацікаўленасць пытаннямі ўкраінскага адраджэння тут відавочныя.

Ва ўсіх допісах беларускіх публіцыстаў-народнікаў адчуваецца моцная апора на аўтарытэт М. Драгаманава. У тэкстах прысутнічае само імя славутага ўкраінца, выразна праступае арыентацыя на яго канцэпцыю сацыяльных і нацыянальных культурных змаганняў. На Драгаманава спасылаецца Д. Баравік, зна-

ходзім прозвішча славутага ўкраінца і ў "беларускім сацыяльна-рэвалюцыйным аглядзе "Гомон". У другім нумары "Гомону" спецыяна падкрэсліваецца, што, у прыватнасці, "Бакунін, Драгаманаў і многія іншыя, гаворачы пра распад Расійскай імперыі на заканамерныя федэрацыі, побач з Польшчай і Малярасіяй ставяць Беларусь" [8, 84].

На час напісання беларускімі народнікамі першых адозваў М. Драгаманаў апынуўся ўжо ў вымушанай эміграцыі. Аднак тое, што М. Драгаманаў знаходзіўся з 1876 г. у Швейцарыі, не перашкодзіла беларусам працягваць з ім як духоўныя, так і дзелавыя кантакты. Пры ўсёй неканчатковай вызначанасці і акрэсленасці палітычных платформ, беларускія народнікі ўсё-такі найбліжэй стаялі да светапоглядна канцэпцыі Драгаманава. У вырашэнні нацыянальнага пытання яны, як і Драгаманаў, прытрымліваліся федэралістычных поглядаў, таксама, як і Драгаманаў, схіляліся да формаў сацыяльна-палітычных пераўтварэнняў ў краіне ў духу заходнееўрапейскага парламентарызму.

Імя М. Драгаманава трывала ўпісана ў гісторыю беларуска-ўкраінскіх грамадска-культурных сувязей. На яго творы арыентаваліся многія беларускія грамадскія дзеячы. Пра Драгаманава як пра нястомнага барацьбіта за еднасць усіх украінцаў, за дэмакратычнае яднанне ўсіх усходнеславянскіх народаў пісала і першая беларускамоўная газета "Наша Ніва" (1909. – № 25; 1914. – № 46). Пад уплывам Драгаманава ў Львове ў 1885 г. М. Паўлык і І. Франко склалі праграму дзейнасці "Украінска-польска-літоўска-беларускага брацтва". Вядома, што па прыкладу А. Герцэна Драгаманаў арганізаваў у Жэневе бесцэнзурную друкарню, у якой ў 1878–1882 гг. выдаў зборнік "Грамада", часопіс "Грамада", забароненыя царскай цэнзурай мастацкія творы ўкраінскіх аўтараў. Менавіта тут у 1881 г. Драгаманаў выпускае ў перакладзе на беларускую мову сваю агітацыйную брашуру "Пра багацтва ды беднасць" [6]. У 1886 г. Драгаманаў актыўна перапісваецца з беларускім пісьменнікам, рэвалюцыйным дэмакратам Вайніславам Савічам-Заблоцкім.

Сучасныя беларускія навуковыя крыніцы адзначаюць, што Драгаманаў ва ўсіх галінах сваёй дзейнасці, бескампрамісна змагаючыся з палітычнай інертнасцю, дэспатызмам царскай аўтарытарнай улады, абмежаванасцю нацыяналізму, вузкім этнаграфізмам, прымітыўным дыдактычным маралізатарствам, клапаціўся і пра беларускі народ [4, 27–30]. Ён "прызнаваў правы Беларусі на самастойнае развіццё, асуджаў польскую і рускую палітыку дэнацыяналізацыі беларусаў" [2, 190–191]. Аўтар артыкула В. Чабаненка пры гэтым спасылаецца на такія публіцыстычныя працы Драгаманава, як "Вопыт украінскай палітыка-сацыяльнай праграмы", "Вялікарускі інтэрнацыянал і польска-ўкраінскае пытанне". Ад сябе заўважым, што ўважлівае азнаямленне з апублікаванымі работамі Драгаманава дазволіць зрабіць вывады пра яшчэ больш шырокую ўключанасць гэтага знакамітага ўкраінца ў распрацоўку так званага "беларускага пытання". У гэтым нас пераконвае, у прыватнасці, тэкст яго вялікай працы "Аўстра-рускія ўспаміны. 1867–1877".

Да дзейнасці Драгаманава, у тым ліку і выдавецкай, меў дачыненні і беларускі паэт-дэмакрат Адам Гурыновіч. Пад час навучання ў Пецярбургскім тэхналагічным інстытуце Гурыновіч узначаліў у 1893 г. "Гурток моладзі польска-літоўска-беларускай і маларускай". Дзякуючы Гурыновічу яшчэ ў 90-я гг. XIX ст. на беларускай мове загучаў славуты "Вечны рэвалюцыянер" І. Франко. Увагу да творчасці і грамадскай дзейнасці І. Франка працягвалі выяўляць і наступныя пакаленні беларускіх публіцыстаў і літаратараў. Творчасць І. Франка на пачатку XX ст. прапагандаваў знакаміты паборнік ураінска-беларускай дружбы, класік беларускай літаратуры М. Багдановіч. Вядома, што ў рэдакцыйнай бібліятэцы газеты "Наша ніва" было нямала мастацкіх твораў І. Франка. У адным з нумароў "Наша ніва" (1914. – № 43) апублікавала інфармацыю "Доля ўкраінскага пісьменніка", прысвечаную апошнім гадам жыцця Каменяра. Галоўная ж повязь беларускай журналістыкі з Украінай – у наследаванні дэмакратычных крытэрыяў мастацтва, якія так горача і паслядоўна адстойвалі яе выдатныя сыны.

Звяртаючы ўвагу на гуманістычную парадыгму нацыянальнай ідэі, над фармаваннем якой працавалі беларускія публіцысты пачатку XX ст., падкрэслім, што дыяпазон асэнсавання "Нашай нівай" канцэптаў дэмакратыі досыць шырокі і выразны. Сістэматызацыя ўсіх нашаніўскіх матэрыялаў па пэўных крытэрыях паказвае асноўныя складнікі дэмакратычнага дыскурсу выдання. Так, "Наша ніва" актыўна ўзнімала агульны ўзровень культуры – адукацыйны пласт (школа, бібліятэкі), пашырэнне прафесійных ведаў (агратэхніка і г.д.), асвятленне здарэнняў з боку маралі і інш.; змагалася з пасіўнасцю і інертнасцю, безыніцыятыўнасцю народных мас, выступаючы супроць сацыяльнай раз'яд-

нанасці, індывідуалістычнай замкнёнасці, заклікала да салідарнасці, узаемнай падтрымкі, да выхавання волі, вытрымкі, супрацьпастаўляючы іх цярплівай бяздзейнасці; фарміравала ў грамадстве, зыходзячы з існуючай на той час грамадскай мадэлі супольнага існавання бедных і багатых, сістэму стрымлівання і працівагаў, раскрывала магчымасці стварэння канцэнсусных сітуацый; выкрывала карумпаванасць верхніх эшалонаў улады, фінансавыя махінацыі і злачынствы; асвятляла пытанне выбараў, ухваляючы інстытут Думы як гарант фарміравання прававой дзяржавы; тлумачыла неабходнасць свабоды слова і права на інфармацыю і г.д.; спрыяла стварэнню дэмакратычнай мастацкай літаратуры, літаратурнай крытыкі.

Шматаспектнасць дзейнасці "Нашай нівы" выдатна раскрываецца пры тыпалагічным супастаўленні з функцыянальным прызначэннем такой знакамітай на Украіне арганізацыі, як "Просвіта". "Кожны народ, які хоча дамагчыся самастойнасці, павінен найперш клапаціцца пра тое, каб ніжэйшыя слаі грамадскай супольнасці, народныя масы ўзняць да належнага ўзроўню адукаванасці, каб гэтая народная маса ўспрыняла сябе членам нацыянальнага арганізму, адчула сваю грамадзянскую і нацыянальную вартастнасць, пазнала неабходнасць існавання нацыі як асобнага індывідуальнага народа, паколькі ніхто іншы, а менавіта маса народная, з'ўляецца гэтаму запарукай" [5, 17]. Гэта цытата з прамовы аднаго з удзельнікаў Устаноўчага сходу львоўскай "Просвіти", які адбыўся яшчэ ў 1868 г., ускосна сведчыць і пра гістарычную заканамернасць узнікнення на Беларусі такой з'явы, як "Наша ніва", а таксама пра існаванне працэсу пераймання культурных традыцый. У разнастайных акцыях, творчых і арганізацыйных, "Нашай нівы", нібы ў люстэрку, адбіваецца характар дзейнасці "Просвіти". Зрэшты, "Наша ніва" выказвала і свае ідэалы, калі, у прыватнасці, у 1913 г. з захапленнем і, несумненна, "белай" зайздрасцю паведамляла, што "Просвіта" налічвае 140 тысяч сяброў, мае ў розных месцах 74 філіі, 2468 народных чытальняў, 540 крам, 339 ашчадных кас; акрамя таго, адкрыла гандлёвую, сельскагаспадарчую, зямельную школу і школы для хатніх гаспадыняў, арганізуе курсы для непісьменных, аплачвае за навучанне 43 вучняў і ін.

Адзначым пры гэтым, што ўключаючы пытанне нацыянальнай мовы ў асветніцка-навучальны аспект сваёй дзейнасці, "Наша ніва" трымала рэгулярныя сувязі з многімі ўкраінскімі выданнямі настаўніцкага профілю, такімі як "Український учитель", "Рідна школа", "Громадський голос", "Світло", пра што сведчаць і разнастайныя публікацыі на яе старонках, і тыя дакументы, якія знаходзяцца ў архіве "Нашай нівы". Так, у прыватнасці, паказальнай для характару ўзаемадачыненняў паміж украінскімі і беларускімі актывістамі нацыянальнага адраджэння з'яўляецца адшуканая намі паштоўка, датаваная 26. І. 1911 г., якая сведчыць пра трывалыя кантакты віленскіх нашаніцаў з галіцкімі ўкраінцамі [3]. На паштоўцы ў "Нашу ніву", прысланай ад Ів. Буцманюка, "учителя і редактора "Прапора", учительського органу у Галичині" выразным настаўніцкім почыркам напісана наступнае: "Хвальна редакціе! Прошу прислати бракуючі числа 33 і 34 цінної "Нашай нівы" і решту чисел від 52 до кінця року 1910 р., бо редакція не одержала (іх). "Каляндар" одержали і подамо звіт. Просимо о надсилання до обміну свої видання, а ми будемо висилати наші. Особливо просимо о історію і пісні... Як виходить "Білоруський учитель", просимо ласкаво, ...щоб присилали на адресу, подану вгорі до обміну. З поважанням". Далей ідзе подпіс Буцманюка, стаіць штэмпель "Редакція "ПРАПОРА".

Не менш інфарматыўнай выявілася і тытульная старонка паштоўкі. На ёй з левага боку ў калонку выпісаны кантактныя адрасы, патлумачаны асноўныя накірункі і ўмовы дзейнасці. Узновім яе, паколькі тэкст тытула ўяўляе безумоўную цікавасць. "Тов. "ВЗАЇМНА ПОМІЧ УЧИТЕЛЬСЬКА" у Львові ул. Скарбківська, ч. 33. І. Члени-добродії: 100 к. ІІ. Спомагаючі: 2 к. річно. ІІІ. Звичайні: описово 2 к., вкладка місячна 1 к. З цього половина стає ощадністю члена в Відділі кредитовім, до якого приймаються і ощадності членів. "ПРАПОР" орган укр. учительства – Коломия. "ВИДАВНИЧА СПІЛКА УКР. УЧИТЕЛЬСТВА" в Коломиї (фах. поштовий № 3.1. Вписове 2 к., уділ 20 к. Склеп "Вид. Сп. Уч." в Коломиї (фах пошт. № 3). На складі прибори канцелярські, вироби гуцульські, книжки і т. д.".

Тытульная старонка аздоблена карцінай. На ёй маладая жанчына з традыцыйна ўкраінскай прычоскай (каса вакол галавы) паказвае рукой на ўсход сонца, на ўкраінскія палі і старэнькую хацінку з таполяй (алюзіі з Шаўчэнкам). Побач стаяць задумлівы пажылы чалавек з вусамі і акулярамі (вобраз інтэлігента) і малады хлопец у вышыванцы з выразным мужным профілем. Над малюнкам вялікімі літарамі падаецца рэклама таварыст-

ва, выкананая па-мастацку, – "Взаємна поміч учительська". Далей пазначаны дэвіз: "Єдністю виборемо собі кращу долю і народну волю!" Пад карцінкай таксама падаецца тэкст: "Правна оборона – інтэрнат для дітей учительський приют – відділ кредитовий – підмоги – заосмотрення курсу". Ніжняя частка паштоўкі змяшчае ў левым куце яшчэ адзін, меншы малюнак: глобус, палічку з кнігамі, разгорнутая кніга, свечка-"свічадо" і прапар, які ўзнімаецца над усёй старонкай паштоўкі. Справа падаецца верш Багдана Лепкага:

Не схиляйте в діл прапора
А держить його високо!
І ще знайте – що покора,
Страх нікчемний, душа хвора.
Хоть слізьми заходить око,
Не схиляйте в діл прапора,
А держіть його високо!..

Зразумела, уся інфармацыя, змешчаная на ўкраінскай паштоўцы, мелася ўспрымацца як заахвочванне да сумеснай працы.

Пры вызначэнні асноўных канцэптаў дэмакратычнай праграмы "Нашай нівы" мы небеспадстаўна вылучылі найперш яе працу па павышэнні агульнага ўзроўню культуры чытачоў (адукацыйны пласт: школа, бібліятэкі). Праналізаваўшы перапіску "Нашай нівы" з адрасатамі, пераконваемся, што ў большасці допісаў, побач з падзякай газеце за яе існаванне, за ўвагу да чалавека-працаўніка, яго клопатаў па вядзенні гаспадаркі і падачы іншых звестак практычнага характару, усе лісты змяшчаюць просьбу выслаць беларускія мастацкія творы. А побач з гэтымі просьбамі вельмі часта занатаваны просьбы аб высылцы твораў украінскіх аўтараў. Чытачы пыталі парады, дзе знайсці "Кабзар" Тараса Шаўчэнкі, як атрымаць украінскія п'есы для пастаноўкі ў аматарскім тэатры. Украінскае мастацкае слова было запатрабавана беларускім чытачом амаль як сваё роднае. Гістарычнае падабенства лёсаў абодвух народаў выявілася і ў павазе ўкраінцаў да беларускай нацыянальнай перыёдыкі.

"Наша ніва" зусім справядліва лічыцца калыскай нацыянальнай мастацкай літаратуры і літаратурнай крытыкі. Абавязковая наяўнасць нацыянальных мастацкіх твораў – адна з галоўных адметнасцяў першых перыядычных выданняў, створаных на роднай мове – беларускай "Нашай нівы" і ўкраінскай "Основи". У гэтым выявілася прынцыповая падобнасць іхняга аблічча. Прыгожае пісьменства – акт дзейнасці творцы на мяжы эмацыянальнага і інтэлектуальна-духоўнага. Сярод галоўных функцый літаратуры – пазнавальная і камунікатыўная. Яе сувязь з гісторыяй, псіхалогіяй, філасофіяй надзяляюць мастацкае слова выключнай сілай уплыву. Эстэтычныя, ідэалагічныя, выхаваўчыя магчымасці прыгожага пісьменства дапамагалі нацыянальным перыядычным выданням фармаваць чытача, супольнасць, нацыю.

На пачатку XX ст. за тымі працэсамі грамадскага пераўтварэння, якія ўсклала на сябе абавязкі арганізоўваць, а нават і ўзначаліць "Наша ніва", уважліва сачыла ўкраінскай інтэлігенцыя.. З Заходняй Украінай ў "Нашай нівы" склаліся трывалыя стасункі дзякуючы львоўскаму прафесару І. Свянціцкаму, у радаводзе якога былі беларускія карані і які, па яго ўласным прызнанні, імкнуўся сплаціць доўг перад Радзімай сваіх продкаў. Гэтыя кантакты моцна падтрымліваліся і праз беларускую паэтэсу Цётку (Алаізу Пашкевіч), якая, ратуючыся ад царскага пераследу, эмігравала ў Аўстрыю, вучылася ў Львоўскім універсітэце. Дзякуючы ім у заходнеўкраінскіх выданнях пачалі друкавацца (у арыгінале і перакладах) творы Янкі Купалы, Якуба Коласа, самой Цёткі, іншых беларускіх аўтараў. Побач з артыкуламі пра новую беларускую літаратуру Іл. Свянціцкага ў львоўскім друку з'явіліся змястоўныя матэрыялы пра гісторыю, фальклор, мастацкае слова беларусаў Ів. Крып'якевіча, В. Шчурата, М. Вазняка, Ул. Гнацюка.

Прапагандзе беларускай культуры на заходніх землях Украіны спрыялі такія ўкраінамоўныя выданні, як "Неділя", "Руслан", "Діло", "Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка", "Літературно-науковий вісник" і ін., а таксама нямецкамоўны прагрэсіўны "Ukpainische Rundschau", польскамоўная перыёдыка "Kurier Warszawski", "Swiat Slowianski". Вялікую ролю для збліжэння ўкраінскай і беларускай культур адыгрывалі і наддняпроўская польскамоўная перыёдыка. Так, кіеўскі часопіс "Przeglad Krajowy" у 1909 г. даў чытачу сціслы курс развіцця беларускай культуры. Сярод цікавых матэрыялаў – гістарычны агляд "Літва і Беларусь" (№ 6). У артыкуле "Адраджэнне Беларусі" (№ 3) часопіс расказваў пра тых пісьменнікаў, якія сёння з'яўляюцца класікамі беларускай літаратуры – В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, Янку Купалу. Дагэтуль не згубіла каштоўнасці даследаванне Ежы Янкоўскага "Паэты маладой Беларусі" (№ 7-8), якое з'явілася ці не першым шырокім аглядам творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа за межамі беларускай зямлі.

Актывізаваліся выступленні пра Беларусь на ўсходніх землях Украіны дзякуючы творчай працы А. і С. Русавых, Д. Дарашэнкі,

М. Шапавала. У летапіс прапаганды беларускага мастацкага слова на ўкраінскіх землях украінскай мовай зрабілі ўклад многія выданні. Тут і "Рідний край", і "Дніпрові хвилі", аднак з большай удзячнасцю назавем кіеўскія выданні "Українська хата" і "Рада". Першыя ж нумары беларускіх газет "Наша доля" і "Наша ніва" былі адрэкамендаваны ўкраінскаму чытачу на старонках "Рады". Аператыўнасць украінскай газеты паказальная. 19 верасня 1906 г. "Рада" пісала: "1 вересня вийшла у Вільні газета "Наша доля"... Про напрямок газети яскраво свідчить наступне: перший номер конфіскований за наказом губернатора,.. розійшлися 5000 примірників, 5000 було забрано поліцією". У гэтым жа паведамленні расказвалася пра адкрыццё ў Пецярбургу беларускай выдавецкай суполкі "Загляне сонца і ў наша ваконца". 22 лістапада "Рада" паведамляе пра выхад у свет першага нумара "Нашай нівы". Як бачна, "Рада" і беларуская газета ішлі амаль нага ў нагу: "Наша ніва" убачыла свет 10 лістапада 1906 г.

Пазначаны плённасцю і далейшыя кантакты выданняў. На аснове нашаніўскіх матэрыялаў "Рада" друкуе інфармацыю пра значныя падзеі ў культурным жыцці беларусаў. "Рада" шырока цікавілася беларускім друкам (1907. – № 15), арганізацыяй беларускай выдавецкай справы (1909. – № 22; 1910. – № 42; 1912. – № 39, 45; 1913. – № 8), дыскусіяй пра неабходнасць навучання дзяцей і студэнтаў на роднай мове (1907. – № 15; 1909. – № 81). У артыкуле Е. Вічэнкі "Просвітницькі заходи білорусів" (1907. – № 56), у прыватнасці, пісалася "Білоруси ступили на напевний шлях, що виведе їх у вольний широкий світ поміж культурними народами, і українці, що роблять ту саму справу серед свойго народу, можуть тільки вітати просвітницькі заходи білоруської інтелігенції і побажати їй успіху. В добрий час!" "Рада" сачыла і за развіццём нацыянальнага тэатра Беларусі.

У рубрыцы "Театр і музика" расказвалася пра поспехі першага прафесійнага беларускага драматычнага тэатра Ігната Буйніцкага, пастаноўку на беларускай сцэне твораў карыфея ўкраінскай тэатральнай справы М. Крапіўніцкага (1910. – № 34, 42, 50 і інш.), рэцэнзаваліся выданні беларускіх песень з нотамі (1911. – № 68). У гэты ж час на Украіне здзяйсняюць першыя спробы мастацкага перакладу беларускіх пісьменнікаў Б. Заклінскі, В. Супраніўскі, М. Шапавал, П. Гайчанка, М. Удавічэнка, А. Алесь і іншыя творцы. На ўкраінскай мове загучалі беларускія пісьменнікі XIX ст., а таксама (найперш, вершы) найноўшыя беларускія творы Янкі Купалы, Якуба Коласа, М. Багдановіча. Так, "Рада" пазнаёміла сваіх чытачоў з вершам Янкі Купалы "А хто там ідзе?" (1908), які стаў гімнам беларусаў, адгукнулася (праз пераклад і рэцэнзію) на зборнік Якуба Коласа "Песні жальбы" (1910). У "Раді" упершыню па-ўкраінску прагучалі творы М. Багдановіча (1909). "Рада" адкрыла як празаіка свайму чытачу Ядвігіна Ш. (1910), іншых аўтараў.

Беларуская газета, як мы ўжо адзначылі, таксама актыўна сачыла за сацыяльна-грамадскімі і нацыянальна-вызваленчымі змаганнямі ўкраінцаў. У інфармацыйных аддзелах "Наша ніва", раскрываючы карціну царскіх рэпрэсій, часта змяшчала паведамленні з Кіева, Харкава, Адэсы, Екацерынаслава, Палтавы і іншых украінскіх гарадоў (1907. – № 7, 9; 1908. – № 10, 11; 1909. – № 1, 17, 35, 36; 1911. – № 4, 16–17 і інш.). У газеце часта даваліся аб'явы на розныя ўкраінскія выданні ("Рада", "Українська хата", "Літературно-науковий вісник", календары "Просвіти" і інш.). У 1909–1910 гг. украінская тэма ў газеце гучала не толькі ў шматлікіх нататках, паведамленнях, артыкулах, але і ў абагульнена-сістэматызаваных аглядах. Калі ж у 1908 г. "Рада" (№ 246, 247, 249) апублікавала вялікую працу Д. Дарашэнкі "Білоруси і їх національне відродження", "Наша ніва" ажыццявіла яе пераклад на беларускую мову і ў 1909 г. (№ 4) перадрук, матэрыялы гэты таксама выйшлі асобным выданнем як брашура.

Значэнне працы Д. Дарашэнкі для развіцця беларускай культуры цяжка пераацаніць. Па-першае, "Рада" здзейсніла высокую акцыю падтрымкі беларускага адраджэнцкага руху. Па-другое, украінскі даследчык спрыяў усталяванню практыкі аглядных літаратуразнаўчых артыкулаў на старонках "Нашай нівы". Калі энтузіястам беларусікі ва "Українській хаті" быў яе рэдактар П. Багацкі, то з калектыву "Рады" неабходна вылучыць С. Яфрэмава, сурэдактара выдання. Ён зацікаўлена прыглядаўся да літаратурнага, грамадска-культурнага жыцця Беларусі, што знаходзіла рэалізацыю ў яго рэдактарскай і навуковай дзейнасці. Цалкам верагодна, што канцэптуальныя працы па гісторыі беларускай літаратуры, здзейсненыя С. Палуянам, М. Багдановічам, нараджаліся пад непасрэдным уплывам канцэпцый С. Яфрэмава.

З увагай ставілася газета да ўкраінскай мастацкай літаратуры, бачачы ў ёй асноўны рухавік нацыянальнага адраджэння: паведам-

ляла пра розныя падзеі з літаратурнага жыцця, арганізоўвала пераклад на беларускую мову вершаў і апавяданняў украінскіх пісьменнікаў і г.д. Найшырэй у газеце быў прадстаўлены Т. Шаўчэнка, за ім ішоў В. Стафанік, іншыя вядомыя пісьменнікі – І. Франко, Леся Украінка, І. Катлярэўскі, М. Кацюбінскі, Б. Грынчэнка, А. Тэсленка, С. Руданскі, Г. Барвінак, Я. Грабінка. Можна смела гаварыць пра тое, што нашаніўцы ў сваёй дзейнасці кіраваліся "ўкраінскімі ўзорамі".

Як своеасаблівую, фенаменальную праяву культурнага ўзаемадзеяння неабходна адзначыць і тое, што талент беларускага публіцыста Сяргея Палуяна выспяваў у творчай атмасферы "Української хати" і "Ради". Жывучы ў Кіеве, ён менавіта ў названых выданнях пад уласным прозвішчам, псеўданімам П. Ян, крыптанімам С. П. выступаў не толькі з аналізам набытку беларускага пісьменства, але як удумлівы крытык рэагаваў і на ўкраінскі літаратурны працэс. Пра гэта, у прыватнасці, сведчыць, яго разгорнуты водгук на творчасць Ул. Віннічэнкі (Рада. – 1910. – № 100). З Украіны ў Беларусь С. Палуян дасылаў сваю палымяную публіцыстыку, яго допісы аформіліся ў сістэматызаваны нашаніўскі агляд "Лісты з Украіны", дзе пераважаюць такія пытанні, як нацыянальная мова, нацыянальная школа, нацыянальны друк, нацыянальны тэатр, нацыянальная мастацкая літаратура. Паводле беларускіх тэарэтыкаў журналістыкі, у высокаякаснай публіцыстыцы "факты, узятыя ў цэлым, у іх сувязі, належыць ператвараць у сістэму аргументаў, асобныя ж факты, ацэненыя як найбольш тыповыя, – скарыстоўваць для ілюстравання жыццёвай верагоднасці аўтарскіх канцэпцый, прагматычнай прывязкі думкі, якая абгрунтоўваецца, да акаляючай канкрэтнасці"... Пры гэтым адзначым, што ідэалагічная платформа "Лістоў..." С. Палуяна моцна зарыентавана на сацыяльныя і дэмакратычныя пераўтварэнні "сярод братоў-украінцаў". На Украіне ў газеце "Рада" (1910. – № 82) былі апублікаваны некралог "У даль бязмежную... (Памяці Сяргея Палуяна)", напісаны М. Шапавалам у сувязі з заўчаснай смерцю гэтага заслужанага працаўніка на ніве беларуска-ўкраінскіх літаратурных сувязей, а таксама апошняя праца С. Палуяна "Беларускія вечарыны" (1910. – № 100). Палітыка "Нашай нівы" на прасторах міжнацыянальнага культурнага ўзаемадзеяння, яе ўклад у рашэнне беларускага нацыянальнага пытання, у развіццё ідэалаў незалежнасці высвечваліся праз настрой "Лістоў..." С. Палуяна. І ў гэтым публіцысту як найлепей спрыялі ўзятыя за лозунг знакамітыя радкі з Т. Шаўчэнкі: "І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь, Бо хто матір забуває, того Бог карає..."

Цесныя сувязі "Нашай Нівы" з украінскай прэсай пашыралі інфармацыйную прастору беларускага выдання, надавалі яму інтэрнацыянальнае гучанне, стымулявалі яго творча-журналісцкія пошукі, садзейнічалі яго чытацкай папулярнасці. Дзякуючы гэтым сувязям адзіны ў той час беларускамоўны штотыднёвік імкнуўся выканаць (і ў значнай меры выконваў) тую ролю, якую ў рускіх і ўкраінскім перыядычным друку выконвалі самыя розныя спецыялізаваныя выданні.

1. *Беларуская* літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя / Уклад. А. Лойка, В. Рагойша. – Мінск, 1987.

2. *Беларуская* энцыклапедыя: У 18 т. – Мінск, 1998. – Т. 6.

3. *Дзяржаўны* архіў-музей літаратуры і мастацтва Беларусі (Мінск). – Ф. 3-с, в. 1, адз. зах.81, л. 9.

4. *Кабржыцкая Т. В., Рагойша В П.* Карані дружбы: Беларуска-ўкраінскія літаратурныя ўзаемасувязі пачатку XX ст. – Мінск, 1976.

5. *Нарис* історії "Просвіти". – Львів; Краків; Париж, 1993.

6. *Пра багацтво* та бьеднасць / Пер. з укр. – Женева, 1881. (Да нядаўняга часу аўтарства брашуры прыпісвалася С. Падалінскаму. Пра тое, што твор належыць М. Драгаманаву, гл у кнізе: Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX-перша третина XX ст.) / Ред. Н. Зелінська. – Л., 2003. – С. 61).

7. *Прохоров Е. П.* Введение в теорию журналистики. – 5-е изд. – М., 2003.

8. *Публицистика* белорусских народников: нелегальные издания белорусских народников (1881–1884) / Сост. С. А. Александрович, И. С. Александрович. – Минск, 1983.

9. *Слука А. Г.* Беларуская журналістыка: У 3 ч. – Мінск, 2000.

10. *Стральцоў Б. В.* Публіцыстыка. Жанры. Майстэрства. – Мінск, 1977.

11. *Тертичный А. А.* Жанры периодической печати. – 2-е изд. – М., 2002.

12. *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – К., 1984. – Т. 41.

Іванченко О. Р.,
асп.
УДК 070. 014. 1

Автура газети "Рада"

У статті йдеться про кореспондентів і дописувачів, штатних і позаштатних співробітників газети "Рада", які формували рубрики і шпальти щоденника під справжніми чи вигаданими іменами (розшифровуються деякі псевдоніми, криптоніми).
***Ключові слова:** газета, журналіст, публіцист, псевдонім.*

The article deals with the activities of all the authors who published articles, esseys in the daily newspaper "Rada" or headed the column, their pseudonyms are analized.
***Key words:** newspaper, journalist, publicist, pseudonim.*

Водночас із революційними подіями 1905 р. з'явилася в Наддніпрянській Україні надія на видання національної преси. У серії статей "Тяжким шляхом" (надруковані в газеті "Рада" за 1906–1907 рр.) Б. Грінченко писав: "Року 1905 по всій Росії почався великий визвольний рух,.. всі народи, які є у Росії, могли сказати своє слово: що вони думають про новий лад, яким саме він повинен бути, як його заводити та яких собі прав бажає кожен народ. Усі говорили, тільки ми, вкраїнці, мовчали, бо в нас на Вкраїні російській не було ні одної вкраїнської газети, ні одного вкраїнського журналу. Всі були пророчисті, тільки нам велено бути німими" [4].

А мовчати вкраїнці не хотіли й не могли. У 70-х рр. у Женеві у своїх виданнях про українські справи писав М. Драгоманов, у Галичині у 90-х – про історію України-Руси та історію української літератури М. Грушевський, у львівських журналах друкувалися десятки українських письменників як із підросійської, так і з підавстрійської України. Переймалася проблемами українства й "Киевская старина", дарма що виходила російською мовою. Громадськість Наддніпрянщини повсякчас добивалася скасування драконівських заборон на українське слово.

Революція 1905 р. спонукала культурних діячів до активних дій. У приймальнях урядовців з'являються цілі депутації. Питання вони порушували одне – скасувати заборону на рідну мову. Відомо, наприклад, що 1905 р. до графа Вітте завітала делегація українців у складі В. Науменка (редактора "Киевской старины"), письменниці О. Пчілки, земського діяча І. Шрага та адвоката, голови полтавської "Громади" М. Дмитрієва і зажадала зняти обмеження, запроваджені Емським указом 1876 р., що стосувалися зокрема й видання українських книг і періодики. На вимогу українських представників Вітте відповів, що незабаром мають затвердити нові правила про пресу, в них не робитимуть винятку щодо "іногородческої" преси і тоді українцям вільно буде на загальних підставах видавати газети, журнали та ін. [5, 430].

Члени київської депутації у столиці звернулися до колишнього начальника Головного управління у справах друку князя Шаховського з тим же питанням. Як писав Б. Грінченко, "в розмові з киянами він (Шаховський. – О. І.) погоджувався, що заборону 1876 року треба скасувати, але як?" І далі міркував так: "Конечно, запрещение с переводов Св. Писания и научно-популярных книг должно быть снято; и даже (!) допускаю возможность разрешить научные сочинения на малорусском наречии, но вот чего я решительно не могу представить – это разрешения политических газет по-малороссийски" [4]. Врешті 17 жовтня 1905 р. з'являється Маніфест про "высочайшее" дарування свобод, а 24 листопада затверджено "Временные правила о печати". Заборони зникли.

І вже 17 жовтня 1905 р. до Є. Чикаленка звернулися Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Левицький та ін. Вони були переконані, що Маніфест дає право видавати газету "явочним порядком", що настав час подати заяву адміністрації. Щоправда, як відомо, Маніфест не гарантував позитивної відповіді, тому Є. Чикаленкові Київський губернатор не видав свідоцтво на щоденну газету "Громадське слово" та журнал "Нове життя". Спроба повтори-

© Іванченко О. Р., 2007

лася. У своїх "Спогадах" майбутній видавець писав: "Ніяк не можу повірити, щоб мені сьогодні щиро простягали руку, коли ще вчора били по щоках" [5, 432]. Губернатор, який був добре обізнаний з діяльністю київської "Старої громади", зокрема з пропагандою бажаного федеративного устрою Росії та автономії для України, дозволу на видання газети не дав, відповівши, що з "оповістки" майбутніх часописів очевидно, що редакція буде "домагатися переміни існуючого державного ладу Росії, утворення окремних автономних країн на окраїнах держави і перебудування її на федеративних основах, а також домагатимуться переходу усієї землі на власність народу, які вчинки забороняються карним законом" [3, 152].

Незважаючи на те, що другої відповіді від губернатора ще не було, актив майбутньої газети обмірковував, яким має бути видання, коло обов'язків редколегії і видавців. Як уже згадувалося, Б. Грінченко, С. Єфремов та їхні однодумці вважали, що газета має бути радикальною у своїх публікаціях. Вони, як писав Є. Чикаленко у своїх "Спогадах", "йшли за московським "Сыном Отечества", який тоді друкував просто есерівські проклямації в своїх передовицях" [5, 436]. Видавця В. Леонтовича таке спрямування майбутнього видання обурювало. Є. Чикаленко прагнув примирити супротивників, однак суперечки не припинялися. Обидві сторони стояли на тому, що газету видавати треба. Рішучості колективу ініціаторів додав вихід у Лубнах газети "Хлібороб". Це була сенсація. На вулицях Києва цю газету просто виривали з рук у продавців. Вихід тижневика на Полтавщині змусив київську громаду розгорнути активну діяльність.

На пропозицію Є. Чикаленка було вирішено погодитися з таким розподілом обов'язків: видавці (В. Симиренко, В. Леонтович, Є. Чикаленко) "завідують всією фінансовою частиною та конторою газети і входять в склад редакційного комітету, як окремі члени редакції. Редакційний комітет складається з Б. Грінченка, його жінки Марії Миколаївни, С. Єфремова, Ф. Матушевського, М. Левицького, В. Дурдуківського, В. Козловського і нас трьох, всього з десяти осіб. Редакційний комітет закликає співробітників, визначає гонорари, але мусить вести газету в межах кошторису і по програмі демократично-радикальної партії" [5, 437]. Редактором заочно обрали Ф. Матушевського, а секретарем – В. Козловського.

Дозвіл на видання київського щоденника надійшов 31 грудня 1905 р. і вже ввечері перше число було готове. "Громадська думка" вийшла "в люди" 1 січня 1906 р., публіка охоче купувала українську газету. Та в редакцію завітала поліція і конфіскувала кілька сотень примірників, а решту співробітники встигли сховати. У цензурному комітеті пояснили, що газету не закрили, але можуть закрити, якщо вона буде так гостро писати. Це сталося вже у липні 1906 р. На той час редакційний колектив мав у запасі дозвіл на видання щоденної газети "Рада", що був виданий на ім'я Б. Грінченка. Цією нагодою вдало скористались, і з 15 (28) вересня 1906 р. "Рада" стала "спадкоємицею" "Громадської думки". На перших сторінках вона щодень містила повідомлення, що передплатні кошти не повертатимуться, а передплатникам відтепер надсилатиметься нова газета, що "Рада" стоятиме на попередніх позиціях і орієнтуватиметься у своїх публікаціях на інтелігенцію. Своє гасло редакція висловила в одній із передових статей: "Будучи одинокою щоденною газетою російської України, вважаємо корисніше,.. не зв'язувати себе програмою чи тактикою якоїсь однієї політичної партії, а старатися освітлювати і питання дня, і загальніші, більш принципіальні, питання українства з погляду різних поступових партій. Ставлячи своїм ближчим завданням служити культурним, громадським і політичним інтересам України під Росією, газета наша заразом буде старатися держати своїх читачів у крузі інтересів всеукраїнських" [2, 198].

Спочатку редактором-видавцем був Б. Грінченко, який згодом передав свої права видавця Є. Чикаленку. Саме тоді до Києва приїхав М. Грушевський, настав час для реорганізації у колективі співробітників. Є. Чикаленко вважав, що, як редактор, М. Павловський зможе сортувати матеріал, правити мову, а "ми будемо рішати, який матеріал пускати". М. Грушевський згодився, а В. Леонтович застеріг, що він "зовсім зрікається приймати ближчу участь у газеті". Керувати всією літературною справою тимчасово взявся львівський професор, Є. Чикаленко мав йому допомагати в редагуванні фейлетонів. М. Грушевський порадив відповідальним секретарем запросити С. Петлюру, якого пізніше замінив В. Королів. Відділами "Ради" керували: А. Хотовицький (відділ "З газет та журналів"), Д. Дорошенко ("По Україні"), Л. Старицька-Черняхівська ("По Росії"), М. Лозинський (закордонний), Б. Ярошевський (польський).

Як і "Громадська думка", "Рада" фахових журналістів не мала. Вони виховувалися, здобували досвід та авторитет у газеті, в процесі роботи. Передові статті, як правило, писали

С. Єфремов, Ф. Матушевський, згодом М. Грушевський, Д. Дорошенко, М. Павловський, С. Петлюра. А. Животко зазначав: "як публіцист виступив тут С. Петлюра. Талановиті огляди й фейлетони давав С. Черкасенко. Красне письменство заступлене було В. Винниченком, С. Васильченком, О. Олесем, М. Левицьким та іншими. Зрідка давав статті В. Липинський" [2, 199].

Загальна структура номера мало змінювалася впродовж усього існування "Громадської думки" і "Ради", бо зумовлювалася передусім складом редакційного колективу та колом обов'язків кожного члена редакції. Тому сталими були рубрики "З газет та журналів", "По Україні", "По Росії", "У світі", "З польського життя". При позірному схематизмі розміщення матеріалів ці рубрики не слід розглядати як спрощений і примітивний прийом для полегшення роботи колективу. Це була осмислена тактика зосереджувати увагу загалу саме на цих тематичних напрямах, це був ефективний спосіб змушувати читача весь час розумово працювати саме над цією суспільно важливою тематикою. На першій сторінці, як правило, подавалися матеріали двоякого характеру, а саме: передова стаття, що належала перу або когось із видавців, або редактора, і низка рекламних повідомлень культурного характеру. Це звістки про театральні вистави (переважно українських труп); видання, в яких порушуються проблеми політичного характеру (так чи інакше, дотичні до українства); літературу, наявну в магазині часопису "Киевская старина" тощо. На другій сторінці містилися матеріали рубрик "З російського життя" і "З українського життя", на третій сторінці газета подавала "Листи до редакції", на четвертій (або, рідше, на третій) – рубрики "Дописи", "Література, наука й умілість" та комерційну (часто численна) рекламу.

Це, так би мовити, схема, перелік обов'язкових матеріалів, що простежуються в кожному номері. Але ця схема, залежно від наявності матеріалу та потреби, могла обростати побічними публікаціями. Так, приміром, "Рада", крім звичних, уміщувала й факультативні рубрики. Тоді в газеті рубрикація мала приблизно такий характер: "З газет та журналів", "Народна лікарська справа", "З російського життя", "З українського життя", "У Києві", "Листи до редакції", "Телеграми", "Театр і музика", "Дописи", "Загряничні телеграми", "З газет та журналів" тощо. Композиція, наприклад, № 63 за 1906 р. була такою: реклама культурно-мистецьких подій, редакційна стаття ("Київ 26 ноября 1906 р.") під назвою "Дворянство і земельна справа", проблемна стаття (зокрема одна з подач "Тяжким шляхом" Б. Грінченка) – на першій сторінці; традиційні рубрики ("З російського життя", "З українського життя", "У Києві"), нарис "В чайній" Майорського (псевдонім П. Сабалдира) – на другій сторінці; повідомлення "Від Товариства "Просвіта" у Києві", "Література, наука і умілість", "Листи до редакції", "Телеграми" – третя сторінка; комерційна реклама, закордонні телеграми, дописи – на останній (четвертій) сторінці газети. У № 75 за 1906 р. "Ради" серед дописів уміщено матеріал про агітпоїздку чорносотенців, де наводиться знаменитий вислів "истинно русского": "Нет народа, хоть нанимай!"

Але, незважаючи на проголошені в Російській імперії свободи, політичні репресії тривали, про що свідчить замітка, передрукована "Радою" з газети "Товарищ" під заголовком "До статистики судових репресій по політичним справам в Росії за 1906 рік". Фактично це певний коментар до тих свобод, які утверджував царський Маніфест від 17 жовтня 1905 р., мовчазна пересторога, що хоч демократам і подається рука примирення, але вона, за словами Є. Чикаленка, "водночас і б'є по щоках", карає поборників демократії. У публікації наведено приголомшливі цифри: за 1906 р. у Росії до смертної кари засуджено військово-окружними та військово-польовими судами 1252 особи, із яких страчено 934 (74, 6 %). На каторгу засуджено 2029 осіб (із них на довічну каторгу – 274, на певний термін – 1755), усіх разом на 17375 років ув'язнення. До Сибіру вислано 186 осіб. Засуджено: до тюрми – 2339 осіб на 1962 роки; в арештантські "доми" – 1877 людей на 2574 роки; у дисциплінарні батальйони – 1153 особи на 2329 років; до фортеці – 576 людей на 698 років. Крім того, "прикликано було до судової одповідальности – 732 редактори періодичних видань", "припинено і зовсім спинено судом та адміністрацією 563 часописи та журнали". Найчастіше засуджені обвинувачувалися: за участь у революційному русі; підтримку терору проти поліції, адміністрації, військового уряду і патрулів, "оружно противилися їм"; за належність до революційних партій та бойових організацій; у справі аграрного та економічного терору; за збройні напади тощо. У матеріалі повідомлялося, що серед засуджених до ув'язнення, перебування у фортеці, арештантських відділеннях та дисциплінарних батальйонах було 829 осіб, покараних за "належність до революційних партій, пропаганду та агітацію", 134 – за редагування політичних видань, 129 – за терор проти поліції. Таким чином, "осередком судових репресій" була політична боротьба,

внаслідок якої постраждало 6982 особи, тобто 74,2 % усіх жертв.

Ця статистика (можливо, неповна) дозволяє зрозуміти ті причини, що змушували авторів публікацій ховатися за псевдонімами та криптонімами, які щедро розсипані на шпальтах "Ради" та "Громадської думки". Під своїми прізвищами виступали І. Огієнко, М. Грушевський, Б. Грінченко, В. Винниченко, А. Тесленко, Є. Чикаленко, В. Доманицький, Д. Дорошенко, П. Капельгородський та ін. Проте підписи матеріалів власними прізвищами – рідкість. Основна інформація подавалася під псевдонімами, а частіше – криптонімами, графонімами, алонімами.

З рекламного оголошення про підготовку до виходу у світ "Громадського слова" дізнаємося про тих українських громадських і культурних діячів, які зголосилися співробітничати з майбутнім виданням. Тут перелічено близько 60 осіб, серед них: Василенко М., Верзилов А., Вороний М., Ганейзер Е., Гнатюк В., Грінченко Б., Грінченко М. (Загірня), проф. Грушевський М., Грушевський О., Дмитрієв М., Дніпрова Чайка, Доманицький В., Дорошенко В., Дорошенко Д., Єфремов С., Жебуньов Л., Житецький П., Квасницький Е., Коваленко Гр., Козловський В., Комарова Г., Коцюбинський М., проф. Кримський А., Левицький М., Леонтович В., Липа Ів., Лисенко М., Лісовський Ол., Лозинський М., Лотоцький Ол., Маковей О., Маркович Д., Матушевський Ф., Мирний П., Мировець В. (Дурдуківський), Науменко В., Падалка Л., проф. Перетц В., Русова С., Русов О., Самійленко В. (Сивенький), Славінський М., Сластьон О., Смуток П. (Стебницький), Степаненко В., Франко Ів., Чернявський М., Чикаленко Є., Шраг І., Ярошевський Б. та ін.

Звичайно, не всі вони брали активну участь у виданні, левова частка роботи припадала на штатних працівників. Найчастіше саме вони готували переважну більшість матеріалів до друку. Щоб у читача склалося враження широкої участі загалу в газеті, співробітники користувалися криптонімами та псевдонімами. Так, відповідальний редактор "Ради" М. Павловський подавав не лише власні матеріали, а й інших авторів. Проте найчастіше власні матеріали він підписував численними криптонімами, з-поміж яких: П., М., М. л., П-вич, П-й, М. П-ий, Л. М. П., М. І., М. П-сь-кий, І-вич, а також псевдонімами: Лісовицький, Лісовицький М., Іван Рильський, Іванченко М., Іваненко М., Київський Микола, Кий, Музиченко П., Музиченко Павло, Мусій, Перекотиполе Іван, Свій, Попілястий, Тон, П, R. X, r, Amator, A-Moll, M-ed, Observator та ін. (всього понад 60, як зазначено в "Словнику українських псевдонімів" О. І. Дея).

Його попередник на редакторській посаді Ф. Матушевський свої матеріали підписував як В. С. Ф., М., Ф. М., М-ий Ф., М-й Ф., М-ський Ф. К., Мт. Ф., М-шевський Ф., Боруля Мартин, Ганнусенко Ф., Оптиміст, Смелянец, Федір М., Чулий Ф., Шпонька та ін. В. Доманицький, який не був у штаті редакції, але активно дописував до "Ради", тільки матеріали про Т. Шевченка подавав під власним іменем. Як правило, публікації В. Доманицького приховані під псевдонімами та криптонімами: В. Д., Д., Д-ий В., Д-ій В., Д-й В., Д-кий В., Дом. В., Доман., Дом-ий В., Д-ький В., Вітер В., Вітер Василь, Звенигородець, Колодянин, Колодянин В., Колодянський В., Потребитель В., W. Д.

Співробітник "Ради" В. Королів, який у 1908 р. став одним із засновників та директором видавництва "Час" у Києві, а в 1917–1919 рр. редагував журнал "Книгар", підписував свої газетні матеріали переважно як В., В. Д., В. К., В. Н., В. С., Д-ий В., Д-кий, Д-кий В., К-ьов В., С-ий В., Ст. В., Диканський, Диканський В., Дикий В, Каров В., Крок І., Підстаркуватий Ю., Подорожний П., Старий В., Старий Василь, Amator тощо. Серед авторських підписів С. Єфремова (їх О. І. Дей називає 40) найчастіше траплялися такі: Е. С., Є., Є. с. С., С. Е., С. Є., С. О., С. О. Е., А-вич С., А-ч С., Е-мов С., Є-мов С., Р-л, С-ць С., Александрович С., Волосожар, Земець, Киянин, Липовчанин, Охріменко С., Охріменко Сергій, Палець Сергій, Редакція, Ромул, Сергій, Сергій Є., Ситковецький С., Z, Nemo, Skrida, Spektor.

З переліку псевдонімів та криптонімів видно, яку величезну роботу виконували співробітники газети. Коли ж взяти до уваги, що оплата їхньої праці не була великою, що вони більше працювали з переконання, а не задля вигоди, то можна якоюсь мірою відчути їхній ентузіазм і відданість українській справі. Цю відданість справі, бажання працювати аж до виснаження на прикладі Ф. Матушевського згадував у "Спогадах" Є. Чикаленко. Він писав: "Коли, повернувшись з-за кордону, я в перший раз прийшов до редакції і побачив Матушевського Ф., то аж ахнув: він страшно зблід, пожовк, виглядав зовсім хворою людиною. Та й не дивно, бо окрім каторжної праці, окрім убивчої атмосфери в редакційному комітеті, він ще не доїдав і не досипляв увесь час. Жив він у Боярці, де дружина його служила земським лікарем; щодня і в дощ і в завірюху, треба було бігти на двірець, їхати до Києва, сидіти по кілька годин у редакції не ївши, потім знову їхати на Боярку. Часто-густо треба було ще зо-

ставатися і на вечір,.. доводилося харчуватися бозна як. Це з його боку була така самопожертва, таке геройство духа, що коли наша преса матиме будуччину, коли вона розів'ється так, як у людей, то ім'я Матушевського Ф. П. повинно нею возвеличитися на вічні времена, як нашого першого мученика преси" [5, 457].

А їх, цих "перших мучеників преси" української, було хоч і не мало, але й не рясно. Якщо порівняти перелік імен, наведений у рекламному повідомленні, то виявиться: не всі вони ощасливили газету своєю участю. Активно працювали М. Грушевський, М. Вороний, Б. Грінченко, М. Грінченко (Загірня), В. Доманицький, Д. і В. Дорошенки, С. Єфремов, Гр. Коваленко, В. Леонтович, О. Лотоцький, В. Дурдуківський, В. Науменко, С. та О. Русови, Є. Чикаленко, І. Шраг. Переважно це були співробітники "Ради", які за свою роботу отримували плату. Їх підтримували численні дописувачі. За перші два неповні роки, переховуючись під різними псевдонімами та криптонімами, активну участь у роботі газети взяли десь 120 авторів. Тут були молоді (А. Тесленко, С. Васильченко, А. Терниченко та ін.) і вже відомі діячі, знані як громадські діячі, письменники, організатори "Просвіти" у різних місцевостях України.

Серед них були й такі, що мали досвід видавничої та журналістської роботи. Це, наприклад, В. Страшкевич, член "Старої громади", що свого часу працював у видавництві "Вік", а потім став державним діячем і науковцем; К. Лоський – юрист, громадсько-політичний діяч, письменник і публіцист, піонер національного відродження на Холмщині; А. Яковлів – юрист, громадський і політичний діяч, у майбутньому член Центральної ради, керівник її канцелярії; письменниця О. Пчілка (О. Косач), марксист М. Гехтер, Л. Юркевич, якого В. Ленін вважав своїм небезпечним противником. Всі вони були людьми стійких переконань й активні у громадській роботі. Майже про кожного з них можна знайти довідковий матеріал в енциклопедичних виданнях. Із зазначених 120 осіб варто виділити В. Кушніра, О. Коноваленка, І. Липу, М. Левицького, М. Лозинського, І. Луценка, В. Левинського (Леонтовича), К. Михальчука, Я. Міхуру, Л. Пахаревського, М. Порша, В. Піснячевського, П. Понятенка, С. Порубайміха, І. Сокола, Г. Сулиму, П. Сабалдира, В. Страшкевича, Л. Старицьку-Черняхівську, І. Тарасенка, М. Федоренка, М. Хотовицького, С. Черкасенка, М. Чернявського, С. Шелухіна, А. Яковлева, Б. Ярошевського, Г. Ясинського та ін.

Усі вони, в той чи інший спосіб, ховалися за вигаданими прізвищами, за одним псевдонімом чи за кількома. З огляду на ситуацію, з причини особливої "свободи слова", коли навіть звичайні читачі "Ради" перебували під "неусипним" наглядом тогочасних спецслужб та офіційних достойників, використання псевдонімів хоч якось убезпечувало дописувачів газети від неприємностей і "розмов" із поліцією. Звичайно, не варто сподіватися, що публікування під вигаданими прізвищами рятувало дописувачів від неприємностей. Конфіскації газет, штрафи, арешти, переслідування дозволяли певним чином владі розкривати таємницю, дізнаватися про справжнє прізвище авторів. Щоб хоч якось утруднити цензурі та поліції розкриття справжнього авторства матеріалів, газета доволі часто під одним псевдонімом друкувала виступи різних авторів. Так, під криптонімом М. І. публікували свої матеріали Марія Ішуніна і Мефодій Павловський; під псевдонімом "Оптиміст" – Д. Андреюк, М. Гехтер, М. Грушевський, Ф. Матушевський; криптонімом І. К. користувалися І. Карбулицький та І. Кузема; іменем "Селянин" підписувалися М. Лисий, К. Лоський, І. Сокіл, А. Тесленко; криптонім М. приховував прізвища С. Драгоманова, О. Косач, Ф. Матушевського, М. Павловського, П. Сабалдира, П. Чижевського; криптонім В. приховував В. Короліва, В. Страшкевича, В. Самійленка; позначення "Ікс" ставили під своїми матеріалами В. Осинський, П. Сабалдир, М. Возняк; буквою Л. користувалися В. Леонтович, І. Липа, М. Павловський.

Звичайно, у безлічі вигаданих прізвищ та ініціалів не так просто було віднайти справжнього автора публікації. Тому владі легше було арештувати і конфіскувати номер, накласти штраф на газету в цілому або й узагалі заборонити видання, як це трапилося з "Громадською думкою". Не тільки характер публікацій, а й такі каральні дії засвідчують "крамольність" видання, а водночас ефективність роботи (зокрема, виховної) редакційного колективу. З-поміж авторів "Ради" Українська Народна Республіка вербувала державних мужів, і не лише пересічних чиновників, а й тих, хто навіки закарбувався в національній історії.

1. *Дей О.* Словник українських псевдонімів. – К., 1969.

2. *Животко А.* Історія української преси. – К., 1999. – 368 с.

3. *Нова* громада. – 1906. – № 1.

4. *Рада.* – 1906. – № 26.

5. *Чикаленко Є.* Спогади. – Нью-Йорк, 1955. – 504 с.

6. *Чикаленко Є.* Щоденник. – Львів, 1931. – 496 с.

Тимошик М. С.,
д. філол. н., проф.
УДК 070 (477) (09)

Іван Огієнко як співробітник газет "Громадська думка" та "Рада"

Аналізуються публікації видатного українського редактора й видавця І. Огієнка на шпальтах київського щоденника "Громадська думка" і "Рада", перші репортерські спроби у національній пресі Східної України.
Ключові слова: *цензура, національна свідомість, суспільство.*

Publications of the well known Ukrainian editor and publisher Ivan Ohienko are analyzed particularly those that appeared on the pages of Kyiv daily "Hromadska dumka" and "Rada". As well as the first authors steps on the field of the newspaper's reporting in the Eastern Ukraine are investigated.
Key words: *censorship, national consciousness, society.*

Учений і державний діяч Іван Огієнко, як ніхто, глибинно розумів силу і значення друкованого слова, особливо в пору крутого перелому суспільної свідомості, викликаного розвалом прогнилої Російської імперії й могутньою потугою українців створити свою державу.

Доброї редакторської вправності вченому вдалося набути ще в студентський період під час співробітництва з україномовними часописами та в "Записках Наукового товариства імені Шевченка в Києві", де йому доводилося виконувати обов'язки коректора й редактора. А видавничий досвід приходив у процесі читання коректур і верстоқ своїх багатьох книг, що виходили у 1910-х рр. не лише в Києві, а й Катеринославі, Воронежі, Петербурзі. Не буде перебільшенням наголосити у цьому контексті, що шлях І. Огієнка у велику науку, редакторську і видавничу справу починався власне з журналістики.

Перші його репортерські спроби припадають на студентські роки. Це був один із драматичних періодів "доживання" Російської імперії, коли ще донедавна універсальна й, здавалося б, бездоганна ідея космополітизму, ідея асиміляції національностей стала активно витіснятися національною ідеєю, яка з наближенням революції 1905, а пізніше 1917 р. усе більше міцніла і розвивалась. У цей період "український національний рух зробився помітним суспільним фактором, став проникати, як свідоме начало, в саму товщу народних мас і викликав велику увагу ззовні" [4, 7].

Після подій 1905 р., коли була, нарешті, узаконена діяльність української преси, починається бурхливе відродження українського друку, утворення українських громад, клубів, інших просвітницьких, громадсько-політичних організацій. Так, поряд із кількома десятками україномовних газет і журналів на території Наддніпрянщини 1906 р. працювало 17 українських видавництв, з яких 13 були у Києві [10, 264].

Однак проголошеними царем конституційними свободами українцям довелося тішитися недовго. Вже з 1907 р. у внутрішній політиці уряду помітно посилилися шовіністичні устремління. Український рух, як і до 1905 р., знову став об'єктом заборонних заходів. Для прикладу, спеціальним циркуляром обмежується ввезення до Росії україномовної літератури з Галичини, починають під різними приводами закриватися українські громадські організації, зокрема "Просвіти". Після двох відомих столипінських циркулярів [3] адміністративні та цензурні причіпки до україномовних видань набувають універсального характеру. Зі сторінок реакційної російськомовної періодики організовується справжнє цькування українства, що спричинило низку погромів російськими націонал-патріотами українських товариств, бібліотек, книгарень, закриття деяких українських видань. На українство, за словами С. Петлюри, знову впало "ярмо безцеремонних, невиправданих репресій і "попереджувальних" заходів, нечесні вигадки, безглузді інсинуації та злі доноси з боку націоналістичних кіл російського суспільства,.. байдужість, суспільне ігнорування нас, на-

©Тимошик М. С., 2007

явність обмовок і обмежень у визнанні за нами прав" [8, 5].

У таких умовах відбувалося становлення І. Огієнка як журналіста. Студент другого курсу історико-філологічного факультету університету св. Володимира вибрав "Громадську думку" – щоденну політичну, економічну і літературну газету, перше число якої побачило світ 31 грудня 1905 р. Вибір цей не був випадковим, бо зроблений не без впливу його вчителя, викладача університету В. Перетца, а також духовних побратимів, тісні творчі взаємини з якими тільки-но починалися: Б. Грінченком, М. Грушевським, С. Єфремовим, С. Русовою, А. Кримським, В. Самійленком, Є. Тимченком. Саме ці особистості становили кістяк авторського активу нового українськомовного друкованого органу, видання якого починалося з неймовірними труднощами.

"Громадська думка" спиналася на ноги після невдалої спроби Є. Чикаленка видавати з 1 січня 1906 р. щоденну українську газету "Громадське слово", яку цензурний комітет заборонив, як і "Нове життя" С. Єфремова, на підставі того, що "видання ці домагатимуться переміни існуючого державного ладу Росії, утворення автономних країв на окраїнах держави і перебування її на федеративних основах, а також домагатимуться переходу всієї землі у власність народу, які вчинки забороняються кримінальним законом [2, 194].

Видавцеві газети В. Леонтовичу вдалося легко добитися дозволу властей, оскільки заявлені програмні цілі видання були зовні поміркованішими: "ГД" даватиме щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про великі світові події, цікаві нашим людям; поезії та оповідання, наукові фейлетони" [7]. Справжньою ж метою засновників часопису було пробудження, розворушення в значної частини української інтелігенції приспаної, а то й приглушеної національної самосвідомості, спонукання її до важкої просвітницької роботи серед народу, видання для цього літератури пізнавального характеру.

Відомий український учений на еміграції А. Животко у фундаментальному дослідженні "Історія української преси" так характеризував становлення цього унікального, але ще не вивченого нашими науковцями друкованого органу: "До співробітництва (крім редактора Ф. Матушевського та секретаря Козловського) було запрошено низку осіб, що визначилися вже на літературному полі. Були тут поети, письменники, наукові сили з різних кінців України. Але як в редакції, так і серед усіх співробітників майже не було підготованих журналістських працівників, а тим більш ще в щоденному органі... Решта співробітників щойно починала журналістську кар'єру і дехто з них вибився пізніше на доброго журналіста" [2, 194].

Безумовно, до "декого з них" слід віднести передусім І. Огієнка. Від січня 1906 р. "Громадська думка" стала виходити регулярно, і вже в перших випусках з'явилися публікації початкуючого репортера Огієнка, що подавалися спочатку під псевдонімом Іван Рулька. То були переважно невеликі замітки, що друкувалися на четвертій полосі під постійною рубрикою "Дописи. Повідомлення з місць". Звичайно ж, такі повідомлення для газети Огієнко-студент подавав із Брусилова, куди навідувався до матері на вихідні чи свята. Там, під час зустрічей і розмов із земляками і здобував він матеріал для своїх журналістських замальовок.

Характерною у цьому відношенні є перша замітка "Містечко Брусилів" (1906. – 20 січ.), що починалася словами: "Містечко наше велике, селян у йому багацько, тисяч із шість, але доброї долі та доброго життя зовсім нема. Багацько є наболілих "вопросів" у наших селян, більше, ніж дірок на його обідраній хаті, або латок на його старенькій свиті... Та, як і скрізь, найважливішою потребою містечкових селян являється земля. Більша половина брусилівських селян землі не має" [9]. Вже в цьому короткому уривкові "проглядаються" добрі творчі задатки початкуючого журналіста: образність мови, дохідливість викладу, вміння сконцентрувати увагу читача на головному, а також любов і повага до тих, про кого писав. Саме остання обставина й спонукала Огієнка щоразу братися за перо: тематика таких дописів-повідомлень із Брусилова дедалі розширювалася.

У числі від 6 лютого йшлося про те, як прагнучому до читання брусилівському селянинові місцева влада непомітно підсовує "отруйні зерна", розповсюджуючи безкоштовно селами антиукраїнську, шовіністичну газету "Киевлянин". А через тиждень, 13 лютого, газета розповіла вустами і пером свого молодого репортера про проблему лікування брусилівських селян (на 24 села волості один фельдшер, постійне безгрошів'я, тому й лікуються бідняки не таблетками чи мікстурами, придбаними в аптеках, а порадами знахарів та ворожбитів). Ще через кілька чисел часопису – знову чергові повідомлення з Брусилова. Цього разу про наболілі проблеми там-

тешніх кравців (кожушників) та шевців (чоботарів) (1906. – 28 лют.) та про заборону місцевим поміщиком Синельниковим селянам збирати хмиз у лісі, про нестачу випасів для селянської худоби і про безжальне зрубування тим же поміщиком фруктових дерев (1906. – 4 берез.).

Серія аналітичних публікацій із Радомишльського та Сквирського повітів під заголовком "Забастовочний рух" [6] була вже підписана не псевдонімом Іван Рулька, а справжнім прізвищем І. Огієнко. Це був мужній вчинок студента-репортера, оскільки вже на початковому етапі навчання в університеті св. Володимира за ним утвердилася репутація "українофіла і сепаратиста". Аналітичними статтями на болючу для українського громадянства тему – масовий селянський страйк, який набирав чимраз ширшого розмаху, І. Огієнко заявив про себе, з одного боку, як зрілий журналіст, а з іншого – як людина з активною громадянською позицією. І це не могла не помітити редакційна колегія часопису. Його статті, інтерв'ю, нариси, кореспонденції часто вміщуються тепер на перших сторінках, подаються цілими підвалами на розворотах – поряд із публікаціями таких "метрів" публіцистичних жанрів, як С. Єфремов, Б. Грінченко, О. Маковей, Д. Дорошенко та ін. Йому частіше доручають підготовку спеціальних матеріалів: інтерв'ю з депутатами Державної думи ("У посла А. Ф. Граб овецького", 9 лип.), своєрідне соціологічне дослідження про вплив українського друкованого слова на свідомість селян ("Газета на селі", 1 і 2 серп.) тощо.

Однак сповна розкрити свій потенціал як журналіста, публіциста на шпальтах газети "Громадська думка" І. Огієнкові та його однодумцям не вдалося. Газета припинила своє існування. Її випуск від самого початку здійснювався в умовах постійних конфіскацій, цензурних причіпок, штрафів і погроз працівникам. Тому й сумний фінал не змусив себе довго чекати. Урядову заборону подальшого видання часопису було видано 18 серпня 1906 р. До річного ювілею "Громадській думці" не вистачило кількох місяців.

Своєрідним спадкоємцем цього часопису стала щоденна "газета політична, економічна і літературна" "Рада", дозволу на видання якої добився Б. Грінченко. Він же й став її першим редактором. Нова газета почала виходити під орудою тієї ж редколегії і авторського активу, які творили "Громадську думку". Перше число "Ради" побачило світ менш ніж через місяць після закриття її попередниці – 15 вересня 1906 р. На першій шпальті в "Листі до передплатників "Громадської думки" повідомлялося: "На 190-му числі "Громадську думку" припинено на весь період воєнного стану в Києві, а редакцію й контору запечатано того ж дня... Тепер видавництво нової газети "Рада" буде висилати вам цю газету". Таким чином, нове видання брало на себе всі зобов'язання свого попередника перед постійними читачами, ставлячи також за мету залучити ширше коло нових прихильників.

Іван Огієнко був серед тих співробітників "Громадської думки", хто першим активно взявся за створення нового українськомовного друкованого органу. Його співробітництво з "Радою" набуває не лише системного характеру за періодичністю вміщуваних на її шпальтах матеріалів, а й нової якості за жанровим діапазоном, проблематикою виступів.

Публікації Огієнка в цій газеті можна умовно поділити на кілька груп.

1. Кореспонденції й замітки з місць про суспільно-політичні настрої на селі. Буваючи за завданням редакції у повітах Київської губернії, молодий журналіст уважно вивчає все те, що там відбувається, прислухається до роздумів і міркувань своїх співбесідників, з болем у серці і переживанням за своїх героїв викладає на папері не лише побачене й пережите, а й прагне виокремити, загострити увагу на характерних тенденціях, найголовніших проблемах. Тому стрижень авторської думки, авторської позиції легко віднаходиться в кожній публікації. Цікаво простежити у цьому контексті діапазон проблематики Огієнкових виступів: "Останні бурхливі два роки поділили людей на два ворожих табори – тих, хто стоїть за визвольний рух, і тих, хто йдуть проти нього" ("Молоде й старе покоління на селі"; 1906. – 27 жовт.); "Як важливо сьогодні обрати до Думи тих, хто допоможе селянам здобути жаданої землі та волі" ("Народ готується"; 1906. – 4 листоп.); "Мине ще декілька років, країна переживе те гнітюче лихоліття,.. ясний промінь вільного слова і вільної освіти засяє й над селом, і тоді вже розвалиться та міцна стіна, що тепер одділяє учителя од селян" ("Про сільських учителів"; 1907. – 23 лют.); "Хто ж принесе запомогу сіромі, хто освітить його темне становище? Хто загоїть його великі болячки? Хто?.. Тільки не теперішня Дума" ("Третя Дума і наше селянство"; 1907. – 30 листоп.); "Кожний, хто жив на селі, добре знає, як багато терплять селяни, судового порятунку не маючи. От ми і звертаємось тут до наших ви-

давців – кому ж, як не їм, заповнити цю прогалину і дати селянинові таку книжку до рук, щоб він з неї вичитав, як і де йому шукати судової запомоги" ("Юридична поміч селянам"; 1908. – 19 верес.).

2. Есеї і нариси про сучасне авторові українське село, про матеріальне й духовне буття його мешканців. У цій групі публікацій молодий журналіст Огієнко найкраще виявив свої багатообіцяльні творчі потенції нарисовця-публіциста, справжнього майстра слова. Герої його нарисів – у переважній більшості або давні добрі знайомі, або випадкові попутники, з якими доля випадково зводила в дорозі. Це прості, здебільшого безземельні селяни, зі своїми щоденними бідарськими клопотами, багатим внутрішнім світом, який раптом відкривається в щирій безпосередній бесіді, з трепетним очікуванням кращої будучини – якщо не собі, то своїм дітям.

Нарис-образок "Скрута" (1906. – 25 груд.) характерний у цьому плані. Часто типовий для жанру описовий зачин поступово підкуповує читача авторською щирістю, небайдужістю до побаченого, образністю: "Коли б я не приїхав додому, мене завше тягне до себе ота маленька старенька хатка, що стоїть, похилившись окремо од інших хат, серед города. Павлова хата, наче соромлячись, заховалась за інші хати і виглядає звідти завше з дірками в поверсі, завше з затуленими шматтям побитими шибками. Павло – ще не старий, безземельний селянин. Щоб не вмерти з голоду, він кравцює: шиє кожухи".

Так само спокійно і врівноважено, як і авторська оповідь, розвивається діалог із господарем цього дому, дружиною, дітьми. Але з того, здавалося б, зовнішнього спокою, пробивається динамізм думки, якийсь невидимий крик з тієї безодні, в якій опинилося українське селянство після революції 1905 р. Новелістичний кінець оповіді, стилістично обрамлений з початком, спонукає до роздумів кожного, хто читатиме цей нарис, не раз повертатиметься в думках до цієї хати з "дірками в поверсі", до її талановитого, але знедоленого господаря: "Прощаючись зі мною, Павло тихо, щоб не чула жінка, спитав: – Як по вашому, паничу, чи можна сподіватися, що друга Дума вже достане нам землі? Що я міг сказати Павлові?"

Зважаючи на "читабельність" таких публікацій, незабаром редакція "Ради" замовляє Огієнкові цілий цикл публіцистичних виступів під загальною рубрикою "Нариси з духовного життя наших селян". З цим відповідальним завданням репортер упорався успішно. Так, протягом лютого – червня 1909 р. на перших полосах цього часопису (з продовженням на других полосах) з'явилися чотири подачі нарисів зазначеної рубрики: "Шевченко на селі: чи знають Шевченка та його твори наші селяни?" (11 берез.), "Як колись читали Шевченка?" (12 берез.), "Що читають на селі" (9 квіт.), "Українська самосвідомість наших селян" (4 черв.).

Перший нарис цього циклу "Шевченко на селі" не випадково був уміщений на першій шпальті спеціального номера "Ради", присвяченого пам'яті Тараса Шевченка. Це не традиційна розповідь про життєвий і творчий шлях генія українського народу, яка звичайно готується редакцією того чи іншого друкованого органу напередодні річниці народження чи смерті котрогось із відомих національних діячів. З-під пера Огієнка-журналіста народився зовсім інший твір – проблемний, доказовий, емоційний. Перед тим як приступити до написання цього нарису, автор провів своєрідне соціологічне дослідження, поклавши в його основу кілька запитань: що знають про життя Шевченка сьогоднішні селяни? Які твори Кобзаря пам'ятають? Чи бачили десь портрет з його зображенням? Висновок автор дослідження робить невтішний: "У нас на селі Шевченка не знають... Сумно стає на душі, коли чуєш од селянина, що портрета Шевченкового він ніколи не бачив, і що по сільських хатах його немає...".

Порушену в нарисі актуальну проблему автор сам же пропонує негайно розв'язати: "Моральний обов'язок всіх нас – розказати народові правду про його славного поета... Гарна дешева книжка про життя Шевченка, портрет, щоб міг зайняти собі почесне місце в кожній селянській хаті, – це був би найкращий вінок на пам'ятник нашому великому поетові". На підтвердження актуальності й своєчасності цієї пропозиції газета "Рада" вміщує в цьому номері спеціальну вкладку з портретом Кобзаря у виконанні відомого маляра Ф. Красицького.

3. Твори різних жанрів красного письменства. Саме в газеті "Рада", ще раніше в "Громадській думці" вперше опубліковано немало поетичних і прозових спроб, більшість з яких, на жаль, так і залишилася в цих часописах першодруками: видати окрему збірку художніх творів у себе на Батьківщині Огієнкові так і не вдалося. Знаменно, що поезія "Не питай", що стане згодом народною піснею, вперше опублікована в "Громадській думці" на початку співробітництва з нею молодого репортера (1906. – 18 берез.). В цій же

газеті побачила світ ще ціла добірка поетичного циклу поета-початківця: "Не вірю" (2 квіт.), "О, краю мій милий" (6 квіт.), "Могутній орел" (20 квіт.), "Доволі" (1 трав.). Ці поезії, як і кореспонденції, репортажі, нариси, сповнені глибоко соціальних мотивів. І в цьому жанрі творчості Огієнко показав себе передусім як свідомий громадянин, патріот свого краю, син свого знедоленого і бездержавного народу. З прозових творів, опублікованих у період співробітництва з "Громадською думкою" і "Радою", найсильнішим у художньому плані є оповідання "На щедрий вечір" (1908. – 5 січ.).

4. Серія публікацій наукового характеру, спрямована на захист української мови. У період національного пробудження суспільства, викликаного революційними подіями 1905 р., сфера наукових інтересів майбутнього вченого концентрується навколо проблеми функціонування, унормування, поширення сфери вживання української мови після сторіч методичних і цілеспрямованих заборонних заходів уряду Російської імперії проти цієї мови. Статті ці також друкувалися відкрито, без псевдоніма, що не могло не позначитися на відповідному ставленні до студента історико-філологічного факультету Огієнка адміністрації університету св. Володимира.

Перша публікація цього блоку – "Українська граматична література: розгляд підручників, по яких можна вчитись і вчити вкраїнської мови", подана в лютневих числах "Ради" (1908. – 12 і 13 лют.), була газетним викладом реферату Івана Огієнка, прочитаного ним на засіданні шкільної комісії київської "Просвіти" і ухваленого нею для поширення серед українського громадянства. Редакція "Ради" як органу національно-демократичного спрямування вважала за необхідне помістити цей матеріал на своїх шпальтах. Наукова розвідка молодого вченого викладена в популярній формі, тому легко сприймається різними категоріями читачів. У написання цієї статті автор вклав багато свого, наболілого і пережитого. Взяти, для прикладу, хоча б цей фрагмент: "Довго було заборонено нам балакати нашою рідною мовою. Ані поміркувати про свої справи, ані видати гарної книжки нам не було вільно. З цього боку ми, вкраїнці, були в найгіршому становищі за всі народи російські: дозволялося татарам, армянам, євреям і іншим маленьким народностям видавати газети, писати книги, а нам було заборонено навіть самого слова Вкраїна. Довго тяглося таке підневільне становище і тільки останніми роками знову стало трохи вільніше вживати рідної мови і по газетах, і по школах".

Автор статті систематизував і розглянув наявну в українському мовознавстві граматичну літературу, яка переконливо обґрунтовує окремішність і самобутність української мови. На підтвердження своїх аргументів він наводить цілий ряд авторитетних досліджень – граматики О. Павловського (1818), М. Лучкая (1830) і вже сучасних українських учених-мовознавців П. Залозного, А. Кримського, Г. Шерстюка, Є. Тимченка та ін.

Продовженням розмови про долю української мови стала нова серія публікацій Івана Огієнка під заголовком "Вчімося рідної мови: дещо про українську мову" (1909. – № 197, 198, 200, 202). І цього разу на фоні колосального фактологічного матеріалу, зібраного і ретельно опрацьованого автором, у кожній публікації відчувається небайдужа авторська позиція до порушеної проблеми, вболівання за неї, висока публіцистична наснаженість. Таким є і закінчення останньої подачі: "Культура українська – велика й багата. Од нашої культури зачиналася наука на Москві: українці заложили там перші культурно-просвітні підвалини. І нехтувати таку культуру – вандалізм, не знати її – стид і сором..." (1909. – № 202).

Завершує цю групу наукових публікацій одне з перших серйозних українознавчих досліджень – "Українська філологічна наука за 1909 рік" (1910. – № 9). Стрижнем статті є авторська теза: "Мова – це одне з найболючіших місць нашого культурного життя. Про мову ми стараємось, мовою нам дорікають. Мовою ми доводимо своє право на самостійне існування і, покликаючись на мову ж, з другого боку нам доводять, що права такого ми не маємо".

Важливо наголосити, що редакція газети "Рада" наполегливо й цілеспрямовано порушувала на сторінках часопису тему оборони й утвердження української мови в усіх сферах суспільного життя. Поряд із публікаціями І. Огієнка виходили також статті на цю тему М. Грушевського (серія подач "Про українську мову і українську школу"), С. Петлюри (серія кореспонденцій "Рідна мова в народних школах") та ін. До речі, зазначені публікації М. Грушевського з мовного питання в газеті "Рада", а також у газеті "Село" більше ніж через 80 років вийшли в Україні окремим виданням з передмовою Я. Гояна (видавництво "Веселка") накладом 200 тисяч примірників. Газетні ж публікації І. Огієнка, С. Петлюри

з цієї актуальної і сьогодні для України проблематики ще чекають свого видавця.

Таким чином, автори "Ради", М. Грушевський, С. Петлюра, І. Огієнко та ін., одними з перших в українській науковій літературі й публіцистиці поставили перед собою завдання стисло, але переконливо подати читачеві своєрідну історію поневірянь українського друкованого слова, яка пов'язана з десятками, сотнями таємних і гласних, санкціонованих на "височайшому" рівні й в кабінетах місцевих "держиморд", що вірно служили імперським центрам у Петербурзі й Москві, актів, циркулярів, указів, розпоряджень, метою яких було знищити мову багатомільйонного народу, звести нанівець подвижницькі зусилля багатьох самовідданих діячів українського відродження, переконати простий люд у другосортності", "неприродності", "безперспективності" "малоросійського наріччя".

Публікувати такі матеріали на сторінках часопису дедалі ставало все важче. Адже журналістам, авторам, видавцям україномовних друкованих органів чи книг весь час доводилося працювати у специфічних умовах, пов'язаних з посиленням антиукраїнського цензурного тиску. На специфіці редакторської і видавничої діяльності за цих умов, коли формувався характер і зростав талант Івана Огієнка, варто зупинитися детальніше.

Як відомо, своєрідну роль "сторожового пса" у забороні поширення українського друкованого слова за всіх часів виконували різноманітні цензурні підрозділи, утворені ще за часів Петра І. З драконівською жорстокістю розправлялася цензура з україномовною продукцією після Валуєвського (1863) та Емського (1876) заборонних актів. Цей відпрацьований століттями механізм безвідмовно діяв, незважаючи на вимушені історичними обставинами "відлиги", аж до лютневих подій 1917 р.

Найбільш "плідна" діяльність двох маловідомих поки що в нашій історії антиукраїнських інституцій – Київського Тимчасового комітету у справах друку та Київського Окремого цензора з іноземної цензури – припадає на період після 1905 р. Ці управління були безпосередньо підпорядковані двом провідним відомствам Міністерства внутрішніх справ у Петербурзі – Головному управлінню у справах друку та Центральному комітетові з іноземної цензури – і мали практично ніким не обмежені повноваження на території України щодо того, "пущать" чи "не пущать" до друку або для розповсюдження серед українського населення будь-яку україномовну книжку, брошуру, листівку чи періодичне видання. Щоправда, рішення хоча й приймалися київськими цензорами, але мали силу лише після того, як затверджувалися в Петербурзі, на що йшло від одного до восьми місяців.

Процедура отримання дозволу на друк українською мовою була справді тривалою в часі й принизливою. Повз недремне цензурне око практично не могла пройти жодна фраза, жодне слово, жодне речення, які містили б бодай найменший натяк на історичне минуле українського народу, згадку про когось із національних героїв чи спробу захисту мови. Питання про такі рукописи або щойно видані без дозволу цензурного відомства книжки негайно вносилися на засідання комітету, де ретельно фіксувалися всі "огріхи" і надсилалися письмово до Петербурга для "предварительного испрошения по сему предмету указаний Главного управления".

Серед найпоширеніших видів цензурних репресій проти українського слова можна виділити такі: відмова в реєстрації україномовного друкованого органу з надуманих причин неблагонадійності його програмних ідей. Приклад – невдала спроба Д. Чикаленка заснувати щоденну газету "Громадське слово" та щомісячник "Нове життя". Можновладному чиновникові цензурного відомства здалося, що "видання ці домагатимуться переміни існуючого ладу в Росії" [5, 152]; вилучення з тексту вже набраної газети чи журналу речень, а то й цілих абзаців, що з якихось причин не подобалися цензорові. Підтвердженням цього є історія з надрукуванням у російсько-українському журналі "Огни" (1912) автобіографічного тексту листа Б. Грінченка, в якому висловлено погляд покійного письменника на необхідність проведення просвітницьких заходів серед трудящого люду. Така думка була визнана Київським цензурним комітетом шкідливою і в журналі з'явився між чотирма початковими рядками листа і підписом письменника майже цілий стовпчик білої плями [1, 110]; заборона вміщувати в україномовних виданнях статей ряду авторитетних серед української інтелігенції авторів, які, одначе, в перекладі російською мовою безперешкодно публікувалися в російських виданнях. Таку вибірковість цензури, скажімо, відчув на собі С. Єфремов при спробі публікації в одному з україномовних часописів своєї статті "З громадського життя" [2, 225]. Навіть такий

короткий перелік прикладів засвідчує, що практично кожна, бодай найменша спроба культурно-просвітницького розвою серед українського населення контролювалася могутнім бюрократичним апаратом і методично спрямовувалася виключно у великодержавницьке річище. Найменші потуги української інтелігенції захистити свої права, звертатися до народу його рідною мовою, підвищувати його освітній рівень натикалися на глухий мур заборонництва.

Тим більше вагомими і результативними здаються сьогодні ці потуги авторів і видавців україномовних періодичних та книжкових видань. Серед них праця студента університету св. Володимира і репортера газет "Громадська думка" та "Рада" Івана Огієнка цілком заслуговує на окрему сторінку в історії української книговидавничої справи і журналістики періоду двох революцій 1905 і 1917 рр.

1. *Гетманец Г.* К истории цензурных отношений к украинскому слову // Украинская жизнь. – 1912. – № 5.

2. *Животко А.* Історія української преси. – К., 1999.

3. *Киевские* вести. – 1910. – № 31; Рада. – 1912. – № 52.

4. *Наши* задачи // Украинская жизнь. – 1912. – № 1.

5. *Нова* громада. – 1906. – № 1.

6. *Огієнко І.* Забастовочний рух // Громадська думка. – 1906. – 30 черв., 6, 16, 21 лип., 3 серп.

7. *Передова* стаття // Там само. – 1905. – 31 груд.

8. *Петлюра С.* О переоценке // Украинская жизнь. – 1913. – № 1.

9. *Рулька І.* Містечко Брусилів // Громадська думка. – 1906. – 20 січ.

10. *Субтельний О.* Україна: історія. – К., 1991.

Миронець Н. І.,
д. і. н., проф.
УДК [821.161.2:050] (09) "19"

Петро Стебницький – один із меценатів і співробітників газети "Рада"

На основі аналізу публікацій газети "Рада" та листування П. Стебницького з Є. Чикаленком розкрита його роль у житті газети як порадника у виробленні редакційної політики, у пошуку грошей на її видання, як одного з меценатів, який підтримував газету власними коштами, як її автора, що публікувався під псевдонімом П. Смуток.
***Ключові слова:** П. Стебницький, П. Смуток, "Рада", меценат.*

On the base of analysis of the publications in "Rada" newspaper and the correspondence of P. Stebnyckiy with E. Chykalenko his role in the newspaper life as advisor in making editing policy, in looking for money for its editions, as one of the benefactors, which helped the newspaper with his own money, as the author, who wrote under the name P. Smutok.
***Key words:** P. Stebnyckiy, P. Smutok, the "Rada", the benefactor.*

Першу щоденну газету "Рада", яка виходила українською мовою в підросійській Україні, видавав і фінансував український громадський діяч і меценат Євген Чикаленко, для якого часопис став справою всього життя. Відомо, що матеріальну допомогу для видання газети надавали також В. Симиренко, В. Леонтович, Л. Жебуньов. Але мало хто знає, яке місце у житті "Ради" посідав нині призабутий, на жаль, Петро Стебницький.

Хоч особа П. Стебницького, зокрема його листування з українськими громадсько-політичними діячами, уже привертали увагу вчених [2–5; 8; 9], його роль у виданні газети "Рада" ще не була предметом спеціального дослідження. У даній публікації ставиться мета: на основі аналізу публікацій у зазначеному щоденнику та листування П. Стебницького з Є. Чикаленком розкрити його значення у житті газети як порадника у виробленні редакційної політики, як одного з її меценатів та авторів.

Петро Януарійович Стебницький (1862–1923) – громадський і політичний діяч, письменник і публіцист, за фахом математик (закінчив фізико-математичний факультет Київського університету), жив і працював у Петербурзі на різних урядових посадах у Міністерстві фінансів та в Торгово-телеграфному агентстві. Він був одним із засновників та активних діячів Петербурзької Української Громади, головою Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих книг українською мовою, співредактором першого та другого видань "Кобзаря" Т. Шевченка, друкувався в українських часописах. Разом із О. Лотоцьким написав працю "Украинский вопрос", яка ознайомила російську громаду з проблемами, що хвилювали українців. Належав до Товариства українських поступовців, пізніше – Української партії соціалістів-федералістів, був членом її ЦК. У 1917 р. Стебницький призначений комісаром у справах України при Тимчасовому уряді, його було обрано і головою Української національної ради в Петербурзі. У червні 1918 р. він переїхав до Києва, де обіймав посаду сенатора адміністративного генерального суду Державного сенату, був заступником голови української делегації на мирних переговорах з Росією, міністром освіти в кабінеті Ф. Лизогуба, з 1919 р. очолював комісію для складання біографічного словника при ВУАН. З осені 1918 р. виконував обов'язки голови товариства "Просвіта" в Києві [1, 117–120; 5, 3043–3044].

П. Стебницький був політичним однодумцем і близьким другом Є. Чикаленка. Збереглося велике листування, в якому доля української газети займає надзвичайно велике місце. Її історію можна вивчати за цими листами, що наявні у фондах Інституту рукопису НБУВ (фонди ІІІ, 44, 244). Із цих листів видно, наскільки обидва учасники епістолярного діалогу переймалися тим, щоб щоденна українська газета виходила регулярно, бо Є. Чикаленко вважав, що жити без газети немож-

© Миронець М. І., 2007

ливо і постійно радився зі своїм приятелем про те, як зробити, аби газета була цікавою, зростала кількість передплатників. Листування сповнене роздумів, розрахунків, пропозицій П. Стебницького щодо того, як утримати газету, де знайти кошти на її видання. Листи свідчать і про те, як вироблялась і змінювалась редакційна політика. Після закриття "Громадської думки" за досить "радикальний курс" (та й передплатників вона не мала достатньої кількості) Є. Чикаленко задумав змінити напрям газети. 20 жовтня 1906 р. він писав П. Стебницькому, що після того як С. Єфремов відмовився бути редактором, він втратив "всяку надію на те, що теперешній компанії удасться добути грошей на "Раду" в 1907 році. Але жити без газети вважаю тепер неможливим, а через те задумав іншу комбінацію. Надії на те, що ми найдем передплатників, виступаючи в защиту голоти, не справдились, бо голота неграмотна і нашої газети не знає. А тим часом, ми одвернули від себе всі заможні елементи села. Тепер у мене з'являється надія пошукать передплатників серед сільської інтелігенції чи краще буржуазії, а для сього видавать газету тільки національно-ліберальну. Заходився я умовлять В[олодимира] Миколаєвича (Леонтовича. – Н. М.), щоб він взявся за ведення такої газети. Йому грошей дадуть, а співробітники будуть майже всі ті, що й були, бо всякий з нас вважає, що лучче мать газету щиро ліберальну, "приличну", ніж не мать ніякої, а я особисто готов всяку газету українську піддержувать, аби вона не була чорносотенною і тільки. Отак я тепер дивлюсь на се діло. Можливо, що й така газета не піде довше року. Дарма! Тоді будем видумувать третю комбінацію, а все-таки у нас буде щоденна газета, що проливатиме самосвідомість, приучатиме до рідного слова, вироблятиме робітників" [7, 53074].

На запитання Стебницького: "Чий же орган буде та газета?", Чикаленко відповідав: "Я думаю, що вона повинна буть всеукраїнською газетою, аж до того часу, поки наші партії не спроможуться кожна на свій орган. Вона повинна боронить українські національні інтереси, а позаяк українство завжди було рухом демократичним, то й газета буде демократичною, але вона не повинна ставитись вороже до "дрібної" буржуазії, для якої національні інтереси зараз тільки й мають якийсь інтерес". Він іще раз підтвердив свою впевненість у тому, що "треба видавать українську газету, якого хочете напрямку, аби не чорносотенну!" [7, 52893].

П. Стебницький намагався підтримати українську газету з Петербурга. 5 березня 1907 р. він писав Є. Чикаленкові: "Про "Раду", де можна, говоримо, пропонуємо передплачувати..." [6, 674]. Є. Чикаленко дуже переймався тим, що не зростала кількість передплатників, бо їх переслідували власті на місцях. Відповідно зростала сума, яку треба було докладати для видання газети, а її не міг знайти зі своїх статків навіть великий поміщик Чикаленко. Він жалівся Стебницькому: "В мене душа болить, як згадаю, що не стане снаги дотягнуть "Раду" до кінця року і доведеться припинить. Се ж буде для нас гірше Берестечка!" [7, 52894]. У наступному листі Є. Чикаленко знову писав, що смерть "Ради" "буде для України не меншим лихом, як у свій час було Берестечко. Але хто знає – чи вистачить сил тягнути. При всіх наших стараннях, при всіх штучних заходах передплата в середнім вертиться коло цифри 1500 душ передплатників. Часом, т. е. іншими місяцями, доходила до 1800, а потім упаде, потім знов піднімається і так щомісяця, а в середнім – 1500. Інколи починаєш міркувати – та чи варто ж класти стільки жертв на се діло, коли воно так мізерно стоїть і нема надії, щоб в близькім часі і поліпшало" [7, 52896].

П. Стебницький у листі від 6 серпня 1907 р. цікавився: "Ну як тепер стоїть справа "Ради"? Чи єсть надія, що вона існуватиме в 1908 році? Чи збільшується круг її читачів? Чи йде вона в село?" [6, 675] і висловив свої міркування з приводу того, як врятувати "Раду". На його думку, треба було дбати, насамперед, про газету для селянства. Невелика купка української інтелігенції могла б, як він вважав, задовольнитися місячником. Досвід випуску в Петербурзі газети української фракції другої Державної думи "Рідна справа" / "Думські вісті" засвідчив, що вона користувалася підтримкою українського селянства, за два місяці кількість пердплатників зросла до 1400, з листів читачів випливало, що цікавилися газетою і через те, що вона видавалася в Петербурзі, близько до осередка адміністративних заходів і могла більше дати цікавих новин читачам. Виходячи з цього, у петербурзьких українців виникла думка про перенесення видання "Ради" до Петербурга, "перемінивши її характер на близький до "Рідної справи". Тоді газета пішла б певним шляхом просто в село, на службу інтересам селянства, і потрібувала б меньше безповоротних видатків, ніж щоденна часопись, призначена для інтелігенції". Однак реалізація цьо-

го плану також наштовхувалась на труднощі, насамперед – відсутність у Петербурзі потрібної кількості кваліфікованих українських журналістів. Цікавлячись думкою Є. Чикаленка з приводу цих проектів, П. Стебницький запитував, чи не легше було б реорганізувати "Раду" на місці, де було більше сил. І додавав: "А треба сказати, що за останні часи "Рада" значно покращала, більше дає інтересних статтів, взагалі жвавіше ведеться... Коли б вона врешті стала на свої ноги так як єсть, себто, як інтелігентська газета, – що ж, чого б тоді і бажать. Тоді, значить, довелось би тільки зовсім окремо організувати і поставити на ноги газету селянську на кшталт "Рідної справи" [6, 675].

З приводу цих проектів Є. Чикаленко відповідав: "Ви думаєте, я не думав про "Рідну справу"? Але джерела, що годують "Раду", перестануть текти для іншої газети. Для неї повинні з'явитись нові джерела. От, через що я держусь "Ради" [7, 53073]. У дискусії з Є. Чикаленком з приводу того, на кого повинна орієнтуватися "Рада" – на інтелігенцію чи на селянство, П. Стебницький наполягав на селянстві. Він писав: "Знов мені здається, що Ви впадаєте в крайність, цілком одкидаючи селянство. Правда, що воно тепер більше "нащот земельки". Але ж коли так, та коли Ви од нього через ту земельку зовсім на який час одвернетесь, – то як же воно піде за тою новоявленною інтелігенцією, яку тим часом будуть підготовляти Ваші українські кафедри? Адже тоді вони так само – або не будуть розуміти одно одного, або знов же інтелігенції доведеться в свою програму вставити і "земельку"... Коли єсть засоби, то все добре, все дасть свою користь: і філантропічна газета для інтелігенції, і університетські кафедри для неї ж, і спеціальна газета для селянства. Але коли, за браком засобів, довелось би одкидати найменьше важні справи, – то я б до останньої хвилі держався зубами за селянську газету... Бо з середніх класів інтелігенцію можна виховати і німецькою мовою, а з селянства – тілько своєю, поки ще само селянство тої своєї мови не позбулось... А не виховаєте інтелігенції з селянства, то воно Вам ще ціле століття окрім земельки нічого не буде розуміти..." [6, 676].

Є. Чикаленко вважав, що на перший план треба ставити виховування власної свідомої інтелігенції, "яка хоч помалу буде проливати світ в народні маси...". "От, через що, – писав він, – ми й рішили видавать газету не для народа, а для дрібної інтелігенції: учителів, фершалів, писарів, всяких офіціалістів, т. е. для грамотних, чи письменних, людей на селі, а разом і для таких же елементів в городі. Але виявилось з розмов і з листів, що наша газета не одповідає сучасним умовинам життя. Вона взяла гострий тон проти бюрократії, панів, попів, а через те адміністрація її видирає по селах, карає тих, що її виписують, попи не дозволяють її виписувать дякам та учителям; пани вважають її революційною, отожествляють українство з "гайдамацтвом", а селяни, т. е. "гайдамаки", нічого в ній не розуміють; правда, окрім невеличкого числа, які й "Р[ідну] справу" виписували. Од передплатників своїх ми раз у раз чуєм – "покиньте ви грать роль Моськи, що бреше на Слона, а візьміться ви за свої українські справи" [7, 52906].

Враховуючи це, видавці вирішили потроху міняти курс газети, відходити від загальноросійських тем і переходити на національні, писати головним чином про те, що російська преса замовчує свідомо чи несвідомо. "Рішили зробить "Раду" українською не тільки по мові, а й по змісту" [7, 52905]. Чикаленко цікавився думкою Стебницького з цього приводу. Стебницький не мав заперечень, але його більше турбувало те, що про газету нікому більше дбати, крім Чикаленка, звідси – усі проблеми. "Я б на Вашому місці, – писав він, – першим завданням лічив не стілько той чи інший напрям, скілько цементування певного, міцного гурта прихильників газети. Знаю, що їх нема де взяти, бо з двох прихильників через який час один з'їсть другого... Але ж це найважніше для газети. Бо що з нею буде, коли через ті чи інші причини Ви покинете про неї журитись?" [6, 688].

П. Стебницький постійно цікавився справами "Ради". 7 червня 1908 р. він писав: "Що ж у Вас? Давно нічого не пишете про становище "Ради". Як тепер передплата? Які сподіванки на далі? Що думаєте робити з "Радою" на той рік?" [6, 692]. Є. Чикаленко ділився з другом своїми щоденними клопотами, пов'язаними з газетою. У листі від 24 червня 1908 р. читаємо: "Я "сціпивши зуби" все-таки стою за видання щоденної газети і буду стояти доки стане сили, бо смерть газети буде й моєю духовною смертію" [7, 53072].

Петро Януарійович радів кожній звістці про збільшення передплатників газети. У грудні 1908 р., коли стало відомо, що передплата на наступний рік збільшилась, він писав: "Радий за "Раду". Коли б вже їй пощастило стати на свої ноги!" [6, 700]. 5 квітня 1909 р. знову цікавився: "Як же там "Рада", – давно не мав од Вас певних звісток. Скілько передплатників?" [6, 701]. У найкритичніші

для газети моменти П. Стебницький підтримував її фінансово, відриваючи кошти від своїх заощаджень, бо ніяких доходів, крім зарплати, не мав. У листі від 6 серпня 1907 р. повідомляв, що вислав на підтримку "Ради" від себе тисячу карбованців [6, 675], а в кінці 1907 р. писав: "Мабуть мені можна буде в тому році ще трохи допомогти Вам по видавництву "Ради", – може хоч на штрафи вистачить..." [6, 682]. У листі від 16 червня 1908 р. читаємо: "...Я свого слова на цей рік не зрікаюсь і Ви маєте од мене дістати ще 825 рублів, – а за той рік не знаю чи зможу, скоріше так що ні" [6, 693]. 1 серпня 1908 р. він надіслав на рахунок "Ради" 500 крб. [6, 694], а 23 вересня того ж року повідомляв: "Посилаю Вам перевод на останні за цей рік 120 рублів з моєї вкладки в видавництво "Ради" [6, 695].

У 1909 р. становище газети залишалося скрутним, у черговий раз нависла загроза закриття, і П. Стебницкий знову підставив своє плече. 19 червня він писав: "Коли б, при всіх умовах, "Раді" не можна було викрутитись сього року – і з звичайного джерела не пощастило б здобути потрібних крапель, – то що робити, – тоді рахуйте й на мою якусь вкладку" [6, 703]. 16 вересня того ж року він підтвердив свою обіцянку: "рахуйте на мою вкладку хоч і до 1000 карб., хоч це мені не легко" [6, 709]. 4 листопада 1909 р. Є. Чикаленко повідомляв П. Стебницькому, що одержав від нього 300 крб., дякував за них, і вкотре повторював, що моральна підтримка приятеля для нього дорожча. "Само собою і гроші не пошкодять, але мені якось соромно їх брать. По щирості кажу, що я в сто разів більше був би Вам вдячний, якби Ви сі гроші давали б літературним матеріалом на суму хоч і в 10 разів меншу..." [7, 52928]. 6 грудня 1909 р. Стебницький повідомив, що вислав на потреби газети 200 крб. [6, 718], у середині 1910 р. знову вислав 500 крб., хоч раніше не обіцяв, і зізнавався, що багато у нього "за цей рік було видатків власних і родинних. Але нехай буде моя частка в "Раду" і на сей рік" [6, 725]. Це був його відгук на "крик душі" Є. Чикаленка, який ділився з другом своїми роздумами про те, що опинився майже в безвихідній ситуації. Свій кредит у банку він вичерпав, і більше йому не давали. А тим часом "ніхто й вухом не поведе, бо всі певні, що Чикаленкові справа "Ради" така дорога, що він сам не дасть їй пропасти" і дістане грошей. І ніхто не вірить, що він "вже з послідніх сил вибивається. Всі в один голос тільки охають, що коли пропаде "Рада", то пропало все на довгий час!" [7, 52942].

Діставши черговий грошовий переказ від П. Стебницького, Є. Чикаленко писав: "Брати од Вас гроші мені страшенно ніяково, з тої причини, що Вам самім вони потрібні будуть на старість. Як знемощієте, то ніхто не дасть Вам, се Ви повинні знать... Я Вам скаржусь в листах по щирості, а зовсім не для того, щоб Вас розжалобити і випросити у Вас грошей. Ви це повинні раз у раз пам'ятати, бо інакше я повинен буду не писать до Вас про матеріальний стан "Ради", а тим часом мені хочеться виливати перед Вами свою душу, свої жалі, бо в листах до Вас я пишу, як в особистому щоденнику. В тому щоденнику, що я інколи пишу, я записую тільки громадські факти, а Вам виливаю свої почуття, бо ближчої людини у мене нема" [7, 53077].

Є. Чикаленко постійно наполягав на тому, щоб П. Стебницький, замість матеріальної допомоги, краще підтримував газету як її автор. У листі від 22 січня 1908 р. він просив: "Коли маєте змогу – пишіть до "Ради" що-небудь, підтримуйте, чим можете, бо почуваю себе морально одиноким" [7, 52900]. Через місяць він знову писав, що вирішив просити, щоб Стебницький писав і до "Ради" в жанрі його брошури "Під стелями Думи", "але оглядаючись на теперішній час, на нашу цензуру" [7, 52902].

Стебницький відгукувався на прохання Чикаленка писати до "Ради", де друкувався під псевдонімами Павло Смуток, П. Смуток, інколи підписував статті своїм прізвищем, як, наприклад, статтю "Десять літ", у якій йшлося про роботу за десять років "Добродійного товариства видання загальнодоступних і дешевих книг" (1909. – 9 (22) лип.) або "До некролога д-ра Ю. С. Грибинюка" (1912. – 10 (23) берез.). Під псевдонімом протягом 1908 р. він опублікував у газеті серію політичних фейлетонів під загальною рубрикою "Північні негативи" (1908. – № 46, 54, 59, 65) та окремо – "Тяжка втрата" (№ 200), "Хлопчик-безштанько і пан Безтямко" (№ 205), "Сполох" (№ 224) і "Самсон" (№ 279). Є. Чикаленко заохочував П. Стебницького частіше писати до газети. Він повідомляв, що у відповідях на анкети, розіслані газетою передплатникам, "багато запитують – чому не пише Смуток. Очевидно публіка Вас знає і цікавиться Вашими фельетонами" [7, 52917].

Петербурзький кореспондент через обтяженість роботою не завжди знаходив час для написання статей до "Ради", а бувало й так, що не міг зорієнтуватися, чи не заборонить цензура посланий ним матеріал. І все ж він відгукнувся на смерть В. Доманицького стат-

тею "Останні місяці В. М. Доманицького" (1910. – № 204), у статті "Над великою могилою" (1911. – № 19) звертався, на прикладі позовів спадкоємців Л. Толстого, до теми трагедії генія, який змушений був жити в оточенні пігмеїв, у статті "Шевченкове свято в Академії Художеств" (1911. – № 50) розповів про конфіскацію раніше дозволеного цензурою "Кобзаря", про антиукраїнські випади "Нового времени", і водночас, на прикладі відзначення ювілею Шевченка в Академії художеств, зробив висновок: "Високі інституції російської науки і мистецтва показали, що російська культура – це не порожнє слово, – бо єсть справжні представники цієї культури, що вміють цінити артистичний геній незалежно від перемінних течій внутрішньої політики".

Упродовж 1911–1914 рр. П. Стебницький (П. Смуток) подав до щоденника серію (всього 16) статей на політичні теми під рубрикою "З біжучих вражень" (1911. – № 258, 264, 281; 1912. – № 38, 58, 153, 156, 243, 256, 268, 277; 1913. – № 110, 158, 191, 197; 1914. – № 64, 132). У них він порушував теми, які турбували українське суспільство. Деякі з них, на жаль, актуально звучать і нині. Наприклад, у другій статті названої серії (1911. – № 258) публіцист ставить запитання: "Через що у нас серед широкого російського громадянства так багато ворогів і так мало друзів?". Він наголошує, що не має на увазі тих ворогів, що роблять на нас свою кар'єру та відвертих чорносотенців. Його цікавить російська інтелігенція. І тут же зауважує, що "елементи партійні, звичайно, признають нам усі права – бо инакше вони пішли б всупереч своїм програмам, – але як трапиться розмова по щирості, то ніяк не можуть зрозуміти, на що нам ті права, що ми з ними будем робити і чого то нам неодмінно хочеться держатись осторонь од решти російських інтелігентів, коли ми такі самі "руські" і так само добре говоримо по-російському...". Причинами такого становища П. Стебницький вважає те, що є "чимало старого московського централизму, котрий органично не може миритися з існуванням окремих інтересів провінцій. Єсть тут і звичайна російська нетерплячість, що панує в інтелігентних гуртках: чом ви, мовляв, не хочете думати так, як ми? Нащо розбиваєте сили? Нарешті, єсть і просто несвідомість, брак знань або поверховість думки".

Роздумуючи над тим, як змінити такий стан речей, П. Стебницький пропонує розрізняти великоруське громадянство та громадянство на території України. Щодо великоруського громадянства, то на його симпатії не варто розраховувати. Досить буде того, коли воно ближче пізнає український рух, відкине своє упередження щодо нього і визнає необхідним чимсь для нього поступитися. Для цього потрібна безпосередня інформація великоруського громадянства спеціальними виданнями, статтями в російських часописах тощо. Але все це не матиме великого впливу, поки не буде мати сили місцеве громадянство в Україні, поки воно не буде перейматися інтересами краю. А це залежить від широких верств інтелігенції і буржуазії, які живуть на території України, але з тих чи інших причин не мають у своєму світогляді національної української свідомості. З цими верствами, як вважав Стебницький, треба шукати точок дотику через їхні економічні інтереси, які відповідають інтересам усього населення краю. Тоді поступово "виникне і національна ідея". Важливо, щоб українські початкові школи підтримали українські земства, міські управи й інші громадські організації, існуючі в Україні. "А коли подадуть голос такі організації, – наголошував Стебницький, – то мусить прислухатися до того голосу і великоруська інтелігенція, – бо то вже буде не купка "фанатиків національної ідеї", або "політичних фантазьорів", якими здаємось тепер великоруському громадянству ми, свідомі українці, і то буде голос життя і практики, голос краєвого і державного інтересу!".

Багато уваги у своїх статтях публіцист приділяв нищівній критиці великодержавно-шовіністичних виступів "Киевлянина", "Нового времени" та інших газет такого типу. Аналіз публікацій П. Стебницького в "Раді" та його листування з Є. Чикаленком дають підстави для висновку, що його участь у житті газети була досить значною. Він впливав на вироблення редакційної політики, підтримував газету матеріально і не лише своїми коштами, а й докладав чимало зусиль, щоб залучити кошти інших українських діячів, листуючись з цього приводу з В. Леонтовичем, П. Пелехиним (Пелехом) та ін., підносив інтелектуальний рівень газети як її автор.

1. *Автобіографія* П. Я. Стебницького // Стебницький П. Я. 1862–1923. – К., 1926.

2. *Балабольченко А.* Три долі. Модест Левицький, Петро Стебницький, Максим Славинський: Біограф. нариси. – К., 1999. – 84 с.

3. *Дубровіна Л., Степченко О.* Концепція книжкового фонду українки П. Я. Стебниць-

кого // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 273–283.

4. *Зубкова Н., Степченко О.* Листування П. Я. Стебницького з С. О. Єфремовим як джерело з історії народного просвітництва в Україні початку XX ст. // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2005. – Вип. 10. – С. 366–384.

5. *Енциклопедія* українознавства: Словн. частина. – Л., 2000. – Т. 8.

6. *Листи* Стебницького П. Я. до Чикаленка Є. Х. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 44 (у тексті статті в квадратних дужках подані номери листів).

7. *Листи* Чикаленка Є. Х. до Стебницького П. Я. // Там само. – Ф. 3.

8. *Миронець Н.* З епістолярної спадщини громадсько-політичних діячів України (1917). Листування Є. Х. Чикаленка з В .К. Винниченком та П. Я. Стебницьким // Український історичний журнал. – 1997. – № 5. – С. 119–135; № 36. – С. 103–122.

9. *Старовойтенко І.* Листування Є. Х. Чикаленка з П. Я. Стебницьким як історичне джерело // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ; Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 112–138.

Старовойтенко І. М.,
к. і. н.
УДК 070: [054+070.41+070.422+070.449.7] "1907/1914"

Леонід Жебуньов – активний учасник видавничого життя газети "Рада"

У статті відображена різнобічна участь Л. Жебуньова у житті української щоденної газети "Рада". Він був серед її найближчих прихильників, популяризаторів, консультантів редакційно-видавничого колективу та дописувачів; мав найтісніший зв'язок з її читачами, збирав враження та відомості про газету в багатьох місцях свого перебування і узагальнював зібрану інформацію у листах до видавця Є. Чикаленка. Усі проблеми українського видання Л. Жебуньов пов'язував із тенденціями тогочасного українського руху.
Ключові слова: *український рух, "Рада", видавничі проблеми, епістолярій, передплатники, популяризація, дописувач.*

The participation of L. Zhebunov is reflected in the edition of the newspaper "Rada". He was a famous public figure, publisher, advizer of the editor, popularizer and correspondent. He was connected with readers, collected information about the newspaper that gave the bases for critic remarks, advices and foresees.
Key word: *Ukrainian movement, "Rada", publishing problems, epistolary, subscribers, popularization, correspondent.*

Ім'я громадсько-культурного діяча, фундатора Українського клубу в Києві, члена київської та полтавської "Просвіт", популяризатора української книжки і періодики, перекладача й публіциста Леоніда Миколайовича Жебуньова (1851–1919) тісно пов'язане з історією щоденної української газети "Рада". Він став одним із її прихильників, найактивнішим учасником видавничого процесу, постійним консультантом і порадником Є. Чикаленка, шукачем передплатників та кращих умов для здобуття газетою популярності, автором дописів з висвітлення актуальних тем тогочасного українського життя.

Важливість поставленої проблеми полягає у недостатньому дослідженні імені Л. Жебуньова в українській історіографії і журналістиці, і, зокрема, його непересічної участі у виданні "Ради". Ця сторінка біографії діяча, багата на події, справи і знайомства, неповторними фактами виписана в епістолярній спадщині діяча, зокрема його листах до Є. Чикаленка за 1907–1914 рр. Серед великої кореспонденції сучасників до видавця "Ради", цей масив джерел привернув нашу увагу як детальною газетною інформацією, так і авторським стилем, бо Л. Жебуньов кожну подію, про яку писав, пропускав через себе: свій психологічний стан, настрій, самопочуття. Відчувається, що ті листи писала особа, глибоко перейнята українством. Хоча трансформація Л. Жебуньова в українського діяча відбулася вже у зрілому віці, коли він відвідав свято української літератури у Полтаві 1903 р. з нагоди відкриття там пам'ятника І. П. Котляревському. Власне з цього часу і розпочалася його громадська діяльність на ниві українського національного життя, а із заснуванням у Києві щоденної української газети – тісна співпраця з її редакційним колективом.

Виявлені джерела дають підстави вважати, що Л. Жебуньов був однією з ключових постатей у виданні "Ради", зв'язковим між редакцією і читачами, брав участь у вирішенні основних проблем газети, був наполегливим та цілеспрямованим у досягненні поставлених завдань, у тому числі й тих, що стосувалися "Ради". Листи Л. Жебуньова до Є. Чикаленка є джерелом для часткової реконструкції видавничого процесу, ознайомлення з особистою участю їх автора у ньому. Неповторна й багата тематика, емоційність автора, розлогість викладу ним інформації спонукають заглибитися у дослідження цього епістолярного масиву, оскільки постать Л. Жебуньова досі була маловідомою. Першими результатами стали джерелознавча розвідка [8], в якій зазначені листи розглянуті як джерело дослідження історії газети "Рада", та публікація одного листа Л. Жебуньова до Є. Чикаленка [7], який також стосувався попередньої теми і був показовим щодо її висвітлення у всьому масиві кореспонденції. За змістом цей лист част-

© Старовойтенко І. М., 2007

ково був публіцистичним, бо автор розмірковував над основними тенденціями українського руху та прив'язував до них проблеми газети "Рада", а також доказовим для адресата, якого Л. Жебуньов переконував у важливості та потребі видавничої справи для націєтворчого поступу в Україні. Л. Жебуньов подавав видавцеві позитивні відгуки про "Раду" від професійних російських журналістів, які відчули у ній те нове й оригінальне, чого вони не спостерігали у російській пресі. Очевидно, така інформація була втішною для Є. Чикаленка, насамперед у періоди сумнівів, розчарувань та втоми від газетних проблем.

Подібним змістом наповнені й інші листи. Усі вони побачили світ як окреме видання у 2005 р. [6], до якого ввійшла кореспонденція 1907–1919 рр., виявлена у двох фондах (І і 44) Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ). Якщо окремі листи з останнього фонду використовувалися дослідниками раніше, то масив кореспонденції із фонду І фактично вводився до наукового обігу вперше. Опублікований епістолярій показав Л. Жебуньова у конкретних справах, турботах про долю української щоденної газети напередодні кожного видавничого року та відображав його роль у існуванні "Ради". Саме на останньому аспекті зупинимося у дослідженні детальніше, бо листи дають можливість реконструювати її у всій повноті та значенні.

Отже, Л. Жебуньов починає тісну співпрацю з "Радою" фактично з 1907 р. Тоді він зближується з Є. Чикаленком та, завдяки наполегливості останнього, 1908 р. переїздить до Києва, де наймає помешкання на вул. Тарасівській, 20. Проте постійно діяч не проживав у місті. Він мандрував у громадських та особистих справах Росією та Європою, і під час поїздок, перебування у різних місцях пильно спостерігав за тим, що його найбільше цікавило: ставленням жителів різних реґіонів до української газети та книжки, зауваженнями щодо змісту та тематики "Ради", окремих дописів, авторів; обізнаністю населення з українським питанням у цілому.

На думку Л. Жебуньова, низькі показники передплати на "Раду", що стали її основною проблемою, бо вимагали від видавців щорічних великих доплат, свідчили не лише про ставлення українців до власної газети, а насамперед про тенденції українського руху: його нечисленність, слабкість, інертність, байдужість, низький рівень національної свідомості переважної частини українців. По суті всі проблеми "Ради" Л. Жебуньов зводив до цієї причини. Він вважав, що лише у зв'язку з нею мова "Ради" була чужою для читачів, сприймалася ними як "анахронізм", а не літературне слово, бо, за його спостереженнями "українці ще не вміють читать по українські, [...] вони взагалі знають тільки елементарну побутову мову, а про літературну в массі і не чули... масса навіть не чула і не розуміла слова "Україна", вона – темна, а інтелігенція перевернулась на кацапів та поляків" [6, 55]. А тому, на його думку, й забракло газеті передплатників уже в перший рік її видавничого життя, і довелося утримувати видання на благодійні пожертвування.

Виходячи з такої ситуації, Л. Жебуньов формулює основне завдання української газети – вона мусила сама виховувати своїх читачів: через цікавий зміст, оригінальні публікації, національну тематику спонукати їх до усвідомлення свого українства. Таким чином, газета виконувала подвійне завдання: знаходила передплатників, а український рух – нових учасників. Саме таким бачив Л. Жебуньов основне призначення українського друкованого органу, відводив йому місію провідника національних ідей. Тому і став моральною опорою для видавця, переконував його в історичності газетно-видавничої справи, радив у складні періоди прислухатися до його порад, які, за його зізнанням, були писані "кров'ю серця" [6, 47]. Отже, з одного боку Л. Жебуньов формулював завдання української газети, вписував її проблеми у контекст українського руху, переконував видавця у необхідності існування газети, а з іншого – подавав цінні факти про неї, які спостерігав, збирав та узагальнював для читачів. Вважаємо, що він мав найтісніший зв'язок з ними, а тому й формулював свої зауваження і побажання Є. Чикаленку їхніми думками.

Газетна інформація Л. Жебуньова мала широку географію, збиралась у багатьох містах України та Росії: Полтаві, Гадячі, Харкові, Катеринодарі, Сочі, Ялті та ін. З неї стає відомо про інтереси читацької аудиторії "Ради" до конкретних тем, які Л. Жебуньов розмежовував за соціальним принципом. Наприклад, писав, що 1909 р. інтелігенція і волосні писарі читали в "Раді" лише те, що стосувалося українських справ, сільські вчителі та писарі – усю газету, селяни – лише окремі рубрики. Контакти Л. Жебуньова із читачами часто продовжувалися у листуванні. Він радів отриманим листам, незважаючи на їх часто критичний зміст щодо газети, бо вони свідчили про існування українського руху [6, 58].

Основна ідея Л. Жебуньова – це життя української газети через подолання труд-

нощів, здобуття популярності та необхідної кількості передплатників. Для цього він використовував різні способи: шукав знайомств із впливовими чиновниками, цікавих дописувачів, газетні матеріали. Наприклад, 1907 р., перебуваючи у Катеринодарі, домовляється з тамтешнім інспектором народних шкіл В. Скиданом про розсилку по 700 училищах оповісток про "Раду" та українські книжки разом з інспекторським циркуляром [6, 62–63]. Радив цю ж практику використати через знайомих інспекторів і в інших шкільних округах. На його думку, вона мала подвійне значення: популяризувала газету та підтверджувала дозвіл адміністрації на передплату газети, що було важливим в умовах адміністративних заборон, а часто і переслідувань її читачів.

До основних проблем "Ради", крім матеріальних, належали й тематичні: дублювання газетою матеріалів російської преси, що дуже шкодило її популярності. Л. Жебуньов одним із перших звернув на це увагу ще 1907 р., пишучи Є. Чикаленку, що "Рада" розглядала всяку тему лише з погляду загальноросійської газети, тому й визнавалася читачами не за українську, а звичайну загальноросійську газету, яка лише писалася українською мовою. Для подолання цього недоліку він радив віддати перевагу висвітленню національного питання і, таким чином, надати газеті оригінального обличчя, подавати такий матеріал, який би читач міг віднайти лише в українській газеті, а тому й відчував у ній особливу потребу. Серед інших зауважень читачів, на які звертав увагу Л. Жебуньов, були ті, що стосувалися правопису видання та його редакції. Вони викликали як глузування у читачів, так і обурення. Зауважувалися й технічні дефекти: поганий шрифт, недостатня кількість рядків на аркушах, друкарські помилки, що іноді спотворювали авторські думки.

Л. Жебуньов був схильним до того, щоб сформувати високопрофесійний редакційний колектив "Ради", підібрати таких співробітників, які б мали певні газетно-журналістську практику, досвід і покликання. Наполягав на потребі заміни редактора М. Павловського, якого постійно критикував за невідповідність займаній посаді, на такого, який би володів журналістськими жанрами, мав передчуття щодо актуальності газетних матеріалів, вчасно й оперативно подавав їх до друку. Л. Жебуньов був причетним до кадрового питання й таким чином: пропонував видавцеві дописувачів і кореспондентів з різних реґіонів України, здатних писати змістовні статті, що на тому етапі відігравало чи не найважливіше значення. Прихильник "Ради" у ході постійного спілкування відкривав молоді таланти і рекомендував їх як свіжу літературну силу для "Ради", часто підказував актуальні теми публікацій, критикував і схвалював окремі дописи. Він був противником вміщення контраверсійних матеріалів, насамперед таких, які були спрямовані проти своїх же українців, часто робив застереження щодо окремих дописів, або й критичні розправи над тими, що вже були опубліковані.

Л. Жебуньов часто втручався і в реформи, запроваджувані редакцією, застерігав про непотрібність, а то й шкідливість окремих. Так, він категорично заперечував намір видавців із 1907 р. змінити напрям "Ради": перетворити її з газети для народу, який не виправдав надій видавців, на газету для інтелігенції. Він писав, що така реформа зашкодить популяризації "Ради" і навіть може спричинити її загибель, бо був переконаний, що "сила українського руху набирається з дрібної (нижчої) інтелігенції і народу, а не високоосвіченої і преса повинна служити для сіх кругів читачів і помалу підтягувати їх до вищого світогляду. Коли ж вона (преса) тільки що народившись, хоче відокремити, чи поділити читачів на ріжні стани, то се значить поновити велику історичну помилку російської літератури..." [6, 43]. На думку Л. Жебуньова, українська газета мала стати масовим виданням, а не задовольняти інтереси певного гуртка, чи соціального прошарку, бо мала інші завдання.

Л. Жебуньов також був категоричним противником того, щоб фінансові проблеми "Ради" вирішувалися через кишеню передплатника, тобто заперечував пропозиції підвищити передплатну ціну на газету до 10–12 крб. Зважаючи на матеріальний рівень основного читача газети, він розцінював підвищення ціни на "Раду" як "свого роду зникання преси, кінець її, тільки замаскірованний" [6, 89].

Коли популяризатор дізнався про намір підвищити передплату на "Раду" в 1907 р., то писав у редакцію: "Ця звістка... прямо зарізала мене, бо Ви зарізали газету, цілком зарізали, бо звузите круг читачів до кількох сот" [6, 66]. Називав це рішення "навмисно вигаданим способом закрити газету", а його авторів – мрійниками, які відірвалися від життя і жили кабінетними ілюзіями. Відомо, що видавці відмовилися від свого задуму. Можливо, на них вплинула наполегливість нашого героя, який, як правило, свої ідеї ніколи не залишав нереалізованими, часто був надокучливим,

але зізнавався, що не почував особистого самолюбства, коли питання торкалося громадської справи і нагадував про неї до того часу, поки не добивався певного поступу.

Л. Жебуньов дуже емоційно реагував на неприємні для нього звістки про "Раду". Коли Є. Чикаленко повідомляв його про можливе припинення її видання у зв'язку з певними труднощами, то такі новини викликали у нього складний психологічний стан, безсонні ночі, болісні рефлексії, які врешті-решт приводили його до певного плану дій, яким він і ділився з видавцем. Свої пропозиції діяч вписував у листи до нього, які здебільшого мали переконливий і аргументований характер. Він любив повторювати, що "впертістю і стойкістю" можна подолати будь-які труднощі, а особливо усвідомлюючи історичну місію справи, якій він надавав великого значення у складному процесі національного поступу.

Л. Жебуньов підтримував "Раду" не лише зазначеними заходами, а й власними коштами. Наприклад, писав у 1908 р., що заощадив 500 руб. для "Ради" і "боявся навіть торкатись до неї (суми. – І. С.), хоча було дуже треба грошей на инши потреби, позичив для тих потреб, а 500 крб. зберіг..." [6, 81]. Є. Чикаленко писав про жертовність Л. Жебуньова й у своєму "Щоденнику", наголошуючи, що іноді вона його глибоко вражала. Так, у запису за 1909 р. видавець згадував про свої провідини хворого Л. Жебуньова, якого лікарі відправляли у теплі краї на лікування. Але він зізнавався Євгену Харлампійовичу, що йому краще померти у Києві, аніж жити без українських справ у Криму чи Єгипті. А коли зайшла мова про "Раду" і Є. Чикаленко висловив свої жалі про скрутне фінансове становище видання, його співрозмовник без усяких роздумів запропонував йому 500 крб., заощаджених на лікування. Він сказав: "У мене є 500 рублів, які я держав на подорож у Крим; тепер я рішив нікуди не їхати, то я вам дам ці гроші, бо смерть "Ради" уб'є мене швидше, ніж моя хороба" [9, 76].

Прихильність до "Ради" Л. Жебуньов демонстрував і пошуком для неї джерел фінансування, радив писати листи до заможних українців, шукав потенційних кредиторів, які погоджувалися надати видавцям кредит під мінімальні відсотки, або й благодійників. Зініціював у 1910 р. поїздку разом із видавцем у Катеринослав на земський з'їзд та Катеринославську південну крайову сільськогосподарську, промислову, кустарну та кооперативну виставку в пошуках охочих допомогти фінансами. Ще 1907 р. він пропонує шукати передплатника таким чином: писати звернення до читачів, так звані "приводні листи", в яких змальовувати фінансовий стан видання і прохати допомоги перш за все передплатниками [6, 49]. Він і сам був автором окремих звернень, писав їх, як зазначав Є. Чикаленко, гаряче і переконливо.

Ставлення Л. Жебуньова до "Ради" було емоційним, відображало глибоку перейнятість діяча фактично кожною проблемою українського видання. Відчувається, що "Рада" була для нього "живою" і надзвичайно важливою справою. Неодноразово він зізнавався у своїх "моральних муках" від її невдач, називав складнощі видавничого процесу своєю "психічною хворобою", від якої не міг "одсахнутись і заспокоїтись!" [6, 123]. У 1909 р. писав видавцеві: "Ви не можете уявить собі, як я стражду через неї (газету. – І. С.), і не знаю як перенесу її смерть..." [6, 137], або: "Думка про "Раду" не дає мені спати, їсти, вільно дихати ... жити на світі не дає..." [6, 117].

Л. Жебуньов у всі роки був категоричним противником закриття газети, бо прогнозував, що з її припиненням справа національного відродження відсунеться в Україні щонайменше на 20–30 років. Його дуже тішили звістки про Україну в європейській пресі (у 1912 р. він знайшов їх у німецьких, англійських та віденських газетах, вони супроводжувалися словами "Україна", "український"), суперечки і дискусії, які викликало українське питання. Ці явища він вважав частковим досягненням мети фундаторів газети та й учасників українського руху загалом.

Крім матеріальної і консультаційної підтримки, Л. Жебуньов був серед цікавих дописувачів газети, подавав на її шпальтах матеріали, які вирізнялися актуальністю, переконливістю та певною мірою агітаційністю. Нами виявлено на шпальтах "Ради" 18 статей Л. Жебуньова. Вони є різними за характером: передовими, белетристичними, решта – публіцистичними, але в усіх їх домінуючими є українські справи. Публіцист виконував у газеті роль "нерва українства", про яку писав С. Єфремов у посмертній статті про Л. Жебуньова, вміщеній у газеті "Промінь" [1]. Він вчасно нагадував українцям про події, що наближалися, застерігав про загрозливі моменти конкретної справи, агітував до участі у певних заходах, передавав свої враження від побаченого і почутого, спостереження над знаннями про Україну в Європі, відображав відмінність у менталітеті українця і європейця на початку XX ст.

Публіцист привертав увагу українців до першочергових завдань, що стояли перед ни-

ми на початковому етапі українського руху: популяризацію його ідей через участь у заходах як всеросійського, так і європейського значення. Наприклад, доводив важливість участі українських делегатів у роботі з'їздів, які проводилися демократичними силами, тим, що вони на них могли задекларувати і свої вимоги та афішували себе як реальну силу, бо вважав, що "поки свідоме українство не вийде на широкий світ з своїх закутків, не шукатиме випадків для того, щоб голосно щоразу визначать потреби національної справи і домагання задовольнить їх, поки воно не увійде у спільну працю з поступовим громадянством інших націй – доти ніхто не рахуватиметься з нашими потребами, з власної охоти не задовольнить їх, і ми зоставатимемось скрізь і завжди позаду" [5]. З тією ж метою Л. Жебуньов закликав українських кооператорів до участі у Московському з'їзді діячів кооперації, що збирався у квітні 1908 р. Пропонував кооперативним товариствам, які діяли розрізнено, виробити проект об'єднання у спілки з тим, щоб розвивати кооперативну справу, заснувати власний друкований орган та інформувати про досягнення на ниві кооперації не лише у всеросійському, а й європейському масштабах (1908. – 15 лют.).

Так само діяч агітував українське студентство до участі у всеслов'янському з'їзді поступового студентства, що проходив 3–9 червня 1908 р. у Празі. Українська молодь, на його думку, повинна була на нього повезти інформацію про Україну та ознайомитися з досвідом національного відродження інших народів, які вже його пройшли, або успішно проходили. Українці були лише на початку складного шляху, і така інформація для них була значущою. Л. Жебуньов запевняв на сторінках "Ради", що з'їзд став би й ареною ознайомлення молоді з європейською культурою, громадськістю, літературними і науковими здобутками (1908. – 24 квіт.).

Публіцист закликав і українське жіноцтво до участі у всеросійському жіночому з'їзді, що мав проходити у Петербурзі у грудні 1908 р., анонсував його програму, яка дозволяла українським жінкам втиснути у неї і свої національні вимоги. Зокрема, звертав увагу на задум жіночого форуму сформувати всеросійську і міжнародну жіночі ради, закликав українок узяти у цьому заході участь та поставити питання так, щоб утворена структура була заступницею жіноцтва всіх націй (1908. – 7 листоп.).

Л. Жебуньов ставив конкретні завдання і перед українськими "Просвітами", наприклад, радив усім їм сформулювати вимоги щодо української школи напередодні обговорення в Державній думі законопроекту про народну освіту, вказував джерела, якими обґрунтувати ті вимоги: петицію українців з вимогами своєї школи, яка знайшла широку підтримку (за даними газет вона зібрала майже 3 тисячі підписів), та звернення українських студентів до університетських адміністрацій з проханням запровадити у вишах кафедри українознавства (їх підтримало близько 10 тисяч прихильників). Л. Жебуньов зобов'язував "Просвіти", як свідчить кореспонденція у "Раді", зібрати необхідні матеріали і представити їх перед законодавцями (1908. – 26 січ.).

Публіцист звертав увагу й на інші важливі питання українського суспільного життя. Наприклад, ще в 1908 р. зазначив необхідність активнішої агітації українців за збирання коштів на пам'ятник Т. Шевченку, яким вони планували увіковічити Кобзаря у Києві до 100-річчя від дня його народження. Радив проводити агітацію через часописи не лише в Україні, а й поза її межами, організувати у містах і повітах комітети для цієї справи, розклеїти у громадських місцях відозви до громадянства (1908. – 29 берез.; 1909. – 17 лип.).

Крім агітаційно-програмних статей, які, як правило, були передовими, Л. Жебуньов публікував і нариси з життя, наприклад, в одному описував відвідини ним напередодні нового 1909 р. зборів штундистів у Ялті. Саме ця стаття дала підстави датувати роком лист Л. Жебуньова до Є. Чикаленка [6, 102–104], в якому автор продовжив газетну тему і повідомляв, що він почав регулярно відвідувати збори штундистів та прочитав на одних з них Євангелію українською мовою, що справило на присутніх "настояний фурор".

Л. Жебуньов висвітлював в окремих статтях і наслідки ще однієї своєї справи – популяризації української літератури. Відомо, що діяч розповсюджував її спочатку за власний кошт для тих читачів, які неспроможні були її купити. В одній зі статей він доводив значення цього заходу конкретними фактами – цитатами з отриманих листів від простих людей з різних регіонів України. Подавав і окремі важливі факти, писав у статті про заснування у Києві гуртка, який він, очевидно, очолював і який за кілька років свого існування розіслав 2639 книг. Члени гуртка при київській "Просвіті" отримували замовлення на літературу від засланців, селян, солдат, учнів, сільських учителів, переселенців до Сибіру, але не могли задовольнити такої кіль-

кості прохань і автор закликав громадянство підтримати цю важливу справу (1909. – 8 листоп.), як й ідею відкриття при київській "Просвіті" публічної української бібліотеки (1909. – 4 жовт.).

Л. Жебуньов опублікував і дописи про відомих сучасників, не біографічного характеру, а швидше оцінного. Наприклад, згадував про концерт М. Лисенка та розмірковував над прірвою, яка існувала між видатним композитором, що оспівував на струнах долю свого народу та намагався пробудити піснями любов до нього, і публікою слухачів, яка не переймалася авторською ідеєю, сприймала її з кам'яними серцями, лише дістаючи від концертів естетичну насолоду [2]. Перу Л. Жебуньова належать і посмертні матеріали про Б. Грінченка та В. Лозинського [3; 4]. В окремій статті автор пропонував пам'ять Б. Грінченка вшанувати заснуванням фонду письменника та його коштами преміювати народні книжки українською мовою. Іншу частину коштів фонду використати на книжкове видавництво. Пропонував взятися за справу видавництву "Вік" і вносив у запроектований фонд 25 крб. (1910. – 9 трав.).

Ще в одній статті [2], цікавій з біографічного та історичного поглядів, Л. Жебуньов писав про свої закордонні враження від перебування у Саксонії у санаторії "Ламана" (Вайсер-Гірш) та спостереження над ставленням тамтешньої публіки до газети "Рада". На його думку, вона була досить популярною серед читачів і це дало йому підстави запропонувати адміністрації санаторію передплатити її, як і львівську газету "Діло". Він повідомляв, що склав заяву і зібрав під нею понад 20 підписів (1911. – 28 серп.). Такою актуальною, цікавою і певною мірою оригінальною була тематика дописів Л. Жебуньова в "Раді".

Отже, наведені факти доводять, що Л. Жебуньов був впливовою постаттю у редакційно-видавничому колективі газети "Рада", виконував у ньому роль популяризатора, пропагандиста, шукача передплатників та дописувачів, порадника видавця у вирішенні основних проблем, а також цікавого дописувача. Про його величезну місію в житті першої української щоденної газети історія повинна знати обов'язково.

1. *Єфремов С.* Пропагандист-романтик. Пам'яти Л. М. Жебуньова // Промінь. – К., 1919. – 7 листоп.

2. *Жебуньов Л.* Згадка про один концерт // Рада. – 1912. – 10 листоп.

3. *Жебуньов Л.* Замісць слова над могилою Бориса Грінченка // Там само. – 1910. – 9 трав.

4. *Жебуньов Л.* Пам'яти В. Ю. Лозинського // Там само. – 1914. – 3 квіт.

5. *Л. Ж.* Наші "Просвіти" // Там само. – 1908. – 10 січ.

6. *Листи* Леоніда Жебуньова до Євгена Чикаленка. 1907–1919. – К., 2005. – 251 с.

7. *Старовойтенко І.* Лист прихильника та популяризатора газети "Рада" Л. Жебуньова до її видавця Євгена Чикаленка // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2005. – Вип. 9. – С. 265–277.

8. *Старовойтенко І.* Листи Л. Жебуньова до Є. Чикаленка (1907–1914 рр.) як джерело дослідження історії української щоденної газети "Рада" // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 11. – С. 141–149.

9. *Чикаленко Є.* Щоденник (1907–1917). – К., 2004 – Т. 1.

Дунай П. О.,
к. філол. н.
УДК 070. 82 (477) Ніковський

Націєтворчі інтенції публіцистичної діяльності Андрія Ніковського (1909–1916)

У статті розглядається публіцистична діяльність А. Ніковського періоду його співпраці в газеті "Рада" та інших часописах ("Літературно-науковий вісник", "Основа", "Світло", "Україна", "Українська справа", "Степ", "Кооперативна зоря", "Громада"), спрямована на збереження національної ідентичності.

Ключові слова: *ідейно-естетичні засади, критична рецепція, традиціоналістська парадигма, модерністичний дискурс, літературознавча рефлексія.*

In the article publicistic activity of A. Nikovsky is considered in the period of his cooperation with the newspaper "Rada" and other periodicals (Literaturno-naukovyj visnyk, Osnova, Svitlo, Ukraina, Ukrayinska sprava, Step, Koopertyvna zorya, Gromada) directed on the saving of the national identity.

Key words: *ideological and aethetical basis, critical traditional paradigma, modernist discourse, literary criticism reflection.*

Андрій Ніковський постав в українській культурі першої третини XX ст. багатогранною творчою особистістю й успішно реалізував свої непересічні конструктивні інтенції в кількох ділянках національного поступу: громадській роботі, політиці, журналістиці, мово- та літературознавстві. Він також був серед тих, хто протягом першого тридцятиліття минулого віку змагався за становлення й збереження української періодики: деякий час очолював редакцію газети "Рада" та виступав з численними публіцистичними й науковими матеріалами в провідних українських часописах, що виходили на території Східної України й Галичини протягом першої третини XX ст.; у період національно-визвольних змагань 1917–1919 рр. редагував "Нову раду" – друкований орган уряду Української Народної Республіки, а після повернення з еміграції 1924 р., до арешту в справі СВУ, публікував праці в журналах як літературний критик.

Потужна публіцистична активність А. Ніковського зумовлена націєзберігаючими та націєтворчими концептами часу та особистими творчими імперативами й корелювалася його активною громадською позицією, основою якої виступала українська національна ідея. Саме бурхливість громадського й політичного життя А. Ніковського – членство в Одеській громаді та місцевій "Просвіті", причетність до Товариства українських поступовців і Братства української державності – в свою чергу, спонукала його до перших публіцистичних спроб. Кілька кореспонденцій про боротьбу російського уряду з товариством "Просвіта" в Одесі були підготовлені й надіслані ним для публікації в газету "Рада". Вибір саме цього часопису початкуючим автором видається симптоматичним. Адже "Рада" в умовах тотальних заборон і переслідувань національної культури була ледь не єдиним українськомовним періодичним органом усієї Наддніпрянщини й відіграла значну роль у становленні української культури [6, 66].

Відтоді журналістика заполонила більшу частину творчих інтенцій А. Ніковського. Тим більше, що у 1913 р. видавець "Ради" Є. Чикаленко запросив його переїхати до Києва й очолити редакцію газети. "Це був орган культурно-національного напряму, що дотримувався демократичних настанов ... приділяв багато уваги літературі, театрові, музиці" [7, 14]. Попри добрі успіхи на вчительській ниві (викладав російську мову в приватних жіночих гімназіях Одеси), А. Ніковський приймає пропозицію і поринає у професійну журналістику. Адже, крім "Ради", у різний час був редактором таких авторитетних часописів, як "Літературно-науковий вісник", "Основа", дописувачем журналів "Світло", "Україна", "Українська справа", "Степ", "Кооперативна зоря", "Громада", "Нова рада". Соціокультурні та бібліографічні матеріали А. Ніковського поруч із статтями М. Грушевського, О. Русова, Д. Донцова, С. Єфремова, С. Петлюри, В. Дорошенка та інших авторів публікувалися у московському журналі "Украинская жизнь". Пізніше співпра-

© Дунай П. О., 2007

цював з М. Зеровим у "Книгарі", а як літературний критик друкувався в радянській періодиці 20-х рр.

Сфера інтересів А. Ніковського-журналіста доволі широка. Він досліджував соціальні, політичні, етнічні, історичні, культурні проблеми в Україні початку XX ст. Серед масиву його ранніх кореспонденцій, надісланих у різні часописи, – аналітичні матеріали про перебіг політичного й громадського життя в Одесі, стан місцевої освіти, справи преси, художньо-промислові виставки, новини культури тощо. Особливу увагу публіцист звертав на проблеми, пов'язані з етнічною історією окремих поселень. Зокрема, ціла серія його статей присвячена українцям Холмщини, кореспонденції про яких побачили світ у часописах "Украинская жизнь" ("К холмскому вопросу") та "Рада" ("Холмська справа в Державній Думі", "Лист з Одеси", "Без ґрунту", "З минувшини Холмського краю"). Ці нариси були опубліковані окремою книжкою "Украинцы в Холмщине" (Одеса, 1912) під псевдонімом Ан. Яринович

Досліджував Ніковський-журналіст і структуру рівнів національної свідомості в Україні. У журналі "Основа" опубліковано під псевдонімом А. Яринович його статтю "До психології українофільства" (1915), у "Раді" – аналітичні матеріали, підписані псевдонімом Ан. Василько: "Поступовість і українська справа" (1910), "Ріжниця єсть" (1910), "Сторінка з історії двох націоналізмів (1910), "Стара суперечка" (1911) та знову під псевдонімом Ан. Яринович – "Чергова ревізія українства" (1913). Вирізняється стаття в "Раді", що стосується, як зазначав сам Ан. Василько (так на цей раз він оприлюднив своє авторство), "єдності руських народностей". Сама назва публікації "Оборона фікції" (1912) називає її ідейний фермент: А. Ніковський обґрунтував самобутність української нації, її потребу й право на окрему, незалежну від Росії історичну долю.

Вищезазначені матеріали разом із численними його листами з Одеси, що містили коментарі соціальних, громадських і культурних подій, хоч і представляють значну частину кореспонденцій А. Ніковського, все ж не є домінуючими. Питомий масив його статей становлять рецензії на твори художньої літератури, праці з фольклору та мовознавчі дослідження. Себто А. Ніковський, кажучи словами О.-Ш. Сент-Бева, виступив у ролі гнучкого, сприйнятливого, рухомого й всеохопного критика [5, 29], без чиїх напрацювань саме уявлення про епоху та її мисленнєву згагу було б збідненим. Він відгукнувся на тогочасні видання класиків національного письменства – Марка Вовчка, Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, С. Васильченка, І. Франка. Слід зазначити, що, працюючи в жанрі рецензії, А. Ніковський, однак, віддавав перевагу не описовості, а аналітичним оцінкам. Отже, виступив радше критиком, аніж журналістом. На таких принципах ґрунтуються як його короткі, так і більші за обсягом праці. Зокрема, в "Раді" 1911 р. у кількох номерах поспіль друкується його розвідка "Українська література і кріпацтво", що засвідчує погляди вченого на соціальну заангажованість українського письменства XIX ст.; тоді ж у видавництві "Вік" це дослідження побачило світ окремою книжечкою.

Водночас формуються засадничі принципи А. Ніковського-критика у коментуванні ним текстів модерного письменства, що були позначені поєднанням соціологічних та естетичних підходів, зокрема, збірок Г. Чупринки, творів В. Винниченка, М. Вороного, М. Філянського, Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Олеся. Окремої уваги заслуговують огляди А. Ніковським новин українського письменства на сторінках "Літературно-наукового вісника" та відгуки на матеріали "Записок Наукового товариства імені Шевченка", що публікувались у газеті "Рада" протягом 1911–1914 рр. Його розлогі статті були, по суті, першим, по "свіжих слідах", прочитанням художніх та наукових текстів. Притому рецензент мав ураховувати інтереси доволі широкого й різнорідного кола читачів і водночас подавати виважені аналітичні судження. Завдяки блискучому володінню літературним матеріалом, широкій ерудиції та легкому стилю викладу критичні "розправи" А. Ніковського були цікавим читанням і водночас серйозним осмисленням стану національного письменства, гуманітарної науки й культури.

Очевидно, найбільше уваги приділяв дослідник на сторінках газети "Рада" творчості В. Винниченка, Лесі Українки й М. Коцюбинського, високу художню майстерність яких уважав ознакою зрілості української літератури. Об'єктом спостережень критика в оглядах стають також нові вірші та поетичні драми Олександра Олеся, поезія М. Вороного, Г. Чупринки, Х. Алчевської, М. Чернявського, П. Тичини, М. Рильського, О. Слісаренка, П. Капельгородського, прозові твори О. Левицького, Д. Марковича, Дніпрової Чайки, О. Кобилянської, Н. Кибальчич, М. Яцківа, В. Леонтовича, М. Могилянського. Коментуючи творчість названих авторів, критик зокрема підкреслював потребу виходу за межі регіональних тем, еволюції від етнографізму до загальнолюдських проблем.

У виступах у "Раді" та інших часописах А. Ніковський наголошував також на важли-

вості перекладів як засобу безпосереднього міжкультурного спілкування, які не лише ознайомлювали українського читача з кращими здобутками світової літератури, а й формували естетичний смак та позитивно впливали на розвиток літературної мови. Актуалізував А. Ніковський на сторінках "Ради" й потребу в літературній критиці, що покликана осмислювати й інтерпретувати художній процес. На його погляд, аналітичні статті М. Євшана й О. Грицая в "Літературно-науковому віснику" через брак методології не могли належно впоратися з цим завданням. Натомість дослідник відзначав свіжість і цікавість літературно-критичного дебюту в ЛНВ В. Дорошенка та високий фаховий рівень наукових праць В. Перетца, С. Єфремова, О. Левицького, О. Новицького, що публікувалися у "Записках Українського наукового товариства" та "Записках Наукового товариства імені Шевченка". Загалом у названих оглядах критик виявив виняткові знання української літератури, культури, мови різних історичних зрізів і реґіональних площин, які підпорядковував націєзберігаючій та націєтворчій ідеї.

Маємо зазначити, що робота А. Ніковського у жанрі літературної критики була співзвучна з тенденціями доби, що тяжіла до осмислення й синтезованого погляду на історико-літературний процес в Україні. Цю конструктивну місію значною мірою взяла на себе періодика отчих кресів по обидва боки кордону. У "Записках Наукового товариства імені Шевченка" у Львові, "Записках Українського наукового товариства" в Києві, "Киевской старине" превалювала рецепція давньої української літератури. Натомість, як зазначав Г. Костюк, "Найновіші явища національного художнього слова залишались об'єктом літературної критики "Української хати", "Дзвону", "Літературно-наукового вісника" й "Ради" [1, 276]. І, звичайно ж, роль А. Ніковського як літературного критика і головного редактора газети "Рада" в опануванні літературного процесу в Україні XIX – початку XX ст. була неабиякою.

Рецензував А. Ніковський на сторінках періодики й етнографічні та фольклорні збірники. Застереження пріоритетів етнічного побуту та усної творчості зумовлювалось традиційними концептами часу. Адже діячі традиціоналістського напряму, які працювали на різних ділянках національного поступу межі століть – від участі в роботі "Просвіт" до теоретичних обґрунтувань національної ідеї та організації політичних партій, як це практикували, скажімо, М. Драгоманов, І. Франко, С. Єфремов, М. Грушевський, А. Кримський, Б. Грінченко, виняткову увагу зосереджували на дослідженні автентичного буття і творчості нації. Це, насамперед, було зумовлено посиленням утисків російського царизму, з одного боку, й активізацією національного самоусвідомлення – з іншого. За таких обставин етнографія, фольклор, лексикографічні дослідження небезпідставно розглядалися як форма збереження українцями власної ідентичності, що уособлювала неповторність колоніально залежного, проте здатного на самодостатнє буття народу.

У коло вже окреслених зацікавлень А. Ніковського-журналіста варто включити і його вагомі театрознавчі інтереси. Так, на сторінках газети "Рада", а згодом "Нова рада" протягом 1910–1917 рр. він публікує чимало відгуків на вистави українських театральних труп. Зокрема, значна увага приділялася ним Київському театру М. Садовського. Огляд його театральних рецензій дав підставу сучасній дослідниці А. Лемещенко вважати А. Ніковського "першим критиком" Київського театру М. Садовського, зважаючи не на часові параметри написання критичних матеріалів, а на якість та сутність останніх" [118, 86].

Отже, ґрунтуючись на тематиці виступів А. Ніковського в періодиці, можемо говорити про переважання літературно-критичних матеріалів у його дописах. Однак не меншою була увага до мовних проблем, виявлена ще під час збирання діалектологічних матеріалів у студентські роки. Подальша громадська, публіцистична й наукова діяльність лише посилила його інтерес до опрацювання окремих пластів українського мовного ареалу. Ці зацікавлення цілковито збігалися з традиціоналістською світоглядною парадигмою, в якій мовне питання поставало одним із найважливіших. Адже з перебігом часу мовні проблеми в Україні набирали дедалі більшої гостроти. Фонетичні, лексичні, граматичні й синтаксичні норми української мови перебували в стані вироблення. Неусталений національний правопис, що перед тим покликав до життя кулішівку, желехівку й драгоманівку, потребував нагальної уніфікації. Широке представництво в національній періодиці творів авторів із Наддніпрянщини й Галичини зумовлювало різні усталені мовні форми обох реґіонів, що мали паралельне "ходження" в Україні на межі століть. Загалом же стан української мови характеризувався двома доцентровими тенденціями. З одного боку, кращі представники національного письменства "самими творами своїми складали, творили кодекс і канон української літературної мови" [2, V], а з іншого – вчені, серед яких, окрім П. Житецького, О. Потебні, К. Михальчука, Б. Грінченка,

А. Кримського, бачимо й А. Ніковського, "...розкопували глибокі поклади народної мови та шукали її загальних законів, відголосу історичного процесу й діялектологічного зв'язку, єдности язикової, які відчували й доводили науково єдність етничну та історичну й соціяльну..." [2, V].

Не дивно, що мовна тематика серед розвідок А. Ніковського є не менш питомою, ніж його літературно-критичні праці. Так, в Одесі 1916 р. видається окремою книжкою його дослідження "Граматика Ів. Нечуя-Левицького". Журнал "Україна" протягом 1914 р. друкує кілька мовознавчих коментарів А. Ніковського. Серед інших – статтю про книгу О. Богумила і П. Житецького "Начерк історії української літературної мови до Ів. Котляревського" та рецензію на працю Г. Зілинського "Проба упорядкування українських говорів". На сторінках газети "Рада" А. Ніковський досліджував мовні проблеми Одеси, зокрема, вплив української мови на місцевий жаргон, мовні програми гімназій, мову народних шкіл, церковних відправ, театральних вистав тощо. Мовознавча сфера залишається в полі його зору і на сторінках журналу "Книгар", де він брав участь в обговоренні норм українського правопису та рецензуванні лексикографічних праць.

Прикметно, що як у науковій, так і в публіцистичній практиці означеного періоду А. Ніковський, як вже зауважувалося, послуговувався численними псевдонімами. За нашими спостереженнями, найчастіше вживаними були "А. Василько" або "Ан. Василько". Ними здебільшого підписуються літературознавчі розвідки та відгуки на твори української літератури. Утім, поруч із зазначеними псевдонімами для номінування статей літературно-критичного змісту А. Ніковський доволі часто користувався власним ім'ям та прізвищем, що вживалися повністю або скорочено: "Ан. Ник-ський", "Н-ський", "Н-кий" або у вигляді криптоніма "А. Н.". Має абревіаційний відповідник та скорочені форми і псевдонім "Андрій Василько" – "А. В.", "В.", "В. А.", "Ан. В.", "Ан. В-ко" тощо. Не довелося натрапити на їх авторське дешифрування. Цілком можливо, що "Андрій Василько" походить від його імені та по батькові. Однак як ця, так й інші можливі гіпотези належать до розряду гаданих.

Для позначення соціально загострених та національно акцентованих матеріалів, до яких часом долучаються й мовознавчі кореспонденції, А. Ніковський вдавався до псевдоніма Ан. Яринович та похідних від нього криптонімів. Як дослідив К. Лукеренко, це "був псевдонім, який редактор газети Ніковський використовував, підписуючи численні фейлетони в щотижневику" ("Нова рада". – П. Д.) [3, 73]. Окрім цих, як засвідчують публікації 1910-х та початку 1920-х рр., найбільш функціональних означень авторства А. Ніковський часом користується й менш вживаними – Приходько, Стефанович Йосип, Танаскович, Mortalis. Останнє йменння (Mortalis) він "ділив" із Віктором Піснячевським, яким обидва критики підписували рецензії у газеті "Рада".

Підсумовуючи викладене, зазначимо: особливе місце у журналістській спадщині А. Ніковського належить його публіцистичним виступам у газеті "Рада", що становлять не лише значний масив та висвітлюють широке коло актуальних соціально- та національно-культурних поблем в Україні 1910-х рр., а й відкривають можливість дослідити амплітуду й напрям духовних, культурних та соціальних пошуків означеної доби; посідаючи протягом 1913–1914 рр. пост головного редактора газети "Рада", А. Ніковський мав можливість визначати її редакційну політику як націєцентричного періодичного органу, що дотримувався демократичних настанов та приділяв багато уваги не лише політичним, соціальним, етнічним питанням, а й проблемам культури – літератури, мови, театру, музики. Інтерпретуючи письменство й культуру як спосіб збереження національної ідентичності, критичними розвідками в газеті "Рада", що можуть бути означені як публіцистичне літературознавство, А. Ніковський істотно вплинув на осмислення й популяризацію української літератури.

1. *Костюк Г.* Літературно-мистецькі перехрестя (паралелі). – Вашингтон; Київ, 2002.

2. *Лемещенко А.* Театральні критики початку XX ст. про постановку п'єс польських драматургів у Київському театрі Миколи Садовського // Слово і час. – 2004. – № 1. – С. 82–90.

3. *Лукеренко К.* З пам'яті літ // Слово і час. – 1992. – № 11. – С. 73–76.

4. *Ніковський А.* Вступне слово // Словник української мови. – К., 1927. – С. V–XV.

5. *Сент Бев Ш.-О.* Жизнь, стихотворения и мысли Жозефа Делорма // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв.: Трактаты, статьи, эссе. – М., 1987. – С. 39–48.

6. *Хорунжий Ю.* Українські меценати. – К.: КМ Академія, 2001. – 136 с.

7. *Яременко В., Федоренко Є.* Вступ // Українське слово. – К., 1994. – Кн. 1. – С. 3–14.

Кобинець А. В.,
к. філол. н.
УДК 070 (447.4) "19"

Полеміка "радян" та "хатян": протистояння полярних ідеологій у межах щоденного дискурсу

У статті розглядається полеміка між журналістськими колективами щоденної газети "Рада" та журналу "Українська хата" у 1910 р., а також дається оцінка політичним і творчим колізіям.

***Ключові слова:** дискусія, газета, журнал.*

This article is dedicated to the polemics of the newspaper "Rada" and the magazine"Ukrainska Khata" during 1910. The author expresses her opinion of it.

***Key words:** discussion, newspaper, magazine.*

На початку XX ст. у Наддніпрянській Україні відбулися вагомі зрушення на ниві друкованого слова: на тлі зростаючого невдоволення народу уряд Миколи II пішов на деякі демократичні поступки, пообіцявши Маніфестом 17 жовтня 1905 р. народам Росії дати "свободу особи, слова, сумління, зібрань та спілок". У 1905–1914 рр., за даними РДІА у Санкт-Петербурзі, до Головного управління у справах друку надійшло понад 100 клопотань про видання україномовних часописів у Російській імперії. Протягом цього часу своє існування підтвердили 45 газет та журналів.

Серед згаданих видань була й щоденна газета "Громадська думка", перше число якої вийшло в Києві 31 грудня 1905 р. Протягом наступного, 1906 р. з'явилося ще 190 номерів цього часопису. Але національний дух видання не подобався офіційній владі: неодноразово на газету накладалися штрафи, деяких працівників і редакторів притягали до відповідальності. Серпень 1906 р. виявився для щоденника трагічним: видання закрили за відверто революційний характер. Цьому передував у ніч з 17 на 18 серпня обшук, який у конторі редакції провела поліція. Його результатом став наказ Київського губернатора про закриття газети. Стосовно деяких дописувачів щоденника, які виступали під псевдонімами Іванов, Марко, Жук, розпочалося слідство. Не пощастило і деяким передплатникам: у багатьох з них були проведені обшуки, за якими слідували арешти.

Та менше ніж за місяць, 15 вересня 1906 р., у Києві з'явилася нова щоденна україномовна газета "Рада", яка оголосила себе наступницею "Громадської думки". До редакційного колективу видання увійшли практично всі, хто був причетний до попереднього часопису (Є. Чикаленко, Б. Грінченко, В. Леонтович, Ф. Матушевський, С. Єфремов, Д. Дорошенко, М. Павловський, Л. Жебуньов, С. Петлюра, В. Самійленко, С. Черкасенко та ін.). "Рада" проіснувала до середини 1914 р. і була закрита з уведенням воєнного стану на території Російської імперії.

На жаль, часописи Наддніпрянщини на початку XX ст. були недовговічними, а також виходили незначними тиражами. Але й за таких обставин їхній внесок у розвиток національної культури, історичної думки неоціненний. Перші україномовні видання сприяли консолідації української нації, впливали на формування національної свідомості; вони заклали міцний фундамент майбутньої журналістики з національно-патріотичним підґрунтям, що поставила, собі за мету передусім пробудження народних мас від "летаргічного невольничого сну", об'єднання українства в боротьбі за свою державність. Важливо й те, що навколо таких видань гуртувалася патріотично настроєна інтелігенція, яка прагнула до єднання з народними масами, до участі у визвольному русі.

Завоювання ринку періодики завжди вважалося складною і почасти невдячною справою. На тлі цього виникали різноманітні непорозуміння між виданнями, полемічні виступи на адресу того чи іншого друкованого органу. Зокрема, 1910 р. позначився гострою дискусією між газетою "Рада" та журналом "Українська хата". Дослідник історії української преси А. Животко зазначав, що ідеологічна диференціація політичної думки на

© Кобинець А. В., 2007

початку революції 1905 р. вимагала, крім часописів, розрахованих на широкого читача, і появи ідеологічно провідних органів. У 1909–1913 рр. на теренах України почали з'являтися журнали, які "...приносять розроблення ідеологічних основ визвольного руху та національного і соціального світогляду" [1, 40]. Місячник "Українська хата" (1909–1914) у цьому напрямі посів "виразне радикальне становище". Це був "місячник молодих сил" за редакцією П. Богацького.

Поява журналу тісно пов`язана з літературним збірником поезії та прози "Терновий вінок" (з'явився навесні 1908). За словами П. Богацького [1, 4–52], вихід цього альманаху зазнав критики з боку С. Єфремова та О. Білоусенка (Лотоцького). Однак С. Єфремов, поважний, постійний автор "Киевской старины", а згодом – "Ради", відверто не критикував нове видання, лише "вряди-годи то там, то там ущипне, було зачепить зневажливо й дошкульно "сміливих людей", як сам називав декого з "хатян". Внаслідок полеміки, що розгорнулася між гуртком творців "Тернового вінка" (П. Богацький, М. Шаповал, О. Коваленко, В. Скрипник, Ю. Сірий (Тищенко), Ю. Будяк та ін.) і представниками поміркованого напряму, речником якого була передусім "Рада", виникло питання про створення свого друкованого органу. Ним і стала "Українська хата".

Найближчий соратник П. Богацького М. Шаповал (М. Сріблянський) так писав про позицію журналу щодо українського визвольного руху: "Національність, до якої прагнемо, має величезний етичний зміст. Ми повинні казати не тільки "так-так", "ні-ні", що ми українці та й годі. Ні, треба, щоб українство було ще й цінністю загальною... Українство, як життєва течія – це емансипація від всіх сторонніх моральних, розумових, соціальних і інших впливів. Воно мусить... видвинути виразно свою індивідуальність..." [1, 40]. Виходячи з цього, "Українська хата" виступила з гострою критикою традицій "дрібних діл" і "психології решток так званого україно-фільства" з його поміркованим лібералізмом, поверховим демократизмом, лояльністю та орієнтацією в національно-визвольній справі на чужі суспільні сили: натомість висувала вимогу "поглиблення національно-політичного світогляду, його викристалізування у формі рішучої боротьби в напрямі національного і соціального визволення, в основу якого клала погодження особи з суспільством. Завершення цього погодження вбачала вона у відродженій Україні, в якій мусили б знайти свого синтезу соціалізм і індивідуалізм" [6, 40].

Серед існуючих тоді періодичних видань "найгарячіше" виступали проти "Української хати" газета "Рада" та її прихильники. Між редакціями та їхніми співробітниками розгорнулася гостра та жвава полеміка. Звідси і пішли назви двох таборів "противників": "радяни" та "хатяни". Судячи з публікації "Ради", вихід нового часопису мав досить категоричну реакцію з боку щоденника. Д. Дорошенко (1909. – 15 трав.) називав видання "будівлею з пишно розмальованою вивіскою": "коли заглянути до середини, то віє безутішною пусткою"; часопис "...напханий якимись недоладними і напівграмотними з літературного боку статтями" [2, 2].

А в огляді преси (1910. – 10 січ.) Д. Дорошенко, розмірковуючи про зростання кількості та якості української друкованої продукції, з жалем констатував, що перші випуски "Української хати" виявились "досить слабенькими щодо змісту, виявили певну плутанину і необміркованість в питаннях програмного характеру". Виступаючи від імені редколегії "Ради", автор статті дав "неприхильну оцінку журналові, в якому ми бажали бачити серйозний орган української літературної творчості і публіцистичної думки, а не збірник необробленого... матеріалу" [3, 2]. Та наприкінці критик висловив надію, що "Українська хата" незабаром стане солідним журналом. Згодом Д. Дорошенко знову звернувся до журналу і присвятив йому черговий "підвал" у "Раді" [4, 2–3]. Тут "дісталося" авторам, які, за словами рецензента, не вміють справлятися зі своїми темами. Він докоряв часопису і за слабку літературну критику та публіцистику.

Окремо автор розглянув статтю М. Сріблянського (М. Шаповала) "Pro domo sua", звинуваючи його в тому, що публіцист-"хатянин" "низько ставить" твори українських письменників старої "етнографічної" школи. Д. Дорошенко критикував і оповідання Г. Хоткевича, і "відділ красного письменства" журналу, називаючи загальний тон поезій досить сіреньким, одноманітним. Свою позицію "радянин" так мотивував: "Не вороже твердження, не злісний намір дискредитувати нове українське літературне підприємство, кермувало нашою неприхильною оцінкою перших випусків "Української Хати", а гіркий жаль, болючий сором, що журнал, який має претензії служити органом нашої молоді, висловлювати її стремління й пориви, показав сумну безцілість і безталанність". Закінчував критик

статтю з надією на те, що часопис невдовзі "виправиться", стане "солідним журналом".

Цю полеміку можна розглядати, насамперед, як традиційний і одвічний конфлікт "батьків та дітей", протистояння полярних ідеологій ("старих", поміркованих газетярів щоденника та "молодої порості" нового часопису), суперечку між традиційним та модерним. До речі, "радяни" не дали в щоденнику оголошення про передплату на нове видання (хоча газета часто рекламувала інші часописи та видання в період передплати). П. Богацький з цього приводу писав, що приклад "Ради" наслідувала й редакція "Киевских откликов" (видання ТУПівців), навіть відмовилася друкувати за умови сплати за повідомлення згідно з існуючим тарифом: "Нам стало ясно, що по всьому українофільському фронті було кинуте гасло – бойкотувати їх!.." – писав П. Богацький.

Звернувшись із ідентичним проханням за межі Києва, засновники "Української хати" повідомили також про те, як "брутально" вчинили з ними старі "українофіли". "Виникає питання: чому саме так не по-батьківському, навіть вороже поставились до нас тодішні старші кола українського громадянства? – розмірковував П. Богацький. – З яких мотивів вони різними способами нищили нас, наші заходи, початки нашої роботи?.. Пояснення тому, звичайно пізніше, дав сам "пан" (як його звали) Є. Чикаленко, видавець газети "Рада", у своїх "Споминах"... Сенс саме такого ставлення... був у тому, що старі кола, уже досвідчені в тяжких видавничих справах, були певні, що українське громадянство, нечисленне тоді та малосвідоме (це, вважайте, за вісім років перед великою революцією!) ще не могло, як належить, удержати передплатою й тих кілька видань, що вже існували. А тому, на їх погляд, не було рації розбивати увагу й матеріальну спрямованість тих, хто вже передплачував досі існуючі видання (наче все українство одним миром мазане!) ще якимсь новим виданням, бо й існуючих було вже аж забагато..." [1, 16].

Проте деяку толерантність до "Української хати" виявив "Літературно-науковий вісник" і подав на титульному листі повідомлення про новий часопис; виділив також і місце (устами В. Дорошенка) першій різкій критиці (1911. – № 1). Однак, коли 1911 р. "українофіли" дали генеральний бій "Українській хаті" (саме тоді побачила світ брошура С. Єфремова "Серед сміливих людей. З сучасного письменства"), О. Білоусенко (О. Лотоцький) написав сатиру на "хатян". Але М. Грушевський і ЛНВ "піднесли голос в нашу оборону" [1, 17]. Цитуючи по пам'яті "Раду", редактор "Української хати" П. Богацький писав, що опоненти називали журнал "булькою на воді". Він зазначав: "Сьогодні є, а завтра вже й нема!..", що деякі книгарні відмовлялися розпродувати "Українську хату" через її бойкот "Радою", що погляди "радян" стосовно журналу розділяли і студенти Харкова: "Київ увесь був під ідеологічною п'ятою "Ради" і дивився на "Українську хату" лише через окуляри С. Єфремова і "радян". Навіть М. Зеров потай приходив купляти примірник до редакції...".

Але невдовзі деякі "радяни" почали співпрацювати з "Українською хатою", і першим був Д. Дорошенко, який, реферуючи в "Раді" нові журнали, висміював мову і "семинарський" стиль" місячника [1, 21]. "Хатяни" спробували фінансово зацікавити нових дописувачів. Так, Д. Дорошенко за статтю "Угорська Русь" отримав по 25 карбованців гонорару за кожен друкований аркуш. До "Української хати" потягнулися такі майстри пера, як М. Гехтер, С. Черкасенко, О. Кузьмінський (Вечерницький), Сабалдир (Майорський), В. Винниченко та ін. У 1910 р. тут друкувався В. Винниченко (йому платили по 100 карбованців за друкований аркуш). Заради інтересів часопису видавці змушені були вдатися до матеріального заохочення. В. Винниченко опублікував новели "Талісман" і "Таємнича пригода". Це дало підґрунтя "цнотливій "Раді" і радянам зчинити галас про те, що Винниченко пише, а "Українська хата" друкує "страшну порнографію"... Степаненко в книгарні мало не побив автора, а журнал "Українську хату" наказав закинути на горішню полицю і не продавати "такого паскудника"... Знайшовся опікун українофільської моралі?.." [1, 21].

Але, незважаючи на тісний "обмін" авторою, "війна" з "Радою" не вгавала, а "доходила вершка після виходу в світ брошури С. Єфремова "Серед сміливих людей" та памфлету О. Білоусенка. Все скеровано проти "Української хати", М. Шаповала, як критика і публіциста її, який "не спускав з ока всі ходи і слова "Ради". Але це нашій справі не тільки не перешкодило, але й допомагало, бо читач починав розбиратись у справах і займав ту чи ту позицію..." [1, 21–22]. Як згадував П. Богацький, ходили чутки, що "Українську хату" ранком (1911) покинув видавець. Такі чутки поширювали "радяни", зокрема О. Кузьмінський, який був постійним співробітником "Ради" і розповів про це дружині

після сходки в Є. Чикаленка. А вона, будучи сестрою П. Богацького, переповіла йому. З неприязню писав П. Богацький і про С. Черкасенка – "придворного "радянського", який "силкувався смикнути нас за холоші..." (це стало наслідком того, що С. Черкасенко висловив своє невдоволення гонораром за драму "Петро Кирилюк"). Також П. Богацький оприлюднив відомий факт, коли Є. Чикаленко на традиційних зборах (так званих "понеділках") у 1912 р. сказав сестрі Богацького, що він, мовляв, із симпатією ставиться до "доброго ідейного хлопця" і попросив передати, що може допомогти якоюсь сумою, щоб завчасно закрити справу – без всіляких неприємностей і складнощів.

У цей період у пресі термін "хатянство" вже мав деякий ідеологічний зміст – як певний світогляд. Часописом зацікавилася молодь – студенти Петербурга, Москви, Харкова, Одеси і навіть Томська. Зокрема, в українських громадах за звичаєм були заведені так звані "українські мінімуми". Докладніше це описав О. Лотоцький: мовляв, робилося все для того, щоб молодий студент виконував розроблений кілька років тому "Радою громади" "український мінімум", що передбачав обов'язкову передплату власним коштом "Ради" й "Української хати", а коли цього не міг зробити сам, йому підшукували компаньйона, але тоді до їхнього обов'язку входила передплата ще якого-небудь часопису [6, 104].

Найбільш справедливе "резюме" стосовно полеміки цих видань належить пресознавцю А. Животку: "Українська хата" виступила з гострою критикою традицій дрібних діл та психології решток так званого україно-фільства з його поміркованим лібералізмом, лояльністю, угодовством та орієнтацією в національно-визвольній справі на чужі суспільні сили. Натомість висувала вимогу поглиблення національно-політичного світогляду, його викристалізування у формі рішучої боротьби в напрямі соціального і національного визволення, в основу якого клала погодження особи з суспільством. Завершенням цього погодження вбачала вона у відродженій Україні, в якій мусили б знайти свого синтезу соціалізм і індивідуалізм" [5, 217]. Але з огляду на дискусію можна зробити висновок, що докори "радян" не завжди були об'єктивними. Адже існує "безліч гносеологічних труднощів навіть при відкритому діалозі – неповнота знань, складність проблеми, заплутаність взаємостосунків, слабке володіння аргументацією тощо" [7, 272].

Отже, полеміка між "радянами" та "хатянами" відбувалася передусім у площині конкуренції та боротьби за єдину українську літературу під знаменом національного визволення України, тому можна стверджувати про існування в результаті цього двох непримиренних журналістських течій – "радяни" та "хатяни". І хоча, як свідчать наведені вище факти, дискусія тривала швидше на ґрунті нерозуміння між старшим поколінням літераторів та молодшим, полярність поглядів позитивно позначилася на якості самого місячника, не кажучи вже про більш досвідчену "Раду".

Водночас непримиренність позицій на кшталт "батьки – діти" не заважала авторам "Ради" друкуватися на сторінках "Української хати". Тому полеміку слід розглядати передусім як поштовх до творчості, намагання знайти свої літературно-публіцистичні "ніші" в реаліях тогочасного газетного ринку і суспільства загалом. Можна стверджувати, що подібні дискусії є передусім поштовхом до розвитку, вони можуть позитивно впливати на імідж видання, додаючи йому популярності. Так, наближена до народу "Громадська думка", яка мала досить широкий авторський актив, репутацію солідного і безкомпромісного в ідеологічному плані видання, у процесі дискусії ставала дедалі гострішою, зростаючи в очах сучасників, а часопис "Українська хата", незважаючи на різноманітні "колючки" з боку опонентів, набирав обертів, збільшуючи кількість авторів, передплатників та читачів, насамперед серед молоді.

1. *Богацький П., Шаповал М., Животко А.* Українська Хата. Київ, 1909–1914: (Спогади) / Упоряд. С. Зеркаль. – Нью-Йорк, 1955. – 50 с.

2. *Дорошенко Д.* З газет та журналів // Рада. – 1909. – 15 трав.

3. *Дорошенко Д.* Преса в 1909 році // Рада. – 1910. – 10 січ.

4. *Дорошенко Д.* З українських журналів [Українська Хата. Кн. VII–VIII; IX; X] // Рада. – 1910. – 27–28 січ.

5. *Животко А.* Історія української преси: Навч. посіб. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

6. *Лотоцький О.* Сторінки минулого.– Варшава, 1933. – Ч. 2. – 481 с.

7. *Прохоров Е. П.* Введение в теорию журналистики: Учеб. для студентов вузов. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 367 с.

Кузьменко Л. І.,
асп.
УДК 070.422 (449.7)

Василь Доманицький як публіцист газети "Рада"

Розглядається публіцистична спадщина В. Доманицького, зокрема його діяльність у газетах "Громадська думка" і "Рада", визначаються особливості цих публікацій.
Ключові слова: *публіцистика, газета, шевченкознавство.*

The article deals on the publicism of V. Domanytskyj particularly in the newspapers "Hromadska dumka" and "Rada". Some pecularities of such publications are analized.
Key words: *publicism, newspaper, Shevchenko investigations.*

Одним із активних діячів української преси початку XX ст. був Василь Миколайович Доманицький, відомий літературознавець, історик, етнограф, кооператор, громадський діяч кінця XIX – початку XX ст., постійний автор щоденних газет "Громадська думка" (1905–1906) і "Рада" (1906–1914). Він знаходив оригінальний матеріал, актуальні теми, писав змістовні й цікаві статті, що було запорукою успіху газет. Загалом у названих часописах йому належить понад 80 статей різної тематики.

В. Доманицький як дослідник шевченкознавства видобув на світ значну кількість невідомого досі матеріалу і дав можливість пізнати Шевченка таким, яким він був, із ясною, вічно неспокійною і невичерпною творчою душею. Як умілий коректор і редактор, письменник доклав великих зусиль до першого повного видання "Кобзаря" – це було найповніше на той час текстологічне дослідження поезій Т. Шевченка. Збирання матеріалів до "Кобзаря" він розпочав ще в студентські роки. У процесі роботи В. Доманицький переглянув та дослідив 270 автографів Шевченка, усі прижиттєві та посмертні видання поета; частково упорядкував хронологію, вперше опублікував ряд невідомих доти віршів і заперечив авторство щодо кількох поезій, які приписувалися Т. Шевченкові [4].

Цій проблемі присвячено шість статей у "Громадській думці" та "Раді". У них відображена оцінка В. Доманицьким творчості великого поета, ставлення до його особистості. У статті "Т. Г. Шевченко. Сорок п'яті роковини (1861–1906)", опублікованій у "Громадській думці", публіцист писав: "Великих ідей рівності, волі й братерства навчає нас Шевченків "Кобзар". Бути громадянами навчає нас Шевченкове життя. Розгортаючи "Кобзар" – ми розгортаєм саму душу Шевченкову, заглядаємо глибоко до неї й перед нашими очима, як жива встає Україна... Невеличку книжку полишив нам Шевченко, та великої ваги вона і великої слави і сили... Тут наша радість і печаль, тут кривда і правда... Тут велике джерело любові, правди і науки не тільки для нас, українців, але й для кожного, від "молдаванина до фінна", для кожної живої душі, яка тільки волі й братерства щиро жадає" (1906. – 26 лют.).

Публіцист наводить цікаві факти підготовки видання "Кобзаря". Зокрема згадує таке важливе джерело, як рукописи поета, що перебували в департаменті поліції, так званого III відділення. Ці матеріали передав у музей імені В. В. Тарновського у Чернігові А. Маркевич, сенатор, голова товариства ім. Шевченка у Петербурзі. Завдяки цьому дослідники мали цілу низку невідомого доти матеріалу, як стверджував у повідомленні Д. Доманицький (1907. – 29 берез.).

Публіцист уважно ставився до всіх публікацій у пресі, де з'являлося ім'я Т. Шевченка. Його вразила ганебна стаття "Нема Шевченка – нема Кобзаря", надрукована в "Новом времени" (1909. – 17 (30) жовт.) якимсь "д. Книгоношею". Автор намагався довести, що відомий текст "Кобзаря" – це спільна праця Шевченка й Куліша; він переконував, що останній був причетний також до "Наймички", "Назара Стодолі" та "Гайдамаків". Що ж там Кулішеве, а що Шевченкове? – ставив запитання анонімний автор. На це В. Доманицький відповів "Гарне знання мені "Кобзаря", коли й "Назар Стодоля" став "віршем"! Класичний приклад нахабства та безсоромності! Коли б одважний "д. Книгоноша" хоч на мізинець знав щось про Шевченка, то мусив би знати, що "Наймичку" Куліш

© Кузьменко Л. І., 2007

видрукував р. 1857 в "Записках Южной Руси" без відома Шевченка, коли той був на засланні і крім того, як твір якоїсь іншої особи. Деякі поправки справді поробив Куліш, але Шевченко про те ні сном ні духом не знав. Але вся сила в тім, що взагалі Кулішевих поправок, як узяти весь "Кобзар", як "кіт наплакав" (1909. – 17 листоп.).

Як палкий захисник шевченкознавства, В. Доманицький був переконаний: "Шевченко та його "Кобзарь" стали частиною духу українського народу, і треба перш зруйнувати, знищити ту душу у мільйонів людей, щоб знищити величний образ Шевченка і його безсмертні вірші. Чимало уваги у своїх статтях Доманицький приділяє історії попередніх видань "Кобзаря" (1907. – 15 лют.).

Культурність націй значною мірою виявляється в тому, як шанує нація своїх найкращих синів, апостолів правди і науки, діячів національного відродження. В. Доманицький намагався подати читачам Т. Шевченка таким, яким він був, донести до них усі його оригінальні твори, змалювати справжню постать цього великого співця народного горя, борця за волю, талановитого митця.

Іншою улюбленою темою публіциста була сільська кооперація. У рідному селі Колодистому він неодноразово стикався з виразними виявами національного та соціального гноблення селян і вирішив не триматись осторонь сільських проблем. У своїх статтях В. Доманицький популярно пояснював читачам, що таке кооперація, які існують види (кредитні, "потребительські", виробничі товариства), у чому полягає їх вигода для селян. На думку письменника, об'єднання в кооперативи було єдиним способом не лише врегулювати грошові й товарні потреби селян, а й позбавити їх хижаків-посередників, які часто кривдили людей на селі. Він знав, що кооперативний рух викличе невдоволення та опір не лише посередників і купленої ними поліції, а й місцевої влади, але свідомо йшов на це протиборство. Такі думки звучать і в огляді "Про сільську кооперацію" на шпальтах "Громадської думки" (1906. – 9 трав.).

В. Доманицький писав про досвід кооперації за кордоном, зазначав розквіт "потребительських товариств" в Англії та Франції, переважання кредитних спілок у Німеччині, Італії, Франції. У Західній Європі існували й інші господарські спілки взаємної допомоги, тобто промислові товариства. Завдяки невтомній праці публіциста кооперація в українському селі зробила перші успішні кроки, поліпшуючи добробут селян, підвищуючи їх самосвідомість та освіченість.

Невтомну працю В. Доманицького у справі популяризації кооперативного руху високо поцінували сучасники. Після його смерті газета "Рада" подала статтю М. Левицького "Нова туга України", де зазначено, що в особі Василя Миколайовича Україна "втратила видатного кооператора". Завдяки М. Левицькому було засновано фонд імені Доманицького для поширення ідей кооперації в Україні: "Кооперативна нива втратила одного з самих перших і енергійних своїх орачів", – писала газета "Рада" і закликала всі кооперативи та кооперативні товариства гідно вшанувати пам'ять видатного діяча (1910. – 25 листоп.). "Сила наших кооперативних товариств народилася при допомозі самого В. Доманицького, або його книжок про кооперацію", – стверджував М. Левицький (1910. – 28 лют.).

У "Громадській думці" В. Доманицький вів постійну рубрику "Селянська доля", в якій аналізував долю селян у Західній Європі (по країнах), Росії і Україні (1906. – 18, 21, 23, 24 берез., 1 квіт.). В одному з оглядів публіцист писав: "Але не в одній ще землі сила. Треба, окрім кращого порання її, ще інших способів добирати. Це – добра, справжня освіта, добрий, громадянський лад, щоб воля була, треба держатися купи, єдності та засновувати по селах з самих же себе товариства кредитні та ссудо-збережені, де б грошей за невеликий процент можна було дістати" (1906. – 21 берез.). Публіцист звертається до теми селянської долі, розповідає про виснажливу панщину й кріпацтво, розшматованість українських територій між сусідніми державами, що історично призвело до розриву економічних, культурних зв'язків, втрати політичної незалежності.

Неодноразово звертався В. Доманицький і до теми народної освіти, ставлячи риторичне питання: "Освіта на селі ні до чого, а через те і зовсім не потрібна?". Публіцист вважав, що потрібна "вселюдська освіта", яка сприяла б кращому розвитку промисловості, що допомогло б народові вибратися зі складнощів. В огляді на сторінках "Громадської думки" автор наголошував: "Всенародна освіта була б одним зі способів покращення сільського господарства, вона вказала б нову стежку людям, які могли б ще стати світлом для науки. Держава мала б забезпечити коштами всі народні школи і, звичайно, створити для всіх однакові закони, за якими була б введена всенародна освіта" (1906. – 1 квіт.).

Як великий прихильник красного письменства, В. Доманицький у газеті "Рада" вів рубрику "Літературних новин", де, зокрема, звернув увагу на нове петербурзьке видання "Украинский вестник". Журнал мав на меті донести до широких кіл громадськості Російської держави потреби українського народу, так само як і народів Польщі, Фінляндії

(1906. – 17 черв.). Принагідно публіцист уважно поставився до таких проблем, як автономія, вільне самоврядування, прояснення українського національного питання з боку історичного, побутового, соціального та економічного, місце і значення України серед інших країн, перспективи справедливого розв'язання національного питання тощо.

В аналітичній статті "Завдання "Українського вісника" йшлося про принципи демократії, без яких не могло бути справжнього національного розвитку. Висвітлення питання про права української нації та автономію України, на думку В. Доманицького, сприяло національному самоусвідомленню українців. Він писав: "Це нове вогнище, від якого світ засяяв якнайяскравіше та привабив своїм світлом вільних і невільних сліпців. Вісник став у великій послузі українській справі, він підіймав на себе стільки, скільки було в його силі, висвітлював наші національні потреби по всіх закутках російської держави". Публіцист наголошував також на ролі журналу в популяризації творів українських письменників, вважаючи, що петербурзький вісник "виглядає дуже поважно, подає багато солідних цінних праць українських письменників, повідомляє читача про останні події з життя Українського люду і з поля українського письменства, і через те мусив придбати собі якнайкращу славу" (1906. – 20–21 лип.).

Після запровадження нового курсу "Ради", який передбачав, що газета має бути українською не лише за мовою, а й за змістом, В. Доманицький опублікував серію статей про національне відродження. Так, у матеріалах про слов'ян детально описував їхнє життя та побут від найдавніших часів, зауважуючи: "Словаки народ поетичний, живий, бадьорий, поважний, поміркований, статковитий, в чому схожий на український народ". Фактично словаки не мали ні політичної самостійності, ні шкіл, де б розвивалася рідна мова, але були багаті на літературну спадщину. Це свідчило про те, що в словацькому народові "таїлося дуже багато живої сили, хоч які б прикрі умови для розвитку не були, народ їхній не загинув, а йшов слідом за іншими націями, щоб не залишитись позаду на дорозі поступу і культури" (1908. – 16 груд.). В інших статтях із циклу "Словаки" публіцист наголошував на розквіті літературних сил сусіднього народу, називаючи імена А. Бернолака, Я. Голли, Я. Коллара, С. Халупки, Л. Штура, М. Годжа, А. Сладковича та ін. (1908. – 17, 18, 23, 24 груд.). Важливим було й зазначення того факту, що словацький народ мав значні здобутки на літературній і видавничій ниві (27 часописів), завдяки чому зросла національна самосвідомість. В. Доманицький стверджував: "Це були благородні зусилля невеличкого словацького народу вибитися з темряви на світ божий, на вільний шлях будуть наукою і для нас..." (1908. – 24 груд.).

Опублікована в газеті "Рада" серія "Листів з-за границі" (1907. – 29 груд.; 1908. – 16 травн., 7, 13 лип.; 1909. – 9, 18, 26 лют., 16 і 17 жовт.; 1910. – 13, 16 травн.) дала змогу читачам почерпнути інформацію про назрілі проблеми тогочасного життя та особисті враження В. Доманицького від перебування за кордоном. Він емоційно й відверто писав про те, що його найбільше бентежило, висловлюючи неприховано-щирі думки і враження. Листи засвідчують активну громадську позицію автора, доводять, що він був одним із найближчих прихильників і популяризаторів "Ради", мав тісний зв'язок із читачами і всебічно сприяв покращенню змісту газети.

Мешкаючи в Закопаному понад два роки, В. Доманицький звертав увагу на різні подробиці тамтешнього побуту. Тяжка хвороба легенів Василя Миколайовича виснажувала його, тому з 33-річного віку доводилося 8 років лікуватись. Майже всю зиму 1907–1908 рр. В. Доманицький провів у ліжку, переносячи страшні напади хвороби. Та навіть у такому стані він вдосконалював своє знання польської мови, працював над перекладами. Слід зазначити, що з-під його пера в цей час вийшли праці: "Марко Вовчок про Куліша", "Вірші Данила Братковського", "Одна з Катерин". Він продовжував серію оглядів української літератури для "Ради", що частково друкувалися і в рубриці "Листи з-за границі".

Публіцист уважно стежив за українською пресою, з радістю читав різні новинки. Згадував: "Нудно серед чужинців, підмоги людьми не прибуває, тільки й відради, що лист з України часом прийде, книжка, українська газета. Особливо втішила мене українська преса в новому році! Відразу видалось в вічі, який поступ зробила українська преса, розпочинаючи четвертий рік свого життя ... "Рада" проти минулого року підскочила вгору аж на два пальці, і на палець потовщала, щокатішим стало "Слово" [3].

В одному з опублікованих "Листів з-за границі" В. Доманицький згадував про відвідування просвітньо-економічного конгресу у Львові: "В лютому збереться перший просвітньо-економічний конгрес, то якось аж сили виросли: наш конгрес!... Це вже й ми як люди! Не тільки ж німцям, американцям, чи ще там кому прогресами та конгресами пишатися, а знайте, що й ми не гірш за вас!". Письменник узяв участь у конгресі й виступив із промовою "Український видавничий рух в Росії за останніх 15 літ" [4].

Здоров'я погіршувалось з кожним роком, тому публіцист постійно перебував на ліку-

ванні. У 1909 р. побував у санаторії доктора Длуського неподалік від Закопаного, стан В. Доманицького на деякий час поліпшився – клімат впливав позитивно. Але хвороба прогресувала, він плекав надію хоч на якесь тимчасове покращення, аби ще побувати колись в Україні, хоча б недовго. Але попри все він не забував про літературу й громадські справи, його цікавило все, що діялося в Україні [5; 6]. Через рік лікарі відправили хворого до Аркашона, невеликого міста на півдні Франції на березі Атлантичного океану. У своїх "Листах за-за границі" публіцист ділився своїми подорожніми враженнями (1910. – 13, 16 трав.). Як видно з публікацій, почував себе морально некомфортно, коли не досягав конкретних результатів від задуманих планів. Хвороба підкошувала всі його плани.

Як нам відомо, В. Доманицький був умілим редактором, завдяки його титанічній праці побачила світ праця М. Аркаса "Історія України-Руси" (Петербург, 1908). Це, власне, було перше видання нашої історії, до того ж у викладі, доступному широкому загалу. Книга вміщувала 210 ілюстрацій та 9 карт українських земель. Був Доманицький неприємно вражений негативним відгуком на "Історію" художника Ф. Красицького, тому, як відповідь, надрукував у "Раді" пояснення до його статті [41]. Дуже емоційно сприйняв ту образу письменник, тому відповів: "Коли б у нас було хоч десяток таких справжніх, всею душею відданих рідній справі людей, як М. Аркас, то б нам і за вухом не свербіло..." [41].

В іншій статті "Пам'яті Миколи Аркаса" він зазначав, що заслуга дослідника полягала в тому, що, видавши свою "Історію України-Руси", пустив її у світ по такій ціні, щоб вона могла дійти і на село, через що доклав до видання кілька тисяч. В. Доманицький згадує слова М. Аркаса: "Виступаючи з першим виданням, я хотів подати тільки зразок такої історії, якої справді нам бракувало, щоб вона хоч трошки збудила нашу спочиваючу в довжелезному сні людяність... Я не спеціаліст історик, а тільки люблю свою Україну і всім серцем хотів допомогти людові рідному уявити собі "Що ми є і чиї ми діти" [7]. Слід зазначити, що Є. Чикаленко для популяризації газети пристосував як додаток до "Ради" книгу "Історія України-Руси" М. Аркаса.

В. Доманицький також цікавився творчістю Марка Вовчка, писав про неї літературно-критичні статті. У 1908 р. виходять його праці: "Авторство Марка Вовчка", "Марія Олександрівна Маркович – авторка народних оповідань", "Марко Вовчок про Куліша". Публіцист відгукнувся на роковини смерті Марії Олександрівни, зокрема в статті на шпальтах "Ради" зазначав: "Письменники точної сили і краси не густо з'являються на літературній ниві, тому справедливо дають їй перше місце серед найбільших українських письменників, ставлять поруч з Шевченком" (1908. – 9 серп.). Після смерті письменниці її чоловік М. Д. Любач-Жученко, знайшовши у паперах лист В. Доманицького до письменниці, запропонував йому переглянути її спадщину, завдяки цьому з'явилися у світ нові праці про Марка Вовчка [8].

Талант рецензента засвідчив В. Доманицький, аналізуючи праці Д. Яворницького "Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка" та Є. Архипенка "Щоденник пасічника на 20 днів", які дістали схвальний відгук. Він зазначав: "книги стали б корисні кожному, хто хотів би знати більше" [9; 10].

Василь Доманицький був близькою та небайдужою до газети людиною. Він морально підтримував видавця, переконував у необхідності існування часопису, що мав вирішити основне історичне завдання – формування української нації. Публіцист ставився до "Ради" як до найважливішої справи національного відродження початку XX ст. Опублікована на сторінках газети його публіцистична спадщина є важливим джерелом для розкриття громадської позиції діяча, внутрішнього змісту цієї особистості, ідейних переконань і конкретних громадських справ. На цих документах сучасне покоління має змогу вчитися бути палкими представниками свого часу, якими були українці початку минулого століття, зокрема В. Доманицький.

1. *Доманицький В.* Доля України в поезії Шевченка // Рада. – 1907. – 17 верес.

2. *Доманицький В.* Дещо про народну освіту // Там само. – 1909. – 13 берез.

3. *Доманицький В.* Листи з-за границі // Там само. – 1908. – 10 берез.

4. *Доманицький В.* Листи з-за границі // Там само. – 1909. – 18 лют.

5. *Доманицький В.* Листи з-за границі // Там само. – 16 жовт.

6. *Доманицький В.* Листи з-за границі // Там само. – 17 жовт.

7. *Доманицький В.* Пам'яти Миколи Аркаса // Там само. – 2 квіт.

8. *Доманицький В.* Цінний національний дар // Там само. – 1908. – 8 верес.

9. *Доманицький В.* Як мед то й ложку! (З приводу статті Ф. Красицького "Ілюстрована історія України" Л.Н.В. за січень) // Там само. – 21 лют.

10. *Доманицький В.* Щоденник пасічника на 20 днів. Архипенко Є. // Там само. – 1909. – 9 квіт.

Лященко О. А.,
асист.
УДК 070.477.9

Публіцистика Бориса Грінченка в газеті "Рада"

У статті проаналізовано внесок Б. Грінченка у становлення української преси на початку XX ст., зокрема у творення ідеологічного дискурсу газети "Рада" в циклі нарисів "Тяжким шляхом".

Ключові слова: *українська преса, Б. Грінченко, газета, есе.*

The article deals with the contribution of B. Hrinchenko into the processes of the Ukrainian pressdevelopment at the beginning of the XX century. Special attention is paid to the creation of the newspaper Rada ideological discourse in the cycle of essays "On the hard path".

Key words: *Ukrainian periodicals, B. Hrinchenko, newspaper, essay.*

Розвиток суспільно-політичної думки в Україні останньої третини XIX – початку XX ст. позначився актуалізацією різновекторних культурологічних і політологічних ідей і теорій, як-от: соціалізм, марксизм, лібералізм, радикалізм і т.д. У цей період чільні представники української інтелігенції намагалися осмислити подальші шляхи розвитку нації, умови поліпшення економічного та соціального становища різних прошарків населення. Активну роль у процесі переосмислення колоніального статусу України в складі великої метрополії – Росії, у вибудовуванні альтернативних суспільних стосунків, духовних і матеріальних цінностей відігравали письменники, перейняті почуттям відповідальності за народ і прагненням піднести рівень його освіти й добробуту. Серед них своєю радикальною світоглядною позицією та активною громадською діяльністю вирізняється Б. Грінченко – провідний український педагог, видавець, громадсько-політичний діяч, редактор і публіцист.

У радянській історіографії Б. Грінченко був незаслужено забутий. Нині його життєвий шлях, суспільні погляди, публіцистично-художня спадщина активно переосмислюються істориками і літературознавцями, про що свідчать праці Ф. Колесника, Л. Могильного [3], А. Погрібного [4], М. Яценка [9] та ін. Дослідники, як правило, висвітлювали політичну або письменницьку діяльність Б. Грінченка, залишаючи осторонь журналістські здобутки. Тож досі недослідженою залишається діяльність українського політика-радикала в історії розвитку газети "Рада". Актуальність статті, таким чином, зумовлена потребою висвітлення внеску Б. Грінченка у формування ідеологічного дискурсу цієї газети.

Після оприлюднення в Російській імперії Маніфесту 17 жовтня 1905 р. про забезпечення демократичних свобод у Росії, зокрема свободи слова й друку (що означало і дозвіл на видання книг і періодики неросійською мовою), на території Східної України значно пожвавився процес заснування національних часописів. Одне за одним почали з'являтися видання: "Хлібороб", "Рідний край", "Громадська думка", "Нова громада", "Рада". Редактором останньої спочатку значився Б. Грінченко, потім М. Павловський, Ф. Матушевський, А. Ніковський та ін. Ставлячи своїм завданням служити освітнім, культурним, громадським та політичним інтересам українців, газета намагалася тримати читачів у центрі всеукраїнських новин і стати координуючим центром національно-визвольного руху.

Як зазначалося на першій сторінці низки номерів, "Рада" стоїть за парламентарний лад у державі, за рівне право всім, за волю і права українського народу і всіх інших народів Росії, за землю хліборобам, за інтереси трудящого народу; вона боротиметься проти всякого гніту й насильства. Народня просвіта й культура вкраїнського народу буде для неї такою ж дорогою справою, як і політичні права, як і права та потреби робочих мас" (1906. – 10 листоп.). Тим самим "Рада" заявляла про себе як наступницю забороненої імперським урядом "Громадської думки". Попри налаштованість на підвищення культурного рівня українців, газета не

© Лященко О. А., 2007

завжди мала необхідну підтримку з боку діячів українського руху в провінції. Недаремно видавець "Ради" Є. Чикаленко в одному з листів до М. Гехтера писав: "Що може зробити газета, коли наш народ не вміє її читати?" [5, 35].

Активну роль у відстоюванні ключових суспільно-політичних засад газети відігравав Б. Грінченко. В останній третині XIX – на початку XX ст. цей діяч був досить яскравою постаттю. У 1891 р. (за іншими даними – 1892) він спільно з І. Липою, М. Міхновським, В. Боровиком, М. Вороним, О. Черняхівським та ін. заснував Братство тарасівців. У 1884–1900 рр. працював у Чернігівському земстві, активно співпрацював із місцевою громадою. На кошти І. Череватенка організував у Східній Україні видавництво популярних книжок українською мовою ("Про грім та блискавку", "Велика пустиня Сахара", "Жанна д'Арк", життєписи І. Котляревського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка та ін.). З 1904 р. став одним із лідерів новоствореної Української демократичної партії, а наприкінці року очолив ліву течію УДП, що створила Українську радикальну партію (наприкінці 1905 р. об'єдналась із УДП в Українську демократично-радикальну партію). За дорученням Київської громади Б. Грінченко редагував "Словар української мови" (1907–1909, т. 1–4), з 1906 р. став співробітником газети "Громадська думка" та редактором журналу "Нова громада". У 1906–1909 рр. публіцист очолював київську "Просвіту". Свої політичні погляди виклав у написаній ним програмі УДРП, у "Листах з Наддніпрянської України" (газета "Буковина", 1892–1893), у циклі "Тяжким шляхом" на сторінках "Ради" та інших виданнях. Талановитий письменник, драматург і перекладач світової класики, здібний публіцист – ось неповний перелік творчих уподобань Б. Грінченка.

Перу журналіста належить серія публікацій під назвою "Тяжким шляхом", де розглянуті різні аспекти українського життя: проблеми тогочасних політичних партій, вітчизняна преса, культурно-просвітницька робота, статус української мови та проблеми її правопису, становище української інтелігенції, діяльність профспілок тощо. На шпальтах газети Б. Грінченко давав сміливу відсіч критикам української преси і поступово залучав усе ширші кола національної інтелігенції до творення державних цінностей. Публіцист ґрунтовно проаналізував умови появи українськомовної преси в Наддніпрянській Україні, визначив шляхи її розвитку, зупинився на найважливіших причинах, що гальмували поступ демократичної і національної думки в Росії. Тому ця стаття й досі вважається цінним джерелом в історії української преси.

Провідні ідеї, висловлені у наступних частинах циклу "Тяжким шляхом", співзвучні з програмними зверненнями Б. Грінченка до співвітчизників: "Чого нам треба?", "Чого у нас досі нема доброго ладу?", "Якого ладу нам треба?". У цих агітаційних матеріалах лідер Української радикальної партії висловлював погляди на становище селян і робітників, їхні умови праці, соціальну незахищеність і намагався обґрунтувати шляхи покращення всіх рівнів їхнього життя. Прикметно, що адресатом Грінченка-редактора "Ради" була українська інтелігенція, тоді як програмних звернень – селяни і робітники. Талановитому письменнику вдавалося оперувати різними стилями, щоб встановити максимально тісний комунікативний контакт із різнорідною аудиторією.

Незважаючи на свої народницькі симпатії, успадковані в останній третині XIX ст. (так звані "ходіння в народ") і відображені в низці повістей та оповідань, таких як "Останній промінь", "Під тихими вербами", "Як я вмер" та ін., Б. Грінченко обстоював орієнтацію "Ради" на інтелігентного читача. Заперечуючи закиди, що ця газета нецікава для селянина чи робітника, публіцист стверджував, що "головна мета щоденної газети – задовольняти потреби культурнішої частини громадянства" (1906. – 15 жовт.), тоді як для висвітлення проблем селянства слід заснувати щотижневе періодичне видання. Тим самим редактор стверджував певний елітарний статус газети, а також висловлював інтенцію про активну інтеграцію в європейський інформаційний простір, відкритий, здебільшого, саме для освіченого реципієнта.

При цьому Б. Грінченко вдавався до критики і закидав українській пресі обережність у трактуванні питомо національних проблем, прихильність до імперської ідеологічної риторики. "Треба тільки, щоб усі ті справи (тобто ті, про які пише газета. – О. Л.) розглядалися з погляду інтересів рідного краю й народу, щоб справам місцевим з-за меж нашого краю не надавалося ваги загально-державної і щоб попереду усього обмірковувалися потреби свого краю, своєї національности, свого хлібороба, свого робітника, свого інтелігента і показувалося, як ці проблеми можно задовольнити" (1906. – 21 листоп.).

Прикметно, що авторські ідеї редакція "Ради" сприйняла обережно і подала примітку під статтею, що вона "з деякими думками автора на українську періодичну пресу не згоджується" (1906. – 21 листоп.). Водночас позицію письменника підтримав автор циклу "На теми дня", що підписувався псевдонімом П?: "Д. Грінченко багато каже правди, коли докоряє українській пресі, що вона мало звертає уваги на українське життя" (1906. – 30 листоп.). Натомість публіцист (С. Петлюра) порушує актуальну проблему "галушкового патріотизму" і несталості поглядів української інтелігенції на прикладі професора Д. Яворницького, що позиціонував себе як українського патріота, а пізніше приєднався до так званого проімперського "Союзу 17 октября".

Про вагання української еліти чимало писав і Б. Грінченко. Маючи великі надії на інтелігенцію як чинника пробудження національної свідомості в народних масах, він закидав їй двоїстість у поглядах та громадській активності: "одна душа виставляє в програму політичної діяльності автономію України, а друга жене в обійми якоїсь загально-російської партії, якій до тієї автономії байдужісінько" (1906. – 21 листоп.). Політичні прокламації та художні твори цього радикала свідчать про постійне осмислення цієї проблеми та пошуки її вирішення. Так, у брошурі "Якого ладу нам треба?" політик докоряє співвітчизникам у недостатній активності у справі культурного відродження України [8, 5].

Авторським "alter ego" виступає один із героїв оповідання "Як я вмер". Персонаж звертається до українських інтелігентів у такий спосіб: "У вас мусить бути тільки одно діло: щастя рідного народу! Де воно в вашому житті, в ваших сім'ях? Там рабство, невільництво духовне, безмірно гірше, ніж рабство фізичне. Там батько не вчить рідної дитини віддавати рідному народові всі сили, всі думи, всі свої почування ... Там чужою мовою говорять, чужим душу свою віддають, чужим богам, богам забуття рідного народу кланяються" [1, 466]. Тим самим Б. Грінченко висловлює певні песимістичні прогнози щодо місця інтелігенції в поворотних подіях українського життя, що й частково підтвердилося у період 1917–1920 рр.

Чи не першочергове значення письменник надавав освіті, що ілюструє його публікація "Український університет" з приводу вимоги київських студентів викладати у вищих школах рідною мовою. Провідні положення тут перегукуються з проблематикою таких статей Б. Грінченка, як "На беспросветном пути. Об украинской школе", "Яка тепер народна школа на Вкраїні", "Народнопросвітні книжки" та ін. Порушена проблема знайшла широкі відгуки у читачів "Ради". Чи не в кожному номері газети почали з'являтись заяви різних верств населення на підтримку. Крім того, Б. Грінченко – колишній провінційний учитель – переймався браком освіти на селі. "Більш як сто років українську школу скасовано, – писав він. – Вся наука відбувається московською мовою і з давніх-давен школа впевняє селянина, що його рідна мова – то не мова, а нікчемний жаргон, який треба швидше покидати ..." (1906. – 22 жовт.).

Свої твердження публіцист ілюструє низкою відгуків селян про цю проблему, їхнє нерозуміння літературного українського слова. Дискутуючи з цього приводу, письменник дає ґрунтовні пояснення принципів українського правопису і тим самим проводить просвітню роботу на сторінках "Ради": З одного боку, він визнає, що в основу літературних норм має бути покладено мову українських класиків: І. Котляревського, С. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка, П. Куліша, Ганни Барвінок. З іншого – публіцист добре усвідомлює, що існує необхідність творити нові пласти лексики, що виходять за межі народницького канону, етнографічно-побутового художнього стилю, притаманного XIX ст. "Як ви мовою Марко Вовчок і Тараса Шевченка напишете про банківські справи, про економічні події у світі?" – резонно запитує він (1906. – 3 груд.). У такий спосіб Б. Грінченко захищає і схвалює процес новотворення абстрактних понять і термінів, розпочатий О. Пчілкою, М. Старицьким, Лесею Українкою, І. Франком, О. Кобилянською та ін. Пояснивши основні норми правопису, в основу якого покладено народну мову Наддніпрянської України, він радить: "Нехай кожен, хто знає сю справу (український правопис. – О. Л.) навчає кожного письменного чоловіка" (1906. – 3 груд.).

Досить сміливо громадський діяч відгукувався про потребу національної самоідентифікації українського народу, про запровадження федерального устрою в Російській імперії, про необхідність судової та земельної реформ. Проте ці погляди він висловлював переважно у політичних прокламаціях Української радикальної партії, а на сторінках "Ради" сконцентровувався на

проблемах становлення української преси й освіти.

За час свого існування газета пережила значні фінансові труднощі, несправедливі напади недоброзичливців. Як писав наприкінці 1910 р. Є. Чикаленко своєму товаришеві М. Комарову: "З "Радою" діло обстоїть весело: обіцянок багато, і коли всі обіцянки виконаються, то протягнем видання в 1911 р., а щоб покрити дефіцит цього року, мушу закласти дім, бо це у мене одне майно, що не заставлено. Але дарма: ми дістали від передплатників до 500 листів, в яких молять, благають не припиняти "Ради", доводять, що це величезної, історичної ваги діло, що без газети пропаде весь рух, а інші кажуть, що без газети і жити не варто" [5, 84]. Біля джерел цього руху був і Б. Грінченко. На жаль, чільник Української радикальної партії ще наприкінці 1906 р. розірвав стосунки з газетою. Однак важливим чинником постає те, що виголошені ним погляди в "Раді" були загалом співзвучні з ідеологічними дискурсами низки україномовних видань – "Вістей", "Зорі", "Доброї поради", "Рідного краю", "Нової громади", "України". Ця обставина засвідчує органічну включеність Б. Грінченка, якого С. Єфремов недаремно назвав "символом епохи" [2, 502], у суспільно-політичне життя України початку XX ст.

Проаналізувавши публіцистику Б. Грінченка на сторінках газети "Рада" в контексті його письменницької та політичної діяльності, можна зробити висновок, що на початку XX ст. письменник вислювлював досить сміливі й актуальні ідеї про соціальний та культурний стан України своєї доби і тим самим зробив значний внесок у процес пробудження національної свідомості й становлення вітчизняної періодики.

1. *Грінченко Б.* Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1986. – Т. 2. – 456 с.

2. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995. – 687 с.

3. *Колесник В. Ф., Могильний Л. П.* Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку XX ст. – К., 2005. – 244 с.

4. *Погрібний А.* Борис Грінченко: Нарис життя і творчості. – К., 1988. – С. 88–97.

5. *Стрілець В.* Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX – 1939 р.): Моногр. – К., 2002. – 361 с.

6. *"Українське* питання" в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): У 3 ч. – К., 1999. – Ч. 2. – 234 с.

7. *ЦДІА* України. – Ф. 295, оп. 1, спр. 51. – Арк. 11–31, 36.

8. *Яворенко Л.* Якого ладу нам треба? – СПб., 1906. – 48 с.

9. *Яценко М.* Історія української літератури XIX ст.: У 3 кн. – К.: Наук. думка, 1992. – Кн. 3. – 234 с.

Фіголь Н. М.,
к. філол. н.
УДК 070.41

Уроки газети "Ради"

У статті викладено основні проблеми періодичної преси початку XX ст., які можуть бути пересторогою для сучасних творців періодичних видань: розпорошеність журналістських, видавничих сил, невміння об'єднатись заради спільної мети, неефективна рекламна кампанія, маніпулювання мовним питанням.
Ключові слова: *українськомовна преса, видання, газета, реклама, мова газети.*

В статье изложены основные проблемы периодических зданий начала XX века, которые могут быть предостережением для современных творців периодических зданий: распорошенность журналистских, издательских сил, неумение объединиться для совместной цели, неэффективная реклама, манипулирование языковым вопросом.
Ключевые слова: *украйнская пресса, издание, газета, реклама, язык газеты.*

Процеси становлення українськомовної преси досить ґрунтовно відображені на шпальтах київського щоденника "Рада", серед багатьох матеріалів вирізняється і нарис Б. Грінченка "Тяжким шляхом". Досвід видання національної преси може й сьогодні стати у пригоді журналістам-практикам і редакторам.

Особливий сплеск української періодики приніс 1905 р.: звідусіль надходили звістки про наміри видавати українські газети. Так сталося в Лубнах, Полтаві, Києві, Одесі, Катеринославі, Харкові, Могилеві-Подільському, Хотині, Москві. Де не змогли створити окремої українськомовної газети, відкривали українські відділи, наприклад, у Гадячі, в Умані. Проте невдовзі активні кроки преси були зупинені: "Здавалося, розцвіт буде пишний. Але це тільки здавалося... Поминуло трохи часу і виявилося, що в тому розцвіті було багато пустоцвіту, частина його зав'яла сама з себе, а инше – оббив неприхильний холодний вітер... Великий цвіт, та малий плід...", – підсумовував ситуацію Б. Грінченко (Рада. – 1906. – № 27). Тому 1906 р. на території Східної України лишилось тільки чотири друковані органи, що виходили постійно: щоденна "Рада" і місячник "Нова громада" у Києві, тижневики "Рідний край" у Полтаві та "Світова зірниця" у Могилеві-Подільському, крім того, іноді з'являються у Москві ілюстрована "Зоря", у Хотині – "Хата", як зазначав оглядач газети "Рада" (1906. – № 27). Що ж спричинило таке різке зменшення кількості періодичних видань на початку XX ст.?

Б. Грінченко якраз і намагався визначити причини сповільнених темпів розвитку українськомовної преси. Чимало характеристик ніби виписано з сьогодення. Одним із найвагоміших чинників, що призвели до занепаду українськомовної преси, була недостатня кількість та надзвичайна розпорошеність літературних сил. По-перше, українські письменники з Наддніпрянської України призвичаювалися збирати фольклорні матеріали й писати наукові розвідки з етнографії, укладати науково-популярні книжки, творити поезію, прозу, драматургію. Публіцистична праця виявилася неосвоєною: "Воно й не диво: не можно бути публіцистом, коли нема де писати", – вважав Б. Грінченко. Не вирішували проблеми й газетні працівники з московських видань, адже не могли вони там навчитися найголовнішого – української мови, зокрема, мови публіцистичної, яка була ще не вироблена й не сформована. Розпорошеність журналістських сил, велика кількість періодичних видань, не завжди висока фахова підготовка працівників редакцій є проблемними питаннями і сьогодні.

Ще однією перешкодою на шляху становлення українськомовної преси початку XX ст. було невміння українців єднатися заради спільної справи, і це стосується як політики, так і преси. Водночас український читач тільки народжувався і "коли з'являється відразу багато газет та журналів, то тієї сумми читачів, яка може бути, не стане за для того, щоб усі їх матеріально вдержати..." (1906. – № 27). Із сьогодення, на жаль, можна навести безліч прикладів невміння єднатися: не одна редакція припинила своє існування через внутрішньоредакційні суперечки, бажання кожного працювати на себе, а не для загалу.

Досить прикрою причиною, що заважала

© Фіголь Н. М., 2007

українській пресі розвиватись, на думку Б. Грінченка, була схильність українців огудити своє: "Через таку поведінку нашого громадянства було й є багато шкоди вкраїнській пресі. Коли скрізь, і приватно й прилюдно, люде раз-у-раз щось лають, то поневолі широка публіка починає впевнятися, що воно мабуть таки й справді погане; а що на все вкраїнське ця публіка звикла в нас дивитися з невірою, то й одхиляти її таким робом од української преси не було великої труднації" (1906. – № 29).

Розмірковували над причинами неуспіху та проблемами газети й намагалися їх усунути й інші члени редакційного комітету газети "Рада". Так, головний редактор Ф. Матушевський вбачав головну причину невдачі в недостатній рекламі газети й вважав за потрібне рекламувати її в усіх найвідоміших російських газетах, розсилати агентів у провінцію для продажу вроздріб та збирання передплати. М. Синицький та Є. Чикаленко опонували, що в цьому плані велася достатня робота, адже редакція обмінювалася оголошеннями майже з усіма російськими поступовими газетами, та й у губерніях докладали чимало зусиль для розповсюдження газети. Зокрема, агент Компанієць мав до тисячі агентів у губерніях, розповсюджуючи "Киевскую мысль". "Громадську думку" він також розсилав усім агентам, але газета не була популярною на місцях.

Лишається риторичним питання: хіба не недостатня робота рекламних відділів, не занедбання цікавих рекламних акцій, не нехтування питаннями розповсюдження видання, невміння працювати заради попиту, невміння бачити перспективу зумовили занепад не одного сучасного часопису? Б. Грінченко доводив, що "Громадська думка" не користується попитом, тому що вона зовсім не українська газета, а російська, тільки "писана українською мовою". Він звинувачував Ф. Матушевського в невмінні надати виданню українського характеру, поданні нецікавого матеріалу. Тому Матушевський, на думку критика, узагалі "не здатен бути редактором". На це останній відповів, що власне українськими питаннями цікавиться незначна частина свідомих українців, а решта вимагає загальноросійських звісток.

Інші члени редакційного комітету пояснювали неуспіх газети систематичним спізнюванням звісток і вважали, що тільки завдяки великій кількості телеграм від власних кореспондентів "Киевская мысль" побила рекорд над усіма київськими газетами, але це потребує багато грошей.

Є. Чикаленко, підсумовуючи дискусію, стверджував, що українська газета зіштовхнулася і з політичними, ідеологічними перешкодами, і саме вони були найважчою проблемою. Видавець у "Спогадах" зазначав, що найбільше гальмувало розповсюдження газети те, що українство досі було синонімом "крамоли", "сепаратизму": провінційна влада вважала все українське тільки здобутком революції, як і будь-яку літературу, видану "явочним порядком", самочинно. Крім того, на думку мецената, газета "взяла тон занадто ворожий до всіх заможних кляс та до духовенства і ставилася прихильно тільки до робітників та до селянства, а вони нічого не знали про газету, бо або неграмотні, або так малограмотні, що не вчитають газети" [1, 48]. За таких умов пани, заможні козаки, священики страшенно обурювалися на "Громадську думку" за її зміст; земства не допускали її в свої інституції, попи не дозволяли дякам та вчителям передплачувати її, агітували проти неї в церкві парафіян, поліція забирала її від дрібної сільської інтелігенції, селян.

Тому видавець постійно дбав про те, щоб "заманить передплатника, прилучити його до своєї газети" та постійно сподівався, що "років через кілька може газета вже сама стане на свої ноги". Для цього проводилась передплатна кампанія, постійні заохочувальні заходи. Так, при передплаті на 1908 р. до газети йшов безкоштовний додаток – "Кобзар" Т. Шевченка за редакцією В. Доманицького, до якого увішли "новознайдені твори поета, ще ніде недруковані". А вже на 1909 р. передплатникам як додаток пропонувалось дослідження про історію України М. Аркаса [2].

Не менш цікавою сторінкою, що яскраво ілюструє процес становлення українськомовної преси є дискусія щодо української періодики, мови, правопису, яка розгорталась серед читачів та дописувачів нових видань і представлена, зокрема, листами редакційної пошти. Саме до неї слід звернутися, щоб глибше зрозуміти, яким складним було становлення українськомовної журналістики. Багато чого характерно й для сьогодення, тому варто перечитати листи та не менш цікаві коментарі до них.

Крім характеристики молодої української преси взагалі, багато листів торкаються питання правопису, мови періодичних видань. Зокрема, цій проблемі присвячений лист дописувача, що захотів лишитись невідомим. Наводимо його у скороченому вигляді: "До редакції Гр. Д. Позаяк кожне число газети, як і кожна книжка журналу, мене бентежить через граматичний хаос, що в них панує, – я залишаю на який час передплачувати їх. Двадцять років чекав я сього щастя – можливості читати часописі друковані рідною мовою. Але правопись, що вживається в сучасних часописях, мене не задовольняє. Почекаю ще! Бо зараз сором перед иншими грамотними людьми.

Мене питають: як же саме требує українська граматика – "я стрівся з їм" чи "я стрівся з ним", "я взяв у нього його ціпок" чи "я взяв у його його ціпок". Один з д. д. учителів (українець) пояснив, що треба писать "у його його ціпок", це для того, бачте, щоб дужче відрізнялось від руського ("у него")... Ото так шовінізм! Хоча б ціною каліцтва рідної мови здобути ріжницю".

Цей лист ще раз змушує задуматись, чи варто за дрібницями, що відшліфує час, що природно витвориться в процесі розвитку мови, нехтувати самою справою, суттю? Мабуть, не слід все-таки за минущим не помічати, втрачати головне. Саме до цього закликає у своєму коментарі Б. Грінченко: "Допустімо, ... що він правий і все те, про що він говорить, – справжні помилки. Але ж яка мізерія всі оті дрібниці перед тим великим і важним ділом, яке творить тепер молода вкраїнська преса!". Крім того, цей лист також є ніби пересторогою з минулого для реформаторів мови 90-х рр., адже розхитування мовних норм може призвести до невиправних наслідків. Як писав В. Липинський на початку XX ст.: "Ми розійшлися у мові, а втратили державність". Тому хотілося б застерегти гарячі голови наших суспільних діячів, політиків від подальшого маніпулювання мовним питанням, яке ми спостерігали у період виборчої кампанії 2004 р.

Проте маємо і приклади позитивних відгуків, листів читачів про газету "Раду", і їх більшість. У статті "На селі у Сквирщині" (у газеті подавалась без підпису, але завдяки варіанту видання з редакторськими нотатками, що зберігся в архівах Інституту рукопису НБУВ, дізнаємося, що автором був Брояков) читаємо: "На жаль, українській пресі, газеті попасти на село дуже трудно. Почасти це залежить від того, що ще не минуло й року, як ці газети почали вільно друкувати і на селі про них мало що знають. Але, не вважаючи на це, доводилось мені зустрічати часто-густо таких селян, що дуже цікавляться мовою рідною, словом рідним..." (1906. – № 27).

Далі автор матеріалу наводить думки селян, які щиро, із захопленням сприймають новини про те, що українська мова залунає в церковних проповідях, із великою охотою читають газети зрозумілою, рідною мовою: "От гарно буде слухати, як почнуть росказувати про життя та страждання Христові на рідному "малороссійському язиці", чи то пак на нашій українській мові. Господи, як буде гарно та понятно".

Подається думка ще одного селянина – сільського старости: "Газета моя ("Громадська думка". – Н. Ф.) дуже добряча і я до того підохотився до неї, що навіть, хоча як натружусь за літній день, але ввечері безпремінно усе, що там пишеться про нас та про начальство, непремінно передивлюся, а уже в неділю усякі байки та фельєтони поперечитую. Жалко тільки, що часто газета не доходить, а через що саме, то й не знаю" (1906. – № 27).

На жаль, сьогодні мовне питання в періодичній пресі стоїть не менш гостро, кількість російськомовних видань вражаюча. Найгірше те, що видавці часто, нібито переслідуючи комерційний інтерес, надають переваги російській мові, про що свідчить велика кількість часописів популярного, розважального, щоденного інформаційного характеру саме російською мовою.

Отже, українській пресі довелося народжуватись у досить складних умовах, тому й змушена вона була долати безліч проблем, перешкод. На жаль, на сьогодні більшість цих проблем повторюються, тож маємо вивчати досвід попередників. Творці української преси аналізували видання, намагалися покращити його, подолати перші невдачі. Зокрема, серед перешкод, які трапилися на шляху українського друкованого слова, газетні працівники виділяли: недостатню кількість, розпорошеність літературних сил, фахових журналістів, яким ніде було вчитися писати, виточувати своє ремесло. Дехто наголошував на недостатній рекламі та запізненні новин порівняно з російськими виданнями. Не останньою була мовна проблема: до української мови читачі як інтелігентні, так і прості не звикли. До того ж мова відрізнялася в кожному реґіоні, тому потрібен був час, щоб виробити, відпрацювати спільні літературні норми, сформувати зразок публіцистичної мови. Існували також і суто політичні, цензурні проблеми: на початок 1905 р. існувало майже 20 періодичних видань, а на початок 1906 р. – 4, решта були закриті з ідеологічних причин. Тому видання в таких складних умовах щоденної газети українською мовою можна вважати національним подвигом.

Загалом, "Рада" стала щоденною газетою українською мовою, що, перебуваючи біля джерел українськомовної преси, десятиліття творила українську журналістику. Саме вона дала поштовх подальшому розвитку української преси, довела, що українською мовою можна створювати видання на належному рівні. Довголіття видання стало можливим завдяки невтомній та наполегливій праці видавця – Є. Чикаленка.

1. *Чикаленко Є.* Спогади 1861–1907. – Нью-Йорк, 1955. – 502 с.

2. *Чикаленко Є.* Щоденник // Матеріали з історії національної журналістики Східної України поч. XX ст. – К., 2001. – 448 с.

Гоян В. В.,
к. філол. н., доц.
УДК 070:(09).(477);82-92

Традиції національної журналістики

Стаття присвячена вивченню досвіду першого україномовного видання Лівобережжя "Громадська думка"/"Рада" (Київ, 1905–1914) як типу всеукраїнського щоденного видання. Визначається його роль у становленні національної журналістської школи, формуванні традиції української публіцистики, еволюції журналістської майстерності.
Ключові слова: *національна журналістика, стиль, мова, публіцистика, традиція.*

The experience of the fisrt Ukrainian language daily "Hromadska dumka" / "Rada" (Kyiv, 1905–1914) in the Eastern Ukraine and its role in the foundation of the national journalistic school, formation of tradition of the Ukrainian publicism, evolution of journalism skills are explored in the article.
Key words: *national journalism, style, language, publicism, tradition.*

Сучасна журналістикознавча наука послідовно й наполегливо досліджує історичний шлях і практичні надбання українських медіа – від перших регулярних періодичних видань на території України до новітніх ЗМК, охоплюючи всі аспекти творчо-виробничої сфери професійної журналістики. Сьогодні можна стверджувати, що українськими науковцями розроблено чітку періодизацію становлення національної преси, радіо, телебачення, окреслено тенденції розвитку й перспективи української журналістики в контексті глобалізаційних процесів, зокрема й у медіасфері. Вчені наголошують на реальному зв'язку між ЗМК та соціально-економічними, політичними, культурологічними напрямами розвитку суспільства, більше того, розмірковують над тим, як зберегти свою національну та культурну ідентичність на тлі активного наступу інформаційно-комунікативних технологій і комерціалізації в медіасекторі.

Журналістика як вид суспільної діяльності зорієнтована на виконання однієї з найважливіших функцій, а саме: формування соціокультурних орієнтирів суспільства. Справді, засоби масової комунікації тиражують певні ідеї, доносять їх до споживача в якнайдоступніший спосіб, прямо чи опосередковано впливають на масову аудиторію. Сьогодні в інформаційному просторі України паралельно співіснують періодичні друковані видання й ціла електронна медіаіндустрія.

Діяльність сучасних ЗМК актуально розглядати в контексті традиції української журналістики. Без перебільшення, цінним джерелом і взірцевим прикладом становлення національної журналістської школи є досвід функціонування першого всеукраїнського щоденного видання "Громадська думка"/ "Рада". Зауважимо, що національна журналістика формувалася на тлі непересічно складних суспільно-політичних умов, однак уже тоді, понад сто років тому, чітко визначилися її пріоритетні напрями, які обстоювали "Громадська думка" (31 грудня 1905 – 18 серпня 1906) та її правонаступниця "Рада" (15 вересня 1906 – 20 липня 1914), столітній ювілей якої відзначався нещодавно.

Звертаючись до історіографічних джерел, варто зауважити, що серед праць, присвячених історії української журналістики, чільне місце посідають розвідки істориків, мово- та пресознавців минулого. Про українську журналістику в контексті історії України, зокрема, писав М. Грушевський, який курував "Літературно-науковий вісник" і був одним із активних та авторитетних авторів щоденника "Громадська думка". Його роздуми про становлення та розвиток газетної справи в Україні, зокрема, й про професійні здобутки в цій галузі першого щоденного україномовного видання Наддніпрянщини є цінними в контексті розуміння загальноісторичного процесу [2]. Вартісними у цьому сенсі є також дослідження Д. Дорошенка, в яких автор торкнувся багатьох гострих проблем української преси початку минулого століття, у тому числі й діяльності "Громадської думки"/ "Ради" [3; 4]. Розвиток українського друкованого слова крізь призму національно-визвольного руху аналізував у своїх працях і С. Єфремов [5]. Він писав про освіту журналістів, порушував проблему чистоти мови друкованих видань, посилаючись також на приклад "Громадської думки". С. Єфремов сформулював своєрідну концепцію, програмні засади діяль-

© Гоян В. В., 2007

ності преси в Україні. На сторінках газети "Рада" публікувалися гострі матеріали Б. Грінченка, які згодом увійшли до його праці "Тяжким шляхом" [4]. Відомий мовознавець, аналізуючи українську пресу, ревно обстоював позиції рідної мови, національної культури, освіти, які пропагувала газета "Громадська думка" / "Рада".

Серед інших досліджень у галузі історії української журналістики варто згадати й книгу "Українська преса (1816–1923 рр.): Історико-бібліографічний етюд" В. Ігнатієнка, в якій знайдемо корисну інформацію й про "Громадську думку" / "Раду" [7]. Продовжуючи огляд літератури, не обминемо увагою також доробок А. Животка, який чимало й плідно досліджував українські газети, підготував ґрунтовну працю "Історія української преси" [6] та ін. Важливо також, що автор, детально аналізуючи щоденник, зумів зосередитися й на особистостях, які його створювали. Таким чином, завдяки А. Животку, сучасники можуть дізнатися більше й про співробітників газети, творчий колектив першого українськомовного видання. Про зародження та розвиток національно-патріотичної преси того періоду йдеться в монографії І. Крупського "Національно-патріотична журналістика України: (Друга половина XIX – перша чверть XX століття)" [10]. Учений відзначив особливу роль газети "Громадська думка" / "Рада", яка на тлі фактичної відсутності державності провадила ідею української автономії.

Ще один знавець історії української преси О. Мукомела, високо оцінював особливий публіцистичний стиль цього, за словами ученого, загальнонародного видання, майстерність та професіоналізм його авторів [13]. Варто звернутися також до праць однієї з авторитетних вітчизняних дослідниць історії журналістики Н. Сидоренко, яка детально й аргументовано розглядає особливості української преси початку минулого століття, стверджуючи про культурологічну, патріотичну функцію українських видань, у тому числі й газети "Рада" [11]. Послідовний аналіз друкованих видань у контексті просвітницького руху в Україні здійснив О. Коновець, який також зазначив особливу позицію першого українськомовного щоденника [9].

Загалом, протягом останніх років спостерігається стійкий науковий інтерес до газети "Громадська думка"/"Рада". Газета схиляє до себе небайдужих до українського друкованого слова, національної культури й історії. У цьому напрямі працюють П. Дунай, А. Кобинець, Н. Миронець, О. Сидоренко, І. Старовойтенко, М. Тимошик, М. Цимбалюк, Н. Фіголь та ін. Окремі тематичні напрями досліджень, як-от: специфіка графічного оформлення, верстка, архітектоніка видання, а також тип, жанрова палітра, творчий колектив – потребують подальшого послідовного вивчення журналістикознавцями.

Власне, сьогодні без перешкод можна ознайомитися з "живою" легендою XX ст. у читальному залі Інституту рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського, де зберігається переважна більшість чисел видання, погортати гонорарний примірник газети, який відкриє багато таємниць, насамперед, імен її авторів, переглянути особисті фонди видатних українців минулого, а отже, долучитися до першоджерела й побачити унікальну газету такою, якою вона була насправді. Додамо, що всі ці, безумовно, цінні матеріали зберігаються практично в одному приміщенні! І поки що максимально доступні для дослідників. Саме тому на часі комплексне наукове прочитання й вивчення першого щоденного українськомовного друкованого видання Наддніпрянщини "Громадська думка"/"Рада". У цьому контексті справедливою видається теза А. Кобинець, яка стверджує, що "національна преса в Україні має потужні витоки, її можна з упевненістю вважати важливим чинником у формуванні національної свідомості українського народу, пробудженні його патріотичних почуттів. Стрімкий розвиток масових українськомовних видань, який розпочався на початку XX ст., зобов'язує дослідників до осмислення історичного минулого, прагнення зберегти давні джерела, примножити набутки попередників" [8, 15].

Чимало дослідників історії національної журналістики зазначають одну з важливих функцій цього видання – популяризацію української літературної мови. Буквально з першого числа "Громадської думки" газетярі звернулися до читача по-українськи. На переконання видавця газети Є. Чикаленка, вкрай необхідно було "просвітити наш народ, ... ширити свої книжки, газети, та всіма способами добиватися своєї мови в школах". Зневага до рідної мови як "мужицької" – то найбільше лихо нашого народу" [14, 28–29].

Таким чином, колектив щоденника цілком свідомо обрав непростий шлях: крізь непопулярність, неприйняття, подекуди й відверте ігнорування – нести українському читацькому загалу правдиву інформацію про життя й події у світі рідною мовою. Це вперше у газеті зросійщеного Лівобережжя зазвучала чиста

українська мова. Жива, справжня, народна. Мова, яка закликала українство підвестися з колін, позбутися своєї провінційності й меншовартості.

Справді, мовне питання було однією з незмінних складових ідеології видань "Громадська думка" і "Рада", які, обстоюючи право рідної мови на повноцінне функціонування в усіх сферах суспільного життя, послідовно порушуючи проблеми її розвитку, чистоти, автентичності, фактично формували літературні мовні норми на своїх сторінках. Активно й аргументовано виступали на підтримку мови Б. Грінченко, Д. Дорошенко, І. Огієнко, Є. Чикаленко та ін.

Ось як, зокрема, відгукувався про ці часи у творі "Мої спомини про давнє-минуле" один із постійних авторів "Громадської думки" Д. Дорошенко: " Молода українська преса не мала властиво фахових робітників, не була вироблена й газетна мова, а тим часом читач ставив щодо мови дуже великі вимоги. Здається, в цілому світі не було таких вибагливих читачів, як українці. Школи української ані підручників не існувало, люди вчилися літературної мови з книжок і дуже вередували, вимагаючи, щоб газета писала "мовою Шевченка". ... Отже доводилося просто виробляти, творити – дуже обережно – нову газетну мову, на ґрунті мови народної й літературної. Завдання було дуже тяжке і відповідальне" [3, 48].

Над цим завданням працювали, зокрема: В. Антонович, С. Васильченко, В. Винниченко, М. Вороний, В. Галевич, М. Гехтер, Б. Грінченко, М. Грінченко, М. Грушевський, Дніпрова Чайка, В. Доманицький, Д. Дорошенко, С. Єфремов, Л. Жебуньов, Г. Коваленко, В. Королів (Старий), М. Коцюбинський, І. Липа, М. Лозинський, К. Лоський, О. Лотоцький, В. Леонтович, О. Маковей, Ф. Матушевський, А. Ніковський, І. Огієнко, О. Олесь, В. Павловський, Л. Пахаревський, С. Петлюра, В. Перетц, В. Піснячевський, О. та С. Русови, В. Самійленко, О. Сластьон, Л. Старицька, А. Тесленко, М. Чернявський, П. Чижевський, Є. Чикаленко С. Черкасенко, В. Шемет, І. Шраг, Ф. Шелудько, Б. Ярошевський та багато інших достойників, чиї імена справедливо увійшли до золотого фонду української літератури й журналістики, історії української культури.

Загалом, активними дописувачами газети у різні часи було понад 50 (у деяких числах – і понад 70) авторів, серед яких і відомі на той час літератори, науковці й початківці-студенти, які, як уже згадувалося, не були професійними журналістами й, відповідно, тяжіли до наукового чи художнього стилю. Можна сказати, що всі вони фактично вчилися журналістському ремеслу безпосередньо в процесі щоденної праці, адже у газеті, яка виходила щодня на чотирьох (а іноді – шести чи й восьми сторінках) потрібно було розміщувати різножанрові матеріали: подієві, актуальні замітки, інформаційні повідомлення, передові та аналітичні статті, вести діалог із читачем, опрацьовуючи редакційну пошту, якої не бракувало протягом усього періоду виходу щоденника. Ось як згадував ці часи Є. Чикаленко: "Я страшенно хвилювався, боявся, що у нас не стане літературних сил випускати газету щодня. Мені це здавалося трудністю такою, що аж жах брав" [15].

Однак з кожним випуском поліпшувався стиль видання, відшліфовувалася майстерність журналістів і редакторів. Багата образами, яскрава, живописна публіцистика щоденника частково компенсувала дещо одноманітне, стандартне графічне оформлення, незначну кількість фотографій та іншого ілюстративного матеріалу. Словом, газета набувала досвід, збільшувала потужність, упевнено завойовувала своє місце в інформаційному просторі.

Штатні й позаштатні працівники газети, постійні дописувачі, редактори, справжні імена яких подекуди зашифровані у псевдонімах, криптонімах, постають перед дослідниками як мужні, сміливі, наполегливі, високосвідомі патріоти свого краю. Кожна постать сьогодні заслуговує ретельного, незаангажованого "розшифрування". Відрадно, що конкретні кроки у цьому напрямі здійснюють аспіранти, студенти, молоді вчені, ініціативу яких підтримують журналістські школи України. Це помітно на конференціях, науково-практичних семінарах тощо. Очевидно, на часі також проаналізувати характер і специфіку газетної мови, яка є взірцем особливого публіцистичного письма – романтичного, піднесеного, водночас прагматичного й послідовного, вочевидь, розгубленого українською журналістикою післяреволюційного радянського періоду.

Палке публіцистичне слово авторів шліфувало мовну культуру читача, зміцнювало його самосвідомість і національну гордість. Газета, мобільно відгукуючись на запити аудиторії, гостро реагувала на суспільно-політичну реальність, газетне слово сміливо звучало на тлі жорсткої цензури, фінансової нестабільності й постійної загрози закриття видання. Та, незважаючи на тотальні утиски й переслідуван-

ня, завдяки мужності, самовідданості творчого колективу, активній підтримці меценатів, незламній позиції видавців, газета вперто продовжувала виходити, не зраджуючи своїм принципам і своїм читачам. Д. Дорошенко, оцінюючи роль одного з провідників щоденника, його постійного видавця й натхненника Є. Чикаленка, зауважував, що "видання "Ради" на протязі 8 з половиною років було справді великим подвигом і разом з тим – великою національною заслугою Чикаленка, яка стає перед нами в своїм повнім блиску, коли уявити, серед яких умов і при яких обставинах доводилось йому цю газету видавати" [4, 59].

Саме в таких непростих суспільно-політичних та економічних умовах формувалася українська газетна публіцистика. На прикладі "Ради" маємо можливість спостерігати еволюцію журналістської майстерності, становлення й розвиток нових газетних жанрів, тематичну специфіку й типологічні особливості щоденного друкованого видання. Усі ці аспекти, безперечно, потребують подальшого вивчення й дослідження сучасними журналістикознавцями.

Окремо варто наголосити на широкому тематичному спектрі щоденника. Газета оперативно реагувала на події, що мали резонансний характер для суспільства. Радяни демонстрували цілковиту компетентність у висвітленні новин із Державної думи, висловлюючи свої міркування й коментарі з приводу діяльності її українського представництва. Газета, позиціонуючи себе громадсько-політичною, розповідала про партійне життя, проводила роз'яснювальну роботу й пропагувала свій політичний вибір, зокрема, ідею федералізму, автономії України. Водночас чимало уваги приділялося на сторінках "Громадської думки"/"Ради" й життєвим потребам селянства, робітничого класу, соціально-економічній тематиці. Особливо гостро газета порушувала проблеми української мови, освіти, науки, прикладом чого служать численні публікації про становище тогочасної освіти, зневагу до української мови в провідних навчальних закладах, занепад шкільництва на селах тощо. Протягом усього періоду свого існування газета виявляла стабільний інтерес до історії українського народу, національної культури. Так, на сторінках щоденника чільне місце посіла шевченкіана. Газета згуртувала прогресивне українство навколо проблеми спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві, максимально підтримувала громадські ініціативи, зокрема, й щодо збирання коштів на потреби будівництва, друкувала прізвища доброчинців, залучала до обговорення цієї теми на своїх сторінках як авторитетних знавців шевченкового слова, так і звичайних читачів – пошановувачів його творчості.

Загалом, газетярі намагалися увиразнити видання, створюючи своєрідні тематичні блоки й рубрики. Серед постійних рубрик, які викликали жвавий інтерес громади, можна зазначити "У Києві", "По Росії", "По Україні", "За кордоном", "Од власного кореспондента", "Партійне життя", "Політичний огляд", "З робітничого життя", "З селянського життя", "Економічне життя", "З наукового, літературного та артистичного життя", "Література, наука та умілість", "З газет та журналів", "Дописи", "Фейлетон" та багато ін. Зауважимо, що географічне, тематичне, жанрове розмаїття, а також оперативність (інформація про, скажімо, вечірню подію виходила наступного ранку зі слів "учора...") характеризують газету як тип всеукраїнського щоденного видання. Саме в цьому ключі слід розглядати газету "Громадська думка"/"Рада" як приклад традиційної інформаційно-аналітичної журналістики.

Варто також звернути увагу на те, що єдина українськомовна газета продемонструвала свою професійну конкурентоспроможність і запитаність у сусідстві з російськомовною друкованою продукцією, яка на той час мала очевидні преференції в Лівобережній Україні. Певною мірою успіх цього видання може бути досліджений і в контексті питань двомовності сучасних українських ЗМК.

Отже, всеукраїнська політична, економічна, літературна газета "Громадська думка"/"Рада", без перебільшення, є класикою національної журналістики. Досвід першого українськомовного періодичного видання Наддніпрянщини, що стало своєрідною "фортецею української політичної думки й українських національно-політичних змагань" [12, 169], свідчить про той непростий шлях, який гідно долала національно-патріотична преса України початку XX ст. Сьогодні маємо право оцінювати цей поступ об'єктивно і справедливо, дбаючи про спадковість поколінь української журналістики.

1. *Грінченко Б.* Тяжким шляхом: Про українську пресу. – К., 1912. – 74 с.

2. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України / Вступ. ст. В. А. Смолія, П. С. Соханя. – К.: Наук. думка, 1992. – 544 с.; Грушев-

ський М. До наших читачів // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 40. – Кн. 11. – С. 177–188; Грушевський М. Наша газета // Рада. – 1907. – № 1.

3. *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914). – Вінніпег, 1949. – 48 с.

4. *Дорошенко Д.* Євген Чикаленко: Його життя і громадська діяльність. – Прага, 1934.

5. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. – 688 с.; Єфремов С. Відгуки з життя та письменства // Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку XX століття / Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К., 1999. – С. 91–114.

6. *Животко А.* Історія української преси. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

7. *Ігнатієнко В.* Українська преса (1816–1923): Історико-бібліогр. етюд. – Х.: Держвидав України, 1926. – 76 с.; Ігнатієнко В. Бібліографія української преси 1816–1916. – Х.; К., 1930. – 285 с.

8. *Кобинець А. В.* "Громадська думка" / "Рада" (1905–1914 рр.) – перша щоденна українськомовна газета Наддніпрянської України: утвердження національної ідеї: Автореф. дис. ... к. філол. н. – К., 2005.

9. *Коновець О. Ф.* Просвітницький рух в Україні (XIX – перша третина XX ст.). – К.: Хрещатик, 1992. – 120 с.

10. *Крупський І. В.* Національно-патріотична журналістика України: (Друга половина XIX – перша чверть XX ст.) – Л.: Світ, 1995. – 184 с.

11. *Сидоренко Н.* Пробудження національного духу // Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку XX століття / Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К., 2001. – 448 с.

12. *Тернопільський Ю. Л.* Українська преса з перспективи 150-ліття. – Джерзі-Сіті, 1974.

13. *Українська* журналістика: вчора, сьогодні, завтра: Історико-теоретичний нарис / В. І. Шкляр, О. К. Мелещенко, О. Г. Мукомела, І. С. Паримський. – К., 1996. – 168 с.

14. *Чикаленко Є.* Розмова про мову. – 2-ге вид. – Петроград, 1917.

15. *Чикаленко Є.* Спогади // Зібр. тв.: У 7 т. – К.: Рада, 2003. – Т. 1. – 432 с.

Михайлин І. Л.,
д. філол. н., проф.
УДК 070:821

Українська журналістика Харкова під час Першої російської революції

Перша російська революція спричинила появу безлічі друкованих видань у Росії. Одним з її атрибутів стало створення журналістики українською мовою, первістками якої в Харкові стали газети "Слобожанщина" і "Порада". Незважаючи на різне політичне спрямування, обидва часописи вийшли лише першими числами й були припинені.
Ключові слова: *Перша російська революція, українські газети Харкова.*

The First Russian revolution has produced burst of the periodical press in Russia. One of its features is making journalism on the Ukrainian language presented by newspapers "Slobozhanshina" and "Porada". Despite different political orientation only the first issues of these newspapers were published.
Key words: *The First Russian revolution, Ukrainian newspapers of Kharkiv.*

Як слушно зазначила Н. Сидоренко, "українська журналістика лише наприкінці XX ст. активно звернулася до об'єктивної фахової історії, неспотворених фактів функціонування численних газет і журналів минулого" [4, 85]. Об'єктивну, неупереджену історію української журналістики сьогодні створюють Ю. Бідзіля, А. Бойко, В. Качкан, С. Кость, О. Мукомела, М. Нечиталюк, І. Павлюк, М. Романюк, Н. Сидоренко, Ю. Шаповал, О. Школьна та інші дослідники, що працюють у навчальних закладах і наукових установах України.

Особливість історії української журналістики до 1917 р. полягає в тому, що за відсутності держави й політичного центру вона мала регіональний характер. Цим пояснюється порівняно велика увага, яка приділяється в Україні дослідженню регіональної журналістики; тут не можна не зазначити праць Ю. Бідзілі про пресу Закарпаття, С. Костя – про журналістику Західної України, І. Павлюка – про періодику Волині, О. Школьної – Катеринославської губернії. Історія харківської журналістики ще не стала предметом систематичного вивчення, хоча тут трапляється чимало видатних журналістських явищ, значення яких виходить далеко за межі регіону.

Революційні події стали поштовхом до виникнення в Росії великої кількості газет. У Харкові від часу встановлення нових правил про друк (24 листопада 1905) до початку 1907 р. засновано дві газети українською мовою і 27 російською. Щоправда, через проголошений у місті воєнний стан, більшість з них були закриті, але частина залишилася на інформаційному ринку. Важливий атрибут журналістики періоду Першої російської революції – спроби вперше видавати газети українською мовою. До цього часу траплялися лише прецеденти публікації українських текстів у російських часописах. І хоч така традиція була започаткована ще в 1816 р. В. Масловичем у "Харьковском Демокрите", замінити українську журналістику вона не могла. "Тимчасові правила про друк" від 24 листопада 1905 р. передбачали можливість існування журналістики "не на русском языке", хоча встановлювали нерівні умови їх розвитку: на видання російського часопису дозвіл видавався не пізніше ніж за два тижні після подання заяви, а на часописи іншими мовами "вказаний вище термін видачі посвідчення визначався в два місяці" [3, 217].

Першим скористався такою ситуацією видатний український політик і журналіст М. І. Міхновський (1873–1924), якому належить ініціатива видавати в Харкові газету українською мовою. Назвав він її "Слобожанщина: Щоденна політична, економічна, літературна та громадська часопись". Єдине її перше число у форматі А2 вийшло у світ 25 березня 1906 р. Відкривалося воно актуальними публіцистичними нотатками, пов'язаними з головною політичною подією – виборами до Першої Державної думи. За стилістикою цих нотаток легко вгадувалося перо М. І. Міхновського. Власне, хроніка "Харків, 25 березня" складалася з трьох його статей.

У першій з них "Вибори до Думи Державної" зазначалося: як би не критикували різні політичні сили виборче законодавство, а Дума все ж буде скликана й видаватиме закони.

© Михайлин І. Л., 2007

Для українців уперше в історії з'явилася можливість відрядити своїх представників до виборного державного органу, де вони будуть сидіти нарівні з представниками росіян та інших народів. На жаль, як наголошувалося далі, політична свідомість українців низька, у них немає інтелігенції, здатної захистити права народу. А чи зможуть це зробити самі селяни? – запитував автор. Чи зможуть вони протистояти професорам, адвокатам, журналістам? В Україні багато політичних партій, у розпалі політична боротьба, але то не українські партії, вони не будуть захищати інтереси українського народу. Вихід – у формуванні української політичної нації, щоб не лише селяни, а й інтелігенція перейнялася інтересами народу й захищала його в Думі.

Теоретичний аспект цієї теми розв'язано в другій статті "Націоналізм і космополітизм". Через політичну відсталість Росії, як зазначалося, навіть крайні ліві партії надають багатьом поняттям реакційного значення. До таких належить думка про те, що націоналізм шкодить вселюдському поступові і що начебто всесвітня культура виграє від "затирання національностей". Насправді сила людства – у безлічі його виявів. "Се було б смертю для людського поступу, – писав автор, – коли б усі люде були зовсім однакові, одноманітні, без своїх особистих прикмет". Націоналізм і збереження своєї національної тотожності – це величезна творча сила. Цього розуміння немає навіть у ліберальних течій в Україні, де "здебільшого під юшкою інтернаціоналізму або космополітизму українському народові накидають обрусіння або колонізацію".

Описавши важке політичне становище українства, у наступній статті "Запросини" публіцист розгорнув ідею значення національної преси для пробудження народу. Через чужу школу в Україні запанувало винародовлення. Але те ж саме пережили свого часу й чехи, проте зуміли повернути собі свою національність. Сьогодні такі можливості відкриваються й перед українцями. "Тепер можна в своїй газеті дбати про себе, то й дбаймо, – писав автор, – не журімося, що інші народи вже далеко випередили нас!". "Без своїх газет і без своєї школи загине наш нарід навіть без боротьби", – справедливо зауважував М. І. Міхновський, прирівнюючи журналістику до освіти. Редактор закликав українського читача передплачувати свою газету, щоденний вихід якої він обіцяв з 1 квітня 1906 р.

За підписом Е. С-к була вміщена велика стаття "Харківські виставки картин", де йшлося про те, що вперше на громадські гроші (Полтавського земства) в українському стилі С. Васильківський з помічниками виконує архітектурні й кустарні роботи. Мистецтво С. Васильківського було засвідчене ілюстрацією ескізу панно "Передача клейнодів". Висока оцінка українського малярства сусідила з майже фейлетонними інтонаціями огляду VII виставки харківських художників, яка критикувалася за низький художній рівень.

Центральне місце в першому числі "Слобожанщини" займала анонімна стаття "Листок з української історії XVIII століття", яка розповідала про Коліївщину й так само ілюструвалася портретами М. Залізняка та І. Гонти. Окремо автор розглянув причини Коліївщини, які вбачав не стільки в утисках поляків українського народу, скільки в зраді Росією Переяславського договору, згідно з яким Україна не могла бути предметом міжнародних торгів.

"Слобожанщина" вже мала свого власного кореспондента в Петербурзі. Віктор П. повідомляв про збори "Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых книг". Умістила "Слобожанщина" й повідомлення з повітових міст України. У кореспонденції "Кобеляцьке культуртрегерство" сповіщалося, що в Кобеляках почала виходити газета для народу "Земля". Але для якого народу? – запитував автор і відповідав: судячи з мови не для українського. Проте замітка містила й прагматичну інтенцію – переконати редактора кобеляцької газети перевести часопис на українську мову.

Редакція зазначала адресу: вул. Катеринославська, 43 та номер телефону. Перше число демонструвало високі професійні можливості редактора та зібраного ним колективу. Але перше число виявилося єдиним. За припущеннями Н. Сидоренко, "видання припинилося з огляду на технічні причини й відсутність "виключно української друкарні" [2, 439]. На думку М. Комариці, воно й замислювалося як пропагандистська одноденка для агітації за кандидатів українсько-кадетського блоку на виборах до Першої Державної думи [1, 130]. Вибори у губернії відбувалися якраз 26 березня. Обидва ці твердження мають право на існування. Так чи інакше, а М. І. Міхновському належить честь виступити засновником у Харкові української газети. "Слобожанщина" доводила харків'янам можливість інформаційної діяльності українською мовою, обстоювала ідею української культурної й політичної самостійності.

Спробував заснувати в Харкові українську газету М. Ф. Лободовський, який був відомим харківським українофілом. 1906 р. він створив "газету для крестьян и міщан хліборобів двотижневу на українській мові" – "Порада"; видавав її форматом А3 й орієнтувався на монархічну ідеологію. Проте й М. Ф. Лободовському пощастило не більше, як М. І. Міх-

новському. "Порада" спромоглася вийти лише один раз 14 травня спареним № 1/2. Усі матеріали належали редакторові. Відкривалася газета Височайшими маніфестами від 20 лютого 1906 р. і 17 жовтня 1905 р., які подавалися в оригіналі й перекладі українською мовою паралельними колонками. Поява офіційних урядових документів українською мовою мала величезне значення, якщо згадати заборону українського перекладу царського маніфесту про скасування кріпацтва від 19 лютого 1861 р., який тоді виконав П. Куліш.

Після офіційних матеріалів М. Ф. Лободовський подав публіцистичну статтю під назвою "Роз'яснення Маніфестів". Це була програмова редакційна стаття. Редактор розумів, що звертається до читацької аудиторії, яка ще не засвоїла сучасну політичну лексику, має низький рівень освіти, тому й розтлумачив основні категорії й поняття, що трапляються в маніфестах. Дарування народові політичних свобод і скликання Всеросійського парламенту він розцінив як початок нової епохи в історії Росії. На його думку, Маніфест 17 жовтня 1905 р. – це друга воля, якщо під першою розуміти звільнення від кріпацтва 19 лютого 1861 р. Роз'яснювалися поняття й функції громадянських свобод, загальний зміст яких полягав у тому, що "наші виборні люди будуть мати право виробляти для всього государства закони і доглядати за їх справдженням, а також установляти податі усякі і доглядати за доходами і розходами податей". Право недоторканності людини пояснювалося так: "особа не може бути ніким зневолен". Наскільки М. Ф. Лободовський був глибоким публіцистом свідчить пояснення ним категорії свободи слова, яке (хай не за стилістикою, але за змістом) гідне увійти до хрестоматій з журналістики. "Се означає, – писав він, – що кожна людина має право говорити, писати, випечатувати усе про все, усякі свої думки-гадки, як і що вона розуміє; але ж бо слід говорити, печатати тільки щиру правду та й поважно, не ображаючи словом нікого, без лайки, без оббріхування кого, без ганьби, не понижаючи, не ображаючи людини, бо непочесним поводженням у мові, у слові, ламається право людини на недоторканість, на честь; а як хто буде говорити або печатати неправду на кого, брехню, суд, ганьбу, усякий поговір, образливі речі, прикрі докори не по правді, що каляє честь людини, буде наволікати безчестя тим на людину, то за це має бути караний судом, бо це буде означати, що він обернув свободу слова на зло, во вред честі другої людини, а свобода слова повинна бути почесна, поважна, звичайна, доводити до добра, а не до зла, до згоди, а не до безладдя".

Після роз'яснення маніфестів М. Ф. Лободовський перейшов до коментарів про сучасне політичне становище. Чому ж, незважаючи на турботу царя про народ, Росія переживає революцію? Причина розрухи і бунтів полягає в тому, як пояснив публіцист, що не всі задоволені виборчим законом, залишилося багато верств, які не дістали права голосу, і їм кривдно; крім того, селяни відразу сподівалися дістати землю, а їм доводиться чекати. Тим часом, як вважав автор, маніфести – то тільки початок клопоту царя про задоволення потреб селянських у землі. Треба чекати законного розв'язання земельного питання Державною думою і радою. Дуже тонко редактор підмітив: зайвої землі в державі немає, вона перебуває у чиїйсь власності, отже, її треба викупляти. Інший шлях – поліпшувати обробіток землі, підвищувати урожайність. Адже людей стає чимраз більше, а землі – ні. За приклад для Росії повинна правити Європа; там землі менше, а ніхто не голодує. Закінчив М. Ф. Лободовський своє "роз'яснення" думкою, з якої почав: ми на порозі нового життя. Але воно повинне було розпочатися 25 років тому, якби 1 березня 1881 р. не був убитий революціонерами Олександр II, який саме тоді готувався запровадити конституцію в Росії. Нинішні маніфести мали б бути "аж двадцятип'ятилітнього зросту".

Центральне місце в газеті займала історична розвідка "Короткий озирк минулого життя нашого государства для кращого зрозуміння царських двох маніфестів і виявів їх у житті майбутнім". Автор наголошував: вічова, соборна засада була головною структурною основою політичної історії нашої землі. Остаточно соборні засади були скасовані Петром I, який будував суворо централізовану державу. Але через століття, Олександр I прагнув повернути в політичній устрій Росії Державну думу. Мріяв про це й Олександр II, але був убитий революціонерами.

Упродовж цієї статті перше число поступово перейшло в друге. Редактор розраховував, що обсяг кожного числа становитиме 16 сторінок. Ця шістнадцята сторінка прийшлася на середину "Короткого озирку", тому цей матеріал друкувався й далі, але на колонтитулі вже значилося: № 2. За деякими характерними ознаками можна припустити, що М. Ф. Лободовський розпочав підготовку своєї газети ще в березні, оскільки зміст програмових положень першого числа дихав передодньом виборів до Думи, витлумачував маніфест від 20 лютого й указ від 7 березня 1906 р. Але виготовлення газети самотужки, без редакційного й авторського колективу виявилося занадто складним для однієї людини. Редактор-видавець не зміг вчасно завершити й

видати перший номер, тому відразу розпочав підготовку другого.

М. Ф. Лободовський подав кілька інформаційних матеріалів під загальною назвою "Що здіялося уважливого в нашому государстві". Більша їх частина згрупована навколо відкриття І Державної думи, яке сталося 27 квітня. В інформації "Про громадський хазяйственний теперішній лад у нашому государстві" зібрані випадкові повідомлення, де неможливо відділити факти від коментування. Наприклад, автор сповіщав: оголошено про відкриття жіночих інститутів: юридичного, інженерного, сільськогосподарського. Але, як вважав він, дівчата-панянки могли б учитися й у чоловічих університетах. Чого вони бояться? Залицяння? Так то ж світова річ. А от погано, що ніхто не говорить про потребу гімназій і училищ для дітей робітничого люду. Ця справа потрібніша, ніж жіночі інститути. Наприкінці числа друкувалися літературні твори. Усі вони були підписані криптонімом М. Л., тобто належали перу М. Лободовського. На жаль, вони свідчили про брак в автора літературного таланту та естетичного смаку й низький рівень поетичної культури.

На завершення номера автор подав словник, як йому здавалося, маловідомих термінів, куди включив пояснення таких слів, як парламент, інтеліґенція, автономія, політика, амністія, соціалізм, культура, конституція, анархісти, бойкот. Це свідчило про те, що він турбувався про читача, щоб йому був зрозумілий його виклад, вчив громадянство сприймати важливу політичну інформацію українською мовою. Прощаючись із читачами, редактор писав: "Вибачайте, шановні читачі, що спізнився з виходом газети. Самотужки газетна робота забарна й нелегка; нове діло ще й не обійшлось гаразд, не влаштувалось. Отим-то благаю не висилати годової передплати до виходу № 3 "Поради". Кому до вподоби, то купуйте по книжних магазинах. А то нарадять громадяни й таке: як маєш погано орати, то краще випрягати. Яка змога, така й запомога. Що не змогла сила наша, хай пробачить ласка ваша. Харків, 14 мая. Видавець і одвітний розпорядник-редактор Михайло Хведотович Лободовський". Очевидно, складність видання самотужки поважного часопису стала головною перешкодою подальшого існування "Поради".

Таким чином, під час революції 1905–1907 рр. була зроблена перша спроба видання загальних газет українською мовою. З сучасного погляду назвати ці спроби вдалими важко, адже вони припинялися на першому числі. Але якщо мислити не стереотипами сьогодення, а підходити до цього явища історично, то побачимо низку причин, які об'єктивно доводили, що інакше й не могло бути. Харківський масовий читач не був звичний до сприйняття української книжки, а не те що періодики; відсутність української освіти не сприяла його появі; прошарок української інтелігенції був настільки тонкий, що всіх діячів українського руху цього часу історія знає за іменами; українській журналістиці бракувало кваліфікованих кадрів як на рівні генераторів ідей, так і на рівні сумлінних виконавців; у друкарнях не існувало кваліфікованих друкарів для складання українських текстів.

Водночас не можна не зазначити величезного значення перших чисел українських газет. Вони були різні за характером і спрямуванням: "Слобожанщина" ввібрала реформаторський дух Революційної української партії М. І. Міхновського, "Порада" орієнтувалася на самодержавство, еволюційний розвиток суспільства внаслідок запровадження в життя царських маніфестів. Але обидві газети пробуджували українство до активного політичного життя, згуртовували читача навколо української ідеї, під якою розумілася автономія в складі Росії з наступним створенням самостійної Української держави. Шлях до цього йшов через формування української національної свідомості зденаціоналізованих громадян. Показовим є факт: і М. І. Міхновський, і М. Ф. Лободовський у центрі перших чисел своїх газет розмістили великі за розміром історичні матеріали, апелюючи таким чином до історичної свідомості своїх читачів. Велике значення мала інформаційна діяльність українською мовою, започаткована в цих газетах. Перші числа "Слобожанщини" і "Поради" продемонстрували видатні публіцистичні здібності своїх видавців-редакторів, роз'яснювали читачам особливості сучасного політичного моменту, закликали до розв'язання політичних питань на українському національному ґрунті. Наступне заснування в Харкові української журналістики вже спиралося на ці перші спроби, започатковану ними підготовку читача до сприйняття інформаційної й публіцистичної діяльності українською мовою.

1. *Комариця М.* Міхновський Микола Іванович // Українська журналістика в іменах. – Л., 1994. – Вип. 1. – С. 129–131.

2. *Матеріали* з історії національної журналістики Східної України початку XX століття / Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К., 1999.

3. *Русская* журналистика в документах: История надзора. – М.: Аспект-Пресс, 2003.

4. *Сидоренко Н.* Творча доля Миколи Гладкого // Журналістика: Наук. зб. – К., 2006. – Вип. 5 (30). – С. 85–90.

Бойко А. А.,
д. філол. н., проф.
УДК 070. 262. 8. 133. 2

Церковна проблематика "у крузі інтересів всеукраїнських"

Досліджуються концептуальні особливості та характер висвітлення проблем існування церкви в українському суспільстві (за публікаціями на шпальтах газети "Рада").
Ключові слова: *часопис, духівництво, українська інтелігенція, преса православної церкви.*

Conceptual features and character of lighting the problems of existence of church are explored in Ukrainian society (on publications on the columns of the newspaper "Rada").
Key words: *magazine, clergy, Ukrainian intelligence, press of orthodox church.*

У мозаїчній картині суспільно-політичного і культурно-духовного життя України наприкінці XIX – на початку XX ст. однією із домінантних ліній була релігійна. Ця лінія досить нерівна і строката: ідеалізм абсолютизували; від релігійно-філософських ідей відштовхувались, щоб створити і розвинути власні; одні філософи "звільняли" релігію від церкви; інші проповідували атеїзм; українська інтелігенція і духівництво прагнули знайти свої шляхи в християнстві, не погоджувалися йти тими стежками, які торували для них офіційні церковні кола і повністю підкорений царату синод. Усі ці проблеми вільно обговорювались на шпальтах періодичних видань. У багатьох газетах і журналах виносилось для дискусій питання функціонування церкви як соціальної інституції.

Ідеться не лише про ті часописи, що безпосередньо виходили під егідою церков та релігійних організацій, а й про масову та суспільно-політичну пресу. Церкви та їх служителі відігравали певну роль у житті тогочасного суспільства, й обминути коло проблем, пов`язаних з їх існуванням, не уявлялося можливим для тогочасних журналістів.

За словами митрополита Іларіона, "єдиним і майже безконкуренційним творцем української культури аж до кінця XVIII століття була українська церква та українське духовенство, що створили своєму народові літературу, науку, школу, друкарство, музику, малярство, світську інтелігенцію, ... українська інтелігенція завжди була побожна і церковна. Українська література не знає понижуючих нападів на своє духовенство, що таке звичайне в літературі російській" [3, 39].

Необхідно зазначити ще одну реалію тогочасного життя: значна частина української інтелігенції була представлена вихідцями із кіл духівництва, деякі з них навіть здобували духовну освіту. Вони віддавали належне церкві та релігійній культурі народу, добре розуміли роль духівництва в історії України та адекватно оцінювали її. Майже ніхто з представників української інтелігенції не поривав зв'язку з церковними колами. Не стала винятком у цьому процесі й редакційна колегія газети "Рада", члени якої активно висвітлювали церковне життя в Україні. У програмі цього часопису наголошувалось, що редакція поставила завдання "держати своїх читачів у крузі інтересів всеукраїнських" [2, 198]. Тому з першого року виходу у світ газети авторський колектив висвітлював церковну проблематику в аспекті її безпосередніх зв'язків із суспільно-політичними реаліями, подаючи найактуальніші питання розвитку релігійності народу, місця духівництва у соціальному й культурно-освітньому житті українців у Російській імперії тощо.

Необхідно зважати ще на кілька історично значущих аспектів, які активізували у суспільстві інтерес до церковних справ. По-перше, період функціонування "Ради" майже збігався зі значною подією у духовному житті українського народу – виходом у світ Біблії та Євангелії українською мовою. По-друге, наприкінці XIX – на початку XX ст. значно посилився і поглибився інтерес учених-теологів – переважно професорів Київської духовної академії, а також пересічних священиків до культури та історії української церкви, до самобутності й унікальності вірувань народу. Це

© Бойко А. А., 2007

знайшло своє відображення у русі духівництва за ведення богослужіння українською мовою, викладання в школах мовою, рідною народу. Ці знаменні події у духовно-культурному житті постійно висвітлювались і коментувались на шпальтах "Ради", їм давалась гідна оцінка. Вищеозначені чинники свідчать про те, що всі так звані церковні проблеми на шпальтах "Ради" були концептуально заангажовані, тобто авторський колектив відстоював задекларовані у програмі видання "інтереси всеукраїнські".

У межах статті не маємо змоги висвітлити всі аспекти, пов'язані з функціонуванням релігії в Україні, яких торкались "радяни" на сторінках своєї газети, оскільки ця тема потребує ретельної, копіткої роботи фахівця з історії журналістики, який присвятить їй спеціальне дослідження. Ця тема здається цікавою тому, що здатна висвітлити багато досі ще нез'ясованих фактів суспільно-культурного і політичного життя, а також проблем пресознавства.

Головним питанням, якому приділялось найбільше уваги у згаданому часописі, було утвердження української мови у церковній практиці. До цієї теми часто звертались у церковній пресі, присвячували наукові розвідки автори "Трудов Киевской Духовной Академии", інших періодичних видань православної, католицької і греко-католицької церков. Найчастіше її порушували у пресі викладачі, випускники і студенти Київської духовної академії, зокрема ті, хто відвідував україномфільський гурток професора М. Петрова. (До речі, про складні стосунки М. Петрова з синодом, офіційними колами церкви та керівництвом Академії газета "Рада" неодноразово писала, завжди відверто співчуваючи опальному професору.)

Проте редакція "Ради" не вдавалась до філософсько-ідеалістичних роздумів про необхідність введення рідної мови у богослужіння, залишивши право на ці дискусії теологам. Було обрано більш дійову та ефективну практику – кожний факт порушення прав народу на вживання української мови був доведений до свідомості громадськості й засуджений на шпальтах газети. Як аргумент, наведемо статті "Політика в церковній справі" (1909. – № 147), "Чорна хмара" (1909. – № 155), "Біблію арештували" (1909. – № 159) та ін. До проблеми вживання української мови у богослужбовій практиці часто звертались також і в церковній пресі, хоча там не було одностайності: частина духівництва відстоювала рідну, народну мову, інша була категорично проти. Характерно, що у таборі прихильників ідеї українізації церкви і серед її супротивників були етнічні українці, росіяни, поляки, румуни, німці, а це, на нашу думку, свідчить не про суто національні інтереси, а про ступінь демократизму, релігійної толерантності, поваги до культури, історії і мови народу тощо.

Промовистим фактом була полеміка про вживання української мови у богослужбовій практиці, що розгорнулася на шпальтах "Ради" у 1913 р. Приводом для неї став цікавий факт: член IV Державної думи Російської імперії, єпископ Єнісейський і Красноярський Никон висунув законопроект "Об украинских школах и обществах", в якому висловив занепокоєння приниженим станом української мови і запропонував увести в шкільну і богослужбову практику мову, яка є рідною для учнів, учителів, парафіян і священиків. Це викликало бурхливу полеміку: пропозиція російського єпископа обговорювалась у суспільстві, дискусії точились на шпальтах періодичних видань різних рівнів, спрямованих на різні аудиторні групи. Як часто буває у дискусійних проблемах, ті, хто вступив у полеміку, поділились на два табори: одні щиро вітали ідею законопроекту і підтримували єпископа Никона, інші виступали проти введення української мови в школі та церкві, називали автора законопроекту "мазепинцем". Зрозуміло, редакція "Ради" підтримала сміливу позицію єпископа Никона і висвітлювала не лише перебіг газетно-журнальної дискусії, а й давала можливість висловитися на захист думок цього священнослужителя представникам духівництва та світської інтелігенції (1913. – № 224, 227, 239, 242, 249, 274).

Самі ж "радяни" палко обстоювали ідею українізації церкви. На нашу думку, промовистим прикладом може слугувати стаття "Чи треба ховатися?", автор якої писав: "Тільки невеличка купка, окремі кар'єристи... можуть бути ворогами прав рідної мови в церковній службі та школі,.. а величезна маса духовенства на Україні безперечно глибоко переконана, що без рідної мови і церква, і школа – чужинці в селі,.. наше духовенство втратить прихильність уряду, але очевидно пастирі духовні повинні думати найбільше про відношення до них народу" [9]. Концепція цієї статті була спільною для всіх без винятку виступів на шпальтах київського щоденного часопису.

Характерно, що ці ж ідеї, але у менш радикальній та різкій формі обговорювались на

сторінках деяких видань, які виходили під егідою православної церкви. Проблема вживання української мови в богослужінні була актуальною для деяких представників професури і студентства Київської духовної академії, які активно обговорювали її у церковній пресі, для багатьох священиків, інтелігенції, селян. У газеті "Рада" (1913. – № 260) опубліковано "Лист до редакції єпископа Никона Єнісейського і Красноярського", де зазначалося, що до автора законопроекту пишуть "вчителі, адвокати, священики, професори... жаліються на обвинувачення, які на них сиплються за їх любов до рідного краю. Невже ж любов до свого рідного – мови, школи, культури – зрада Росії, "мазепинство"?.. Думати так можуть про українство тільки ті "просвітителі", для котрих заповіт "Палицю поставимо, палиці повинні слухатися" замінив собою заповіді Христа" [7].

Спроба єпископа Никона на законодавчому рівні утвердити українську мову в церкві та школі відіграла роль своєрідного імпульсу для подальшого ідейно-політичного розподілу духівництва в Україні на дві великі групи: тих, хто обстоював ідею українізації, і тих, хто продовжував русифікувати народ за допомогою богослужбової практики, не переймаючись наслідками своєї діяльності. Але їх передбачили автори "Ради". З невдалою спробою русифікації редакція пов'язувала поширення сектантства на селі. За її переконанням, зростання кількості українських селян, які стали сектантами, – наслідок того, що люди просто не розуміли тієї мови, якою здійснювалось богослужіння, читались проповіді, навчали у школі Закону Божого. Автор аналітичної статті "Сектантство на селі" Олександр Верходуб зазначав економічні, історичні й політичні причини відходу від православ'я українських селян, доводячи, що цьому сприяла спроба русифікації, а також політиканство духівництва і активізація ролі чорносотенних організацій [1].

Іншим важливим напрямом висвітлення церковного життя у "Раді" були етнорелігійні проблеми. Вони реалізувались переважно у дискусіях із іншими періодичними виданнями: синодальним часописом "Колокол", релігійно-чорносотенними "Почаевским листком" і "Почаевскими известиями", а також польською клерикальною газетою "Dziennic powszechny" та ін. Постійні автори газети наголошували на необхідності допомогти українському народу визначитися з національною належністю і кожному відчути себе українцем. Варто звернутися хоча б до статей Б. Рженецького "Українська мова і українська справа в "Почаевском листке" (1911. – № 35), В. Косонецького "Релігійні питання у зв'язку з національними на Холмщині" (1911. – № 19), Ф. М. "Листи з дороги" (1909. – № 204) та ін., щоб зрозуміти, яку велику роботу проводила редакція в аспекті захисту української ментальності й пропаганди духовних цінностей нації. Так, В. Косонецький у згаданій статті чітко зазначав, що "релігійна боротьба православних з католиками в Холмщині – це боротьба української та польської нації за цю країну", і ніякої іншої ідеологічної основи цей автор там не бачив [5].

Судячи з того, що редакція ніяк не прокоментувала цей виступ, а навпаки, доволі часто зверталася до проблеми українсько-польських відносин, висвітлюючи їх саме в такому аспекті, можемо зробити висновок, що ці погляди поділяла і більшість членів редколегії. Ця думка загалом типова для більшості суспільно-політичних масових видань. Проте редакція "Ради" висвітлювала цю проблему ще з однієї позиції – вона засуджувала русифікацію тієї частини православних священиків, які, так чи інакше, співробітничали з "Союзом русского народа" – чорносотенною організацією, органом якої став "Почаевский листок".

І якщо більшість періодичних видань у Російській імперії розглядали конфлікти на Холмщині, Волині та інших територіях Західної України як боротьбу православних і католиків (росіян і поляків) за ці землі, то редакція "Ради" трактувала ці події як боротьбу українського народу проти агресивної політики Польщі та Росії. По суті, на шпальтах "Ради" точилась боротьба за національну ідентифікацію українців, які піддавалися русифікації та ополяченню за допомогою релігії. Тобто задекларований у програмі газети принцип – постійне відстоювання українських інтересів – був реалізований цілком, ця концепція визначала характер, тематику, проблематику всіх без винятку публікацій.

Але українство не абсолютизувалося, не доводилось до шовінізму, який досить часто можна було спостерігати у церковних часописах для широкої аудиторії – селян, ремісників. Так, редакція засуджувала прояви антисемітизму, висвітлюючи "справу Бейліса" і ті події, що відбувалися після вбивства хлопчика Андрія Ющинського (це вбивство безпідставно було проголошено ритуальним, винними назвали кількох іудейських рабинів. Надто прискіпливо і тенденційно ця справа подавалась у церковній та чорносо-

тенній пресі, де лунали безпосередні заклики до погромів на релігійній основі).

Не менш важливими співробітники "Ради" вважали стосунки інтелігенції і народу. Це питання було досить актуальним на початку XX ст., його обговорювали на шпальтах "Літературно-наукового вісника", "Громадської думки", київської газети "Народ", пізніше у журналі "Христианская мысль" та багатьох інших часописах цього періоду, до редагування яких була причетна поступова інтелігенція. У публікаціях "Ради" неодноразово зазначалось, що атеїзм, який був на той час модним серед освічених кіл суспільства, поширювався і на народні маси, приймаючи форми безвір'я, яке руйнувало морально-етичні засади особистості, або забобонів, безглуздих і навіть шкідливих для життя. Проілюструвати цю тезу можна публікаціями Подолянина "Українська поступова інтелігенція і українське духовенство" (1908. – № 204), "Думи і мрії" (1908. – № 159), численними повідомленнями у рубриці "Новини" тощо.

На початку цієї статті вже наголошувалося на глибокій зацікавленості, яку виявляли "радяни" до проблем церкви. Але все ж таки стосунки духівництва й інтелігенції не були ідилічними, певне напруження між двома суспільними верствами існувало вже наприкінці XIX ст., а на початку XX ст. дещо загострилось. Характерно, що на шпальтах "Ради" чітко проводилася межа між віруючою українською інтелігенцією та тими, хто захоплювався соціалістичними ідеями, які, на думку авторів щоденного часопису, прийшли з Росії: "З Московщини походить і масова ворожість нашого поступовства до українського духовенства,.. у московітів більше причин ототожнювати поступовість з антицерковністю", – писав священик, який виступав у газеті під псевдонімом Подолянин [8]. Він закликав інтелігенцію залучати духівництво до "національного діла", оскільки, на його думку, "духовенство тісно зв'язало свою долю з історичною боротьбою народу за своє визволення. Українське духовенство є наскрізь українською класою історично і актуально. Чи одна хоча верства, поза духовенством, може мати надію стати в близькій будуччині однолитою і зорганізованою верствою українського народу, просвіченою і впливовою?" [8].

Ідея поставити духівництво на чолі руху відродження України, її традицій, духовної культури, мови була популярною на той час. Постійний автор "Ради" В. Липинський, який пізніше став ідеологом української церкви, все життя не покидав думки про домінантну роль духівництва у процесі відродження рідної культури, церкви, а також і держави. У книзі "Релігія і церква в історії України" (Нью-Йорк, 1956) він зазначав: "І відродження українського православ'я, як відродження всіх інших проявів нашого життя, може наступити не через плебісцит, а через духовне і організаційне відродження тих, хто для цілого народу дані поняття відтворює. В даному випадку через духовне і організаційне відродження українського православного духовенства" [6, 39].

Водночас редакційна колегія "Ради" піддавала аргументованій критиці представників духівництва за їх відірваність від життя народу, кар'єризм, службу "кесарю, а не Богу", пропаганду несумісних із ментальністю народу цінностей та ідеологію, приховану в імперській формулі "За веру, царя и отечество", а також за "поліцейські методи", якими здійснювали місіонерську діяльність православні священики.

Ці ж проблеми, так чи інакше, обговорювались на сторінках періодичних видань, які виходили під егідою православної церкви, але не могли там реалізуватися у бажаній для проукраїнського духівництва мірі. Тому священики і представники інтелігенції не раз звертались до ідеї створення українськомовного релігійного часопису, що й було зафіксовано на сторінках "Ради". Таке видання, на думку деяких представників духівництва, мусило сприяти саме українізації церкви. Подібні думки свого часу висловлювалися деякими представниками професури і студентства Київської духовної академії, але не знаходили широкого відгуку в суспільстві. Але за певних історичних обставин, до яких можна віднести передусім протистояння офіційних церковних кіл та заборону виходу преси національними мовами у 1914 р., ідея створення українськомовного церковного часопису не була реалізована. Принаймні нам невідомо, щоб на той час на теренах України виходило яке-небудь періодичне православне видання українською мовою.

Редакційний колектив газети "Рада" підтримував національні рухи у церковному житті та відстоював право українців на власне розуміння християнства, яке стало невід'ємною частиною світогляду нації. Вищезазначені чинники й наведені цитати дозволяють нам дійти висновку про те, що всі так звані церковні проблеми на шпальтах "Ради" були концептуально заангажовані, тобто авторський колектив відстоював задекларовані

у програмі видання "інтереси українські". У цій газеті, як і в деяких інших періодичних виданнях, обговорювалась проблема створення (або відновлення) національної церкви.

Автори і редакція "Ради" не ставили своїм завданням визначення того, що таке національна церква, та це й не є компетенцією публіцистів. Такі спроби робились у колі професорів Київської духовної академії, але переважно у дискусійному плані. На нашу думку, вичерпним визначенням поняття "національна церква" можна вважати те, яке дав сучасний український релігієзнавець професор А. М. Колодний: "Поняття "національна церква" охоплює принаймні сім визначальних параметрів церковного буття – історичний, географічний, етнокультурний, політичний, лінгвістичний, демографічний та праксеологічний. Відтак національною церквою постає церква будь-якої конфесії, яка функціонує в певний історичний період і, спираючись на свою традицію і набувши етноконфесійної специфіки, сприяє поступові етнокультури, самосвідомості й державницького менталітету певної нації, користується національною мовою як богослужбовою...". При цьому вчений наголошує, що поняття "національна церква" і "державна церква" не завжди збігаються [4]. Треба додати, що в Україні останніх двох століть ці поняття навіть протистояли одне одному, оскільки "державна церква" іноді виступала як знаряддя для русифікації українського народу.

Таким чином, проектуючи аналізовані події на сьогодення, можемо констатувати, що поділ православної церкви в Україні на два патріархати – не штучний, суто політичний, а цілком закономірний процес, який не лише має корені у далекому минулому, а й не переривався у XIX – XX ст. Не маємо наміру ставати на бік того чи іншого табору в дискусії на право існування різних гілок православ'я і доводити або заперечувати позиції того чи іншого патріархату православної церкви в Україні, а лише намагаємося об'єктивно подати історичні події, які знайшли своє відображення на шпальтах газети "Рада".

1. *Верходуб О.* Сектантство на селі // Рада. – 1911. – № 125.

2. *Животко А.* Історія української преси. – К.: Наша культура і наука, 1999.

3. *Іларіон*, митрополит. Ідеологія української церкви. – Краків; Холм; Свята Данилова Гора, 1944.

4. *Колодний А.* Феномен релігії. Природа. Структура. Функціональність. Тенденції. – К.: Світ знань, 1999.

5. *Косонецький В.* Релігійні питання у зв'язку з національними на Холмщині // Рада. – 1911. – № 19.

6. *Липинський В.* Релігія і церква в історії України. – Нью-Йорк, 1956.

7. *Лист* до редакції єпископа Никона Єнісейського і Красноярського // Рада. – 1913. – № 260.

8. *Подолянин.* Українська поступова інтелігенція і українське духовенство // Там само. – 1908. – № 204.

9. *Чи треба* ховатися? // Там само. – 1913. – № 227.

Школьна О. Д.,
к. філол. н., доц.
УДК 070 (477) (09)

Технічна преса Катеринославщини в контексті розвитку спеціалізованої періодики краю XIX – початку XX ст.

У статті аналізується розвиток технічної преси Катеринославщини в контексті функціонування спеціалізованої періодики реґіону наприкінці XIX – на початку XX ст., вирізняються найважливіші часописи, наголошується на їх ролі у становленні фахової журналістики, поступі господарського життя краю та розвитку галузі, діяльність якої вони висвітлювали.

Ключові слова: *спеціалізована преса, галузева журналістика, тематика, місцева проблематика, автори.*

The article deals on the formation of technical periodicals in Katerynoslav region at the end of XIX – at the beginning of the XXth centuries. The role and characteristic of the most signifacant peridicals is stressed in the context of economical, industrial and scientific development of the region.

Key words: *specialized periodicals, trade journalism, subject-matter, regional issues, authors.*

Спеціалізована преса – цікаве явище суспільного життя, що перебуває на перетині інтересів і впливів власне журналістики як одного з самодостатніх інститутів будь-якого суспільства та найрізноманітніших галузей людської діяльності. Дослідження цього пласта періодики дає чимало фактів, необхідних для розуміння процесів, що відбуваються як у медіапросторі, так і в різних професійних сферах. В історичному контексті картину функціонування спеціалізованих видань із погляду розвитку журналістики намагався докладно відтворити російський дослідник О. Акопов [1]. Неодноразово до цього питання дотично зверталася авторка цієї розвідки [2]. У статті спробуємо оглянути і проаналізувати поступ спеціалізованої преси окремого реґіону України, наголошуючи на значній ролі фахових видань у соціально-економічному розвитку краю.

Спеціалізована періодика Катеринославщини – надзвичайно потужний і розмаїтий сегмент реґіональної преси XIX – початку XX ст. Потреба у спеціалізованій пресі виникла наприкінці XIX ст. із розвитком нових галузей господарства та у зв'язку з різким збільшенням кількості читачів, які потребували оперативної та якісної фахової інформації. Початок цій пресі поклав "Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии" (1884–1886).

Поява сільськогосподарської періодики стала нагальною наприкінці XIX – на початку XX ст. Перше видання "Сведения о ветеринарно-санитарном состоянии Екатеринославской губернии" (1894–1917) видавала повітова земська управа (редактор М. Олешко), ставлячи завданням висвітлення ветеринарно-санітарного стану, публікацію порад для ветеринарів і тих, хто утримував худобу, ветеринарно-санітарних оглядів, звітів про діяльність земської ветеринарно-бактеріологічної станції, діагностичних кабінетів і дільничних ветеринарів. Журнал "Пчела" (1900–1917) видавався Катеринославським товариством бджолярів (редактори М. Новосельський і Я. Подгорський). Тут друкувалися розпорядження уряду щодо бджолярства, вісті з пасік, протоколи засідань товариства, поради з використання продуктів бджільництва, їх продажу. Подібний журнал "Пчеловодное хозяйство" (1911–1913) виходив у губернському центрі за редакцією М. Новосельського. У 1908 р. Новомосковське товариство сільських господарів видавало тижневик "Степь" (редактор К. Шевякін) – єдиний часопис із питань сільського господарства за межами губернського центру. У Катери-

© Школьна О. Д., 2007

нославі існував "Вестник сельскохозяйственной агентуры в Америке" (1911–1915).

Найбільшим галузевим виданням був сільськогосподарський економічний кооперативний журнал "Южное хозяйство" (1912–1917) як орган Катеринославського товариства сільського господарства (редактор О. Гертопан). Його мета – посередницькі операції між виробниками та споживачами щодо збуту й закупки продуктів, задоволення потреби в робочій силі, сприяння об`єднанню кредитних і позиково-ощадних товариств. Редакція закликала звертатися за довідками і допомогою, гарантувала роз`яснення, бо прагнула задоволення практичних потреб, для чого засновані бюро попиту і пропонування на робочу силу, насіннєве бюро, склади землеробних машин і механізмів, книжковий склад. Популярними серед читачів були розповіді й поради про обробіток ґрунтів, застосування механізмів, утримання тварин, вирощування культур, боротьбу зі шкідниками, переробку продукції, організацію господарства, фахову освіту, збут продукції.

Катеринославське губернське земство планувало скликати 11–19 червня 1913 р. з`їзд із впорядкування хліботоргівлі на півдні Росії, підготовкою опікувалося організаційне Бюро, що видавало "Известия Организационного Бюро Областного съезда по упорядочению хлебной торговли на Юге России" (1912–1913). З листопада 1917 р. видавався журнал "Известия Екатеринославского губернского продовольственного комитета". Група сільськогосподарських часописів прагнула поширювати знання серед господарників, пропагувати перспективні методи господарювання, захищати інтереси виробників сільськогосподарської продукції.

Потреба у медичній періодиці виникла внаслідок централізації медично-санітарної справи, створення мережі медичних установ і спеціалізованих навчальних закладів. У 1898–1917 рр. губернська земська управа видавала "Врачебно-санитарную хронику Екатеринославской губернии", що подавала спостереження за захворюваннями, повідомлення про діяльність лікарських дільниць, протоколи засідань з`їздів лікарів, програми їх діяльності, огляд медичної преси. Часопис торкався проблем діяльності персоналу медичних закладів, з`ясовував причини епідемій, турбувався про розширення мережі аптек і лікарень, запобігання виробничим травмам, увага зверталася на лікарняні умови, дитячу захворюваність і смертність, алкоголізм, становище медичного персоналу, екологічну безпеку, методи діагностики й лікування. До цих видань належать: "Дневник Южно-русского областного съезда по борьбе с холерой" (1911), "Эпидемический бюллетень Екатеринославского губернского земства" (1911–1914), одноденка "Белая ромашка" (4 червня 1916, видав Катеринославський відділ ліги для боротьби з туберкульозом). Медична періодика мала основну мету – організацію діяльності медичного персоналу, підвищення рівня кваліфікації, захист їхніх інтересів.

Низка видань висвітлювала діяльність бірж. Серед подібних видань у Катеринославі – "Биржевая весть" (1901) та "Бюллетени Екатеринославской биржи" (1911–1917, редактор-видавець Ю. Фрідман) з інформацією про вартість товарів, цінних паперів, оголошення про продаж-купівлю, звіти про контракти.

З-поміж наукової періодики краю вирізняються насамперед "Сборник статей Екатеринославского научного общества" (1901–1907, редактор В. Курилов) і "Летопись Екатеринославской учёной архивной комиссии" (1904–1915), що служили завданням осередку – опису, упорядкуванню, зберіганню, дослідженню архівних матеріалів, створенню місцевого архіву. На їхніх сторінках публікувалися історичні акти, документи, наукові розвідки. Під керівництвом редактора А. Синявського працювали співробітники: В. Біднов, Я. Новицький, В. Пічета, М. Биков, І. Огієнко, Д. Яворницький, Д. Дорошенко. Наукова періодика прагнула об`єднати дослідників, ознайомити з працями вчених широкий загал.

Рекламно-довідкова преса не дістала розповсюдження й обмежилася кількома виданнями. Першим був "Мариупольский листок объявлений" (1904–1906, редактор-видавець С. Копкін), далі – журнал реклам "Южно-русский листок объявлений" (1911–1912, редактор-видавець Ш. Бердичевський), газета для всіх і про все "Спрос и предложение" (22 квітня 1913, редактор В. Алексєєв). В Олександрівську виходила "Южная торгово-промышленная газета объявлений" (9 квітня – 6 травня 1914, редактор-видавець І. Яковлєв). На цьому й обірвалася історія рекламно-довідкової преси.

Катеринославщина була регіоном, де склалися сприятливі умови для торгівлі, та преса з цієї проблематики не набула поширення. У Катеринославі функціонував літературно-комерційний та промисловий журнал "Местный торговый мир" (1911–1912, редактор-видавець М. Каплан). У Луганську 16 січня 1915 р. вийшло "Коммерческое образование" (редактор М. Ангелевич). Два числа "Вестника нотариальных вакансий в России" (1914) видав у Катеринославі П. Широцький.

Преса з проблем кооперації з`явилась у губернському центрі лише 1917 р.: це вісті Катеринославського губернського кооперативного комітету "Кооперативная жизнь" (два номери) та однойменний місячник товариства споживачів – службовців, майстрових і робітників Катеринінської залізниці (1917–1918).

Появі та розвитку наступної групи технічної преси сприяло стрімке зростання промислових підприємств у Придніпров'ї, збільшення кількості технічного персоналу на місцевих фабриках, заводах, рудниках і наобхідність у масовому обміні технічною інформацією. Наприкінці XIX ст. Катеринославщина посідала перше місце серед східноукраїнських регіонів за концентрацією промисловості. Всі вищезазначені чинники потребували відображення на шпальтах друкованих видань і створили передумови до виникнення технічної періодики. З огляду на специфіку регіону закономірним став розвиток часописів, що зверталися до проблем металургійної, гірничої промисловості, будівництва, загальнотехнічних питань.

Перший технічний журнал "Записки Екатеринославского отделения Императорского Русского технического общества" (1902–1917) друкував звіти про діяльність товариства, програми навчальних курсів із технічних дисциплін, повідомлення про винаходи, наукові статті й доповіді, зокрема з питань очищення стічної води, водопостачання, спорудження залізничних шляхів, проблем зрошення земель. Значна увага приділялася координації, організації і технології промисловості. У 1906–1909 рр. журнал випускав у вигляді додатків технічну літературу. Виклад матеріалу, тематика, мова і стиль були розраховані на спеціалістів і людей із певною технічною підготовкою чи хоча б із конкретним зацікавленням фаховою інформацією. Редагували видання висококваліфіковані інженери, науковці. Це був найбільший науково-технічний журнал у регіоні, він мав високий науково-теоретичний рівень, відрізнявся серйозним підходом до найзначніших теоретичних і технічних проблем, сприяв впровадженню у виробництво нововведень, підвищенню кваліфікації технічного персоналу, своєю багаторічною працею прислужився поширенню технічних знань.

У 1905–1916 рр. виходили "Известия Екатеринославского высшего горного училища", де друкувалися найкращі праці викладачів і студентів, подавалася інформація про діяльність навчального закладу. Редагувала його рада професорів. 1912 р. після перейменування училища часопис мав назву "Известия Екатеринославского горного института".

Подальші видання відповідали виробничо-технічному спрямуванню. Існував часопис, присвячений проблемам металургії, "Успехи прокатного дела" (1907–1916, Катеринослав-Новочеркаськ, редактор-видавець А. Родзевич-Белевич). Виходив щомісячний технічний журнал, що висвітлював питання чавуноливарної, сталеливарної справи та відливки металів "Литейное дело" (редактор К. Неймейєр). У 1908 р. розпочався випуск ілюстрованого двотижневого журналу "Новости техники и промышленности" (редактори М. Іванов, Й. Танатар), видавцем якого виступало товариство інженерів – випускників Катеринославського гірничого інституту, що було запорукою високого теоретичного та практичного рівня. Крім інформації про діяльність товариства, журнал висвітлював проблеми техніки і промисловості, поширював фахові знання. Від січня 1914 р. журнал обрав назву "Южный инженер", маючи такі відділи: адміністративні новини, теорія і практика в техніці та промисловості, статті з природничих наук, професійної гігієни, винаходи і вдосконалення, інформація про техніку, огляд літератури, біржовий огляд, інформація про діяльність товариства. Часопис припинив вихід 1917 р., залишаючись одним із найкращих технічних журналів свого часу, що розповсюджувався в багатьох містах Російської імперії та за кордоном.

У 1909 р. щомісячно виходив "Сборник технических статей" за сприяння ради з`їздів гірничопромисловців півдня Росії та за редакцією інженера С. Сучкова. Видавалися також "Маркшейдерские известия"

(1910–1917, видавець – з`їзд гірничопромисловців Росії, з 1913 р. – Товариство маркшейдерів Південної Росії) за редакцією інженера П. Леонтовського. У Дебальцево та Луганську існував гірничотехнічний і професійний журнал "Известия общества штейгеров" (1912–1918, видавець – Товариство взаємодопомоги штейгерів і гірничих техніків) за редакцією О. Липського і Ф. Кауна. Це єдиний технічний часопис, що виходив за межами губернського центру.

4 січня 1907 р. з'явився перший номер "Вестника Екатеринской железной дороги", що виходив 4, 12, 21 і 27 числа кожного місяця, інформував про діяльність управління, висвітлював роботу транспорту в реґіоні. Він мав офіційний та неофіційний відділи. Перший вміщував розпорядження по залізниці, вказівки управління, циркуляри начальників служб, відділів та частин управління, звіти про зміни в особовому складі службовців та про матеріальне забезпечення службовців. Неофіційний відділ містив статті з питань техніки, біографії відомих залізничників, огляди спеціалізованої періодики, повідомлення про відкриття й винаходи в галузі, хроніку з життя залізниці, технічні новини, відповіді на запитання читачів, оголошення тощо. Тематика журналу обмежувалась, як правило, галузевими інтересами, друкувалися статті загальнотехнічного спрямування. Редакторами журналу були відповідальні службовці управління залізниці. Найдовше на посаді редактора перебував начальник залізниці К. М. Ваніфатьєв (1910–1917), в інший час ці обов`язки почергово виконували Т. І. Акоронко (1907, перший редактор), В. К. Фурман (1907, 1909), В. Г. Стульгинський (1907–1910), А. Х. Лубенський (1908–1909), Л. М. Щербаков (1910–1911), М. О. Лопатін (1910–1913), П. П. Савін (1911–1914), А. С. Гутовський 1914–1917). Часопис припинив вихід 27 грудня 1917 р. та його історія на цьому не закінчилася.

Радянська влада, націоналізувавши залізниці, не ліквідувала відомчого часопису, використавши його традиції інформування. Журнал кількаразово змінював назву: "Бюллетень распоряжений по ведомству комиссариата путей сообщения и управления Екатерининской железной дороги" (1921), "Бюллетень Управления Екатерининской железной дороги" (1922–1923), "Вестник Правления Екатерининской железной дороги" (1924), "Бюлетень Правління Катеринівської залізниці" (1926, з № 58 – Дніпропетровської залізниці, а з № 77 – знову Катеринівської залізниці); в останньому номері за 1926 р. повідомлялося, що двічі на тиждень виходитиме видання "Накази Правління Катерининської залізниці". У 1921–1922 рр. часопис мав попередню періодичність, 1923 р. – 8 номерів щомісячно (3, 7, 11, 15, 19, 23, 27 та 30 числа); з 1925 р. офіційна частина з'являлася двічі на тиждень, неофіційна – 1 та 15 числа щомісяця. Наклад журналу в різні роки становив від 1250 до 2000 примірників. Обов'язки редакторів покладалися на начальників адміністративної служби залізниці.

За радянської доби змістове наповнення часопису суттєво не змінилося, він мав такі розділи: "Розпорядження центру", "Накази по Катерининській залізниці", "Циркуляри начальника залізниці", "Циркуляри начальників служб", "Професійний відділ", "Хроніка". Неофіційна частина поновилася 1924 р., включаючи розділи: науково-технічний відділ, професійне життя, хроніка, оголошення. Інформуючи про відновлення підрозділу видання, редакційна колегія наголошувала, що уявляє неофіційну частину як "загальноколективну працю всіх, хто любить свою справу", тому звертається до всіх працівників залізниці з палким закликом поділитися з нею всіма думками і проектами, що виникають на місцях, обговорювати нові заходи тощо.

Серед матеріалів, опублікованих на шпальтах часопису впродовж 1925–1926 рр., цікавими з погляду сьогодення є свідчення про перебіг процесів українізації. Уявлення про цей процес дають документи залізничного відомства, де йдеться про проведення повної українізації медичних установ, підпорядкованих залізничному відомству, про ведення українською мовою всього листування в освітніх установах, що належали залізниці, роботу консультантів з української мови в усіх відділах Правління залізниці, загальну перевірку знання української мови службовцями залізниці, встановлення обов'язкових іспитів із української мови для випускників навчальних професійно-технічних закладів, встановлення термінів оволодіння українською мовою для спеціалістів на транспорті, поглиблення українізації апарату залізниці, заповнення бланків, видрукуваних українською мовою, роль адміністрації у справі посилення українізації транспортного апарату. Ці документи мають відбиток неоднозначної

епохи в розвитку українського суспільства, є цікавими зразками, ознайомлення з якими додає важливі штрихи у розуміння тогочасних подій. Загалом, відомчий часопис залізничного відомства лишається пам'яткою своєї доби, в діяльності якої водночас відбивалися закономірності розвитку української фахової журналістики та систематично фіксувалася історія залізниці. Завдяки цьому журнал досі цікавий і фахівцям-залізничникам, і журналістам-практикам.

Технічна періодика краю була найбільшим підрозділом фахової періодики, вона присвячувалася переважно проблемам гірничої і металургійної промисловості, що зумовлювалося зосередженням у краї підприємств цього профілю. Основна мета таких видань – підвищення кваліфікації, пропаганда нових технологій, висвітлення діяльності підприємств. Переважали професійно-практичні журнали, що висвітлювали діяльність галузі, інформували про винаходи й відкриття, публікували матеріали про організацію і технологію виробництва, діяльність інженерів. Фахові періодичні видання відігравали велику роль, сприяючи розвитку господарства, рухаючи професійну освіту, підвищуючи професійний рівень спеціалістів, повідомляючи про досягнення в науці та техніці, задовольняючи потреби в обміні інформацією, відображаючи історію розвитку науки і техніки. Спеціалізовані видання Катеринославської губернії були свідченням високого наукового потенціалу місцевої інтелігенції.

1. *Акопов А.* Отечественные специальные журналы (1765–1917): Историко-типологический обзор. – Ростов н/Д., 1986. – 128 с.

2. *Школьна О.* З історії катеринославської преси (1838–1917 рр.): особливості становлення та розвитку // Вісн. Київ. ун-ту. Сер. Журналістика. – К., 1995. – Вип. 2. – С. 239–249; До історії медичної преси України: за матер. періодики Катеринославщини та Полтавщини XIX – початку XX століття // Відродження української державності: проблеми історії та культури: Матер. міжнар. наук. конф., 13–16 травня 1996 р. – О., 1996. – С. 210–211; Спеціалізована преса як відображення і чинник господарського життя регіону (на прикладі видань Катеринославської губернії кінця XIX – початку XX ст.) // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теор. конф., Львів, 17–18 трав. 2002 р. – Л., 2002. – С. 239–244; Історична періодика східноукраїнських губерній кінця XIX–початку XX століття // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації україністів. Історія: Зб. наук. ст. – Чернівці, 2004. – С. 227–229.

Іванін О. М.,
асп.
УДК 304.4 (477):070 "1901/1903"

Українська культурологічна проблематика газети "Харьковские губернские ведомости" (1901–1903)

В статті розглядаються висвітлення української культурологічної проблематики офіційним урядовим виданням "Харьковские губернские ведомости" на початку XX ст. та роль редакції на чолі з А. Єфимовичем у цьому процесі.
Ключові слова: *газета, редактор, культура.*

The article is about the Ukrainian cultural issues reflected on the pages of the official newspaper "Kharkovskiye gubernskie vedomosti" at the beginning of XX century and the contribution of the chief-editor A. Yefimovich.
Key words: *newspaper, chief-editor, culture.*

За час свого існування "Харьковские губернские ведомости" не лише відігравали значну роль у культурному житті Слобожанщини, а й посідали, за словами Д. Багалія, "якщо не перше, то одне з перших місць серед усіх губернських відомостей" [2, 788]. Газета була спочатку щотижневою, потім (із 1871 р.) – щоденною; безперервно видавалася при губернському правлінні від 1838 р., коли царським указом у 30 містах Російської імперії створені губернські видання, до 1917 р., коли "царські" газети скасовані радянським урядом. Протягом більше сорока років (до заснування часопису "Южный край") "Харьковские губернские ведомости" лишалися єдиним регулярно продовжуваним виданням на території губернії, служили трибуною суспільно-політичних і культурних сил міста. Слід зазначити, що, попри численні звинувачення радянських журналістикознавців в офіціозі та реакційності, газета не завжди була суто провладним виданням – в історії відомі періоди, коли редакція брала активну участь у становленні української культури. Серед співробітників газети в різні роки вирізнялися такі знакові особистості, як Г. Квітка-Основ'яненко, В. Каразін, І. Срезневський, Д. Багалій, М. Сумцов та ін.

На початок XX ст. "Харьковские губернские ведомости" перебували під впливом тих явищ, що спричинили їхній розквіт наприкінці 1890-х рр. Головним чинником слід визнати керівництво редакцією А. Єфимовича, за оцінкою Д. Багалія, – редактора, який обумовив найбільший успіх газети та співчуття до неї суспільства [2, 789]. За неповні 13 років свого редакторства (з 1891 р.) А. Єфимовичу вдалося вивести газету на новий, якісний рівень. Редактор, навіть усупереч вказівкам згори, відстоював власну програму видання. "Хоч відомості як за програмою, так і за обсягом є загальним (тобто, загальноросійським) виданням, я завжди тримався погляду, що центром тяжіння в них має бути рідний край", – писав він 1903 р. Саме ця позиція дозволила А. Єфимовичу створити "живе спілкування між "Ведомостями" та їхніми читачами", на підставі чого сформувався постійний авторський колектив, серед якого яскраво виділялися журналісти й науковці, які з любов'ю ставилися до рідного краю – Слобожанщини й усієї України. За час редакторства А. Єфимовича на сторінках газети підтримувався певний плюралізм думок і настроїв харківської інтелігенції. Серед постійних авторів газети були як представники ліберального, "інтелігентського" крила Харківської міської думи, зокрема професори М. Сумцов і Д. Багалій (не раз звинувачувані колегами в українофільстві), так і представник консервативної, "купецької" партії думи – І. М. Бич-Лубенський, який вів у газеті рубрику "Театр і музика", де розглядалися переважно гастролі російських і західноєвропейських колективів [4, 93].

На початку XX ст. Д. Багалій виступає одним із провідних авторів газети. Більшість його статей у "Харьковских губернских ведомостях" присвячено історії Харківського університету та Харківщини загалом, хоча се-

© Іванін О. М., 2007

ред них трапляються власне журналістські твори, написані, наприклад, у жанрі подорожнього нарису. В 1903 р. Д. Багалій продовжує співпрацю з газетою й виступає на її шпальтах як історик української журналістики. Тут уміщено невелику розвідку "Заслуги Харківського університету в справі розвитку місцевої журналістики" (1903. – 17 січ.), де детально розповідається про історію харківських видань, що існували до 1838 р. ("Харьковский еженедельник", "Украинский вестник", "Украинский журнал", "Харьковские известия"), згадуються спроби видавати фахові журнали ("Украинский домовод" тощо). Ці часописи характеризуються приблизно за однаковою схемою – роки існування, склад редакції та постійні автори, наклад, значення для губернії та причини закриття. Центральне місце відведено "Украинскому вестнику", що був, на думку Д. Багалія, найуспішнішим місцевим виданням першої чверті XIX ст. Дослідник розглядає журнал у двох площинах – культурно-історичній та соціально-економічній. Так, з одного боку, вчений детально характеризує авторів часопису та опубліковані матеріали, стверджує непересічне значення журналу для української культури. З іншого – показує вісник як вдале комерційне підприємство, порівнюючи наклад видання за чотири роки його існування, підраховуючи прибуток, який мали отримати видавці. "Якою ж була причина закриття настільки успішного журналу?" – ставить питання Д. Багалій і сам відповідає: головною перешкодою стала "тяжка реакція, що нависла тоді над усією Росією та з особливою силою виявилася в Міністерстві народної освіти". Вчений прояснює історичну ситуацію: "Це був час панування містиків, на чолі з тогочасним Міністром народної світи князем А. М. Голіциним" [8]. Ганебне ставлення тогочасного російського уряду до харківської журналістики не лише критикується, а й підкреслюється вся абсурдність тих дрібних причіпок Міністерства освіти, що служили приводом для закриття українських видань; наприклад, Д. Багалій зазначає "шкідливі" для цензури матеріали в "Украинском вестнике": згадка про опального професора Харківського університету І. Б. Шада як відомого латиніста ("А він же справді був ним", – обурюється науковець) і сатирична публікація ректора університету Т. Осиповського про форму шапок у харківських студентів.

Як бачимо, Д. Багалій виходить тут за межі звичного аналізу видань, які зобов'язані існуванням Харківському університету, і вдається до узагальнюючих, до того ж досить різких, характеристик цілої епохи в стосунках російського уряду та провінційної журналістики. Публікація подібних матеріалів на сторінках офіційного урядового видання "Харьковских губернских ведомостей" – яскраве свідчення прогресивного спрямування, виробленого редактором А. Єфимовичем. Слід зауважити: незважаючи на деяку зосередженість на історичних публікаціях про життя губернії та всієї Південної Русі, що обумовлено програмою губернського видання, за керівництва зазначеного редактора бурхливого розвитку зазнає й інформаційний відділ газети [5, 252]. Це стосується як повідомлень із різних куточків Російської імперії і міжнародних подій, поданих не лише за телеграмами Російського телеграфного агентства, а й від власних кореспондентів, так і численних матеріалів із життя краю. Значна кількість новин тут присвячувалась українському культурному життю, причому на сторінках газети початку XX ст. воно постає у динамічному розгортанні.

Так, у "Харьковских губернских ведомостях" за 1901–1903 рр. вміщено низку інформаційних матеріалів, що різнобічно висвітлюють стан українського театру на Харківщині. Умовно ці публікації можна поділити на дві групи: 1) невеликі повідомлення, переважно анонсового типу, що висвітлювали перебіг гастролей у губернії трупи М. Старицького; 2) повідомлення про численні малоросійські вистави аматорських труп Харкова. В 1903 р. таких труп, за статистикою газети, налічувалося щонайменше три: Новий малоруський театр О. Ванченка, що давав вистави в Парижському саду Харкова; трупа М. Протопопова, яка найчастіше виступала в Народному домі м. Мерефи; створена з робітників паровозобудівного заводу трупа Г. Галайди (Г. Хоткевича), що базувалася при Народному домі Харкова. Саме діяльність останньої трупи найдетальніше розглядається в губернській газеті за 1903 р.

Такий вибір не випадковий, бо трупа Г. Хоткевича стала легендою українського культурного простору Харківщини, хоча проіснувала лише два роки (з березня 1903 до листопада 1904) і була скасована завдяки протесту режисера й акторів проти нерівних умов діяльності порівняно з російською трупою Народного дому. Успіху трупи сприяла значною мірою самовіддана праця Г. Хоткевича як режисера й організатора. За спогадами самого діяча, він вважав свій театральний проект не "молодим аматорством", а "серйозною теат-

ральною діяльністю" [10, 517]. У трупі Г. Галайди запроваджувалися чіткі правила: "повне й абсолютне знання ролі, достатнє число добре опрацьованих репетицій, бесіди з приводу кожної ролі", персонажам масовки ролі добиралися на підставі співбесіди, на якій актори-аматори подавали важливі відомості про свій світогляд. Все це вважалося новинкою для аматорських українських труп тих часів, де виконавці абияк готувалися до вистави, часто не знали ролі повністю та цінували передусім уміння виплутатися та "зручно вставити яку "отсебятчину" [8, 522]. Фактично, Г. Хоткевич вивів аматорський театр Харкова на новий рівень, і вже 1903 р. його вистави відвідувало більше глядачів, аніж російських труп. Сам же Г. Хоткевич вважав головним те, що завдяки його виставам велика група українських робітників стала "не чужою загальному українському життю"[10, 528].

"Харьковские губернские ведомости", окрім інформаційних повідомлень про вистави трупи Г. Галайди, де щоразу констатувався "успіх... дуже гучний", подавали змістові репортажі. Зокрема, у 1903 р. йшлося про виставу "Чмир" за п'єсою М. Кропивницького, матеріал підписаний криптонімом Z. X. Цей репортаж яскраво свідчить, що всі явища, описані Г. Хоткевичем у "Театральних спогадах", не є перебільшенням. Журналіст обирає для публікації цікаву форму – зосереджує увагу не на самому перебігу вистави, а на своїх враженнях, починаючи з великої черги до каси, яку довелося вистояти. Найцікавіші в матеріалі думки, які репортер випадково чує перед виставою в буфеті Народного дому: так дізнаємося, що "малоросійські вистави дуже цікаві", на них завжди ходить багато людей, режисер зміг "підібрати гарну трупу" [9]. Ці висловлювання Z. X. подає не як поодинокі, а як своєрідні узагальнення настроїв великої маси глядачів, здебільшого міського робітництва. Закінчується матеріал аналізом акторської гри головних виконавців, що отримує найвищу оцінку: "В завершальній сцені п. Журбенко-Муха був особливо переконливий,.. цілком забувалося, що грає аматор-робітник, здавалося, що чуєш досвідченого артиста".

Значення подібних публікацій, особливо про українські вистави, полягає в тому, що вони через офіційний орган російського уряду "Харьковские губернские ведомости" стверджують на всю губернію розвиток і вплив українського театру, формування національного культурного простору. У популярності цього мистецтва серед різних верств населення переконували й факти участі в театральній діяльності не окремої купки інтелігентів-українофілів, а великої спільноти українців різних соціальних прошарків, починаючи від простого робітника.

Відображенням зацікавленості читачів губернської газети культурологічними матеріалами стало спілкування на сторінках часопису з приводу тогочасного стану та перспектив українського кобзарства. Так, 1902 р. друкується стаття етнографа Є. Криста "Про кобзарів Харківської губернії" [8]. Приводом для розмови стає діяльність попереднього комітету з організації XII Археологічного з'їзду, що відбувся в Харкові (серпень 1902). На цьому заході розглянуто чимало важливих для розвитку української культури питань. Зокрема, одним із головних завдань визнано "всебічне знайомство з кобзарями та лірниками" [6, 10]. Спеціально для цього М. Сумцов розробляє детальну програму, що мала служити своєрідним методичним посібником для "польових" дослідників кобзарства. За цією програмою велося дослідження Є. Криста, результати якого публікуються в "Харьковских губернских ведомостях".

Науковець ставить за мету пошуки джерел харківського кобзарства та намагається навіть віднайти інформацію про можливого першовчителя всіх кобзарів Харківщини. Це, однак, йому не вдається, але в процесі дослідження Є. Кирст віднаходить дві кобзарські "школи", започатковані Петром Кулібабою та Юхимом Кулішем. Дослідник детально аналізує репертуар представників цих шкіл, відзначаючи спільні риси. Цікаві також спостереження щодо розвитку кобзарства в підросійській Україні на початку XX ст. Науковець відкрито пише про систематичні утиски кобзарів і лірників поліцією. За словами автора, навіть жебраки перебувають у вигіднішому становищі, бо можуть пересуватися містом без перешкод, тоді як кобзаря практично неможливо запросити до себе додому. Така пильна увага до представників української культури з боку російської влади очевидна – наприкінці статті Є. Крист обурюється знеціненням кобзарського мистецтва, фактами вилучення з репертуару кобзарів Харкова українських історичних пісень і дум, що поступаються місцем "фривольним" фабричним пісенькам.

Згодом редакція газети публікує матеріал про потребу українців Наддніпрянщини в історичних піснях кобзарів та широке зацікавлення саме цим явищем. Матеріал В. Василенка "Полтавські листи. І. Про бандуристів і лірників" (1902. – 18 груд.) присвя-

чено музичному вечору в Полтаві, який організував невтомний Г. Хоткевич. До заходу залучено майже всіх кобзарів Харківщини, а також місцевих полтавських митців. Вечір мав грандіозний успіх – за нього виручено більше коштів, ніж за оперу "Фауст", що паралельно йшла в Полтаві, тисячний зал був заповнений більше, ніж на три чверті. Це не поодинокий випадок відстоювання рідної культури та історії – відразу ж після концерту до Г. М. Хоткевича звернулися присутні на ньому представники інших українських міст, зокрема Кременчука, з проханням влаштувати такий концерт і в них. На жаль, режисер трупи через брак часу відмовився від цієї ідеї, а без його організаторських здібностей та енергії захід не відбувся.

В цілому матеріали, присвячені кобзарству, на сторінках "Харьковских губернских ведомостей" свідчать про неабияке суспільне значення та розголос українського мистецтва серед населення Росії, потребу відроджувати традиції, знати історію, національні джерела, що об'єднують українців. Але на цій яскравій ноті обривається не лише висвітлення газетою проявів українського культурного життя, губернський часопис поступово втрачає авторитет і популярність. 21 березня 1903 р. А. Я. Єфимович оголошує в газеті про свою відставку з посади редактора. Вочевидь, ця відставка людини, яка віддала часопису дванадцять з половиною років життя, не була добровільною – на підтвердження цієї гіпотези служить натяк Д. Багалія про "вимушений" відхід від справ редактора та дивний тон статті, в якій А. Єфимович постійно вибачається за свої помилки, начебто не за його керівництва газета спізнала найкращі часи [2, 789].

Наступником А. Єфимовича на посаді редактора губернського видання став професор Харківського університету М. Остроумов, один із ініціаторів чорносотенного руху в місті [4, 252]. Однак газета зазнає разючих змін не відразу після його приходу. Ще деякий час видання зберігає звичний для читачів вигляд, якщо не брати до уваги появи кількох дещо дивних статей. Так, 27 і 28 червня двома подачами з'являється анонімна публікація, присвячена нібито виданню в Петербурзі літературно-політичної збірки "Русь". Насправді ж стаття є маніфестом чорносотенства, новим орієнтиром та ідеологією "Губернских ведомостей". Стаття починається з категоричної заяви про те, що через перебування більшості газет в "інородницьких" руках, голос сучасної преси не можна назвати виразником справжніх настроїв суспільства. На думку редакції, народні настрої об'єднані одним ідеалом: "Віра – Цар – Русь". Ворогом кожної російської людини слід визнати лібералізм, що ґрунтується на іншій тріаді: "невір'я – безначальство – космополітизм". Проголосивши лібералізм головним ворогом як ідеологію, неприйнятну для кожного громадянина Росії, стаття визначає пріоритети чорносотенства в житті та поступі імперії: "Російська державна думка не може не бути суто російською та виключно російською. Ось чому є наївними, якщо не гірше, всі сучасні, досить нерідкі розмови про сотні народів, що нібито утворюють Росію. Велика руська земля не якесь "утворення народів", у тому числі російського, – вона створена лише нашими російськими предками, встелена кістьми російського народу-богатиря" (1903. – 27 июня). Таким чином, чорносотенна ідеологія навіть не визнає національні рухи народів Російської імперії за ворога – для неї просто не існує таких народів, як український, білоруський, грузинський, єврейський та багатьох інших. Завершується стаття нахабними антисемітськими нападами та "рекомендованою літературою", серед якої подаються книги на зразок твору М. Недоліна "Жидовин велик-богатир".

Вочевидь, головною метою цієї публікації та й інших до неї подібних була підготовка ідейного ґрунту до події, що відбулась 10 листопада 1903 р., коли урочисто відкрився Харківський відділ "Русского собрания" – першої легальної монархістської організації, створеної 1900 р. у Петербурзі. Харківський відділ став першим її регіональним відділом [4, 93], ідеологія якого ґрунтувалася на засадах консерватизму, монархізму та російського націоналізму. Склад членів організації був доволі строкатим, але превалював тон консервативної університетської професури та духівництва. Незмінним головою відділу був професор університету А. Вязигін, який добре усвідомлював роль друку в поширенні "справжньої російської ідеології", тому відразу місцеве відділення "Русского собрания" обрало своєю трибуною "Харьковские губернские ведомости", потім створено власний друкований орган – журнал "Мирный труд", протягом існування відділу виходили невеликі публіцистичні брошурки на кшталт "Что необходимо знать каждому русскому человеку?" та ін. [4, 93].

Починаючи з формування харківського відділу "Русского собрания" газета "Харьковские губернские ведомости" фактично перетворюється в друкований орган цієї ор-

ганізації. Зі сторінок видання остаточно зникають матеріали, присвячені українському культурному життю міста, загалом зменшується кількість місцевих новинних матеріалів, історичних та краєзнавчих публікацій. Натомість збільшується обсяг передруків із петербурзьких і московських реакційних видань, майже всі великі харківські статті за 1903–1904 рр. присвячуються діяльності "Русского собрания" та його сподвижника – Братства Озерянської Божої Матері, створеного на початку 1904 р. За такої редакційної програми не міг не погіршитися якісний рівень газети, внаслідок чого її наклад значно зменшився, позбавивши конкуренції з іншим харківським виданням – газетою "Южный край", наклад якої, навпаки, зріс, досягши в 1905 р. 30 тис. примірників. Найяскравіше про якість "Харьковских губернских ведомостей" за редакторства М. Остроумова свідчить той факт, що вже з кінця 1903 р. газету відмовилося передплачувати Харківське товариство грамотності [4, 93].

За першими успіхами "Русского собрания" на Харківщині почалися поразки, організації не вдалося стати визначною політичною силою регіону. Свою роль відіграла непопулярність серед студентської молоді, яка вже 1904 р. прийняла ухвалу бойкотувати А. Вязигіна та М. Остроумова, не записуватися на їхні лекції, вимагати звільнення цих професорів із університету, оскільки їхня діяльність не відповідає вченому званню [1, 106]. Тож і "Харьковские губернские ведомости" втратили повагу читачів. І якщо раніше, поряд з "Южным краем", ці дві газети мали довіру губернської інтелігенції, ґрунтовно висвітлюючи всі прояви тогочасного життя краю та його історію, то ідеологічні засади "Русского собрания" надзвичайно зменшили популярність друкованого органу найбільш консервативної частки суспільства.

Таким чином, 1903 р. слід вважати рубіжним в історії "Харьковских губернских ведомостей". Цього року несподівано обірвані ті прогресивні тенденції у висвітленні української проблематики на сторінках газети, які, починаючи з 1890 р., коли редактором став А. Єфимович, поступово набирали сили. Можна сказати, що 1903 р. газета вступає в свій останній період, коли перестає функціонувати як українське видання, бо нове пожвавлення у висвітленні історії та сучасності краю вже не настане. Але за свою багаторічну історію "Харьковские губернские ведомости" зробили вагомий внесок у культуру не лише Слобожанщини, а й усієї України, і це значення не можна перекреслювати хибами останнього періоду.

1. *Астахов В., Кондуфор Ю.* Пролетариат Харькова в трех революциях. – Х., 1959.

2. *Багалей Д. И., Миллер Д. П.* История харьковской журналистики // История г. Харькова за 250 лет его существования (1655–1905): Истор. моногр.: В 2 т. – Репринт. изд. – Х., 1993. – Т. 2. – С. 788–791.

3. *Головко О. М.* Діяльність Харківського міського громадського самоврядування в 1905 р. // Вест. Харьков. гос. ун-та. – № 385. Сер. 9. История. – Вип. 28. – С. 93–94.

4. *Історія* міста Харкова XX ст. – Х.: Фоліо; Золоті сторінки, 2004.

5. *Сумцов Н.* "Губернские ведомости" как пособие при изучении русской истории и этнографии // Киевская старина. – 1885. – Т. 11. – № 2. – С. 391–398.

6. *Труды XII* Археологического съезда в Харькове. – Х., 1905. – Т. 1. – 480 с.

7. *Харківський* національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. – Х.: Фоліо, 2004. – С. 252–254.

8. *Харьковские* губернские ведомости. – 1902. – Янв.–дек.

9. *Харьковские* губернские ведомости. – 1903. – Янв.–дек.

10. *Хоткевич Г. М.* Спогади з театральної діяльності // Хоткевич Г. М. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1966. – Т. 2. – С. 501–539.

Хітрова Т. В.,
асп.
УДК 070. 486 (477)

Сільськогосподарські часописи Запорізького краю початку XX ст.

У статті розглядаються передумови й основні етапи формування сільськогосподарської періодики регіону. Аналізуються видові характеристики універсальних та спеціалізованих видань для селян у контексті фахової літератури Запорізького краю.
***Ключові слова:** спеціалізована періодика, сільське господарство, Запоріжжя.*

This article searches the reasons and the main steps of formation of the agricultural periodicals in the region. There's an analysis of characteristics of the universal and specialized edition for village population in the light of specialized and professional literature of Zaporizhzhya region.
***Key words:** specialized periodicals, agriculture, Zaporizhzhya region.*

Південь України здавна вважався зразковим сільськогосподарським регіоном і вирізнявся специфікою свого аграрного устрою. Спеціальним законом від 1785 р. Катерина II оголосила, що Південь не знатиме кріпацтва. І хоча у 1796 р. Павлом I кріпосне право тут було запроваджено, воно не встигло пустити глибоких коренів. У результаті, стартові можливості Півдня після селянської реформи 1861 р. виявилися кращими, ніж будь-якого іншого регіону Наддніпрянської України. Великою перевагою стало те, що тут переважало приватне землеволодіння. На території Запорізького краю на початку XX ст. надільні землі становили 40 %, а казенні – до 9 % загальної площі землеволодінь [1, 39].

Переважну частину сільського населення Запоріжжя становили українські селяни, які, за визначенням історика Ф. Турченка, надто дорожили "своєю людською гідністю", щоб іти працювати на шахту чи завод, де вільний українець переставав бути "самому собі паном" [2, 28]. Ця поведінка місцевих селян пояснюється цілим комплексом економічних і соціокультурних причин, що склалися в Україні в останні десятиліття XIX – на початку XX ст. Адже важка промисловість, що інтенсивно почала розвиватись у цей період у південноукраїнських степах, не була продуктом місцевої ініціативи, а насаджувалася "згори" – іноземним капіталом за погодженням із урядовими колами Росії. Відомий земський статистик В. Постников, описуючи селянські господарства Мелітопольського повіту, був вражений незвичайними рисами ментальності місцевих селян: вони не бояться начальства, сміливо вступають у дискусію, відстоюють власні погляди, відверто говорять про власне господарство, його прибутки і витрати.

Окремі факти свідчать, що селяни Запорізького краю досить швидко переймалися національною ідеєю, коли потрапляли під вплив її носіїв. Це, зокрема, констатував на підставі своїх контактів з селянами Олександрівського повіту земський статистик Ю. Павловський. Його висновки переконували у "високому розвитку національної самосвідомості", невіддільності власного життя від існування нації, неабиякому рівні самоосвіти місцевого селянства [3, 7–11]. Високий рівень національної ідентичності місцевих селян зазначав і відомий історик та публіцист Д. Дорошенко: "Селяни Катеринославщини відрізняються від селян, яких я знав на Київщині та й на своїй Чернігівщині, сміливістю, незалежною вдачею, великим почуттям особистої гідності. В значній мірі це були нащадки запорожців, вони зберегли козацьку вдачу своїх предків... Коли я побував на підміських селах Олександрівщини і познайомився з селянами, мене приємно вразила їх національна свідомість, нічого подібного я до цього не бачив, і тому, скажу по правді, я з захопленням пристав до культурно-просвітницької роботи, що велася в селах" [4, 120–121].

Другими за кількістю сільського населення Запорізького краю були німці, які користувалися найбільшими привілеями, оскільки заселялися на степові землі саме з метою аграрного освоєння територій. Німецькі колонії були зразковими у багатьох напрямах: застосуванні сільськогосподарських машин, розведенні високопродуктивної худоби, культурі землеробства загалом. Відзначалися німецькі

© Хітрова Т. В., 2007

переселенці й високим рівнем самоосвіти. Свідченням культурного розвитку колоній була велика увага місцевого керівництва до створення освітніх установ: початкових шкіл, училищ, курсів, різноманітних гуртків, організацій, товариств [5].

Таким чином, тривалий час сільське господарство переважало в Запорізькому краї, цей чинник відіграв вагому роль у процесі етнокультурного й соціального формування місцевого населення. Це позначилося безпосередньо на процесах розвитку періодичного друку в регіоні, вплинуло на особливості формування фахово-професійних видань. Достатньо високий рівень освіти й самоосвіти місцевих селян (здебільшого заможних) сприяв зміцненню видавничих потужностей, розповсюдженню спеціалізованої літератури (періодичної та неперіодичної) серед сільського населення. Тому серед спеціалізованої періодики чи не першими були часописи сільськогосподарського спрямування. Об'єднані спільним цільовим призначенням періодичні видання для селян відрізнялися між собою широтою охоплення тематики. За цією ознакою з масиву часописів можна виділити: 1) універсальні (без конкретизації аграрного фаху); 2) вузькоспеціальні (для конкретних фахівців: пасічників, садівників, виноробів).

Універсальні часописи видавалися для широкого читання, тут друкували інформацію й коментарі про політичні, економічні події в державі та за її межами, культурно-просвітницькі проблеми, юридичні й економічні поради, які розширювали коло селянських інтересів, орієнтували людей у бурхливому потоці подій, сприяли згуртуванню господарів. До таких можна віднести щотижневик "Скиф" (Бердянськ, 1914) і двотижневий журнал "Родная земля" (Мелітополь, 1915). Тематичний спектр цих часописів спрямований на популяризацію інформації пізнавального та порадчого характеру, передусім щодо раціонального ведення господарства, а також про влаштування побуту, профілактики захворювань та особистої гігієни; проводили й активну культурно-просвітницьку роботу (розглядалися такі питання, як освіта та самоосвіта, роль селянства у громадському житті, проблеми виховання молодого покоління). Популярними були рубрики, в яких подавалися юридичні та медичні поради, їх пропонував для місцевого населення журнал "Скиф". Крім того, за допомогою часописів читач постійно був у курсі останніх економічних, політичних, культурних подій не лише краю, а й закордоння.

Інноваційною для сільськогосподарської періодики цього періоду стала рубрика "Молоде покоління" в журналі "Родная земля". Впровадження часописом молодіжної тематики мало позитивні відгуки у місцевого селянства, оскільки матеріли цієї рубрики були пронизані здебільшого просвітницькими ідеями і заохочували сільську молодь до навчання, популяризували народну освіту, тему створення української інтелігенції.

Для часописів вузькоспеціальної тематики характерною була зорієнтованість здебільшого на одному напрямі сільськогосподарської діяльності. Наприклад, щомісячний журнал "Виноградарство, виноделие и садоводство" (Бердянськ, 1914) всебічно розглядав проблеми садівників і виноробів, які є досить актуальними для населення півдня України. Щомісячник "Спутник пчеловода" (Бердянськ, 1912–1913) популяризував практичні знання про пасічництво, бджільництво. Актуалізуючи мету видання, головний редактор у вступній статті писав: "Главная задача нашего журнала определяется самим названием – быть ближайшим и постоянным руководителем начинающих пчеловодов, вносить свет знания в дело пчеловедения дедов-пасечников, и ныне пребывающих во тьме и мирящихся с варварскими приемами" [6].

Існували також часописи, що охоплювали кілька спеціальних тематичних напрямів. Наприклад, щотижнева німецькомовна газета "Der Landvirt" ("Сельский хозяин"), що виходила у Мелітопольському повіті протягом 1908–1915 рр., присвячувала свої сторінки публікаціям науково-популярних статей та повідомлень про землеробство, виноградарство, садівництво, бджільництво, виноробство та шовківництво. Окрім інформації про процес ведення тієї чи іншої справи, подавалися відомості й про фабрики та фірми, які виробляють спеціалізоване обладнання, що використовується в тій чи іншій галузі. Окремої уваги заслуговують матеріали, в яких розглядалася й аналізувалася фінансово-економічна складова ведення тієї чи іншої бізнесової справи.

До поліматичних господарських часописів можна віднести й перше жіноче видання на Запоріжжі, щомісячник "Die praktische Hausfrau" ("Практическая хозяйка", 1912–1915). Передусім друкувалися статті наукового і белетристичного змісту, що безпосередньо надавали інформацію дбайливим господиням із питань домоведення, гігієни, рукоділля, кулінарії, а також вихованню та догляду дітей молодшого віку.

Аналізовані періодичні видання призначалися для різних читацьких груп. Характер-

ною ознакою була чітка орієнтованість на конкретного читача – реальну людину, певної статі, з відповідними знаннями, вміннями, навичками, світоглядом. Отже, цільова аудиторія сільськогосподарських часописів була досить обмеженою, що спонукало видавців-власників постійно шукати різноманітні засоби заохочення читачів передплачувати те чи інше друковане видання, обирати правильну тональність спілкування із читачем, дбати про постійне підтримання цікавості до нього. Так, наприклад, редакція журналу "Скиф" проводила щомісячні майново-грошові лотереї для своїх передплатників, "активних читачів та дописувачів" (1914. – 16 лип. – № 2). Серед нагород поруч із предметами побуту, необхідними селянинові, знаряддями праці, розігрувалися книги, театральні квитки, грошові призи.

Успіх видань зумовлювався дохідливим, простим і ясним способом побудови та викладу матеріалу. Чітко дозоване подання інформації з метою найкращого її засвоєння і запам'ятовування; наявність постійних рубрик, які забезпечували зручність у практичному користуванні часописом; стиль викладу, наближений до побутово-розмовного; манера звертання та загальна тональність спілкування забезпечували популярність часописів серед місцевого населення. І, безперечно, спрацьовувала вміла апеляція до почуттів місцевого селянина – дбайливого господаря, хорошого сім'янина, поважної людини з високими життєво-моральними цінностями.

Крім вищезгаданих видань, велика кількість сільськогосподарської періодики так і залишилась на стадії нездійснених проектів, про що свідчать архівні матеріали. Особливо болісними є згадки про заборону випуску першої українськомовної сільськогосподарської газети Запорізького краю "Рідна хата", яку намагався видавати в Оріхові Д. К. Ярош. Випуск часопису планувався з 1 січня 1910 р. у форматі щоденника, однак видавець вирішив заздалегідь отримати дозвіл і звернувся з клопотанням до губернатора на початку вересня 1909 р. У своєму клопотанні Дмитро Ярош писав: "... мета "Рідної хати" надати сільському населенню популярні статті, що стосуються різних запитів сільського життя: господарювання, релігії, суспільної моральності, науки, історії та природоведення" [7]. Рубрики і тематична структура майбутнього часопису відображені у програмі видання: 1. Статті морально-духовного змісту. 2. Белетристика: оповідання, нариси, вірші тощо. 3. Сільське господарство: землеробство, скотарство, садівництво, бджільництво, статті з питань домашнього ремісництва. 4. Медицина і гігієна. 5. Історія і природознавство. 6. Вісті: за кордоном, по Росії, по Малоросії; 7. Суміш: гумор і сатира. 8. Відповіді на запитання читачів. 9. Об'яви.

Загальне негативне ставлення місцевої влади до української періодики у цілому, навіть, незважаючи на те, що для 70 % сільського населення Запорізького краю рідною була українська мова, губернатор заборонив випуск газети. Аргументом до такого рішення були отримані свідчення від Бердянського повітового справника, який повідомляв, що моральні якості та політичні переконання Ярош сумнівні, а крім цього, він тяжко хворий на параліч ніг. Висновок губернатора від 23 жовтня 1909 р. був категоричний – "випуск "Рідної хати" не дозволити, Д. К. Ярошу відмовити" [6].

Не судилося здійснитися і проекту видання "Сельскохозяйственного листка" (1912), запланованого О. Ф. Новицьким у Бердянську. Причиною стала "добровільна й самостійна відмова видавця" – таке формулювання наявне у звіті губернатора від 21 квітня 1912 р. [8]. Ймовірною відмовою від виходу у світ послужило матеріальне становище; певно, видавець порахував витрати й прибутки і вирішив не ризикувати, або не побачив реальної перспективи нового видання.

Підсумовуючи дослідження, слід зазначити її вагому роль у просвітницьких процесах місцевого селянства, пов'язаних не лише з популяризацією новітніх знань у сфері аграрного розвитку регіону, а й духовним та культурним вихованням народу, що виявлялось у заохоченні до навчання сільської молоді, поширенні народної освіти, формуванні української інтеліґенції серед різних прошарків населення.

1. *Земледельческий* центр и Юг Росси. – СПб., 1911.

2. *Турченко Ф. Г.* Південь України напередодні Першої світової війни // Наукові праці історичного факультету Запоріз. держ. ун-ту. – 2004. – Вип. XVII. – С. 7–47.

3. *Павловський Ю.* Спостереження і враження земського статистика // Літературно-науковий вісник. – 1902. – Т. XVII.

4. *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки). – Вінніпег, 1949. – 167 с.

5. *Хітрова Т. В.* Місце і роль преси національних меншин в системі періодики Запорізького краю (1904–1920 рр.) // Масова комунікація в Україні та інформаційний виклик XXI ст.: Тези доп. міжнарод. наук.-практ. конф. – Д., 2005.

6. *Спутник* пчеловода. – 1912. – 12 січ.

7. *Державний* архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26, оп. 3, спр. 698, арк. 4.

8. *Там само.* – Оп. 2, т.1, спр. 1602, арк. 7.

Сидоренко О. І.,
ж-ст
УДК 070 (477) (09) "XX"

Розповсюдження київських українськомовних часописів початку XX ст.

У статті на основі архівних документів розглядаються умови видання київських українськомовних газет і журналів початку XX ст., особлива увага звертається на боротьбу редакторів і видавців за підвищенням накладів періодичних видань.
Ключові слова: *українська преса, наклад, цензура, конфіскація.*

The article deals on the circumstances of the Ukrainian national periodicals editing, the main attention is given to the possibilities of overcoming censorship and increasing of the circulation of the Ukrainian media in Kyiv at the beginning of the XXth century.
Key words: *Ukrainian periodicals, circulation, censorship, confiscation.*

Українська національна преса Східної України особливо активно почала досліджуватися наприкінці XX ст., коли з'явилися публікації на основі архівних матеріалів, зокрема книга І. Крупського [5], була перевидана на батьківщині "Історія української преси" А. Животка [3]. Комплексні умови функціонування періодики в Російській імперії, правове регулювання складних стосунків влади і преси з акцентом на діяльності цензурних комітетів та вивчення творчих біографій цензорів послідовно досліджують сьогодні російські вчені [1]. Натомість до залучення архівних матеріалів в українських розвідках про національну пресу початку XX ст. найчастіше звертаються історики, а не журналістикознавці; свідчення цього – низка дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата історичних наук (І. Крупський, М. Романюк, Г. Рудий, І. Гребцова, В. Гутковський, О. Березовський та ін.).

Матеріали історичних архівів Росії (передусім у Санкт-Петербурзі) й України (насамперед у Києві) зберігають документальні факти й дати про діяльність преси, справжні імена редакторів, видавців і співробітників, точні цифри тиражів, кількості передплатників, собівартості газет і журналів, а також штрафів, вилучень (конфіскатів), повідомлення про заборони, арешти, переслідування, закриття часописів. Ці матеріали – невід'ємна частина історії журналістики на українських землях. Мета цієї статті – з'ясувати становище київської українськомовної преси початку XX ст. ("Громадської думки", "Ради", "Рідного краю", Боротьби", "Маяка", "Шершня", "Молодої України" та ін.) на підставі архівних документів.

Поява після довгих років драконівських заборон українського друкованого слова можливості видавати газети і журнали рідною мовою активізувала громадських діячів України й у царині видавничої справи. У різних містах робилися заяви про намір видавати часописи українською мовою на підставі Маніфесту 17 жовтня 1905 р. Першу щоденну політичну, економічну і літературну газету "Громадське слово" видавець Є. Чикаленко планував видавати накладом 100 тис. примірників (вартість одного номера – 1 коп., передплатна ціна на рік – 3 крб.) [11, 340]. Але часопис, як відомо, не був дозволений київським губернатором, натомість вийшла в світ "Громадська думка", що зібрала невелику передплату й друкувалася у кількості 3700 примірників (№ 1 від 31 грудня 1905 р. мав наклад 5 тис. примірників, а передплатників на 1906 р. було всього "коло тисячі"). А її наступниця – "Рада", що з'явилася після заборони "Громадської думки", – мала того ж таки 1906 р. ще менший тираж – 2600 примірників.

Відомий сатирично-гумористичний тижневик "Шершень", що друкувався кількома фарбами, мав 5 тис. примірників. Та й цього було замало, щоб зводити кінці з кінцями. Зрештою, на 26 номері видання журналу зупинилося. Щодо цього не було ніяких адміністративних заборон – він помер, як кажуть у таких випадках, своєю смертю 14 липня 1906 р. У прощальному слові редакція писала, що вона припиняє на певний час видання журналу, а за сприятливіших умов поновить його (1906. – № 26).

Цікаві спостереження щодо географії та шляхів розповсюдження української преси

© Сидоренко О. І., 2007

можна зробити, звернувшись до історії конфіскації, скажімо, четвертого номера київської газети "Боротьба", наклад якої становив 3100 примірників. Наглядач старокиївської дільниці занотував у рапортах: "... отправлено в разные города по почте и по железной дороге 1600 экземпляров, а остальные розданы по киоскам". Того ж дня, коли надруковано тираж "Боротьби", жандармам вдалося конфіскувати "в складе книг и журналов Компанийца, Крещатик, 54, десять, из числа полученных 150 – распродано 140 номеров; в киоске Якубовича, на Фундуклеевской улице, ... один из десяти экземпляров. Девять продано разным лицам, ... 4 экземпляра конфисковано было в киоске Рудневой, заявившей, что она "получила из склада Компанийца всего лишь пятнадцать экземпляров названной газеты "Боротьба" [6, арк. 253].

Подібні вилучення тиражу характерні й для неполітичного видання – кооперативного часопису "Маяк", що виходив у Києві. Так, архівні документи зафіксували факти: 25 квітня 1914 р. околоточний наглядач старокиївської поліційної дільниці Зеленський прибув до редакції "на предмет конфіскації № 15 від 24 квітня", при цьому був присутній секретар журналу, студент Київської політехніки Аристарх Терниченко. Він засвідчив, що віддруковано 2 тис. примірників, із яких 1731 екземпляр надіслано передплатникам, а частково роздано вуличним продавцям у роздрібну торгівлю, решта 269 примірників знаходяться у приміщенні редакції. Того ж дня поліція відібрала у книжковому магазині "Час" на вул. Фундуклеєвській, 53 ще 23 журнали, а у рознощиків – 52 примірники [8, арк. 12].

Контроль над українською пресою в Росії на початку XX ст. набирав особливих обертів: велося стеження за передплатниками національних видань, зокрема щоденних газет "Громадська думка" і "Рада". Існують свідчення передплатників, занотовані в редакційній пошті: "Тепер донесли справникові, що я передплачую "Раду". Слово "Рада" викликає у них великий жах, що вони дивляться на мене як на анархіста. Почалося вже слідство з приводу сієї справи"; "Тепер, коли я виписав "Раду", пішли спроси та допроси – нащо виписав "Раду", а не іншу газету, з якою метою, хто порадив і т. д. Кілька разів навідувався урядник, приїздив і пристав" [4, арк. 1]. В дописі на сторінках київського щоденника також зазначено: "Контора "Громадської думки" одержала від свого передплатника із Олександровська листа, в якому він пише, щоб не висилали йому нашу газету, бо справник її конфіскує" (1906. – 24 трав.).

Є. Чикаленко записав у "Спогадах": "... Після заборони "Громадської думки" по всій Україні", мало не у всіх її передплатників зробила поліція труси, багатьох заарештувала і тим стероризувала, залякала їх" [11, 355–356]. Проти національної преси повстала й думка "вищих класів суспільства": "пани, панки, заможні козаки, священики страшенно обурювалися" на українську газету та її зміст; земства "не допускали" її в свої інституції, попи не дозволяли дякам і вчителям передплачувати її, поліція забирала газету в сільської інтелігенції. Один із читачів, земський страховий агент, свідомий українець написав, що "Громадська думка" обходиться йому не 4 крб. на рік, а 16, бо він змушений передплачувати ще монархічного "Киевлянина" за 12 крб., щоб його не вигнали з посади [11, 358].

Не беручи навіть до уваги той факт, що окремі номери газет і журналів за рішенням суду конфісковувалися, українська преса взагалі була збитковою. Є. Чикаленко занотував у щоденнику з приводу припинення видання місячного журналу "Нова громада" таке: "Вона нам дала за рік більше 10 тисяч карбованців дефіциту і ми вирішили далі її не видавати". Те ж саме можна сказати й про інші українські часописи. Олена Пчілка (О. Косач) писала М. Сумцову 31 жовтня 1909 р.: "Когда я начинала издавать "Мол(оду) Укр(аїну)", мне говорили, что это прекрасно, что именно мне надо заняться этим; да и теперь, когда я говорю, что, вероятно, дефицит заставит меня прекратить издание "Мол(одої) Укр(аїни)" в 1910 г., все очень огорчаются и говорят, что дело было бы очень печально, если б умерло "такое важное для нас дело!" А между тем – в печати гробовое молчание и ... "Молодая Україна" имеет 30 подписчиков! (не 300 даже, а 30!). Ведь это при "30 мільйонах нашої української людності" очень уж мало: по одному подписчику на миллион!.." [10].

У порівнянні з київськими російськомовними газетами "Рада" мала досить малий тираж: у 1912 р. – 3500 примірників, при цьому: "Киевская мысль" – 42 тис., "Южная копейка" – 34 тис.; 1913 р. "Рада" мала 4 тис., "Киевская мысль" – 47 тис., "Южная копейка" – 50 тис.; навіть польська газета "Dziennik Kijowski" друкувалася в кількості 6500 примірників [7, арк. 120].

Загалом становище української преси в цей час було "надто скромним", адже у 1913 р.

лише поодинокі часописи, що сповідували національні ідеї в Східній Україні, досягали тиражу 2 тис. ("Літературно-науковий вісник" і "Маяк") чи 1 тис. примірників ("Рідний край", "Рілля", "Сяйво"). Ще гіршою була ситуація у редакціях дитячого журналу "Молода Україна" (450 примірників), літературного журналу "Українська хата" (600), педагогічного часопису "Світло" (800), наукового видання "Записки Українського наукового товариства" (750) [7, арк. 120 зв.]. Таким чином, середній наклад українськомовної газети чи журналу в цей час на території Росії становив приблизно 1500 примірників.

Звісно, ці показники змінювалися кожного року, але не завжди на користь української преси. Яскравим зіставленням служать дані, задокументовані у звіті Київського тимчасового комітету у справах преси за 1914 р. Всього в Києві виходило 96 періодичних видань, у зв'язку з введенням воєнного стану було зупинено 31 газету й журнал (тобто третю частину), серед них виявилася більшість української періодики ("Рада", "Маяк", ЛНВ, "Дзвін", "Українська хата", "Світло", "Наша кооперація" та ін.). Середній загальний тираж російськомовної преси становив у 1914 р. 339250 примірників, українськомовної – 24070 (20 видань), польськомовної – 14 900 (3 видання), чеської – 2600 (2 видання) [9, арк. 52 зв., 53]. Найпотужнішою вважалася традиційно "Киевская мысль" – 80 тис. примірників.

Українське громадянство, у більшості своїй відучене за довгі роки штучного стримування національного друку від читання газет і журналів рідною мовою, не змогло підтримати в зародку українську пресу, в тому числі й фінансово. Вона трималася, животіючи, завдяки коштам таких подвижників, як Є. Чикаленко (він навіть інших повчав, що "любити Україну треба ... до глибини своєї кишені"), В. Симиренко, Олена Пчілка (О. Косач), В. Леонтович та ін.

З іншого боку, лише патріотично-добродійна налаштованість свідомих видавців і редакторів допомагала утримувати українські часописи від безслідного зникнення. Постійне цензурне втручання, адміністративні штрафи, конфіскати окремих матеріалів чи номерів, обшуки, переслідування та арешти співробітників, примусове закриття періодичних видань – цілий комплекс каральних заходів фактично перешкоджав розвиткові преси на всіх теренах Російської імперії. Це, у свою чергу, "відлякувало" читачів від непостійних, "підозрілих" видань; такі жорстокі умови не давали змоги підвищувати тиражі, розраховувати на сили передплатників – малозабезпеченого українського народу (передусім селянства, робітників, учителів, лікарів, дрібної інтелігенції).

Неодноразово редакції українських часописів змушені були вибачатися перед своїми прихильниками за несвоєчасний або обмежений вихід у світ. Так, місячник "Вільна Україна" сповіщав своїх передплатників і читачів про "тяжкі репресії "ліберального" міністерства д. Столипіна" проти вільного, незалежного друкованого слова, саме тому, як повідомляв київський тижневик "Рідний край", петербурзький український журнал не мав можливості випускати в світ своєчасно чергових чисел (1908. – № 34). Часопис "Рідний край" не раз повідомляв про "пильний трус" у редакції щоденника "Громадська рада", вилучення багатьох рукописів, арешт співробітників, "запечатання приміщення редакції" (1906. – № 34). Тижневик з обуренням констатував: "Трусять! В Черкасах Київської губ. поліція зробила трус у передплатників "Громадської думки". Спитать би їх, чого вони шукали" (1906. – № 36).

За таких умов підозрілості, стеження, вилучення передплати, переміщення з посади – тобто всієї тієї значної "пресії адміністрації", за словами редактора і видавця Є. Чикаленка, українським виданням залишалося тільки "животіти". Навіть тоді, коли не заборонялося видавати, то заборонялося передплачувати і читати. Це був жорстокий вирок імперської держави національній пресі.

Дописувач Т. Татарин опублікував у "Рідному краї" кореспонденцію "Українські часописі на селі", називаючи основні причини, що перешкоджали розвиткові української преси, зокрема й нарощуванню її тиражів. Це сім основних перешкод: "А) українська преса ще молода й мало кому відома на селі; б) Брак національної свідомості, безпросвітна селянська темнота; в) Адміністраційна заборона продавати по селах поступові українські часописи; г) Сьогочасна "обрусительна" школа і обмосковлена селянська інтелігенція; 9) Заборона взагалі українських газет; е) Кепське економічне становище селян; д) Довговічня неволя українського народу, яка і приголомшила всяку віру й надію в друковане слово" (1906. – № 40).

Тож доводилося сподіватися на майбутні часи, коли українська преса справді матиме міцні позиції в суспільстві, підтримку читачів і видавців, професійні сили для створення

конкурентноспроможної періодики. Оцінюючи становище української преси після революційних зрушень 1905 р., С. Єфремов зазначав: "Коли б з часів "Основи" не перервано було нитку періодичної преси, то досі ми напевне б мали велику газетну й журнальну літературу й не доводилось би це діло починати наново по 40 роках мовчання з такими труднаціями, як тепер. А була б преса, хоча б навіть в межах загального цензурного "Устава", то картина нашої національної справи мусила б стати зовсім інакшою. За цей час ми виробили б принаймні традиції власної преси, виховали б робітників для неї, привчили б читачів до рідного слова і з усієї цієї зброї скористались би зараз, скоро слушний час наспів..." [2, 121].

1. *Власть* и пресса: К истории правового регулирования отношений (1900–1917): Хрестоматия. – М.: Изд-во РАГС, 1999; *У мысли* стоя на часах... Цензоры России и цензура / Под ред. Г. В. Жиркова. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2000; *Жирков Г. В.* История цензуры в России XIX–XX вв.: Учебн. пособ. – М.: Аспект Пресс, 2001.

2. *Єфремов С.* Відгуки з життя та письменства // Нова громада. – 1906. – № 1. – С. 118–128.

3. *Животко А.* Історія української преси. – К.: Наша наука і культура, 1999.

4. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. XXXVI, спр. 250.

5. *Крупський І. В.* Національно-патріотична журналістика України: (Друга половина XIX–перша чверть XX ст.). – Львів: Світ, 1995.

6. *Центральний* державний історичний архів України. – Ф. 295, оп. 1, спр. 7.

7. *Там само.* – Спр. 439.

8. *Там само.* – Спр. 579.

9. *Там само.* – Ф. 318, оп. 8, спр. 2564.

10. *Там само.* – Ф. 2052, оп. 1, спр. 582.

11. *Чикаленко Є.* Х. Зібр. тв.: У 7 т. – Т. 1: Спогади. Уривки з моїх спогадів за 1917 р. – К.: ТОВ компанія "Рада", 2003. – 432 с.

Хоню В. В.,
к. філол. н.
УДК 070:655.1(477)

Публіцистичні виступи співробітників видавництва "Вік" (1894–1919) у контексті формування засад національно-культурної діяльності в Україні

Досліджено напрями і форми видавничої і науково-публіцистичної діяльності співробітників видавництва "Вік" у контексті взаємовпливу книговидання і періодики, становлення засад національно-культурної діяльності в Україні.
Ключові слова: *історія видавничої справи в Україні, культурно-наукова діяльність українських видавців, просвіта читачів, взаємозв'язок видавничої справи і періодики.*

It was analyzed basic forms (styles) and directions (problematic) of publishing House "Vick" collaborator's socio-political, cultural and scientific activity. It was estimated their investment to the formation of national-cultural activity in Ukraine.
Key words: *history of book-publishing in Ukraine; cultural and scientific activity of ukrainian book-publishers; enlightening the public; interrelationship between a book-publishing and periodicals.*

Потреба належного поціновування внеску українських видавців кінця XIX – початку XX ст. у формування національної самосвідомості українства нині є нагальною, у тому числі через своєрідну "повторюваність" ситуації, адже сучасні проблеми націє- і державотворення багато у чому подібні до тих, які доводилось розв'язувати громадсько-політичним і національно-культурним діячам означеного періоду.

Діяльність київського видавництва "Вік" (1894–1919), одного з чотирьох найбільших тогочасних видавництв, припадає на важливий період історії: саме тоді було закладено підвалини пізніших процесів, започатковано тенденції загальнонаціонального та культурного розвитку українства. Книжкова продукція видавництва мала реальний вплив на широкі читацькі кола, водночас науково-просвітницька, публіцистична і соціокультурна діяльність його співробітників відіграла значну роль у підвищенні національної свідомості українського громадянства.

Метою розвідки є визначення ролі співробітників видавництва "Вік", зокрема С. Єфремова та О. Лотоцького, у формуванні засад національно-культурної діяльності в Україні. Завдання дослідження: виокремити і проаналізувати головні напрями і форми активної роботи видавців, у тому числі публіцистичної; проаналізувати головні проблеми, порушені в публіцистичних виступах співробітників видавництва; оцінити значення репертуару видавництва "Вік", а також зусиль щодо популяризації української літератури і мови, роз'яснення потреби читання, відстоювання інтересів українства тощо. Матеріалом дослідження є книжки під маркою видавництва "Вік", публікації в тогочасних періодичних виданнях, зокрема часописах "Киевская старина", "Літературно-науковий вісник", "Рада".

Розпочавши роботу як видавничий гурток, "Вік" перетворюється на впливове видавництво, яке, згуртувавши навколо себе значні творчі сили, активізує у своїй діяльності різноманітні функції книговидання – від суто інформативної до популяризаторської і культурно-просвітньої. Загадом діяльність видавництва "Вік" підпорядковувалась головним завданням, які постали перед співробітниками: підняти українське книговидання на належний рівень, подати найкращі зразки українського друкованого слова, виховати власного читача, сприяти розвиткові українства як свідомого й життєздатного національного утворення.

Важливість діяльності співробітників видавництва увиразнює загальний стан того-

© Хоню В. В., 2007

часного суспільства, труднощі не лише видавничої, а й будь-якої свідомої роботи "на ниві українства". Численні утиски з боку державних і цензурних установ, політика Російської імперії загалом спричинили гальмування розвитку важливих національно- і соціоформуючих процесів у суспільстві, у різний час викликали інерцію українського середовища, загальний стан депресії, навіть серед найбільш активної частини національно свідомого громадянства.

Не кажучи вже про школу, "положение которой в данном отношении представляется вполне безнадежным", навіть за умов домашнього виховання, "украинские дети лишены возможности читать книги по своему языку наиболее приспособленные к их пониманию", так само, як "...малорусские писатели почти лишены в России права пользоваться своим языком, а малорусская интеллигенция лишена своей литературы, лишена возможности какого бы то ни было ясного выражения своих мыслей" [20].

Українські автори змушені були писати виключно для себе, чи то для власних дітей, друкованими літерами. Один лише факт зі сповіді Щоголева, який писав тільки для власних дітей, а коли їх не стало, то й не стало причини чи то спонуки для письменницької праці, за словами Єфремова, наведеними у передмові до книги Б. Грінченка "Сонце сходить" (1914), "може кинути нам ясний сніп жахливого світла на всю ту страшну добу, що до такого роспачливого становища довела була свідомих людей на Україні. Здавалося, по-просту нічим було жити свідомій людині, не було повітря, щоб дихати, не було грунту під ногами. Лишалося або тікати од рідного краю, дезертирством приспавши свою національну совість, або живцем лягати в домовину, пускатись одразу на дно, усіх надій одцуравшись на щастя й розвиток рідного краю..." [6, 8–9]. У таких умовах непевності й задухи тогочасні видавці, у тому числі співробітники "Віку", продовжували видавати українську книгу, намагалися, так чи інакше, обминаючи цензурні рогатки, створювати й видавати якісну книгу, писану українською мовою.

Досліджуючи наслідки "недоброї пам'яті так званого Емського Височайшого наказу 18 травня 1876 року" [15, 159], а також пізніших розпоряджень, переважно таємних, для української книги того ганебного впливу, що, за винятком незгаяних послаблень утисків, відчували на собі письменники й видавці, починаєш дивуватися не лише тому неприродному станові речей, а й майже надлюдській енергії тих, завдяки кому можливий був найменший поступ у справі видання й популяризації української книги як серед широкого загалу, так і в середовищі української інтелігенції.

Певного поступу можливо було досягти лише за умов одночасного спрямування широкого спектра творчих зусиль на подолання численних перепон для вільного національного і культурного розвитку. Отже, видавнича активність мала поєднуватися з активністю громадсько-політичною, окремими епізодами якої були спільні виступи письменників, публіцистів, науковців і власне видавців проти реакційних дій урядових структур різних рівнів: прийняття й оприлюднення резолюцій із конкретними вимогами щодо послаблення утисків; поширення заяв відповідного змісту; створення письменницьких товариств і фондів, збирання коштів на видання книжок тощо (наприклад, періодичні повідомлення редакції "Киевской старины" про надходження коштів "На образование капитала И. С. Левицкого для издания книг для народа" [16], а також рубрика "Общества украинских писателей", де було опубліковано статут "Общества вспомоществования украинским писателям" [18]). Сюди ж слід віднести створення й обговорення законопроектів, що стосувалися різних ділянок українського руху, зокрема освіти й культури. Відомий, наприклад, законопроект про вживання рідної мови в українських школах, підготовлений О. Лотоцьким.

Характерною рисою тогочасного видавничого руху і науково-публіцистичної діяльності було паралельне публікування гострих громадсько-політичних виступів у вигляді окремих видань і матеріалів у періодиці. Так, деякі видання публіцистичної серії "Наші справи", започаткованої видавництвом "Вік" 1908 р. книжкою С. Єфремова "Літературний намул (Про В. Винниченка)", побачили світ як "відбитки" статей з "Киевской старины", "Літературно-наукового вісника", "Ради" тощо. Серед них – "Фатальний вузол" (1910. – № 10), "Серед сміливих людей. З сучасного письменства" (1911. – № 11) С. Єфремова.

У першому розділі книги "Фатальний вузол" (відбиток з "Ради") автор радить читачам "швидче" прочитати "автобіографічні записки д. Короленка". Зробивши це, читачі "жалувати і нарікати" не матимуть підстав, адже "вже й сама біографія не аби-якої лю-

дини дуже буває цікава, стаючи часто тим фокусом, що збірає в собі проміння інтелектуального життя, розкиданого навкруги себе визначною людиною" [11, 3]. Але не лише заохотити до читання біографії визначної людини мав на меті С. Єфремов. "История моего современника" В. Г. Короленка містить багато повчального і з погляду осягнення ролі непересічної особистості у формуванні національної свідомості суспільства: "на сучасні варіації... недавнього минулого нам навіть натискати доводиться й подкреслювати, якщо ми хочемо мати собі якусь науку з того матеріялу, який оце перейшов перед нашими очима в споминах д. Короленка. Вони дають нам неповний і уривково написаний образ із нашого минулого – то правда, але хто зважиться сказати, що те минуле – все в минулому, що тепер ми спокійно можемо говорити про "странное состязаніе" в нашому житті, як про річ давню, колишню..." [11, 84–85].

Наполягаючи на потребі демократизації "всієї культури", на українізації "всього життя", з чим, власне, українство "повинно вирушити... в свою нелегку... дорогу", автор визнає цю умову за єдиний спосіб "справді поставити хрест над нашим минулим і ліквідувати ту тяжку спадщину, що нам од його досталась...", єдиний шлях, аби "справді розв'язати – не механічно розрубати, а таки розв'язати – отой фатальний вузол нашого життя, що виявляється "страннымъ состязаніемъ" між потребами величезного организма народнього життя та інтересами культурного життя", "помирити їх в одному спільному ходові до вищих і кращих форм життя на нашій Україні" [11, 96]. Єфремов виходить зі свого розуміння "українофільства", яке через "слабість і половинчатість" "як громадський напрям" стало вже явищем історичним (себто певною мірою вичерпало свої можливості), натомість на авансцену виходить "те, що публіцисти того часу (початку 90-х рр. XIX ст. – В. Х.) назвали "свідомим українством" [11, 85]. Задля успіху національно-культурної діяльності "кожен українець" має зосередитись на наполегливій, копіткій і невпинній праці над утвердженням національного ідеалу, "і ні одної рисочки своєї людської натури не викидати по-за межі українства, а тільки тут, на рідному грунті, задовольняти її потреби і сюди ж, на рідний грунт, нести все, що здобув на чужині" [11, 96].

Таким чином, публіцистичні виступи співробітників видавництва – і окремі видання під маркою видавничої серії "Наші справи", і статті у тогочасних періодичних виданнях – ставали трибуною для висловлення своїх думок щодо тих чи інших тенденцій розвитку українства, болючих питань протистояння владі й цензурі, і, у кінцевому результаті, для формування громадської думки, вироблення засад і способів культурно-політичної роботи.

Співробітники видавництва "Вік" зробили наріжним каменем своєї діяльності не абстрактне служіння високим національним ідеям, не самі лише заклики до громадсько-політичної активності. Вони самі стали за ту силу, що мала не тільки подолати інерцію українського громадянства і збудити дійовий інтерес до сучасних йому процесів у всіх сферах тогочасного життя, прищепити народові не лише освіту й культуру, а й дати йому "добре громадянське виховання" [8, 48]. А цього неможливо було досягти без міцної і сталої системи книговидання й книгорозповсюдження. Адже "саме книжка, справжня, солідна книжка, а не летючка, не брошура – становить грунт книжкової продукції, зміцняє його, закладає ті глибокі культурні підвалини, що на них тільки й могли розвиватись і книжкова продукція, і саме письменство" [7], і власне українство як нація, свідома свого "я".

Здавалося б, про який поступ на цьому шляху можна було говорити в ту добу, у ті "недоброї пам'яті 80–90-ті роки минулого століття" [9, 17], і навіть пізніше, коли навіть термін "українське життя" був цілковитим абсурдом через відсутність самого цього "життя" в Росії, "не як певної течії громадської, а як щоденної практики" [8, 324]. Проте колектив видавництва плекав надію на широку і наполегливу діяльність на всіх ділянках українського руху. Незважаючи на фінансові труднощі, на ще більш нездоланні труднощі періодів репресій, заборон та нападів, вони продовжували активну роботу, спрямовану на згуртування навколо себе авторського колективу, докладали великих зусиль задля формування власної читацької аудиторії, продукування якісної книги, що мала довести до свідомості широкого загалу думку про вартісність і життєздатність українського слова і тих художніх витворів, що за допомогою цього слова поставали з-під пера талановитих представників красного письменства. Розпочавши свою діяльність як невеликий видавничий гурток і пізніше перетворившись на справжнє солідне видавництво, "Вік" посів

помітне місце серед тогочасних книговидавничих осередків не лише в підросійській Україні, тобто у так званому "Юго-Западном крае", а й на теренах Західної України, конкуруючи з видавництвами Б. Грінченка у Чернігові, Є. Череповського у Києві, "Благотворительным обществом издания общеполезных и дешевых книг" у Петербурзі, "Українсько-Руською видавничою спілкою" у Львові тощо. Після революції 1905 р. кількість українських видавництв зросла. До того ж центр книговидання переноситься до Києва, де з'явилися такі видавництва, як "Час", "Криниця", "Ранок", "Просвіта у Києві" та ін. [4, Т. 2 / І, 245].

Завдяки діяльності тогочасних українських видавництв не лише зростають кількісні показники книговидання, а й підвищується рейтинг українства у світі. У книзі "За рік 1912-й" (1913) С. Єфремов зазначав: "не вважаючи ні на що – ми все-таки можемо робити навіть огляд тому (українському. – В. Х.) життю, підводити підрахунки, вираховувати баланс. Можемо говорити навіть не тільки про втрати (це вже річ у нас звичайна!), але й про здобутки. Можемо, не вважаючи ні на що, наперекір тим силам, які бажали б, щоб те життя припинилось цілком і не завдавало їм зайвого клопоту... А може почасти навіть через оті саме ворожі сили,.. бо як-не-як, а така тактика супроти українства найдужче, може, сприяє за теперішніх часів популяризації нашої справи, розносить славу про неї навіть там, де може й не почули б нічого про "якесь там" українське питання та українські інтереси" [8, 324].

Успішність діяльності будь-якого книговидавничого осередку оцінюється не лише за кількісними показниками, а й (значно більшою мірою) за тим, наскільки успішно розповсюджується книжкова продукція, і, безперечно, за тими відгуками, які ця продукція має. Яскравим прикладом діяльності видавництва "Вік" є дискусія, викликана одним із літературно-критичних виступів С. Єфремова, статтею "В поисках новой красоты", яка була надрукована спершу в журналі "Киевская старина", а пізніше видана окремою книжкою (1902). Через неоднозначність викладених Єфремовим поглядів та безапеляційність суджень критика стаття викликала значний резонанс. У літературі відомий відгук І. Франка [19], який, зокрема, "підкреслював нерозрізнення Єфремовим у молодій літературній хвилі досить відмінних між собою явищ і, до того ж, надання літературі функцій "публіцистики, соціології і статистики та практичної політики" [3, 94; 10, 336]. Відповісти Єфремову вважали за потрібне Леся Українка (оскільки він посилався на її статтю "Малорусские писатели на Буковине") [10, 57; 12, Т. І, 714] і Гнат Хоткевич, листи якого до редакції "Літературно-наукового вісника" не було повністю опубліковано через надмірну емоційність та задиркуватість автора [14, 43]. Значного розвитку набула літературна полеміка між С. Єфремовим та М. Шаповалом (з одного боку) і М. Євшаном (з іншого), у якій теж визначалися "нові літературно-публіцистичні й навіть наукові тенденції" [1, 463]. Сучасні дослідники Н. Шумило, Е. Соловей, Г. Корбич [21; 17; 14] визнають цю статтю С. Єфремова помітною складовою тогочасного літературного процесу, "своєрідним каталізатором теоретичного осмислення реалізму початку XX ст." [21, 50]. Викликана цим виступом дискусія "на зорі нинішнього століття демонструвала конструктивний підхід до осмислення нових літературних явищ" [14, 41]. Симптоматично й те, що дискусія вийшла за межі України, що є одним із яскравих прикладів практичного втілення однієї з провідних цілей колективу видавництва "Вік". Так, у рубриці "Огляд чужоземної преси" польського журналу "Krytyka" надруковано статтю М. Мочульського [23].

Отже, інтерес до полеміки, викликаної виступом С. Єфремова, був незаперечним, що символізувало пробудження і зростання інтересу до української літератури (і не лише в Україні), сприяючи створенню правдивого образу українства. Важливість дискусії полягала ще й у тому, що вона активізувала літературний процес, до участі в якому залучалися нові покоління українських критиків, літературознавці нової генерації, до якої належав М. Євшан. Отже, створювався контекст спадкоємності українських літературно-критичних традицій, у чому вбачається також реалізація виховної функції книговидання.

Оскільки настав час українству спинатися на власні ноги, пробувати свої сили у відстоюванні власних прав і свобод, то і не дивно, що література й культурно-просвітній рух "ішли у парі" з активністю громадсько-політичною. Цей процес чітко простежується за матеріалами тогочасних періодичних видань, що рясніють повідомленнями про резолюції українських письменників і науковців, різноманітні громадські заходи інтелігенції тощо. Так, "Ки-

евская старина" має постійні рубрики "Документи, повідомлення й замітки", "Поточні вісті" і под.

В одній із таких рубрик знаходимо оповідь про "Юбилей Левицкого в Киеве", що є яскравим підтвердженням нерозривного зв'язку між різними ділянками українського руху. Зокрема, повідомляється: "кроме речей, посвященных собственно юбиляру, много говорилось вообще на тему современного тяжелого положения украинской литературы. Как результат этих дебатов была составлена и подписана резолюция, в которой указывалось, что существующие запретительные против украинского языка распоряжения не только лишают украинскую интеллигенцию возможности выражения своих мнений, но и отнимают у народа единственно возможное средство для проведения знаний в массы – книгу и школу на родном языке, чем поддерживаются тьма и невежество, убивающие духовные силы народа и наносящие вред его экономическому благосостоянию" [22, 23].

За рахунок об'єднання різноспрямованих зусиль – діяльності літературно-публіцистичної, громадсько-політичної, культурно-просвітньої – співробітники видавництва "Вік" досягли певних результатів не лише у царині книгорозповсюдження, а й у тому, що стосується популяризації української книги, налагодження системи книгопоширення, забезпеченння оптимального режиму функціонування системи "автор – видавець – читач". Діяльність видавництва "Вік" відіграла значну роль у розвої українського книговидання, формуванні сталої організації видавничої галузі. Книжки під маркою "Вік" не лише знайшли свого читача серед сучасників, а й виробили певний канон поліграфічного виконання, внутрішнього й зовнішнього оформлення творів українського друку.

Видання серії "Селянська бібліотека" (69 випусків з 1894 р.) сприяли поширенню серед народу знань з різних галузей науки, у доступній формі ознайомлювали широкий загал із найкращими зразками красного письменства. Подібні видання мали прищепити українському громадянству певні традиції читання, виховати смак до українського слова. Крім того, саме ця серія відіграла значну роль у формуванні науково-популярних видань як самостійного виду книжкових видань, у виробленні критеріїв до науково-популярних творів. Видання серії "Українська бібліотека" (23 випуски впродовж 1901–1918), розрахованої на досвідченого читача, покликані були формувати національно свідому інтелігенцію. А найбільш вдалі видання залишилися зразками для наслідування, принаймні для видавців першої половини XX ст., а нині, перебуваючи у фондах найбільших бібліотек, а також у приватних зібраннях бібліофілів, є бібліографічною рідкістю.

Видання публіцистичної серії "Наші справи" (21 випуск упродовж 1908–1918) спричинили прорив у змісті, врівноваживши перші два вектори видавничої діяльності "Віку". Адже призначалися вони для найширших верств читачів, незалежно від соціального статусу і майнового стану. Крім того, ці видання були першими спробами започаткувати новий жанр, ставши першими (як за змістом, так і за формою) достойними книжковими виданнями публіцистичного спрямування.

Здійснене дослідження довело важливість не лише видавничої, а й широкої громадської і національно-культурної діяльності співробітників видавництва. Їх внесок як у популяризацію української мови і літератури, так і в становлення і розширення засадничих принципів національно-культурної діяльності в Україні є, безумовно, вагомим.

Видавнича, громадсько-політична і науково-публіцистична діяльність співробітників видавництва "Вік" (одного з найвпливовіших українських видавничих осередків розглядуваного періоду) мала визначальний вплив не лише на становлення видавничої галузі в Україні. Переживши періоди активізації і затишшя, роки послаблення й посилення утисків і гонінь, які чергувалися з різною періодичністю, починаючи з середини XIX ст., українське книговидання кінця XIX – початку XX ст. на території підросійської України досягло певних результатів у сфері культурного розвою українства, популяризації прогресивних наукових та політичних ідей серед широких мас споживачів культурної продукції, підготувавши ґрунт для нових течій і процесів, створивши тло для нових підходів до розуміння самої історії українства, що пізніше не могло не спричинити реальні наслідки не лише у галузі культури, а й у державотворенні.

1. *Білецький Л.* Головні напрямки української літературно-наукової критики за останні 50 літ. Доповідь на І з'їзді слов'янської філології в Празі (1929 р.) // Єфремов С.

Історія українського письменства. – 4-те вид. – Мюнхен, 1989. – Т. II. – С. 462–464.

2. *В погоні* за новою красою // Літ.-наук. вісн. – 1903. – Т. 21. – Кн. 2. – С. 114.

3. *Довгань К.* Літературно-критичні погляди І. Франка в 1890–1900 рр. // Життя й рев. – 1926. – № 5. – С. 93–102.

4. *Енциклопедія* українознавства: У 2 т. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. – Т. II/1. – С. 245–246.

5. *Євшан М.* Боротьба генерацій і українська література // Слово і час. – 1995. – № 7. – С. 13–20 (Українська хата. – 1911. – Кн. 1–2. – С. 30–48).

6. *Єфремов С.* Борис Грінченко // Грінченко Б. Сонце сходить: Вірші. – К.: Вік, 1914. – С. 3–14.

7. *Єфремов С.* Голод на книжку // Книгарь. – 1917. – Кн. 2. – С. 52–55.

8. *Єфремов С.* За рік 1912-й: Статті, фельєтони, замітки. – К.: Вік, 1913.

9. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – К.: Феміна, 995. – 686 с.

10. *Єфремов С.* Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро,1993. – 351 с.

11. *Єфремов С.* Фатальний вузол. – К.: Вік, 1910. – 96 с. (Серія "Наші справи", № 10).

12. *Історія* Києва: У 2 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – Т. І. – 802 с.

13. *Каталог* виставки пам'яти І. Левицького-Нечуя. 1838–1918–1928. – К., 1928. – 67 с.

14. *Корбич Г.* Іще раз до історії відомої полеміки ("Літературно-науковий вісник" і стаття С. Єфремова "В поисках новой красоты") // Слово і час. – 1995. – № 7. – С 41–44.

15. *Огієнко І.* Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 294 с.

16. *На образование* капитала И. С. Левицкого // Киев. старина. – 1904. – Т. 88. – Кн. I. – Отд. II. – Ч. I. – С. 148.

17. *Соловей Е.* На шляху до синтезу // Єфремов С. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 5–13.

18. *Устав* "Общества вспомоществования украинским писателям" // Киев. старина. – 1905. – Т. 88. – Кн. III. – Отд. I.

19. *Франко І.* Принципи і безпринципність // Літ.-наук. вісн. – 1903. – Т. 21. – Кн. 2. – С. 114–119.

20. *Центральний* державний історичний архів Росії. – Ф. 776, оп. 2, ч. I, спр. 759, арк. 8–10.

21. *Шумило Н.* Гнат Хоткевич проти Сергія Єфремова: до історії відомої полеміки // Рад. літературознавство. – 1988. – № 10. – С. 40–50.

22. *Юбилей* Левицкого в Киеве // Киев. старина. – 1904. – Т. 88. – Кн. I. – Отд. II.

23. *M. Przeglad* prasy obcej // Krytyka. – 1903. – Т. 2. – С. 156–157.

Ковалець Л. М.,
к. філол. н., доц.
УДК 821.161.2 Фед 1/7.093:070 (477.8)

Творчість Юрія Федьковича у висвітленні західноукраїнської періодики початку XX ст.

У статті розглядаються основні публікації про літературну працю Ю. Федьковича на початку XX ст. (перед першою світовою війною) у газетах і журналах Галичини та Буковини. Висвітлюється специфіка цієї тематики.
Ключові слова: *літературна критика, періодика, Буковина.*

The article deals with the main newspaper and magazine publications about Fed'kovych's literary work, which appeared at the beginning of XX century (before the First World War) in periodicals on the territory of Galychyna and Bykovyna. Their specific features and place in the history of science are elucidated.
Key words: *literary criticism, periodicals, Bukovyna.*

Питання про місце й роль періодики в історії федьковичезнавства ще не ставало предметом спеціальних досліджень, за винятком обговорюваного, але так і не з'ясованого до кінця факту діяльності письменника як першого редактора газети "Буковина". Проте це тільки штрих із багатоаспектної, хронологічно й, так би мовити, територіально розлогої теми, яка початками сягає кінця 1850-х рр. і має свої періоди спаду й піднесення, стосується не лише українськомовної періодики: матеріали федьковичівської тематики почали з'являтися в німецько-, польсько-, чеськомовній пресі ще за життя найбільшого поета Буковини і теж, безперечно, варті потрактування. Крім того, проблему створює відсутність зібраної воєдино джерелознавчої бази: покажчики творів Ю. Федьковича та критичної літератури про нього, зазначені в семінарії письменника [10, 164–165], неодмінно супроводяться словом "короткий", отож, не відображають багатоманіття матеріалу і не дають підстав судити про певні, пов'язані з пресою, тенденції в розвитку федьковичезнавчої науки.

А оглядати, вивчати є що; за переконанням дослідників, "небагато хто з дореволюційних письменників міг би похвалитися такою увагою критиків, яка випала на долю Федьковича" [3, 4]. Як свідчать автори праці "Українські часописи Північної Буковини (1870–1940 рр.)", лишень твори Федьковича тут друкувалися у 25 газетах, журналах та альманахах [6, 414]. До того ж були ще публікації іншого плану в буковинській, так само як і в галицькій періодиці, безперечно, розвинутішій завдяки виходові головно у Львові та Коломиї численних газет і журналів, альманахів, календарів, різного роду додатків. Найбільші західноукраїнські міста як "метрополії національного поступу", за висловом В. Качкана, виявилися значною мірою завдяки пресі фактично центрами популяризаторського і наукового федьковичезнавства, з них осягав Буковину та її поета і вибраний читач України підросійської.

Нас у даному разі цікавить Ю. Федькович на сторінках західноукраїнської, точніше львівської та, зрозуміло, буковинської періодики початку XX ст.: саме тоді з'явилися публікації, що спільно з книжковими виданнями забезпечили не тільки остаточне оформлення федьковичезнавства як окремої галузі літературознавчої науки, але і його справжній розквіт.

Успіхи були підготовлені попередніми здобутками: активізацією наприкінці XIX ст. заходів І. Франка, Ол. Колесси щодо повного і критичного видання Федьковичевих творів, а також "гострою, але небезосновною" полемікою щодо походження поета, інспірованою друком у "Зорі" (1892) К. Горбалем Федьковичевих листів до нього, у відповідь на цю полеміку і з'явилася у періодиці низка матеріалів із розлогими студіями Ол. Колесси та Р. Заклинського в центрі. Таким чином, доба "мертвої мовчанки" навколо буковинського автора закінчилася, її заступила доба "прилюдної розмови", лише під час якої могли народжуватись глибші спостереження та істини.

Зазначимо, що матеріали федьковичівської тематики, надруковані у львівських та буковинських часописах початку XX ст., надзвичайно різнорідні. Це і публікації окремих художніх текстів, повідомлення та статті, що стосуються підготовки та виходу у Львові в

© Ковалець Л. М., 2007

1902–1910 рр. чотирьох перших томів (у п'яти книгах) першого повного і критичного видання творів Буковинського Соловія, у складі цього корпусу "Матеріалів до життєписи Осипа Гординського-Федьковича", підготовлених О. Маковеєм, та його ж "Житєписі Осипа Юрія Гординського-Федьковича" (Львів, 1911). Серед газетно-журнального масиву значне місце посідають "роковинні"* статті, документальні джерела, що виступають зразками епістолярної спадщини, чи спогадами Федьковичевих сучасників, чи подорожніми нарисами по Буковинській Гуцулії. І все ж особливу вартісність становлять, на наш погляд, публікації аналітичні, присвячені чи то розглядові окремих Федьковичевих творів, чи всієї його спадщини, але із заглибленням у робітню автора і його складний внутрішній світ. Зупинимось докладніше на найважливіших із цих матеріалів, безумовно, спрямованих на ґрунтовне дослідження життєво-творчої біографії та індивідуальності видатного письменника.

Спершу про ті публікації, що були пов'язані зі згаданими фундаментальними книжковими виданнями. Це передовсім статті А. Кримського "До видання творів Федьковича" (ЛНВ. – 1903. – Ч. 47–48), Д. Лукіяновича "Повна житєпись Федьковича" (Неділя. – 1912. – Ч. 47–48), його ж стаття "Видання Федьковичевих творів і важніші праці про Федьковича" (Ілюстрована Україна. – 1913. – Ч. 5). Особливу цінність серед них має велика розвідка І. Франка "Перше повне видання творів Федьковича" (Діло. – 1901. – Ч. 237, 242, 243, 282, 283; 1902. – Ч. 1), яка не тільки презентувала головний том – "Поезії" – із ґрунтовним викладом плану всього видавничого проекту та розповіддю про "надзвичайно важку і складну редакційну працю... задля багатства матеріалу" [9, 118]. Вражений цим багатством, редактор І. Франко фактично створив "найповніший і найбільш кваліфікований у дореволюційний час огляд поетичного доробку Федьковича" [10, 48], дарма що не завершив статті. Така характеристика, поставши на ґрунті доброго знання текстів і проникливого відчування постової індивідуальності, вперше дала зрозуміти, що Федькович – "великий поетичний талант" [9, 120], уперше продемонструвала невичерпний характер федьковичівської теми; власне, вперше після Б. Дідицького з його передмовою до дебютної збірки Федьковича 1862 р. Франко заговорив про вірші буковинця справді професійно, до того ж із трибуни провідної галицької газети, що відігравала "визначну ролю в нац[іональному] житті Галичини" і тим самим "формувала національно-демократичну думку" [2, 522].

Під впливом "Матеріалів до житєписи...", а також під впливом давнього зацікавлення творчістю буковинця з'явилося на початку століття у ЛНВ (1911. – Т. 55. – Кн. 9) і дослідження М. Євшана, присвячене, за його характеристикою, "одному з найтемніших, а заразом одному з найбільш цікавих епізодів в розвою нашої поезії". Уже на початку автор сформулював правила, що дають змогу літературознавцеві пізнавати кожну, й зокрема цю індивідуальність, – через твори, які треба вміти ч и т а т и, а також через знання "услів'їв його розвою та усеї життєвої атмосфери" [1, 126]. У центрі статті – не позбавлений полемічності, суб'єктивізму, але концептуальний, навдивовижу глибокий як для 22-річного автора естетично-психологічний дискурс Федьковичевого творчого шляху, проведений з урахуванням специфіки цієї конкретної людської сутності та загалом "життєвої атмосфери". Дослідник констатував існування двох виявів літературної особистості буковинця і довів їх нерівнозначність: Федьковича як поета, митця (у ранній творчості) і нижчого за нього Федьковича-літерата, що ним він став пізніше. Поділ, як і вся характеристика, узгоджувалися з Євшановим принципом оцінки літератури як мистецтва слова, його ж ідеєю "самоорганізації духовної сутності національно свідомої індивідуальності митця, постійного її зростання, кристалізації, вдосконалення та, відповідно, мистецького вираження" [1, 5]. Федькович за своєю природою не відповідав такому суворому ідеалу, і М. Євшан, рішучий противник хаосу, тим паче "хаосу в собі", зрозуміло, що поставив на карб буковинському лірникові "нерівновагу його духового організму", яка разом з прикрими зовнішніми обставинами і "прислужилася", мовляв, до втрати Федьковичем мистецького в собі й до "банкротства життєвого".

Оригінальна праця великого естета, видрукувана у найпрестижнішому на той час літературно-науковому виданні (М. Євшан, як відомо, очолював галицьку філію редакції), одразу ж піднесла федьковичезнавчу справу на якісно вищий рівень, хоча сама, з огляду на специфічний ракурс, залишилась у федьковичезнавстві ледь не одинокою вершиною, до якої не дотягнулись сучасники і наступники, про яку тенденційно забули в радянські часи – передовсім через належність автора до Січових стрільців та й через сповідуваний ним естетизм.

Студія М. Євшана про Федьковича, подібно до його ж студій про Шевченка, мала б, як

** Означення запозичуємо в Теоктиста Пачовського, автора праці "Шевченко в присвячених йому віршах" (Львів, 1939). Власне, йдеться про твори, що "повстають і далі повставатимуть з нагоди Тарасових роковин" (с.11).*

нам здається, претендувати в тогочасному науковому та й громадсько-культурному житті на "деструктивну" роль стосовно тих культів Кобзаря й Соловія, які витворилися на Буковині й у Галичині віддавна, а ствердилися остаточно на початку століття і виявлялися найбільше в народних зборах у час роковин та в сумнівної якості деяких "роковинних" статтях; такі культи, виходить, не мали одностайної підтримки в середовищі мислячої інтелігенції, котра усвідомлювала, що "там,.. де культ, святощі, пишне святкування, там немає перевірки, аналізу, вивчення" [5, 35]. М. Євшан пояснював свою позицію аналогічно: "Офіціальне святкування Шевченка не посунуло нас ані кроку наперед, не поставило нас ближче до поета і його думок", проте своїм активним рухом проти течії намагаючись досягнути протилежного – "змалювати образ Шевченка (так само і образ Федьковича, образи інших письменників. – Л. К.) не тільки як поета, але й як л ю д и н и" [5, 49]. Наголосимо, що завдяки цілій низці нових книг, а також і газетно-журнальним виступам І. Франка, М. Євшана, інших дослідників так і не запанував у федьковичезнавстві початку століття офіціоз, більше того, незаперечні успіхи таки "посували" суспільство до найбільшого буковинського поета.

Поступ здійснювало і документальне федьковичезнавство, скажімо, представлене публікаціями невідомих раніше творів буковинця, які підготували В. Щурат (Діло. – 1901. – Ч .3) та І. Франко (ЛНВ. – 1904. – Кн. 1). У матеріалі О. Маковея "Про Федьковича" (Буковина. – 1901. – 9 листоп.) було обнародувано шкільні свідоцтва майбутнього письменника та вперше здійснено переклад з німецької раннього прозового твору Ю. Федьковича "Дон Жуан" (із циклу "Нариси з гуцульського життя"). Крім того, вперше побачили світ із подачі Р. Заклинського датовані 1869 р. Федьковичеві листи до відомого фольклориста М. Бучинського (у статті "Спомини про Федьковича" (ЛНВ. – 1901. – Кн. 1, 2), а також праця О. Маковея "З переписки двох поетів: (Ю. Федьковича й Із. Воробкевича)" (Буковина. – 1909. – 4 берез.). Кращому розумінню ролі письменника як правозаступника селян у сервітутних процесах 1864–1870 рр. сприяла публікація Д. Лукіяновича "Спірні і сумнівні питання в житті Осипа Юрія Федьковича" (Записки НТШ. – 1911. – Т. 104).

Подібна практика виявлення і обнародування на сторінках преси Федьковичевих документів (чи то автографів невідомих творів, чи листів) була запроваджена І. Франком віддавна – ще на початку 1880-х рр., активно повторювана у федьковичівських публікаціях часописів "Товариш", "Житє і слово", ЛНВ; зараз же І. Франко виступив публікатором довго розшукуваного, знайденого в архіві М. Бучинського першого твору з циклу "Дванайціть посланій Ю. Городенчука-Федьковича на цілу соборну Україну". Зі сторінок часописів матеріали першими линули до читача, збагачуючи його і своєрідно продовжуючи посмертну біографію поета.

Зрозуміло, що надзвичайно важливим було і видрукування цінних причинків до епістолярної спадщини Федьковича, що якраз, з огляду на належність видатній творчій особистості, не мала суто приватного значення, а мала значення передовсім "для історії літератури і суспільності" [8, 462]. Зі згаданих першоджерел справді проглядає широкий пласт літературного, громадсько-культурного життя, простягнутого, як-от у листах до М. Бучинського, від Сторонця-Путилова до самого Відня, де той навчався в університеті, опікуючись заодно виданням у столиці Австро-Угорщини Федьковичевих співаника та букваря. П'ять листів є унікальними свідченнями не лише многотрудної історії далеко не приватних намагань буковинця зробити щось "пожиточне" для школи. Рахуючи гроші, запитуючи, "по чому беруть (там, у Відні. – Л. К.) від аркуша звичайного друку прозойов" ("На більше, як на два аркуші, не зможесь мій карман..." [7, 20]), представник погорджуваної нації не почувався бідним, навпаки, перед нами талановитий, активний, повен гідності митець, котрий до всього ж – громадсько-культурний діяч.

І зовсім іншими настроями – цілком суб'єктивними, проте не менш важливими і вартими знання, – виявилося листування між Федьковичем та С. Воробкевичем, уміщене на шпальтах провідної крайової газети, яка насамперед завдяки О. Маковеєві чимало зробила для висвітлення життєво-творчих шляхів свого найпершого редактора і його щирого "товариша по долі".

На початку XX ст. з'явилося в періодиці й останнє гроно різного роду спогадів із Федьковичем у центрі. Зазначимо передовсім уміщені на сторінках львівської щоденної газети "Руслан" (1907. – Ч. 51) згадки письменника, видавця Б. Дідицького, з благословення якого побачила світ перша українськомовна збірка творів буковинця. Особисто не знайомий зі своїм автором, тепер важкохворий, Б. Дідицький у продиктованому тексті зазначив передовсім дуже захопливу реакцію суспільства в той момент, коли воно відкривало для себе Федьковича: скажімо, на одній музично-декламаторській вечірці у Львові при читанні балади "Довбуш" "зібрана публіка – не по які команді, а по власному внушенію... вся враз возстала із своїх міст і так стоячи, якби при співанні "народного гімну", і то не с офіціальним, но с самым ис-

тинным восторгом слухала всего "Довбуша" до кінця" [4].

Спогади ж начальника сторожі скарбової у Сторонці-Путилові Ґустава Кудерни під промовистою назвою "Мій приятель Федькович" (Промінь (Вашківці). – 1905. – Ч. 11–14) пов'язані більше з родинним життям поета, яке, з огляду на своє дотепер суперечливе трактування, вартувало пояснення. Крім того, ще за Федьковичевого життя, поставивши собі за мету "студіювати" незвичайного приятеля, Ґ. Кудерна подав чимало цікавих відомостей, хоча й зінтерпретував Федьковича відповідно до своєї, так би мовити, офіційної, чиновницької соціально-психологічної настанови.

Крім цих спогадів із перших уст, з'явились на початку століття й зібрані Р. Заклинським достовірні, багаті на фактаж "Спомини про Федьковича" (ЛНВ. – 1901. – Кн. 1, 2) та "За слідами Федьковича. Записки з прогульки по Буковині" (ЛНВ. – 1905. – Кн. 9, 10). У першій подано добірку з кількох матеріалів, підготовлених мемуаристами власноруч, а саме: розповідь о. Олекси Слюсарчука про його відвідини Федьковича 1866 р., розповідь М. Бучинського про контакти з Федьковичем і спомини о. Семанюка, який свого часу був дяком у Сторонці-Путилові. Тут нема поспішних узагальнень, тривала часова відстань дала змогу проаналізувати і синтезувати враження, у кожному разі сформувавши свій Федьковичів "еталон", безумовно, узгоджений із "еталоном" загальним.

Композиція іншої праці Р. Заклинського має свою специфіку: на тлі подорожніх нотаток автор, він же інтерв'юер, подає наслідки спілкування з буковинцями (священиками, вчителями, пенсіонованими військовими), котрі свого часу перебували у федьковичівському силовому полі й завдяки своїй пам'ятливості досі там залишались. Таким чином на мемуарному портреті Буковинського Соловія з'явилися нові виразні штрихи, які, однак, майже не стосувалися літератури, творчості. Попри певний "ефект ореола", у згадках про жовнірську службу загалом образ Федьковича не вийшов "лакованим", це живий світ, повен емоцій і свого колориту. Подаючи портретні та інші деталі, але найголовніше – живі людські голоси, Р. Заклинський уперше дав зрозуміти, хто перебував в оточенні поета, яким були рівень розвитку цих людей, їхнє вміння "читати", розуміти і витлумачувати Федьковичеву поведінку і його суть. Загалом же спогади, організовані Р. Заклинським і видрукувані ЛНВ, а потім окремо, безумовно, збагатили федьковичезнавство і всю українську мемуаристику, дарма що ім'я автора як одного з найдопитливіших дослідників буковинського письменника нечасто згадувалося в радянські часи, може, через компрометуючий факт репресованості у 1933 р. його сина, Ростислава Заклинського.

Те, що мемуарний портрет Федьковича, витворений на початку XX ст., був позбавлений густого глянцю, засвідчив найбільше-таки фейлетон І. Франка "Юрій Федькович концертант і прелєгент" (ЛНВ. – 1901. – Кн. XII), у якому подано, мовляв, почуту з уст І. Верхратського історію провалу буковинського письменника як співака, музиканта, а також лектора під час його виступу у Львові на зборах тамтешньої "Просвіти". Барви, якими зображує Франко (і Верхратський) Федьковича, явно згущені: "перевісив ліру через плече", "не грав, тілько попросту крутив корбою", "монотонний бренькіт", голос "грубий, зовсім не вироблений". Усе це не відповідало іншим згадкам, що й дали підстави цілому народові іменувати свого поета лірником. Відвертий недоброзичливець Федьковича, як стверджував О. Маковей, кепський психолог, із Федьковичем, мабуть, несумісний психологічно, І. Верхратський явно гіперболізував нюанси. Але навіщо було І. Франкові, якраз заглибленому у федьковичівські тексти, федьковичівські світи (тривала підготовка першого повного і критичного видання творів цього письменника), спрямовувати на цю пересічну подію яскраве світло і давати привід І. Верхратському, своєму гімназіальному вчителеві, творити спростування під назвою "Злобні видумки Д-ра Івана Франка" (Львів, 1907), залишиться, мабуть, таємницею. З іншого боку, як це не парадоксально, але навіть подана у специфічному ракурсі подія дискредитувала не стільки Федьковича тяжкої львівської пори його життя, коли далеко не завжди хотілося і моглося співати, скільки його надто претензійних опонентів. Таким чином, Федьковичеві мемуаристи змогли виділити в його житті не лише суттєве, значуще, а й випадкове, яке водночас у біографії видатної людини теж, виявляється, примітне.

Важливо, що з початком XX ст., точніше з виходом перших томів повного і критичного видання Федьковичевих писань, настала нова ера в їх дослідженні. Новизна полягала передовсім у тяжінні критики не так до загальних літературознавчих студій (праця І. Франка "Перше повне видання творів Федьковича" – чи не єдиний виняток), скільки до вивчення окремих принципових питань, пов'язаних із творчістю, до скрупульозних заглиблень у тексти, у мистецьку лабораторію письменника. Так, у статті "Дещо про поетичну творчість О. Федьковича" (Ілюстрована Україна. – 1913. – Ч. 5) Д. Лукіянович зазначив як найхарактернішу прикмету віршів буковинського автора їх щирий демократизм: письменник-бо зріс і "стояв непохитно на

ґрунті народної традиції". Об'єктом дуже прискіпливої уваги В. Щурата у його статті, видрукуваній журналом "Світ" (1906. – Ч. 3), виявилась федьковичівська поезія "Сонні мари", значно м'якше поцінована сучасним дослідником В. Погребенником, який, між іншим, справедливо назвав цей вірш таким, що містить "перший в українській літературі малюнок урбаністичного сюжету Венеції" [6, 237]. Генезу і творчу своєрідність чотирьох варіантів однієї Федьковичевої поеми "Шипітські берези" надзвичайно пильно схарактеризував О. Маковей у своїй розвідці, що вперше була видрукувана в газеті "Буковина" (1909. – Ч. 232, 234). Цей же автор у газеті "Руслан" (1912. – Ч. 63–65, 67–68) умістив розлогу ідейно-тематичну студію "З робітні поета (Замітки про Федьковичеві поеми "Киртчалі", "Празник у Такові")". Більше того, на початку століття у федьковичезнавстві окреслився напрям текстологічних досліджень, репрезентований працею В. Бирчака "Замітки про Федьковичеві перводруки (Рік 1862)" (Світ. – 1906. – Ч. 3). Зіставивши автографи деяких творів письменника з їх друкованими варіантами, дослідник із гіркотою підсумував, що "много у творах Федьковича є не Федьковичевого", "язикове тло підмальовано прикметами літературної мови – і то підмальовано в значній мірі редакторами часописей, в яких Федькович містив свої твори". У статті прозвучав також інший тривожний мотив – про небезпеку втрати обдарованою особистістю під впливом соціуму своєї суверенності, а заодно протест проти шаблонів, накидуваних літераторові згори: "Письменник, що жив учора, має нині вже так попсовану мову, чи ж може дивуватися, що в попсованій формі дійшло до нас "Слово о полку Ігореви" та інші давні-давні пам'ятники?"

Подібна полемічна загостреність, власні оригінальні судження, вміння бачити Федьковича не в локальному, замкненому просторі, а в широкому контексті національної і світової літератури, характеризує ледь не кожен названий виступ. Це праці, що якраз не знають шаблоновості, вільний виклад думки у них ґрунтується на досконалому знанні текстів і їх творчої історії, а ще на вмінні ч и т а т и, як того бажав М. Євшан; науковість цих матеріалів позбавлена суворого академізму, натомість емоції, колоритна галицько-буковинська лексика початку століття надають писаному особливого шарму. Тут естетичний критерій, за В. Бирчаком, зумовлений "артистичною красою" Федьковичевих писань, – поряд з увагою до змісту, ідейної суті – домінують, самі ж писання, за О. Маковеєм, "дають нам спромогу заглянути у поетову душу, у той духовий світ, в якім він обертався до смерти". Можна тільки уявити, які злети чекали б на федьковичезнавство, коли б опісля таких очевидних успіхів не постала на його шляху доба радянська з її ідеологічним тиском та шаблонами, провіденційно зауважена в духовному просторі українського народу.

Повторюємо, найважливіші газетно-журнальні публікації початку століття мали принципове значення для федьковичезнавчої науки, точніше, для її утвердження, хоча, з іншого боку, ледь не кожен – і нерозглянутий – матеріал цієї спеціальної тематики, навіть "роковинний", містить раціональні зерна, які теж треба було б зібрати. Безумовно, вибране, справді глибоке й авторитетне не має забутися, його треба передруковувати, залучати в науковий обіг, зрештою, без знання цих напрацювань неможливе створення концепції історії федьковичезнавства.

1. *Євшан М.* Юрій Федькович в світлі нових матеріалів // Критика. Літературознавство. Естетика / Передм. Н. Шумило. – К.: Основи, 1998. – С. 126–135.

2. *Кедрин-Рудницький І.* "Діло" // Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 521–522.

3. *Коржупова А. П.* Юрій Федькович у літературознавчих розвідках // Юрій Федькович в розвідках і матеріалах. – К.: Держвидав України, 1958. – С. 3–26.

4. *Матеріали* до історії зносин галичан з буковинцями: Спомини Б. А. Дідицького про Ю. Федьковича й Із. Воробкевича // Руслан. – 1907. – Ч. 51–52.

5. *Плевако М.* Шевченко й критика. Еволюція поглядів на Шевченка. – [Б. м.]: Червоний шлях, 1924. – 76 с.

6. *Романюк М. М., Галушко М. В.* Українські часописи Північної Буковини (1870–1940): Історико-бібліограф. дослідження. – Л.: Фенікс, 1999. – 428 с.

7. *Спомини* про Федьковича / Зібрав Р. Заклинський; Передр. з "Літ.-наук. вісника". – Львів, 1901. – 31 с.

8. *Франко І.* Лист до А. Ю. Кримського [Львів, середина лютого 1894 р.] // Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 49. – С. 461–463.

9. *Франко І.* Перше повне видання творів Федьковича // Там само. – Т. 33. – С. 116–136.

10. *Юрійчук М. І., Івашкевич З. А.* Юрій Федькович. Семінарій. – К.: Вища школа, 1981. – 231 с.

Хобта О. І.,
к. філол. н.
УДК 94 (477.74): 82: 050 "1915"

Літературні сюжети та образи початку XX ст. (за сторінками одеського вісника "Основа")

Аналізуються літературні пошуки та тенденції, притаманні українській літературі початку XX ст., що відображені на шпальтах вісника науки, письменства та громадського життя "Основа" (1915).
Ключові слова: *літературний процес, вісник, проза, імпресіонізм.*

Literature searches and tendencies, peculiar for the Ukrainian literature at the beginning of the XXth century are analized through the publications on the pages of the monthly "Osnova" (1915), published in Odesa as a scientific, literary and social magazine.
Key words: *literature process, magazine, verse, impressionizm.*

Кінець XIX – початок XX ст. – це період пошуку нових форм у мистецтві: образотворчому, театральному, літературному. В Європі виникають нові мистецькі та літературні напрями: імпресіонізм, символізм та ін., що дістали загальну назву "модернізм". Розвиваються ці напрями і в українській літературі. Характерною рисою літератури цього періоду є пошук нових, художньо досконалих форм. Провідними стають форми малої прози, набуваючи розмаїття модифікацій: новела, етюд, есе, образок. Тут існувала певна закономірність, як зазначав І. Франко: "Новела, се можна сказати, найбільш універсальний і свобідний рід літератури, найвідповідніший нашому нервовому часові, тому поколінню, що вічно спішиться і не має часу, ані спокою душевного, щоб читати багатотомні повісті" [10, 542]. У красному письменстві постали нові таланти, оригінальні індивідуальності, які уособлювали цілковитий розрив із шаблонністю. Літературні пошуки і тенденції, характерні для початку XX ст., знаходять своє відображення в одеській "Основі".

Метою цієї статті є аналіз літературних пошуків та тенденцій розвитку, притаманних українській літературі початку XX ст., відображених на сторінках вісника "Основа". Докладніше про історію виникнення та закриття вісника, національне спрямування публіцистики на його сторінках можна довідатись із попередніх публікацій [11]; журнал неодноразово згадувався дослідниками історії української журналістики (А. Животко, І. Крупський, Н. Сидоренко), а також у контексті історично-культурних подій [4; 5], хоча об'єктом самостійного дослідження не був.

Письменники виявляли себе, видаючи збірки творів або друкуючись у періодиці, збірниках, альманахах, що були складовою частиною літературного процесу кінця XIX – початку XX ст. Національна періодика розвивалася, долаючи політичні й цензурні перепони в Російській імперії, трагічним випробуванням став початок першої світової війни. Російська влада вже на другий день війни закриває "Раду", потім "Українську хату", "Маяк", інші українські часописи. Сподіваючись, що заборона ще не сягнула провінції, гурток ентузіастів звернув погляди на Одесу. Таким чином, у цей складний час на горизонті літературних зрушень з'являється "Основа" – вісник письменства, науки і громадського життя.

Навколо вісника згуртувалися такі провідні письменники, історики, філософи, діячі української культури початку XX ст., як С. Єфремов, С. Русова, Ф. Матушевський, К. Широцький, О. Грушевський, М. Новицький, М. Павловський, М. Ковалевський, М. Грінченко, В. Винниченко, О. Левицький, Н. Романович, В. Леонтович, О. Журлива, Х. Алчевська, Г. Чупринка, П. Тичина та ін. Засновниками місячника були І. Гаврилюк та А. Ніковський. Історик журналістики О. Мукомела зауважує, що за планами редактора та його однодумців – В. Винниченка, С. Єфремова, Ф. Матушевського – журнал мав продовжити напрям забороненого "Літературно-наукового вісника" [5], де вони працювали до його закриття російською військовою владою. Підтримували цю думку і співробітники жур-

© Хобта О. І., 2007

налу "Украинская жизнь", які відгукнулися на вихід вісника такими словами: "Поява "Основи" є для нас радісним передумовником відновлення української періодики... по своєму змісту і характеру "Основа" продовжує традиції "Літературно-наукового вісника" [7].

Зі структурного погляду журнал складався з таких розділів: літературний, публіцистичний, нові книжки. Публіцистична частина журналу була тематично й жанрово розгалужена: літературознавчі, мовознавчі, філософські, культурологічні нариси, спомини, рецензії. Вісник відкривався повістю В. Винниченка "Босяк", в основу сюжету якого покладена тема зубожіння українського села. Критик О. Грушевський наголошував, що ця тема не була для нашого письменства новою, але у цього літератора, на відміну від інших, "се вставлено як окремі факти у велику, загальну систему соціально-економічної еволюції, освітленої при тім з певних поглядів соціального світогляду" [1, 166]. Найбільше письменнику вдавалось "стремління дати не тільки високу техніку, а й високий людський матеріал" у мистецтві, бо, на його думку, "людина – це рух, переживання, це думка, радість, печаль, мрія, страждання, надія", – зауважує літературознавець В. Панченко [6, 628]. В. Винниченко справді схоплював життя на гарячому вчинку.

У центрі уваги літератури XX ст. з'являється особистість. Її зв'язки з середовищем – на другому плані, по суті, це тло, на якому постають складні психологічні процеси духовного і соціального життя, реакції на предметний світ, природу, ставлення інших людей. Особистість – ось справжня нива для пошуків. Таємниці людської душі, внутрішні колізії змальовуються повніше, багатогранніше, в усіх її соціальних, етичних, психологічних вимірах.

Психологічна проза представлена у віснику оповіданнями Н. Кибальчич та П. Вороніна. Надія Кибальчич – одна з найкращих представниць літератури свого часу, яка поклала своє життя на боротьбу зі смертю коханої людини. Про її особисте трагічне життя подавалася розповідь в "Основі" (1915. – № 2). Страдницька доля письменниці простежується й у вчинках героїв її прозових творів. Так, в оповіданні "Не-людські діти" проглядається схильність Н. Кибальчич до написання творів, невеликих за розміром, основою яких став маленький епізод, настрій, враження. Як слушно зауважив О. Грушевський, це – "глибоке, міцне, невмируще ніколи бажання особистого щастя, очікування і розчарування, ясні надії, що з кожним роком більш тратять життя і стають завдяки розчаруванням відірваними від дійсності, хворобливо-яскравими привидами. А там далі апатія, безвихідність, нудьга" [1, 157]. Герої письменниці мають нещасливу долю; їх переслідує самотність, нерозуміння, несприйняття. Не знаходить рідної, близької душі красень-москаль Мирон; нерідний син, він ніколи не відчував родинної любові, всю свою приховану ніжність спрямував на Тетяну. Та добрі люди підказують, що вона тим часом заграє з хлопцями, які їй, вродливій дівчині, не дають спокою. Мирон застрелився, вважаючи це єдиним способом визволення.

Нещасна й самотня вчителька з оповідання "Галина Степанівна". Це жіноча повість, де соціальні, політичні проблеми виступають як тло для розкриття жіночої душі, не завжди прекрасної. Н. Кибальчич однією з перших показала жінку-інтелігентку, сільську вчительку з такого боку. Самота може зробити людину хитрою, підступною істотою. Це глибока психологічна метаморфоза. Критик Є. Федоренко вважає, що письменниця продовжила реалістичний напрям у літературі [8], але це вже новий реалізм, психологічний, якому притаманні риси імпресіонізму.

В оповіданні П. Вороніна "На новій квартирі" відкривається найпотаємніше – інстинкти, про які прийнято мовчати, їх не обговорюють. Герой оповідання відчув тілесний потяг до жінки, яку не поважав. Саме бажання, відразу зникле, – сором для інтелігента Павла. Думка про те, що в основі людських вчинків лежить сексуальний потяг, який переважає почуття поваги, неприємна йому. Стиль П. Вороніна характеризує психологічний аналіз індивідуальних характерів, сфери підсвідомого, що є ознакою імпресіонізму.

На шпальтах "Основи" знайшлося місце і для епістолярного стилю, що не так часто трапляється в українській літературі. "Три листи" В. О'Конор-Вілінської присвячені процесу деградації людини. Всі три листи написані однією людиною, закоханим чоловіком, який щоразу постає ніби в різних ролях: спочатку це студент-борець, тон його палкий, захоплений, він ладен покласти життя за прекрасну ідею; потім, за три роки, вже дисертант-хвастун; і третій лист написаний від імені директора інституту, його тон дратівливий, сердитий, обурений поведінкою молоді, яка дуже багато на себе бере. Тут спостерігається досить популярний художній прийом модернізму – монтаж, який дозволяє

проводити жорсткий відбір і формувати нове мовлення, згущене та високоорганізоване.

Цікавим представником літературної епохи початку XX ст. був Орест Левицький. На сторінках вісника опубліковано дві його історичні повісті "Лиха свекруха" та "Помста загублених". Як зазначав С. Єфремов, "історична белетристика у нас чи не найслабше розоране поле в письменстві. Ще драма ширше користувалась для потреб театру з історичних сюжетів, ще поезія черпала собі матеріал з тієї багатющої скарбниці подій та характерів, а що вже белетристика, то тут ми лишились мало не на тому самому місці, на якому були в середині XIX століття" [2, 518]. Публіцист вважав, що далі "Чорної ради" українське письменство не пішло, інше все – "випадкове, дилетантське, не варте уваги ні з історичного, ні з художнього погляду, і щасливий виняток дають хіба півбелетристичні праці Ореста Левицького" [2, 519]. Він творив у незвичайному для української літератури жанрі. Це історичні повісті, як зазначається в підзаголовку: "Бувальщина. З активів Полтавського полкового суду XVIII ст".

За основу автор брав старі акти чи уривок із документів, на цій підставі виникав художній твір. Новаторська суть белетристики О. Левицького полягає й у тому, що письменник вводить у канву оповіді такі популярні сьогодні жахи. Мабуть, перші в українській літературі такі оголені й прямі. Взявши за сюжет судові справи, автор розкрив таємницю злочину, причини, які штовхають звичайних людей на страшні вчинки, на вбивство, причому рідних людей. У повісті "Помста загублених" читачеві відкривається душа вбивці у всій трагічності, ницості, ганебності. Вбивцю викриває не хто інший, як вмерлі душі, ним же знищені. Незамінний елемент жанру – містика. При цьому автор докладно відтворює історичну дійсність. Цікавим із цього погляду є вирок, який виносили вбивцям рідних: спочатку їх тягали по базару, а потім зашивали у мішок разом із собакою, кішкою, вужем, півнем і топили ("Лиха свекруха"). На жаль, спадщина Л. Орленка дуже мало висвітлена й досліджена в нашому літературознавстві.

По-новому розкрився на сторінках "Основи" Д. Маркович, названий О. Грушевським "письменником села". Літератор виступив із символічною мініатюрою "Мій сон", у центрі якої – український селянин, скривджений російськими поліцаями у власному будинку. "Образа безконешна" наскрізно пронизує твір. Образи-символи сну дуже прозорі: герой – народ український, закрили рота – заборонили пресу, будинок – це Україна-ненька. Образ будинку – дуже поширений хронотопний символ, передусім це фортеця, що оберігає людину, втрата цієї захисної споруди, власного муру подібна до смерті. Творчість Д. Марковича критики відносять до реалістичного напряму в літературі [8, 16]. Але на сторінках "Основи" автор постає експериментатором, використовуючи модерністські прийоми: це й обраний жанр – мініатюра, і символічне мовлення, і гостро соціальний, напружений сюжет.

І. Франко, аналізуючи прозу кінці XIX – початку XX ст., писав, що нова белетристика – "се незвичайно тонка філігранова робота; її змагання – наблизитись скільки можна до музики" [9, 524]. Ці слова влучно характеризують "Карпатські етюди" Н. Романович. Твір складається з двох частин. Кожна деталь і вислів містять у собі певний зміст, часто звучать символічно, набуваючи самостійного значення. Перший етюд "Добрий вечір" – це музика життя, п'янка пісня щастя людського, незважаючи на тяжку працю і "рід хлопський". Другий етюд "Вивчив сина" здається цілком протилежним першому, бо змальовує крах усіх мрій уже старого батька, мрій виплеканих і пронесених через усе життя. Письменниця використовує засіб контрасту: білий і чорний етюди. Як наголошено літературознавцем Н. Калениченко, "засіб контрасту в літературі XX століття спеціально культивувався" [3, 175]. У творі Н. Романович відчутна фрагментарність, етюдність у відображенні дійсності, що є характерною рисою імпресіонізму.

Поезія у віснику представлена такими поетами, як Г. Чупринка ("Остуда", "Поезія", "По звуку", "Настрої", "Боротьба", "Зміст краси", "Юному другові"), Х. Алчевська ("Лісова яблуня"), П. Тичина (інтимна лірика), І. Шокодько ("Де ж судія?"), О. Журлива ("Осінь"), Л. Старицька-Черняхівська ("Великий погреб"). Основними мотивами їхньої інтимної лірики були смуток, неспокій, страх утрати. Скажімо, в "Остуді" Г. Чупринка писав: "Огонь буття – впав смертельно, потупив огні блискучі, пов'ялив квітки пахучі, Що ростив я, Що пестив я Так ретельно (1915. – № 2).

У ранніх поезіях П. Тичини переважало почуття закоханості, світла; про це свідчать такі рядки, надруковані в одеському місячнику:

Душа моя – послухай!
Як яблуня в цвіту.
Моє життя, – кохана, –

Мов срібнотканний сон.
Десь на дні мого серця
Заплела дивну казку любов (1915. – № 3).

Та поряд із закоханістю П. Тичини вчувалися й неоднозначні почуття туги за сонцем, високостями ідеалу, чистою красою Х. Алчевської, сплетені з ідеєю неможливості щастя. Поетеса інтерпретувала їх через образ яблуні, яка росла над проваллям і мріяла про струмок унизу, але потрапляє до нього вже мертвою, знищеною бурею (№ 2). Громадянська лірика відображена в журналі тематично багатогранно: відчувається злам епох, війна, заборона української преси. Від туги за народним щастям настрій ліричного героя іноді переростає в заклики до боротьби.

Отже, на сторінках вісника відобразилось усе розмаїття жанрів, притаманних українській літературі початку XX ст.: психологічні оповідання, епістолярій, нариси, історична белетристика, символічно-алегорична мініатюра, етюди, поезія. Характерною рисою літератури на зламі епох став пошук нових, художньо досконалих форм. Провідними вважаються форми малої прози, що набувають нових модифікацій: новела, етюд, есе, образок тощо. Одеська "Основа" стала гідним продовженням львівсько-київського місячника "Літературно-науковий вісник" – справді всеукраїнської трибуни, фактично єдиним виходом творчої енергії українських митців, відображаючи невпинний процес розвитку української літератури початку XX ст., пошуки нових форм, прийомів і засобів вираження, проявів психологічного реалізму, імпресіонізму, символізму.

1. *Грушевський О.* З сучасної української літератури. – К., 1918. – 207 с.

2. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. – 688 с.

3. *Калениченко Н. Л.* Українська література кінця XIX – початку XX століття: Напрями. Течії. – К.: Наук. думка, 1983. – 256 с.

4. *Мисечко А. І.* Товариство "Українська хата" в Одесі // Записки історичного факультету. – О., 1998. – Вип. 7. – С. 95–98.

5. *Мукомела О.* Ніковський Андрій Васильович // Українська журналістика в іменах. – Л., 1994. – Вип. 4. – С. 191–196.

6. *Панченко В.* Будинок з химерами: Творчість В. Винниченка 1900–1920 рр. у європейському контексті. – Кіровоград, 1998. – 115 с.

7. *Украинская* жизнь. – 1915. – № 11 / 12.

8. *Федоренко Є.* Літературний процес періоду революції та національного визволення України початку XX сторіччя // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. – К.: Рось, 1994. – С. 3–21.

9. *Франко І.* З останніх десятиліть XIX в. // Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 41 – С. 523–526.

10. *Франко І.* Українська альманахова література // Там само. – Т. 27. – С. 95–108.

11. *Хобта О.* Духовно-національні проблеми в одеському віснику "Основа" (1915) // Ex professo: Зб. наук. праць. – Д., 2001. – Вип. 3. – С. 296–302.

Кушнір О. Ю.,
асп.
УДК 070: 94 (477) "1914/1917" Липа Ю.

Ідеї визволення України в публіцистиці Юрія Липи

У статті аналізується публіцистика Ю. Липи на прикладі ідейного змісту статті "Союз визволення України", виокремлюються провідні думки й переконання автора, розглядаються особливості формального втілення авторського задуму тощо.
Ключові слова: *Юрій Липа, Союз Визволення України, національні рухи, націоналізм, публіцистика.*

In tht article publicism of the Ukrainian writer Yuriy Lypa is analized specialy his article "Union of the Ukrainian Liberation" as well as authors fundamental ideas are stressed. Several drifts are made on peculiarities of the author formal text organization etc.
Key words: *Yuriy Lypa, Union of the Ukrainian Liberation, national movements, nationalism, publicism.*

Одеський період журналістської і літературної діяльності (1900–1918) Юрія Липи був коротким, але жвавим. У 17 років юнак стає редактором щоденної газети "Вісник Одеси", згодом видає брошури "Королівство Київське по проекту Бісмарка", "Носіть свої ознаки", "Гетьман Іван Мазепа", "Союз Визволення України", листівку Одеської Січі "Проти Корнілова!" тощо. Як вважає дослідник О. Янчук, одеський період характерний для Ю. Липи "початком літературної творчості", спочатку його "приваблювала суспільно-політична тематика та історія України. Він починає задумуватися над роллю і місцем України в європейській політиці" [7, 66].

Мета статті – проаналізувати ідеали молодого публіциста, визначити його політичні й державотворчі ідеали на прикладі окремої публікації, що має назву "Союз Визволення України". Стаття побачила світ навесні 1917 р. на сторінках газети-брошури "Народний стяг" (1917. – № 8) і одразу стала значущою для тогочасного медіапростору як рішучий і сміливий прояв позиції проукраїнськи налаштованого діяча півдня України всупереч соціально-політичним реаліям. Йшла перша світова війна, посилювалися позиції комуністичного руху, закладався фундамент народного невдоволення, що згодом переросло в громадянську війну. На цьому тлі самостійників-націоналістів, які перебували в тіні, ніхто не вважав за потужну силу. Сучасний одеський дослідник І. Белебеха так прокоментував ситуацію: "Події швидко розгорталися, формувалася українська революція, яка терпіла поразку за поразкою внаслідок недостатньої політично-національної зрілості її керманичів" [2, 4]. Поява статті "Союз Визволення України" мала ключове значення для свого часу й простору. По-перше, була прикладом проукраїнськи налаштованих виступів на півдні України, а по-друге, – свідченням того, що такі виступи в царській Росії можливі й відбуваються.

У змістових моментах публікації Ю. Липи слід виокремити кілька провідних думок, до яких автор постійно апелює і в правильності яких прагне переконати читача:

1. Союз Визволення України є єдиною організацією, що під час першої світової війни дбає про інтереси українців. Ця думка чітко сформульована на початку статті, коли автор повідомляє про мету появи Союзу, та в тій частині, де йдеться про його діяльність у таборах полонених українців. Зокрема зазначено: "В українському громадянстві ще при старому урядові відчувалась потреба в такій організації, яка б обстоювала інтереси Українців за кордоном і як треба, то голосно протестувала б проти насильств російського уряду над нашим народом. Таку організацію закордонні українці думали утворити ще в 1912 році, але заснувалась вона лиш в 1914 році на початку війни й прийняла назву "Союз Визволення України" [3, 3].

Вважаємо, що поданий Ю. Липою детальний аналіз діяльності Союзу Визволен-

© Кушнір О. Ю., 2007

ня України мав переконати читача в існуванні свідомої і потужної сили, яка опікується майбутньою долею своєї землі, батьківщини, її громадян. Автор постійно наголошує на таких положеннях: Україна стане незалежною; СВУ – це група осіб, яка може реально впливати на розвиток подій; саме ця організація навіть у час війни переймається потребами простих українців.

2. Російська імперія іманентно несе зло і варварство, Європа – високу культуру. Для демонстрації цієї думки Ю. Липа наводить відозву Союзу Визволення України "До громадської думки Європи", написану 25 серпня 1914 р. У її тексті є такі переконливі фрагменти: "Безпримірна задиркувата політика Росії привела цілий світ до катастрофи, подібної якій історія ще не знала. Ми, Українці, сини великого, поділеного між Австрією і Росією народу, який нечуваним способом пригнічується царатом, свідомі того, о що йде справа в цій війні. Звичайно не о ґеґемонію "ґерманізму", або "слов'янства", війна ведеться між культурою і варварством. Війна ведеться, щоб остаточно зламати ідею "панмосковітизму", який приніс незліченну шкоду усій Європі і загрожував її добробутові і культурі" [3, 5].

Думаємо, що натяки чи звинувачення Російської імперії у варварстві й "насадженні темряви", а також орієнтири на культурність та духовність Європи введені з такою метою: викликати чи посилити у свідомого українського читача відразу до середовища, в якому він живе; пробудити внутрішнє відчуття європейськості, яке, на відміну від "азіатської Росії", мешканці українських земель мали завжди; вказати альтернативний шлях розвитку, доступний за умови здобуття незалежності, за яку бореться Союз Визволення України.

3. Роль України й українців у першій світовій війні – підтримка військ європейських держав і здобуття незалежності після перемоги. Цю ідею Ю. Липа подавав обережно, не наголошував на ній так сильно, як на важливості зовнішньо- і внутрішньополітичних рухів. Бо потенційні читачі – жителі Російської імперії й учасники війни з протилежного боку – могли на емоційному рівні чинити їй опір. Тому третій розділ "Союз Визволення України і російська Україна" автор починає так: "Одною з перших відозв Союзу була "До Українського народу в Росії" (серпень 1914), друкована у Відні. В ній пояснили, що Росія винна в тому, що вибухнула війна і що вона далеко більший ворог Україні, як Австрія. Українцям не треба лякатись австрійських військ, бо серед них є сотні тисяч галицьких Українців і "Січових стрільців" (полки з охочих Українців). Навпаки австрійському військові треба допомагати, бо воно вижене з України усіх царських чиновників і "розвалить ту прокляту тюрму народів, що зветься царською імперією". Закінчується відозва такими словами: "Скинемо ж раз на завжди прокляте московське ярмо. Як не скинемо тепер, то ніколи. Не раніш як буде розбита Росія, підніметься вільна Україна. Настав час помсти, помстимось же за все!" [3, 9–10].

При всій зваженості Ю. Липи в судженнях про визвольну роль і значення австрійських, німецьких і турецьких військ, помічаємо цікаву деталь: публіцист, цитуючи тексти відозв, жодним чином не применшує їх гостроти. Тобто сам як українець, "присутній всередині", співпереживає і глибоко відчуває трагедію рідного народу в період воєнних зрушень, однак, як рішуче налаштований діяч, залишається прихильником конкретних дій, ініціаторами яких виступають українці на чужині еміграції, "присутні ззовні".

Варто зазначити, що Ю. Липа у своїй статті розмежовує поняття "уряди європейських країн", "народи європейських країн" та "війська європейських країн", наголошуючи на домінанті перших і других над третіми. Війська, з якими повинен зіткнутися пересічний українець у жорстоких умовах фронту, – це тільки інструмент досягнення незалежності, яким керують уряди, з якими (урядами) якраз і співпрацює Союз Визволення України.

4. Україна має всі підстави й можливості відбутися як держава. Ця думка окремо ніде не сформульована і не виписана, натомість простежується у всьому тексті статті. Так, Ю. Липа в поодиноких "ліричних відступах" згадує про прихильність німців до плану Бісмарка, що полягав у створенні незалежного Київського королівства; про демонстрації, що відбулися 1913 р. у Києві під час ювілею Т. Шевченка; про історичні традиції українського державотворення; про європейських високопосадовців, які з належною серйозністю ставляться до діяльності українських сил тощо.

Аналіз тексту статті дає всі підстави вважати, що публіцист, розмірковуючи про

підстави української державності, вважав Союз Визволення України тією організацією, яка: показує Європі самодостатність українського етносу і його прагнення створити державу, яка б стала вододілом між російським варварством і європейською культурою; витлумачує і розвиває в рідного народу політичну, етнічну, національну та іншу самоідентифікацію, яка є запорукою утворення такої держави.

5. Для досягнення своїх цілей Союз Визволення України веде успішну й продуктивну співпрацю з урядами й народами європейських країн. Власне, про це мимохідь згадувалося вище. Ю. Липа наводить кілька показових фактів успішної співпраці з урядами європейських держав, що мало підкреслити впливовість СВУ на міжнародній арені. Так, якщо говорити про Туреччину, то "... найкращим показником ваги Союзу в міжнародних справах є подія, що сталася в кінці 1914 р., коли представник Союзу, Меленевський, був прийнятий турецьким міністром внутрішніх справ Талаат-Беєм. В бесіді з Меленевським Талаат-Бей обіцяв, що Висока Порта так само, як і кабінети (уряди) Берлінський і Віденський, допоможе українському народові сотворити незалежну державу... Завдяки тому ж Меленевському у Царгороді утворилась група Української соціальної демократії, яка мала на меті: 1) вкупі з українськими організаціями Австрії вести аґітацію проти Росії і утворити групи активної допомоги Австрії, яка єдина забезпечує національні права України; 2) повести ворожу Росії аґітацію і на Кавказі при допомозі кавказьких емігрантів з Царгорода; 3) утворити леґіони, які б ішли разом з турецькими військами" [3, 17].

Автор також роз'яснює роль СВУ у стосунках з державою, яка розпочала першу світову війну. Він наголошує: "... Союз грає роль переважно інформаційну. Така була його роль і під час формування славетних Січових стрільців. Союз допомагає волинським українським школам (22) через пропаґанду і збір даток на них. Відомо, що австро-угорський уряд не дав ані сотика на ці школи, і порівнюючи невелике українське суспільство мусить допомагати їм своїми датками" [3, 18]. Українська організація на чужині знайшла свою інформаційно-пропагандистську нішу на теренах Німеччини, адже, на думку Ю. Липи, "завдяки освідомлюючій праці Союзу німецька періодична преса по більшості стосується до нашого руху прихильно. Особливо прихильним оком дивляться на наш рух дві політичні течії: всенімці і імперіалісти в противенство консерваторам і клерикалам, які стосуються до нас доволі вороже" [3, 19].

Крім того, Союз Визволення України написав кілька відозв до болгарського та румунського (поки Румунія дотримувалася у війні нейтралітету) народів. Тексти цих відозв у статті Ю. Липи подані повністю.

6. Для поширення українських ідей серед українців СВУ веде активну діяльність у таборах військовополонених українців. Публіцист не без піднесення зазначає, що Союз Визволення України добився від урядів воюючих європейських держав утворення окремих таборів, де б українцям із російської армії надавалися певні пільги й привілеї. Характеристиці діяльності культурно-просвітньої місії СВУ в подібних таборах автор присвячує достатньо місця (приблизно шосту частину своєї праці), щоб чітко пояснити просвітницьку роль українських діячів. Ю. Липа наголошує: "Одною з найцінніших праць Союзу є його культурна робота поміж полоненими Українцями. Насамперед за просьбою Союзу уряди Туреччини, Німеччини і Австро-Угорщини дозволяють відокремити полонених Українців із російської України в національні табори. Цьому допомогло і те, що практика показала неможливість спільного життя Українців з Москалями, бо між ними зразу повстала ворожнеча, яка нераз приводила до масових бійок" [3, 20].

Крім цього, Ю. Липа зазначає: сотні галицьких і буковинських учителів ведуть з полоненими жваву просвітницьку роботу, вчать неграмотних; фахівці утворили аґрономічні школи, які мають свої дослідні поля та пасіку; гуртки аматорів мистецтва виготовляють усілякі гончарні вироби, вишивки зі стильних українських візерунків; створені ґімнастичні товариства "Січі"; видається в таборах і українська преса – наприклад, газета "Вільне слово" у таборі Зальцведель (Німеччина), що виходить двічі на тиждень. І ніби мимохідь публіцист подає цитату свого земляка: "Коли б харч трохи кращий, так і додому не вертався б, бо тут у неволі ми більш вільні, ніж у себе на батьківщині" [3, 21].

7. Заперечення звинувачень російської преси в штучності створення й продажності Союзу, його роботі на користь ворогів Росії. Цю думку Ю. Липа повторює в аналізованому тексті двічі: спершу як аргумент, що

свідчить про агресивне засудження підцензурною пресою будь-яких самостійницьких віянь, зокрема й діяльності СВУ. Тут автор називає імена опонентів, розглядає конкретні випадки й показує недолугість функціонування царської журналістики. Публіцист пише: "...Ціле російське громадянство звернуло після одної події свою увагу на Союз. Це сталося через статтю, яку подав Алексінський в російський місячник "Современный мир" (№ 3, 1915). Сам Алексінський великий любитель сенсацій, але зате часто розминається з правдою. Його поведінку осудив товариський суд у Парижі. Сей Алексінський у своїй статті під заголовком "О провокації" розповідає з великим апломбом про те, що Союз Визволення України існує на німецькі гроші і що ним керує німецький уряд. Алексінський заявив, що всі факти "суворо провірені", але всю відповідальність склав на закордонну женевську газету "Боротьба" [3, 11].

В іншому випадку Ю. Липа згадує російську пресу наприкінці матеріалу; вдаючись до яскравої образності й порівняльності, висловлює загальне ставлення до всієї імперської журналістики: "Безпардонна преса нашої північної сусідки часами дорікає Союзові немовби він існує на німецькі гроші і працює, яко німецька аґентура. Та ця преса взагалі любить "разоблачати" українство у всіх його відмінах. Але так, як се з нею завжди буває фактичних доказів московська преса не дає. Чорносотенна московська контррозвідка намагалася дати якісь "фактичні докази", але виявилось, що всі її виведення на чисту воду основувалися на заявах напівбожевільного інваліда та на брехливій жандармській записці" [3, 25–26].

Слід навести ще одну деталь: як у першому, так і в другому випадках, коли аналізується діяльність преси, Ю. Липа висловлюється радикально й обвинувачувально. На нашу думку, це спричинено кількома факторами: позиції преси взагалі та друкованого слова зокрема як джерела інформації в 1917 р. були дуже сильними; преса неправдиво й однобоко трактувала діяльність антиімперських організацій; носії протилежних думок були позбавлені можливості відповісти на звинувачення через цензурні утиски.

Що ж стосується формальних ознак статті, то публікація Ю. Липи складається з чітко структурованих чотирьох розділів. Перший має назву "Мета і діяльність Союзу", де йдеться про причини появи, особливості діяльності, програму дій та наявність у світовій геополітиці об'єднання, яке відстоює інтереси України. Другий розділ – "Союз Визволення України і Російська Україна" – найкоротший, бо, як визнає сам автор, поширювати самостійницькі в підцензурній Росії ідеї вкрай важко, та й Союз не наголошує саме на такій діяльності. Ю. Липа в цьому розділі просто демонструє внутрішньоімперську агресію, що межує з фарсом, у ставленні до інакодумства. Третя частина праці "Союз Визволення України і європейські держави" присвячена розглядові успішності співпраці СВУ з союзними державами, які нічого не мають проти здобуття Україною незалежності. У четвертому розділі "Союз Визволення України після революції в Росії" автор подає еволюцію поглядів, діяльності та сприйняття СВУ на початку 1917 р.

Притаманними рисами публіцистики Ю. Липи виступають точність, достовірність, документальність, що підтверджує текст його статті "Союз Визволення України". Не випадково перед першим розділом автор зазначає джерела (всього 10), з яких брав інформацію для написання статті. А в чотирьох розділах присутні цитування оригінальних текстів, написаних членами СВУ, а також висловлювання про них. Якщо розглядати подібну структуру з погляду сучасного журналістикознавства, то це втілення класичного підходу до інформаційної журналістики (одне з правил якої свідчить: жоден журналіст не сформулює думку настільки адекватно, наскільки вона була сформульована в джерелі інформації чи ключовою особою).

У своїй статті Ю. Липа добирає для характеристики визначальних понять та образів (екстенсіоналів) дуже яскраві ярлики, чітко розмежовуючи їх на два табори: "позитивні" й "негативні" – на рівні інтенсіональному. Зокрема, якщо мова йде про Росію, то її образ формується "темними і жорстокими солдатами", "найгіршим дрантям російського громадянства", "безалаберним урядом і народною темнотою", "некультурною, шовіністичною пресою" тощо. Україна – це передовсім "культурне огнище Галичини", "робота поміж полоненими Українцями" у національних таборах, "щирі патріоти, що немало жертвують з своїх невеличких коштів на різні громадські справи" і т. п. У публікації присутній і третій –

"нейтральний" – інтенсіональний полюс, який має загальне вираження "тимчасові союзники України на шляху до незалежності" (Австрія, Німеччина й Туреччина).

Ю. Липа не сформулював у своєму тексті жодного висновку чи настанови, однак постійно спонукає до певного способу сприйняття, подає солідний доказовий фундамент, аргументи поєднує з визначеними емоційними акцентами. Публіцист не цурався методики контрприйомів, що зокрема виявляється в тих моментах, коли в статті, написаній для українського читача, присутні тексти, адресовані європейцям (власне, фрагменти відозв). Таке поєднання мало підвести до переосмислення життєвих цінностей читача і зростання самосвідомості, бо Ю. Липа особисто знав, як сприймають українці та інші народи Європи ці звернення й відозви.

Проведений аналіз ранньої публіцистики Ю. Липи (на прикладі його статті "Союз Визволення України") свідчить про багаторівневу смислову структуру, національно-державотворчі засади автора, прагнення надати свідомому читачеві точку опори для зміцнення своїх українських переконань і прагнень. Стаття показує наявність у молодого автора вже сформованої віри і творчого потенціалу для творення в майбутньому вагомих публіцистичних виступів. Що, зрештою, і втілилося у трилогії "Чорноморська доктрина", "Призначення України" та "Розподіл Росії".

1. *Барладяну-Берладник В.* Геополітичні погляди Юрія Липи // Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті XX століття: Мат. Всеукр. наук. конф. Одеса, 27–28 квіт. 2000 р. – О.: Астропринт, 2000. – С. 7–16.

2. *Белебеха І.* Юрій Липа як приклад еволюції політичної думки // Там само. – С. 3–7.

3. *Липа Ю.* Союз Визволення України. – Одеса, 1917. – 30 с.

4. *Мейзерська Т.* "Призначення України" Юрія Липи: проблема державності і міфологізація історії // Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті XX століття. – С. 16–22.

5. *Семиотика:* Собрание научных статей / Под. ред. Ю. С. Степанова. – М.: Радуга, 1983. – 644 с.

6. *Хижняк І.* Про концепцію національної ідеї у творчості Юрія Липи // Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті XX століття. – С. 22–28.

7. *Янчук О.* Одеський період життя і діяльності Юрія Липи (1900–1918) // Там само. – С. 62–69.

Вежель Л. М.,
к. філол. н., доц.
УДК 261.7

"Чим серце наповнене, те говорять уста його"

(Роздуми над поетичною спадщиною Г. Костельника)

У статті на архівних документах розглядається поетична спадщина талановитого духовного лідера, філософа й поета Г. Костельника.
Ключові слова: *поезія, філософія, патріотизм.*

The poetry works of the great talented leader and poet G. Kostelnyk are reflacted in this article.
Key words: *poetry, philosophy, patriotism.*

Перші поетичні спроби Г. Костельника зроблено бачванcько-руським діалектом під час навчання в греко-католицькій гімназії міста Загреба (1903). Це були вірші, читаємо у статті "Чому я став українцем?" на тему, "дім – чужина".

Певно, гіркота чужини сприяла тому, що хлопець писав не по-хорватськи, а по-бачвансько-руськи, рідним діалектом, що до тих пір не дав світові жодного письменника. "І вичував я, – йдеться далі, – що вже зразу зможу засіяти те поле, бо ж "на безриб`ю і рак – риба". Дійсно, для кількох моїх віршів нарід небавом підобрав мельодії, й співають їх дотепер. Коли аналізую ці мої молоді почування, то зовсім не йде мені про мою минувшину, а про ті найглибші психольогічні складники, що доводять до національної свідомости та її конечности в новочасному світі. Що я переживав, це в суті речі мусив переживати кожний українець, з чужої чи "ніякої" національної свідомости навертався на свою рідну, – що в своїй душі шукав самого себе і свого місця між людьми, поділеними на різні нації..." [1].

А вже через рік, у 1904 р., до рук читачів потрапила перша його збірка "З мойого валала"("З мого села"). Слід зауважити: Г. Костельник писав й хорватською мовою, про що свідчать збірки "Романси і балади" (Загреб, 1907), "Горскіє сімфоніє" (Загреб, 1911), "Тренуці" (Загреб, 1917).

Українською мовою свою творчість Г. Костельник започаткував відразу по прибутті до Львова. І, як вважається, першою його спробою на українській ниві був реферат "Шевченко з релігійно-етичного становища", прочитаний у духовній семінарії 1909 р., що накладом журналу "Нива" з`явився наступного року. На поетичному ґрунті того часу Г. Костельник українською мовою не створив нічого. "Десять років (від 1907 до 1917), – признається теолог, – я витратив на вивчення української мови ... А скільки мусив би витратити цілий наш нарід, коли б ми хотіли накинути йому російську мову і душу? Не підлягає дискусії, що український нарід найкраще й найповніше зможе виявити свої потенційні духовні сили саме у своїй власній мові, а його історія тільки тоді буде нормальна, коли він буде жити своїм власним національним життям"[1].

Мало кому відомо, що замолоду Г. Костельник пробував свої сили і в драматургії. Бачванським діалектом він видав п`єсу "Гу Христові" (Керестур, 1923), яка згодом в українському перекладі як сценічна п`єска для дітей була видана 1925 р. у Львові під заголовком

© Вежель Л. М., 2007

"До Віфлеєму". Роком раніше у Сремських Карлівцях обнародувана його біблійна переробка "Єфтайова дзивка" ("Єфтаєва донька"), в основу якої покладено сюжет про дивовижне пожертвування дочки ізраїльського судді Єфтая. Бачванський журнал "Руски Новины" зауважував: у селі Коцури цю трагедію ставили не менше чотирьох разів, викликаючи в глядачів сльози. До речі, досить змістовну рецензію на цей твір опублікував у журналі "Нива" П. Хомин, який після увільнення Г. Костельника від обов'язків редактора, зайняв цю посаду, декларуючи у вступній статті власну прокатолицьку орієнтацію. "Своєю живою акцією, глибоким трагізмом, що місцями переплітається з гумором, а місцями – хвилюючою лірикою, – писав він, – цей твір дійсно може захоплювати" [2].

Позитивну рецензію на твори Г. Костельника, написані бачванським діалектом, умістила перемишльська газета "Український голос" (1925. – 19 квіт.). Хтось із співробітників редакції у статті "Національне відродження бачванських українців" писав: "Його поетичні твори бачванською говіркою надзвичайно мелодійні, переповнені експресіями та глибокими почуттями... Його високопоетична поема "Препасц виніци" – це справжня художня перлина, сповнена глибокого трагізму. А трагедія в п'яти діях "Єфтайова дзивка" своєю конструкцією, живим динамізмом, чудовими ліричними сценами нагадує нам кращі зразки драматичної європейської літератури" [3].

Переглядаючи альманах бачванських письменників, ми натрапили на низку творів Г. Костельника, серед яких оповідання "Давні пейташки", вірш "Аероплан" та патріотична лірика "Бачко, моя Бачко!", "Станьце, браца мойо!", що стали народними піснями. Варто зауважити, що остання з них вважається національним гімном бачванських українців.

Літературна творчість Г. Костельника бачвансько-українською мовою була, без сумніву, спрямовуючим стимулом для молодшого покоління тамтешніх письменників: С. Саламона, Є. Черняка, А. Фейса та ін.

Поруч з кращими бачванськими здобутками Г. Костельника не останнє місце посіли його українськомовні поетичні збірки "Встань, Україно!", "Помершій донечці", "Пісня Богові".

Перша з них з'явилася у Львові 1918 р. і складається з 12 поезій, де йдеться про поневолену Україну під польським та російським ярмом:

Народе мій нещасний! Століття минають,
А ти живеш лиш на те, щоб орати та волочити!
Ти живеш, щоб у батьківському обійстю
Чужинцям служити!
Ти слова тут не маєш!

Як справедливо зауважували тогочасні критики, Г. Костельник одним із перших серед галицького духівництва під час першої світової війни своїм запальним словом закликав народ прозріти й підвестися з колін. Вважаючи Україну, пошматовану численними загарбниками, єдиною державою, звертається до неї як єдиного етнічного організму:

Встань, Україно! Виведи діти свої на світло:
Розбиті вже двері підземних тюрем,
Де сини твої сиділи запроторені!
Я приблудень, я – прибутень,
Я, що чудом спасся з розбитого твого корабля,
Кличу до тебе:
"Встань, Україно-ненько! Сядь на золотий престол!
Уберися в золотий шолом, возьми золоте берло в руки,
Мечем опережися
І володій над своїми дітьми! [9, 1].

Добре засвоївши закони поезії, блискуче орієнтуючись, наприклад, у поетичних здобутках Т. Шевченка, І. Франка, П. Тичини, Б.-І. Антонича, поет не спроможний втілити їх у власній творчості. Вона в нього дещо штучна, плакатна, хоч не позбавлена патріотичної вартості. Однак його вірші мають елементи класичної архітектури, що вабить око нетрафаретними закликами, прийомами національного ретро в стилі "Слово про Ігорів похід". У патріотичну канву збірки поет не боїться вклинити зухвальство поневолювачів як засіб самохарактеристики:

Сонце грішить, коли на вас світить!
Ви на смерть засуджені!
А як хочете жити, то наше вам слухати слово.
Наше право – по ваших хребтах топтатись,
Бо з нами – Бог!
А ваше право – мовчати й Бога не призивати!
Бо Бог сотворив нас на панів,
А вас – на рабів! [9, 2].

У поетичній збірці "Встань, Україно!" Г. Костельник бачить конкретних винуватців рукотворного зла в Україні:

Відколи погана татарва
Наше спокійне гніздо
Огненною бурею навістила,

Розбитий відтоді панцир нашого духа,
Розбитий шолом нашої гордости та слави.
Відтоді наше обійстя без загороди,
Відтоді виломи в нашім домі...
Сусіди наші, як лиш хотіли,
Так по нашій гуляли вітчині –
Сусіди братні і псові:
Монголи, поляки, литовці,
Мадяри, турки, московці [9, 3].

Як бачимо, якогось поетичного стилю годі шукати в цих рядках, проте не можна відмовити авторові в його вмінні послуговуватися виражальними художніми засобами типу: "розбитий панцир нашого духа", "розбитий шолом нашої гордости та слави".

Досить-таки образно висловлюється поет про кількатисячну історію нашого краю, ту саму, яку запрягли у московську колісницю хижі напівазійські імператори, аби вийшов значно довший караван:

Чи ж ми неславні, а вони славні?
Чи ж вони лучі життя нам приносять?
А де ж вони були, чим же ж вони були,
Як наші давні батьки-бояни
Триясному сонцю пісні складали?
Триясне небесне сонце розуміли,
Буйнії вітри в лету слідили,
Соловейка в лузі співати учили,
А людське серце словом розважали?
Вони тоді в лісі з ведмедем ревіли,
А наші батьки вже славою вкрились.
Наш дух і наше слово вже цвіли [9, 4].

Численні писемні джерела засвідчують, як московські царі привласнювали, та й досі не зупиняються, нашу давню минувшину: історію, культурні надбання (церкви, монастирі), релігійні звичаї (колядки, великодні пісні), символи (трьохраменний хрест, іконописи). Навіть малоосвічені українці знають, що до 1713 р. наша північна сусідка йменувалася почергово то "Татарія", то "Московія". Щоб видовжити свою куцу історію, Петро І з тих пір прилучив самовільно до своєї держави нашу питому назву "Русь".

Г. Костельник запитує з цього приводу:

Браття мої, яким ім'ям похвалитись нам?...
Русин, русич, руснак, малорос,
Червонорос, русский, югорос,
Хохол, українець...
О браття мої! Які назви в нашій великій сім'ї
Не виростали,
І одну сім'ю в безлад не розривали? [9, 7].

Збереглися відомості про те, що Г. Костельник мав чудовий голос, грав на кількох музичних інструментах і нерідко під акомпанемент дружини Елеонори, яка добре грала на роялі, співав українські романси та народні пісні. У збірці "Встань, Україно!" він називає нашу пісню "подругою":

Подруго наша! Подруго нашої неволі!
Подруго сердечна, на розраду багата,
Подруго нашої сумної долі,
Ангеле Божий – пісня крилата!..
Думки, шумки, коломийки,
Дівочі гаївки!
Піде син України поміж чужії люди,
Язик свій забуде і ім'я забуде,
Та вас не забуде! [9, 6].

У великому пошанівку українська пісня була і в Митрополита Андрея Шептицького, який любив бувати в літературних салонах Львова, де часто відбувалися імпровізовані концерти за участю Ф. Колесси, С. Крушельницької, автора численних колядок – Ю. Шкрумеляка, відомого читачам, як Іван Сорокатий. Графський титул А. Шептицького багатьом його сучасникам видавався бар'єром у взаєминах з простолюдом. Але цей міф постійно розвінчував у численних статтях та нарисах Г. Костельник ("Епоха Митрополита А. Шептицького"), зокрема у збірці "Встань, Україно!":

Син славних батьків – ти до свого народу
Пристав: не стидався до нього пристати
В часі, як зносив він неволю.
Ти правді служив, для правди
Й неславу на себе приймав! [9, 9].

Досить плідним у житті Г. Костельника був 1920 р., коли у журналі "Нива" друкувалися його вірші: "Пісня жайворонка", "Недоля рабів", "Прийшли ті дні", "Караюсь я судьбою" та ін. Варто зауважити, що Г. Костельник у всіх без винятку працях послуговується асоціативними образами. Промовистим у цьому плані є його вірш "Осліплений соловей". Уже сам заголовок розкриває жорстокі звичаї напівдиких народів осліплювати солов'їв у клітці, аби краще співали. Тема твору не випадкова. Поет мав на увазі когось з українських співаків, що волею долі опинилися на чужині. Як вважають окремі дослідники, йдеться про О. Мишугу, який впродовж закордонного життя виливав у своїх піснях тугу за рідним краєм, бо якою б принадною не була чужина, вона завжди неволя:

А тут тюрма, гірка недоля –
Холодні мури та й понурі –
Прийшла пора мені співати,
Бо я із роду солов'їв:
Тьох-тьох-тьох! [12, 1].

Поезія переповнена й особистим горем автора, спричиненим передчасною смертю улюб-

леної доньки Ярослави, якій присвячена лірична драма "Помершій донечці".

Твір, що складається з 25 розділів, сприймається читачем як марево пораненого бійця, що змагається з невидимим ворогом – смертю. Такої строкатої мозаїки марення в українській літературі ні до Г. Костельника, ні після нього ще не було. Поет називає передчасну втрату "рожевим квітом", "срібним дзвіночком", "сонечком", нерідко вдаючись до оправданих асоціацій людини з природою:

Журились рожі на весні в городі,
Що передчасно люди їх зривають:
Чому їх вроді розвинутись годі?
Чому життя найкращим відбирають?
Чому садять їх люди й доглядають,
Коли життя найкращим відбирають?
А соловейко в листі на калині
Співав: "Сестрички, се лиш люди знають!
Вони садять вас, і в своїй хатині
Вони якуюсь тайну мають.
Та тяжко се тій рожі зрозуміти,
Що передчасно тратить свої діти!" [10, 4].

На тяжкі материнські переживання натрапляємо майже у всіх українських письменників. Але відтворення такої глибини чоловічого горя, як у Г. Костельника, практично немає. Окремі штрихи подібного характеру подибуємо хіба що у В. Стефаника, Марка Черемшини, О. Довженка:

Дитино, як нам се переболіти?
Не може серце сього зрозуміти,
Що між живими вже тебе немає
Й не буде, поки сонце з неба сяє...
В могилу мати кинутись хотіла,
З жалю і я під землю западався –
Й від тої хвилі світ інакший стався:
Куди не глянем, там твоя могила! [10, 1].

Г. Костельник був натурою експресивною, вразливою. Аналогічні почуття вилив на папері у вірші "Журавлики-ключолети" після втрати сина С. Воробкевич. Про це мав нагоду сказати своє слово і М. Вороний на шпальтах варшавської газети "Українська трибуна" (7 жовтня 1921), де висловлено людську вдячність за роздуми, що викликають глибинні почуття "не модерною формою, нерідко недосконалою, але щирою і, безумовно, талановитою".

Будучи філософом не тільки за покликанням, а й складом натури, теолог у буквальному розумінні слова "наповнив" свою трагіколіричну поему світоглядними поняттями науки мудрості:

Що сон? що ява? що є? що не є?
Чи те, що люди "родженням" вважають?
Чи те, що люди "смертю" називають?
Дитино люба, я на роздоріжжі:
Навхрест розп'яте все життя моє,
Бо з людських рук пішла ти в руки божі.
Знайшовся я на роздоріжжі світа,
Де боресь явна сила й сила скрита... [10, 2].

В особисте горе поета вплітається загальнонародне горе, спричинене наслідками імперіалістичної війни – розрухою та голодом, національною невизначеністю в умовах панського гніту, переслідуванням Української греко-католицької церкви. Весь твір наповнений плачем згорьованих батьків на тлі безмежного жалобника, що заполонив простори знедоленої батьківщини:

Ти бачила народ твій у неволі
З п`ятном неслави й з сумом на чолі.
Ти бачила паношення чужинців
На нашій так скровавленій землі.
Чи ж раз співала ти о кращій долі,
О повороті бідних українців? [10, 11].

Своєрідним маревом згорьованого батька оповито "Епілог" поеми, де ліричний герой, наче в летаргічнім сні, звертається до читача якось каламбурно, сумбурно крізь щілини загратованого реального світу та незбагненні отвори Астралу. Так спроможна спілкуватися з оточенням тільки людина, що балансує на межі життя і смерті, на порозі двох отчих країв – того, що напував молоком матері, і того, з пригоршень якого пив джерельну воду. З долею журавлів, що облюбували два обереги, поет порівнює свою власну. А його доля – то дзвін, перегуки якого не стихають, як у рідній Бачці, так і в рідним Львові:

Ах, бачу: знову дзвоном мені бути,
Що голос шле по долах, по горбах,
І проповідь його далеко чути,
Що, мов жива, так ходить по хатах
І з віч всім людям сльози обтирає...
Так дзвін усіх скріпляє, потішає,
Себе ж самого нищить, розбиває [10, 17].

До речі, символічний образ дзвона трапляється у поетичній збірці Г. Костельника "Тренуці" ("Просвіта"), написаній хорватською мовою, що складається з 33 поезій. Сучасні парафіяни Преображенської церкви, де впродовж кількох десятиліть служив протопресвітер, вважають, що дзвони її чути далеко за межами Львова, а їх відлуння схоже на баритон Г. Костельника.

Як була змога пересвідчитися, поет віддав перевагу білому віршу або поезії в прозі, через що читачеві, вихованому на смакові силаботонічного віршування, вони здаються примітивними. Не варто при цьому забувати, що техніку віршування Г. Костельник засвоїв

досить ґрунтовно. Пригадаймо, як висловлювався він про віршувальну майстерність І. Франка, П. Тичини, Б.-І. Антонича, Ю. Липи та багатьох інших. "Ціла сила поетичного талану, – переконував він, – полягає саме в тому, що він творить інтуїтивно, а інтуїція ділає природно... Ось тому-то хоч би хтось був не знати яким критичним знавцем поетики, але без поетичної вдачі, то він не дорівняє в поетичній творчості вродженому поетові. Він творитиме тільки своїм розумінням, а що людське розуміння ніколи не в силі проникнути тайн творчої природи, то його твори будуть "зліплені", "зшиті", "неповні-порожні", "неживі". Правдивий поет творить більше "чуттям", як "розумінням". Тим хочемо сказати, що йому інтуїція, отже, природа диктує, як і що має виконувати" [5, 60–61].

Саме такий підхід до поетичної творчості мав на увазі Г. Костельник, коли в "Пісні Богові" писав: "Не перекопуйте заглибоко врожайних покладів вашої душі, бо попсуєте лад Божий, і душа ваша накриється верствою неврожайною, а ви згинете в своєму вбожестві... Здавайтеся більше і сміливіше на мудрість нашої природи, як на мудрість учених. Мудрість нашої природи – діло, а мудрість учених – лише слово про діло" [5, 69].

У полоні висловлених думок була задумана "Пісня Богові" – твір, написаний віршами у прозі (Львів, 1922).

Вичерпну рецензію на цей шедевр Г. Костельника написав ієромонах Й. Скрутень, професор морального богослов'я Львівської духовної семінарії, обнародувану журналом "Нива". "Це багаторічна праця автора, – йдеться там, – праця солідна, викінчена... Певно, що й сам предмет твору вимагав довголітньої праці, якщо повинен був бути відповідно опрацьований. Який це предмет? Вершини та глибини буття; вершини й глибини людської душі; найглибші думки й найглибші почуття, які лишень доступні людині... Книжка написана високим стилем, поетичною прозою, лише інколи віршем, у відповідності з конкретними обставинами" [6, 192].

"Пісня Богові" високо оцінена й К. Лавриновичем у статті "Туга душі", яку обнародував часопис "Нива". Автор рецензії зазначав: "Не берусь говорити про стиль та мову пісні. Я лише висловлюю своє враження з приводу появи цієї цінної книжки, яку вважаю першою художньою спробою філософського обґрунтування релігійного світогляду людини... Якби український Мойсей в дійсності з'явився, як твердить П. Тичина ("Воздвигне Вкраїна й свойого Мойсея"), то перш, ніж розпочинати щось своє, він повинен би знати "Пісню Богові" [7, 173].

Письменницьке надбання Г. Костельника прекрасно репрезентують видані у Львові 1925 р. оповідання під заголовком "Великі люди" з підзаголовком "З біблійного музею. Оповідання для нинішнього та всякого іншого часу". З цього приводу К. Лаврінович писав: "Книга оповідань Гавриїла Костельника є першою спробою (після Лесі Українки) скористатися тим джерелом, де все нове – старе і де все старе – нове, що містить у собі Біблія. До цих пір ніхто в нас не звертався до цього джерела з чисто творчою метою" [7, 192; 5, 167].

Незважаючи на велику зайнятість у царині теологічних і філософських досліджень, Г. Костельник не полишає й поетичної творчості. У 1928 р. він видає переклад віршів з єврейської мови "На ріках вавілонських", у журналі "Дзвони" з'являються його вірші "Галицькій вербі", пише глибокої філософської наснаги поезію в прозі "Нарікання самоцвіту", "Воєнний сирота", "Осліплений соловій", схвально прийняті читачами і з лютою злобою – польськими властями, яких дратували неприкриті антипольські аналогії.

Г. Костельник, як уже зазначалося, віддавав перевагу поезії в прозі та білому віршу, де, на його думку, багато простору для філософських роздумів. Проілюструємо цю думку поета аналізом поетичної акварелі "Нарікання самоцвіту", що певною мірою нагадує "Гірські акварелі" Гната Хоткевича.

"Самоцвіт, – розпочинається твір, – рідкісний дорогоцінний камінь – між відломками пісковика нарікав на свою долю, бо й мав на що нарікати: Почислено мене разом з відломками пісковика й оцінено їхньою ціною". Як не важко здогадатися, в алегоричній формі висловлено невдоволення галицького інтелігента, мабуть-таки священика, якого польські поневолювачі ставили в ніщо, як і свого наймита. Митець обраний Творцем, щоб захищати власний родовід від накинутої "сліпоти" та свавілля чужинців. Його втілено в образі важкої скелі. Розкриваючи місію й покликання народного співця, письменник начебто від імені Абсолюта звертається до нього, як і свого часу до Мойсея, визначаючи конкретним завданням: "Ти будеш оком моїх гір – їх темряви, їх пригнобления і їх жажди... Вони, ті велетні, сліпі – ти будеш за них глядіти на моє сонце, схоплюватимеш його і розділювати на тисячі сонць... Їх жертва – твоє багатство, твоє багатство – їх багатство". Митець відчуває дотик

сонця, яке обнімає його, але якийсь чужий заслін не дає змоги вирватися на волю, щоб сповнити Божий заповіт: "Ах, душуся ще й нині, як я душився в темряві скель, під їх притиском! Сонце, що в мені, сонце, що з одного сонця робить тисячі сонць, палить мене, прибирає, вихоплюється, рветься – до своєї долі" [8, 263]. Філософський пафос твору численними аналогіями споріднений з новелою М. Коцюбинського "Intermezzo".

Дружина Г. Костельника Елеонора (1891–1982) незадовго до своєї смерті свідчила, що цим віщим маревом її чоловік передбачав свою трагедію. Передбачав трагедію протопресвітера у 1944 р. й стигматик Степан Навроцький, який на його жарт під час однієї з екстаз сказав: "Це добре, що ти жартуєш. Але ти будеш носити тавро зрадника". Ця репліка збентежила жартівника й освіжила його власні роздуми про передбачення у праці "Три розправи про пізнання" (Львів, 1925), де значна увага приділена пророчим снам (ясновидющим), коли людина ясно бачить те, що має статися.

Отже, варто зауважити, що в пророкуванні закодовано реальний смисл буття, яке тяжіє над людиною незалежно від її волі, як і нещодавно відкриті нейтрини, проходячи через кожну людину не без участі Всевишнього. Бо чим серце напоєне, те й говорять уста його.

1. *Костельник Г.* Чому я став українцем? // Діло. – 1935. – 15, 20 жовт.

2. *Хомин П.* (Рецензія): Костельник Г. Єфтайова дзивка// Нива. – 1924. – № 4.

3. *Український* голос. – Перемишль, 1925. – 19 квіт.

4. *Дугін О.* Геополітичне майбутнє Росії. – Л., 1997.

5. *Костельник Г.* Три розправи про пізнання. – Л., 1925.

6. *Скрутень Й.* (Рецензія): Костельник Г. Пісня Богові // Нива. – 1922. – № 2.

7. *Лаврінович К.* Туга душі // Нива. – 1922. – № 10.

8. *Костельник Г.* Нарікання самоцвіту // Нива. – 1932. – № 2.

9. *Костельник Г.* Встань, Україно! – Л., 1918.

10. *Померший* донечці. – Л., 1921.

Пархітько О. В.,
к. філол. н.
УДК 070:94(477.74-25)"1917/1918"

Суспільно-політична проблематика на шпальтах одеської україномовної преси (1917–1918)

У статті досліджено проблематику одеської україномовної періодики 1917–1918 рр., яка, незважаючи на свою нечисленність та маргінальність, порушила низку загальнонаціональних питань. Наголошено, що тогочасні українські часописи стали важливим етапом на шляху становлення української державності.

Ключові слова: *періодика, державність, проблематика, україномовні часописи, стаття.*

The problems of the Odessa Ukrainian-language periodicals of 1917–1918 are analysed in the article. The author shows that the Ukrainian-language periodicals, though sparse and marginal, raised a considerable number of nation-wide problems. It is stated in the article that the Ukrainian-language periodicals played an imortant role in the process of making Ukrainian nationality.

Key words: *periodicals, nationality, problems, Ukrainian-language issues, article.*

Доля україномовної преси Одеси повторює шляхи розвитку подібної періодики будь-якого іншого провінційного міста України. Це шлях поневірянь, заборон, переслідувань, цензурних утисків. Ідентичність розвитку україномовної періодики простежується у хронології появи часописів і навіть у їхній кількості. Здебільшого збігаються навіть ті організації, що брали активну участь у творенні видань. Так, загальновідомим є факт, що поява перших у XX ст. україномовних часописів у більшості міст України була пов'язана з діяльністю "Просвіти". Можливість їхнього функціонування з'явилася завдяки Маніфесту 17 жовтня 1905 р., що значно полегшив умови існування преси. Проте перша спроба видавати в Одесі україномовну пресу на початку 1906 р. була не надто вдалою: діяльність часописів "Народна справа", "Народне діло" та "Вісти" швидко зупинена місцевою владою, що засвідчило декларативність російської конституції на початку XX ст.

Наступною спробою стала поява в 1915 р. журналу "Основа" як фактичного продовження закритого на початку першої світової війни "Літературно-наукового вісника", що виходив у Києві. Цього разу часопис побачив світ за сприяння товариства "Українська хата". Але й цьому виданню не судилося довге життя. Попри свою недовготривалість, україномовні видання 1905–1916 рр. мали історичне значення – вони створювали підґрунтя для майбутніх часописів, ознайомлювали населення з українськими традиціями та культурою, давали можливість появі поколінню свідомих журналістів.

Могутній поштовх до зародження україномовної періодики дала Лютнева революція, наслідком якої стало скасування цензури. Вже у березні 1917 р. на території усієї імперії з'являється безліч нових видань, серед яких і заборонені доти національні часописи.

У науковій літературі виділяють період визвольних змагань, що хронологічно обмежується 1917–1920 рр. У цій статті розглянемо лише одеські україномовні часописи 1917–1918 рр., оскільки саме в цей час розгорталася реальна боротьба за незалежність, а українські уряди мали можливість (хоч і обмежену) керувати українськими землями. До речі, у 1919–1920 рр. в Одесі з'являються україномовні видання, які досить нейтрально поставилися до національної ідеї (кооперативні часописи), а деякі були відверто антагоністичними (пробільшовицькі видання).

Основна проблематика одеських україномовних часописів 1917–1918 рр. пов'яза-

© Пархітько О. В., 2007

на з національною ідеєю, бо одним із найголовніших питань того часу було створення власної державності. Зречення престолу царем на початку березня 1917 р. сприяло появі значної кількості організацій та установ, що прагнули розподілу регіональної влади. З підпілля виходять і українські громади, однією з яких був Одеський український керівний комітет. Під егідою цієї установи 23 березня 1917 р. побачив світ журнал "Українське слово" – перше одеське українськомовне видання після повалення царату. Редактором його став В. Чеховський – лідер місцевої організації УСДРП.

Перші матеріали видання наповнені оптимістичною вірою в те, що створення української державності є справою недалекого майбутнього. На шпальтах часопису відображено бачення того, яким шляхом варто досягати цієї мети. Стаття В. Мурського "Наша тактика" (1917. – № 1) містить заклик готуватися до Всеукраїнської національної ради, якій відводиться значна роль у процесі творення незалежної України. Оптимізм звучить і в статті С. Янчуренка "Україна на чолі недержавних націй Росії" (1917. – № 2), де Україні надано месіанського значення – саме вона має очолити рух до автономії на Установчих зборах. Здобута Україною автономія стане "сходами" до звільнення інших народів.

Проте емоційне захоплення українських патріотів ідеєю власної державності викликало занепокоєння Тимчасового уряду. У статті "Перед всеукраїнським національним Конгресом в Київі" (1917. – № 3) заперечуються чутки, ніби Конгрес призначено для оголошення автономії України до початку Установчих зборів. Центральна рада з цього приводу офіційно зазначила: "Завдання з'їзду – підготовка до автономії України, а не фактичне здійснення сеї автономії" (1917. – № 3). Поміркованість проукраїнської позиції перших пореволюційних місяців засвідчена і в статті священика А. Гриневича "Слово отця духовного перед присягою на вірність Тимчасовому Уряду" (1917. – № 30), сама назва якої не потребує додаткових коментарів.

Однак, починаючи від травня 1917 р., у матеріалах "Українського слова" помітне скептичне ставлення авторів журналу стосовно демократичності планів Тимчасового уряду. В. Мурський у статті "Установчі збори" (1917. – № 4) ще раз наголошує на тому, що після скасування царату владу здобув народ, якому й належить вирішувати свою долю на Установчих зборах. Гостро критичну позицію щодо політики Тимчасового уряду займає й І. Липа, зокрема у публікації "На кого нам надіятись?" (1917. – № 4) він подає невтішний висновок: українці можуть розраховувати лише на себе та свою армію, адже великодержавний шовінізм російської демократії видно неозброєним оком. Тему великодержавного шовінізму продовжує С. Шелухін у статті "Лівшаки" (1917. – № 6), наголошуючи, що в російського народу виробилася звичка не поважати людську гідність, якщо вона не поєднується із грубою фізичною силою. Публіцист звинувачує у цьому не лише царський уряд, а й тогочасних російських демократів. Гарантією влади українців на своїй землі може стати лише створення боєздатної армії.

Надія на порозуміння між Тимчасовим урядом і Центральною радою звучить у матеріалі "Згода російського правительства" (1917. – № 8). Тимчасовий уряд запропонував утворити з представників Центральної ради та національних меншин Генеральний секретаріат, що мав бути представником Тимчасового уряду в Україні. Російський уряд погодився й на формування українських військових загонів, але лише в межах загальної мобілізації. Та мріям українських патріотів не судилося стати реальністю. Своєрідним підсумком конструктивного спілкування між російським та українським урядами можна вважати статтю І. Липи "Не по дорозі" (1917. – № 10), де автор стверджує, що Тимчасовий уряд дозволив новоствореному Генеральному секретаріату керувати лише п'ятьма губерніями України, тобто приблизно половиною всіх земель.

Утім, навіть і після таких негараздів деякі помірні автори намагалися знайти шляхи до консенсусу. Серед них чільне місце належить М. Гордієвському, який у численних статтях обстоював ідею федералізму. У публікації "Російський централізм" (1917. – № 9) автор стверджує, що принципи федералізму ніколи не були властиві навіть російським соціал-демократам. На думку публіциста, існує три історичні передумови подібного ставлення до проблеми федералізму: 1) той, хто скасовує монархічний устрій, найчастіше сам обирає таку ж форму правління; 2) відсутність у тогочасній Росії розвиненого капіталізму, що є контраверсійним щодо централізму поняттям; 3) нехтування федералізму в марксизмі, який російським революційним рухом сприймався як догма.

Питання майбутнього розвитку України також активно обговорювалися на шпальтах одеської газети "Салдатська думка", перше

число якої з'явилося 4 серпня 1917 р. Редакторами видання були Михайло Григорович та Сергій Зінченко. Гасло задекларувало позицію видання: "Нехай живе федеративна демократична Російська республіка і автономія України". У статті "Мір без анексій" [8] М. Григорович повідомляє про звернення російського уряду до європейських країн припинити війну без анексій та контрибуцій. Проте лібералізм росіян виявився показовим, коли мова дійшла до відокремлення недержавних націй Російської імперії. Публіцист стримано зазначає, що всі подуми українців пов'язані з автономією у складі Російської федеративно-демократичної республіки.

Органічним продовженням "Салдатської думки" стала газета "Рідний курінь", що мала попередніх редакторів і починалася з № 4. Одним із завдань новоствореного видання проголошено "пояснення ролі України в будучій великій федеративно-демократичній республіці" [7]. Здається, М. Григорович правильно відчув політичні настрої Тимчасового уряду, коли зазначив, що російський уряд визнає українців лише тоді, коли росіянам від них щось потрібне (1917. – 25 верес.). У замітці "Демократії про майбутній мир" (1917. – 13 жовт.) автор під криптонімом М. повідомляє про хід Празької конференції: Тимчасовий уряд висловився за право націй на самовизначення, але тема української незалежності чомусь виявилася неактуальною.

Згаслі надії українців на відокремлення відроджуються з новою силою після Жовтневого перевороту. І. Луценко у статті "Про вільне козацтво" (1917. – 30 жовт.) емоційно закликає до створення аналога Запорізької Січі, для чого села мають єднатися у великі громади. Важливою складовою частиною цього утворення, на думку голови Одеської військової ради, мала стати власна армія.

Користуючись переворотом у Росії, Центральна рада проголошує свою владу в Україні. Одеська українська громада відреагувала на події 26 жовтня заснуванням підпорядкованого Центральній раді Українського окружного революційного комітету. Втім, остаточно проблема української незалежності мала бути вирішена шляхом демократичних Установчих зборів. М. Гордієвський у статті "Загальнофедеративні й місцеві установчі збори" (1917. – 19 лист.) намагається з'ясувати, чи місцеві конституції недержавних націй мають створюватися на основі загальнофедеративної конституції, чи має відбуватися зворотний процес. Сам автор відстоює перевагу другої концепції. Розуміння порушеної проблеми публіцист поглиблює у статті "Українські Установчі збори" (1917. – 23 лист.). Конституцію України мають приймати українські Установчі збори, а спільну конституцію федерації – представники всіх націй колишньої імперії. Причому представники України на Установчих зборах мають поставити питання про екстериторіальну автономію українців на всій території Росії.

Та подальші події однозначно виявили наміри більшовиків стосовно України: на початку грудня 1917 р. більшовики відправили п'ятитисячну армію на Київ. І саме в цей час В. Володарський з трибуни з'їзду в Одесі лицемірно повідомляє: "Ми стоїмо за право націй на самовизначення аж до відокремлення, і від імені радянської влади я заявляю, що, якщо український народ висловлюється за повне відокремлення від Росії, – ми й не поворухнемося, щоб цьому завадити. Але я маю сказати, що, якщо б які-небудь верхи захотіли використати свою самостійність, щоб разом із контрреволюційними елементами зазіхати на право всього народу, то ми будемо проти цих верхів" [6, 136].

З питанням державотворення була безпосередньо пов'язана й проблема створення власне українських військових загонів, яка впродовж 1917 р. набула резонансу не тільки в одеській українськомовній пресі, а й у періодиці всієї України і навіть Росії. Питання про формування українських військових загонів постало невдовзі після утворення Центральної ради. На нараді солдат-українців київської залоги 16 березня 1917 р. ухвалили заснувати український військовий клуб і почати організацію українського війська. 22 березня 1917 р. збори офіцерів-українців проголосили себе "Українською військовою радою". Такого розмаху українізації в армії не чекали навіть лідери Центральної ради. М. Грушевський з цього приводу писав: "Само собою, в тім, що організаційна українська хвиля найсильніше пішла в військових округах, не було нічого несподіваного – у війську взагалі зібрався самий цвіт, сама сила громадянства, і в російській революції військо взагалі виявило себе найбільш активно. Більш несподівано було, що сей рух вилився в домагання формування нових українських військових частей та переформування й вилучення їх в осібній армії" [4, 81].

Політичний і громадський діяч П. Христюк прагнення українських військовослужбовців до самоорганізації вважав заслугою українських народних вчителів: "Щоб зрозуміти цілком цей надзвичайно сильний про-

цес національного пробудження в широких сірих солдатських масах, треба мати на увазі те, що в складі нижчого старшинського персоналу російської армії було багацько бувших учителів, переважно сільських народних шкіл. Українське народне вчительство було тим свідомим національно і демократично елементом в армії, який допоміг прокинутись і розвинутись національному почуттю в українських солдатських масах" [4, 81–82].

У Києві 5–8 червня 1917 р. відбувся Перший український військовий з'їзд, який висловився за формування української національної армії. Для практичного керівництва процесом формування війська було створено Український генеральний військовий комітет у складі 18 осіб. Головою комітету обрано С. Петлюру. До складу комітету входив одеський діяч українського національного руху І. Луценко, який саме в той період брав активну участь у формуванні українських військових частин в Одесі [4, 81–83].

Процес утворення українських військових загонів в Одесі проходив за подібним до Києва сценарієм. 17 квітня 1917 р. у місті створено Одеську українську військову раду, яка 26 квітня провела Установчі збори й затвердила статут. Відтепер вона мала назву "Одеський український військовий кіш", місцем діяльності якого було визначено Одеський військовий округ, Чорноморський флот і Румунський фронт. Центральним органом організації визнано Одеську військову раду, яку очолив І. Луценко. На початку червня в Одесі почали формуватися українські військові частини – гайдамацький курінь [2, 115–116; 3, 44–45].

Створення власної армії мало стати певним гарантом майбутньої автономії України. Так, І. Липа у статті "Руїна", що з'явилась в "Українському слові" (1917. – № 8), пише про повний безлад у Росії, який спричинений тим, що владі нема на кого спертися. Таке становище може призвести до контрреволюції та анархії. Отже, щоб запобігти цьому в Україні, треба створити власну армію. Впевнений у доречності створення власне українських військових загонів і анонімний полковий командир-українець, лист якого надійшов із передової і був надрукований під назвою "З окопів" (1917. – № 6). Стаття "Українці на фронті" (1917. – № 8) свідчить про високий рівень дисципліни українських частин та їхній бойовий дух. А в листі, надрукованому під назвою "Правда про українське військо" (1917. – № 10) та замітці "Думка генерала про українське військо" (1917. – № 10) навіть російські військові високо оцінюють новостворені українські військові частини.

У російській пресі цього періоду звучали різні міркування щодо створення українських загонів. Петербурзька кадетська газета "Речь" із обуренням коментувала факти створення спільних військових організацій, що об'єднували солдат і офіцерів українського походження [9, 138]. Есерівські російські газети позитивно оцінюють українізацію військових формувань. Типовою є замітка, де стверджується, що "формування військових частин із українців по суті не вносить ніяких нововведень у той порядок, який фактично вже діє й нічим шкідливим для оперативних дій армії при наступі себе не проявив" [10, 281]. Але вже восени, коли стосунки між Тимчасовим урядом та Центральною радою у черговий раз погіршилися, інтонації петроградської соціалістичної преси стають суворішими.

Неабиякого значення на шпальтах українськомовних часописів набувають питання відродження національної мови та культури, підвищення освітнього рівня українців. Так, Ів. Стешенко в "Українському слові" у статті "До українських народних вчителів" (1917. – № 2) закликає вчителів активніше взятися за справу відродження української культури та школи. Майже щономера в журналі друкуються повідомлення про розвиток шкільної справи або корисні поради сільським вчителям. У червні 1917 р. з'являються рубрики "Просвіти" та "Шкільництво", що містили замітки про появу нових просвітянських організацій та просування процесу українізації школи.

Утім, справжнім осередком української культури став інший українськомовний журнал – "Наше село", який з'явився 26 травня 1918 р. за активного сприяння товариства "Селянська самоосвіта". Хоч видання й було спрямоване переважно на селянську аудиторію, воно сприяло пробудженню в читачів любові до Батьківщини, прагнуло допомогти їм відчути себе частиною нації, наголошувало на необхідності освіти. Вирішенню цих завдань сприяли екскурси в історію України, що стали своєрідною візитною карткою видання. Саме цим матеріалам видання зобов'язане своєю популярністю. Так, стаття Д. Б. "Про гетьманщину" висвітлює діяльність провідних гетьманів [5], стаття постійного автора журналу Селянина "Україна в перші роки національного поневолення" досить докладно розповідає про діяльність Б. Хмельницького та роки після його смерті (1918. – № 8/9).

Основним "істориком" журналу став І. Луценко. Його співробітництво значно підвищило авторитет видання. Перу публіциста належать історичні розвідки "Гетьман Іван Мазепа" (№ 8 / 9), "Гетьман і гетьманська влада" (№ 7) та ін. Однією з найцікавіших є стаття історико-етнографічного характеру "Дещо з старовини", в якій І. Луценко аналізує життя наших предків. Він наводить слова візантійського письменника Прокопія, який вважав, що наші пращури "були народ веселий, відважний, ласкавий навіть до чужих. Чужинців приймали дуже гостинно і потім проводили їх далі, щоб по дорозі не сталось їм якої біди. Дуже любили волю, не хотіли нікому служити, ані бути під чужою владою" (1918. – № 18). Автор посилається також на арабського вченого Павла Алепського, який після війн Хмельницького приїздив до України та Росії й зазначав, що "такого народу милого, лагідного, хлібосольного, вільнолюбивого і дотепного він не зустрічав в інших краях. Особливо велику різницю він відмічає між українцями і москвинами і каже, що після Москви на Вкраїну він попав як із пекла в рай: відмічає також велику грамотність між українцями в ті часи, і не тільки між чоловіками, а й між жіноцтвом". І. Луценко робить висновок, що найкращими рисами української душі скористалися вороги, щоб уярмити український народ.

Для популяризації рідного слова журнал "Наше село", починаючи з № 2, друкував маленькі книжечки-додатки з поезіями видатних майстрів пера – Т. Шевченка, Л. Глібова, І. Франка, С. Руданського. Книжки ці мали 16 сторінок і легко відділялися від часопису. Ім'я І. Луценка стояло на одній з маленьких кишенькових книжок – "Нове життя". На жаль, це видання не збереглося. Цілком імовірно, що воно було вилучено цензурою, бо в цьому об'єднаному номері (1918. – № 10/11) міститься повідомлення про арешт в Одесі "відомого діяча й організатора вільного козацтва д-ра Луценка й других видних діячів". Після цього книжечки більше не друкувалися.

На відродження національної свідомості спрямовані також статті К. Ягненка "Чому школа мусить бути українською?" (1918. – № 3) та Селянина "Листи до селян" (1918. – № 3), в яких стверджується, що мова – це зосередження національної культури й неповага до неї є однією з основних причин кризового стану нації. До цього священик А. Грінєвич додає ще й фактор занедбаної віри (1918. – № 3). Основною причиною втрати національних орієнтирів у всіх матеріалах визнається ганебна політика Росії, яка не одне століття намагалася асимілювати український народ.

У багатьох суспільно-політичних питаннях позиція одеських українськомовних часописів 1917–1918 рр. відповідала курсу Української центральної ради. Переважно ліберальна політична спрямованість Центральної ради викликала жорсткий антагонізм із боку більшовиків. Тож не дивно, що в радянську епоху діяльність українськомовних часописів періоду визвольних змагань сприймалась як ворожа пролетарській ідеології. Ось що писав радянський автор О. Варнеке з приводу матеріалів "Українського слова": "Хоч на чолі й стояв соціал-демократ В. Чеховський, воно ("Українське слово". – О. П.) не дуже далеко йшло назустріч робітникам. Так, у вересні 1917 року в публікації "Гроші" в "Українському слові" І. Гаврилюк говорив про величезні заробітки робітників та закликав їх схаменутися й допомогти державі" [1, 104]. Спробуємо зрозуміти, чому І. Гаврилюк так "суворо" поставився до робітників. Якби О. Варнеке уважніше гортав сторінки преси 1917–1920 рр., він би побачив, до якого морального розладу дійшла велика частина пролетаріату в результаті Лютневої революції та Жовтневого перевороту. Декому хотілося отримати якнайбільше благ, доклавши до цього мінімум зусиль. До редакцій періодичних видань надходило багато листів, в яких наголошувалося на необхідності підвищити заробітну платню або відібрати в якогось фабриканта буцімто заборговану ним астрономічну суму. І. Гаврилюк справедливо пояснює, що підвищення заробітної платні не принесе користі самим робітникам, бо безперервне друкування незабезпечених золотом папірців призведе до повного знецінювання державної валюти та остаточного руйнування економіки.

Але надамо знову слово О. Варнеке: "Таке ж ставлення і до селян. Коли селянський з'їзд в Одесі в травні 1917 року ухвалив брати в панів землю, хто скільки зможе обробити, то "Українське слово" звертається до "громадян-хліборобів" із закликом "чекати, поки збереться Установче Зібрання" [1, 104]. О. Варнеке має тут на увазі статтю З. Валатюка "Громадяне-хлібороби!" (1917. – № 4), що з'явилась у травні 1917 р. Автор розглядає дві можливості: взяти землю в панів та почати обробляти її або дочекатися Установчих зборів. З. Валатюк стверджує, що земля до Установчих зборів і надання автономії ще не

належить народу. Про це, до речі, неодноразово нагадував Україні Тимчасовий уряд. Спроби щось зробити в цьому напрямі могли призвести до громадянської війни, що за відсутності в Україні на той момент власної армії мало б погані наслідки. Отже, в позиції О. Варнеке щодо "Українського слова" простежується певна тенденційність. Аби показати небажання журналу підтримувати робітників і селян, радянський дослідник просто замовчує аргументацію українських журналістів.

Одеська українськомовна періодика 1917–1918 рр. має надзвичайне значення як історичне джерело. На шпальтах розглянутих видань ("Українське слово", "Рідний курінь", "Салдатська думка", "Наше село"), незважаючи на їхню провінційність, висвітлено значні суспільно-політичні проблеми, актуальні для українського національного руху: 1) створення української державності; 2) формування власної армії; 3) відродження національної мови та культури; 4) розв'язання класових непорозумінь тощо. Попри нечисленність одеських національних часописів, необхідно зазначити їхню цілковиту конкурентоспроможність у порівнянні з тогочасними російськомовними виданнями. Високий культурний рівень переважної більшості українських видань безпосередньо пов'язаний зі складом співробітників, серед яких можна знайти відомих політиків, письменників, поетів, журналістів та інших представників української культурної еліти. І хоч тогочасні політичні реалії виявилися несприятливими для створення міцної Української держави, національна періодика відіграла важливу культурно-історичну роль, ставши однією з перших сходинок на шляху до незалежності.

1. *Варнеке О.* Українська періодична преса в Одесі 1917–1921 років // Записки українського бібліографічного товариства в Одесі / За ред. Б. Комарова, П. Маркова, Л. Ніринської, С. Рубінштейна, М. Слабченка. – О., 1929. – Ч. 2 / 3. – С. 103–116.

2. *Вінцковський Т.* Діяльність української військової ради в Одесі // Записки історичного факультету / Гол. ред. В. Н. Станко. – О., 1997. – Вип. 5. – С. 115–120.

3. *Гонтар О. В.* Українська проблема за часів Центральної Ради: співвідношення центру та регіонів // Там само. – 2001. – Вип. 11. – С. 40–51.

4. *Домбровський О. І.* З історії формування українських збройних сил в 1917 році // Там само. – 1996. – Вип. 2. – С. 78–85.

5. *Наше село.* – 1918. – № 1.

6. *Речь* т. Володарского, произнесенная на 2-м съезде Румчерода в г. Одессе, 12 декабря 1917 // Октябрь на Одесщине. – О., 1927. – С. 127–138.

7. *Рідний* курінь. – 1917. – 18 верес.

8. *Салдатська* думка. – 1917. – 29 серп.

9. *Сурай Ю. І.* Загальноросійська кадетська преса як джерело з історії України (1917 р.) // Записки історичного факультету. – О., 1999. – Вип. 9. – С. 136–141.

10. *Сурай Ю. І.* Загальноросійська соціалістична преса і українське питання (1917 рік) // Там само. – 2001. – Вип. 11. – С. 278–285.

11. *Українське* слово. – 1917. – № 1.

Нагорний К. О.,
асп.
УДК 351. 858: 070 (477) "192"

Проблема національного самоствердження в публіцистиці лідера літературного угруповання "Гарт" В. Блакитного

Стаття присвячена темі українського національного самоствердження в публіцистиці В. Блакитного. Світогляд видатного діяча української культури першої чверті XX ст., лідера одного з найбільших літературних угруповань, редактора багатьох періодичних видань суттєво вплинув на розвиток "національного питання" в журналістиці 20-х рр.
Ключові слова: *Василь Блакитний, публіцистика, національне самоствердження, літературне угруповання "Гарт".*

The article deals with the Ukrainian national self-affirmation question in V. Blakytnyj's social and political journalism. The development of the "national question" was greatly influenced by the world outlook of V. Blakytnyi as a prominent figure in the Ukrainian culture of the 1920s.
Key words: *V. Blakytnyj, publicism, national awareness, literary group "Hart".*

Літературно-мистецька організація "Гарт" (1923–1925) – одне з найвпливовіших об'єднань 20-х рр. XX ст. – з'явилась у часи становлення радянської влади в Україні. До її складу на початок виходу першого і, як з'ясувалося пізніше, єдиного альманаху "Гарт" (1924) входило 33 члени [7, 175], третина з них (К. Гордієнко, О. Довженко, О. Досвітній, В. Елланський (В. Блакитний), М. Йогансен, В. Коряк, А. Любченко, В. Поліщук, В. Сосюра, П. Тичина, М. Хвильовий) залишила своє ім'я в історії української культури. Головними напрямами діяльності "Гарту" було створення загальномистецького блоку, до якого би входила літературна, театральна, музична та інші ланки; не менш важливим центральне бюро спілки вважало "об'єднання пролетарських письменників, котрі стремлять до створення єдиної інтернаціональної комуністичної культури, користуючись вкраїнською мовою як знаряддям творчості..." [7, 172]. Естетичною програмою "Гарту" слід вважати статтю В. Блакитного "Без маніфесту", надруковану в альманахові 1924 р. Будучи ідейним центром літературно-мистецької організації протягом всього її існування, в даному маніфесті поет і публіцист виклав послідовне бачення минулого, сьогодення і майбутніх задумів та завдань щодо роботи керованого ним об'єднання. "Без маніфесту" багато в чому можна вважати квінтесенцією публіцистичного доробку В. Блакитного. І до маніфесту, і після нього автор невтомно проробляв відбиті в програмі "гострі проблеми" сучасного йому культурного та історичного життя України, раз у раз звертаючись до їх обговорення з різних кутів зору.

Питанню творчої особистості В. Блакитного приділяли увагу як його сучасники (О. Досвітній, В. Поліщук, О. Вишня, М. Доленго та ін.), так і наступні покоління радянського літературознавства (Є. Адельгейм, Ю. Барабаш, М. Бажан та ін.). Щоправда, існував період, коли ім'я В. Блакитного викреслювали з історії, і навіть монумент, який спорудили друзі в Харкові, було прибрано з міста. На його адресу почали з'являтися звинувачення у "буржуазному націоналізмі", й апогеєм стало посмертне присудження вищої міри покарання. "Тиша", спричинена розстрілом пам'яті про видатного діяча української культури, має цілком зрозумілі часові межі: початок 30-х – друга половина 50-х рр. XX ст. Це ж стосується видання творів письменника, які почали передруковуватися лише у 1958 р.

У часи незалежності України розпочався період переоцінки діяльності лідера "Гарту". Перші статті з'являються здебільшого у тих журналах та газетах, які завдячують своїм існуванням великому працелюбу ("Всесвіт" – журнал, який залишив навіть свою назву від часів, коли В. Блакитний працював у ньому головним редактором; "Вітчизна" – у минулому

© Нагорний К. О., 2007

журнал "Гарт" – орган Всеукраїнської спілки письменників, що утворилася з літературно-мистецької організації В. Блакитного; "Літературна Україна" – метаморфоза додатку до "Вістей", який мав назву "Література. Наука. Мистецтво" і теж виходив за безпосередньої участі письменника, та нарешті "Голос України" – нове життя "Вістей ВУЦВК") [5; 10–13]. Питання, яке ставиться майже всіма без винятку авторами, можна сформулювати так: чи можливо узгодити в особі В. Блакитного щире захоплення ідеями комунізму з уболіванням за долю питань національного самоствердження новоутвореної Української держави? О. Микитенко в статті "Лебедина пісня" зазначив: "особливо злободенно звучить сьогодні питання національної орієнтованості письменників революційної доби, зокрема Блакитного" [11, 157]. Чому так важлива в даному питанні постать В. Блакитного зрозуміло. Батько та ідейний лідер "Гарту", зачинатель багатьох напрямів розвитку української культури пожовтневого періоду, він був тим, за ким йшли, на кого рівнялись, із ким радились та кого безмірно поважали, беручи за взірець.

О. Микитенко вважає, що "ключ до загадки Блакитного" – одного з лідерів боротьбистів, які "були прихильниками комуністичної ідеї перш за все для блага свого народу" [11, 157] – у політичному полі. За О. Микитенком, саме обіцянкою "поступок" щодо трьох найболючіших для України проблем: українізації 20-х рр., дозволу на свою політичну пресу, можливості федерального устрою в СРСР – було перетягнуто боротьбистів до лав КП(б)У. Щиро вірячи у правдивість зацікавленості верхівки компартії у розвитку України задля інтересів української нації, а потім вже заради розбудови радянської держави в цілому, В. Блакитний боронив паростки мовної, культурної та економічної самостійності. Звичайно, йому не був відомий зміст листа Й. Сталіна до В. Леніна від 22 вересня 1922 р., в якому генсек наголошував на небезпеці сприйняття всерйоз слів про незалежність. З огляду на це, можна стверджувати, що комуністичний світогляд В. Блакитного докорінно відрізнявся від комуністичного світогляду партійних лідерів.

Про віру в деякі заяви про статус України говорять ті цитати, що наводить Валер Блакитний (один із багатьох псевдонімів В. Елланського) у статті "Розгніваний Юпітер" [3]. Побудована вона у формі відповіді співробітникові "Комуніста" т. В. Мещерякову. Справа в тому, що журналіст закидав редакції "Боротьби" звинувачення у "самостійництві", бо ті, у свою чергу, не розуміли, навіщо "на книжках видавництва Наркомзему стоїть видавнича марка – копія державної печаті Р.С.Ф.С.Р" [3]. Почавши з доцільності дублювання печатки, Валер Блакитний переводить питання в іншу площину: доки не закінчився процес об'єднання УРСР та РСФСР, доти Україна залишається "суверенною республікою", на "незалежність якої ніхто не позіхає" (процитовані В. Блакитним слова належать відповідно т. Раковському і Троцькому). І, продовжував автор, "коли хтось хоче довести необхідність знищення тої "суверенності", то це він може доводити в партійних органах, у виступах, агітацією і силою розуму розвіваючи шкідливий самостійницький дух" [3]. Невідомо, чи хотів публіцист в останньому реченні замінити слово "може" на "має" або "повинен". Але, судячи з відповіді В. Мещерякову, в якій міститься багато натяків, алюзій (наприклад, порівняння деяких дій нового радянського уряду з інтенціями відомої фрази Валуєва, що заперечувала самий факт існування України), це мало б спадати на думку читачеві.

На жаль, попри появу деяких публікацій, багато з яких вийшли з нагоди 100-річчя від дня народження та започаткували зважений та різнобічний підхід до аналізу творчої спадщини В. Блакитного, рано ще казати про повернення цього ім'я українському читачеві. Такому "забуттю" сприяє думка про комуністичну (отже, антиукраїнську) спрямованість поглядів лідера "Гарту". Тим часом у радянській журналістиці 20-х рр. XX ст. вирішення проблеми національної свідомості у період завоювання комуністичною ідеологією історичних територій України мало досить складний характер. Про це свідчать життя і творчість В. Блакитного.

У період участі в газеті "Боротьба", редагування "Вістей ВУЦВК", "Всесвіту", "Червоного перця", роботі в "ЛНМ" (щотижневому додатку до "Вістей"), головування в редакції альманаху "Гарт", співробітництва з "Мистецтвом", "Культурою і побутом" та, враховуючи деякі твори, що виходили окремими книжками, ним було надруковано понад 100 літературно-критичних та публіцистичних статей різної тематики.

Головними з цих тем були: у літературно-мистецькій та загальнокультурній царині – проблема національної мови, деякі аспекти сучасної історії української літератури та журналістики, питання про літературні організації; у політичній та економічній сферах – можливість федеративного статусу України, шляхи зміцнення української економіки та ін.

Всі вони, так чи інакше, пов'язані з розвитком української нації.

Життя України – політичне, суспільне, мистецьке – турбувало В. Блакитного і в період участі у Партії лівих українських соціал-революціонерів (боротьбистів) і в часи роботи в КП(б)У. Стаття "До реставрації Великої Росії" [2] свідчить про те, що В. Блакитний розумів небезпеку економічного об'єднання з новим урядом радянської Росії. Він відреагував на оголошення про включення залізниці України до загальноросійської мережі, злиття пошти та телеграфу двох держав. Письменник не говорив прямо, але підводив читача до розуміння, які наслідки матиме те, що виручка від прибутку української залізниці та пошти має за новим параграфом вноситись до Народного банку, а отже, перерозподіл коштів здійснюватиме Росія і навряд чи, враховуючи післявоєнний і пореволюційний спад в економіці, на користь України. Найбільш автора звернення до "комуністів України" обурило те, що наказ Російського Наркомату шляхів з'явився "потай", "з-під поли". В. Гарт – під цим псевдонімом з'явилась стаття – питав: "Якими, наприклад, міркуваннями економічного чи політичного характеру обґрунтувати необхідність, скажемо, Правобережних залізниць відчитуватись перед далекою Москвою – а не перед Києвом?" [2].

У статті висловлені також сентенції, що відбивають характер історичного процесу кінця 1910-х рр. Ось так В. Гарт завершував: "Цих запитань далеко більше може поставити пролетаріат своїм провідникам. Бо пролетаріат повинен знати, на що він іде. Революцію роблять маси – але помилки провідників часто "боком вилазять" масам. Потайна політика – не личить комунізмові. Віримо, що її не буде" [2]. Як відомо, менше ніж через 10 років (та ще багато десятиліть згодом) мало хто з поважних радянських журналістів, тим паче пролетаріат, не міг собі дозволити таких "побажань" щодо діяльності партійних лідерів.

В. Блакитний свідомо опрацьовував тему самостійності культури України, щоправда, ніколи не ставлячи питання про відмежування її від "братніх" народів. Цьому присвячена майже чверть усіх робіт публіциста. Приділяв він увагу також і визначенню політичного устрою СРСР.

Літературознавець П. Федченко у статті "Знаю – проти поезії грішу" зауважує, що водночас із ідеями про політичне об'єднання різних націй, В. Блакитний обстоював інтереси кожної з них, а тому вважав федеративний устрій нової радянської держави за такий спосіб збереження рівних прав всіх її частин: "вже тоді він завзято воював з тими, хто розглядав Україну як "звичайну провінцію Росії", проти тенденції російського централізму й унітаризму, столично-імперського й місцевого зверхнього "русотяпського" ігнорування української мови і культури та українських політичних кадрів" [13, 141].

Тонким знавцем політичної кон'юнктури свого часу та причин об'єднання двох новостворених держав – УСРР і РСФСР – виступає В. Блакитний у статті "Ще одне організаційне досягнення" [9, 266–268], написаній 1921 р. Злиття державного апарату, за словами публіциста, зумовлено воєнними подіями, коли саме "прямолінійність організаційних форм будівництва" [9, 266]. Зовсім іншої, "більш складної, більш пристосованої до кожного окремого випадку конструкції" вимагають, на думку автора, сучасні йому умови. Шлях розвитку політичних відносин між "центром і місцями" бачився В. Блакитному в припиненні постійних реорганізацій та наданні більшої автономності місцям. Такі ж тенденції повинні були відобразитися й у взаємовідносинах між УСРР і РСФСР.

В. Блакитний зазначав, що фундаментом створення федеративної держави, насамперед має стати "самостійна ж зовнішня та внутрішня політична незалежність", а також "окремішнє культурно-освітнє життя УСРР" [9, 267]. Не менш вагомим автор вважав створення координаційної російської комісії між органами господарства Росії та України. Економіст за освітою, В. Блакитний постійно відстоював національні господарчі інтереси, розуміючи, що в стані післяреволюційної економічної ями Україна не може дозволити собі бути фінансовим донором ніякої іншої радянської держави.

Розумів письменник вплив господарчого розвитку в Україні на розвиток культури та освіти. В статті "Українізаційний курс радвлади й східногалицькі патріоти" він констатував: "Радянська влада не зможе зараз уділяти на розвиток української робітничо-селянської культури, як і взагалі на культурну роботу, стільки матеріальних засобів, скільки на це при інших умовах треба б було уділяти" [9, 134–135].

Таким важливим у період фінансової нестабільності країни було, на думку митця, налагодити свою, українську журналістику. В статтях "Вперед" та "Етапи" (обидві датовані 9 січня 1924 р.) В. Блакитний з радістю повідомляє про ювілей "Вістей ВУЦВК" – "тисячний [номер] з дня остаточної українізації

газети" [9, 136–137]. У статті "Етапи", продовжуючи тему, розпочату ювілейним привітанням "Вперед", автор наголошував на важливості виходу газети "Вісті" на новий щабель розвитку, а саме: створення повністю українськомовного видання, поліпшення ситуації з фінансуванням газети, поява додатку "Література. Наука. Мистецтво" (ЛНМ), в роботі якого активну участь брав В. Блакитний, вихід двомовного видання "Вечерние известия".

Не менш жваво лідер "Гарту" (організації, що, як відомо, мала на меті розвиток усіх напрямів українського мистецтва) реагував на процес поступової українізації театру. В статті "На передових позиціях" [9, 138–139] він повідомляв про вступ театру столичної державної драми до української трупи з поступовою передачею київського театру колективові "Березіль" та заснування українськомовного театру в Полтаві.

Як зазначалося вище, питання української мови було одним із центральних у публіцистиці В. Блакитного. Вірний ідеалу зародження нової української пролетарської культури, публіцист здебільшого позиціонував її як засіб поширення політики КП(б)У серед населення України. Висловимо думку, що це був лише "офіційний" погляд. Насправді, збереженню та розвитку української мови В. Блакитний віддавав провідну роль. У листі з таганрозької лікарні він зазначав: "Один підручник для вивчення грамотному письму робкорів і сількорів – [важить] більше, аніж ціла "платформа" [9, 206].

До проблеми мовної освіти публіцист звертався ще раніше в статті "Мова Жовтня" [9, 107–108]. Аналізуючи стан справ, В. Блакитний закликав керівні органи (Головполітосвіт і Держвидав УСРР) посилити роботу в даному напрямі, яка проходила "надзвичайно кепсько" [9, 108]. Значно більшу надію він плекав стосовно літературної організації "Гарт", у статуті якої одним із перших пунктів стояло використання членами спілки української мови [7, 172].

Дослідники творчості В. Блакитного (маємо на увазі ту невелику кількість робіт, що з'явились у часи незалежності України) висловлювали припущення стосовно загадки поєднання в одній особі загартованого комуніста та палкого ревнителя національної культури. Звучала думка про поступки, здійснені в політиці української партії стосовно "національного питання" задля розпорошення партії боротьбистів у рядах КП(б)У. Мали піти на вимушену переоцінку деяких своїх засад, розуміючи тонку межу між прагненнями "націоналістів" і комуністів-українців (термін, який використовує В. Блакитний у статті "Василь Чумак") в аспекті обстоювання статусу української мови та культури, і соратники по УПСР(б) (Українській партії соціалістів-революціонерів (боротьбистів), згодом УКП(б) (Українській комуністичній партії (боротьбистів).

У статті "Павло Тичина" [9, 77–79] В. Блакитний, говорячи про творчість "ще не зовсім комуніста" П. Тичини, влучно описав силу, яка розриває свідомість сучасного йому українського суспільства на дві частини: "Поет разом із незаможним селянином, з батраком проходить крізь *трагедію* (наш курсив. – К. Н.) сутички національного моменту з соціальним в українській революції" [9, 78]. Неможливо припустити, що, завжди передбачаючи розвиток історії наперед, В. Блакитний не відчував того трагізму і ймовірних його наслідків. Але віра в демократичні засади політики комунізму, про що писав публіцист у статті "Диктатура і демократія" та в інших працях, у нього була міцна і непохитна: саме на засаді керування республіки народом мали, на його думку, будуватися підвалини політичних відносин у суспільстві.

Публіцистика В. Блакитного як феномен української культури і журналістики кінця 1910-х – середини 1920-х рр. не була статичною. На початку 1991 р. у журналі "Слово і час" [12] надруковано статтю "Рання публіцистика В. Блакитного", що дає нагоду поставити питання про два періоди її розвитку. Л. Новиченко наводить аргументи, які визначили актуальність аналізу саме ранніх творів В. Блакитного: по-перше, початок його журналістської творчості не був досліджений у радянський час, а по-друге, навіть, коли про публіцистику цього періоду згадували, то "вона завжди була аргументом проти Блакитного – радянського письменника-комуніста" [12, 29].

Хронологічні межі "ранньої публіцистики" Л. Новиченком визначаються такі: від перших публікацій у газеті "Боротьба" (початок 1919) до перших статей у "Вістях" (1920–1921). Багато уваги науковець приділяє політичним засадам партії боротьбистів, активну участь у діяльності якої брав В. Блакитний. За Л. Новиченком основну розбіжність між двома комуністичними партіями: УПСР (комуністів) та КП(б)У – можна визначити цитатою з виступу П. Калюжного, проголошеного на Херсонському з'їзді соціал-революціонерів. Доповідач зауважував, що існування партії соціал-революціонерів (комуністів) продовжується з однієї причини: відсутності ясності в політиці комуністів-більшовиків із приводу стратегії роз-

витку української пролетарської культури. Продовжував П. Калюжний тезою про тісний зв'язок проблеми визнання рівноправності культур із питанням федеративного устрою майбутнього Радянського Союзу. В свою чергу, за його словами, культурне питання стоїть у прямій залежності від розвитку економіки країни, а отже, йшлося про врахування особливостей тодішньої ситуації в господарстві України.

У майбутній публіцистичній діяльності (після зникнення з політичної мапи партії боротьбистів) В. Блакитний продовжував прокладати шлях цим ідеям. Тому, говорячи про розмежування його поглядів у ранній та пізній публіцистиці, слід визначити, що, попри нагромадження "гримкотіння "пролетарської" фразеології" [12, 29], інтенціональність думок В. Блакитного зберігається.

Небайдужий до зверхнього ("русотяпського") ставлення до своєї країни, він продовжував працювати на благо народу так, як відчував серцем. І сьогодні, оцінюючи результати великого й доброго посіву, ставлячись із розумінням до щирого захоплення ідеями комуністичного руху, що стали, як припускає Л. Новиченко, немов "велике духовне відкриття, яке здавалося до кінця розв'язувало тугий клубок нагромаджених національних проблем" [12, 31], настає час повернути добре ім'я великого працелюба, борця за збереження української культури та мови.

Про впливовість поглядів В. Блакитного на сучасний йому культурний процес свідчить те, що очолюване ним літературно-мистецьке угруповання "Гарт" за два роки від початку його заснування (офіційне затвердження – кінець січня 1923) перетворилось на "найсильнішу в Україні літературну організацію" [9, 198]. Не викликає сумнівів, що полеміка навколо "національного питання", розгорнута В. Блакитним на сторінках різних періодичних видань, разом із іншими вирішальними факторами прискорила появу літературної дискусії 1925–1928 рр.

Вивчення публіцистики В. Блакитного (зокрема в аспекті проблеми національного самоствердження) має відіграти свою роль в оцінці постаті видатного діяча української культури першої чверті XX ст. У цьому напрямі зроблено перші кроки. Час звернути увагу на інші актуальні напрями. Нині залишається відкритим питання про перевидання журналістської спадщини митця, адже, як засвідчив зміст статей збірника публікацій 1929 і 1958 рр. [4, 9], у них зі зрозумілих причин відсутні матеріали, надруковані В. Блакитним у "Боротьбі". Можна припустити, що також наявні не всі праці 1921–1925 рр. Малоохоплена літературознавством віршована сатира В. Блакитного. Логічним підсумком різнобічного дослідження творчої спадщини митця має стати монографічна праця.

Життєвий шлях одного з "перших хоробрих", патріота і гуманіста Василя Блакитного був сповнений надлюдського напруження – так багато потрібно було встигнути в часи, коли, за словами самого письменника, рік ішов за десять. На відкритті харківського дому В. Блакитного Лесь Курбас запропонував ввести до фізичних одиниць ще одну: Еллан – "одиниця мистецької енергетики". Доки живе пам'ять про нашого великого співвітчизника, нас ще "довго мірятимуть його напругою".

1. *Адельгейм Є.* Василь Еллан: Критичний нарис. – К.: Рад. письменник, 1959. – 174 с.

2. *Блакитний В.* До реставрації Великої Росії // Боротьба. – 1919. – 4 черв.

3. *Блакитний В.* Розгніваний Юпитер // Там само. – 6 лип.

4. *Блакитний В.* Твори. Повне зібр. / Укл. Г. Коцюба; За ред. і з передм. А. Хвилі. – Х.: Держвидав України, 1929. – 396 с.

5. *Вовчик-Блакитна М.* "Бачу тебе, Україно моя, в будучині..." // Слово і час. – 1994. – № 1. – С. 16–17.

6. *Гарт В.* До реставрації Великої Росії // Боротьба. – 1919 – 4 черв.

7. *Гарт:* Альманах. – Х.: Держвидав України, 1924.

8. *Гроно* нездоланих співців: Літературні портрети. – К.: Укр. письменник, 1997. – 485 с.

9. *Еллан В.* Твори: У 2 т. – Т. 2: Фейлетони. Літературно-критичні статті. Публіцистика. – К.: Держлітвидав України, 1958. – 318 с.

10. *Корж О.* Еллан-Блакитний, Семенко, Сосюра, Хвильовий та інші // Прапор. – 1989. – № 1. – С. 54–88.

11. *Микитенко О.* Лебедина пісня // Всесвіт. – 1994. – № 1. – С. 156–159.

12. *Новиченко Л.* Рання публіцистика В. Блакитного // Слово і час. – 1991. – № 2. – С. 28–36.

13. *Федченко П.* "Знаю – проти поезії грішу": [Про В. Еллана-Блакитного] // Вітчизна. – 1994. – № 3 / 4. – С. 140–147.

Черниш Н. І.,
к. філол. н., доц.
УДК 070. 002. 2

Проблеми книжкової справи та історії книги на шпальтах часописів Галичини початку XX ст. (за матеріалами часопису "Стара Україна")

У статті висвітлюються проблеми книжкової справи та історії книги, які посідали чільне місце на шпальтах фахових часописів Галичини першої чверті XX ст. Головну увагу приділено аналізу журналу "Стара Україна" (1921–1925), проаналізовано проблематику публікацій, охарактеризовано авторський склад дописувачів, визначено особливості тематичних чисел видання, наголошено на вагомому значенні видання у становленні вітчизняної бібліології, розгортанні українського книжкового руху 1920-х рр.

Ключові слова: *"Стара Україна", тематика статей, авторський склад, внесок у книгознавство.*

The facts enlightening the problems of Book business and Book History, that took important place in professionals of Galicia at the beginning of the XX century have been stated. The main attention is paid to the analysis of the magazine "Stara Ukraina / Old Ukraine" (1924–1925) as mutual periodical edition of the bibliographic commission, the museum and the library of Scientific Sosiety named after Shevchenko: problems of publications have been enlightened, author cast of correspondents has been characterized, peculiarities of thematic editions have been determined, significant meaning of the edition in formation of the native bibliology, developing of the Ukrainian book movement of the 1920s is stressed.

Key words: *"Stara Ukraina / Old Ukraine", problems of publications, authors, contribution to biblioligy.*

В історії кожного народу є періоди, коли громадська свідомість знаходить яскравий вияв у непересічних наукових подіях, що визначають його шлях на десятиліття. У другій половині XIX ст. – а це час пробудження та культурного відродження багатьох європейських націй, позбавлених своєї державності, – у суспільстві сформувалася потреба організації авторитетних наукових товариств, які у подальшому могли б стати предтечею національних академій. Для українського народу в тогочасних умовах національно-культурних утисків винятково важливим було започаткування 1873 р. у Львові діяльності Товариства ім. Шевченка, згодом – Наукового товариства (НТШ), – по суті, прообразу Української академії наук.

Наукова праця НТШ уже з перших років мала чітко окреслене націєтворче та націєзахисне спрямування. Численні видатні вчені у своїх дослідженнях багатоаспектно розбудовували систему українознавчих знань у сфері історії, мови, літературознавства, географії, антропології, етнографії та фольклористики, зафіксовували й науково опрацьовували багатовікові здобутки українського народу в контексті його культурно-історичного розвитку.

Багатогранна діяльність осередку вже була об'єктом зацікавлення багатьох науковців. Це засвідчують передусім численні авторитетні публікації [1–4], фундаментальні збірники матеріалів різноманітних за своєю тематикою конференцій і симпозіумів [5–7] та низка ґрунтовних наукових розробок, які висвітлюють непересічні досягнення високоавторитетних комісій, видатні здобутки в різних ділянках українознавства найвідоміших представників осередку [8–12].

Віддаючи шану видатним науковим досягненням НТШ, дослідники нині прагнуть не обминути увагою жодної події, що мала вагомий вплив на культурно-історичний розвиток суспільства, жодного вченого, який плідно працював на тій чи іншій ділянці українознавства, адже без осмислення історичного досвіду, усвідомлення власних коренів не можливий поступ вперед, здійснення нагальних перетворень у культурному та науковому житті суспільства. Водночас не можна не зауважити, що в контексті часу ще й досі залишається недостатньо

© Черниш Н. І., 2007

дослідженим та відповідно маловисвітленим вельми важливий напрям діяльності осередку, а саме: книгознавча праця авторитетних учених НТШ, об'єднаних у бібліографічній комісії. Нечисленні статті і розробки переважно львівських науковців [13–18], що опрацьовують проблеми теорії та історії книги, національної бібліографії, ознайомлюють наукову громадськість з досягненнями відомих бібліологів, не можуть вичерпати всієї проблематики, адже не вповні показують основні етапи та напрями діяльності бібліографічної комісії, не наголошують на її важливому значенні для становлення та подальшого розвитку української науки про книгу. Безперечно, настав час поновити історичну справедливість, належно висвітлити діяльність бібліографічної комісії НТШ, звернути увагу книгознавців на непересічні досягнення в галузі національної бібліографії, теорії та історії української книги.

Чи не найменш дослідженою нині є видавнича діяльність спеціалізованого книгознавчого осередку Галичини, зокрема її яскрава сторінка – участь науковців у підготовці та випуску у світ фахових часописів. Справді, високо оцінюючи зв'язки бібліографічної комісії з періодичними виданнями, які виходили під егідою НТШ (а чимало бібліографічних заміток, оглядів, цікавої інформації про нові видання переважно українознавчої тематики та спрямування у різні періоди, передусім у 20–30-х рр. XX ст., коли книгознавство стрімко розвивалось, побачили світ на сторінках уславленого "Літературно-наукового вістника" у відділах "Бібліографія", "Новини нашої літератури"), все ж варто зауважити, що цього було недостатньо. Стрімкий поступ книгознавства, яке саме тоді остаточно сформувалося та виокремилося з-поміж споріднених історичних і філологічних наук, обумовлював його особливе значення для українського суспільства, що усвідомлювало унікальність такого феномену національної культури, як книга, а тому не залишалось байдужим до значного за обсягом масиву поточних бібліографічних повідомлень, ґрунтовних переліків праць з певної теми, різноманітних літературно-критичних статей, у змісті яких відчутно простежувалися бібліологічні аспекти. Зрозуміло, що чимало й інших періодичних видань НТШ, окрім згаданих вище, численні наукові збірники осередку, які все ж певною мірою висвітлювали поодинокі проблеми бібліографії (хіба поважний вчений обмине увагою історіографію досліджуваного питання з докладним переліком здобутків попередників та його критичним коментуванням?), не могли вповні заповнити прогалину і відобразити всю проблематику наукових розробок такого високоавторитетного спеціалізованого осередку, як бібліографічна комісія.

Українські дослідники книги у період піднесення національної бібліології 20–30-х рр. XX ст. започаткували та випускали у світ низку непересічних спеціалізованих часописів: це і первісток книгознавчої тематики "Книгарь"; і високоавторитетні, відомі в усій Європі "Бібліологічні вісті"; й оригінальна "Книжка"; і дещо політично заангажовані харківські видання – "Книга", "Нова книга", "Голос друку", "Радянський книгарь" та ін. Всі вони радо надавали свої сторінки для публікації цікавих за тематикою, глибоких за змістом наукових розвідок членів бібліографічної комісії (зокрема, лише у "Бібліологічних вістях" побачили світ такі непересічні праці, як "Українські наукові книгозбірні" І. Свєнціцького (1924. – № 4), "Перша газета на Україні ("Gazette de Leopol" із 1776 р.)" І. Кревецького (1926. – № 4), "Іван Калинович", "Гоголь українською мовою" та "Л. М. Толстой в українських перекладах" В. Дорошенка (1927. – № 4; 1927. – № 3; 1929. – № 4), а також чимало інших ґрунтовних матеріалів); постійними дописувачами "Книжки" були І. Калинович (його стаття "Тайна і святиня книги" (1922. – № 4–7) і нині примушує звертатися до пожовклих сторінок часопису), В. Дорошенко, З. Кузеля та інші авторитетні науковці).

У період активізації діяльності осередку, коли бібліографічну комісію очолив В. Дорошенко (а це переважно повоєнний час, 20–30-ті рр. XX ст.), гостро постало питання про започаткування періодичного видання, якого цей авторитетний центр дослідження української книги досі не мав та який дозволив би широко і постійно оприлюднювати результати наукової праці потужного об'єднання видатних учених. Однак розпочати підготовку і випуск окремого спеціалізованого часопису книгознавчої тематики у тих неоднозначних суспільно-політичних та несприятливих фінансових умовах осередок не міг.

У розгалуженій системі періодики НТШ почалися пошуки журналу, тематично наближеного до проблем культурології, передусім історії та теорії книги, бібліографії, організації книжкової справи, який мав би можливості для співпраці з бібліографічною комісією. Таким виданням став часопис "Стара Україна", спільний для музею та бібліотеки НТШ, що радо надавав свої сторінки для публікації праць дослідників українських книг. Хронологічно існування часопису було нетривалим – лише 1924 і 1925 рр., усього 24 числа, однак, навіть цей короткий час виявився доволі продуктивним з огляду на публікаційну активність членів комісії. Відомо, що редакція "Старої України" мала наміри продовжувати ви-

пуск журналу і в пізніший період, але складні обставини діяльності НТШ (насамперед жорстока економічна дискримінація, що її польська влада застосовувала до цього шанованого в Європі авторитетного наукового центру) не сприяли цьому.

"Часопис історії і культури", як зазначалося у підзаголовку місячника, виходив у світ за редакцією заступника голови бібліографічної комісії, директора книгозбірні НТШ, видатного українського історика І. Кревецького. Головне завдання "Старої України" редакція вбачала в такому: "Людина без власної самосвідомості не є культурною людиною, так і народ без історичної свідомості не є нацією. Розбудити сю свідомість якнайглибше і якнайширше на Україні – ось головне завдання нового часопису" [19].

Відповідно до цього важливого суспільного завдання "Стара Україна" у своєму змісті прагнула відродити історичну тяглість і традиції, охопити доволі широке коло різноманітних за актуальною на той час тематикою проблем, висвітлити передусім ті питання культурологічного спрямування, що цікавили та турбували свідому галицьку громадськість. У часописі планувалося вміщувати загальні статті про історію культури та історичні традиції, матеріали старої України (зокрема ті, що стосувалися національно-визвольних змагань, особливостей побуту нашого народу), різнопланово інформувати про традиції окремих українських земель, подавати ґрунтовні описи історичних пам'яток України, а також публікувати мемуари та важливі в контексті культурно-історичного розвитку нації документи. Водночас до намірів редакції входило і доволі широке висвітлення "навколокнижкових" питань: вважалося за доцільне постійно вести бібліографічний розділ, у якому ознайомлювати читачів не лише з новими виданнями, а й робити перегляд давньої літератури, аналізувати стан української бібліотечної, музейної та архівної справи (ці проблеми безпосередньо були пов'язані не лише з історією української книги та книгодрукування, а й стосувалися можливостей належного бібліографування цінних друків). Окрім того, "Стара Україна" вміщувала й "Хроніку" – рубрику, яка давала бібліографічній комісії широкі можливості оперативно інформувати наукову громадськість НТШ та всіх зацікавлених про свою діяльність (збори, публікації та ін.).

З 24 чисел часопису "Стара Україна" нашу увагу привертають п'ять, що мають тематичний характер та присвячені одній (на думку редакції, суспільно важливій) проблемі. Це ч. 2 /5 за 1924 р. під назвою "В 350-ліття друкарства на Україні", ч. 6 за 1924 р. – "Український некрополь", ч. 9 / 10 за 1924 р. – "Українська мемуаристика в XI–XX ст.", ч. 3/4 за 1925 р. – "Пам'яті Кобзаря України" та ч. 7/10 за той же рік – "Середньовічні фрески у Львові".

Безперечно, найцікавіший з них – випуск з нагоди 350-ліття друкарства в Україні, який уміщує матеріали про життя та діяльність І. Федорова, українського першодрукаря (зрозуміло, за теоретичними концепціями тогочасних дослідників початків національного друкарства, що нині викликають певні сумніви та заперечення науковців [20, 21], подає розлогий та деталізований аналіз його видань різного періоду, наводить фундаментальний і кваліфікований бібліографічний опис львівського "Апостола" 1574 р., здійснений В. Дорошенком, інші оригінальні матеріали книгознавчого характеру, дотичні до ювілейної дати. З надрукованих ґрунтовних дописів варто виділити неперечисну працю І. Огієнка "Іван Хведорович, фундатор постійного друкарства на Україні", яка була схвалена науковцями на засіданні бібліографічної комісії 6 квітня 1924 р., та публікацію глибокого за змістом реферату В. Дорошенка "Перша книжка, видана на Україні", виголошеного тоді ж.

І. Огієнко, що саме в цей час завершував свою фундаментальну працю "Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII в.в.", вперше оприлюднив принципово відмінну від традиційних теорій власну концепцію джерел української друкарської справи. Він, зокрема, сміливо обґрунтовував та переконливо доводив українське походження видань Швайпольта Фіоля, що побачили світ у 1491 р. у Кракові, а датою виникнення друкарства на власне українських землях вважав 1569 р., коли І. Федоров у Заблудові випустив "Учительне Євангеліє". Жодним чином не применшуючи важливої ролі видатного друкаря в національній книжковій справі та неперечисного культурно-історичного значення його плідної діяльності, І. Огієнко, однак, називав І. Федорова передусім фундатором постійного, неперервного в часі друкарства на теренах України (1924. – Ч. 2/5).

Позицію І. Огієнка поділяв також відомий науковець І. Зілинський, автор допису "Львів чи Заблудів?" (1924. – Ч. 2/5), уміщеного у рубриці "Miscellanea Fedorovyciana" того ж числа "Старої України", що наводить низку цікавих науково обґрунтованих міркувань на підтвердження новітньої на той час позиції істориків книжкової справи.

Окрасою ювілейного числа часопису є, безперечно, і глибокий за змістом, ґрунтовний за

охопленням джерел фахово опрацьований бібліографічний нарис І. Огієнка "Ів. Хведорович в науковій літературі (1704–1924)" (1924. – Ч. 2/5), який є результатом багаторічної дослідної роботи автора.

Ще один оригінальний тематичний номер має назву "Великі могили української землі". Публікації тут здебільшого складені у формі реєстру збережених на теренах України і на чужині могил IX–XX ст. визначних політичних, військових, церковних, культурних діячів (зокрема, Володимира Великого, Б. Хмельницького, І. Мазепи, І. Виговського, П. Орлика та ін.).

З інших матеріалів, рекомендованих до друку в наступних номерах "Старої України" бібліографічною комісією НТШ, привертають увагу статті І. Кревецького "Королівство Галичина та Володимирія, 1772–1918" (1925. – Ч. 1), І. Огієнка "Спомини князя Костянтина Острожського про видання Острожської Біблії 1581 р. Вага передмов до наших стародруків" (1924. – Ч. 9/10), Я. Гординського "Слідами старої української культури. Культура української друкованої книжки в XV–XVIII ст." (1924. – Ч. 11), С. Людкевича "Бібліографія творів і критичних оглядів та заміток про життя і творчість Д. Бортнянського" (1925. – Ч. 11/12) та І. Крип'якевича "Мемуари українців XVI–XVIII ст." (1924. – Ч. 9/10). Останнє, зокрема, засвідчує глибоке зацікавлення дослідника маловідомими на той час українськими мемуарними працями періоду козацької доби, які він визначає як "надзвичайно важливі джерела до історії нашого народу" та з жалем констатує: "Наша мемуаристика сього часу дотепер ніде не була досліджена систематично, в підручниках історіографії згадувано тільки кілька найважливіших пам'яток, лишаючи усі дрібниці на боці. Робимо тут першу спробу дати більше вичерпуючий реєстр українських діячів і мемуарів того часу, хоч відчуваємо, що до повного обговорення справи ще не близько" [22].

Принагідно зазначимо, що опубліковане в "Старій Україні" дослідження І. Крип'якевича "Мемуари українців XVI–XVIII ст." – не єдине у науковому доробку цього активного члена бібліографічної комісії. Видатний український історик плідно опрацьовував й інші різнотематичні проблеми переважно історичної бібліографії, що засвідчують такі його ґрунтовні праці, як "Бібліографія української історії 1922–1923 рр." (1923), "Українська історіографія XIX–XX віків" (в останній знаходимо окремий значний за обсягом бібліографічний розділ "Бібліографія української історіографії XIX–XX вв." (1923), "Історія Української держави XVI–XVIII ст." (1922) з унікальними за змістом бібліографічними частинами – "Джерела і література до гетьмана Богдана Хмельницького. 1648–1657 рр." та "Література про Україну перед 1648 р." (тут, зокрема, І. Крип'якевич згадує як маловідомі, так і найважливіші історичні публікації різними мовами). А ще старанно підготовлений бібліографічний огляд в "Українському слові", постійні, упродовж багатьох років, бібліографічні публікації вченого у "Записках НТШ", серед яких не можна обминути увагою "Історичні видання Української Академії наук у Києві, 1926–1927 рр.", "Нові праці з історії гетьманщини XVI–XVIII ст.", "Археологічні праці Миколи Костомарова" та ін. Захопившись бібліографією та глибоко усвідомлюючи її надзвичайну важливість для належної організації наукової роботи дослідників різних галузей знань, І. Крип'якевич докладав чимало зусиль, щоб налагодити систематичні бібліографічні дописи історичного змісту, залучити до цієї справи молодих науковців. Безперечно, плідна та наполеглива бібліографічна праця видатного українського історика, результати якої – низка цікавих за змістом, ґрунтовних статей, що були опубліковані у часописах НТШ, зокрема й у "Старій Україні", переконливо засвідчують високий рівень наукових досліджень бібліографічної комісії, могутній інтелектуальний потенціал її членів, широту їх наукових зацікавлень.

Один із тематичних номерів часопису "Стара Україна" цілком присвячений українській мемуаристиці: він пропонує читачам цікаві зразки спогадів різних епох, а також вміщує оригінальне бібліографічне дослідження І. Калиновича "Українська мемуаристика за 1914–1924 рр." (1924. – Ч. 9/10) та огляд мемуарів, починаючи від доби Нестора-літописця, опрацьований І. Кревецьким (1925. – Ч. 3/4). Тема мемуаристики була надзвичайно популярною у галицькому суспільстві 20-х рр. XX ст. (згадаймо хоча б, яку увагу приділяли їй члени бібліографічної комісії І. Кревецький, І. Шендрик, а також О. Назарук). Саме тому фаховий огляд мемуарів за 1914–1924 рр., здійснений І. Калиновичем, є цілком закономірним та суспільно обумовленим. Безперечно, такі непересічні дослідження української мемуаристики (особливо бібліографічний реєстр спогадів періоду національно-визвольних змагань) і нині заслуговують на нашу увагу, адже ще раз яскраво засвідчують, якого важливого значення надавали видатні діячі НТШ збереженню безпосередніх свідчень учасників суспільних зрушень, створенню детальних переліків рідкісних публікацій, дотичних до визначних подій української історії.

Ще один тематичний номер часопису має назву "Пам'яті Кобзаря України". Тут уміщено чимало цікавих як для широких кіл читачів, так і для науковців публікацій з проблем шевченкознавства, зокрема, наведено описи цінних пам'яток про Т. Шевченка, що зберігаються в музеї НТШ, вперше відтворено майстерно виконані ілюстрації художника М. Башилова, які призначались для невиданого "Кобзаря" 1844 р. Безперечно, є й оригінальні матеріали, підготовлені членами бібліографічної комісії та рекомендовані для широкого оприлюднення на її засіданнях: бібліографічна замітка П. Богацького "До історії критичного видання "Кобзаря" Т. Шевченка" та інформативний огляд В. Дорошенка "Шевченкознавство за останнє десятиліття" (1925. – Ч. 3/4). Власне, на зборах осередку 15 березня 1925 р. його голова В. Дорошенко виголосив реферат за працею П. Богацького "До історії критичного видання "Кобзаря" Т. Шевченка" та результати власного дослідження "Шевченкознавство за останнє десятиліття (1914–1924). Короткий інформаційний огляд", що й стали основою названих вище публікацій.

У своєму дописі В. Дорошенко, зокрема, широко представив різноманітні видання творів Т. Шевченка, випущені протягом 1914–1924 рр., матеріали до біографії поета, а також наукову літературу про нього, яка побачила світ в Україні та за її межами (Німеччині, Австрії, США та ін). Останній розділ, що має назву "Бібліографія", науковець присвятив короткому аналізу відомого покажчика М. Яшека "Т. Шевченко: Матеріали до бібліографії", який після опублікування в 1921 р. викликав значний інтерес наукової громадськості, адже містив рідкісні відомості про видання, надруковані на теренах України у роки жовтневого перевороту та громадянської війни. Зауважимо, що в цій праці В. Дорошенко виступає як досвідчений бібліограф-шевченкознавець, вчений, що зробив вагомий внесок у бібліографічне дослідження та широку популяризацію творчості Кобзаря.

Варто звернути увагу на високу культуру наукових публікацій, які вміщувались на сторінках "Старої України": тексти у своїй більшості супроводжуються передмовами, детально опрацьовані й різноманітні за змістом коментарі, що пояснюють маловідомі факти, імена тощо. Загальне культурологічне спрямування видання позначилось і на залученні численних ілюстрацій, зокрема, тут широко використані прикраси (заставки, кінцівки, ініціали) федорівських видань (львівського "Апостола" 1574 р. та Острозької Біблії 1581 р.), стрятинських друків початку XVIII ст., мініатюри з українських книг XVI–XVIII ст., фотографії історичних пам'яток (могил видатних діячів, архітектурних шедеврів різних регіонів України).

Часопис мав і розділ "Хроніка", в якому читачів інформували про наукову та організаційну діяльність секцій НТШ (зокрема, у числі 12 за 1924 р. широко висвітлювалася праця бібліотеки та музею осередку), вміщували доволі розлогі переліки нових видань книгарні наукового центру, оперативно сповіщали про ювілеї та інші важливі події з життя товариства загалом, його секцій та окремих комісій. Щодо бібліографічної комісії, то, як правило, публікували коротке повідомлення про засідання цього поважного підрозділу НТШ, однак, на жаль, детально не розкривали порядку денного, не називали імен доповідачів та тем їх наукових рефератів і, відповідно, не оприлюднювали ухвал. Безперечно, такі відомості у "Старій Україні" відігравали б важливу роль у широкій пропаганді досягнень видатних дослідників української книги, сприяли б піднесенню книжкових зацікавлень галицького суспільства. Водночас надзвичайно наповненою була рубрика "Бібліографія": рецензії, інформаційні замітки, огляди, що стосувалися фактично всіх цікавих тогочасних видань (серед них – "Українська культура" І. Огієнка, "Історія української літератури" М. Возняка, "Нарис української історіографії" Д. Багалія, "Українське мистецтво" Д. Антоновича, "Історія української літератури" М. Грушевського та ін.) не могли не привернути увагу читачів часопису [23].

Таким чином, хоча нагальна потреба бібліографічної комісії НТШ в окремому спеціалізованому виданні, яка у період загальноукраїнського поступу книгознавчих досліджень 20–30-х рр. XX ст. та часу активізації власної роботи, що збігся з керівництвом осередком В. Дорошенка, з певних об'єктивних причин не змогла бути втілена, науковці прилучилися до підготовки для часопису "Стара Україна" численних матеріалів з українознавчої бібліографії різних галузей знань, історії українського друкарства, бібліографічного опису видатних книжкових пам'яток національної культури – львівського "Апостола" І. Федорова, "Кобзаря" Т. Шевченка та ін. Часопис, зрештою, дослідники книги обрали невипадково: загальне культурологічне спрямування публікацій з відчутним акцентом на проблемах національної історії в широкому контексті (а не можна обминути увагою тієї визначальної риси, яка була притаманна всім його дописам, – бажання віднайти і зберегти для нащадків власні корені, дослідити передусім ті проблеми, що переконливо засвідчували високий культурний й науковий рівень українства, плекали глибоку повагу до рідної історії, мови) та й участь шанованого галицькою науковою

громадськістю І. Кревецького, заступника голови бібліографічної комісії й одночасно редактора "Старої України" у вирішенні практично всіх видавничих питань, пов'язаних з організаційними аспектами підготовки журналу, мали вирішальне значення.

Не можна не зауважити, що статті членів бібліографічної комісії охоплювали доволі широку тематичну палітру: це, по-перше, ґрунтовні матеріали з історії українського друкарства та діяльності І. Федорова, видатного друкаря, фундатора постійного книгодрукування на наших землях; по-друге, ретельно опрацьовані бібліографічні огляди, дотичні до суспільно важливих на той час (та й, зрештою, нині) питань: шевченкознавства, української мемуаристики та ін. Практично всі книгознавчі публікації ґрунтуються на наукових рефератах, виголошених на засіданнях бібліографічної комісії та рекомендованих її членами до друку. Саме завдяки "Старій Україні" вони ставали набутком не лише нечисленних видатних науковців (нагадаємо прикладно, що на зборах осередку були присутні не більше, ніж 12 вчених), а й широкої зацікавленої громадськості. Привертають увагу також спроби бібліографічної комісії оперативно інформувати суспільство про свої засідання в розділі "Хроніка" (на жаль, надто обмежені в обсязі). Імена В. Дорошенка, І. Кревецького, І. Огієнка, І. Калиновича (а саме вони були авторами переважної більшості матеріалів книгознавчого та бібліографічного спрямування) гідно представили тогочасну наукову школу української бібліології на сторінках такого неперіодичного часопису, яким упродовж нетривалого часу свого існування була "Стара Україна".

1. *Аксіоми* для нащадків: Українські імена у світовій науці. – Л.: Меморіал, 1992. – 544 с.

2. *Історія* Наукового товариства ім. Т. Шевченка: З нагоди 75-річчя його заснування: 1873–1948. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1949. – 204 с.

3. *Кубійович В.* Нарис історії Наукового товариства ім. Т. Шевченка (1873–1949). – Львів, 1991. – 53 с.

4. *Кучер Р.* Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові: Два ювілеї. – К.: Наук. думка, 1992. – 182 с.

5. *З історії* Наукового товариства ім. Т. Шевченка: Зб. доп. і повідомл. наук. сесії і конф. НТШ у Львові. – Л., 1997. – 320 с.

6. *Наукове* товариство ім. Т. Шевченка і українське національне відродження. – Львів, 1992. – 221 с.

7. *125 років* Наукового товариства ім. Т. Шевченка: Зб. наук. праць і матеріалів, присвячених ювілею товариства. – Л.: Вид. центр НТШ, 2001. – 388 с.

8. *Гуменюк М. П.* Бібліографічна діяльність І. Калиновича// Жовтень. – 1960. – № 6. – С. 152–157.

9. *Збірник* на пошану Зенона Кузелі / За ред. В. Янева. – Париж, 1962. – 73 с.

10. *Іван* Омелянович Левицький: Зб. наук. праць / За ред. Л. І. Ільницької. – Л., 2002. – 204 с.

11. *Іван* Раковський: Життєписно-бібліографічний нарис. – Л., 2004. – 223 с.

12. *Качкан В.* "Реальні образи сумної правди" (І. Кревецький – історик, критик, бібліограф, пресо- і книгознавець) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Л., 1998. – Вип. 5. – С. 398–414.

13. *Бібліотека* Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди: Матеріали круглого столу. – Л., 1996. – 226 с.

14. *Бутрин М.* "Матеріали до української бібліографії" в бібліографічній діяльності НТШ // Поліграфія і видавнича справа. – 1997. – Вип. 32. – С. 185–188.

15. *Бутрин М.* Розвиток Української бібліографії в Галичині у 1920–1930-ті роки // Записки НТШ. Праці історично-філософської секції. – Л., 1997. – Т. 233. – С. 261–263.

16. *Ільницька Л. І.* Україніка НТШ як джерело національної бібліографії// Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди: Матеріали круглого столу. – Л., 1996. – С. 67–77.

17. *Ільницька Л. І.* Українознавча бібліографія в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка у Львові (1885–1939): Друковані й архівні матеріали // Записки Львів. наук. біб-ки ім. В. Стефаника НАН України. – Л., 1994. – Вип. 4. – С. 165–178.

18. *Колосовська О.* Кирилична стародрукована книга у дослідженнях галицьких учених// Наукові праці Нац. б-ки України ім. В. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 10. – С. 7–36.

19. *Від редакції* // Стара Україна. – 1924. – Ч. 1. – С. 2–3.

20. *Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В.* Початки українського друкарства. – Л.: Центр Європи, 2000. – 224 с.

21. *Тимошик М. С.* Історія видавничої справи. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 496 с.

22. *Крип'якевич І.* Мемуари українців XVI–XVIII ст. // Стара Україна. – 1924. – Ч. 9/10. – С. 126.

23. *Головата Л. В.* "Стара Україна": бібліологічний аспект // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди: Матеріали круглого столу. – Л., 1996. – С. 119–123.

Горбик Р. О.,
магістр
УДК 070.448

"Універсальний журнал" (1928–1929) як явище гедоністичної журналістики: міфологічні сюжети

У статті розглянуто основні аспекти зародження та становлення розважальної журналістики в Україні 20-х рр. XX ст. на прикладі багатоілюстрованого журналу "УЖ" (Харків, 1928–1929). Встановлено, що преса гедоністичного спрямування визначалась розірваністю між формальним експериментом, розважальністю та ідеологією, потужним ігровим потенціалом, складною системою зв'язків між текстом і зображенням, налаштованістю на активний обмін з "високою культурою" і белетристикою.
Ключові слова: *експеримент, розважальність, ідеологія, формалізм, дискурс, авангард.*

In the article the main aspects of emergence and formation of the entertaining journalism in Ukraine of the 1920s are considered on the example of multyillustrated "UZh" ("Universal Magazine") that was issued in Kharkiv (1928–1929). It is defined that hedonist press was torned between formal experiment, entertaining and ideology and determined with powerful ludic potential, complex system of connections between the text and the image, disposition to active exchange with "high culture" and fiction.
Key words: *experiment, entertaining, ideology, formalism, discourse, avant-garde.*

20-ті рр. XX ст. стали для української культури унікальним досвідом – спробою віднайти повноту, заповнити прогалини у своїй структурі. Адже прогалини, як довів Д. Чижевський, суперечать самій ідеї структури, яка завжди тяжіє до повноти [9, 551]. Звертаючи погляд на цю добу, бачимо, як згадані прогалини одна за одною починають заповнюватися, доти відсутні ланки починають з'являтися. Саме такою відсутньою ланкою була розважальна – гедоністична журналістика, і один із її найяскравіших виявів, що постає внаслідок тісної взаємодії із зображальними жанрами, – ілюстрований журнал.

"Універсальний журнал" – багатоілюстрований щомісячний часопис – виходив у Харкові (1928–1929). Його видавцем була робітнича газета "Пролетар" – масове українськомовне видання для робітників, що виходило з 1926 р. і мало наклад приблизно 79 тис. примірників. Не можна сказати, що "УЖ" був тільки додатком до "Пролетаря"; радше, це була частина цілого видавничого медіахолдингу, ідею якого намагалися зреалізувати наприкінці 20-х рр. Авторський склад часопису визначали такі імена, як М. Йогансен, М. Бажан, Ю. Яновський, Ю. Смолич, Остап Вишня, В. Чечвянський, В. Вражливий, О. Слісаренко, О. Мар'ямов, Л. Ковалів. Маючи проблеми і з фінансуванням, і з ідеологією партії, "УЖ" проіснував недовго, але спромігся стати чи не найяскравішим явищем міжвоєнної журналістики в Україні.

На часописі позначилися умови тодішнього життя в УСРР. Власне, йдеться про свідому настанову: редакція мислила цей часопис як занурений в життя, з виходом поза мистецьке коло, із залученням численних поточних новин, документальних нарисів, репортажної фотографії. Тому "УЖ", хоч і створюваний близькими до авангардних груп людьми, не був авангардним журналом. У ньому органічно поєднувалися нестандартні форми вираження, нехарактерні для масової преси, з прагненням вийти на масову аудиторію і стати не "авторським", а "читацьким" журналом, за аналогією до того, як у кінознавстві говорять про авторське і глядацьке кіно. Звідси – свідоме плекання розважальності, величезний акцент на зацікавленні читача. Водночас автори часопису ніколи не вагалися, чи виявляти свою ло-

© Горбик Р. О., 2007

яльність до режиму: "УЖ" бачив себе і як принципово "пролетарський" журнал, розрахований на задоволення та виховання широких кіл робітництва та партійної інтелігенції. Це було цілком у річищі тодішніх гасел "брати старі, розроблені буржуазні форми і наснажувати їх пролетарським змістом". Тому дискурс журналу розвивався в середовищі трьох суперечливих концепцій: формального експериментування, чистої розважальності й революційної дидактики. Химерно взаємодіючи між собою, ці три концепції, зведені в ранг завдань журналу, утворили тернарну структуру зі складною системою внутрішніх зв'язків і протистоянь, яка стала елементом організації переважної більшості текстів журналу.

Класичним для сучасної семіотики стало розрізнення трьох рівнів дослідження знакової системи: синтаксису (правила відношення знаків у системі), семантики (значення висловлювань) та прагматики (мета висловлювань). У цьому контексті "УЖ" мав тенденцію до розподілу редакційної стратегії на трьох рівнях своєї організації: експериментування стало визначальним принципом на рівні синтаксису, пролетарська лівизна – на рівні семантики, розважання – на рівні прагматики. Однак варто наголосити: ця тернарна структура була нестабільною – в ній постійно йшли процеси зміщення, коли вона переходила від площини видання як цілості до площини одиничного тексту. Переважно це зміщення стосувалося експерименту, який міг поширюватись на ділянку прагматики тексту, даючи підстави для звинувачень журналу в "формалізмі". (Сучасна наука розуміє під формалізмом головно школу літературознавства, яка розглядала текст як сукупність функцій. У дискурсі 20-х рр., надто коли йдеться про позанауковий дискурс, термін формалізм так само позначав індивідуальну текстову практику. Тому ми схиляємося до того, щоб у другому значенні вживати це слово в лапках.) Експериментування і дидактика існували в структурі одночасно з розважальністю, сполучаючись з нею або на рівні синтаксису, або на рівні прагматики. Слід зазначити, що, попри проголошену визначальність принципу розважальності часопису, часто розваги поступалися місцем повчанням на рівні прагматики. Цього, однак, ніколи не ставалося на рівні синтаксису, де експеримент міг органічно співіснувати з гедонізмом.

Як співвідносилися ці елементи структури один з одним? Перше, на що варто звернути увагу: експеримент і розважання свідомо не протиставлялися чи принаймні протиставлення не було напруженим. Якоюсь мірою в ті роки саме розважальність була експериментом, адже розважальні жанри ніколи доти не практикувалися в українській літературі й пресі відкрито, тим більше – систематично. Саме до рівня систематичної практики їх і підніс "УЖ", і це було справжнім експериментом. Також не існувало прямого проартикульованого протиставлення між розважальністю та політичною дидактикою; вочевидь, існувало уявлення про можливість їхнього симбіозу та обопільного доповнення. Не можна не погодитися з думкою, що "мало не все ліве мистецтво світу першої третини XX ст. оголошувало себе "пролетарським". І воно мало симпатії до більшовизму. Одним із мотивів цієї прихильності – крім антибуржуазності, ідеалу соціальної справедливості та всесвітянського бунтарства – був технократизм та техноестетизм, функціональноінструментальне розуміння мистецтва" [3, 60].

Так само не протиставлялися експериментальність і дидактика. Навіть більше, згідно з тогочасними уявленнями, перша і друга були співвіднесеними явищами, які спокійно зживалися на рівні синтаксису. Революція здійснила переворот у суспільнополітичному житті, лівому мистецтву належало повторити це в культурі. Ставлення до Леніна в текстах нагадувало ставлення до визначного митця-новатора. Розважальність також не мислилась як опозиція до політичних завдань. Хоч це місце в теоретичному обґрунтуванні практики "УЖ" було найслабшим, з багатьох текстів проглядає уявлення про те, що розважальність є невід'ємною частиною лівизни. Розважальність була однією з бомб, закладених під стару культуру, з її зневагою до масових жанрів та прагненням до високих цінностей.

Крім того, важливим був соціологічний вимір: оскільки "легкі" жанри якраз і були масовими, серед улюблених жанрів простолюду, їхня цінність обумовлювалася саме цим: адже лівий митець повинен вчитися в маси, наслідувати її, потурати їй, і водночас змінювати її і скеровувати в потрібному напрямі. Але тут уже починався ризик: потурання масі легко могло обернутися "потуранням міщанським смакам", так само як

експеримент – "формалізмом". Хиткість становища митця, який намагається свідомо поєднувати їх, тільки підкреслює хиткість структури, в якій існував "УЖ". На рівні синтаксису, семантики і прагматики три різні комунікативні стратегії співіснували без виразної напруги, однак, протиставлення між ними було. На нашу думку, текстова практика тяжіє до уніфікації стратегій: якщо ми застосували стратегію експерименту на рівні синтаксису, то ми тією чи іншою мірою прагнутимемо застосувати її на інших рівнях, головним чином на рівні прагматики. У цьому річищі переважно і відбувалася прихована війна між експериментальністю, повчальністю і розважальністю. Двома відмінними підходами побудови тексту в таких умовах є надруковані свого часу в "УЖі" зразки бульварних жанрів: роман "Господарство доктора Гальванеску" Юрія Смолича та цикл оповідань "Проникливість лікаря Піддубного" Юрія Шовкопляса, які презентують взорування на західні зразки, однак різний рівень соціальної заанґажованості.

Майже всі нехудожні тексти, нариси і новинні публікації забарвлені пролетарською метанарацією. Тут лінія розмежування пролягає між здебільшого аполітичними екзотичними нарисами О. Мар'ямова, К. Котка і більш чи менш заанґажованими текстами В. Іволгіна та В. Бородкіна. Головні їхні мотиви – відродження виробництва, індустріалізація, побудова сильної країни, критика капіталістичних суспільств – наводять на однозначний висновок, що в ієрархії завдань цих текстів першим стоїть саме напучування читача, при обмеженому застосуванні розважальних елементів.

На нашу думку, визначальним для аналізу інтелектуальних сюжетів "УЖа", що відтворюють загальну схему структур світогляду кінця 20-х рр., є встановлення "образу себе" – де це можливо – автора, своєї країни, міста, доби, ті бінарні опозиції, які вибудувано в тексті між явищами, що переживаються як близькі, свої, та явищами, які текст дистанціює від себе як чужі. Фактично йдеться про самопозиціонування в часі й просторі.

Для свідомості 20-х рр. характерним було відчуття "зміненого часу": "Це вам не двадцятий рік" [5, 86], – читаємо в нарисі про радянську Конституцію; кожен нарис, який зачіпає події в розвитку, передбачає динаміку сюжету, що починається до революції. Йдеться не тільки про дейктичні засоби ("тоді", "а старих часів"), а й про передачу цього образними засобами. Часто герої можуть потрапляти в схожу ситуацію до і після революції; тоді відмінність ситуацій підкреслюється за допомогою деталей інтер'єру, одягу, відмінності другорядних дійових осіб. У № 4 (6), у нарисі про гори Абхазії під показовою назвою "Там, де були зубри і манахи" радянські туристи зустрічають ченця: "Тут зустрічаємо манаха, в чорній рясі з клюкою, з ношею на спині, зігнений удвоє, низько, поманашському вклоняється і мовчки проходить. За хвилину чуємо навздогін: – Будь ласка нікому не розказуйте, що на Риці манахи, а то в Медоеївці, чували, манахів побили" [6, 58] – на адресу ченця не сказано жодного лихого слова, однак засобами контексту висловлено ставлення до нього.

Ще показовіша назва нарису про всесвітнє роззброєння "Так було – так не буде!". У нарисі І. Родних "Хто писав, не знаю..." про три брошурки, видані в 1917–1921 рр. і які автор уже розглядає як дивовижі, знаходимо такі слова: "Ми починаємо забувати багато дрібниць, що так виразно характеризували перші післяжовтневі роки. Шкода, як вони зовсім зникнуть..." [6, 103] – це вже зовсім сформоване історичне відчуття минулого, не зовсім типове для 20-х, але тим виразніший на його тлі мають вигляд інші риси тодішнього часовідчування.

Одна з них – постійна спрямованість у майбутнє: "Ще рік, ще два, і виросте Дніпрельстан, заводи його з'єднаються з дніпропетровськими велетнями. Цей новий Донбас чавуну і криці буде живим і вічним пам'ятником Брянського бунту, – цього суду поміж працею і капіталом, – викидаючи комуністичній державі мільйони тонн металу. Тоді вагони вантажні розповідатимуть рейкам про шляхи тяжкої боротьби і блискучої перемоги. А тепер рейки теж гудуть, розповідаючи сормовцям і путилівським, що росте Радянський Донбас, що: – Метал буде! – Метал єсть!" [1, 48]. Тут ми бачимо, як виникає зв'язок часів: майбутні заводи виникають з контексту передреволюційного повстання; такі, кажучи назвою збірки віршів Йогансена, "балади про війну і відбудову" дуже характерні для "УЖ".

Автор нарису "Харьковъ-Харків" (цікавий перегук із романом В. Ірванця "Рівне / Ровно") В. Іволгін зазначає: "Усе це далеке минуле. "Харьков" уже давно віджив, майбутнє належить Харкову – молодій проле-

тарській столиці, що розляглася на десятки верстов, владно захоплює узгір'я Сумського шосе й накреслює реальні абриси нового міста-велетня" [2, 69]. Міфологічна модель часу "похмуре минуле – складна сучасність – прекрасне майбутнє" нагадує перебивну картинку зі значно старішої релігійної схеми Нового заповіту: язичницьке минуле (без надії на спасіння) – християнська сучасність (сповнена випробувань і спокус) – тисячолітнє царство праведників (комуністичне індустріальне майбутнє). Звісно, досі наведені фрагменти не дають підстав для аж таких узагальнень, але часто-густо аналізований часопис вдавався і до яскравіших матеріалів.

Наприклад, виразно написаний нарис В. Кузьміча про випробування радянського літака. Літак українського конструктора Костенка, вилетівши з Харкова, побив рекорд закордонних марок, однак сталася аварія і довелося робити аварійне приземлення в Кобеляках. Цей прийом дозволяє показати разючу відрубність двох світів: майже індустріалізованого Харкова, де будують найсучасніші машини, і патріархального, напівписьменного середовища села, де літак затримують через відсутність червоних зірок як "шпигунський". У безвихідній ситуації пілоти звертаються до селян з полум'яною промовою, немов новітні місіонери; більше того, вони сходять з небес, наче янголи комунізму, яких спочатку не визнають, а тоді приймають як апостолів. Це, можливо, свідомо створене враження посилює релігійна метафорика: "У полі селяни забули про чергову роботу, про сонце, про теплий день і про нагальність своєї роботи. Шість тисяч слухало палку доповідь Віркуна. Його слова звучали, як нова "нагорна" проповідь". Епізод закінчується символічним убивством старих богів новими: "А я, – озвався дідок – раджу тепер усім літунам піймати в хмарах Іллю-пророка та приставити його на землю для кари, бо він, сукин син спалив у Кобеляках торік три робоче-хрестіянські хати. – Добре, діду, – піймаємо. Розстріляємо вашими Кобеляцькими галушками!" [4, 95]. Завершується нарис переможним польотом радянського літака, під час якого один із пілотів співає еротичну пісню – несвідоме, либонь, але дуже влучне закінчення нарису символічним порушенням сексуальних табу.

Як бачимо, темпоральні сюжети "УЖ" дають змогу казати про формування певного типу неорелігійного лівого дискурсу в 20-ті рр. Невід'ємним від часового позиціонування є позиціонування просторове. Образ світу, який можна скласти з публікацій "УЖа", розташовує темпоральність сучасної України між Заходом і Сходом. Орієнтальний сюжет в "УЖі" здобув вияв у екзотичних нарисах про країни Сходу. Провідним автором цього жанру був О. Мар'ямов, якому притаманні чітка белетризація оповіді, відшуковування нестандартних подробиць та персонажів, вміння створити ефект присутності. Наприклад, уже в першому числі журналу подано його нарис про подорож до Ірану "Там, за Паглеві", де яскраві картинки місцевого життя (тисячолітній базар, чайхана, процесія протестувальників з опудалом англійця) об'єднує Нечипір Михайленко – українець, який уже понад десять років постійно мешкає в Тегерані, перейнявши всі місцеві звички. Простежується й вихід на характерну для європейської журналістики "людську історію".

Нарис іншого ужівського "орієнталіста" К. Котка "Зневажений Мечет" присвячено "труднощам перекладу": непорозумінню, яке виникло під час спілкування представників двох культур – турецької та української. Ще один яскравий приклад, яким за браком місця ми й обмежимося, – нарис "Муганський степ" М. Погребецького (1929. – № 5 (7), розповідь про прикордонну, майже непридатну для життя територію між Росією та Персією. Як видно, "колоніальні нариси" "УЖ" зосереджуються навколо основної домінанти: відшуковування марґінальних і межових явищ та осіб, уваги до крос-культурності – і це не зовсім звично для епохи, яка в багатьох контекстах намагалася знівелювати одиничне, індивідуальне.

Досить часто в орієнтальних текстах журналу трапляються акценти на визвольній боротьбі проти національного і соціального пригнічення (приміром, сатирична повість Л. Чернова "Пригоди професора Віл'яма Вокса на острові Ципанґо" (1929. – № 1(3). Набагато чіткіше цей тренд можна простежити в окцидентальних нарисах, які, не без частки екзотики, розповідають про країни Заходу. Найпоказовіші тут тексти В. Бородкіна, що систематично атакував політичний та соціальний устрій країн Заходу, насамперед Британії та США. Здебільшого такі випади було приурочено до виборів у котрійсь із цих країн, з сенсаційними викриттями фальсифікацій і шахрайства.

Варто трохи ширше згадати про нарис В. Поліщука "На півночі Європи", присвяче-

ний Скандинавії. Текст пронизано протистоянням описовості, максимально ущільненої в краєвидах з вікна вагона, та психологічних спостережень над поведінкою місцевих мешканців. Наголошуючи на їхній освіченості, приязні, знанні мов, Поліщук кілька разів жалкує про відставання України від Норвегії; загалом і до природи, і до людей він часто вживає прикметник "конструктивний" – це для нього найбільше схвалення. Знов-таки, сказано й про пригнічення пролетаріату.

Підсумовуючи, зазначимо: в "УЖі", можливо, часто поза волею авторів, виявлялися типові для колективної свідомості 20-х рр. інтелектуальні сюжети. Зокрема, усвідомлення себе в часі й просторі визначалося міфологічними структурами часу (тричленна неорелігійна структура "язичницьке минуле" – "складна сучасність" – "майбутнє спасіння") та простору (сюжети "Я – Інший": "Вони" (сильний, але в стані кризи Захід) – "Ми" (СРСР, що активно розвивається) – "Вони" (екзотичний Схід, за який точиться боротьба між "Вони" та "Ми"). Спосіб, у який не завжди усвідомлені фрейми світобачення виявлялися в "УЖі", ілюструють слова М. Фуко про археологію знання: "Це історія не літератури, а навколишніх балачок, цього щоденного письменства, яке затирається так швидко, що ніколи не набуває статусу твору або зразу ж його втрачає; це аналіз сублітератур різного штибу, альманахів, журналів і газет, скороминущих успіхів, невизнаних авторів. Визначена в такий спосіб (але одразу ж видно, наскільки складно знайти її точні межі), історія ідей звертається до цілого прихованого масиву думки, до всієї гри репрезентацій, що анонімно виникають між людьми, – у шпаринах дискурсивних пам'ятників вона виявляє крихкий фундамент, на якому вони ґрунтуються. Це наука про плутані мови, нескінчені твори, недоладні судження" [8, 136].

1. *Дніпропетровський С.* Дайош! Метал! // Універсальний журнал. – 1929. – № 4 (6). – С. 44–48.
2. *Іволгін В.* Харьковъ – Харків // Універсальний журнал. – 1928. – № 1. – С. 67–73.
3. *Історія* української літератури XX ст.: У 2 кн. – Кн. 1: Перша половина XX ст. Підручник / За ред. В. Г. Дончика. – К.: Либідь, 1998. – 464 с.
4. *Кузьміч В.* // Універсальний журнал. – 1928. – № 2. – С. 88–96.
5. *Погребецький М.* Там, де були зубри і манахи // Універсальний журнал. – 1929. – № 4 (6). – С. 54–58.
6. *Родних І.* Хто писав, не знаю... Три портрети // Універсальний журнал. – 1929. – № 2 (4). – С. 98–103.
7. *Файбишенко М.* Межа – всесвіт, мета – соціялізм // Універсальний журнал. – 1929. – № 6 (8). – С. 86–87.
8. *Фуко М.* Археология знания: Пер. с фр. / Общ. ред. Бр. Левченко. – К.: Ника-Центр, 1996. – 208 с.
9. *Чижевський Д.* Історія української літератури. – К.: ВЦ "Академія", 2003. – 568 с.

Барчан В. В.,
к. філол. н., доц.
Барчан О. В.,
асист.
УДК 821.161.2- 92 "19"

Ідея державності та соборності в публіцистиці В. Ґренджі-Донського

У статті досліджено процес формування державницьких поглядів В. Ґренджі-Донського та утвердження ідей державності й соборності через журналістську діяльність та творчість.
Ключові слова: *державність, соборність, світогляд, публіцистика.*

In the article the authors investigate the ideas of statebuilding in the publicist activity of V. Grendza-Donskyj and its implementation in his journalist and creative work.
Key words: *Statehood, Unity outlook, publicism.*

Проблема державності й соборності в публіцистиці В. Ґренджі-Донського посідає одне з чільних місць. Це зазначають дослідники Б. Романенчук, О. Мишанич, І. Жигуц, В. Барчан, Н. Ференц та ін. у контексті розгляду громадської, літературної, журналістської діяльності письменника й публіциста. Однак ґрунтовне дослідження публіцистики В. Ґренджі-Донського досі відсутнє. На наш погляд, саме в статтях, репортажах, інших матеріалах публіцистичного жанру чи не найкраще простежуються його світоглядні засади, суспільно-політична, громадянська позиція, що, відповідно, знайшло відбиток і в художній творчості. Зробимо спробу простежити це на матеріалі публіцистики В. Ґренджі-Донського.

Публіцист не брав участі у визвольних змаганнях 1918–1921 рр., але він належав до того молодого покоління закарпатських українців, яке було свідком української державності. Цей дух надихав нове покоління і змушував шукати нових шляхів і нових форм діяльності. Зрозуміло, що в умовах Закарпаття цей процес відбувався по-іншому. Питання формування державницьких поглядів В. Ґренджі-Донського має кілька важливих аспектів. Першорядним аспектом є утвердження державницьких поглядів у його публіцистиці, формування державницької позиції тих друкованих видань, що їх редагував В. Ґренджа-Донський. Першим таким виданням був журнал "Наша земля". Дослідник А. Штефан вважав цей часопис радикально-соціалістичним і націоналістичним. Б. Романенчук висловлював думку про "засадничо національно-соборницькі позиції" журналу [3, XVIII].

В. Ґренджа-Донський згуртував навколо місячника (а це був тип літературного і суспільно-політичного видання) прозаїків, поетів, одне слово, інтелігенцію. Дописували до нього й анонімно. Журнал мав великий вплив на молодь. У "Нашій землі" з'являлися серйозні критичні статті, спрямовані проти політики чеського уряду на Закарпатті, були й публікації про життя на інших окупованих українських землях. В. Ґренджа-Донський вміщував тут статті на літературні теми (про Т. Шевченка, І. Франка, С. Черкасенка, О. Кобилянську), низку публікацій фейлетонного, а іноді й памфлетного звучання, присвячених шкільній політиці ("Наша шкільна політика", "Шімек і його шкільна політика", "Наслідки шімеківської шкільної політики" і т. д.). Тут надруковано його подорожні нариси, в яких публіцист писав про знедолене село, виступав проти чехізації. Це й етнографічні матеріали, а також поезія і проза. За творчим доробком читач завжди бачив свідомого патріота і громадського діяча.

В. Ґренджу-Донського неодноразово звинувачували у прокомуністичних чи радянофільських поглядах. Мотиви своєї діяльності в "Нашій землі", свої погляди публіцист відстоював у відкритому листі до редакційного коміте-

© Барчан В. В., Барчан О. В., 2007

ту (1928. – Ч. 12): "Не робив я це з інтересу (тобто для особистої матеріяльної користі. – Авт.),.. ту працю диктувала мені любов до свого, до рідного. Мій нещасний народ чекав того. Скора українізація українського Закарпаття – це було моєю метою, національне освідомлення – було моєю ціллю. Я бачив, що "русинізм" ми повинні знищити, ще поки він не закорінився, бо інакше заслонить він нам небесне світло рідної української культури. Я бачив, що сепаратистичний "русинізм" веде нас до нашої національної смерти, і ми, коли хочемо жити, повинні всі як один проповідувати і здійснювати культурну єдність свого великого українського народу". Далі він писав: "У "наших" – большевик, у комуністів – я фашист...". А закінчив В. Ґренджа-Донський так: "Нехай живе наша рідна українська культура! Нехай живе українізація Закарпаття для знищення чехізації!" [2, 3–4].

У відкритому листі до редакційного комітету В. Ґренджа-Донський згадує про безглузді статті проти нього в "паршивому", як він пише, органі соціал-демократії "Вперед", де опублікована звинувачувальна стаття "На службі в комуни", в якій публіциста запідозрили у зв'язках із комуністами. У спростуванні письменник відповів, що він служить не комуні, а народові, що "Наша земля" – не комуністичний орган, а незалежний безпартійний журнал, що боронить інтереси "цілого українського працюючого народу в ЧСР без огляду на партійну чи релігійну приналежність" [2]. Автор заперечував не лише особисті стосунки з комуністами, а й те, що Москва фінансує "Нашу правду", що "Наша земля" перебрала на себе функції забороненої "Карпатської правди", газети комуністів.

Поряд із листом до редакції тижневика "Вперед" і зверненням до редакційного комітету "Нашої землі" колегія подала невеликий коментар публіциста, в якому він вважав за потрібне ще раз заявити: "Моє минуле – відкрита книжка. Хоч чую себе письменником-оборонцем покривджених, комуністом я ніколи не був і не є, а є я українцем, по переконанню радикальним націоналістом і як син селянина ношу на серці долю того пригнобленого селянства, що віками гинуло в ярмі. Отже, прошу мене вважати націоналістом, не большевиком...". Щоправда, це категоричне ствердження своїх "націоналістичних" поглядів автор продовжує освідченням у любові до рідної, дорогої йому України, "хоч би вона звалася навіть і радянською!" [2].

Дослідження журналістської діяльності В. Ґренджі-Донського у "Нашій землі" та аналіз конфлікту з його опонентами дає змогу зробити висновки про політичні погляди публіциста, зокрема про їх еволюцію. Завдяки виступам у тижневику письменник здійснював національне виховання, що в умовах Карпатської України кінця 20-х рр. означало дуже багато, адже було одним із етапів шляху до державницької ідеї, до здобуття державності.

Що ж до звинувачень у зв'язках із комуністами, то можна припустити, що, певно, якісь контакти були, оскільки у Харкові вийшла у світ поетична збірка закарпатця. Можливо, в українізацію В. Ґренджа-Донський теж вірив. До речі, у своїх публікаціях він досить часто вживав термін "українізація", застосовуючи його до місцевих умов і маючи на увазі "національне виховання". На нашу думку, конфлікт із опонентами (звинувачення у зв'язках із комуністами) не зробив його, звичайно, націоналістом (на той час), але він посприяв його політичному визначенню, становленню політичних поглядів. Так, уже незабаром після заборони "Нашої землі" публікації В. Ґренджі-Донського почали з'являтися на сторінках "Свободи" (друкований орган Християнської народної партії, редагував А. Волошин). У статті "Конгрес народної молоді Підкарпаття" (1929. – 11, 17 лип.) публіцист часто послуговується поняттями "національна свідомість", "національна гордість", "національне почуття"; пише про святу ідею і клич "незабутнього, великого пророка Т. Шевченка: "Борітеся – поборете!..". Привертають увагу такі думки: "Армія молодих борців стоїть напоготові! Народ, що має армію національно-свідомої молоді, доб'ється нарешті до своєї Волі, до своєї національно-господарської незалежності". У цій статті В. Ґренджа-Донський ще раз заманіфестував свою відданість ідеї соборності, заявивши, що закарпатські українці – це частина великого українського народу, що живе за Карпатами. Важлива обставина: В. Ґренджа-Донський проголошував ідею незалежності й посилався на досвід чехів, які скинули чуже ярмо через триста років, а конгрес молоді в ухвалі проголошував лояльність "до нашої республіки і до чехо-словацького народу", однак вимагав лояльності до закарпатських українців із боку влади.

Процес становлення державницьких поглядів В. Ґренджі-Донського тривав і надалі, зокрема під час його співпраці у газеті "Українське слово" (позапартійний суспільно-політичний часопис, що виходив за редакцією М. Бращайка), гаслом якого було: "Пора вже, щоб щезло українофільство, москвофільство, а щоб усі пізнали, що ми є один український

нарід". Журналістський доробок публіциста тут кількісно значно більший, ніж у "Нашій землі" і більш зрілий, він не дає підстав сумніватися у характері політичних поглядів автора і напрямі їх еволюції.

Тематична палітра публікацій майже не зазнала змін. Переважає соціальна проблематика: "Як допомогти голодуючій волівській Верховині" (1933. – Ч. 10), "Чому дорога кукурудза?" (1934. – Ч. 12), "Нечуваний голод на Волівщині" (1934. – Ч. 29), "Готель "Солома" (1935. – Ч. 14), "Вилучіть з монополю кукурудзу!" (1935. – Ч. 30); культурницька – "Український театр" (1932. – Ч. 5), "Вистава підкарпатського малярського мистецтва" (1933. – Ч. 2), "Мачушині діти" (1933. – Ч. 6), "Квадратура кола" (1935. – Ч. 4), "Барон Кіммель" (1935. – Ч. 21), "Двадцята річниця смерти другого генія нашого народу – Івана Франка" (1936. – Ч. 19), "Справи нашого українського театру" (1938. – Ч. 49); звіти і статті з конгресів і з'їздів українських учителів, жінок, молоді, із всепросвітянського з'їзду та просвітянських зборів; численні матеріали, спрямовані проти москвофільського руху.

Аналіз публікацій В. Ґренджі-Донського дає змогу зробити висновок, що публіцист упродовж громадсько-політичної діяльності стояв на соборницьких позиціях, і це помітно передусім в його публікаціях на сторінках "Українського слова", хоча поступово формувався його характер, міцніли державницькі погляди й віра в досягнення своїх ідеалів.

Зазначимо, що ідея соборності в українській політичній думці з'явилася раніше, ніж ідея державності. Українська революція після краху російського самодержавства сколихнула й закарпатських українців, які, за висловом П. Стерча, "з запалом кинулися до державного будівництва" [4, 17]. Присутність Січових стрільців прискорила пробудження національної свідомості, згодом ще більшою мірою цьому сприяло проголошення незалежної УНР у Києві і ЗУНР у Львові. 21 січня 1919 р. на всенародних зборах делегатів від міст і сіл Закарпаття 420 делегатів "однодушно проголосили злуку всього Закарпаття, включно з Пряшівщиною, з Українською Соборною Державою"[4, 17]. Цю подію В. Ґренджа-Донський, разом із іншими громадсько-політичними діячами Карпатської України, називав історичною. Це не вплинуло на міжнародно-правовий статус Карпатської України. Під тиском обставин закарпатські українці змушені були приєднатися до Чехо-Словаччини, оскільки приєднання до Угорщини лише продовжило б агонію й означало б національну смерть. І хоч проголошення єдності з УНР 21 січня 1919 р. мало ілюзорні правові наслідки, та в політичному плані воно все-таки давало можливість українським діячам заявити про єдність із усім українським народом, що сприяло національному самовизначенню, допомагало захищати мову, культуру, духовність, традиції не просто якогось незначного за кількістю "русинського" племені, а частини західної гілки українства від імені великого сорокамільйонного слов'янського народу.

Це розуміли українські діячі Закарпаття, до цього аргументу постійно вдавався публіцист В. Ґренджа-Донський. У статті "Тарас Шевченко" він писав про генія нашого народу: "Нас, підкарпатських українців, покривали чорні хмари й мало знали ми про Тараса Шевченка. Але пізнавши його золоті слова, ми також відчули ще, що він є наш, що пам'ять його дорога нам, живе і житиме серед нас... Він найбільший син того самого народу, котрого й ми є нероздільною частиною..." (1927. – Ч. 2). Подібні думки висловлював закарпатський письменник про І. Франка з Галичини, О. Кобилянську з Буковини, М. Садовського, М. Аркаса, С. Черкасенка з Наддніпрянщини.

Проголошення єдності з українським народом потрібне було для того, щоб врятувати українців Закарпаття від денаціоналізації, протистояти "москалізації" (вислів автора), щоб відбивати спроби "сфабрикувати" з закарпатських українців "якесь окремішнє плем'я і тим відірвати нас національно від матірнього пня". Ці ідеї виразно висловлені у статті "Мадярські магнати опікуються нами", опублікованій у "Нашій культурі" (1928. – Ч. 11), та матеріалі "Конгрес народної молоді Підкарпаття", що побачив світ на шпальтах "Свободи" (1929. – 11, 17 лип.). Ідея соборності чітко звучить у звіті "Величний всеукраїнський з'їзд в Ужгороді дня 17.X. 1937", надрукованому "Українським словом" (1937. – Ч. 39) та інших публікаціях.

В. Ґренджа-Донський використовував ідею соборності не лише як політичне гасло; вона була своєрідною методологічною засадою захисту української літературної мови. Це той випадок, коли публіцист і громадський діяч не лише на словах, а й на практиці, на ділі дотримується проголошених ідей і гасел, адже він першим серед українських літераторів перейшов на фонетичний правопис. Це давало йому підстави дорікати тим, хто займав у цьому відношенні непослідовну або й лицемірну позицію. А питання було справді важливе і принципове. Скажімо, закарпатські комуністи (керівництво місцевим комуністичним рухом, як пише Я. Грицак, здійснювали мадяри і євреї, які

раніше підтримували угорський радянський режим у квітні 1919 р. [1, 169]) свої партійні органи видавали суржиком, сумішшю місцевих діалектів і російської мови. "Але починаючи з 1926 р., місцева комуністична партія перейшла на українські позиції і своє завдання вбачала в тому, щоб прищеплювати місцевому населенню почуття української національної самобутності", – вважає Я. Грицак [1, 169]. Річ у тім, що закарпатські комуністи теж перейшли у своїх виданнях на фонетичний правопис. (Очевидно, що й авторитет В. Ґренджі-Донського хотіли вони тоді використати, як і авторитет тижневика "Наша земля".) Проте помилково вважати, що комуністи перейшли на украї-їнофільські позиції, оскільки Я. Грицак мав би сказати "на радянські позиції". Помилковим є його твердження про те, що місцеві комуністи були байдужими до національного питання. Насправді, місцеві комуністи (мадяри і євреї) були байдужі до української справи, бо називалися "інтернаціоналістами" і служили Комінтернові, який перебував у Москві. (Зрештою, Я. Грицак висловив одну парадоксальну думку – ідею української соборності остаточно реалізували... більшовики.)

В. Ґренджа-Донський прагнув волі й незалежності для України, хоча це бажання не спиралося на революційні методи боротьби. Так, у листопаді 1937 р. публіцист як прес-референт Першої Центральної Руської (Української) Народної Ради підготував комюніке про її реорганізацію. Тоді її головою було обрано А. Волошина, його заступниками Ю. Ревая і С. Клочурака. У своєму статуті ЦРНР заявляла, що виступає за неподільну демократичну ЧСР, що підкарпатський український народ має можливість повного політичного, культурного і господарського розвитку, що вона свідомо відокремлює державно-політичну проблему від культурної; ЦРНР відкидала звинувачення в антидержавних тенденціях, закликала українську суспільність до дисципліни, щоб продемонструвати зрілість і свідомість, рішуче заперечувала всякі провокаційні наміри, які можна було побачити в тодішній національно-культурній боротьбі. Як бачимо, тут задекларовано свідчення лояльності до влади, хоча, можливо, й зроблене з тактичних міркувань. У всякому разі, в Галичині, де українсько-польське протистояння було означене чітко і безкомпромісно, де державність була головною метою, історичним імперативом, а революційні, збройні методи боротьби єдино можливими і виправданими, таку позицію інакше як угодовською не назвали б, хоча й тут парламентські, політичні методи боротьби сповідували УНДО, УПСР, ФНЄ, УСДП, УНО тощо. Але разом із зростанням рівня національної свідомості, національної консолідації закарпатських українців зростала і набирала ваги і державницька ідея, і готовність до боротьби.

Переломним моментом, що ознаменував новий етап у формуванні національної свідомості закарпатських українців, був, на нашу думку, Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді, що відбувся 17 жовтня 1937 р. Розповідь про цей з'їзд (жанрову належність цієї публікації визначити важко, зважаючи на різноманітність способів відтворення) В. Ґренджа-Донський умістив у двох подачах на сторінках "Українського слова" (1937. – 21, 28 жовт.). Автор відзначав високе емоційне піднесення делегатів з'їзду, які стверджували, що будуть боротися до останнього за рідну мову і культуру. У розповіді про з'їзд зафіксовано основні тези виступів: бути господарем на рідній землі; закарпатські українці – один народ, одна мова; москвофільство – запеклий ворог українців; вимога реформ у шкільництві; заклик до єдності в обороні рідної мови і культури. Проте з цензурних міркувань журналіст не виклав змісту промови С. Росохи, який заявив: "Дотепер ми боролися за автономію Закарпаття, але тепер ми вже не хочемо автономії від чехів, бо ми хочемо Самостійну і Соборну Українську Державу, за яку будемо боротися до останньої краплі крові!" [6]. Зауважимо, що Українська Соборна Самостійна Держава – це термін із програми ОУН, а С. Росоха на той час був членом ОУН і одним із редакторів журналу "Пробоєм" (Прага), органу української націоналістичної молоді Закарпаття.

У цьому контексті цікава стаття В. Ґренджі-Донського "Доки ще нам чекати?" в "Українському слові" (1937. – Ч. 47, 48; 1938. – Ч. 5). У примітці редакція зазначила дискусійність порушених проблем. Автор закликає до національної єдності й у зв'язку з тим, що через два роки мають відбутися вибори до парламенту, агітує закарпатських українців вийти зі складу чеських партій і створити "свою, щиро народну партію", бо саме таким чином, на його думку, можна здобути не один, а кілька мандатів у парламент. Публіцист виступає за необхідність узгодження різноманітних економічних і соціальних інтересів, наполягає на створенні однієї української незалежної партії: "Та переживаємо переломні часи, нам наші національні інтереси, коли "бути чи не бути" понад усе важніше і ми повинні відложити всі свої дрібнички, щоб спільними силами рятувати те, що нам найважливіше: НАШУ НАЦІОНАЛЬНІСТЬ. Не забуваймо, що Підкар-

паття – це малий клаптик землі і коли партійна, чи краще кажучи, соціяльна диференціація – це наша загуба. Можу я бути соціялістом, але мені дорожчий той український священик, ніж соціяліст чужої нації, хоч би клясово й ближче стояв до мене; можу я бути, наприклад, найрадикальнішим націоналістом або фашистом, але той український комуніст мені дорожчий, чим націоналіст або фашист чужої нації, що мені чужий як по крові, так і по мові, і по культурі" (1937. – Ч. 47). Це нова теза у публіцистиці В. Ґренджі-Донського, адже, по суті, він утверджує головну ідею націоналізму – "нація понад усе!".

У другій подачі цієї статті автор висловлює погляди на партійне будівництво, зокрема моделює майбутнє Всенародної Української Партії (таку назву пропонує публіцист). Він неодноразово наголошує: досить українцям "валятися" у передпокоях чеських, москвофільських чи мадярських партій. Стаття справді викликала неоднозначні обговорення. Третю подачу В. Ґренджа-Донський підготував аж на початку лютого 1938 р., полемізуючи з лідерами інших партій. Його основні тези: нова партія повинна виробити зрозумілу програму; треба вірити у власні сили; русина спочатку слід виховати у національному дусі, а вже тоді, як він стане свідомим українцем, ділити на класи... Згодом В. Ґренджа-Донський знову повернувся до цієї теми на шпальтах "Українського слова". У статті "Вдарила дванадцята година (Чи дійдемо згоди?)" він пропонує "заложити "об'єднання" всіх українських партій на Підкарпатській Русі. Це об'єднання гуртувало б УСІХ УКРАЇНЦІВ НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ, НАДАЮЧИ ЇХНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОГРАМУ – УКРАЇНСЬКУ ПРОГРАМУ, що випливала б із потреб і конечностей нашого українського життя" (1938. – Ч. 20).

Варто зазначити, що на початку 30-х рр. у політичний і публіцистичний лексикон щораз більше починають проникати з Галичини ідеї і гасла українського націоналістичного руху. На думку Ю. Химинця як провідника Крайової екзекутиви ОУН у 1932–1940 рр., націоналістичний рух вперше виступив відкрито у липні 1934 р. на II з'їзді молоді в Мукачеві [5, 68]. Популярним серед молоді був місячник "Пробоєм", орган націоналістичної думки, який видавав у Празі спочатку М. Лелекач (1933), а згодом С. Росоха (1934–1943). Навколо журналу згуртувалися українські студенти, вихідці з Закарпаття, що навчалися у Празі. У серпні 1938 р. на з'їзді в Рахові делегати вперше в історії Закарпаття заспівали гімн "Ще не вмерла Україна", а С. Росоха завершив промову гаслом українських націоналістів "Слава Україні!". І все ж, на нашу думку, зміцнення самостійницьких прагнень закарпатських українців було результатом не стільки імпортованих ідей українських націоналістів (хоча і цей чинник був важливим і його не можна не брати до уваги), скільки зростання національної свідомості українського суспільства, а також розвитку міжнародної ситуації.

Велика роль у цих процесах належала пресі. 15 червня 1938 р. газету "Свобода" перейменовано на "Нову Свободу", нове видання стало щоденним. В. Ґренджа-Донський був активним автором "Нової Свободи". 18 січня 1939 р. засновано єдину політичну партію закарпатських українців – Українське національне об'єднання. Тоді ж президія УНО вирішила перетворити газету в свій орган, а В. Ґренджу-Донського призначити головним редактором. Цей період його діяльності – найяскравіша сторінка життя публіциста, який водночас був і прес-референтом президії УНО. Віднині дещо змінюється стиль публікацій В. Ґренджі-Донського – вони набувають директивного характеру, стають закличними, емоційними (поєднання святковості, піднесення, урочистості й буденних банальних думок про щоденні проблеми). У статті "Карпатська Січ і вибори" публіцист пише про виборчі завдання; в публікації "Впали маски" він різкий і категоричний в оцінці політичних противників – чеських шовіністів, мадяронів, русофілів. Редактор вимагає унеможливити доступ ворожих газет, які продовжували підривну діяльність проти українства за часів Карпатської України.

Отже, формування політичного світогляду публіциста – складний шлях від патріотизму до державницького світогляду, про що свідчить як його журналістська і громадська діяльність.

1. *Грицак Я.* Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К, 1996.

2. *Наша* земля. – 1928. – Ч. 12. – С. 3–4.

3. *Романенчук Б.* Василь Ґренджа-Донський (23. 04. 1897 – 25. 11. 1974) [Передмова] // Ґренджа-Донський В. Твори. – Вашингтон, 1990. – Т. I: Шляхом терновим: Поезії. – С. XI–XXVI.

4. *Стерчо П.* Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Л., 1994. – 288 с.

5. *Химинець Ю.* Тернистий шлях до України. – Ужгород, 1996.

Бондаренко І. С.,
к. філол. н.
УДК 070. 487: 82-7 (477. 64) "1920/1930"

Функціонування сатиричних жанрів у запорізькій пресі 20–30-х рр. XX ст.

У статті досліджуються особливості функціонування сатиричних жанрів у місцевій пресі тоталітарного періоду, лінгвостилістичні прийоми комічного контрасту в малих сатиричних формах газетної публіцистики (на матеріалі запорізької преси 20–30-х рр. XX ст.).
Ключові слова: *сатирична замітка, сатиричне оповідання, комічний контраст, сміхова культура, тоталітарна журналістика, експресія, поетика.*

The article deals on the pecularities of the satiric genres in the regional periodicals of the period of totalitarity regime, as well as stylistical methods of the comic contrasts depicted in the newspaper publicism (meanwhile Zaporizha periodicals of the 1920–1930th) are analized.
Key words: *satiric notes, satiric story, comic contrast, totalitarian journalism, expression, poetics.*

У сучасній генології публіцистичного тексту відсутні ґрунтовні дослідження жанрово-стилістичної специфіки так званих "малих" сатиричних форм. Пресолінгвістичні розробки подають структурно-генетичну характеристику лише найпоширеніших жанрів сатиричної публіцистики – фейлетону та памфлету. Такі ж форми, як сатирична замітка, репліка, байка, гумореска (гумористичне та сатиричне оповідання, жарт), пародія (пародійна хроніка), епіграма, усмішка, анекдот, сатиричний афоризм, до цього часу не знаходять належної науково-лінгвістичної інтерпретації. Усі ці аспекти зумовлюють актуальність дослідження. Крім того, незважаючи на тривалу історію пресолінгвістики, різнорідність наукових напрямів і методологічних засад дослідження мови преси, до цього часу у вітчизняному мовознавстві не вироблено чіткої методики лінгвостилістичного й жанрово-стильового аналізу розвитку газетно-публіцистичного стилю у зв'язку із соціально-культурним контекстом певної епохи.

Мета статті – дослідити особливості функціонування сатиричних жанрів, зокрема сатиричного оповідання, у пресі Запорізького реґіону тоталітарного періоду; виявити специфіку експлікації сміхової культури українського народу в газетній публіцистиці зазначеного періоду.

Художньо-сатирична група жанрів запорізької преси зазначеного періоду представлена лише кількома формами – сатиричною заміткою й гумореской (порівняймо, у сучасній сатиричній публіцистиці налічується близько п'ятнадцяти її жанрових різновидів [6, 292]). Кількісна та якісна незадовільність функціонування сатиричних жанрів посилювалася й незначними хронологічними рамками та обмеженими типологічними сферами їх побутування. По суті, такі форми активізувалися лише в єдиному типі преси реґіону – селянській газеті "Селянське життя" ("Степова комуна") у період 20-х – початку 30-х рр. XX ст. У місцевих масових виданнях подальших років майже не трапляються зразки сатиричних жанрів. Пояснення такого явища знаходимо перш за все в несприятливих соціокультурних умовах, адже, починаючи з 30-х рр. відбувається інтенсивний розвиток тоталітарної моделі журналістики й, відповідно, специфічної лінгвальної системи – тоталітарної мови, основна функція якої – "утвердження офіційних ідіологем та міфів" [2, 7].

Сатиричні жанри публіцистики, в основі яких – комічне відображення ненормативних явищ дійсності (з погляду морально-етичних позицій суспільства) і відкрите висміювання їх, перебували поза межами тоталітарної культури. Апелюємо до висновків Л. Кройчика: "Чим вищий рівень розвитку суспільства (перш за все рівень його духовного розвитку), тим вища його сміхова культура" [1, 12]. Роз-

© Бондаренко І. С., 2007

гортаючи логіку цього судження, вчений звертається до цікавої й важливої для нас ідеї Д. Лихачова: "Світ сміху – це своєрідний світ "антикультури", що протистоїть пануючій офіційності, штучному соціальному змертвлінню" [1, 12].

Близькою є концепція Н. Купіної. Дослідниця розглядає певні сатиричні жанри (загальнонародний політичний анекдот, сатиру М. Зощенка) як специфічні "мовні опори" тоталітарній мовній системі. На думку вченої, лінгвальний опір відбувається внаслідок дії двох типів мовленнєвих реакцій: перший, коли конкретний мовець намагається вирватися з "лещат ідеологічних стандартів, подолати обмеженість тоталітарного світогляду"; другий тип спостерігається в тому випадку, коли носій мови "відчуджується від системи ідеологем і міфологем" [2, 6–7].

Стилістичні норми сатиричних форм публіцистики, у жанрову природу яких закладений комічний контраст, вимагають "зруйнування загальноприйнятих мовних норм вираження думки й почуття" [5, 182], а отже, посиленої інтенсифікації їх лінгвальних засобів. Зрозуміло, така жанрово-стилістична специфіка мінімізувала функціонування сатиричних текстів у період тоталітарної журналістики.

Саме цією обставиною пояснюємо відсутність у жанровій парадигмі місцевої преси 30–40-х рр. фейлетону, в якому, у порівнянні з іншими сатиричними творами, виявлення комічного досягає найгостріших форм. Створення сатиричних образів у фейлетоні здійснюється (поряд із засобами комічної типізації) за допомогою експресивних засобів ("засобів загострення" [1, 14]) – гротеску, гіперболи, пародіювання, окарикатурювання, літоти.

Гумористичне / сатиричне оповідання й сатирична замітка, як правило, мають дещо знижені, "пом'якшені" форми мовностилістичного й семантико-стильового контрасту, та максималізована експресивність їх текстів досягалася широким залученням розмовно-просторічних конструкцій. Актуалізація таких лінгвальних елементів у структурі публіцистичного тексту визначалася передусім типологічними характеристиками газетного видання, в якому вони функціонували. Міжстильовий контраст усно-розмовних та книжних форм визначаємо у такому художньо-сатиричному різновиді місцевої публіцистики 20-х рр., як сатиричне/гумористичне оповідання. Початки побутування такої жанрової форми припадають на 1926 р., саме в цей час у "Селянському житті" з'являється постійна рубрика "Малий фейлетон", яка проіснувала до кінця 1930 р.

Невеликий обсяг творів цієї рубрики, а також одиничний факт, покладений у їх сюжетну основу (у фейлетоні, як відомо, певний, часто умовний, факт, "розчиняється" в розмаїтті порушених проблем), динамічний сюжет та відсутність деталізованої характеристики персонажа дозволяють розглядати цю публіцистичну форму як сатиричне/гумористичне оповідання. До того ж, за свідченнями більшості пресознавців, фейлетон виділився в окремий жанр лише наприкінці 30-х рр.; тобто аналізуватимемо сатиричну форму, яка передувала фейлетонній. І хоча сатиричне оповідання 20-х рр. ще тяжіло до художньо-літературних жанрових відповідників, саме в цей період відбувається "кристалізація" фейлетонних ознак у його мовленнєвій структурі: алогізація викладу, пародіювання, введення персоніфікованих образів, тенденція до експресивного контрастування лінгвальних одиниць, метафоричне використання фразеологічних одиниць, вживання пейоративної лексики для створення комічних порівнянь. Проте слід зазначити, що лексичною й експресивною домінантою мовної картини сатиричних оповідань виступали розмовно-просторічні, розмовно-побутові елементи.

Розглянемо специфіку інтенсифікованої виразності мовних засобів одного з перших сатиричних оповідань під назвою "Рожество твоє...", опублікованому в газеті "Селянське життя" (1926. – 27 січ.). Твір починається зі своєрідного епіграфа: "Голова місцькому радслужбовців с. Комишувахи, Жеребецького р-ну Санько Тяглий та член правління споживчого т-ва Гладун Іван Семенович під різдво набрали собі "кумпанію", взяли гармошку, бубон, пару пляшок та й пішли "рожествувати" (з допису селькора). Різдво, що й говорити, – подія неабияка... І от же ж треба знати, як його одсвяткувати. Бо не всякий зуміє. Головним чином, який матеріял використати, щоб богові догодити і людей не оганьбити. Отут то й треба голови. Та неабиякої, а такої голови, такої голови як от приміром голова Комишуваських радслужбовців, Санько Тяглий... Мало одного взвару, ковбаси чи там горілки. Сила не в цьому. Сам нічого не вдієш... Тут колектив – перше діло. А як кооперація є діло колективне, то й вирішив він справу організувати на колективних підставах разом з членом правління кооперативу Гладуном Іваном Семеновичем".

Висловлювання зачинової структури оповідання побудовані за принципом мовно-

стилістичного протиставлення. У контрастні відношення вступають офіційно-ділові та розмовно-просторічні форми. Неважко помітити, що епіграф твору містить елемент пародіювання: його мовлення та синтаксична організація іронічно імітують тексти офіційно-ділового стилю. Та введення в контекст розмовної й позалітературної просторічної лексики (*кумпанія, рожествувати*), а також суфікс здрібнілості в антропонімі *Санько* (подібні словотвірні засоби використовуються переважно в описах дітей) надають мовленню особливих зневажливих, сатиричних відтінків; така експресивність тексту допомагає довести поведінку зображених постатей до абсурду.

Тип контрасту "високе офіційно-ділове – усно-розмовне" виявляємо й у такій частині тексту (вона протиставлена всьому подальшому мовленнєвому матеріалу оповідання): "Тут колектив – перше діло. А як кооперація є діло колективне, то й вирішив він справу організувати на колективних підставах разом з членом правління кооперативу Гладуном Іваном Семеновичем". Цікаво, що канцелярські штампи, які не володіють узуальною експресією, набувають у цьому неприродному для них контексті особливої інтенсифікованої виразності й передають нікчемність дійових осіб.

Не мають додаткових конотативних оцінок у мові й власні імена. Але в сатиричних жанрах вони набувають особливого змісту. Так, у цьому творі автор, висміюючи глупоту й недоумкуватість головних героїв, називає їх виключно на прізвище, ім'я та по батькові – Гладун Іван Семенович. Взяти хоча б цю фразу: "А *Гладун Іван Семенович* сидів верхом на воротях і з натхненням пророка повторював: Всякое вервіе імеєть конець". Як бачимо, у цьому фраґменті комічний ефект й абсурдність ситуації підкреслюються міжстильовим контрастом: відбувається зіткнення розмовних одиниць із урочистими поетичними (*натхнення пророка*) та архаїчними зворотами (*всякое вервіе імеєть конець*).

Особливу експресивну функцію в цьому сатиричному оповіданні виконують цитати фольклорних творів – колядок та жартівливих пісень: урочистість першої народнопоетичної форми та невимушеність другої створюють, з одного боку, виразний семантико-стильовий контраст, з іншого – змінюють аспект зображення дійових осіб і передають емоційно-настроєву картину ситуації: "Дістали гармошку, бубон – і "кумпанія" готова. Вирішили всі "собча" йти христославити. Почали з першої хати... Санько високими голосом хватив: "Рожество твоє, христе, боже наш...". А Гладун ревів: "світ роз-ма-із звіздою учахався". А потім шкварнули веселішої:

Од села до села
Танці та музики,
Курку, яйця продала,
Куплю черевики.

Сашко не витримав. Бухнув шапку об землю – й навприсядки. Тільки гуде:

Іх ех-ох-оха-ха-ха,
Укусила блоха...
Ех чуки, чуки,
Крамарчуки
Істребиловці!

Ну як вихор мотається! А Іван Семенович, як на цимбалах, вибивав у чарочки.

– Із Різдвом поздоровляємо, і всього желаємо!" (1926. – 27 січ.).

Репрезентантами емоцій персонажів у наведеному фраґменті виступають лексико-граматичні засоби, насамперед це усно-розмовні форми: дієслова *хватив, ревів, шкварнули, бухнув, гуде, мотається*.

У системі образних засобів сатиричних оповідань запорізької преси 20-х рр. досить поширеним тропом виступала персоніфікація. Метафоричне наділення неживих предметів людськими якостями ("антропоморфна метафоризація") та комічне відображення їх експресіонізували мовлення цієї сатиричної форми, адже "все мертве, механічне, шаблонне, що видає себе за живе, природне, органічне, завжди викликає відчуття комічності" [3, 368].

Так, у сатиричному оповіданні "Пильнуйте мишей" (вбачаємо в заголовку елемент інтриги, своєрідної "шифровки" оцінної інформації) головний "оживлений" персонаж – заява, образ якої у творі деформується: читач отримує трохи викривлене зображення звичного предмета: "Щоб скористуватися пільгами по сільгосподатку подав громадянин Шевченко С. Р. (9.X.25) заяву до свого Василівського райвику через свою Василівську сільраду...

Заява та із сельради *помандрувала* до райвику.

Бо сільрада у Василівці отут, а райвик ототамо.

Ходила та заява по райвику, *ходила, тинялась, вештапась, дибала, шкандибала, шкутильгала, швендяла, тюпала, чимчикувала* і, нарешті, за № 3909 *приплентапась* назад до сільради, і притягла за собою "об'явлєніє".

Та яке?

Сім раз контужене, поїдене й занужене. І пише сільрада Василівська до свого ж райвику Василівського: так і так, шановний, не можемо вручити вашого "об'явлєнія" тому, що зміст

останнього виїла канцелярська миша. І одночасно ухвалила: "Прохати РВК вжити до такого шкідника самих сурових заходів" (№ 42, від 6.I.25).

А й справді! Вживайте, товариші, заходів! Розводьте котів! Пильнуйте мишей! Бо можуть вони вам не то що папери чи галіфе, а й вуха об'їсти" (1926. – 17 берез.).

Як бачимо, події в цьому сатиричному оповіданні утрируються, подаються з перебільшенням тих сторін, що підкреслюють комічну безглуздість ситуації. Особливу роль у створенні відповідної емоційно-експресивної тональності тексту відіграють синоніми на позначення дій персоніфікованого образу (виділені нами графічно). У цьому фраґменті синонімія не лише максималізує експресивність висловлення, а й синтаксично увиразнює його: поряд із стилістично нейтральним словом *ходила* розмовні синонімічні елементи розташовуються в міру наростання їхніх семантичних та емоційно-експресивних якостей, утворюючи таку інтенсифіковано виразну фігуру, як висхідна градація.

Розповідь і цього сатиричного твору побудована за принципом контрастування його композиційних частин та мовностилістичних одиниць; численні семантико-стильові парадоксальні висловлення – основні елементи комізму тексту (Вживайте, товариші, заходів! Розводьте котів! Пильнуйте мишей! Бо можуть вам не то що папери чи галіфе, а й вуха об'їсти!). У цьому епізоді неважко помітити іронічну імітацію стилю поширених тоді гасел та закликів.

Зачин оповідання – це також пародіювання стилю канцелярських паперів – зберігає властиві офіційному мовленню риси: мовні штампи, синтаксичну структуру оформлення документа, їх чітку нумерацію. Зрозуміло, що ця композиційна частина протиставляється загальному розмовно-побутовому контекстові оповіді. Кульмінаційний фраґмент твору створений за принципом "нагнітання парадоксального змісту": "І пише *сільрада Василівська* до свого ж *райвику Василівського*: так і так, *шановний*, не можемо вручити вашого "об'явлєнія" тому, що *зміст останнього* виїла канцелярська миша. І *одноголосно ухвалила*: "*Прохати РВК вжити до такого шкідника самих сурових заходів*".

У цьому невеликому епізоді інтенсифікація комічної невідповідності відбувається на основі зіткнення різнопланових змістовно-смислових й формально-стилістичних елементів. Синтаксична й лексична (мовні штампи) організація висловлювання притаманна офіційно-діловому стилю, а також відповідна його тональність контрастує із розмовно-просторічними конструкціями (*так і так, "об'явлєніє"*). Комічно оцінює діяльність бюрократичної системи й вислів "*канцелярська миша*" – так "паспортизовано" (вказівка *канцелярська*) за всіма правилами діловодства "суб'єкта" неприємної ситуації. Остання фраза фраґмента підкреслює абсурдність зображеного факту.

Крім персоніфікованих образів, у сатиричне оповідання місцевої преси 20-х рр. уводилося й алегоричне (іномовне) відображення дійсності. Так, в основу твору "Лист бугая Сірого до свого товариша" покладено алегоричний образ вола, який традиційно уособлює витривалість та покору. Засіб пародіювання – наслідування "високого" стилю епістолографічних жанрів, зумовлює комічну характеристику події: "Дорогий мій товаришу Мурий! І пишу тобі листа. І ще кланяюсь тобі гострими рогами до сирої землі. Як ти є справжній мій друг, бо ще з телячого віку стукалися ми лобами, то послухай про пригоду мою нещасливу й дай відповідь на мого листа.

Іще кланяюсь тобі од свого бугаячого лиця до сирої землі. Цілую в теплі, вохкі губи. Не знала й не відала моя бугаяча голова ніякого лиха, жив я, як усі бугаї, у двохного хазяїна. Лихо впало на мене саме тоді, коли земельна громада другої частини Оріхова на сході клекотом заклекотіла:

– Купити племінного бугая! Купити! В людей он і радіо, й електрика, а в нас 300 корів і бугая путнього нема! Телята від нашого бугая, мов ті цуценята дрібні.

Іще кланяюся, що послала громада шукати племінного двохногих: члена сільради Гашенка І. та Дудку – спеца товарячого...

Іще кланяюся, що купивши мене, пили двохногі якусь смердючу воду, що й наш брат бугай не пив би її..." (1928. – 5 квіт.).

Отже, структура цього сатиричного оповідання витримана в дусі пародійованої форми. У ньому наявні всі канонічні компоненти класичного листа: привітання, домагання прихильності (архаїчна форма звертання "*Іще кланяюся тобі...*", неодноразове повторення якої утворює рефрен, що посилює експресивність тексту), розповідь, закінчення-прощання (*До побачення! Вибач, що погано написав. Ратиці такі в мене побиті, що й ручки не вдержу. Твій товариш бугай Сірий*). Урочиста тональність і пишномовність сатиричного оповідання, зрозуміло, суперечать буденній, звичній суті відтвореної ситуації та нормативному уявленню читача про предмет зображення.

Такий семантико-стильовий контраст, що підкреслює комічність події, спричиняє відповідне лінгвостилістичне оформлення: книжні, урочисті звороти контрастують з розмовно-побутовими одиницями; відбувається своєрідне зіткнення, що зумовлює експресію потужної сили (*бугаяче лице, бугаяча голова, телячого віку*). Для цього оповідання характерне поєднання в одній мікроструктурі й кількох стильових планів – художньо-белетристичного, офіційно-ділового й розмовно-просторічного: "*Лихо впало* на мене саме тоді, коли земельна громада другої частини Оріхова на сході *клекотом-заклекотіла*: – Купити племінного бугая! Купити! В людей он і радіо, й електрика, а в нас 300 корів і бугая путнього нема! Телята від нашого бугая, мов ті цуценята дрібні". У цій частині, крім стилістичного контрастування, експресивними засобами виступають такі комічні засоби оціннювання, як літота (Телята від нашого бугая, *мов ті цуценята дрібні*) та гіпербола (*клекотом-заклекотіла*).

Отже, лінгвостилістичний аналіз сатиричних оповідань запорізької преси 20-х рр. вказує на подібність експресивних засобів художньо-белетристичного й публіцистичного стилів: це й побудова викладу за принципом мовностилістичного й семантико-стильового контрасту, широке залучення в структуру тексту численних стилістичних фігур та елементів тропеїчної образності, активізація розмовно-просторічних конструкцій, оригінальність композиції. Специфічною ознакою сатиричних жанрів зазначеного періоду є наслідування фольклорних форм. Вкраплення народнопоетичних стильових компонентів у публіцистичний текст (через літературну цитату, стилізацію) зумовлювало своєрідну поліфонічність газетного мовлення, а отже, максималізувало його експресивність.

Значний вплив художнього мовлення на публіцистичне в цей часовий проміжок, зокрема на парадигму сатиричних жанрових форм, пояснюємо рядом внутрішньомовних й екстралінгвальних причин. По-перше, жанрові норми сатиричних творів вимагають моделювання світу: конкретна подія в таких текстах зазнає значної деформації, порушуються звичні форми реалії, факт подається в несподіваному комічному ракурсі. Як правило, така особливість спричиняє функціонування відповідних художніх засобів експресії (гіперболи, літоти, порівняння, каламбуру, пародіювання, шаржу, антитези, алегорії) та літературних прийомів (домислу й вимислу).

По-друге, в період 20-х рр. відбувалася еволюція сатиричних жанрів газети; вони, як і художньо-публіцистичні твори (нарис), тяжіли до художньо-белетристичних форм, наслідуючи, відповідно, їх мовностилістичну специфіку. Лише на кінець 30-х рр. XX ст. сатиричні жанри набули "чисто" публіцистичних рис, а отже, художньо-літературні експресивні "вкраплення" в їх структурі починають "дозуватися", адже "ознакою гарного стилю є почуття міри при введенні художньо-публіцистичних елементів, умотивованість та обґрунтованість уживання їх" [4, 179], – зазначає О. Пономарів.

Жанри сатиричної/гумористичної замітки й сатиричного/гумористичного оповідання становили в системі місцевої преси оригінальну та яскраву за мовностилістичними показниками форму. Та ліквідація селянського типу видання, в якому вони побутували, і несприятливі соціокультурні умови вилучили ці твори із жанрової парадигми запорізької періодики подальших років.

1. *Кройчик Л. Е.* Поэтика комического в произведениях А. П. Чехова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1986. – 278 с.

2. *Купина Н. А.* Лексическая система русского языка в тисках идеологических примитивов // Язык и культура: Вторая Международ. конф. Доклады. – К., 1993. – С. 84–92.

3. *Літературознавчий* словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.

4. *Пономарів О. Д.* Засоби художньої експресії в публіцистичному стилі // Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови / Відп. ред. М. М. Пилинський. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 166–179.

5. *Стилистика* газетных жанров: Учеб. пособие / Вакуров В. Н., Кохтев Н. Н., Солганик Г. Я. – М.: Высш. школа, 1978. – 183 с.

6. *Теорія* і практика радянської журналістики: Основи майстерності: Проблеми жанрів / За ред. В. Й. Здоровеги. – Л.: Вид-во Львів. ун-ту, 1989. – 323 с.

Каневська І. О.,
асп.
УДК 070 (477) (09)

Науково-інформаційна та публіцистична діяльність Ольгерда Іполита Бочковського

У статті відображено період та середовище, в якому довелося працювати представникам української емігрантської еліти в Чехо-Словаччині. Розглянуто науково-інформаційну та публіцистичну діяльність українського політичного, громадського діяча та науковця О. І. Бочковського. Наведено перелік праць, що торкаються висвітлення питань націє- та державотворення.
Ключові слова: *еміграція, публіцистика, нація.*

The paper presents period and environment in which Ukrainian emigrational elite representatives acted in Czechoslovakia. Scientific-informational and publishing activities of the Ukrainian political and public figure and scientist O. I. Bochkovsky are given. List of researches referring to nation and state establishing questions highlighting is provided.
Key words: *emigration, publicism, nation.*

Наприкінці XIX ст. чесько-українські зв'язки здійснювались у сферах літератури, політики та культурної співпраці, хоча й залишалися в межах досить невиразних уявлень про слов'янську єдність. Чехи бачили на українському боці лише розвинену народну культуру, а не намагання створити новітнє суспільство з вимогою національної та політичної незалежності. Однак ситуація змінилася вже на початку XX ст.

Політична неясність, брак об'єктивної інформації та суперечливість української проблеми в очах пересічного чеського спостерігача на початку та у роки першої світової війни відігравали гальмуючу роль у налагодженні та розвитку двосторонніх відносин. Виправлення цих недоліків, а саме: поширення інформації про Україну та українську справу, кристалізація намірів і завдань створення Української держави – стало важливим завданням української еліти. Значну роль у цьому відіграла діяльність представників видавничої справи та періодики. Серед них варто пригадати й ім'я Ольгерда Іполита Бочковського (1885–1939) – одного з провідних європейських фахівців із теорії нації і національних відносин, політичного діяча, дипломата, журналіста, публіциста, науковця. Він був переконаний, що національна преса вказує шляхи внутрішньої консолідації нації, подає способи зміцнення національних творчих, конструктивних сил, захищає націю від суто негативних, руйнівних, тобто деструктивних сил.

Серед основних опублікованих праць О. Бочковського – "Поневолені народи царської імперії, їх національне відродження та автономне прямування" (1916), "Національна справа: статті про національне питання в зв'язку з сучасною війною" (1918), "Націологія і націографія" (1923), "Т. Г. Масарик: національна проблема та українське питання" (1930), "Боротьба народів за національне визволення" (1932), "Вступ до націології" (1934), "Основи журналізму" (1938).

У Чехії О. Бочковський опиняється 1906 р. Основна причина – революційні події в Російській імперії. Перебуваючи в осередку чеського народу, що в той час переживав період своєї найактивнішої національної боротьби за створення власної держави, він активно долучився до цих процесів. Знайомство з видатним ученим та політиком Т. Масариком значно вплинуло на подальший життєвий вибір молодого емігранта. Велику роль у формуванні світогляду майбутнього вченого-націолога також відіграли прослу-

© Каневська І. О., 2007

хані ним (1906–1909) студії тогочасних визначних професорів філософського факультету Карлового університету Л. Нідерле, Я. Бідла та ін. Предметом своїх наукових досліджень О. Бочковський обрав національні рухи та проблематику національного питання. У центрі його уваги, перш за все, приклад чеського національного відродження. Другою країною дослідження стала Фінляндія, що, на думку вченого, була осередком зразкового національно-визвольного руху.

Свою кар'єру науковця О. Бочковський розпочав із публіцистичної та журналістської діяльності. У празькому журналі "Slovansky Prehled" протягом 1907–1910 рр. з'явилося кілька його перших досліджень, в яких аналізувалося становище української, польської та фінської націй у Російській імперії. Співпраця з цим часописом тривала до кінця 30-х рр. Матеріали О. Бочковського спочатку виходили під криптонімом Н. В., згодом зазначалося прізвище та ім'я. Однак їх написання різне: Boczkowski Hipolyt, а пізніше – Bockovskyj Olgerd Ipolit. Основну увагу молодого журналіста привертали теми громадського життя. Протягом 1908 р. вийшли статті "З діяльності Просвіти" та "40-річний ювілей Просвіти", підсумкова праця "З політичного та культурного життя Українців у 1908 р.", аналітична замітка "До з'їзду слов'янського студентства в Празі 1908 р.", розвідки "Український театр в Росії" й "Український народний театр" (1911).

Незважаючи на те, що О. Бочковський дістав у дитинстві польське виховання, він із часом прийшов до українського самоусвідомлення, та сталося це за межами України. Ряд його статей і досліджень присвячено детальному висвітленню проблем українського державотворення. Одними з перших опубліковано матеріали "Галичина та Росія" (1908), "З діяльності нововідроджених галицьких українців" (1910) та "Українське питання" – у часописі "Slovansky Prehled" (1910); "Українці", "Українське питання перед форумом Європи" і "Про національне питання в Росії" – у щомісячнику "Rusky obzor" (1912). Дебют О. Бочковського як дослідника національного питання відбувся 1910 р., коли світ побачила його праця чеською мовою "Українське питання" (Ukrajinska otazka). Наступного року вийшли тією ж мовою книжки "Фінляндія та фінляндське питання" і "Кара на смерть і страчення в сучасній Росії". У 1913 р. кілька його статей з'явилось у московському журналі "Украинская жизнь" за редакцією С. Петлюри. Пізніше О. Бочковський став співробітником тижневика "Тризуб", що видавався у Франції фондом С. Петлюри.

Водночас О. Бочковський намагався не обмежуватися виключно написанням статей. Одним із головних аспектів розширення культурних чесько-українських контактів були літературні твори, а отже, необхідним елементом був їх переклад. Володіння чеською мовою і дозволило зайнятися цим молодому публіцисту. Протягом 1909 р. він готує переклад чеською мовою творів М. Коцюбинського. Від письменника був отриманий офіційний дозвіл на проведення цієї роботи [3, 88]. Особисте знайомство та листування-консультації дозволили здійснити якісне опрацювання тексту. Однак видання книги трохи спізнилося від запланованого терміну через складність перекладу оповідання "В дорозі", на заваді стала складність підбору аналогічних ботанічних термінів у чеській мові, яка проходила період своєї модернізації та утвердження [3, 91]. Остаточна версія книги під назвою "Z hlubin duse" ("З глибини") з'явилася 1910 р. накладом чеської спілки "Ceska Expedice" з передмовою О. Бочковського про М. Коцюбинського, його твори та роль у сучасній українській літературі. До неї увійшли оповідання: "З глибини" (три фрагменти), "Intermezzo", "Цвіт яблуні", "У грішний світ", "Сміх", "Невідомий", "Persona grata" та "В дорозі".

Книга та якість перекладу сподобалися М. Коцюбинському. На його прохання О. Бочковський надіслав три примірники у подарунок В. Стефаникові до Відня, А. Єнсену до Стокгольма та М. Горькому на Капрі. А у квітні 1912 р. О. Бочковський, так само за сприяння письменника, переклав оповідання "Сон", що було опубліковано у щомісячнику "Rusky obzor". Позитивно книга була сприйнята і в чеському середовищі. Зокрема, чеський історик слов'янських літератур, професор Карлового університету Ян Махал під впливом перекладів присвятив творчості М. Коцюбинського кілька спеціальних викладів в університеті та розділ у книзі "Слов'янщина". Про це реферував для газети "Рада" О. Бочковський. Також зацікавився працями українського письменника чеський літературознавець Вінценс Харват (на той момент студент Карлового університету), який підготував кілька статей про М. Коцюбинського та переклад творів. Наступне видання перекладених оповідань готувалося О. Бочковським разом із В. Харватом [9, 108].

Також вийшли чеською мовою інформаційні матеріали О. Бочковського, присвячені Т. Шевченку, І. Франку, Ганні Барвінок, М. Грушевському, І. Котляревському, Б. Грінченку,

В. Доманицькому, В. Гнатюку, М. Шашкевичу та ін. Однак найбільше захоплення науковця викликав професор Т. Масарик, якого він вважав "каменярем націології", "організатором і будівничим чеського національного життя й державної самостійності". У журналі "Украинская жизнь" опублікована перша розвідка О. Бочковського "Проф. Т. Г. Масарик об украинском вопросе" (1913). Йому ж належать перші переклади українською мовою праць чеського вченого. У 1921 р. він підготував публіцистичний нарис "Життя і світогляд Т. Г. Масарика. Масарик про Україну", що складався з двох частин: науково-інформаційної та перекладної. Основна увага автора зосереджена на тлумаченні поглядів і ставленні чеського політика до українського питання та отриманні Україною незалежності. У 1922 р. було опубліковано добірку "Каменярі чеського національного відродження про самостійність українського народу".

У 1930 р. у Подебрадах видана ґрунтовна монографія, присвячена чеському політичному діячеві та науковцю [2]. Праця стала підсумком багаторічних досліджень творчості Т. Масарика. У ній О. Бочковський докладно з'ясовує погляди будівничого Чехо-Словацької держави на національне питання, документуючи їх цитатами із головних творів і прилюдних заяв, всебічно висвітлює діяльність політичного діяча. Загалом до світогляду молодого науковця, його національних поглядів під впливом Масарикової науки долучилися високі ідей гуманізму, ідея цінності людської особистості. Він був борцем за ідею самостійного розвитку національної культури, що є, на його думку, необхідною передумовою національного визволення. Науковець поставив собі за мету дослідження тезу, що "нема народів ані великих, ані малих, є лише народи, кожний з яких має право на незалежне існування". Цією ідеєю пройняті майже всі його наукові праці.

Напередодні першої світової війни О. Бочковський став членом празької групи Української соціал-демократичної робітничої партії та до кінця життя так і не змінив політичних переконань. Під час воєнних дій він як громадянин ворожої країни був австрійським урядом інтернований, на деякий час йому заборонялося вільне пересування країною. Від початку створення Союзу Визволення України О. Бочковський долучився до його роботи, зокрема працював у чеському бюро видань "Вістник СВУ" та "Ukrainische Nachrichten". Протягом 1916-1918 рр. вийшов цикл його статей про російсько-балканську "визвольну" політику. До цієї рубрики увійшли статті про стосунки Росії із Сербією, Болгарією, Румунією, Грецією. Також опубліковані розвідки про Польщу, Японію, другу російську революцію та праця "Фінляндське питання" (10 статей) [7, 8]. Окремо за кошти СВУ було видано брошури "Україна та українська справа" (1915) з картою етнічного розселення українців, "Польське питання і соціалізм" (1915), "Литовці і литовське питання" (1915), "Білорусини і їх народне пробудження" (1916), "Латиші і латиське питання" (1916), "Фінляндія та фінляндська справа" (1916), "Про демократизацію сучасної дипломатії" (1917), "Про декларацію прав народів" (1918), "З історії України та українського відродження" (1919) та "Поневолені народи царської імперії, їх національне відродження та автономічні прямування" (1916) [5, 148–149]. Остання з перелічених книжок в очах представників "білої" російської еміграції була настільки одіозною, що була привселюдно спалена після окупації Києва армією генерала Денікіна.

Наприкінці війни і в зв'язку з нею Бочковський публікує низку статей, що потім були видані однією книжкою під заголовком "Національна справа" (1918). У цьому дослідженні автор робить уже спроби синтезувати свої досліди щодо національно-визвольної боротьби народів і теоретично обґрунтувати націологію як науку про націю. Тоді ж уперше автором використано поняття "націологія". Ця праця стала початком цілого ряду подальших теоретичних досліджень, які поставили О. Бочковського на почесне місце серед учених – творців нової науки націології. У 20-ті рр. учений працює над розробкою наукової теорії нації, цікавиться національними проблемами поневолених народів. Слідом за професором права В. Старосольським, який одним із перших у Європі започаткував курс націології, О. Бочковський теоретично обґрунтовує правомірність існування цієї науки та починає розробляти її як нову соціологічну дисципліну. Предметом дослідження стає широке коло маловивчених питань: методологія націєзнавчих студій, природа і структура нації, етно- і націогенетичні процеси, історичний розвиток національних теорій та ідеології країн світу тощо.

За роки існування Української Народної Республіки і до 1923 р. О. Бочковський працював секретарем Української Дипломатичної місії у Празі. Він створив і став редактором видавництва "Пізнаймо Україну", що випустило чеською мовою 14 книжечок із інформаційними матеріалами про Україну та українців.

Після остаточної більшовицької окупації українських теренів, Ольгерд Аполлонович повер-

тається до журналістики. У його полі зору наукове тлумачення та аналіз боротьби українців за створення власної держави. Ним опубліковані статті "До української проблеми" (1921), "Проблема національних меншостей" (1923), "В справі методики визволення національних рухів" (1922), "Українська проблема (1914–1924)", "До характеристики методики, техніки чеського національного відродження" (1923), "До соціольогії українського питання" (1924) та "Коментарі до українського питання" (1925).

Наукова та педагогічна діяльність О. Бочковського була пов'язана з українськими вищими навчальними закладами, заснованими у Чехії протягом першої половини 20-х рр. У 1923 р. почав викладати соціологію та націологію в Українському вільному університеті в Празі. Як стипендіат Фонду президента доктора Т. Масарика, у цьому ж навчальному закладі був атестований на звання доцента соціології. Темою стипендіатської роботи стала "Проблема революції у світогляді Т. Г. Масарика". Робота не була надрукована і не збереглася до нашого часу.

У 1924 р. Українська господарська академія в Подєбрадах запросила О. І. Бочковського на посаду доцента кафедри соціології та теорії нації, де він працював до остаточної ліквідації навчального закладу, віддаючись науковій та громадській роботі. Це був найбільш плідний період у його науковій та літературній діяльності. Глибока ерудиція О. Бочковського, феноменальна пам'ять та знання двадцяти мов європейських народів давали йому можливість всебічно вивчати за першоджерелами його улюблену проблему національних рухів серед недержавних народів. Наприклад, влітку 1928 р. О. Бочковський поїхав до Франції, оскільки йому необхідно було "для своєї праці – Типологія національного відродження – перевести деякі студії у Франції (рух провансальський, бретонський, португальський й взагалі сучасні прямування у цій державі)" [6, 25]. У 1930-х рр. після рішення чеського уряду про ліквідацію УГА О. Бочковський разом із іншими викладачами створюють Український технічно-господарський інститут. Власне, з цим навчальним закладом пов'язане поширення ідеї заочної освіти.

Талант О. Бочковського виявився і в ораторському мистецтві. Чимало свого часу він віддавав публічним виступали на запрошення українських і чеських організацій з усіх куточків Чехо-Словацької республіки. У другій половині 30-х рр. на запрошення української еміграції відвідав Канаду та Сполучені Штати Америки. О. Бочковський побував у державних університетах у провінціях Альберта, Онтаріо, Манітоба, Саскачеван, де протягом кількох днів ознайомився з організацією навчання і зібрав матеріал, який характеризує діяльність вищих шкіл у Канаді. Цей досвід було використано для вдосконалення освітнього процесу в УТГІ (Подєбради).

Ознайомлення з українськими редакціями і друкарнями Торонто, Вінніпега й Едмонтона дало змогу О. Бочковському поєднати загальний інтерес із особистим. Коли він працював журналістом у європейських виданнях, йому було надзвичайно цікаво порівняти власний досвід із роботою журналістів іншого континенту. Саме тоді зародилася ідея створити курси для підготовки молодих національно зорієнтованих журналістів. Багаторічний досвід журналістської діяльності був втілений ним у розробці програми журналістських курсів та підготовці підручника з "Основ журналізму" та хрестоматії "Часописна читанка". Однак проект реалізовано було лише наполовину. На заваді стала передчасна смерть О. Бочковського у 1939 р.

Учений і публіцист був яскравим представником української інтелігенції, наукові погляди якого наскрізь сповнені ідеєю права кожного народу на свою національну і державну самобутність. Важливого значення в утвердженні української незалежної держави він надавав існуванню і діяльності національної преси, яку вважав твердинею нації, її сумлінням та запорукою існування.

1. *Бочковський О., Сірополко С.* Українська журналістика на тлі доби: Історія, демократичний досвід, нові завдання. – Мюнхен, 1993. – 204 с.

2. *Бочковський О.* Т. Г. Масарик: Національна проблема та українське питання (спроба характеристики та інтерпретації). – Подєбради, 1930. – 244 с.

3. *Листи* до М. Коцюбинського: У 4 т. / Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ніжин, 2002. – Т. 1. – 368 с.

4. *Нова* чеська праця про слов'янщину // Рада. – 1912. – 26 квіт.

5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3795, оп. 5, спр. 79. – 274 арк.

6. *Там само.* – Оп. 1, спр. 753. – 35 арк.

7. *Там само.* – Ф. 4405, оп. 1, спр. 142. – 412 арк.

8. *Там само.* – Спр. 181. – 400 арк.

9. *Sto padesat* let cesko-ukrajinskych literarnich styku. 1814–1964: Vedecko-bibliograficky sbornik. – Praha, 1968. – 479 с.

Роговий В. М.,
іст. *(Лондон)*
УДК 070 (477) (09)

Роль В. Короліва-Старого в організації допомоги українському студентству в еміграції

У статті йдеться про активну роль відомого громадсько-політичного діяча Василя Короліва-Старого щодо матеріальної підтримки українського студентства в еміграції.
Ключові слова: *еміграція, студентство, освіта.*

The article reveals activities of the well-known public and political person Vasyl Coroliv-Staryi who supported Ukrainian students abroad.
Key words: *emigration, student, education.*

У багатогранній громадсько-політичній, публіцистичній і науковій діяльності Василя Короліва-Старого є чимало таких починань, які дають підставу вважати його справді видатним українським громадянином і патріотом. Серед такого подвижницького чину – його активна праця в організації допомоги українському студентству, яке після поразки національно-визвольних змагань опинилося на чужині.

Насамперед слід наголосити, що цей науковець і педагог був відомий серед українського студентства в еміграції як автор підручників із зоології та фізіології тварин, за якими можна було опановувати вищу освіту в Українській господарській академії (УГА) в чеському місті Подєбради. Але поряд із цим він зіграв важливу роль у мобілізації фондів для матеріального забезпечення українського студентства спочатку як співробітник Дипломатичної місії УНР у Празі, а згодом як доцент вищеназваного навчального закладу.

І якщо на початку 20-х рр. діяч, як правило, підтримував особистими коштами наше студентство, то після того як чехо-словацький уряд став згортати свою програму допомоги, В. Королів-Старий узяв на себе організаторську місію щодо розгортання широкомасштабної акції в цьому плані. Саме так можна сприймати його звернення від 29 листопада 1928 р. до колишніх випускників із проханням підтримати студіюючу молодь, надруковане в паризькому журналі "Тризуб" під заголовком "До тих, що мають серце й сумління".

Приводом до такого звернення послужив опублікований заклик громади студентів УГА, в якому докладно висвітлювався жахливий матеріальний стан так званих "недопомогівців". Через кілька тижнів на студентський заклик відгукнулась маленька емігрантська колонія з чотирьох осіб міста Мельник, прославши 40 чеських крон. Цього вистачало для того, аби чотирьох осіб забезпечити на один день їжею. Саме цей факт і став для В. Короліва-Старого поштовхом для написання звернення до українського громадянства в краї і на еміграції, в якому автор поставив питання моральної відповідальності за матеріальне забезпечення молоді: "Чи ж таки ми всі, за винятком 4-х мельничан-емігрантів, котрі власними руками заробляють шматочок хліба, всі інші – голодні чи ситі емігранти й неемігранти, а власники шматочку землі, хати, майстерні, кам'яниць, склепів, навіть фабрик, нарешті, всякі більші й менші урядовці в Галичині, на Волині, в Румунії, на Підкарпатті, не кажучи вже про "бізнесменів" та фермерів американських, – невже ж таки ми всі такі – невразливі до нещастя наших земляків, компатріотів і – переважно – бойовників за волю України, безсердечні до біди й злиднів наших близьких, скупі й жорстокі до голодних, котрим буквально бракує шматка хліба, інертні до національної справи, яка потребує найбільшого числа інтелігентних, фахових і свідомих освічених людей? Невже ж ми всі, не кажучи вже про тих, що мають теплий ку-

© Роговий В. М., 2007

ток і ласий шматок, а й ті, що роблять на чорній праці, яку здобули з чиєюсь поміччю, тобто ще вчора самі зазнали голоду й холоду, а сьогодні мають заробіток, котрий, зрештою, вистачає або й перевищує видатки на задоволення необхідних потреб, – невже ж ми такі негуманні відлюдки, що нам байдуже, коли у нас на очах, з криком розпачу, до нас зверненим, гинуть наші молоді брати, котрі з факірською упертістю допоминаються стати корисними нашій спільній батьківщині?" [1, 93–94].

Публіцист ставив риторичне запитання перед українським громадянством: невже у всіх таке "черстве, зашкарубле серце", що не жаліє земляків, котрі існують "гірш за всяких старців" на 70–200 чеських крон протягом місяця?! Адже це ті, наголошував В. Королів-Старий, які "живуть не з примхи, не з химерної фантазії чи нерозуму, – бо ж, кинувши школу, можуть заробити щонайменше втричі стільки, – але ж живуть з упертости, щоб стати за три роки, хоча б і ціною страждань фізичних та моральних, вартісним національним добром, досягти знання та умінь, що потім здебільшого підуть на користь саме тих, хто тепер заплющує очі на їхню біду, хто тепер затулює вуха, щоб не чути їхнього крику розпачу, хто не хоче помічати – не для страху вживаю це слово! – їхнього вмирання від поступного висилення й безнастанного недоїдання!" [1, 94].

Автор звертався до тих, хто мав "топлену хату, цілі черевики й щодня повний шлунок", аби вдумались: кожен "недопомогівець" – тільки "нагодою не ваш рідний брат, небіж, син чи якийсь ближчий родич". Адже братові чи синові кожен міг віддати хоч кілька монет місячно зі свого заробітку або прибутку; хтось би поділився обідом чи вечерею, якщо не щотижня, то, можливо, раз на місяць; відмовився б від однієї-двох цигарок протягом дня; утримався б на якийсь час від придбання нових черевиків; прийшов би пішки кільки разів на місяць там, де щоденно доводиться платити за трамвай чи метро.

Окремо звертався В. Королів-Старий до вчорашніх випускників УГА. "Згадайте, панове інженери, – писав він, – як ви, учившись в Академії, мали від чужих людей більш як по 550 корон чистих на місяць та ще вас і одягали чужим коштом. Згадайте, що для вас був інтернат, що вам при хворобі допомагав Червоний Хрест, який з нового року вже допомагати цим не буде. Згадайте, що з тих же дотацій-стипендій багато з вас їздили дивитись на красні місця на власних велосипедах, що чимало ходили в лакових черевиках, їздило до празьких театрів, обідало щодня й щовечора вечеряло, а часами то й в пам'ятній "Старій Пошті", адреси якої нинішні "недопомогівці", напевне, не знають. Згадайте й інше, про що я тут згадувати не хочу. Згадайте, що нині, коли приходить перше число місяця, то дехто з вас до свого пулярсу кладе й по 1200, а може і більш корон, чи іншої валюти" [1, 96].

Ті, які вже мали дипломи про вищу освіту, на думку автора, мали усвідомити, що винні комусь "за сьогоднішній чи майбутній добробут", за те, що чотири чи й більше років прожили в теплі й не голодні, що мали "багату кутю", зберегли своє здоров'я, а може, й життя. Публіцист застерігав: подумайте, адже "якась дурна нагода" могла не привести до Академії у 1923–1924 рр., а в інший, менш щасливий час, без нагоди здобути фах інженера, залишаючись без допомоги і підтримки, приреченими взимку мерзнути і голодувати, а влітку "пиряти пісок та каміння" [1, 97].

Так, апелювати до розуму, сумління й честі колишніх випускників міг їхній навчитель (до речі, саме так підписався під своїм зверненням В. Королів-Старий). Він мав право сказати їм: "Згадайте! – протягом всього часу, що я навчав вас у тій самій Академії, я, так само і всі інші навчителі ваші, віддавав вам регулярні щомісячні відрахування з того утримання, котре було і є меншим за те, що дехто з вас нині має. Смію це сказати також, що, коли б ви свого боргу не поповнили й свого прямого обов'язку до колег не виконали, – наймення ваші будуть прилюдно зап'ятнані й то по змозі так, щоб вам і потім, вже на своїй землі, відгукувалися кашлі та стогони ваших шкільних товаришів" [1, 97].

Справді, мав підстави так щиро й прилюдно виступити той, хто не тільки на власні очі бачив "жебраків з обов'язку", хто власними руками підводив з підлоги зомлілу від недоїдання студентку, яка прийшла складати іспит, а й сам постійно матеріально підтримував українську студіюючу молодь на чужині. Тому й мав моральне право закликати повертати борги. Треба наголосити, що звернення В. Короліва-Старого зачепило багатьох випускників УГА. Наприклад, уже буквально через кілька днів одержано від інженера Костюченка 10 польських злотих із обіцянкою

"і надалі висилати, щомісяця, хоч трохи" [4, арк. 31].

Виступ діяча знайшов відгук серед українського громадянства не лише в еміграції, а й на рідних землях. Реагуючи на "гарячий заклик до нашого загалу" В. Короліва-Старого, ветеринарного лікаря і професора Української господарської академії, у справі жахливого матеріального стану українських студентів-"недопомогівців" того ж навчального закладу, з якого пролунав "безнадійний крик розпуки із-за вимирання, нищення, знидіння наших голодуючих студентів", в Чернівцях 15 січня 1929 р. відбулося засідання "рухливого товариства "Жіноча громада", до якого входили представники майже всіх місцевих українських культурних і фінансових інституцій, а також преси. Зокрема розглядалася питання про "страшне положення наших голодуючих студентів", було обрано "Допомоговий комітет" сприяння голодуючим студентам із теренів Чехо-Словаччини. Ця буковинська організація поставила за мету "зааранжування збірки" і придбання якомога більше грошей на ті допомогові цілі" [4, арк. 27]. Товариство "Жіноча громада" і преса відразу пожертвували зі своїх скромних фондів 2000 лей. У відповіді зазначалося: "Добрий початок! Перше щире спасибі від голодних братів!".

Таким чином, у Чернівцях ухвалено збирати гроші такими способами: "1. Кождий людяний українець жертвує оден обід або одну вечерю або однодневну їду в грошах на цю ціль через редакції наших часописів, і то "Час", "Хліборобська Правда", "Рідний Край" та "Боротьба", які охоче ставлять свої сторінки до розпорядимости нашій публиці і зобов'язуються отсим оголошувати імена жертводавців і пожертвовані суми у кождім біжучім числі, а гроші передавати на банкове конто ч. 3249 у "Кредитовім Банку" ("Banca de Credi", Cernauti, str. 8 Petrovici, 2, або на біжучий рахунок у "Північно-Буковинськім Банку" ("Banca Bukovineana de Nord Morci" Cernauti, str. S. Flondor, 33). Це т. зв. однодневний піст.

2. Заможніші жертвують на ту саму ціль і в той сам спосіб більші суми: заробіток одної днини або 1/30 частину місячної платні. Це т. зв. жертва однодневного заробітку.

Жертводавці можуть впрост зложувати або засилати гроші почтовим переказом з дописком: "Допомоговому Комітетови" для голодуючих студентів УГАК на висше згадані адреси банків, при чім комітет оголосить їх імена в усіх наших газетах.

3. "Допомоговий Комітет" розішле цими днями як у місті, так і на провінцію, головно ж до наших повітових міст л и с т и до збирання датків на цю ціль і почне збірки хата від хати почерез довірочних, щирих та ретельних громадян, які відтак при нагоді їх побуту в Чернівцях зложать або щодвотижнево перешлють зібрані гроші впрост на одно з повищих банкових копт. Списки імен тих жертводавців, яких датки відішлеться до банку, як також докладний обрахунок просимо засилати, задля контролі й оголошення в часописах, на руки скарбника п. Івана Василашка (Cernauti, str. Szewczenko, 1). Це будуть т. зв. л и с т о в і збірки.

4. Щоби притягнути якнайширші круги нашого громадянства до цеї акції, комітет запроваджує за допомогою нашої преси, головно ж нашого щоденника "Час", т. зв. "систему виклику трьох": напр. Василь А. жертвує 20 леїв на цю ціль і кличе на таку саму або довільну суму Івана Б., Михайла В. і Лесю Г.

5. Жертви і збірки однолеївок (по 1 левови) при всяких нагодах, як хрестини, весілля, свята, храми, забави і т. д. при помочи бльочків. Це би були м а с о в і жертви.

6. "Допомоговий Комітет" завзиває добрих людей, устроювати як у місті, так і на провінції виклади, читання творів новішої укр. літератури, вечірки, концерти, чайні вечері з забавою і т. п. з чистим доходом на цю ціль..." [4, арк. 27].

Треба визнати, що на Буковині звернення В. Короліва-Старого справді знайшло великий відгук, про що свідчить прохання благодійного допомогового комітету при Українській господарській академії до редакторів часописів від 9 грудня 1929 р. з проханням помістити повідомлення про жертовність в ім'я українського студентства тамтешнього населення. Згідно з цим листом за 1929 р. із Буковини одержано в чеських кронах: від кооперативного банку в Чернівцях – 400, пана Антончука – 238, міщанського хору – 2020, доктора Виноградника (Бухарест) – 358,60, доктора Королецького – 141,40, професора Василаско – 7873,40, а всього з Буковини – 27999,90 чеських крон [5, арк. 3].

Завдяки такій фінансовій підтримці буковинських земляків незаможні студенти УГА з Подєбрад отримали допомогу: в лютому – 19 осіб по 100 чеських крон і 22 особи

по 50, у березні – 27 по 300 і 16 по 100, квітні – 27 по 200 і 14 по 100, травні – 26 по 50 і 15 по 100, червні – 21 по 100 і 20 по 50. Ця допомога сягнула загальної суми 28000 чеських крон [5].

У розвиток звернення В. Короліва-Старого 23 березня 1929 р. за ініціативою українських і білоруських студентів зорганізувався спеціальний "Допомоговий фонд", метою якого було підтримати студіюючу молодь цих народів закінчити високі школи. Для досягнення мети стипендіати вносили щомісячну вкладку в розмірі 5 чеських крон. На загальних зборах цієї благодійної інституції, що відбулися 13 грудня 1930 р., постановили перетворити її в організацію, яка, з одного боку, підтримала б взагалі незаможних українських і білоруських студентів, а з іншого – залучила б до участі в "Допомоговому фонді" не тільки студентство, а й ширше – українське та білоруське громадянство [6].

Важливу роль відіграв В. Королів-Старий і у створенні Товариства допомоги українським вищим навчальним закладам за кордоном. Протокол першого засідання ініціативної комісії із заснування цієї громадської інституції, що відбулося 16 травня 1931 р., зафіксував його безпосередню участь в обговоренні організаційних питань [3]. Усвідомлюючи необхідність підготовки української національної політичної еліти в умовах бездержавності, В. Королів-Старий намагався зробити все залежне від нього, аби наша еміграція виконала свою місію, підтримуючи своєрідний заповіт видатного державника України Симона Петлюри. Останній, розробляючи на початку 1921 р. плани повернення на рідну землю, вважав, що й за обставин таборового життя не можна гаяти дорогоцінного часу. У своєму зверненні до українців-вояків, розкиданих по різних країнах світу, він, до речі, писав: "Тим часом, всім нам, починаючи від козака і кінчаючи старшинами, потрібно вчитись і вчитись. Треба бути готовими, щоб на руїнах... створити нову, велику, міцну і багату Україну. Треба, щоб ми вернулись до рідного краю освіченими, культурними, підготовленими до праці державного будівництва громадянами. Муштруйтеся, опановуйте старшинські й підстаршинські школи, курси і школи для неграмотних та школи та курси фахові. На Україну не повинно повернутись ні одного неграмотного!" [2, 349].

Такий державницький чин творив і його давній соратник в українському національно-визвольному рухові Василь Королів-Старий.

1. *В ім'я* майбутнього нації: Документи і матеріали про організацію допомоги українською діаспорою студентам-емігрантам у 1920–2000 роках. – К., 2005.

2. *Петлюра С.* Статті. Листи. Документи. – К., 1999.

3. *Центральний* державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3795, оп. 1, спр. 227. – Арк. 1–3.

4. *Там само.* – Оп. 5, спр. 364. – Арк. 31.

5. *Там само.* – Спр. 370. – Арк. 3.

6. *Там само.* – Ф. 4030, оп. 1, спр. 34. – Арк. 1.

Богуславський О. В.,
к. філол. н., доц.
УДК 070 (477) (09)

Петлюрівщина як політичний феномен: полеміка на сторінках української еміграційної "лівої" преси

Стаття присвячена дослідженню політичної полеміки у середовищі "лівих" течій міжвоєнної української еміграції в Європі та прихильників лінії С. Петлюри й очолюваного ним Державного центру УНР. Простежується не тільки еволюція політичного мислення, а й шляхи пошуку цивілізованого політичного діалогу на сторінках преси, що надзвичайно актуально для сучасної України.
Ключові слова: *преса, полеміка, дискусія, петлюрівщина, Державний центр УНР.*

Article is devoted to research of political polemic, which occurred in press of the "left" political trends of the Ukrainian emigration in Europe and adherents of a politics of S. Petliura and State center of Ukrainian Peoples Republic (UNR) headed by him. It enables to look after not only evolution of political thinking, and a way of search of civilized political dialogue on pages of a press, which is extremely actual for modern Ukraine.
Key words: *press, polemic, discussion, Petliurites (Petliura's followers), State center of UNR.*

Дослідження політичної полеміки, що відбувалася в періодиці "лівих" політичних течій, та ідеологічних конструкцій міжвоєнної української еміграції в Європі є надзвичайно важливим завданням сучасного журналістикознавства. Це дає можливість простежити не тільки еволюцію політичного мислення, а й шляхи пошуку цивілізованого політичного діалогу на сторінках преси, що надзвичайно актуально для сучасної України. Слід зазначити, що основною проблемою дослідження стала передусім відсутність теоретичних засад та об'єктивного осмислення численних зразків політичної полеміки.

Майже трирічна війна за державну незалежність України завершилася поділом її території: окупація Польщею території Галичини та повне захоплення Наддніпрянщини більшовицькими військами і встановлення там маріонеткового харківського уряду Х. Раковського. Це все відбулося на тлі того, що Директорія на чолі з С. Петлюрою та уряд УНР докладали надзвичайних зусиль для організації захисту республіки, але всі ці заходи не принесли очікуваних результатів і сподівань. Вже у середині листопада Директорія розпалась, уряди УНР і ЗУНР покинули територію України. На початку грудня, змучені боями, нескінченними переходами та епідеміями, частини української армії й керівництво УНР були змушені перейти кордони Польщі, де й були інтерновані. Підписання Варшавського договору стало важливим кроком уряду УНР, бо на території Польщі перебувало від 25 [7, 3] до 50 тисяч [4, 4] біженців – інтернованих українців, які змушені були з політичних мотивів покинути батьківщину. Угода між урядами УНР і Польщі визнавала, як писав З. Книш, один із ідеологів ОУН і постійний критик Варшавського договору, "право України на незалежне державне існування" та "Директорію Незалежної Української Республіки, на чолі з Головним Отаманом п. Симоном Петлюрою, за Верховну Владу УНР" [5, 5]. Окрім того, було підписано воєнну конвенцію, яка легалізувала перебування вояків Армії УНР на території Польщі. Окремим параграфом зафіксовано зобов'язання "не заключувати ніяких міжнародних умов, направлених проти України" для Польщі й "до того ж самого зобов'язується Уряд УНР супроти Польщі" [5, 6]. Також поляки обіцяли підсилити українські частини зброєю й амуніцією.

Загалом побут у таборах інтернованих осіб був надзвичайно важким. Унаслідок цього занепадала морально-психологічна атмосфера. Державний центр УНР робив усе можливе для

© Богуславський О. В., 2007

полегшення перебування вояцтва в таборах інтернованих та розгортання організаційної і національно-патріотичної роботи в них. Але на перешкоді цьому стали зовнішньополітичні обставини. 12 жовтня 1920 р. у Ризі досягнуто перемир'я між Польщею і більшовицькою Росією, яке і припинило більшовицько-польську війну, розв'язуючи проблеми спільного кордону. Для УНР ця одностороння угода, підписана недавнім союзником Польщею, означала розрив українсько-польського договору. Ризька угода приголомшила всю українську політичну еміграцію і стала яскравим свідченням того, що в політиці на перший план завжди ставиться власний державний інтерес.

Підписання більшовицько-польської угоди призвело до офіційної ліквідації таких державних структур УНР, як Рада міністрів, Вища військова рада, Рада республіки, дипломатична місія у Варшаві, хоч і не зупиняло їх роботи. Так, Рада республіки, створена на початку 1921 р. у Тарнові, робила все можливе для збереження боєздатності війська, що перебувало в таборах інтернованих, і продовження збройної боротьби за відновлення української державності. Проіснувавши всього сім місяців, вона залишилася помітним явищем в історії української еміграції, ставши прикладом можливості консолідації політичних сил.

Після того як у серпні 1921 р. було розпущено Раду республіки і вся влада перейшла в руки Головного отамана С. Петлюри, у політичному житті української еміграції настала глибока криза. Від державного центру УНР поволі відійшли майже всі українські партії, за винятком закордонної групи соціалістів-федералістів, які на еміграції створили Українську радикально-демократичну партію. "Почалося найгірше: зневір'я у свої сили, зневір'я у справу і взаємне обвинувачення партій. Шукали винного і легко його віднайшли: винен уряд, винен його найвищий провідник Симон Петлюра. Винен і за поразку і за договір 1920 року з поляками" [11, 20].

Причиною послужило те, що національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції було представлене Державним центром УНР, який певний час користувався підтримкою з боку переважної більшості еміграційних партійних середовищ. Невдовзі центр перетворився на досить вузький за складом еміграційний уряд УНР, який підпорядковувався С. Петлюрі, що й призвело до появи еміграційного політичного терміна "петлюрівщина". Саме це спровокувало шквал нищівної критики уряду УНР і особисто Головного отамана С. Петлюри з боку політичних опонентів, які закидали йому зраду інтересів України та відмову від боротьби за державну незалежність, хоча вже в перші дні перебування на еміграції С. Петлюра писав, що боротьба за визволення України буде продовжена під прапором УНР: "Метою... є здобуття, затвердження і зміцнення нашим народом своєї власної, не залежної від чужинців і сусідів, Суверенної Української Держави. Більшість нашого народу уявляє собі Українську Державу, як Українську Народню Республіку" [6, 302].

Основним критиком політики петлюрівського Державного центру УНР став "ліваць-кий" тижневик "Нова доба", орган Закордонної групи Української комуністичної партії, що видавався за редакцією В. Винниченка та В. Левитського у Відні (1920–1921). Так, у першому числі вміщено редакційну статтю В. Винниченка (без підпису) "Два фронти", де він стверджував, що українство розкололося на два фронти, з яких один – революційний у союзі з "революційною Совітською Росією", а другий – контрреволюційний – з Антантою, Польщею, Денікіним, зазначаючи, що середніх позицій бути не може: "або фронт революційний, соціялістичний, або контрреволюційний, буржуазний; або Антанта з її слугами-гладіаторами Денікіними, Петлюрами, Петрушевичами, Мазепами, Пілсудськими, або революційна, соціалістична, радянська Україна в союзі з совітською Росією і в одному соціалістичному фронті всього світу", тим самим підтверджуючи своє гасло: "або буде Україна соціалістичною, або нехай не буде ніякої" (1920. – Ч. 1).

Основним закидом петлюрівському Державному центру було підписання Варшавського договору та повне нерозуміння його стратегії і тактики. На думку В. Винниченка, "петлюрівські хитруни кажуть: ми, мовляв, скористуємось поміччю поляків, а потім, як з їхньою допомогою здобудемо владу й організуємо свою силу, виженемо й їх, і їхніх поміщиків. Яка примітивна, чисто-петлюрівська "хитрість"! І як чудесно польська шляхта розуміє й оцінює цих "дипльоматів", говорячи устами свого міністра Патека: "Ніхто з Петлюрою в Польщі як з політичним діячем не балакає. Ми дивимось на його, як на отамана бандитів, яким можна скористуватись у боротьбі з большевиками" (1920. – Ч. 4).

Статті "Нової доби" вже тоді мали елементи маніпулятивних технологій, закликаючи до єдності та "єдиного фронту", одночасно жорстко наголошувалося на поняттях "ми –

вони" і "ворог – друг". А завдяки В. Винниченку вони набули ще й брутальності та лайливості. Так, у передовій статті "Українська державна влада", уміщеній у тижневику, публіцист починає активно застосовувати політичну лайку проти С. Петлюри, називаючи його "нікчемним чоловічком", "типичний маленький міщанин, нічим не видатний, слабовільний і полохливий суб'єкт, випхнутий хвилями й непорозуміннями революції на гребінь національного руху, став ідейним виразником і представником усіх домагань і прагнень нещасного українського міщанства, вигнаного в закуток української землі власними революційними масами народу. Цей хороблиро-славолюбний маніак, забрьоханий по вуха в крови погромленого єврейства, малограмотний в політичних справах обиватель, готовий на всяку реакційність, аби зберегти собі владу, цей чоловічок являється тепер головою міщанської української влади, він є голова Директорії, тої смішної, жалюгідної "Верховної Влади". І треба признати, що кращого, типічнішого представника маленького міщанства з усім його нахилом до реакційности, з упаданням перед великою буржуазією, з жагучим бажанням переймати всі зовнішні парадні штуки цієї кляси, з непереможним устремлінням до панування і паразитизму та з цілковитою нездатністю до якоїсь позитивної роботи, – трудно знайти" (1920. – Ч. 3). Приписуючи С. Петлюрі всі можливі гріхи (і свої в тому числі!), В. Винниченко так характеризував "петлюрівщину": "...без території, без війська, без засобів, без певної лінії, з одною орієнтацією: на поміч від реакції Заходу та на ті рештки державних мілліардів, які лишилися за кордоном від грабіжництва, марнотрацтва й злочинного господарювання отаманщини, за яке вона ще має йти під суд". Нічого не коштувало письменникові називати цю владу в статті "Українська державна влада" "безвідповідальною, безконтрольною, погромницькою, зрадницькою, міщанською, задрипаною по антантських і польськошляхетських передпокоях" (1920. – Ч. 3), бо більшість із цих означень можна було закріпити і за ним.

Слід зазначити, що якраз В. Винниченко знав про ставлення С. Петлюри до єврейських погромів, а тому робити подібні закиди не мав права, бо саме він таким чином творив міфічний образ Петлюри-погромника, що, врешті, призвело до трагічних пострілів у Парижі.

Це ж "обпльовування" політичних опонентів продовжено в статті "Українська держава", де, між іншим, С. Петлюру названо "шкодливим і паскудненьким гладіатором-рабом Антанти", бо, на думку автора, той, хто "мобілізує сили для боротьби з радянською Україною, з соціялістичною революцією, – той є зрадник своєї нації, той є ворог української державности, той є злочинець супроти свого народу" (1920. – Ч. 3). Некоректні натяки на невисокий зріст С. Петлюри у Винниченка часто перегукуються з іншими соціально-професійними акцентами, як це видно зі статті "Маніак бухгалтер": "Одного маленького банковського чиновника-бухгалтера силою стихійних обставин без усяких заслуг з його боку було випхано на високу посаду. ... Це душевно хвора людина, це вже маніак. Його дрібна вузенька псіхіка настільки струсне на незвичними їй подіями, що в ній уже одбувається той процес душевної хвороби (mania grandiose)" (1920. – Ч. 4).

Складається враження, що автор згадуваних рядків постійно має на увазі: "На його місці повинен бути я і тільки я!". Взагалі постать В. Винниченка трагікомічна в історії української політичної думки. Він так і не змирився з тим, що після виходу з Директорії УНР і подальших "вихилясів" у бік більшовицького режиму, його фактично викинуто на "смітник історії". Він так і не змирився з тим, що С. Петлюра став символом боротьби за українську державність, а його "як видатного письменника і публіциста" забули. Чого варта брошурка "Перед новим етапом (наші позиції)", видана в Канаді 1938 р., де В. Винниченко у черговий раз намагається применшити роль С. Петлюри у визвольній боротьбі і прикрасити свою: "Наприклад, С. Петлюра в Москві видавав на російській мові журнал "Украинская Жізнь" і закликав до оборони російської держави, українські робітники без дозволу начальства, рискуючи розстрілом при арешті, видавали по своїх тайних друкарнях відозви, в яких закликали бити, валити прокляту тюрму народів "Єдіную Неделімую", оту саму російську державу. І коли царська жандармерія та поліція ганялися по всій Росії та Україні за членами ЦК УСДРП, коли мені доводилось міняти щомісяця помешкання, паспорт і колір свого волосся, тікаючи від жандармського полювання за мною, в цей час С. Петлюра в "Украинской Жізні" умовляв царських жандармів, що українцям треба дати нац. полегшення" [2, 16]. Закидаючи С. Петлюрі політичну безсоромність та безнадійність його політики, В. Винниченко водночас їде на переговори до більшовицької Росії, підтверджуючи відданість політиці "чесності з собою" і своєму реноме політичного авантюриста.

На жаль, від "Нової доби", відомої нападами не тільки на С. Петлюру і петлюрівщину, дісталося й галичанам. Зокрема стаття "Бараняче чорносотенство" (1920. – Ч. 4) присвячена відомому громадсько-політичному діячеві С. Барану та органу диктатора ЗУНР Є. Петрушевича "Український прапор".

Іншим "виробником" критики політики Державного центру УНР в еміграції стали соціалістичні партії і групи. Варто зазначити, що середовище українських соціалістів у еміграції звузилося до діяльності двох основних закордонних осередків партії: "лівої" Закордонної делегації УПСР на чолі з М. Грушевським, М. Шрагом та ін. і "правої" Закордонної організація УПСР ("шаповалівців"), до якої входили М. Шаповал, Н. Григоріїв, М. Мандрика та ін. Це середовище сформовано як із рядових членів, так і з частини членів ЦК, що емігрували за кордон у листопаді 1920 р.

Так, в одній з перших публікацій неперіодичного журналу Української партії соціалістів-революціонерів "Борітеся-Поборете!", що виходив за редакцією М. Грушевського у Відні (1920–1922), з'ясовуючи ставлення партії до різних еміграційних груп, зазначено: "Оцінюючи діяльність так званих "українських урядів": Петлюри, Мазепи, Петрушевича, закордонна група У.П.С.Р вважає, що ці "уряди" не мають нічого спільного з народоправством, хочуть ствердити своє панування шляхом грубого захвату влади, насилля над народом і політикою, справленою проти соціальних, національних і державних інтересів українського трудового народу, при тім з допомогою міждержавного капіталу, польської шляхти, румунських бояр і інших ворогів нашого народу. Через то всякі подібні "уряди" (Петлюри, Мазепи, Петрушевича) У.П.С.Р. мусить поборювати, щоб натомість влада в Українській Соціалістичній Республиці могла організуватись через виявлення волі і бажання трудових мас в радах селянських і робітничіх депутатів і скріпитись шляхом непохитної диктатури їх над клясами експлоататорів і хижаків" (1920. – Ч. 1).

Але основним "каменем спотикання" для УПСР М. Грушевського стало підписання угоди між урядами УНР та Польщі. Саме М. Грушевський розпочав ту низку звинувачень і прямих образ у пресі міжвоєнної політичної еміграції, що була вилита як особисто на С. Петлюру, так і на очолюваний ним Державний центр. Наприклад, у великій програмній статті, яка ще влітку 1920 р. друкувалася в Америці під назвою "Між Москвою й Варшавою!", С. Петлюру названо "новим Тетерею", який "для скріплення свого становища і своїх плянів шукав опертя у ворогів нашого трудового народу" (1920. – Ч. 2). Побиваючись інтересами України, колишній голова Центральної ради, видатний історик і бездарний політик, М. Грушевський вдавався до абсолютної демагогії, говорячи, що Варшавський договір неодмінно призведе до "повного економічного закріпощення України Польщею; залізниці мають перейти в польський заряд, загранична торговля – стати монополією польської держави... польські міністри проведуть земельну "реформу" в інтересах польських обшарників". Говорячи про ймовірність повної втрати суверенності та незалежності України, М. Грушевський, у той самий час, із захопленням говорив про "бажаня опертись на Совітську Росію, як найбільш рішучу і безоглядну силу, через се симпатичну, невважаючи на всі національні чи політичні суперечки та розходженя з нею", нагадуючи, що "Українська інтелігенція вдячно памятала, що з російських партій самі тільки большевики (устами Леніна) ще перед революцією визнавали за Україною право на самостійність, а підчас революції обстоювали "право народів Росії на самоозначення, аж до повного відокремлення" (1920. – Ч. 2).

У таборі "правих" соціалістів-революціонерів М. Шаповала офіційною трибуною преси став двотижневик (пізніше місячник) "Нова Україна" (1922–1928), що виходив у Празі за редакцією М. Шаповала та за участю П. Богацького, М. Галагана, В. Винниченка, Н. Григоріїва, С. Довгаля, М. Мандрики, В. Залєвського. Ця політична група теж виступила із завзятою та нищівною критикою Державного центру та петлюрівщини як політичної лінії. Так, сторінки журналу стали для В. Винниченка ще однією трибуною для поширення в середовищі української еміграційної громадськості свого ставлення до політичних опонентів і недругів. Розглядаючи можливість створення спільної коаліції, у статті "Єдиний революційно-демократичний фронт", В. Винниченко поділяє всю українську еміграцію на три політичних табори; петлюрівці, на його переконання, належать до останньої, найбільш реакційної групи, бо це "переважно прихильники військової диктатури (отаманії)... Узурпаційний, безвідповідальний, безконтрольний і авантюристичний характер сеї течії роблять її нічим не відмінною від усякої реакційної, антидемократичної ґрупи". На гадку автора, ця група узурпувала собі назву "уряду У.Н.Р." і шантажує на патріотизмі певної частини українського громадянства.

Давно стративши всякий зв'язок із дійсними урядами У.Н.Р., цілком одірвавшись од усяких політичних партій, і тих народніх верств, що їх представляють ці партії, петлюрівщина все ж таки провадить далі свою смішну й жалюгідну комедію "урядування" (1923. – Ч. 2. – С. 66), переключаючись на особу С. Петлюри, звинувативши його в хворобливій саморекламі, та як такого, що "усіма способами старався надати всьому рухові своє ім'я". Тому петлюрівщина не повинна була включатися до "єдиного фронту".

Це шельмування петлюрівщини як потужного політичного руху в міжвоєнний період продовжувалося в інших публікаціях "товаришів" із "Нової України". Так, М. Шаповал у статті "Складка сил (з приводу єдиного фронту)", розмірковуючи, кого ж єднати в цей спільний фронт, дав певне визначення термінам "петлюрівщина", "петлюрівці": "В. Винниченко на це каже: всіх, опріч московствуючих комуністів, монархістів і "петлюрівців". Щодо московсько-яничарських "комуністів" і монархістів, то це справа ясна. Але що таке "петлюрівці"?... "Петлюрівці" – це не всі навіть ті, що перебувають у Польщі, бо багато виїхало з центром УНР, не будучи ідейними прихильниками особи, ідеольогії та метод С. Петлюри. На мою думку, "петлюрівцями" є всі, що поділяють політику С. Петлюри (основану на конкретній згоді С. Петлюри з Поляками, звязану з нечуваними уступками в інтересах і престижі українського народу) й його методи (основані на персональному принципі – отаманщина – в політично-державній праці, з неминучим хаосом і безконтрольністю в адміністрації). До таких "петлюрівців" належать люде психольогічно, навіть деякі з тих, що називають себе "есери", "ес-деки", "ес-ефи" й инші. "Петлюрівство" не партія, не орґанізація, а певна політика й тактика, через те деякі особи, що вчора були "петлюрівцями", завтра вже перестають бути ними, переходячи до иншої праці, й навпаки. Багато пішло на культурну роботу в Чехословаччину й не цураються "петлюрівства", а багато, живучи і в Польщі, до петлюрівства себе не примислюють" [10, 35–36].

Критичним пасквілем виявилася стаття Н. Григоріїва (підписано псевдонімом Гр. Наш) під назвою "Петлюрівщина", що теж побачила світ на сторінках "Нашої України". Автор, як і його попередники, вважав появу терміна "петлюрівщина" московським винаходом: "Руська, світова й українська преса означають петлюрівщиною, петлюрівством не тотожні тямки. Руська (чорносотенна й большевицька) преса часто називає петлюрівщиною весь український визвольний рух останніх часів або принаймні ті його течії, що стоять за самостійність України. Для руського большевика й денікінця українська мова вже не "мова Грушевського", а петлюрівська; всі українці, що не з ними, не за федерацію з Росією (большевицькою чи чорносотенною) – петлюрівці. Для большевиків – петлюрівець, окрім того, ще й буржуй, запроданець світового капіталу, український контрреволюціонер і т. и. Термін цей навмисне витворено самими руськими, щоб широкий український народній визвольний рух звузити в очах світової опінії до персональної затії "якогось генерала Петлюри" (як раніш проф. М. Грушевського), поставити його нарівні з авантюрами Махна, Григор'єва, Юденіча, Колчака, Денікіна та инших генералів; одним словом, позбавити його значіння народнього руху" (1925. – Ч. 1.). На його думку, через брак української інформації у світовій пресі український визвольний рух трактується переважно російськими, польськими та єврейськими джерелами, що змальовували його негативно, як рух "генерала" чи "отамана Петлюри", що "вславився жидівськими погромами". Тож не дивно, що після цього Європа уявляла собі український рух тільки, як петлюрівщину-отаманщину, військову анархію, бандитизм, єврейські погроми тощо.

Говорячи про еміграцію та українську громадськість в Україні, Н. Григоріїв "заклинав", переконуючи в тому, що більшість українського громадянства не зрозуміла всієї небезпеки охрещення українського визвольного руху петлюрівщиною, тим самим, на його думку, витворюючи в українському визвольному рухові справжню петлюрівщину, або політику, пов'язану з інтересами особи Петлюри. Автор стверджував: український національний рух в цілому ніколи не був петлюрівщиною, але "хоч петлюрівщина і не охоплювала всього українського руху, хоч по-за нею йшло й розвивалося широке українське визвольне життя, одначе, поскільки вона захопила старі титули народнього руху й потягла за собою рештки народніх скарбів та військ, – то це дало підставу деяким українцям вважати петлюрівщину народньою українською справою, Українською Народньою Республікою, а ворогам українців – зводити увесь український рух до "петлюрівщини".

На відміну від В. Винниченка, Н. Григоріїв вважав, що творцем "петлюрівщини" був не сам С. Петлюра, він її тільки ініціював і підтримував. А петлюрівщину творили, опріч

самого С. Петлюри, "всякі не звязані ні з громадськими, ні з військовими організаціями "окремі отамани" (Хомодовські, Самосенки, Ковенки, Палієнки і т. и.), славолюбні старшини січового стрілецтва, що з сержантів рвалися в отамани" (Ю. Чайківський, почасти й Коновалець); пройдисвіти всякого роду що тепер десь позникали (Супруни, Гасенки), політичні крутії (Васильки, Севрюки), окремі особи з ріжних політичних партій, що з особистих міркувань не додержувалися позицій своїх партій (А. Лівицький, Мацієвич, П. Христюк, І. Паливода, Романченко, Прокопович і т. и.), партія народніх республіканців" (1925. – Ч. 1. – С. 20). Оскільки нове політичне явище стало витвором не лише самого Головного отамана та його оточення, а й сучасних їм культурно-історичних обставин, то, на переконання критика, вістря боротьби повинне спрямовуватися не стільки проти особи С. Петлюри, скільки проти тих обставин, які створили петлюрівщину. Викриваючи явище, необхідно боротися проти громадсько-політичної невихованості й неорганізованості, передусім "проти військової й цивільної отаманії, проти особистих режимів, орудування фікціями, партикуляризму й безоглядної орієнтації на Польщу". Висновок Н. Григоріїва такий: винні не технічні виконавці, а ідеологи; хоча не заперечувалися й добрі наміри творців: "Ми не одкидаємо, що С. Петлюра та краща частина його прихильників мали й мають помимо особистого славолюбства ще й щирі бажання добра українському народові, що С. Петлюра був і єсть українським патріотом, може здатним навіть на великі жертви, але вважаємо методу його праці та його прихильників (перевага особистих міркувань над громадськими) безперечно шкідливою, яка, до иншого наслідку, ніж розпорошення, партикуляризм, і довести не могла" (1925. – Ч. 1. – С. 23–24).

Після цих тверджень досить дивними і безсоромними видаються зміни в настроях Н. Григоріїва, що очевидно стає зі статті "На політичні теми", де автор переймається тим, що петлюрівські видання виступають із лайкою на адресу "Нової України", і хоча "не зовсім пристойно відповідати на безоглядно безсоромне патякання роздратованих бабів Палажок, які захлипуючись від злости обпльовують своєю отруйно-гнилою слиною все оточення. Однак громадський обов'язок змушує нас перебороти в собі огиду і виступити в оборону правди" [3, 18]. Продовження полемічних пристрастей спостерігається в статтях М. Галагана "З широких шляхів на вузеньку стежку" (1925. – Ч. 4/6) та Н. Григоріїва "Недовірки" (1925. – Ч. 7/8).

Ситуація трохи змінилася після вбивства С. Петлюри більшовицьким агентом С. Шварцбартом 25 травня 1925 р. Н. Григоріїв у статті "З приводу злочинства" зазначає: "Належимо до тих, що багато в чому розходилися з С. Петлюрою й одверто боролися з його помилками. Однак вважаємо за свій обов'язок виразно зазначити своє обурення й протест проти ганебного злочинства над ним. Наша боротьба з С. Петлюрою походила зовсім з инших причин, ніж боротьба большевиків, Шварцбартів та ріжних кол московського й жидівського громадянства" (1926. – Ч. 5/6. – С. 52). Складається враження, що в середовищі "шаповалівців" відбулася світоглядна трансформація. Чого варті такі слова: "С. Петлюра не революційна булька на воді 1917 року. Він працював багато й помітно для української справи задовго до революції. Та й в час революції його праця не була звичайною. Не тільки зовнішнє захоплення військом (як де-хто пояснює), а й глибоке переконання в необхідності організованої збройної сили для визвольної боротьби керувало його діяльністю. І на цім полі йому належиться безперечно одно з перших місць". Автор наголошує "вірність ідеї української державности, несхильність перед ворогом, вірність товаришам по боротьбі – це те, що викликало наше признання С. Петлюрі навіть тоді, коли ми розійшлися з ним, не погодившись з його політикою... Ми завше вважали його за неабиякого борця за державне і національне визволення українського народу" (1926. – Ч. 5/6. – С. 54).

Дивовижними на тлі багатьох інших публікацій видаються твердження про те, що "права" УПСР знала, що "С. Петлюру вбито не за погроми, бо він їх не робив і не допомагав їм, а боровся з ними. Це для всіх учасників української визвольної боротьби занадто відома річ. С. Петлюру вбито, як одного з видатних провідників українського визвольного руху, в надії цим спинити той розмах, якого він уже досягнув, змусивши навіть московських сатрапів на Україні стати на захист українізації. Вбито не Шварцбартом, а тими підлими україножерами, які заховалися за Шварцбартову спину... Разом з усіма своїми прихвостнями вони намагаються зганьбити С. Петлюру, взагалі намагаються здискредитувати весь український визвольний рух часів великої революції, щоб цим ослабити негативне враження свого злочинства". Все це, на думку автора статті, призвело до того, що "з 25/VI наново оживає, як один з невмирущих символів того, що зроблено українським рухом в р. р. 1918–1920" .

Треба віддати належне опонентам з табору "шаповалівської" УПСР – після вбивства С. Петлюри вони всю свою "енергію" спрямовували на інших представників Державного центру УНР та звівши "грізно-лайливі" відповіді на публікації тижневика "Тризуб", що виходив у Парижі і був фактично офіціозом петлюрівського середовища. Тому підтвердженням можуть бути публікації Н. Григоріїва "Сеньори, сніміте маскі" (Відповідь багнотворцям)" (1926. – Ч. 8), М. Сріблянського (псевдонім М. Шаповала) "Кінець лєґенди" (1927. – Ч. 12) та М. Мандрики "На польській роботі ("Уряд УНР")" (1928. – Ч. 1/3). Таку ж настанову мали і публікації О. Бабія "Ще про полонофільство" [1] та М. Сціборського "Щоби закінчити паперову війну" [8], що з'явились у націоналістичній пресі. Припинення видання "Нової України" 1928 р. та смерть лідера "правої" УПСР М. Шаповала 1932 р. призвели до мінімізації присутності партії на політичній карті української еміграції.

Підсумовуючи критику "петлюрівщини" її політичними опонентами, можемо ствердити, що досить часто публіцистичні виступи містили неприпустимі для цивілізованих дискусій елементи лайки, образ та перекручень. Складається враження, що учасники тих дискусій добре вивчали жартівливі "Дванадцять прийомів літературної полеміки, або Посібник з газетних дискусій" Карла Чапека, де автор, між іншим, стверджував, що "правильна" полеміка "полягає в тому, що учасник диспуту повинен дати відчути супротивнику свою інтелектуальну і моральну перевагу, іншими словами, дати зрозуміти, що супротивник – людина обмежена, недоумкувата, графоман, базіка, абсолютний нуль, дута величина, епігон, безграмотний шахрай, постіл, висівок, покидьок і взагалі суб'єкт, невартий того, щоб із ним розмовляли. Така апріорна посилка дає вам потім право на той панський, зарозумілий-повчальний і самовпевнений тон, що невіддільний від поняття "дискусія". Полемізувати, засуджувати когось, не погоджуватися і зберігати при цьому відому повагу до супротивника – усе це не входить у національні традиції" [9].

Практично всі виступи в пресі були "закуті" в партійні догмати, а, як відомо, догматизм передбачає відсутність гнучкості, що призводить до програшу в політичній боротьбі. Часто причиною звинувачень політичних опонентів були тривіальні моменти: особиста заздрість, партійна "вузьколобість", політична недалекоглядність тощо. Спеціальні кампанії у пресі міжвоєнної української еміграції підтверджують те, що полеміка не повинна здійснюватися заради полеміки, заради доказу того, що хтось розумніший, що часто-густо можна було побачити у публіцистичних матеріалах. Вона лише тоді може мати сенс, коли в її результаті абстрактні міркування перетворюються в конкретні справи. Ще одним висновком може бути і те, що партійні публіцисти-полемісти часто самі себе уповноважували вести "війну", перетворюючи своє протиборство в персональний обов'язок; особа, з якою вони вступали в полеміку, була для них не партнером у пошуку істини, а скоріше супротивником, ворогом.

Закидаючи С. Петлюрі та "петлюрівщині" як політичній системі авторитаризм, "ліва" УПСР М. Грушевського, "права" УПСР М. Шаповала, Українська комуністична партія і В. Винниченко були по суті більш авторитарними, бо після відходу або смерті їх лідерів вони практично припинили свою діяльність, на відміну від Державного центру, який, попри всі "передбачення", дочекався проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.

1. *Бабій О.* Ще про полонофільство // Національна думка. – 1927. – Ч. 6. – С. 1–5.

2. *Винниченко В.* Перед новим етапом (наші позиції). – Торонто, 1938. – 62 с.

3. *Григоріїв Н.* На політичні теми // Нова Україна. – 1925. – Ч. 4–6. – Серп.–жовт. – С. 18–42.

4. *Колянчук О.* Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). – Л., 2000. – 278 с.

5. *Михайлюк Б.* Варшавський договір. – Вінніпег, 1950. – 111 с.

6. *Ряст О.* Сучасна українська еміґрація та її завдання // Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – 480 с.

7. *Сидоренко Н. М.* "Задротяне життя" українських часописів на чужині (1919–1924). – К., 2000. – 88 с.

8. *Сціборський М.* Щоби закінчити паперову війну // Розбудова нації. – 1929. – Ч. 10/11. – С. 341–345.

9. *Чапек К.* Дванадцять прийомів літературної полеміки, або Посібник з газетних дискусій // http://1000years.uazone.net/Capec/#12.

10. *Шаповал М.* Складка сил (з приводу єдиного фронту) // Нова Україна. – 1923. – Ч. 4. – Квіт. – С. 29–47.

11. *Шульгин О.* Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. – К.: Юрінком ІНТЕР, 1998. – 352 с.

Кравченко С. І.,
к. філол. н., доц.
УДК 821.161.2 – 92 6 (092)

Концепція розвитку української літератури в польськомовній публіцистиці Євгена Маланюка

У статті розглядаються публікації Є. Маланюка в польській пресі, присвячені розвитку української літератури та аналізу творчих процесів на батьківщині.
Ключові слова: *література, публіцистика, критика.*

The article deals on the publications of Je. Malanyik in the Pilish periodicals that revealed the processes of the Ukrainian literature and creativity on the Motherland.
Key words: *literature, publicism, critics.*

У 30-ті рр. XX ст. у польській періодиці друкується чимало виступів представників української еміграції, зокрема П. Зайцева, Б. Лепкого, В. Островського та ін. Серед них найбільш популярною в літературних колах була постать Євгена Маланюка. Таке ставлення сформувалося перш за все завдяки його поезії, яка активно перекладалася польською мовою у тодішній польській літературній пресі, виходили окремі збірки поета, з'являлися численні публікації польських журналістів про його творчість. Маланюка високо цінувало польське суспільство передовсім за патріотичні ідеї, європейську спрямованість, глибокі історіософські погляди.

Після повернення поета зі студій у Чехії (середина 30-х рр.) у польській періодиці з'явилися такі публіцистичні та літературно-критичні статті Є. Маланюка, як: "Українська література в світлі сучасності" (Wschod-Orient, 1932), "Українська поезія останньої доби" ("Wiadomosci Literackie, 1933), "Про українську літературу" (Przeglad Wspolczesny, 1933), "Таємниця Гоголя" (Wschod, 1934), "Начерки до типології культур" (Marcholt, 1935) та ін. Ці публікації є ідейним сколком усієї історіософської і культурологічної концепції митця, яка кристалізувалася та доповнювалася впродовж усього його життя і як підсумок була викладена у двотомному виданні "Книга спостережень" [2, 7].

Деякі виступи поета в польській пресі були початковим етапом, з якого згодом виростала і розгорталася велика філософська або літературознавча проблема, деякі мали виключно інформативний характер і писалися з метою ознайомлення польської аудиторії зі здобутками української літератури. Саме до таких належать статті, написані як інформаційний нарис ("Українська література в світлі сучасності", "Українська поезія останньої доби", "Про українську літературу"). Розглядаючи літературний процес у радянській Україні та на еміграції, Є. Маланюк зазначає найважливіші його здобутки в царині поезії та прози, використовує для ілюстрації польські переклади українських творів, вказує на українсько-польські взаємозв'язки. Аналізуючи розвиток української літератури від найдавніших часів до сучасності, поет дає власну періодизацію, виокремлює провідні тенденції та визначні постаті кожного етапу.

Стаття "Українська література в світлі сучасності" [4] представляє побіжний погляд Є. Маланюка на історію української літератури. Вона поділена на п'ять окремих підрозділів. У першому, вступному автор розглядає суспільно-історичні умови тодішнього стану української літератури. З-поміж них визначальною Маланюк вважає націєконсолідуючу роль літератури у період політичної залежності, коли вона була єдиним засобом національного самоствердження. В результаті література набула домінуючого характеру в українській духовній культурі. Порівнюючи її з іншими слов'янськими літературами поет виявляє ще одну її характерну рису – вона не така цілісна, монолітна як інші. "... Українське письменство, незважаючи на те, що дало цілий ряд письменників, які безперечно виходять за

© Кравченко С. І., 2007

межі свого народу, до останнього часу ще не було літературою, а лише рядом літературних постатей, низкою фрагментів, ззовні пов'язаних між собою історичним прагматизмом..." [4, 35].

Є. Маланюк зазначає об'єктивно існуючі причини нерівномірного розвитку української літератури, присутність багатьох пауз. Він бачить пряму залежність злетів та падінь у розвитку української літератури від зміни політичних форм, в яких жив народ. Україна завжди була "тереном битви між Сходом і Заходом", що надає її історії "мученицьких" і "кривавих" рис. Для ілюстрації своєї думки письменник використовує яскраву метафору: "Література українська, якщо можна її порівняти із потоком, пливла надто звивистим руслом, деінде несподівано широко розливаючись, деінде звужуючись до ледь видимого струмочка, який губиться в хащах похмурих етапів страшної історії України..." [4, 35].

У другому підрозділі критик розглядає історичні періоди розвитку української літератури та їх найхарактерніші риси. IX–XIII ст. називає "буйним розквітом візантійства у Київській Русі", яке потім проходило етапи "гартування і формування церковної культури", "орієнталізованого київського візантійства в особі Петра Могили", символом якого стала Києво-Могилянська академія з її вихованцями до Сковороди включно. На думку автора, цей період належно не оцінений українськими вченими.

Другий період, на думку поета, починається з невдалого задуму Мазепи і триває два століття жевріння культури й повільного завмирання, "повільного національного анабіозу і, щонайгірше, період масової участі української інтелігенції у творенні культури Петербурзького Цісарства...". Письменник досить детально описує цей етап, використовуючи суворі й жорсткі характеристики, оголюючи історичну правду: "Це був гріх проти природи – те формування безнаціональної культури в умовах, в яких механізм імперії висотував життєві соки із найбільш творчого культурного народу імперії, систематично здеградовуючи його до рівня селянського класу, покаліченого, багатомільйонного організму із карликовим інтелектом і скутою душею" [4, 36]. Наслідком такої політики Росії щодо українського народу стало, на думку поета, "гоголівство" – "символ перетнутої української душі на дві частини, на "дві душі". Досліджуючи другий етап, Маланюк спостеріг ще одну особливість у розвитку рідної літератури – коли шляхом Гоголя пішла вища верства українського суспільства, то обов'язки інтелігенції почали виконувати нижчі класи. Котляревський, Шевченко, Куліш, Марко Вовчок розпочали національний ренесанс в Україні XIX ст. Цей період автор називає "шевченківським" і вважає, що тривав він аж до кінця століття, коли постали такі імена, як Франко, Коцюбинський, Леся Українка, Стефаник, Кобилянська та ін.

У 1917–1920 рр. бере свій початок, на думку поета, новий етап історії української літератури, коли "почали відроджуватися і повертатися до природних розмірів рудименти національної та державницької свідомості... Відтоді українське письменство, незважаючи на те, що політичні умови, в яких існують, є просто-таки фантастичні в цинічно вирафінованому нищенні та каліченні найдрібніших проявів національності, – стає справжньою літературою в цілковитому значенні того слова; таким потужним був перший імпульс свободи!..." [4, 38].

Наступні три підрозділи статті присвячуються огляду останнього (сучасного поетові) етапу розвитку української літератури. Він називає його періодом "масового повернення народом своєї історичної пам'яті". Першою символічною постаттю цієї доби вважає Павла Тичину, "перший подих відродженого народу". Маланюк називає його оригінальним явищем не тільки в українській, а й в європейській літературі, бо "особистість автора і його біографія не мають зовсім нічого спільного з його літературним доробком", бо був він "кларнетом", яким душа народу відспівала сонячну пісню свого пробудження, майже воскресіння після довголітнього сну бездержавності" [4, 38]. Багато уваги приділяє письменник книзі "Сонячні кларнети", зазнаючи її суть і місце в національній історії, адже збірка назавжди залишиться "книгою епохи, бо від неї починає українська література свою нову еру" [4, 38]; "усвідомлення воскреслим народом свого місця в космічній ієрархії – становить суть тої історичної в українській літературі і виняткової в світовій літературі книзі" [2, 39].

Оцінкам поета притаманний філософський погляд на літературні явища. В оригінальності Тичини та його першої книги Маланюк побачив слабкі сторони, які водночас вважав проявами слабкості української психіки, здеформованої неволею ("недостатність волі, недостатність особистої виразності, параліч чоловічого начала") [4, 39]. Критик символічно називає міста, які були центрами української культури. Це – "безтрадиційний" Харків із денаціоналізуючою політикою та повна його протилежність – Київ як "традиційний осередок

національної культури", "духовна оаза", "своєрідна українська Александрія". Київ саме як центр українського неокласицизму став, на думку Маланюка, противагою до тичинівської "медіуммістичності" на шляху до "вершин культурної ієрархії". До знакових постатей київської культури, крім традиційних неокласиків, він зараховує В. Підмогильного, Б. Антоненка-Давидовича, В. Петрова.

Знаковою постаттю для харківської культури вважає критик М. Хвильового з його вибуховими виступами в публіцистиці, за які довелось заплатити літературною смертю (коли публікувалася стаття письменник був ще живим). На думку поета, виступи письменника-комуніста проти системи свідчать про її загниваючу суть, як і масові репресії та дезукраїнізацію. Ці явища він називає "імперіалістичними конвульсіями Росії на Україні", "народ повернув свою історичну пам'ять й усвідомлення своєї історичної мети. "Гоголівський комплекс" втратив свій хронічний характер" [4, 42]. Підбиваючи підсумки, Є. Маланюк зазначає найголовніше: "Українська література, яка до національної революції була переважно засобом усвідомлення, за останній період, незважаючи на вишукані утиски і безперестанне її знищення, виросла до рівня органічної складової духовного життя України" [4, 42].

У статті "Українська поезія останньої доби" [5] Є. Маланюк розвиває ідеї, викладені у попередній публікації. Він починає огляд української поезії з аналізу основних етапів розвитку літератури, виділяючи три: 1) елліністично-візантійський, часів Русі X–XIII ст.; 2) спізнілого (через татаро-монгольську навалу) середньовіччя, XIV–XVIII ст.; 3) петербурзького царства. З-поміж найхарактерніших рис української літератури поет називає фрагментарність, зумовлену багатьма історичними паузами, заплутаністю історичних шляхів народу, "бароковістю" психології українців. У подальшій еволюції художнього слова поет зупиняється на ключових, на його думку, постатях: Гоголь ("став найстрашнішою психічною хворобою "малоросіянства", політично-культурною аморфністю українця др. пол. XIX ст."), Шевченко ("тектонічне явище", бо в ньому "народ вибухнув найглибшим внутрішнім вогнем"), Франко, Коцюбинський, Стефаник, Леся Українка та ін. [5, 2].

Після історичного вступу Є. Маланюк розгортає широку панораму тогочасного життя української поезії, де аналізує стильову самобутність творів П. Тичини, відзначає високий інтелектуальний рівень доробку неокласиків, особливо М. Рильського, зупиняється на творчості молодих поетів: М. Терещенка, Г. Шкурупія, М. Бажана, розглядає поезію української еміграції в Польщі. Митець демонструє надзвичайну обізнаність із літературним процесом у радянській Україні та на еміграції і особливу зацікавленість у його розвитку.

Характеристики, подані поетом, не багатослівні, однак яскраві та влучні. Початок нової доби української поезії позначений антиномією Тичина – Рильський. У "Сонячних кларнетах" – це "слово майже цілком здематеріалізоване, слово, розчинене в кипучій стихії музики", "музичні метафори", "акордова поліхромна алітерація", "поет чистого "змісту" при майже повному паралізуванні "форми". Другу збірку "Плуг" автор вважає "найбільшою формальною перемогою Тичини в боротьбі зі стихією". Подальшу долю поета Маланюк називає "моральним самогубством". Рильський, на думку критика, на противагу Тичині – втілення свідомого ставлення до форми, що в новітній українській літературі бере початок від Філянського. М. Рильський – "найвидатніший із українських поетів сьогоднішньої доби", його творчість "не знає злетів, але й невідомі їй падіння", "холодна, вражаюча досконалість вірша, а також високий рівень поетичної майстерності", "на тих вершинах поет залишається дотепер" [5, 2].

Трохи категорично, але безумовно правдиво оцінює Є. Маланюк поезію В. Сосюри: "На завершення потрібно хоч кілька слів "посмертної" згадки дуже обдарованого, але викинутого з будь-якої культури, ліричного поета Сосюру, який сьогодні вже згас безповоротно, впродовж кількох років по колу повторюючи дві-три основні теми: українсько-російську війну, воєнні "романи" комсомольців і специфічно сентиментальний псевдоукраїнський "смуток" [5, 2]. Українську літературу на еміграції поет розглядає як органічну складову всього літературного процесу, відзначаючи таких авторів, як Липа, Дараган, Стефанович, Лівицька, Мосендз, Ольжич та ін.

Завершуючи свої роздуми про розвиток української поезії, Є. Маланюк робить чотири важливі висновки, у першому з яких він повторює думку своєї попередньої публікації про поглиблення ролі української літератури в житті нації. Наступні три стосуються здобутків виключно поезії, які автор бачить у тому, що "сучасна українська поезія залишила позаду етап мінорно-народницького, псевдошевченківського епігонства і набула виразної диференціації, що засвідчує її значний розвиток", що "сучасна українська поезія є сьогодні самостійним виявом духу; на на-

ших очах вона формує в масах національну свідомість, спрямовану на здійснення історичних прагнень України", що "сучасна українська поезія відродила давні традиції, втілила найглибші історичні ремінісценції, які в свідомості молодого покоління пов'язали багатовікову українську поезію "Слова о полку Ігоревім" XI ст. із творчістю українських поетів останньої доби в єдину цілісність..." [5, 2].

У цьому літературно-критичному огляді, як і в інших публікаціях, Є. Маланюк хоч і не вичерпує всієї багатоаспектності заявленої теми, проте постає глибоким теоретиком літератури і критиком. Він подає цілісну концепцію розвитку української літератури, власне бачення її здобутків, помилок і перспектив. Будучи політичним емігрантом і, фактично, через суспільно-політичні умови вже не маючи надій на повернення в Україну, поет залишається істинним патріотом, який ні на жодну хвилину не переставав дбати про інтереси народу та розвиток його культури. Він переконаний, що саме сучасний розвиток української літератури доводить майбутню неминучу остаточну загибель російського імперіалізму.

Знаковою постаттю в усій культурологічній концепції України Є. Маланюка (як і в концепції історії української літератури) був М. Гоголь. Критик Л. Куценко зазначає, що поет, перебуваючи на Заході, готував монографію "Гоголь" [1, 13]. Майже в усіх публіцистичних чи літературно-критичних публікаціях поета на теми української історії та культури згадується ця суперечлива постать. Гоголю присвячена розлога як за формою, так і за спектром ідей аналітична стаття Є. Маланюка "Таємниця Гоголя") [7]. На відміну від двох попередніх текстів, які презентували загальний, трохи побіжний погляд митця на літературний процес в Україні, стаття подає глибокий, всебічний і скрупульозний аналіз особистості М. Гоголя. З перших рядків автор зазначає шлях, яким він буде йти, це погляд на національність "як вічну, повсюдну й остаточну реальність, яку тривалий час маскували й затіняли завдяки облудам і спотворенням минулого століття. Із цим критерієм переходимо до нашої теми" [7, 53].

Маланюка турбує суперечність, яка існує довкола особистості М. Гоголя: з одного боку, великий російський письменник, з іншого – постійно згадуваний дослідниками дуалізм Гоголя, присутність у ньому двох душ – російської та української. Тому він формулює мету свого дослідження як "відреставрування правдивого образу Гоголя", який, на думку автора, буде національний, український і відкриє "таємницю" Гоголя, "незглибимий трагізм його життя і творчості, трагізм дотепер добре описаний в численній літературі про цього письменника, але не з'ясований у своїй суті" [7, 55].

Автор аналізує особистість Гоголя у різних аспектах: мова творів, об'єктивно існуюче оточення, біографічні фактори, психіка тощо. Розглядаючи мову творів письменника, Є. Маланюк, спираючись на вже існуючі, у тім числі й російські, дослідження, приходить до висновку, що мова гоголівських текстів далека від тодішньої російської літературної мови. Їй притаманна неросійська структура речень, величезна кількість жахливих українізмів, цілі, не перекладені російською мовою українські висловлювання, не кажучи вже про героїв, які майже всі однакового національного походження. "Мова є лише зовнішнім віддзеркаленням глибоко захованих, складних психічних процесів, пов'язаних із культурою і національністю", – пише Є. Маланюк [7, 56].

Поет бачить Гоголя не просто як складну чи загадкову постать в українській культурі, а як знак певного етапу, на тлі еволюційних процесів в історії нації. Це надає думкам автора історіософської глибини. Суть трагедії Гоголя вдається розкрити через уже згадувану антиномію Гоголь-Шевченко: Гоголь – породження тих десяти тисяч вибраних, що були вгорі, напівмертвих духовно українських шляхтичів, нездатних вже ні на що, окрім як служити великоімперській культурі; Шевченко – син багатомільйонного селянства, брутально уярмленого поки що фізично, вулканічний вибух його духовної сили; Гоголь – людина "з рисами генія, наділеного запасом надзвичайної, історично спізнілої енергії" [7, 57].

Аналізуючи гоголівських персонажів, Маланюк приходить до висновку, що всі вони були пошуками "батьківщини душі" (вислів із листів Гоголя), якої він не мав, яку не дало письменнику його оточення. Слабка воля і "національна анемічність" були типовими рисами української вищої шляхти початку XIX ст. Вони стали трагедією геніального митця. Всі "малоруські" твори Гоголя є, на думку критика, творчою "імітацією України".

Трагізм пошуків своєї духовної батьківщини, а в ній і самого себе полягав, за висновками автора статті, ще й у тому, що геніальний письменник, "син свого народу, який хоч і догоряв у своїй еліті, однак залишався у серці належним до західної цивілізації", переходив до цілком іншої, власне антиномічної в своїй суті цивілізації, яка вимагала "умертвіння самого себе", "самозречення і відірвання від органічної цілості, механічного розчинення в

аморфній неокресленості "Росії" і самозабуття власної, перш за все культурно-національної індивідуальності" [7, 62]. А твори пізнього Гоголя ("Мертві душі", "Ревізор"), особливо "Мертві душі", за словами Маланюка, були ознакою безрезультатності пошуків письменника, бо у них вже немає жодних проявів живого життя. "Фальшива роль російського патріота", яку довелось все життя грати геніальному українцю Гоголю, стала його трагічним вироком. Відірваність від національних живильних джерел призводить до духовного вмирання особистості, так само як засихає гілка чи стовбур, позбавлені коріння.

Є. Маланюк послідовний і ретельно аргументований у своїх висновках, які робить на основі зіставлення життєвих фактів, висловлювань письменника, глибокого психоаналізу героїв і художніх текстів Миколи Гоголя. І якщо висловлені ним думки про митця у попередніх оглядових публікаціях справляють враження різко негативного ставлення, часом навіть категоричного, то стаття "Таємниця Гоголя" показує всю глибину внутрішньої трагедії письменника крізь призму трагедії української культури на певному її історичному етапі. Не засудження, а усвідомлення неймовірного внутрішнього тягаря, від якого так і не зміг позбутися геніальний українець, викликає насамперед співчуття.

"Начерки до типології культур", надруковані у щоквартальнику "Marcholt" [6] стосуються культурологічної проблематики. Тут немає вузьколітературних проблем, однак українська культура розглядається в цілому в історіософській парадигмі Схід-Захід. Маланюк, аналізуючи риси східного та західного типів цивілізацій, доводить, що за своєю природою українська культура є західною, пов'язаною із давньогрецькою, однак через своє географічне положення постійно була об'єктом потужної східної експансії. Часто такі впливи переходили природні межі й породжували потворні явища як матеріальної, так і духовної культури. Розглядаючи російську культуру, як тип східної, а українську – як тип західної культури, Маланюк показує їх різні шляхи розвитку, але беззаперечним фактом вважає процес культурного синтезу, а отже, проникнення культурних елементів іншого типу. Межовість, порубіжжя – особливість та вічна проблема українців і їх культури. "Всякого роду спроби культурного синтезу між "Сходом" та "Заходом", як бачимо із величезного історичного досвіду на теренах чужої "Євразії", позитивного результату не дали, коли ж таке поєднання ставало неминучим, то набувало характеру брудної суміші, отруйно-вибухової "емульсії" органічно чужих одна одній культур" [7, 289].

Символічними особистостями, які демонстрували два протилежні шляхи подальшого розвитку української літератури, один – служіння культурі Сходу, другий – служіння своїй, західній культурі, були, на думку митця, М. Гоголь і Т. Шевченко. Є. Маланюк розглядає їх внесок не стільки в літературу, скільки у розвиток української духовності загалом та вплив на подальшу долю народу. Неоціненна, з точки зору поета, в цьому сенсі роль Шевченка і абсолютна його протилежність – Гоголь, який приніс українцям невиліковну хворобу – дух "малоросійства".

Торкаючись проблеми ролі особистості в українській літературі та культурі загалом, питань періодизації, основних історичних етапів формування національної літератури, ролі літератури як засобу самоствердження нації, стану тогочасної української поезії, поет розгортає власну концепцію розвитку української літератури та її перспектив.

Ідеологічні засади та поетика публікацій співзвучна ідеям Маланюка-поета, що засвідчує художню цілісність цієї постаті. У своїх оцінках він син України, патріот і націоналіст, і лише потім письменник, критик, публіцист. Поглядам митця притаманна глибина бачення історичних процесів та їх етапів розвитку. Він завжди відшукує найхарактерніші риси, пов'язані з суспільно-історичним розвитком нації (тобто об'єктивними факторами) та розглядає символічні постаті, в діях яких виявлявся суб'єктивний фактор. Вражає філософічність оцінок письменника. Це завжди погляд крізь антиномії, бачення процесів крізь боротьбу протилежностей. Сконденсованість змісту кожного висловлювання, метафоричність стилю, дошкульність, суворість, навіть жорстокість висновків є проявом сили духу "залізного імператора строф".

1. *Куценко Л.* Dominus Маланюк: тло і постать. – К., 2002.

2. *Маланюк Є.* Книга спостережень. – Торонто, 1962, 1966. – Т. 1–2 .

3. *Салига Т.* Вогнем пречистим. – Л., 2004.

4. *Malaniuk E.* Literatura ukrainska w swietle wspolczesnosci // Wschod. – 1932. – № 1/2 (5/6). – S. 35–42.

5. *Malaniuk E.* Poezia ukrainska ostatniej doby // Wiadomosci literackie. – 1933. – № 4. – S. 2.

6. *Malaniuk E.* Szkice do typologji kultur // Marcholt. – 1935. – № 2. – S. 276–289.

7. *Malaniuk E.* Tajemnica Hohola // Wschod-Orient. – 1934. – № 2 / 4(14 /16). – S. 53–65.

Шаргородська А. Ф.,
к. філол. н., доц.
УДК 070. 82-92. (477. 74)

Традиції і новаторство І. Багряного в осмисленні національної ідеї (на матеріалі публіцистики)

Стаття присвячена вивченню політичної публіцистики І. Багряного, зокрема її провідного аспекту – національної ідеї. Аналізується полеміка письменника, його оригінальні положення концепції побудови незалежної демократичної України.
Ключові слова: *національна ідея, націоналізм, публіцистика, незалежність, демократія, молодь, кадри.*

The article investigates political publicity works of I. Bagrianyi, shoving there prominent national ideas. Discussions of the writer are analized as well as his original statements of own conception of forming independent democratic Ukraine, what was making this idea more known among ukrainians.
Key words: *national idea, nationalism, publicity, independence, democracy, youth, staff, press.*

Активна громадянська позиція, гнівний протест проти всієї радянської системи, прагнення продовжити національні ідеї доби УНР спонукали до того, що І. Багряний став відомим політичним діячем, якого Ю. Лавріненко назвав "найвидатнішим політичним речником першої еміграції з Радянського Союзу" [10, 612]. Саме в еміграції він активно розгорнув свою політичну діяльність, очолював УРДП, організував газету і видавництво "Українські вісті", був обраний головою Української Національної ради, згодом – віце-президентом Української Народної Республіки у вигнанні. Він згуртував українців різних політичних сил навколо однієї спільної ідеї – національної.

Найбільше І. Багряний поцінований як письменник, публіцистика ж була предметом поодиноких досліджень В. Гришка, І. Дзюби, Г. Костюка, В. Наддніпрянця, О. Утріско та ін., які вивчали її проблемно-тематичні аспекти, та окремо досліджений памфлет "Чому я не хочу повертатись в СРСР?", натомість не повною мірою досліджена політична публіцистика і провідна в ній – національна ідея. Зміст публіцистичного матеріалу відображає стан справ у суспільстві з певних світоглядних позицій тієї чи іншої соціальної групи і має на меті формування чи підтримування або заперечення певних світоглядних позицій читача матеріалу, а отже, має чітку (явну або приховану) ідеологічну компоненту. "Публіцистичний твір у тій чи іншій мірі завжди інтегрований з найважливішим сегментом загального дискурсу – політичним дискурсом, який несе в собі ідеологічний зміст" [13, 581].

У політичній публіцистичній спадщині І. Багряного виділяються провідні теми, серед яких осмислення подій в Україні та за її межами за часів Сталіна й Хрущова, зокрема й такі події, як укладення договору між Польщею, СРСР і Чехо-Словаччиною про діяльність, спрямовану проти партизанських груп; висвітлення діяльності УРДП, зокрема, проведення з'їздів цієї партії; висвітлення перебігу судового процесу між російським емігрантом Кравченком, автором книги "Я вибрав свободу" і редакцією "Українських вістей"; полеміка з українськими націоналістичними, прокомуністичними та російськими виданнями, зокрема з Р. Абрамовичем у "Социалистическом вестнике", "Новом мире", "Известиях" щодо російського шовінізму; осмислення діяльності Американського Комітету звільнення народів СРСР; розгортання процесу репатріації до СРСР; проведення конгресу вільної преси в Берліні тощо.

Та провідною для публіцистики І. Багряного, як і для його художньої творчості, паростками якої стали лірика та історична белетристика, що ґрунтувалися на соціологічній концепції історії України, стає національна ідея. У романістиці ("Скелька", "Тигролови", "Сад

© Шаргородська А. Ф., 2007

Гетсиманський", "Людина біжить над прірвою") простежується продовження проблем пробудження національної самосвідомості, проблеми національного життя українців-таборян, інтелектуального поступу української нації та ін., що органічно пов'язано з його публіцистикою та політичними концептами УРДП.

У своїх політичних виступах, памфлетах, статтях, рефлексіях, доповідях він наголошував на необхідності здобуття Україною державності, перебудови її в "прогресивну форму сучасної національної держави" [5, 20]; відстоювання національної ідеї, розмежування понять "національна ідея" і "націоналізм" [6]; відродження національної свідомості: "Україна або повстане волею й енергією реально існуючих творчо-продуктивних та бойових сил нації, або її ніколи не буде" [1, 166]; об'єднання національно-патріотичних сил в Україні та за її межами для боротьби за самостійну, незалежну Україну: "Ми ставимо завданням організацію всіх потенціальних сил українського народу в єдиний революційний фронт, зорієнтований на більшість" [5, 20].

Образ України та її долі І. Багряний створює вже у першому своєму публіцистичному виступі – полум'яному політичному памфлеті "Чому я не хочу повертатись до СРСР?" У ньому центральними образами-антиподами стали образ "родіни" й України (у подальшому таке протиставлення міститься у таких виступах, як "Доповідь на II з'їзді УРДП", "Чад імперії", "Істерика російського фашизму", "До питань стратегії й тактики нашої визвольної боротьби", "Як українці програли процес Кравченка", "2 х 2 = 4" та ін.), для створення яких автор, з одного боку, вдається до іронії і сарказму, використовуючи суржик, як-от: "родіна", "совітська родіна", "необятна родіна", загальний концтабір, з іншого – використовує патетику і співчуття через емоційність, наснаженість, великою кількістю риторичних фігур (запитань, окликів) виражає любов до України-Вітчизни, однієї з "рівноправних", забризканих кров'ю від "варфоломіївських ночей", з доведеним до людожерства народом, матерями й сестрами найшляхетнішого племені, вимордуваною інтелігенцією [8]. Вона одна з найбільш поневолених радянською системою республік, яка прагне вирватися з концтабору: "І насамперед до цього стремить Україна – найбільша з радянських республік після Росії й найбільша з націй, тією Росією поневолених" [2, 126]. Натомість СРСР автор вважав концентраційним табором: "Висловлюючись фігурально, це великий концентраційний табір багатьох націй, цей світ утримується в купі силою фізичного й морального терору органів влади російської більшовицької імперії, і як кожен "путній" концентраційний табір, цей світ підмосковський має непереможну тенденцію геть розбігтися" [2, 126].

Незважаючи на те, що Україна є частиною СРСР, автор переважно розглядає її як окрему державу, постійно наголошує на самобутності, традиціях і окреслює в подальших публіцистичних виступах перспективи її розвитку як незалежної держави. Україна для Багряного мислиться як самодостатня територія, соціально-політичний топос, де стикаються філософські, історіософські, культурологічні, економічні, релігійні та інші ідеї, що становлять внутрішній простір. Це вже не покірна російська провінція Малоросія, у ній зникли поняття "малорос", "хохол" і "велика частина неукраїнського етнічного населення сьогоднішньої України заявляє себе все ж таки українцями за державною приналежністю" [2, 130]. Тож омріяна Україна для Багряного – незалежна, рівноправна з іншими вільними країнами у світі. Не останню роль у її розбудові він відводить для українців-емігрантів, на плечі яких покладена особлива місія в українському державотворенні: "Своєю відданістю українському народові, своєю невтомною енергією і, як треба буде, своїм життям і кров'ю ми відкриємо нову сторінку української історії. Сторінку довершених змагань за свободу, добробут і національно-державну незалежність" [9, 103]. Еміграція мусить виробити тактику, створити не лише окремі партії на зразок УРДП, а має сформувати єдиний національний фронт, доказом чого є створення УНРади та ВО [9, 135]. І тому важливу роль у політичному житті емігрантів І. Багряний відводить українській еміграційній пресі, такій як газета "Українські вісті" у Європі (у якій певний час був редактором і журналістом) та "Український прометей" у США, яку вважав найбільш демократичною. Саме преса виявилася, на думку публіциста, надзвичайно живучою, агресивною, непримиренною щодо комунізму та фашизму, й оптимістичною [7, 411]. Серед основних завдань преси він визначає вміння організувати й урухомити волю народних мас і найголовніше – вона має виконувати велику функцію "як в царині боротьби з нашим одвічним ворогом, в царині боротьби за визволення нашого народу, так і в справі ідей-

ного та політичного виховання людських мас і їх духовної організації" [7, 111].

Основу концепцій П. Куліша, В. Антоновича, М. Драгоманова, а в XX ст. В. Липинського, Ю. Липи, Д. Донцова, а згодом й І. Багряного становило вивчення соціокультурної самобутності українського народу, ототожнення українців із хліборобсько-селянською верствою як провідною, націєутворюючою категорією народу та фундаментом для створення державності. Виокремлюючи в українському селянстві як домінуючі риси "хуторянство", прагнення до просвіти (М. Драгоманов) або традиціоналістське збереження основоположних засад буття суспільства (В. Липинський), мислителі загалом подали панорамну картину світоосмислення українського селянства як переважаючої не лише кількісно, а й світоглядно верстви народу. І такий селянський світогляд ототожнювався з загальносуспільним, оскільки селяни отожнювалися з пасіонаріями – саме хліборобська соціокультурна спільнота визначала не лише тип світосприйняття, а й особливий тип етики, моралі, культури. Невипадковим у зверненні І. Багряного до проблем молоді великої України, розділеної на схід і захід, між якою "вирита глибока прірва" різною дійсністю та системами виховання і яку необхідно мобілізувати до боротьби за українську ідею, акцентовано на національних рисах української молоді, серед яких і релігійність, і вихованість, і схильність до бунтарства, і кмітливість, і тяжіння до героїчного, і вільнолюбство та ін. Зрештою, на думку публіциста, справжнє обличчя східної молоді зумовлене породженням хвильовізму і презентоване героями творів М. Хвильового (Аглая з "Вальдшнепів" та ін.) Тому основою будь-якої національної молодіжної організації має бути "не націоналістичний шовінізм, а український територіальний патріотизм, про який так твердив наш славний соціолог В. Липинський" [4, 145].

Певний час І. Багряний поділяв погляди Д. Донцова щодо націоналізму та державницьких ідей, але згодом в їх поглядах, за твердженням дослідників, була помітна стабільність протистояння, виявлена зокрема в "словесних дуелях" публіцистів з різних питань, як це помітно у полемічних статтях "Національна ідея і "націоналізм" чи "Відповідь Д. Донцову і його деяким учням" та ін. Автор стверджував, що "націоналізм", як певне наповнення змістом національної ідеї слід відмежовувати від певних його носіїв (касти), від певного національного й соціального середовища, оскільки він зовсім не вичерпує поняття національна ідейність" [26, 59], і застерігав від провокацій та спекуляцій цими поняттями. Натомість, аргументуючи кожне своє положення і спростовуючи тези опонентів, наголошував, що носієм національної ідеї є цілий український народ (українське селянство, робітництво й українська робітничо-селянська інтелігенція). Першим гідним презентантом, "пророком і апостолом українського національного відродження", "мучеником за українську національну ідею" вважав Т. Шевченка, протиставляючи його думки тезам Д. Донцова.

Як очільник УРДП, І. Багряний ставив своєю метою боротьбу за незалежну демократичну Україну, орієнтуючись на всі трудові та національно свідомі елементи в самій УРСР, серед яких надавав важливого значення робітництву, професійним кадрам та молоді, котрі сприятимуть будівництву незалежної України. У цьому й виявилося переосмислення принципів ідеології українського визвольного руху. Адже фактично І. Багряний поєднував ідеї національного визволення з ідеями соціальної демократії, чим був близький до Микити Шаповала. Запоруку успіху публіцист бачив у об'єднанні всіх українських сил. Саме такі тези є провідними для полум'яних памфлетів і політичних виступів, опублікованих у подальшому в газеті "Українські вісті", – "Апологетика ідейного роззброєння і наша відсіч", "Дніпро впадає в Чорне море", "До питань стратегії й тактики нашої визвольної боротьби", "Доповідь на III з'їзді УРДП", "Доповідь на II з'їзді УРДП", "Істерика російського фашизму", "Молодь великої України і наші завдання", "На новий шлях", "Національна ідея і "націоналізм". Так, визнаючи завдання молоді в програмних статтях "Молодь Великої України і наші завдання" та "До проблеми молоді", він наголошує на проблемах організації молоді та її виховання: "Потрібна організація молоді не "націоналістична", а національна... Така організація може називатися й Спілка Української Молоді. Але демократичні засади її мусять бути такими, щоб вона була українська спілка молоді... І керівництво в ній мусить належати не духовним "дідам", а молоді, яка кликала б старших собі на допомогу з числа тих, кого вона поважає..." [3, 145]. А найголовнішою для молоді має стати ідея, "що виросла органічно, корінням з його простого, але всесильного інстинкту самозахисту і боротьби за існування та самоствердження як особи і як спільності нації"[4, 37]. Справжнім

обличчям такої молоді має стати породження хвильовізму і такі його взірці, як образи молоді, створені Аркадієм Любченком у "Вертепі", Юрієм Яновським у ряді романів, М. Хвильовим у "Вальдшнепах". У побудові демократичної України важливим опертям, на думку І. Багряного, є "наявність великих кількісно і високих якісно фахових кадрів з усіх ділянок науки, техніки, мистецтва, господарства... ті кадри існують не на тлі темної, затурканої маси анальфабетів, а на тлі загальної письменності українського народу" [2, 131]. Далекозорість і проникливість публіциста виявились у тому, що він не лише визначив ті сили в Україні, попри скептичне ставлення окремих політиків-емігрантів, а й довів, що саме ці кадри та великі українські резерви по концентраційних таборах усього СРСР, скориставшись сприятливим ґрунтом для ідеї української державності (відсутність ворожості до етнічного неукраїнського населення і ненависть до тоталітарного та фашистського режимів), збудують незалежну державу.

Актуальною й пророчою на сьогодні залишається теза І. Багряного про необхідність відродження національної свідомості: "Україна або повстане волею й енергією реально існуючих творчо-продуктивних та бойових сил нації, або її ніколи не буде" [5, 22].

І. Багряний вибудовував власну політичну платформу, синтезувавши здобутки попередніх політичних діячів і публіцистів, таких як В. Липинський, Д. Донцов, М. Шаповал, М. Хвильовий та ін. У своїй концепції він був далекий від романтично-піднесеного образу, створюваного в інших колах української еміграції, зокрема У. Самчуком, Ю. Дарагоном, Є. Маланюком, О. Ольжичем, оскільки його уявлення закорінене на тогочасних реаліях та прагматичному підході.

Отже, політична публіцистика свідчить про те, що для І. Багряного як публіциста, письменника, журналіста провідною стала національна ідея, в якій він, з одного боку, підтримував ідею провідних очільників УНР, продовжуючи традиції, з іншого – висловив оригінальні положення своєї концепції побудови незалежної демократичної України, які, як підтвердила історія, справдились, бо ж залишаються актуальними і на сьогодні. Така публіцистика (більшою мірою памфлети) не тільки відтворила політичну діяльність І. Багряного, активного борця, а й сприяла поширенню національної ідеї та її підтримки серед українців-емігрантів і українців материкової України, надихала вірою в перемогу.

1. *Багряний І.* Дніпро впадає в Чорне море // Багряний І. Публіцистика: Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе. – К., 1996. – С. 157–166.

2. *Багряний І.* До питань стратегії й тактики нашої визвольної боротьби // Там само. – С. 122–143.

3. *Багряний І.* До проблеми молоді // Там само. – С. 143–146.

4. *Багряний І.* Молодь великої України і наші завдання // Там само. – С. 32–55.

5. *Багряний І.* На новий шлях // Там само. – С. 15–22.

6. *Багряний І.* Національна ідея і "націоналізм" // Там само. – С. 56–65.

7. *Багряний І.* Наша преса // Там само. – С. 411–412.

8. *Багряний І.* Чому я не хочу повертатись до СРСР? // Там само. – С. 22–32.

9. *Багряний І.* Доповідь на II з'їзді УРДП // Там само. – С. 87–103.

10. *Лавріненко Ю.* Іван Багряний – політичний діяч і письменник // Українське слово: Хрестоматія укр. літ. та літ. критика XX ст.: У 3 кн. – К., 1994. – Кн. 2. – С. 612–617.

11. *Липа Ю.* Призначення України. – Л., 1992. – 270 с.

12. *Липинський В.* Матеріали міжнародної конференції "В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна". – Київ; Філадельфія 1994. – 285 с.

13. *Літературознавчий* словник. – К., 1997. – 752 с.

Воротняк Т. І.,
асп.
УДК 070 (71) (161.2)

Канадський україномовний часопис "Наша культура" (Вінніпег, 1951–1953): культурологічний та освітній аспекти

У статті розглядається науково-популярний місячник "Наша культура" (1951–1953), який виходив у Канаді. Подано загальну характеристику часопису, проаналізовано матеріали рубрики "Хроніка українського культурного життя", наукові та науково-популярні статті різних напрямів української духовної культури.

Ключові слова: *журнал "Наша культура", духовна культура, публікація, освіта, література, національні пам'ятки, мова, діаспора.*

General characteristic of the Canadian magazine "Nasha kultura Our Culture" is described. Some series of the culture and education articles are reviewed as well as informations on the Ukrainian cultural life.

Key words: *magazine "Nasha kultura", spritual culture, education, literature, language, diaspora.*

Серед видатних українських діячів, які плідно працювали у сфері видавничої справи та журналістики, чільне місце належить Івану Огієнку (митрополиту Іларіону). Його життя і творчість досліджували такі вчені, як М. Тимошик, А. Марушкевич, В. Ляхоцький, В. Мацько, З. Тіменник та ін.

Публіцистичну діяльність І. Огієнко успішно розпочав 1905 р. на шпальтах українських газет, серед яких "Громадська думка", "Рада", "Нова Рада", в альманахах "Розвага", "Терновий вінок" тощо. Особливо поглибилась потреба І. Огієнка у творчій праці під час вимушеної еміграції. Адже його видавнича і редакторська активність виявилась в організації видання у Польщі науково-популярного місячника "Рідна мова" (з січня 1933 р.). Часопис спонукав українців до засвоєння і плекання рідної мови як визначального чинника збереження і розвитку нації. Журнал був розрахований не тільки на науковців, мережу навчальних закладів, а й на широке коло читачів. Проте цьому виданню, на жаль, так і не вдалося здобути очікуваної популярності. Тому І. Огієнко задумав створити новий часопис. Водночас, працюючи над черговим випуском "Рідної мови", редактор береться за видання науково-літературного місячника "Наша культура" (1935–1937). Через чотирнадцять років журнал відродився у Вінніпезі, куди доля закинула редактора і видавця І. Огієнка.

© Воротняк Т. І., 2007

Україномовний науково-популярний місячник "Наша культура" (1951–1953) став носієм національної культури, тому заслуговує на особливу увагу. Цей журнал як частина видавничо-редакторської та авторської спадщини митрополита Іларіона частково розглядався у працях М. Тимошика "Лишусь навіки з чужиною...": Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження" [9] та В. Ляхоцького "Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка" [6]. Однак часопис залишається досі недостатньо вивченим, тому це дослідження, об'єктом якого є науково-популярний місячник "Наша культура", – актуальне. Отже, маємо на меті дати загальну характеристику часопису, визначити тематичне спрямування, дослідити публікації, що висвітлюють культурологічні та освітні питання, роль і місце видання в культурно-освітньому житті української діаспори Канади.

Перший номер часопису "Наша культура" побачив світ восени 1951 р., замінивши народно-християнський місячник "Слово істини", що виходив з 1947 р. Програма журналу включала такі основні вимоги до публікацій: наукові та науково-популярні статті з усіх галузей української духовної й матеріальної культури: літератури, історії церкви, мистецтва, філософії, богослов'я, театру, мовознавства, етнографії, археології, педагогіки тощо; короткі спомини з нашого недавнього минуло-

го; критичні огляди наукових праць та літературно-мовознавчих новин.

Редакція відразу підтвердила необхідність сприяти розвитку національної культури. "Українська культура, на якій зросла наша Україна й яка принесла їй світову славу, знаходиться тепер в великій небезпеці, – в небезпеці повного знищення її. Ворог запосів Україну, й свідомо нищить цю культуру доостанку, бо добре знає, що... знищивши цю культуру, він знищить саму Україну...", – такими словами розпочинається вступна стаття журналу [8, 6]. Тут же наголошувалось, що "Наша культура" – це науково-популярний місячник, його покликання – служити широкій українській людності в еміграції і стояти на сторожі української культури. Крім того, редакція закликала до участі у виданні часопису всю національно свідому інтелігенцію, аргументуючи це тим, що українську культуру потрібно творити всіма духовно здоровими і свідомими силами нації. Тож видавець зберігає попереднє кредо "Нашої культури" варшавського періоду.

Через відсутність коштів редакція не могла виплачувати гонорар своїм дописувачам, та, незважаючи на це, митрополит Іларіон виявляв щоразу неабиякі організаторські здібності. За короткий час йому вдалося залучити до співпраці авторитетних українських літераторів, мовознавців, істориків. У "Нашій культурі" публікувались С. Килимник, Н. Полонська-Василенко, Д. Чуб, Я. Рудницький, С. Парамонів. Різноманітними були рубрики, серед яких: "Наукові замітки", "Меценати та приятелі "Нашої культури", "Для розваги", "Різне", "Рецензії", "Хроніка українського культурного життя", "Нові книжки", "Читачі про "Нашу культуру", "Хроніка церковного життя" (у деяких числах "Церковна хроніка", з 1953 р. – "Українська православна церква" та "Вселенська церква"). Згодом редактор започатковує нову рубрику "Наші церковні обряди і звичаї та богослужіння", яка стає своєрідним діалогом між редакцією і читачами. Останні надсилали на адресу журналу різні запитання, які стосувалися релігії, церковних обрядів та звичаїв, а вичерпну авторитетну відповідь вони отримували на шпальтах місячника.

Кожен номер відкривався рубрикою "Хроніка українського культурного життя", що складалася з невеликих за обсягом заміток. Ось тематика деяких з них: відкриття пам'ятника Марку Черемшині в українському селі Кобаки, розкопки стародавнього міста Вишгород, наукові експедиції на Львівщині, фільм "Тарас Шевченко" дублюється мовами народів СРСР тощо. Журнал інформував громадськість про долю, яка спіткала одну з найбільших київських святинь – Михайлівський монастир (1951. – № 1). Зокрема повідомлялося, що на його території (саму споруду більшовики підірвали ще 1934 р.) радянська влада планувала побудувати Державну публічну бібліотеку Академії наук УРСР. Сповіщалися і деякі подробиці: обсяг запроектованого будинку – 300 тисяч кубічних метрів, висота центральної частини мала бути на 30 м вища від дзвіниці Києво-Печерської лаври.

Часто "Хроніка..." подавала понад двадцять інформацій. Наприклад, в одному з номерів присутній широкий спектр культурно-духовних подій, які стосувалися українців у світі: відкриття курсів українознавства; реконструкція Дому української культури в Нью-Йорку; українська площа в Маямі; погруддя Т. Шевченка; "Сорочинський ярмарок" у Буенос-Айресі; досліди над космічними промінями; "Назар Стодоля" на чуваській сцені; українське малярство в Ірані; виставка китайського мистецтва у Львові; літопис про війну Б. Хмельницького; ювілейна виставка робіт художниці Олени Кульчицької; знищення карпатських лісів; нові фільми українських кіностудій; телевізія в Києві; Академія наук УРСР; мандрівна виставка творів совєтських митців у Макіївці; кіностудія "Київучфільм"; виставка творів самодіяльних митців і т.д. (1953. – № 6). Отже, лише одна ця рубрика висвітлювала найрізноманітніші події з багатьох галузей українського культурного життя.

Про історичний перебіг знищення й руйнування пам'яток української культури в загальних рисах розповів читачам журналу професор В. Шугаєвський у статті "Нищення в Україні національно-культурних цінностей" (1952. – № 5, 6). На думку автора, страшної руйнації Україні завдали татари. Він згадує навали хана Батия (1240) та кримського хана Менглі-Гирея (1482); боротьбу проти поляків українського народу під проводом гетьмана Б. Хмельницького; змагання Москви й Польщі за володіння українськими землями в XVII ст.; похід шведського короля Карла XII; воєнні лихоліття XX ст. – ці події призвели до втрати численних архітектурних, художньо-культурних, побутово-історичних пам'яток української культури. Окремо автор відтворює події 1921 р., коли панував голод. Він наголошує, що більшовики вилучили золоті й срібні церковні речі, нібито призначені для допомоги голодуючим. В. Шугаєвський зазначив, що залишилось дуже мало історичних раритетів, тому обов'язок кожного свідомого українця – дбайливо ставитися до тих культурних цінностей, які ще не втрачені.

Належну увагу приділяла редакція місячника "Наша культура" проблемам театру, повідомляючи про нові вистави як на бать-

ківщині, так і за її межами. Зокрема в одному з випусків такої хроніки йшлося про постановку колективом Чуваського державного академічного театру п'єси Т. Шевченка "Назар Стодоля" та комедії "Сорочинський ярмарок" М. Гоголя на сцені Українського музично-драматичного театру ім. Тараса Шевченка в Буенос-Айресі (1953. – № 6. – С. 3–4). Читачі довідалися про оперу російського композитора О. Бородіна "Князь Ігор", яку ставив Я. Гречнєв у Львівському державному театрі опери та балету (1953. – № 6), та інші театральні події.

Друкувалися статті про відомих театральних діячів. Так, Д. Чуб, змальовуючи блискучу гру Марії Заньковецької (1952. – № 9), спирається на спогади М. Садовського, Б. Романицького, М. Богомолець-Мазурської. Ставлячи українське мистецтво у надзвичайно складне, безвихідне становище, Москва намагалась звести нанівець, а то й знищити українську культуру. Згадується епізод, як українській актрисі вдалося виклопотати дозвіл на постановку п'єси І. Карпенка-Карого "Чарівниця" (інша назва – "Безталанна"). Українському театрові доводилось існувати серед численних заборон і перешкод; крім того, талановитих акторів нерідко переманювали в російські трупи. Д. Чуб писав, що редактор "Нового времени" Суворін пропонував М. Заньковецькій кинути український театр, "ставав навіть навколішки, благаючи переходити на російську сцену". Але актриса не погодилась на кращі умови праці, які їй пропонували, не зрадила свого театру. Завершуючи статтю, автор зазначає, що від першого дебюту в Полтаві 1882 р. М. Заньковецька невтомно працювала на українській сцені аж до останнього виступу на своєму сорокарічному ювілеї в Києві (1922). Ні переслідування русифікаторів, ні поліційні обшуки в її приміщенні, ні заборона і перешкоди нащадків Валуєва, ніщо не збило її з обраного шляху.

Великою повагою користувалися на сторінках часопису "Наша культура" матеріали про життя і творчість видатних українських письменників. Про постать Т. Шевченка на духовному небокраї нації читачам місячника розповідала проф. Н. Полонська-Василенко; зокрема у статті "Тарас Шевченко" (1952–1953) авторка звертає увагу на те, що, незважаючи на щорічні святкування роковин Кобзаря, на кожному клаптику землі, де живуть українці, він кожного разу постає перед нами новий, невичерпний, повний глибокого змісту, правдивої геніальності. Хоч і за роки після смерті поета з'явилося чимало розвідок, але навколо поглядів та ідеології Т. Шевченка вирують палкі дискусії. До літературних діячів, чия творчість розглядалась на сторінках часопису, належать М. Гоголь, Леся Українка, А. Кримський та ін.

У журналі можна знайти інформацію про тогочасний розвиток літератури. Скажімо, К. Біда в статті "Ідеологія "совєтської літератури" висвітлює умови, в яких доводиться працювати письменникам. Автор піддає різкій критиці діяльність радянської влади, яка відібрала у письменників право "виявляти свою дійсну мистецьку снагу і звела його до ролі "борця" і пропагандиста большевизму", а тому партійність радянської літератури не тільки обмежує свободу мистецтва взагалі, але й не забезпечує дійсну свободу письменника. Цей матеріал дає чітке уявлення про заборону художникам слова ілюстровувати події у правдивому світлі. Він говорить, що на тлі радянської літературної дійсності подвійну ціну має "творче надбання тих наших талантів, які ще працюють у загрозливому тумані підсовєтської непевної будучности, і тих, які вже впали в обороннім бою за культуру" [2, 30].

Слід зазначити, що І. Огієнко як редактор "Нашої культури" велику увагу надавав мовним питанням. "В мові, – зауважував він, – наша стара і нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова – це душа кожної національності, її святощі, її національний скарб... Звичайно не сама по собі мова, а мова, як певний орган культури, традиції" [5, 67]. У журналі за 1952 р. уміщено чотири статті митрополита Іларіона на цю тему: "Перші записані слов'янські слова" (№ 5), "Рідна мова і Біблія" (№ 6), "Гебраїзми в старослов'янській мові" (№ 8), "Слово "глум" (№ 10–11). У 1953 р. надруковано цикл публікацій І. Огієнка "Гебраїзми в старослов'янській біблійній мові" (№ 8, 9, 12).

У праці "Наука про рідномовні обов'язки" редактор подає десять мовних заповідей свідомого громадянина. П'ята і восьма заповіді говорять, що народ, який не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією, а стан літературної мови – то ступінь культурного розвитку народу. В іншій публікації місячника "Пильнуймо про свою мову" Улас Самчук писав про визрівання літературної мови: "Мусимо ствердити, що наше слово писане, за останні десятиліття, зробило дуже почесну мандрівку до кращого. Від "Зорі Галицької", від мови Качковського, Духновича і їм близьких, наша сучасна, писана літературна мова в своїй основі майже звільнилась від різних чисельних впливів ззовні" [7, 25]. Автор занепокоєний станом розмовної мови і спиняється на її проблемах, зокрема зазначає панування "своєрідної, дикої гущавини". З появою радіомовлення з'явились певні вимоги щодо мови, від яких українців ніхто не звільняв. Аналізуючи мову радіопередач,

У. Самчук зазначав, що вони зроблені недбало і мало ставлять до себе вимог. Він закликав пильнувати свою мову, особливо ту, що звучить по радіо, оскільки її слухають тисячі людей та орієнтуються на неї.

Значне місце в часописі відведено релігійній тематиці. "Наша культура" сприяла поширенню знань із історії церкви, канонічного права, богословського мистецтва тощо. В журналі найбільше друкувалося статей на релігійну тему, що належали його видавцеві й редактору митрополиту Іларіону. Цікаві публікації архієпископа Михаїла "Про ікони й іконографію" (1952. – № 2), В. Сенютовича-Бережного "Іоаникій Сенютович" (1952. – № 1), М. Міллера "Таємниці Десятинної церкви" (1952. – № 9), Н. Полонської-Василенко "Князь Київський Аскольд і перше хрещення Руси" (1952. – № 8), М. Садиленка "Перша Українська Парафія в Полтаві" (1952. – № 8), І. Волинського "Національне церковне право" (1952. – № 6), М. Смика "Не перебільшуймо московського впливу на Українську Православну Церкву" (1953. – № 9), Онезького "Про релігію в СРСР" (1953. – № 3).

Більшість опублікованих матеріалів у часописі залишаються актуальними й сьогодні. Зокрема, в статті архієпископа УГПЦ у Канаді Михаїла зібрано змістовні й цікаві факти про ікони та іконографію. Автор розповідав про написання образу Діви Марії і нерукотворний образ Ісуса Христа. Він зазначив: "Передання говорить, що маляр кн. Едеского Авгаря, на ім'я Ананія, бажав змалювати Ісуса Христа, коли хотів Ісуса бачити (їв. 12. 21), тоді Ісус Христос дав йому нерукотворний образ на обрусі. Цей факт показує, що Богові угодно, щоб образи Його, написані рукою людей, були шановані людьми на землі. Також Церковне Передання передає, що євангеліст Лука написав образа Пренепорочної Діви Марії з Божественним Дитятком Ісусом Христом на руках (Він був також лікар і маляр). Цього образа він показав Пресвятій Діві, й Вона сказала, що так, і тут додала: "З цим образом моя благодать і сила" [1, 7–8].

Домінування релігійної тематики над іншими пояснюється переконаннями редактора, що український народ і Українська православна церква – це синоніми. "Це наша Православна Церква створила українську націю, – зазначив митрополит Іларіон у статті "Любімо свою церкву". – Вона завжди була глибоко народня – в ній міцно поєдналися усі українські класи: і інтелігенція, і селянство, і купецтво, і робітництво. І цим правдивим поєднанням створився український народ, як нація. Ось тому ще з глибокої давнини в нас стали синонімами: православний і українець. Віра й нація злилися в Українського Народу в одне неподільне ціле. Це наша Церква створила нам усю українську культуру, – культуру духову, соціяльну й матеріяльну. І нема в нашому житті жодної культурної ділянки, якої не створила б або не започаткувала власне наша Церква" [4, 17–18].

Варто звернути увагу й на те, що часопис був популярним серед української діаспори. Про це свідчать численні відгуки читачів. Так, Ф. Кульчинський вважав "Нашу культуру" духовною стравою, що "дає найбільшу насолоду тим паче в далекій Бразилії. Цей місячник переносить мене думками в ті часи, коли він із Варшави ніс світло просвіти й на нашу незабутню Волинь, а тепер він єднає мене з високою церковно-духовною культурою в Канаді" [3, 36].

Отже, науково-популярний місячник "Наша культура" (листопад 1951 – жовтень 1953) відіграв важливу роль у розвитку української культури. На його шпальтах опубліковано наукові та науково-популярні статті з усіх галузей української духовної й матеріальної культури: літератури, історії церкви, мистецтва, філософії, богослов'я, театру, мовознавства, етнографії, археології, педагогіки тощо. Постійна рубрика "Хроніка українського культурного життя" інформувала українців у всьому світі про ті культурні події, які відбувалися в Україні та за її межами. З огляду на це можна констатувати, що часопис дотримувався важливої програмної лінії і виконав своє найголовніше завдання – служити українському громадянству в еміграції і стояти на сторожі української культури.

1. *Архієпископ Михаїл.* Про ікони й іконографію // Наша культура. – 1952. – № 2.
2. *Біда К.* "Ідеологія" совєтської літератури // Там само. – 1951. – № 1.
3. *Голос* громадянства про "Нашу культуру" // Там само. – 1952. – № 6.
4. *Іларіон.* Любімо свою Церкву! // Там само. – 1952. – № 9.
5. *Люріна Т.* До проблеми формування свідомого українця // Велетень науки: матеріали всеукраїнських науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка. – К., 1996.
6. *Ляхоцький В.* Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка. – К., 2000.
7. *Самчук У.* Пильнуймо про свою мову // Наша культура. – 1953. – № 6.
8. *Творімо* українську культуру всіма силами нації! // Наша культура. – 1951. – № 1.
9. *Тимошик М.* "Лишусь навіки з чужиною..." Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег; Київ, 2002.

Василик Л. Є.,
к. філол. н., доц.
УДК 070. 82-92. 09

Концепти *Україна* та *свобода* в реалізації національної ідеї: історико-отологічний аспект

У статті крізь призму найважливіших концептів розглядається журналістська парадигма початку XX ст., з'ясовується, як концепти відображають і формують картину буття з його духовними цінностями, окреслюють національні параметри епохи.
Ключові слова: *національна ідея, публіцистика, концепт, концептуальна парадигма.*

The article interprets the early 1900s's media paradigm through the prism of the most important concepts, finding out how they reflect and form objective reality with its spiritual values, outline national features of an epoch.
Key words: *national idea, media discourse, concept, concept paradigm.*

В українській журналістиці, зважаючи на історичні обставини, національний дискурс завжди був основним журналістським дискурсом, втілюючись в окремих дискусіях щодо національної ідеї, національної соборності тощо. Не в останню чергу вони передавались за допомогою окремих концептів: *Україна, свобода, душа, віра* тощо, які, безумовно, мали свої усталені національно-ментальні характеристики. Варто з'ясувати, які саме концепти формували загальний простір дискурсу, в яких аспектах найбільше акцентувалися українською пресою. У статті зроблено спробу проаналізувати роль концептів *Україна* та *свобода* в реалізації ідеї українського державотворення, розглядаючи журналістський дискурс початку XX ст. із погляду концептуального аналізу та в ракурсі історико-отологічного підходу, порівнюючи його смислове наповнення на початку XX ст. із попереднім журналістським змістом. Сподіваємося, що такий методологічний аспект доповнить загальний спектр досліджень публіцистики цього періоду, представлений працями як В. Ігнатієнка, А. Животка, М. Романюка, Н. Сидоренко, О. Мукомели та інших журналістикознавців, так і В. Кізченка, О. Дея, М. Нечиталюка, присвяченими з'ясуванню ролі преси початку XX ст. у національно-культурному та суспільно-політичному житті.

Сприймаючи публіцистику зазначеного періоду як корпус текстів, спробуємо підійти до неї знаково-семіотично – прочитати її складну структуру через певні концепти як знаки чи коди, що виділяються не лише на зовнішньому рівні тексту, а й виокремлюються в його внутрішній структурі – духовно-етнічній, архетипній, символічній. Пильна увага до концепту пояснюється намаганням виокремити через це "узагальнене мисленнєве утворення" (С. Аскольдов) історично зумовлені національно-ментальні проблемні колізії, які порушувала українська публіцистика на різних етапах розвитку національної преси. В осмисленні концепту опираємося на його культурологічні дефініції, визначені в працях таких дослідників, як С. Аскольдов, Д. Лихачов, Ю. Степанов, Л. Міллер, О. Кубрякова, Т. Радзієвська, Н. Слухай, В. Іващенко, О. Шмельов, В. Долинський, С. Мартинек, О. Селіванова та ін. Таким чином пропонуємо бачення теорії концепту в контексті методології журналістського дослідження, зокрема намагаємося простежити, як концепт формує державотворчу ідею, яке концептуальне поле створюється навколо цього журналістського коду.

На думку Р. Барта, кожна історична епоха чи особа має свій семний код, пов'язаний з ідеологією, риторикою, свою символічну глибину. Такими кодами на початку XX ст., на нашу думку, є концепти *Україна* та *свобода*, адже їхня частотність, інформативність, контексту-

© Василик Л. Є., 2007

альна багатозначність, алегоричність та символічність сформували найважливіші національно-духовні парадигми початку XX ст., зокрема й журналістські. Саме вони визначали свідомість, яка називається національною і становить сутність світогляду кожної нації, зумовлює характер її світосприймання. Безумовно, з-поміж багатьох культурних кодів якраз концепт *Україна* найсуттєвіше втілив цю складову, адже в історико-онтологічному вимірі він завжди залишався однією з домінант української журналістики, щоразу наповнюючись новими значеннями, розширюючи свої змістові конотації в конкретно-історичних реаліях. Його публіцистична риторика поєднала традицію і новаторство, вивела осмислення національної ідеї на якісно новий рівень. Змістове наповнення концепту *Україна* в цей час визначилося пробудженням національної свідомості, збереженням української культурної самобутності, протистоянням денаціоналізації, пришвидшеним створенням коду національної ідентичності, що загалом визначило текстовий простір доби. Концепт сформував культурно-ідеологічний текст з його специфічною риторикою.

Як важливе поняття в інтерпретації світу, у творенні його ментального образу концепт *Україна* почав активно усвідомлюватися ще на початку становлення української журналістики – у першій половині XIX ст., насамперед у параметрах преси харківської журналістики. Він функціонував на рівні етнографічно-побутовому чи краєзнавчому, де "український" у назвах видань сприймався як вияв місцевого патріотизму, про що пише І. Михайлин, наголошуючи, що Харківська губернія до 1835 р. мала назву Слобідсько-Українська. На початку XX ст. концепт *Україна*, який намагалися вилучити з журналістської традиції, нав'язуючи маргінальну альтернативу Малоросії та відриваючи націю від загальноєвропейських культурних тенденцій, отримує повноцінні публіцистичні виміри. Як етнографічна вартість, він остаточно опинився поза дискурсом, набувши виразних національно-модерних рис, інтенсифікувавшись до розуміння орієнтира, що зумовлено спробою становлення автономної України, пошуком її майбутніх перспектив. Він визначив якісно модерні координати українства на зламі віків.

Помічаємо значне розширення його аксіологічних концептуальних вимірів порівняно з риторикою преси XIX ст. Змінився зміст концепту, характер вживання у публіцистиці, його концептуальне поле значно модифікувалося, зокрема через такі конотації, як концепт-метафора та концепт-символ, які своїми джерелами сягають художнього світобачення. У публіцистичних статтях "Громадської думки" / "Ради" та інших видань концепт *Україна* набуває широких лексико-семантичних стильових параметрів, у тому числі й метафоричних. Маємо його широке асоціативне розгортання з контекстуальним збагаченням смислової аури – у кожному випадку індивідуальне, наповнене суб'єктивними смислами, проте функціональне схрещення всіх цих ключових значень групується навколо їх ядра – концепту *Україна*. Вони поєднані асоціативно багатим внутрішнім зв'язком і становлять єдину модель концептосфери. Через концепт як через вихідне ключове поняття розкривається широке концептуальне поле: безліч закладених у нього сенсів, варіативність форм, глибина асоціацій, світоглядні позиції, індивідуальна картина світу, система цінностей, духовна сфера, ментальні та міфологічні аспекти осмислення, національна заглибленість як специфіка публіцистичної творчості. У відродженій українській пресі початку XX ст. простежується еволюція їх розгортання з конкретним проблемно-тематичним наповненням. Гранична чіткість, переконливість і водночас пристрасно-емоційна та напружено-динамічна публіцистика, образність та яскравість передачі думки, полемічна загостреність реалізуються за допомогою означених концептів, адже саме ці основні концептуально-культурні коди змогли увиразнити модерний спектр національної ідеї та донести її до читача. Це за всієї безлічі ключових значень забезпечує ширший стереоскопічний ефект, доводить системну цілісність і структурну довершеність публіцистичного дискурсу преси порубіжжя.

Насамперед помічаємо, що публіцистика початку XX ст. подає образ *"нової України"* – відродженої нації. Цей перший штрих вносить "Хлібороб": "назви "Малоросія", "малороси" несправедливі, невірні, а навіть образливі... справдішні назви: "Україна", "українці" (1905. – Ч. 1). Стара концептуальна кореляція "Україна – Малоросія" відкрито постає в духовній атмосфері початку століття, аби остаточно заперечити стереотипи та утвердити Україну як модерну націю. Заборона на назву "Україна" водночас означала й заборону визначеного нею державного поняття, тому така актуалізація концепту мала важливе значення, адже повертала у свідомість українства його найважливіші духовні коди. Дуже часто в журналістському підтексті України вживається "воскресла нація". У публіцистиці С. Пет-

люри слова "українець" та "малорос" становлять одну з провідних концептуальних антитез, де останнє постає "ознакою ренегатства і злочинства проти того народу, ім'я якого так зневажають і обкидають грязюкою..." [9].

Аналогічно А. Крушельницький засуджує слово "рутенці", сатирично зауважуючи: "Отсі рутенці – се спеціальна нація! Не знаю, чи найшов би їм подібних ще де! Вони самі називають себе ще й тепер русинами..." [3, 11]. Водночас "Киевлянин" принципово вживає у своїй публіцистичній риториці слово "малорос", український беручи в лапки. Г. Хоткевич вважає: "Ми не знаємо національних образ. Ми бідніші на одно могутнє, будуче почування – національної гордості. У нас може вигризати один одному печінки за особисті врази, – але ніхто не образиться, коли цілому народові плюнуть в обличчя" [17, 21]. Отож, публіцистика утверджує концепт *Україна* як самовизначення, єдино прийнятне для модерної нації, а через нього говорить про проблему національної гідності та гордості. Дві пресово-риторичні опозиції стали найважливішим національно-публіцистичним модусом початку XX ст., створили системний перетин, який наголосив на сутнісних цінностях нації, відтворив образ соціуму з його світоглядними векторами.

Аспектом традиції залишається ідея соборності як притаманна ще попереднім етапам розвитку преси та виражена концептуальними варіантами "ціла Україна", "всеукраїнський характер" тощо. М. Міхновський на ювілеї Шевченка заявляє: "Є один день – се свято великого поета, коли всі оті рутенці, малороси, хохли, черкаси, русини, руснаки забувають усі свої сепаратні прізвища, що накинули їм чужинці іноді на знак ганьби або глуму, і почувають себе синами одного народу, дітьми одної матері України,.. чують себе рівними з другими народами, і серця всіх українців б'ються в унісон" [11, 3]. Через концепт *Україна*, поставлений в параметрах соборної нації, утверджується важлива проблема "національного гуртування". "Рада" у цьому контексті зазначає: "Ми ще занадто малосильні, щоб ділитися і занадто вже поступили наперед, щоб обмежуватися провінціальними патріотизмами" [12, 1].

Задля чіткого підкреслення національної ідеї концепт виноситься в назви цілого ряду видань. На думку Д. Лихачова, власні назви є тими кодами, які через своє специфічне значення у культурній свідомості часу стають найважливішими культурними концептами. Заголовок несе чи не основне концептуальне навантаження, є першим знаком, своєрідним кодом всього твору. Такими семіотичними знаками в атмосфері початку XX ст. стають і назви видань, підкреслюючи модерну цінність нації – "Україна", "Вільна Україна", "Молода Україна", "Українська хата", "Украинский вестник".

Концепт, функціонуючи у широких параметрах преси, сприймається насамперед як ідеологема, де *Україна* співвідноситься з поняттям автономії (до цього часу вона залишалася категорією більше духовною, а не державно-політичною), отже, бачимо певну зміну семантичного коду. Ще у програмовій заяві "Ради" за 1907 р. *Україна* постає як *"російська Україна"*, *"Україна під Росією"*, *народ* – як *"українці російські"*, проте надалі сутність концепту преси радикально змінюється – *Україна автономна*. Публіцистика фіксує і сама визначає внутрішнє наповнення концепту, злам насамперед у духовній свідомості суспільства, підтвердженням чого може служити ще один ракурс – *"українська політична свідомість"*. С. Єфремов у "Раді" пише: "Демократія та автономія – задоволення потреб окремих людей і цілих націй – це ж найбільше і найперше завдання наших часів, яке всім мусить лежати на мислі, і через те ми сподіваємось, що серед усіх народів у Росії приязно і прихильно повітають український голос в тій справі" [6, 1].

У концептуальному полі *України* публіцисти апелюють до таких понять, як самоусвідомлення та історичний вибір, що формує семантичний простір цієї категорії. Читаємо: "Україна мусить стати поруч з усіма країнами держави і йти одностайно шляхом поступу, шляхом щирого демократизму й національної свідомості" [10, 2]. Через концепт виокремлюється кореляція свого й чужого, національного й космополітичного (*"закутки – широкий світ"*, *"національне почуття та вселюдське братство"* – В. Доманицький), публіцистика закликає осягнути світові універсальні цінності, проте сприймати їх у ракурсі різнорідних національних вимірів.

Актуалізується концепт *України* і як культуреми, і як національно-культурної стратегії початку XX ст. У цьому ракурсі він доповнюється аспектами ментальності (*"національна вдача"*), культурної ідентичності (*"національна свідомість"*, *"національні підвалини"*, *"свідомі українці"*), культурних стереотипів, загрози національно-культурному визначенню (*"зречення національного почуття"*, *"зрадництво"*, *"запроданство і національне каліцтво"*) – вибудовується таким чином досить широке концептуальне поле. Воно охоплює аспекти освіти (*"українська книжка"*, *"освіта"*,

"підручники", *"наука"*, *"кафедра"* тощо), національної преси (*"українські часописи"*), має й образно-емоційні метафоричні параметри, в яких концепт *Україна* постає крізь призму етнографічно-ментальних характеристик: *"безмежне поле нагальної роботи"*, *"запущені, колючим терном і будяками поросліоблоги нашої землі"*, *"вбога рідна нива"* тощо. Для прикладу – риторика "Рідного краю": "Україна – то чистий "демос", то народня нива, не заглушена ніякими плевелами" [10, 3]. Подібні акценти (*поле, нива, облоги*) доводять, що концепти є справді "складниками світу ментального, поняттями національної ментальності, "згусткаами культури", що постійно функціонують" [1, 22], вони впливають на читацьку підсвідомість, опираючись на ментальні риси хліборобської нації. Україна постає через концепт-архетип, на прикладі міфологем реалізується ідея її національної ідентичності.

Така ментальна глибинність концепту дозволяє публіцисту інтерпретувати важливу проблему через пізнаване національне поняття, пов'язане з мисленням, самоусвідомленням, культурно-історичною традицією, духовністю народу. При розробці національних ідей концепти-архетипи, на нашу думку, є дуже продуктивними, адже вони фокусують думку на центрових для нації цінностях. Не випадково концепт набуває й певних сакральних рис – *"рідна Нене"*. Такого роду концепти Ю. Степанов вважає культурними константами, бо вони втілюють етнічну характеристику, продовжуючи і розвиваючи її за різних культурних обставин. *Україна* як провідний концепт кодує, розгортає національно-культурну риторику, формує певну концептосферу – етноауру, особливий духовний вимір, національну картину світу. Перебуваючи в центрі дискурсу преси початку XX ст., концепт стає тим чинником, який зберігає і розвиває національну ідею, самодостатню культурну цінність, входить у суспільну свідомість як універсальна природна категорія.

Таку ж концептуальну в плані джерел та ідейного наснаження парадигму створює концепт *свобода*. Який ще концепт, як не концепт *волі*, може підняти преса поневоленого народу? Вона акцентує на духовній потребі бути вільним для особистості та для всієї нації, що піднімається після довголітньої неволі. Концептосфера цього поняття сформувалася під впливом загальних обставин українського життя і духу української історії, в її основі лежить загострене неприйняття абсолютизму й несвободи. *Свобода* завжди мислиться як ознака людської культури, не випадково цей концепт стає важливим для духовної ситуації початку XX ст. із внутрішньою несвободою окремої людини, але поруч з тим така ж несвобода визначає екзистенцію всього українського буття, що й диктує співвіднесеність обох концептуальних парадигм. Пресова риторика *свободи* намагалася подолати психологічну травму, завдану століттями національної неволі, комплекс несвободи в душі українця. На тлі підсвідомого потягу до волі вона стає програмним положенням, провідною ідеєю, метою змагань.

Концепт порушується публіцистикою "Хлібороба", "Громадської думки" / "Ради", "Рідного краю" у трьох найважливіших параметрах. Із загалом помічених А. Кошелєвим семантичних вимірів цього концепту – несвобода людини, соціальної групи та народу [2, 63] – чи не найбільш вираженим публіцистичним аспектом постає концепт національної несвободи, який в історико-онтологічному вимірі залишався однією з домінант преси. На думку письменниці, публіциста і критика Д. Віконської, саме слово "воля" в українській ментальній історії було лише синонімом свободи, мислилось як "воля від чого", а не "воля до чого", українці впродовж багатьох років неволі виробили у своєму характері негативне ставлення до влади, оскільки вона завжди була іноземною, чужомовною, інонаціональною, навіть чужорелігійною.

В українській публіцистиці початку XX ст. переважно розвивається аспект "свободи від чого", що диктується загальнокультурною ситуацією – здобуттям, за І. Михайлиним, "національної притомності", прагненням до національної незалежності. Саме ця ідея – визволення від чужорідного гніту – визначила насущну духовну свідомість преси порубіжжя, де слова "свобода" і "воля" сприймаються синонімічно. Україна прагне скинути *"старі пута, де душа жива закута"*, для неї важлива *"воля від гніту"*. Проте свобода для нації починається також зі свободи особистості, бо саме "на ґрунті загальнолюдської свободи, коли за кожним чоловіком, тим більше за цілим народом признано право вільного й широкого розвою" [13, 1], можливий національний поступ. Тому концепт наголошує і на *"недоторканності особи"*.

Після довгих літ несвободи історико-культурна ситуація початку XX ст. сприймалася як *"великий празник України"*. С. Петлюра писав, що суспільство перебуває "на порозі нового життя вкраїнської нації, у момент відродження її", "воскресає" [8, VIII]. У новітню публіцистику концепт політичної свободи приходить, пов'язуючись на цьому тлі з ідеєю са-

мовизначення. Преса засуджує звичку до тривалої залежності від чужоземних заступників, наслідком чого стали почуття власної неповноцінності, брак єдності, волі, особливо в часи відстоювання національної гідності.

Окрім того, публіцистичний дискурс актуалізує концепт у плані свободи соціальної, духовної, творчої. Він має свої іманентні параметри. Це і свобода душі, совісті, думки, слова... Смислове наповнення поняття деталізується різноплановими контекстуальними біномами: воля – терор, вибір – примус, право – безправ'я, тісна стріха – широкі лани, світло – темнота, сковуюча крига – велика ріка народного життя та ін., у тому числі й образно-символічними: *"воля блискавкою промайнула"* – *"темна темнота вкрила все"*. Інтерпретуються такі важливі фундаментальні поняття, як полон, насильство, неволя, гніт, рабство, камінь, тягар та ін. Концептосфера свободи позначена парадигмами, які передають довгоочікувані сподівання: *"переддень святої волі"*, *"пробудження з столітнього сну неволі й тьми"*, *"визвольний рух"*, *"ідеали волі й братерства"*, *"міцний згук слова"*, *"розправити приборкані крила"*... Свобода як творча категорія найчастіше постає у таких концептуальних висловах, як *"вільне письменство"*, *"вільні уста"*, *"вільне слово"*, *"сміліcть думки"* тощо. Цей концепт набуває також сатирично-іронічних параметрів: *"Оце вам, читачу,* – *"свободное слово"*!.." (С. Єфремов), *"От вам наруга над волею!"* (В. Самійленко). *"Вольності та культурні здобутки"* невипадково поставлені в параметрах концептуального паралелізму, адже це свідчить про їхню взаємозв'язаність. Концепт набуває таких метафорично-конотативних аспектів, як *"гуки неволі"*, *"придушені голоси"*, *"чорна, непрозора хмара,.. темна ніч"*, *"кайдани темноти"*, *"скував страх людську думку"*, *"кругом все спить"*, *"ламається крига неволі"*, *"лицарі й оборонці свободи"*.

Ще С. Аскольдов поділив концепти на пізнавальні та художні. Безумовно, у дискурсі преси значно переважають перші, підпорядковані законам логіки, вимогам відповідності реальній дійсності, раціональності, прагматиці сюжету. При поєднанні обох досягається виразність, ширша асоціативність публіцистики, яка має не лише аналітичне, а й емоційно-оцінне начало. Концепт широко корелює як з негативними конотаціями (непогамовний абсолютизм, кайдани, гніт, утиски, вікова неправда, нове безправ'я, тюремна неволя, поліційно-самовладні глухі мури, заслання, в'язниці, тюремні університети, холодні та темні заґратовані мури), так і з позитивними (вільний голос з-за кордону, вільний лад, вільні політичні народи Європи, демократизм, гідність, рівність, децентралізація, національна воля, політична воля, Західна Україна – найвільніший закуток нашої землі). Концепт волі в неволі, притаманний публіцистиці цього періоду, – загальнолюдський і близький до екзистенційної філософії, за яким людина протиставляється масі, змертвілому світу. Це воля в обмежених імперських рамках, звуження внутрішньої свободи, протиставлення тюремного і так званого вільного світу. Через всі ці аспекти розкривається широке концептуальне поле *свободи* як духовної категорії українського буття початку XX ст. Нерідко обидва концепти по суті стають одним цілим: *"Україна – вільний* край, де панували воля й права чоловіка" [9].

У часи національного пробудження розглянутий концепт окреслив духовний прорив, як одиниця публіцистики акумулював широко верифіковане контекстуальне поле, пов'язуючись з когнітивним простором концепту *Україна* та в сукупності становлячи концептуальну цілісність, яка відтворила загальну картину суспільної свідомості початку XX ст. із її духовними цінностями. Через найважливіші концепти публіцистика українських видань формувала об'єктивний зріз національного буття.

Отож, обидва концепти як рухомі семантичні поняття втілили логічно-аналітичний та емоційно-образний зміст дискусії, набираючи первинної та вторинної (метафоризованої) номінації, у контексті національно-культурної свідомості набуваючи історіософських аспектів та відображаючи світоглядне й морально-духовне освоєння історії та суспільної практики. Якщо врахувати, що концепт розвивався як в діахронно-історичному, так і в синхронно-контекстуальному аспектах, то його багатозначність та модифікація на різних етапах розвитку української публіцистики становить цілу парадигму. В історико-онтологічному аспекті концепт *Україна* став засобом реалізації української державотворчої ідеї: від перших друкованих видань до сьогодні.

Вважаємо, що якраз у журналістському дискурсі початку XX ст. він вперше набув таких повноцінних державотворчих параметрів. "Хлібороб", "Громадська думка" / "Рада", "Рідний край" та інші видання актуалізували цей концепт у параметрах не лише українофільських, культурно-просвітницьких, а й у модерних – національно-державотворчих. В їхньому дискурсі концепти *Україна* та *свобода* стали домінуючими. Вони існують взаємозв'язано, становлять концептуально-журна-

лістський стрижень, визначають цілісну модель українського світобуття початку XX ст. – публіцистичну концептосферу епохи. Ці концепти якісно структурували текст преси, визначивши творчість М. Дмитрієва, Д. Дорошенка, С. Єфремова, Г. Коваленка, М. Шемета, М. Лозинського, Б. Грінченка, С. Петлюри, С. Черкасенка, Ф. Матушевського, В. Доманицького та багатьох інших діячів українського порубіжжя. За допомогою концептів публіцисти інтерпретували явища, систему цінностей, світогляд, переконання, внутрішню людську сутність, тенденції суспільного мислення – творили філософію українського буття. Перебуваючи в центрі риторичних практик журналістики, концепти *Україна* та *свобода* посилювали роль ЗМІ як чинника, який зберігає і розвиває національну ідею, самодостатню культурну цінність, вони творили нове мислення й нову українську свідомість, визначали образ України. Часописи "Хлібороб", "Рідний край", "Громадська думка" / "Рада" та ін. сформували журналістський дискурс як сумарний текст національного буття.

У підсумку зауважимо, що підхід до аналізу публіцистики з погляду концепту дає можливість простежити, як концепт творить картину дійсності, інтерпретує її найважливіші параметри, створює інформативно-образну текстуальну цілісність, сприяє поглибленій характеристиці явищ. Він допомагає увиразнити авторський задум, скласти естетичну якість, стає складовою системи виражальних засобів. Така цілісність та продуманість – важливий критерій якості публіцистики, свідчення того, що публіцистична майстерність ґрунтується на стійких концептуальних засадах історико-культурного періоду.

Культурні концепти *Україна* та *свобода*, залишаючись домінантами української журналістики, мали помітний вплив на подальший розвиток публіцистичного дискурсу, тому вони потребують повноцінного діахронного і синхронного прочитання. Це дозволить вивчити еволюцію концепту, яка випливає зі зміни культурно-історичної епохи, її цінностей, дослідити концептуальність цілого періоду в розвитку журналістики, структуровано усвідомити культурну парадигму епохи. Виокремлення певних концептів як структуротворчих елементів художньо-публіцистичного дискурсу важливе для осмислення його в розрізі єдиного концептуального явища, воно сприяє ефективному і всебічному аналізу феномену публіцистики.

1. *Генералюк Л.* Образ дерева і семіотика візуально-просторових концептів // Слово і час. – 2006. – № 6. – С. 21–31.

2. *Кошелев А. Д.* К эксплицитному описанию концепта "свобода" // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М., 1991. – С. 61–64.

3. *Крушельницький А.* Із літературного руху на Галицькій Україні // Рідний край. – 1906. – № 12. – С. 11.

4. *Матеріали* з історії національної журналістики Східної України початку XX століття / Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К., 2001. – 448 с.

5. *Миллер Л.* Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория // Мир русского слова. – СПб., 2000. – № 4. – С. 39–45.

6. *Єфремов С.* "Украинский вестник" // Рада. – 1906. – Ч. 12. – С. 1.

7. *Пахаревський Л.* Українська періодична преса // Громадська думка. – 1906. – Ч. 159.

8. *Петлюра С.* Із циклу "На теми дня". VIII. Світоч казенної науки й українські кафедри // Рада. – 1906. – 10 груд.

9. *Петлюра С.* Про "малоросів" // Рада. – 1906. – 15 жовт.

10. *Пекуча* потреба // Рідний край. – 1906. – Ч. 31. – С. 2–3.

11. *Промова,* виголошена Миколою Міхновським у Харкові 18 березня 1909 р. на святі в честь Тараса Шевченка // Рідний край. – 1909. – Ч. 7. – С. 3–5.

12. *Рада.* – 1906. – Ч. 78. – С. 1.

13. *Рідний* край. – 1906. – Ч. 27. – С. 1.

14. *Сидоренко Н.* Національне "я" в традиції української періодики // Національна ідея та національна своєрідність у засобах масової інформації. – К., 1997. – С. 59–64.

15. *Станкевич Н.* Лексеми-концепти в сучасному українському публіцистичному дискурсі // Українська періодика: Історія і сучасність. – Львів, 1995. – С. 134–138.

16. *Степанов Ю.* Константы: словарь русской культуры. – М.: Академический Проект, 2004. – 992 с.

17. *Хоткевич Г.* Виховання галицьких українок "Весняні мрії" // Рідний край. – 1912. – Ч. 11. – С. 18–21.

Казакова Т. В.,
к. філол. н., доц.
УДК 821.16.2'04-92 Іларіон.09

Джерела традицій української публіцистичної словесності ("Слово про Закон і Благодать" митрополита Іларіона)

У статті проаналізовано "Слово про Закон і Благодать" Іларіона як пражурналістський текст, що заклав традиції української публіцистичної словесності. Доведено, що головною актуальною проблемою твору є концепція національної історії, яка була втілена через прийом алегоричної спекулятивної екзегези.
Ключові слова: *пражурналістика, публіцистика, історіософія.*

The article analyzed Hilarion's Sermon on Law and Grace as a prajournalistic text which had laid the foundation of the Ukrainian publicistic word tradition. The conception of national history implemented through the technique of allegoric speculative exegesis was proved to be the main topical problem of the Sermon.
Key words: *prajournalism, publicism, historiosophy.*

Традиція як спосіб буття і репродукції елементів соціального і культурного доробку, що фіксує усталеність і спадковість досвіду поколінь та культурних епох [15]), як різновид такої історичної свідомості, де минуле виступає прообразом сучасності й навіть одним із джерел удосконалення майбутнього [16]), присутня в усіх сферах людської життєдіяльності й активно використовується у різноманітних сферах людського пізнання (зокрема у журналістиці). Ця обставина пояснюється двома важливими соціокультурними функціями, властивими традиції, – аксіологічною та медіумною.

Традиція вбирає увесь *аксіологічний* комплекс (норм поведінки, форм свідомості, інститутів комунікації), характеризуючи міру залежності сучасного покоління від минулого чи прихильності до нього. У змістовому плані традиція акумулює таку систему норм, звичаїв, світоглядних настанов, що становлять найбільш значущу частину "класичного доробку" певного соціуму, культурної спільноти, мисленнєвої спрямованості. У власне функціональному плані традиція виступає *посередником, медіумом* між сучасністю і минулим, механізмом збереження і передачі зразків, прийомів і навичок діяльності (технологій), що входять у реальне життя і не потребують особливого обґрунтування й визнання, крім посилання на давність і вкоріненість у культурі.

У *журналістиці* дуже важливого значення традиція набуває тоді, коли молода держава виборює власну незалежність, "повертаючись до сутнісних питань свого самоствердження, соборності, національної культури, патріотичної ідеї" [12, 6], тобто до національних традицій, джерела яких слід шукати в культурі Київської України-Русі. Це той початок, зв'язок із яким, на думку І. Михайлина, відчувається і сьогодні: "Попри існування несприятливих суспільно-політичних обставин, українська журналістика виникла як наслідок титанічної духовної праці не одного покоління діячів. Її зародженню й становленню сприяли національні традиції (починаючи з доби Київської Русі. – Т. К.) та створення актуальних, дієвих публіцистичних творів" [8, 58]. Вершинними здобутками стародавнього українського публіцистичного слова стали два твори: "Слово про Закон і Благодать" митрополита Іларіона (1037–1050) та "Повчання" Володимира Мономаха дітям (1117).

Зосередимо свою увагу на творі "першого класика національної української літератури" [18, 14], що "творить річ єдину в своїм роді, яка не повторюється більше і зістається вічним набутком скарбниці не тільки нашої, але і світової" [4, 62–63], "вказує на деякі незримі нитки національного українського нерва у цільному організмі історії української культури, суспільно-політичної думки і людської духовності" [18, 16]. Незважаючи на

© Казакова Т. В., 2007

спробу М. Грушевського висвітлити національно-політичне значення "Слова про Закон і Благодать" Іларіона, О. Сліпушко вважає, що цей твір ще до кінця не вивчений: "Ми практично не маємо масштабного українського прочитання пам'ятки, її інтерпретації з методологічних засад, що диктуються визнанням Русі як української держави XI–XV ст." [14, 227], а давньоруської літератури як давньоукраїнської [2]. Для історії української журналістики "Слово..." Іларіона важливе передусім тим, що цей текст є першим документом давньоруської історичної самосвідомості, історіософським прологом до давньоруського літопису, рефлексивною серцевиною усієї української публіцистичної традиції.

Спроби наукового вивчення "Слова..." почалися від моменту його публікації істориком і філологом А. Горським у 1844 р. і продовжуються досі. Богословський зміст цієї пам'ятки і передусім цієї ключової опозиції – *"Старий заповіт" (Закон як система заборон, звернена до біологічної природи людини) / "Новий Заповіт" (Благодать як сукупність цінностей, що апелюють до духовної сутності людини)* [10, 106–107] – у цілому є зрозумілим і витлумаченим однозначно. Складності й розбіжності виникають при інтерпретації актуальної семантики тексту, його прагматичного, пражурналістського аспекту. Цей прагматичний пражурналістський зміст ми визначаємо колом, що складається із трьох запитань:

1. Яке злободенне значення мала вищеназвана опозиція у пристосуванні її до сучасної автору ситуації?
2. Яку історіософську ідею збирався донести до своїх слухачів / читачів Іларіон?
3. Як похвала Володимиру-хрестителю контекстуально пов'язана з опозицією "іудаїзм – християнство"?

Найбільш поширеною у вітчизняній медієвістиці є така інтерпретація "Слова...": *Іларіон приховано полемізує із візантійською релігійно-державною ідеєю* про панування Константинополя над новохрещеними варварськими країнами і утверджує рівноправне християнське достоїнство Русі та Візантії. Одна з останніх робіт, де висловлено такий погляд, – монографія А. Ужанкова. Згідно з іншою думкою, актуальною для Києва середини XI ст., існувала *опозиція "іудаїзм – християнство"* як така, оскільки в місті мешкала впливова іудейська община, і "суперечка" між іудаїзмом і християнством не була вирішена остаточно. Останнім часом таку інтерпретацію підтримав В. Топоров.

Відкинувши думку про полеміку Іларіона з візантійцями та іудеями, американський дослідник С. Сендерович витлумачив текст "Слова..." як розгортання мотиву (що йде від апостола Павла) *вищості молодшої гілки над старшою* (Ісаака над Ісавом, руського народу над візантійцями). Таке тлумачення достатньо переконливе, оскільки, по-перше, враховує функціональність тексту, що належить до церковного красномовства, по-друге, вводить фрагмент, присвячений Русі й князю Володимиру, в єдину богословсько-історіософську низку, де втілений мотив благословення молодшої лінії: Ісаак – молодший син Авраама, християнство – молодша гілка іудаїзму, християнство на Русі – молодша гілка християнської віри.

В. Яременко тлумачить актуальний "поверхневий" зміст твору, з одного боку, як підготовку аудиторії до канонізації князя Володимира, а з іншого – як "своєрідну державну декларацію, яка проголошує захист язичництва як своєї національної історії та культури, а не релігії" [18, 11]. Таке інтерпретаційне розмаїття, майже "конфлікт інтерпретацій" (П. Рікер), свідчить про *герменевтичну* складність саме актуального (тобто журналістського) сегмента тексту. Герменевтичні проблеми актуального змісту прадавнього тексту загалом не можуть вирішуватися однозначно, адже будь-яке тлумачення залишиться відносним і може претендувати лише на роль гіпотези. Тут виникає принципове питання про доцільність і можливість журналістикознавчої інтерпретації стародавнього тексту, що має складатися із трьох нерозривно пов'язаних напрямів: 1) аналізу передумови створення тексту (історико-культурного дискурсу); 2) аналізу відбиття у тексті актуальної дійсності (журналістика як дзеркало); 3) аналізу впливу тексту на дійсність (журналістика як дискурсивний суб'єкт історії).

Спираючись на роботи А. Ранчина [11] і Л. Дмитрієва [5], спробуємо визначити правила журналістикознавчої інтерпретації українського прадавнього тексту, яка б могла претендувати на певну наукову безперечність.

Правило перше: аналіз-інтерпретація повинна вписуватись у соціокультурний контекст Київської Русі, який включає в себе картину світу, низку провідних категорій-концепцій, особливості ментальності, історичні події. *Правило друге* полягає у презумпції релігійної семантики тексту (В. Топоров, В. Живов, С. Іванов): давньоруська словесність релігійна за своєю сутністю, бо сама писемність була створена для перекладу сакральних текстів. Відповідно, при інтерпретації давньоруської пам'ятки потрібно віддавати перевагу релігійним мотивам у порівнянні з прагненням знайти в ньому державно-політичні ідеї, бо актуальною була релігійна тематика. *Правило третє*: потрібно розрізняти генезис і функцію і віддавати перевагу функції над мотивом. *Правило четверте*: інтерпретація повинна ґрунтуватись на даності цілісного тексту, а не окремих фраг-

ментів. *Правило п'яте*: при інтерпретації тексту враховувати інші тексти, що становлять його змістове оточення, семантичне поле. Отже, за вищезазначеною методикою спробуємо проаналізувати "Слово..." Іларіона, акцентуючи увагу на культурному контексті епохи і мисленнєвих особливостях автора.

Київська Русь, за Б. Раушенбахом, виникла як не дуже стабільне об'єднання слов'янських племен. Князь-лідер повинен був постійно боротися зі спробами різних племен у намаганні вийти з-під його влади. Князь Володимир поставив завдання об'єднати Русь. Хрещення стало тією релігійно-феодальною реформою, що дозволила в історично короткий термін наздогнати передові феодальні монархії за всіма істотними параметрами розвитку. Візантійський варіант християнства (такий, де церква не була незалежною від імператора політичною силою, де у церкви не було свого війська) був найприйнятнішим варіантом християнства для Київської Русі.

Християнство поширювалось швидко й безболісно. Єдиним привілейованим прошарком, що з приходом християнства втратив усе, були язичницькі жерці, котрі зосередились на окраїнах (найбільш значні спроби язичницької реставрації припадають на голодні 1026 й 1071 рр.). Загалом реформи Володимира були позитивно сприйняті й підтримані більшістю. Їх результати вплинули на весь комплекс життя країни, який можна в цілому охарактеризувати як максимальний темп оновлення всіх сфер життя (саме тоді виникає суспільне почуття задоволення життям, щастя, що знайшло відображення у фольклорних текстах); історики називають первісне християнство на Русі "радісним" [9, 33].

Ярослав Мудрий продовжує політику батька (1015–1054); при ньому виникає руське чернецтво, яке й починає створювати *національну словесність* (тут використовуємо поняття "словесність" у значенні, яке пропонує С. Аверінцев: словесність означає словесні тексти, що позбавлені настанови на літературність, естетичну самоцінність і призначені для розкриття істин віри [1, 13–75]), з богословської, філософської, політичної проблематики. Проблемно-тематичний контекст цієї словесності можна визначити двома напрямами громадської думки.

Перший напрям полягав в осмисленні призначення *особистісного сенсу буття*. У цьому векторі можна виявити три мотиви (ідеї-настрої), які приховано чи відкрито зіштовхуються один з одним: прихильність до Землі-Батьківщини, служіння Владі, прагнення особистісної гармонії, яка не залежить ні від Батьківщини, ні від Влади. Християнство давало можливість використання його і першими, і другими, і третіми.

Другий напрям громадської думки – осмислення *співвідношення Старого й Нового заповітів*. У середині XI ст. давня суперечка між східною і західною половиною християнського світу значною мірою сфокусувалась на ставленні до Старого заповіту. Східна церква звинувачувала західну в ухилі в іудаїзм, а римська церква звинувачувала Константинополь у северіанстві (повному запереченні Старого заповіту). Ставлення до Старого заповіту на Заході та Сході було справді різним. Якщо Схід Старому заповіту аксіологічно протиставляв Новий, то майже всі християнські рухи на Заході вважали Старий заповіт зібранням корисних правових норм, виправданням прагматичних прагнень (властивих західній половині християнського світу), ієрархічності, особистісності.

Для Русі найприйнятнішим варіантом християнства було візантійське, а отже, і візантійське ставлення до Старого заповіту стало офіційним, але не єдиним. У XI ст. на Русі існували іудаїстські общини, пов'язані з нащадками хазарських іудеїв (Г. Барець), а також існувала традиція ірландських монахів з їх звичкою віддавати перевагу літературі Старого заповіту [7, 19].

"Слово про Закон і Благодать" створено в часи Ярослава Мудрого, епоху, що заклала підвалини національної самосвідомості східних слов'ян. Значним надбанням цієї епохи стало важливе явище східнослов'янської культурної історії – літописання. Але первісним змістовим простором, в якому зосереджувалась національна рефлексія, був *історіософський простір*. Головним завданням національної історіософської думки [13] стало прищеплення руської історії на древо всесвітньої, універсальної. Універсальної історії вчила Біблія (послідовність Старого і Нового заповітів), література отців церкви, літургійні читання, хроніка Георгія Амартола (найбільш ранній історичний текст у Києві). Проблема початку руської історії і її місця в історії універсальній є головною проблемою всіх ранніх київських текстів. Це означає, що головний зміст "Слова..." полягає не в тій чи іншій полемічній ідеї, а у складній історіософській концепції.

Як середньовічний християнський історіософський текст, "Слово..." побудовано на принципі *спекулятивної* (системотворчої) *екзегези*, де "авторитетний текст стає лише приводом для розвитку автором власних думок і філософсько-теологічних концепцій" [17, 536]. Головна ідея твору полягає в тому, щоб зобразити *сучасні* події, що відбуваються на очах співвітчизників автора, як *історичні*, тобто пов'язані з універсальною історією (бо для середньовічного історіософа події ще не є історією доти, поки не знайдеться їм місце у священній історії, яка витлумачувалась як

здійснення певного провіденційного плану, плану нікому не відомого, але знаки якого можуть бути прочитаними у подіях сучасності). Тобто перед Іларіоном стояло завдання розширити традиційну екзегезу (що йшла ще від апостола Павла).

Новаторство Іларіона полягало в тому, що в його "Слові..." під екзегетичну інтерпретацію підпадає не біблійний текст, не текст отців церкви (зокрема апостола Павла), а сама Історія [3] (звичайно ж на основі Біблії). Іларіон витлумачує *всесвітню історію як трикомпонентну парадигму*: священна історія євреїв, християнсько-апостольська історія, історія Святої Русі, причому найголовнішою є саме третя частина (В. Топоров стверджує, що саме у "Слові..." Іларіона вперше була сформульована "руська" ідея). Парадигматичний зв'язок між першим і другим компонентами демонструється через історію Агарі та Сари: алегоричне втілення образів Закону і Благодаті свідчить про те, що в історії є важливий повторюваний принцип у всіх її фазах: вирішальна в історичному процесі перевага божої Благодаті над людським Законом.

Оцінне протиставлення героїв нових фаз історії їх попередникам у Іларіона досить виразне, але історична наступність не тільки виправдовує заперечуване протиставлення, а й робить його потрібним у ролі необхідного історичного попередника. Безперечно, що для автора "Слова..." іудеї – це "зло", і він накликає на них погибель, проте текст починається словами "Благословен Господь Бог Ізраїлів, Бог християнський" [6, 29]. Такий початок свідчить про те, що для автора не менш важливою є тотожність головного принципу історії – *принципу спадкоємності* – у всіх його фазах.

Семантичне поле "Слова..." створює відома у християнській традиції думка про перемогу Благодаті над Законом (іудеї – Божий народ за Законом, а християни – за Благодаттю, і благодать перемагає Закон). Але ця центральна думка твору не нова; головною авторською проблемою є осмислення у заданому контексті руської історії, особливостей руської ситуації у християнстві, *провіденційного призначення нової Русі*. Відмінність Русі від інших християнських держав Іларіон вбачає у тому, що інші народи прийняли християнство від апостолів (безпосередніх учнів Христа), а Русь не знала цієї традиції – і сталося "дивне чудо" одкровення і перетворення (Спасу). Отже, сукупність центральної прецедентно-контекстної і головної нової авторської думки створює *внутрішньотекстову парадигму "переходу"* від язичництва до істинної віри; від Закону до Благодаті; від безперервної просвітницької традиції до провіденційного чуда (Спасу). Оцей останній акт історії робить провіденційність наступним, у порівнянні з Благодаттю, щаблем розвитку історії.

Таким чином, Іларіон пропагує нову історіософську конфігурацію, яка дозволяє побачити єдність трьох найголовніших історичних подій: народження Ізраїлю, народження християнства, народження принципово нового християнського народу – Русі. Усі три "провіденційні народження" відбуваються на основі однієї й тієї ж історіософської парадигми – парадигми "тріумфу молодшої гілки над старшою".

Отже, Іларіон закладає історіософську основу, на якій можна вибудовувати руську історіографію як продовження розвитку священної історії. Тобто Іларіон створив концепцію, завдяки якій сучасність із хаосу стає історією. Ця концепція потребує символічних чи "фіктивних" конструкцій (М. Мамардашвілі). Фікція, з одного боку, виступає продуктом авторського уявлення, а з іншого – продуктом символізації, що конструює істину (Ж. Лакан). Символічна конструкція дозволяє Іларіону відокремитись, дистанціюватись від поточної сучасності, "розійтися" з нею, що дає можливість автору ніби піднятися над сучасністю, подивитися на неї з далекого майбутнього чи взагалі з вищої надісторичної провіденційної точки зору, що належить змістовому простору. Відображуючи сучасність, Іларіон відкриває простір трансцендентного змісту буття та історії, в якому не залишається місця для незнання та таїни. Основним принципом історієзації сучасності для Іларіона є підведення всіх подій до головного кореня. В цьому плані конструкт "історія людства" не є сумою зафіксованих фактів суспільного життя; Іларіон конструює лінійну послідовність актуалізованих подій (унікальних і водночас неминучих) і встановлює зв'язок між ними.

Конструкт "історія людства", останнім ланцюжком якого є сучасність, виконує функцію деконструкції і реконструкції парадигми "особистість/історія людства". Цей конструкт виступає у проповіді Іларіона і як дискурс (пов'язує життєвий досвід окремої людини з історичною цілісністю), і як рекурс (повернення до джерел історичного досвіду і інтерпретаційне відтворення початку історії). Дискурсивність і рекурсивність виконують функцію смислотворення, репрезентуючи історичний процес і окреме людське життя в ньому як усвідомлений і замкнений провіденційним змістом контур.

У результаті проведеного аналізу можемо зробити такі висновки:

1. "Слово про Закон і Благодать" митрополита Іларіона – репрезентативний спекулятивний екзегетичний середньовічний текст із характерними для нього підвищеною цитатністю, опорою на авторитетне слово, ніве-

люванням авторської суб'єктивності й особистісності. Іларіон спирається на традицію витлумачення алегорії про Агарь та Сару як демонстрації вищості Благодаті над Законом, що йшла від апостола Павла. Але, на відміну від Павла, Іларіон тлумачить хід священної історії не як двочастинний, а тричастинний (священна історія євреїв, християнсько-апостольська історія, історія Святої Русі).

2. Екзегеза Іларіона демонструє глибоку зануреність у текст Святого Письма; автор розчиняється в його контексті настільки, що саме там знаходить місце для відображення нової актуальної реальності, яка виникає на його очах.

3. Твір виразно репрезентує особливе місце історіософської публіцистики у духовному житті України: національний світогляд українського народу формувався через слово публіцистів-філософів, котрі були творцями світогляду й вчителями життя. Таку особливість українського духовного життя М. Шлемкевич пояснив особливим нашим українським прагненням "поєднати мислення і діяння", прагненням до "постійної близини духа і життя".

4. Відображення сучасної реальності виступає пражурналістським сегментом "Слова...", хоча воно й має свою середньовічну специфіку, що виражається у відображенні через алегорії. Нова тричастинна концепція історії вимагає істотного ускладнення традиційної алегорії. Новітність використання традиційної алегорії при відображенні актуальних політичних проблем сучасності (пражурналістський дискурс "Слова..." Іларіона) може стати подальшим напрямом у журналістикознавчому вивченні цього тексту. Такий аналіз можна провести, спираючись на роботи Л. Гриднєвої, А. Дьоміна, Т. Шумейко та інших дослідників творчості митрополита Іларіона.

1. *Аверинцев С. С.* Риторика и истоки европейской литературной традиции. – М., 1996.

2. *Білоус П.* Давньоруська чи давньоукраїнська література?: (До проблеми атрибуції періоду Київської Русі) // Слово і час. – 2001. – № 4. – С. 24–29.

3. *Горский В. С.* Образ истории в "Слове о Законе и Благодати" // Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов. – Киев, 1987. – С. 30–39.

4. *Грушевський М. С.* Історія української літератури: У 6 т. – К., 1993. – Т. 2.

5. *Дмитриев Л. А.* Текст и его интерпретация в изучении древнерусской литературы // Освобождение от догм. – М., 1997. – Т. 1. – С. 98–107.

6. *Іларіон*, митрополит. Про Закон Мойсеєм даний і про Благодать та Істину в Ісусі Христі втілених. – К., 2004.

7. *Кузьмин А. Г.* "Мудрость бо велика есть..." // Златоструй. Древняя Русь X–XIII вв. – М., 1990. – С. 8–34.

8. *Михайлин І. Л.* Історія української журналістики. Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. – Х., 2005.

9. *Никольский Н. М.* История русской церкви. – М., 1983.

10. *Попович М. В.* Нарис історії культури України. – К., 1999.

11. *Ранчин А. М.* О принципах герменевтического изучения древнерусской словесности // http: / www.eunnet.net.sofia.108. – 2005.

12. *Сидоренко Н. М.* Орієнтири національної преси: уроки історії // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. – 2006. – № 1. – С. 4–7.

13. *Сырцова Е. Н.* О некоторых особенностях древнерусской философии истории // Исторические традиции философской культуры народов СССР и современность. – К., 1984. – С. 119–128.

14. *Сліпушко О.* Софія Київська. Українська література Середньовіччя: Доба Київської Русі (X–XIII ст.) – К., 2002.

15. *Толстых В. И.* Традиция // Новая философская энциклопедия. – М., 2000. – Т. 10. – С. 87–88.

16. *Флоренский П. А.* Pro et contra. – СПб., 1996.

17. *Христианство* / Под ред. Л. Н. Митрохина. – М., 1994.

18. *Яременко В.* Перший світоч землі української // Іларіон, митрополит. Про Закон Мойсеєм даний і про Благодать та Істину в Ісусі Христі втілених. – К., 2004. – С. 3–28.

Приступенко Т. О.,
к. і. н., проф.,
Блохін І. С.,
студ.
УДК 070. 005. 316. 3

Основні вектори розвитку інформаційної політики України на сучасному етапі

У статті розглянуто основні напрями та зміст інформаційної політики нашої держави за часів новітньої історії України.
Ключові слова: *державна інформаційна політика, державна національна політика України в галузі інформаційної сфери, свобода слова.*

Basic directions and maintenance of the information policy of our country for the period of the newest history of Ukraine are considered.
Key words: *state information policy of Ukraine, state national policy of Ukraine in information sphere, freedom of speech.*

У сучасних умовах розвитку нашої держави пріоритетними напрямами інформаційної політики стали неухильне забезпечення принципів свободи слова, висловлення думок, безперешкодний доступ громадян до інформації, політичний плюралізм, недопущення будь-яких рецидивів політичної цензури та перешкоджання професійній діяльності журналістів. Саме така діяльність влади повинна сприяти входженню суб'єктів інформаційного простору України до світової спільноти інформаційного обігу та створенню конкурентоспроможного національного інформаційного продукту. Для досягнення цього, в першу чергу, необхідно забезпечити оптимізацію державного управління інформаційною сферою в контексті європейських демократичних стандартів; недопущення концентрації та монополізму національних суб'єктів інформаційного простору; створення суспільного мовлення як невід'ємної складової існування громадянського суспільства; реалізацію програми роздержавлення засобів масової інформації та створення відповідної законодавчої бази з урахуванням дотримання прав та соціальних гарантій працівників інформаційної сфери; створення законодавчої бази в частині встановлення відповідальності за намагання здійснення протизаконного контролю, встановлення цензури у засобах масової інформації; сприяння впровадженню у діяльність засобів масової інформації принципів системи саморегуляції та прозорої редакційної політики; забезпечення ефективного захисту інтелектуальної власності та авторських прав.

Також до головних складових державної інформаційної політики як сукупності основних напрямів і способів діяльності держави щодо одержання, використання, поширення та зберігання інформації належать забезпечення доступу громадян до інформації; створення національних систем і мереж інформації; зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності; забезпечення ефективного використання інформації; сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів; створення загальної системи охорони інформації; сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України.

Саме захист інформаційного суверенітету нашої держави, захист її національних інтересів у контексті інформаційної політики України повинні бути сконцентровані на гарантуванні безпеки свободи слова, особи і суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності. Такими загрозами в інформаційній сфері можуть бути прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації, культ насильства, жорстокості, порнографії, комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу передбачену законом таємницю, а також

© Приступенко Т. О., Блохін І. С., 2007

конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

В інформаційній сфері основними напрямами державної політики з питань національної безпеки повинно бути забезпечення інформаційного суверенітету України; вдосконалення державного регулювання інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових та економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів впровадження новітніх технологій у цій сфері; наповнення національного та світового (глобального) інформаційного простору достовірною інформацією про Україну; забезпечення неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступ до інформації; недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні погляди; запровадження комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України.

На прикладі останніх подій в Україні всі ми чітко бачимо, що сучасний етап розвитку України характеризується всезростаючою роллю інформаційної сфери, яка є одним із визначальних факторів успішного розвитку державотворчого процесу в нашій державі. Від рівня керованості національним інформаційним простором залежить стан політичної, економічної, оборонної та інших складових безпеки України.

Під керованістю слід розуміти сучасний рівень управління галуззю, який зумовлений насамперед гармонізацією вітчизняного законодавства щодо інформаційної сфери з міжнародно-правовими нормами, європейськими стандартами та національними традиціями, вільна плюралістична і незалежна преса є суттєвим елементом будь-якого демократичного суспільства.

Європейський вибір України, відкритість нашого суспільства підпорядковуються концепції стійкого розвитку, передбачають не тільки безперешкодне поширення інформації та ідей, що мають суспільне значення, не тільки здійснюють моніторинг діяльності органів влади, а й зумовлюють у свою чергу як відповідальність, так і самоконтролюючу поведінку працівників ЗМІ. Зрозуміло, що на стан інформаційної сфери в Україні суттєво впливає рівень політичної боротьби в Україні.

Необхідно усвідомити важливість комплексного підходу до законодавчого забезпечення інформаційної галузі. Так, сьогодні вже погоджено з центральними органами влади і надіслано на повторну правову експертизу до Міністерства юстиції у зв'язку зі зміною складу уряду законопроект "Про захист професійної діяльності журналістів", який Держкомтелерадіо підготувало разом з Національною спілкою журналістів України. Найближчим часом цей проект буде внесено на розгляд Кабінету Міністрів України. Цей документ визначає основні напрями та принципи діяльності журналістів, їхні професійні права та обов'язки, зокрема право на журналістське розслідування і журналістську таємницю. Передбачено в ньому і відповідальність за порушення законодавства про захист професійної діяльності журналістів. Серед важливих документів, які будуть прийматися найближчим часом, слід назвати також законопроект "Про внесення змін до ст. 25 Закону України "Про видавничу справу", який Верховна Рада прийняла в першому читанні. Йдеться про скасування обмежень іноземного капіталу в послугах та розповсюдженні видавничої продукції. Цей законопроект розроблено в рамках підготовки України до вступу до СОТ.

У напрямі вдосконалення державної інформаційної політики необхідно сьогодні розглянути і факт передачі Держкомтелерадіо управління корпоративними правами держави щодо ДАК "Укрвидавполіграфія". Це буде сприяти підвищенню ефективності державного управління в системі видавничої підготовки, поліграфічного виконання і розповсюдження друкованої продукції. На завершальному етапі перебуває підготовка законопроекту "Про реформування друкованих державних та комунальних ЗМІ", також Держкомтелерадіо планує незабаром оголосити конкурс проектних документів щодо концепції створення суспільного телебачення.

Слід зауважити, що в першу чергу заслуговує на підтримку національний виробник інформаційної і взагалі інтелектуальної продукції. Діяльність у цьому напрямі повинна бути спрямована на:

– здійснення моніторингу національного інформаційного ресурсу;

– здійснення відкритої інформаційної політики у тісній співпраці з широкою українською громадськістю, журналістами, редакціями ЗМІ та різноманітними міжнародни-

ми державними і недержавними організаціями, зокрема ОБСЄ та Радою Європи;

– корекцію існуючого законодавства згідно з європейськими нормами і стандартами з метою підтримки національного виробника журналістської продукції, створення умов для економічної незалежності та роздержавлення ЗМІ;

– приведення діяльності всіх суб'єктів інформаційного процесу до чинного законодавства України, утвердження принципів верховенства закону над звичною практикою застосування підзаконних актів, що в цілому суперечать чинному законодавству;

– сприяння процесам самоорганізації вітчизняних журналістів, створення досудової громадської інстанції з питань вирішення конфліктів в інформаційній галузі;

– підтримку державної мови в національному інформаційному просторі.

Державна інформаційна політика є важливою складовою зовнішньої і внутрішньої політики держави і охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства. Її головною метою є інформаційне забезпечення соціально-економічного розвитку держави, переходу на новий етап розвитку України побудови демократичного інформаційного суспільства і входження країни у світове інформаційне співтовариство. Основним засобом досягнення цієї мети є мобілізація головного стратегічного ресурсу нації – творчого потенціалу народу, ефективна організація та використання наявного інтелектуального потенціалу.

Національна інформаційна політика має ґрунтуватися на інтересах інформаційного забезпечення динамічного, прогресивного розвитку суспільства, на інтересах інформаційної безпеки, свободи слова та інформаційної діяльності, на чинному законодавстві. Вона повинна бути незалежною від випадковостей – тимчасових факторів, особистих уподобань і уявлень, стати цілісною, концептуально вивіреною перспективою.

Основними завдання державної інформаційної політики є:

– створення розвинутого інформаційного середовища;

– модернізація інформаційної інфраструктури;

– розвиток інформаційних, телекомунікативних технологій;

– ефективне формування і використання національних інформаційних ресурсів і забезпечення широкого вільного доступу до них;

– забезпечення громадян суспільно вагомою інформацією і розвиток незалежних засобів масової інформації;

– сприяння міжнародному співробітництву в інформаційній сфер та утвердження інформаційного суверенітету України;

– унеможливлення реалізації загроз заподіяння в процесі інформаційної діяльності шкоди життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави;

– створення необхідної нормативно-правової бази розвитку інформаційного суспільства.

Згідно зі встановленими ЮНЕСКО нормами, мінімальна для цивілізованої країни кількість джерел інформації становить: на 1000 осіб – 100 примірників газет (на рік). У нашій державі цей показник дорівнює 62 примірникам (у СРСР було 422, в Японії та Швеції – 550). В Україні зареєстровано понад 21 тис. друкованих видань, із них понад 5 тис. – на загальнодержавну сферу розповсюдження. Реально виходить половина видань. Таким чином, наші громадяни, по-перше, недоотримують інформацію з друкованих ЗМІ і, по-друге, одержують інформацію неналежної якості. Проте інтерес читачів в Україні до періодичних видань зростає. Це було зазначено на традиційному щорічному засіданні правління Всесвітньої газетної асоціації, що відбулось у Києві 28–29 листопада 2006 р. Так, за станом на 1 січня 2006 р. у нашій державі передплачено 2 268 612 примірників газет і журналів, що на 6 673 717 примірників більше, ніж за цей період минулого року [8].

В останні роки в Україні інтенсивно розвивається регіональна і місцева преса (причина – активне використання друкованих та електронних ЗМІ у виборчих кампаніях). Але для того, щоб досягти юнесківських стандартів, необхідно створювати сприятливі умови для розвитку вітчизняних друкованих ЗМІ. Формування українського інформаційного простору, який покликаний гарантувати інформаційну безпеку держави та інформаційне забезпечення її діяльності, а також сприяти зміцненню й демократизації Української держави, її розвитку згідно з європейськими та світовими стандартами, заснованими на принципах свободи слова та незалежності преси, гальмують ряд причин:

1) відсутність виразної державотворчої ідеології, спрямованої на забезпечення власних національних інтересів;

2) незадовільний економічний стан України;

3) недотримання букви Закону;

4) незадовільний стан свободи слова в Україні;

5) недооцінення, а дуже часто й ігноруван-

ня державних чинників; важливість реального, а не декларативного державного статусу української мови, яка в посттоталітарних умовах перебуває в занедбаному стані;

6) деформованість суспільних ціннісних засад для оцінки діяльності ЗМІ, що сталось внаслідок "дикої комерціалізації" преси, нав'язування громадській думці псевдолідерів національної журналістики. Практичне усунення з інформаційної діяльності принципів професійної етики, різке зниження фахового рівня працівників ЗМІ, відсутність достатньої самодисципліни і творчого самоконтролю;

7) неефективна податкова політика, яка унеможливлює створення незалежних ЗМІ.

Українські друковані ЗМІ переживають кризовий стан. Більшість державних газет збиткові. Наклади державних і напівдержавних газет продовжують скорочуватися. Зміст багатьох періодичних видань перестав бути предметом творчості, перетворився на заручника економічно підкріплених політичних можливостей, владних амбіцій окремих осіб. Здійснюється тиск на свободу слова через судові позови та надмірну реакцію деяких державних органів на критику ЗМІ в їх бік. Відповідно до такої ситуації за результатами дослідження міжнародної правової організації "Репортери без кордонів" Україна у 2006 р. посіла 105 місце із 168 за рівнем свободи ЗМІ [1]. У ЗМІ не забезпечується ґрунтовний аналіз здійснення соціально-економічних реформ, гострих проблем, що виникають під час структурної перебудови промисловості, акціонування і приватизації підприємств, ринкової трансформації промислового комплексу, фінансово-кредитної системи. Невиправдано принижується суспільне значення публічної дискусії, що є основним механізмом формування громадської думки, різних міркувань. Не всі верстви і соціальні групи населення дістають рівнозначні можливості для оприлюднення своїх поглядів і міркувань про болючі проблеми на сторінках більшості ЗМІ.

Постає інформаційна панорама, якій бракує масштабності, соціологічної репрезентативності, що не лише негативно позначається на діях владних інституцій (вони ж мусять зважати на громадську думку), а й ускладнює міжособистісне духовне спілкування, посилює соціально-психологічну дисгармонію в суспільстві. З цього приводу відомий вчений, професор В. Шкляр зазначає: "Сучасна журналістика стрімко втрачає національне обличчя, активно впроваджує у свідомість аудиторії якісь "посередні" стереотипи суспільної моралі й поведінки. Усе подається під гаслом загальнолюдських цінностей. Процес ідентифікації журналістики й суспільства прямо пов'язаний з наявністю національної ідеї, зрозумілої ідеології. У XIX ст. плановою була концепція офіційної народності, за часів радянської влади – партійність, а сьогодні – вакуум" [9].

Зустрічаючись наприкінці жовтня 2006 р. із представниками ЗМІ 25 регіонів держави у м. Харкові, Президент України В. Ющенко наголосив: "Якщо ми говоримо про журналіста, який має власну позицію, здатний цю позицію довести, то ми говоримо про одного з рушіїв нації, державної національної ідеї. Журналіст повинен бути на півкорпусу попереду нації. Це та людина, котра може ставити дуже багато запитань, які, можливо, у деякому плані будуть і некоректні для влади. Але це є моральний обов'язок журналіста" [2].

Безперечно, засоби масової інформації в Україні повинні бути об'єктивними, політично незаангажованими, сповідувати принципи плюралізму, свободи слова. Одним словом – демократичними. Проте вони ще повинні бути українськими. За своїм призначенням, основними функціями та принципами, зрештою – за мовою. Все це має враховувати державна інформаційна політика, в основі якої повинні бути інтереси нашого суспільства, його внутрішня та зовнішня політика, орієновані на національну ідею держави.

1. *Голос* України. – 2006. – 25 жовт.
2. *Голос* України. – 2006. – 3 жовт.
3. *Засоби* масової інформації: професійні стандарти, етика та законодавчі норми: Наук. вид. / Укл. Петрів Т., Сафаров А., Сюмар В., Чекмишев О. – К.: Нічлава, 2006.
4. *Зернецька О. В.* Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. – К., 1999.
5. *Іванов В. Ф., Сердюк В. Є.* Журналістська етика: Підруч. – К.: Вища шк., 2006.
6. *Карпенко В. О.* Інформаційна політика та безпека: Підруч. – К.: Нора-Друк, 2006.
7. *Українське* законодавство: засоби масової інформації. – К.: IREX У-медіа, 2004.
8. *Урядовий* кур'єр. – 2006. – 29 лист.
9. *Шкляр В.* Мас-медіа і виклики нового століття. – К.: Грамота, 2003. – С. 6.

Сегеда С. І.,
к. філол. н., доц.
УДК 070: 355. 014 (477)

Військові ЗМІ в інформаційно-пропагандистському забезпеченні життєдіяльності Збройних сил України

У статті аналізується питання реформування сучасної української військової преси як фактора державотворення у світлі Державної програми розвитку Збройних сил України на період 2006–2011 рр.

Ключові слова: *військові засоби масової інформації, реформування, організаційно-штатна структура.*

The problem of the modern Ukrainian press reform, as the factor of making a state, in the light of the state programme of development of the Military Forces of Ukraine in the period 2006–2011 is analyzed in the article.

Key words: *military mass media, reform, staff and organizational structure, making of a state.*

Українська військова преса – важлива невід'ємна частина національно-патріотичної преси від часу її виникнення на початку XX ст. була важливим чинником впливу на процеси формування українського війська і державності. Вона відігравала роль "удержання української армії через скріплення її моральної сили" [4]. Військова преса, а також інші військові засоби масової інформації незалежної України відображають суспільно-політичні ідеї сучасності та є чинником формування громадської думки, утвердження національної свідомості військовослужбовців і опосередковано впливають на зміцнення обороноздатності країни. "Важливим чинником формування національного обличчя українського народу, пробудження патріотичних почуттів, усвідомлення своїх морально-історичних коренів є преса", – вважають дослідники української журналістики Н. Сидоренко та О. Сидоренко [3, 5].

Військові засоби масової інформації (ВЗМІ), тобто засоби масової інформації Збройних сил України, нині нараховують сім газет, два журнали, дві телерадіостудії, веб-сторінку Міністерства оборони. За організаційним підпорядкуванням ВЗМІ поділяються на центральні та регіональні. До центральних друкованих органів Міністерства оборони України належать: газети "Народна армія", "Крила України", "Флот України"; журнали "Військо України", "Атлантична панорама", "Морська держава"; електронні засоби – Центральна телерадіостудія Міністерства оборони України, телерадіокомпанія "Бриз", веб-сайт Міністерства оборони України (www.mil.gov.ua). До регіональних друкованих органів Міністерства оборони належать газети "Армія України" (орган Західного оперативного командування), "Слава і честь" (орган Південного оперативного командування), "Північні військові відомості" (орган Північного оперативного командування) [1].

ВЗМІ характеризуються як багатофункціональні канали збирання, аналізу та передачі інформації, які взаємозв'язані між собою у межах єдиної військової інформаційної системи і розраховані на забезпечення читачів, радіослухачів, телеглядачів специфічної категорії інформацією та створення необхідного підґрунтя для її осмислення і подальшого використання у практичних діях. Таким чином, функціональним призначенням ВЗМІ є інформаційне забезпечення діяльності Збройних сил України.

У своїй діяльності військові ЗМІ керуються Концепцією розвитку системи засобів масової інформації Збройних сил України [2], яка затверджена наказом Міністра оборони України № 17 від 20 січня 1994 р. Згідно з цим нормативно-правовим документом до основних функцій ВЗМІ належать:

– інформаційна функція, яка полягає у забезпеченні потреб військовослужбовців у своєчасному отриманні відомостей з тих чи інших питань;

© Сегеда Н. І., 2007

– виховна функція, яка полягає у формуванні свідомості військовослужбовців, допризовників, різних соціальних груп в інтересах зміцнення обороноздатності держави;

– соціально-регулятивна функція, яка полягає у забезпеченні узгоджених дій різних соціальних інститутів, груп, окремих громадян для вирішення завдань, що мають на меті зміцнення обороноздатності України;

– функція формування суспільної думки, яка полягає у створенні серед військовиків і цивільного населення необхідних настановлень в інтересах захисту Батьківщини;

– функція реалізації соціальної активності, яка полягає у використанні військової журналістики як засобу підвищення ефективності службової, культурно-побутової діяльності військовослужбовців.

В організаційних вказівках Міністерства оборони щодо проведення гуманітарної політики у Збройних силах України за напрямом інформаційно-пропагандистського забезпечення військовим ЗМІ поставлено такі завдання:

– оперативно та об'єктивно висвітлювати реалізацію Державної програми розвитку Збройних сил України на 2006–2011 рр.;

– для об'єктивного інформування громадян України про життєдіяльність Збройних сил держави, підняття авторитету армії та престижу військової служби серед населення військовим журналістам поглиблювати співпрацю з цивільними засобами масової інформації.

Таким чином, сьогодні основні зусилля ВЗМІ спрямовані на утвердження корпоративного іміджу в самих Збройних силах України і сприяння в формуванні позитивної громадської думки про армію у населення країни в цілому. Для вирішення "внутрішніх" і "зовнішніх" іміджевих завдань військових ЗМІ та інформування народу України про розвиток і життєдіяльність Збройних сил необхідно сформувати власне розвинуте інформаційне поле та посісти чільне місце в національному інформаційному просторі України. Якби це завдання було вирішено на сучасному етапі, то чимало політичних спекуляцій навколо питань Української армії (зокрема вступу до НАТО) можна було б уникнути.

Маючи достатньо потужний цех працівників і широкі можливості формування громадської думки, ВЗМІ в інформаційному просторі держави представлені недостатньо. Така ситуація склалася, на нашу думку, не тільки через певні економічні труднощі, а й через недоліки роботи самих ВЗМІ.

Діяльність друкованих ВЗМІ малоефективна, про що свідчать, зокрема, деякі кількісні показники. Наприклад, усі друковані ВЗМІ у 2004 р. виходили сумарним накладом 14126 примірників. Із них понад 5 тис. примірників припадало на газету "Народна армія", 9 тис. – на решту видань, що в середньому становить 1500 примірників на кожне видання (табл.).

Таблиця 1

№ п/н	Назва військового ЗМІ	Наклади видань у 2004 р. + кількість номерів на рік	Наклади видань у 2005 р. + кількість номерів на рік
Центральні друковані органи Міністерства оборони України			
1	ЦДО МОУ газета "Народна армія"	5300 прим. (на рік – 246 номерів)	4000 прим. (на рік – 246 номерів)
2	ЦДО МОУ журнал "Військо України"	850 прим. (на рік – 6 номерів)	1200 прим. (на рік – 12 номерів)
Регіональні друковані органи Міністерства оборони України			
3	ДО МОУ газета "Крила України"	2554 прим. (на рік – 52 номери)	2028 прим. (на рік – 53 номери)
4	ДО МОУ газета "Флот України"	2000 прим. (на рік – 50 номерів)	2000 прим. (на рік – 50 номерів)
5	ДО МОУ газета "Армія України"	1020 прим. (на рік – 156 номерів)	1152 прим. (на рік – 51 номер)
6	ДО МОУ газета "Слава і честь"	1800 прим. (на рік – 200 номерів)	2018 прим. (на рік – 197 номерів)
7	Газета Північного ОК "Північні військові відомості"	602 прим. (на рік – 52 номери)	602 прим. (на рік – 52 номери)
	ВСЬОГО:	Загальний наклад у 2004 р. – 14126 прим.	Загальний наклад у 2005 р. – 13000 прим.

Отже, у військових виданнях наявна негативна тенденція –шення накладу видань. Кількість передплатників у 2005 р. у порівнянні з 2004 р. зменшилася майже на 1000 осіб. Тільки журнал "Військо України" поліпшив свої виробничі показники. Але це на загальний стан справ суттєвого впливу не має. Для порівняння: у Львові газета "Високий замок" виходить накладом 464 тис. примірників, "Молода Галичина" – 47200; у Чернігові обласна молодіжна газета "Гарт" має наклад 64265 примірників, "Деснянська правда" – 55 тис. Якщо ж ураховувати, що річні витрати на утримання персоналу редакції та друк військових видань є значними, то при низькому загальному річному накладі собівартість ВЗМІ досить висока. Зокрема, собівартість газети "Слава і честь" становить 10 грн. 36 коп., "Армія України" – 13 грн. 80 коп., "Народна армія" – 10 грн. 38 коп. "Масовість, доступність (дешевизна/дороговизна) преси виступає лакмусовим папірцем соціально-політичного, економічного і культурного стану самого суспільства", – слушно зауважують автори дослідження "Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра" [5, 4].

Чи можливо поліпшити ефективність діяльності редакційних колективів центральних та регіональних друкованих ВЗМІ, зменшити собівартість через збільшення накладу, а головне – суттєво посилити їхній інформаційний вплив на формування громадської думки як внутрішньої громадськості (військовослужбовців і працівників Збройних сил України), так і зовнішньої? Реформування війська відбувається не тільки в Україні, а й в інших державах. Візьмемо для прикладу Республіку Болгарію, де інформаційне забезпечення особового складу Збройних сил здійснюється через Виконавчу агенцію "Військові клуби та інформація", яка входить до складу Державної адміністрації та підпорядкована Міністру оборони. Директор Виконавчої агенції "Військові клуби та інформація" є членом Політичного Консультативного Комітету. Він призначається Прем'єр-міністром при узгодженні з Міністром оборони. До складу Виконавчої агенції "Військові клуби та інформація" входять військові засоби масової інформації, військовий ансамбль, військові клуби.

У Збройних силах Республіки Болгарія існують редакції щомісячного журналу "Болгарський воїн", щоденної газети "Болгарська Армія" (обсяг газети 16 с., а щоп'ятниці – збільшується до 24 с., крім того, коли проходять міжнародні навчання, газету друкують англійською мовою), а також військовий громадський телевізійний канал, який веде мовлення 24 години на територію Європи, Близького Сходу, Північної Африки. Характерною особливістю каналу є велика кількість освітніх програм у загальному ефірному часі. Канал спільно з Військовою академією організував курси для вивчення іноземних мов з можливістю складання іспитів та отримання диплома. Запроваджено спеціалізовані рубрики з питань процесів євроатлантичної інтеграції та євроінтеграції Болгарії, соціальної адаптації звільнених у запас військовослужбовців. Канал також здійснює активну рекламну діяльність. Місячний бюджет військового каналу – 15 тис. євро. Враховуючи високий рейтинг військового телевізійного каналу та технологічні можливості телебачення, пріоритетним напрямом розвитку системи інформаційного забезпечення особового складу Збройних сил Болгарії та інформування громадськості визначено створення регіональної мережі телевізійних військових студій. Найближчим часом планується створення 6 таких студій (Національний університет (Шумін), Військова академія (Софія), ВМС (Варна), ВПС (Пловдив), миротворчі сили СВ (Карлова, Казанлик). Розрахункова вартість однієї регіональної телестудії – 85 тис. євро.

Ми можемо скористатися досвідом Республіки Болгарія, у реформуванні наших ВЗМІ, проте доцільно запропонувати власний шлях, ґрунтуючись на аналізі сучасних обставин у нашій країні й війську. Одним із варіантів виходу з кризи для друкованих військових засобів масової інформації є створення на їхній базі регіональних медіацентрів Міністерства оборони України. Підпорядкувати їх варто відділу інформаційної політики, що організаційно входить до департаменту гуманітарної політики Міністерства оборони. На нашу думку, такий підхід надасть можливість чітко координувати їхню працю щодо інформаційного супроводження діяльності Збройних сил, а також взаємодії з цивільними засобами масової інформації. На регіональні медіацентри слід покласти такі завдання:

– інформування громадськості щодо практичних дій керівництва Міністерства оборони у світлі оборонної політики України та інтеграції Української армії у НАТО;

– військово-патріотичне виховання молоді, інформаційна підтримка військово-патріотичних та молодіжних організацій;

– організація інформування українського миротворчого контингенту за кордоном;

– проведення регіональних рекламно-інформаційних кампаній за дорученням Міністра оборони;

– організація прес-конференцій та брифінгів командирів для ЗМІ;

– інформування громадськості про вакансії для проходження військової служби за контрактом;

– рекламна діяльність, спрямована на пропаганду військової служби, військових традицій та досягнень Збройних сил, окремих військових частин, дислокованих у регіоні. Налагодження випуску високоякісної поліграфічної продукції (буклетів, брошур, наборів листівок), а також відеоматеріалів на відеокасетах, стандартних та міні-CD-дисках. Щодо цього в період переходу до служби на контрактній основі ми маємо суцільні упущення, які в подальшому можуть негативно вплинути на комплектування ЗС і, як результат, на боєздатність армії.

На нашу думку, переваги запропонованого варіанта розвитку ВЗМІ полягають у такому: збільшується кількість каналів передачі суспільнокорисної інформації про Збройні сили; зростають можливості формування громадської думки в місці дислокації регіонального медіацентру та позитивного іміджу військовослужбовців. В особливий період регіональні медіацентри переформовують у центри інформаційної протидії друкованим та аудіовізуальним засобам інформаційного впливу евентуального противника. Згідно з Державною програмою розвитку Збройних сил України на 2006–2011 рр. у 2010 р. вже має бути сформована професійна контрактна армія [1]. Для виконання цього завдання, на нашу думку, необхідна державна підтримка і потужна рекламна кампанія, яку зможуть успішно проводити регіональні медіацентри.

Для вирішення поставлених завдань пропонується така організаційно-штатна структура регіонального медіацентру: начальник медіацентру – 1, офіцер з інформаційної діяльності – 3, спеціаліст з реклами – 1, телеоператор – 1, інженер відеомонтажу – 1, адміністратор – 1, водій – 2, коректор – 1, літературний редактор – 1.

На жаль, на шістнадцятому році існування ЗС України все ще слід наголосити, що перехід армії на українську мову відбувся не повністю. Хоча офіційна документація ведеться українською, та команди часто лунають російсько-українською, у повсякденні офіцери послуговуються російською мовою не тільки між собою, а й у спілкуванні з солдатами. Більшість військових журналістів – російськомовні. Тому особливу увагу варто звернути на те, щоб мовою ВЗМІ стала літературна українська мова. І завдання літературних редакторів, коректорів – поліпшити якість журналістського продукту з точки зору безпомилкового вживання державної мови.

Запропонована організаційно-штатна структура регіональних медіацентрів – варіант поліпшення інформаційної діяльності Збройних сил України. Звичайно, що це все потребує уточнення, узгодження з обставинами, які постійно змінюються.

На нашу думку, до тимчасових вад запропонованого варіанта слід зарахувати необхідність бюджетних витрат на навчання персоналу та оснащення теле- і радіогруп (редакцій) сучасною апаратурою. Проте це дасть можливість просувати інформаційні продукти на медіаринок України, а отже, збільшити аудиторію для формування позитивної громадської думки про Збройні сили України, підвищити престиж армійської служби.

1. *Державна* програма розвитку Збройних сил України на 2006–2011 рр. / Біла книга 2005: оборонна політика України. – К.: Заповіт, 2006. – 134 с.

2. *Концепція* розвитку системи засобів масової інформації Збройних сил України. – К., 1994. – 8 с.

3. *Матеріали* з історії національної журналістики Східної України початку XX століття / Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К., 2001. – 448 с.

4. *Стрілець*. – 1919. – 28 берез.

5. *Українська* журналістика: вчора, сьогодні, завтра / За заг. ред. проф. В. І. Шкляра. – К., 1997.

Вільчинський О. К.,
доц.
УДК 070. 13 (477)

Від "Поступу" до "Post-Поступу": національна ідея і становлення української незалежної преси

У статті на прикладі газети "Post-Поступ" розглянуто особливості становлення незалежної преси в Україні кінця 80-х – початку 90-х рр. Простежено етапи еволюції, проаналізовано тематичне та мовностилістичне новаторство досліджуваного видання.
Ключові слова: *"Post-Поступ", незалежна преса, самвидав, засоби масової комунікації.*

The peculiarities of establishing of Ukrainian independent press at the end of 80-90-ies are shown in the article "Post-Поступ". The evolutional stages are observed, thematical and lingo-stylistical innovation of researched publishing is analysed in this article.
Key words: *"Post-Поступ", independent media, selfpublished, mass media.*

Коли людині не бажали нічого доброго, то радили народитися в часи перемін – цей вислів начебто дійшов до нас ще з Давнього Китаю. Щодо окремо взятого індивідуума – то, вочевидь, це недалеко від істини. Натомість стосовно преси, як засвідчує історичний досвід, саме ці, так звані "часи перемін", а іншими словами – періоди суспільних потрясінь – найбільш сприятливі для їх заснування та розвитку. Українська періодика тут не є винятком. Це стосується і газети "Рада", появі якої сприяли події першої російської революції 1905–1907 рр., це і в традиції новітньої української історії кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст., коли послаблення тоталітарного режиму відбувалося паралельно зі зростанням національної самосвідомості пригноблених народів.

Важливим чинником творення нації, уможливлення її існування та розвитку є усвідомлення на цьому шляху ролі засобів масової комунікації, їх значення у громадському житті і процесах державотворення. Саме це зумовлює актуальність даного дослідження. На прикладі львівської газети "Поступ" ("Post-Поступ") спробуємо окреслити деякі загальні особливості цього процесу, що, як і загалом тема становлення української незалежної преси у 1989–1991 рр., досі залишаються малодослідженими. Щодо аналізованого видання, то найбільш цінним науковим матеріалом залишаються спогади як самих творців газети (О. Кривенко, В. Павлів, Ю. Винничук), так і авторів чи просто віддаених читачів (В. Кіпіані, І. Слісаренко, Г. Корнілов та ін.).

Щоб краще зрозуміти джерела того стилю й того явища в українській журналістиці, яке пізніше почали називати "поступівським", варто пригадати, що у періодиці кінця 80-х – початку 90-х рр., за влучним висловом Б. Потятиника, переважали "героїчний та маразматичний дискурси" [4, 96]. Іншими словами, у виданнях тих часів панували мовні штампи, які в журналістському розумінні несли мінімум нової інформації. У газетних текстах на перше місце висувалась функція ритуальна, яка мала засвідчити лояльність до пануючого режиму. Щодо комунікативності, інформативності тексту, то ці його атрибути набували явно другорядного, а то й символічного значення.

Ще одна особливість текстів тоталітарної ідеології полягала у використанні специфічної мови. Мала місце цілеспрямована практика вилучення з ужитку певних слів. "Так само, як слово Бог – втілення Абсолюту – було зведено до блюзнірства, а Правда – до назви пропагандивної газети, так було перевернуто усі ключові слова. У них замінено і поступово витіснено віковічний зміст, досвід духовного і морального життя поколінь. Вихолощені слова перетворилися на порожні шкаралупи, легкі для підміни. Зате вони приводили в дію механізм масових психозів. Спорожнілі слова, перетворені на пропагандивні

© Вільчинський О. К., 2007

стереотипи, стали пастками. Вони в'ялили душу і схиляли в полон, на рабську службу..." [6, 142].

У другій половині 80-х рр., коли правлячим режимом була оголошена "перестройка", невідповідність між реаліями життя та їх відображенням у пресі стала особливо разючою. У цих умовах на хвилі національного й духовного піднесення молоді хлопці й дівчата, активісти громадської організації Товариство Лева, здебільшого вчорашні студенти Львівського держуніверситету ім. І. Франка, й задумали створити власну газету. За їх задумом – це мала бути самвидавська газета на кшталт тих, які вони бачили під час поїздок у Прибалтику, зокрема у Литву, де у той час великою популярністю користувався місцевий патріотичний рух "Саюдіс".

Ось як згадує про той період сам головний редактор О. Кривенко: "Газетного самвидаву українського тоді не було. Очевидно, це ми самі розробляли технологію. До Шевченківської авдиторії Львівського університету, навпроти якої була катедра, де я працював, ми час від часу забігали пошушукатись: Стецьків, Марков, Турій і я. Виникла ідея робити якийсь "бойовий листок". Ромко Турій зголосився, як єдиний серед нас, хто вчився на журналістиці, робити вісник. Він десь дістав – не пригадую де – інформацію, як мав би виглядати макет, яких розмірів тощо, щоб його можна було надрукувати у Прибалтиці. Перший макет робився у гуртожитській кімнаті Турія та у мене, я жив в іншому гуртожитку. Пам'ятаю, Турій склав макет на картоні у теку і пішов на літак, який летів у Вільнюс. Потім, коли тираж зріс, доводилося відправляти його поїздом. На все це йшло приблизно дві доби... Я думаю, що вже під кінець лютого 1989 року був готовий перший номер" [2].

Тож львівський "Поступ" разом із київським "Голосом відродження" С. Набоки і стали першими самвидавськими газетами, що виникли на хвилі української "оксамитової революції" кінця 80-х рр. Новизна цих газет була не лише у змістовому наповненні: раніше замовчувані чи заборонені теми, переважно критичні щодо існуючого ладу публікації, а й у мовностилістичних особливостях.

Навіть у самвидавському форматі львівський "Поступ" часто виступав збурювачем спокою. Щодо назви газети, то "пішло те слово... від Франкового "що таке поступ?" з-перед багатьох років раніше..." [1, 5]. Вплив та популярність видання зростали разом із хвилею національного, духовного піднесення, яке панувало тоді в Галичині, у Києві, в інших великих містах України. Нове покоління українців мирним шляхом починало усвідомлену боротьбу за відновлення української державності. І на чолі цієї боротьби стала тоді новостворена громадська організація – Народний рух України.

"Час показав, що "Поступ" справді виявився маленькою бомбою", – згадував О. Кривенко [2]. За його словами, раз на два тижні до Порохової вежі, що у Львові, приїжджали люди з усієї області – на рухівський провід, і Ярослав Рибак, секретар Товариства Лева, виставляв у передпокої пару величезних рюкзаків із газетами. Відразу вишиковувалася черга представників осередків НРУ і він записував у зошит чи продавав по 15–20 копійок, кому скільки треба. Так розпочиналась дистрибуція вільної преси. У такому форматі газета виходила до вересня 1990 р. За словами О. Кривенка, "газета вже насправді видихалася. І влітку або, певніше, у вересні ми припинили випускати самвидавний "Поступ" [2]. Причиною цього стали весняні вибори. Опозиція на Львівщині перемогла. Колишня "Ленінська молодь" (відтак "Молода Галичина"), якою керував М. Батіг, демонстративно перейшла на бік опозиції. Згодом було створено орган пропаганди обласної ради "За вільну Україну". Тож потреба в самвидаві відпала.

Правда, один із творців "Поступу" В. Панкєєв загорівся бажанням продовжити видання. Він зареєстрував в обласному управлінні інформації тижневик з такою ж назвою. І деякий час – до липня 1991 р. – газета продовжувала виходити вже не як самвидавське, а цілком офіційне видання. Вийшло шість номерів зареєстрованого "Поступу", редактором якого був Панкєєв. Сьомий номер вийшов уже як "Post-Поступ". Робився він у ніч путчу ГКЧП. І з'явився після його провалу, тобто відразу після 24 серпня 1991 р. О. Кривенко згадував історію появи нової назви газети: "Я і Копистинський, який очолював фонд "Молода Україна", прийшли на засідання ради Товариства Лева з тим, щоб попросити дозволу на використання традиційної назви для загальномолодіжної газети, яка вже не буде органом Товариства. Рада не пішла на компроміс. І тоді, здається, Марек Іващишин сказав – якщо ні, тоді нехай буде "Post-Поступ" [2].

Вже з перших чисел "Post-Поступу", за створення якого взялася команда молодих журналістів-"непрофесіоналів" на чолі з таким же молодим редактором О. Кривенком, стало очевидно, що в українському інфор-

маційному просторі з'явилося щось зовсім нове, раніше небачене. "Брак глибокого знання та багатолітнього досвіду ми надолужували добре розвиненим образним мисленням, а характерну для "респектабельних" столичних видань поінформованість нам заміняла потужна інтуїція, – згадує В. Павлів. – Тому газета вміла потрапляти в саму суть зацікавлень тієї частини суспільства, котра після десятиліть брехні і фальшу радянського періоду хотіла чути і говорити правду" [3, 9]. Газета першою засвідчила, що "можна писати про серйозні речі людською мовою (уточню, не мовою вулиці,.. а мовою освіченої, тверезої, мислячої та іронічної за вдачею людини), а не усталеним на той час сусловським мовним сурогатом радянської преси" [1, 6].

"Post-Поступ", що почав виходити у серпні 1991 р. одразу після горезвісного путчу ГКЧП, показав приклад того, якою може бути сучасна українська газета. Хоча цьому часопису також не вдалося уникнути деяких хвороб зростання нової української журналістики, він став своєрідним символом для певної генерації молодих українських журналістів, політиків, науковців, митців. На його шпальтах українська національна ідея – побудова незалежної, соборної Української держави – набувала розвитку і переосмислення відповідно до вимог часу. Адже саме незалежна преса як складова культури в сучасних умовах і є одним із тих важливих чинників, що творять нації, уможливлюють їх існування та розвиток.

Перший номер "Post-Поступу" було підписано до друку 29 серпня 1991 р., наклад становив 20 тис. примірників, обсяг – 8 сторінок. Газету видруковано з готових діапозитивів у видавництві "Вільна Україна" (Львів). Засновником зазначено Фонд "Молода Україна", а головним редактором був О. Кривенко. Зберігаючи нумерацію попереднього "Поступу" (№ 7 підписаний до друку 10 липня 1991 р., тираж 15 тис.), нове видання починалося з № 8. Пауза між випусками виникла через перереєстрацію, освоєння в новому приміщенні, пошук друкарні та інші організаційно-творчі процеси. "Від невміння номер готувався довго – почали працювати в другу ніч путчу, друкувався ще довше" [2]. До кінця року газета виходила раз на два тижні, офсетним друком.

Вочевидь, оте згадане головним редактором "невміння" й допомогло молодим журналістам "Post-Поступу" з першого номера творити видання, несхоже на інші як у тематичному, так і у мовностилістичному аспектах. Це була одна з перших спроб зламати радянські стереотипи щодо журналістики та запропонувати читачеві щось нове – газету, яка б висвітлювала різні думки, змальовувала об'єктивність такою, якою вона є насправді. "Півколонки головного редактора", "Гармати не били, ми й не наступали", "Путч і секс" (1991. – № 8) – уже самі заголовки публікацій першого номера видання свідчать про певну фривольність викладу, яка, втім, не ставала на заваді, а й навіть навпаки – у багатьох випадках органічно випливала із серйозного аналізу довколишньої дійсності.

"Започаткований нині "Post-Поступ" – прямий спадкоємець того "Поступу", який ще в часи самвидаву полюбляв збурити спокій, – писав у своїй "півколонці" О. Кривенко. – Кредо газети – несприйняття більшовизму, червонуватого чи синьо-жовтуватого. Ключ до розуміння нашої затятості в словах І. Світличного "Як не я, тоді хто? Не тепер, то коли?" [1, 8]. Цих принципів, цього кредо газета намагалася дотримуватись всі три роки свого існування, аж до припинення видання. Йдучи своїм шляхом, творці нового видання давали відповідь на одне з основних питань функціонування й взаємовідносин преси і суспільства: наскільки колективні та індивідуальні свободи перетинаються? І чи спроможні засоби масової комунікації задовольнити індивідуальні права і при цьому слугувати символом національної ідентичності?

Національна ідея на сторінках "Post-Поступу" – це передусім вміння заторкнути людське ego і лише в останню чергу натяк на якусь ідеологію. Адже універсальний принцип комунікації – бути зрозумілими світові – включає в себе ще й потребу бути йому цікавими. А щоб бути цікавими необхідно розмалювати ці універсальні комунікативні принципи в українські кольори [5, 153]. І творці газети користувалися цими барвами вельми майстерно й успішно, знаходячи відгук у серці як галичанина, так і наддніпрянця. "До чеснот газети, слід сказати, передусім, що вона не стала суто галичанською, – пише у своїй передмові до "Антології публікацій у газеті Post-Поступ" І. Слісаренко. – Це була дійсно перша загальнонаціональна вільна українська газета. Без усяких там Рад, виконкомів та іншого чиновницького збіжжя серед засновників. Її кореспондентська мережа охопила і північ, і південь, і схід країни, близьке і далеке зарубіжжя..." [1, 6].

Газета першою показала, що можновладці, якщо вони некомпетентні та діють усупереч інтересам суспільства, можуть бути

однаково потворні незалежно чи це колишні комуністичні номенклатурники, що швидко адаптували національну риторику, чи це провідники національно-визвольного руху, чиї роки в радянських таборах, здавалося, давали індульгенцію на відпущення будь-яких гріхів. Газета першою показала, що наші проводирі – зовсім не небожителі, а такі ж люди, що не цураються чарки, забігів у гречку, близьких і зрозумілих простому людові висловів. Отже, уже з перших номерів видання нажило собі заклятих "друзів", але, схоже, це тільки тішило авторів.

Частенько діставалося на сторінках газети тодішньому Президентові Кравчуку і Прем'єр-міністру Кучмі. "Камікадзе з Дніпропетровська", "темна коняка", "червоний директор", "суміш кентавра з термінатором" – здавалося, журналісти навмисно добирають слова, аби якнайдошкульніше "дістати" прем'єра. Звісно, не можна однозначно стверджувати, що всі оцінки, а то й просто дошкульні вердикти були й є справедливими апріорі. Наприклад, неоднозначно сприймалися читачами часті напади на тодішнього голову Львівської обласної ради В. Чорновола. Тепер, із віддалі часу, очевидно, що "поступівці" таки передавали куті меду. А деякі публікації виражали відверто ксенофобські настрої. Втім, можливо, варто було друкувати й такі речі, аби показати, що й "Post-Поступу" притаманні хвороби зростання нової української журналістики.

Окремої уваги заслуговує продуктивна діяльність у ролі "поступівського" оглядача письменника Ю. Винничука, що виступав на сторінках видання, як і багато інших авторів, одразу під кількома псевдонімами. Творення та використання псевдонімів у "Post-Поступі" взагалі заслуговує на окреме дослідження. Серед авторів газети були Г. Гонгадзе й О. Притула, І. Калинець і В. Неборак, В. Шевчук і В. Мороз, Ю. Андрухович і С. Глібовицький, В. Піховшек і В. Морозов, О. Мустафін, О. Богуцький та багато інших відомих журналістів, письменників, діячів мистецтва. Деякі молоді журналісти й досі, більш ніж через десять років після того як "Post-Поступ" перестав виходити, заздрять тим, хто мав можливість там працювати або хоча б друкуватися.

Втім, усі спроби чи О. Кривенка, чи інших пізніше відродити це видання закінчувалися невдачею. А 9 квітня 2004 р. біля Києва в автомобільній катастрофі редактор загинув. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові, місті свого народження. Створений ним "Post-Поступ" був однією з кращих газет за всі роки існування України, і, напевне, для багатьох залишиться еталоном за глибиною аналітики, оперативності й ексклюзивності інформації, якості роботи репортерів, вишуканості та легкості стилю, за феєричністю стьобу і політичної "відв'язаності". Проте у Львові й досі існують газети "Суботня пошта", що у свій час відбрунькувалась від "Post-Поступу", "Експрес", що починала свою історію з "Експрес-програмки" у його складі. А донедавна існувала щоденна газета "Поступ", хоча це зовсім інше видання; ні Кривенко, ні хтось інший із творців "Post-Поступу" до її заснування не мали жодного відношення. І варто було їй припинити вихід, як у листопаді 2006 р. соратники О. Кривенка – В. Павлів і Ю. Винничук – виступили співредакторами нового "Post-Поступу". В редакційному слові стверджується: "Post-Поступ" воскрес" і дається нове тлумачення назви, яку творці відродженого видання визначають як поштове послання своїм читачам з реального місця події та віртуального місця зародження ідеї, визрівання думки (2006. – № 1).

Нова спроба відродити газету, яка не виходила впродовж десяти років, пов'язана також із суперечностями імітації старого стилю як у текстах, так і в оформленні. Відомому львівському художникові-концептуалісту В. Кауфману довелося докласти чималих зусиль, аби зімітувати стиль верстки початку 90-х, що на професійній мові може означати – відсутність стилю. Та головною ознакою цього "стилю" є його розвиненість, яка передбачає, що наступний номер газети може мати зовсім інший вигляд. Отож, "Post-Поступ" повертається. Звичайно, це вже інша газета й інший час.

1. *Антологія* публікацій у газеті PostПоступ / Упоряд. О. Кривенко. – Л., 2005. – 624 с.

2. *Kipiani B.* Життя у "Поступі" // http://kipiani.org/samizdat/index.cgi? 245.

3. *Павлів В.* Синдром програної війни: 12 есе про Олександра Кривенка. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – 84 с.

4. *Потятиник Б. В.* Медіа: ключі до розуміння. – Л.: ПАІС, 2004. – 312 с.

5. *Савчук В. Є.* Творення національної системи масової комунікації як суспільна і культурна проблема // Збірник праць НДЦ періодики / Ред. кол.: М. М. Романюк (відп.ред.) та ін. – Л., 1995. – Вип. 2. – С. 151–167.

6. *Сверстюк Є.* Лице людини перед лицем терору // Сучасність. – 1995. – № 5. – С. 139–144.

Тарканій Г. М.,
асп.
УДК 070.37 (477. 87)

Вячеслав Чорновіл* – журналіст і публіцист

У статті проаналізовано особливості розуміння соціально-політичних конфліктів українського суспільства в публіцистиці відомого громадсько-політичного, культурницького діяча, журналіста В. Чорновола, представлено також його бачення щодо подолання суспільного дискомфорту та напруги в Україні, зумовлених конфліктними ситуаціями у різні історичні періоди.
***Ключові слова:** Україна, журналістика, публіцистика, соціальні конфлікти, формування державності, громадянське суспільство, правозахисний рух.*

The article gives the peculiarities of perception of the social and political conflicts in the Ukrainian society set out in the publicist works of the well-known V. Chornovil.
***Key words:** Ukraine, journalism, publicism, social conflicts, statehood formation, public society, right defense movement.*

Поняття "конфлікт" запозичено з латинської мови й у перекладі означає "зіткнення", "серйозна суперечка". Все XX ст. відзначалося бурхливим сплеском різних конфліктів, насамперед соціальних; у другій половині конфлікти та їх причини активно вивчають та аналізують науковці. Діяльність журналістів, соціологів, політологів у галузі української конфліктології досі залишається малодослідженою. Цим зумовлено звернення до специфіки конфліктного в працях однієї з найбільш вражаючих постатей України XX ст.

Вячеслав Чорновіл – активний учасник українського правозахисного руху, політик, публіцист і журналіст, символ самовідданої боротьби за здобуття Україною державної незалежності, народний депутат України, голова Львівської обласної ради, лідер Народного руху України, автор кількох публіцистичних книг різними мовами, лауреат Державної премії України ім. Тараса Шевченка у галузі журналістики й публіцистики (1996), член Міжнародної письменницької організації "Пен-Клуб", учасник багатьох міжнародних конференцій, конгресів, семінарів, член парламентської Асамблеї Ради Європи. Його публіцистична діяльність відзначена Міжнародною журналістською премією ім. Ніколаса Томаліна (Великобританія, 1975). У жовтні 1991 р. на Великій козацькій раді Вячеслава Чорновола обрано гетьманом українського козацтва. Нагороджений орденом Ярослава Мудрого V ступеня (1997) та відзнакою "Герой України" з врученням ордена Держави (1999, посмертно).

Публікації В. Чорновола у газеті "Час" (редакторська колонка) зібрані та опубліковані окремою книгою "Пульс української незалежності", з'явились і перші чотири томи майбутнього 10-томного зібрання творів, однак журналістський доробок видатного політика і досі ґрунтовно не досліджений. А значення цих публікацій для українського суспільства надзвичайно велике, актуальність окремих виступів не втрачена і до сьогодні, поодинокі дослідження сучасників доводять і значну повчальність, прогностичність публіцистики Чорновола, зокрема, і вказівку на подальший шлях: "як жити далі, куди прямувати, чого стерегтися" [5].

Саме тому об'єктом дослідження обрано публіцистичні статті В. Чорновола. Оскільки цей видатний журналіст і політик працював у добу боротьби за незалежність, сповнену конфліктів на державному рівні, то і публіцистика його насичена соціальними та політичними колізіями, висвітленням конфліктів та пропозиціями щодо їх розв'язання. Ім'я В. Чорновола стало невід'ємною частиною історії боротьби за не-

** За волею самого Чорновола, його ім'я, Вячеслав, подаємо без апострофа, як воно писалося за правописом раніше і як записане в усіх його документах.*

© Тарканій Г. М., 2007

залежність України, утвердження і розбудову її державності, формування інститутів громадянського суспільства. Уродженець Черкащини, людина з самої гущі народу, він пройшов складний життєвий шлях, до останнього був відданим служінню ідеалам свободи і демократії [3, 524]. Автобіографію В. Чорновіл завершував такими словами: "Маю право сказати, що чесно виконую оту свою студентську клятву служити Україні, дану під час випускного вечора 1960 року на Володимирській гірці в Києві..." [12].

"Чорновіл почав життя як журналіст і з цього шляху не зійшов", – так підсумували життєвий шлях національного Героя його однодумці, українські діячі заснованого ним Народного руху України [11]. Про власний потяг до журналістської діяльності В. Чорновіл зізнався в інтерв'ю газеті "Українське слово": "Я не прагну якоїсь великої влади, я є самодостатньою людиною. Якби я не був головою Руху, можливо, я якийсь газетно-журнальний синдикат створив, бо це те, що я люблю...".

У 1955 р. В. Чорновіл вступив до Київського державного університету ім. Тараса Шевченка на філологічний факультет (факти біографії В. Чорновола наводимо, орієнтуючись на автобіографію, розміщену на сайті сина Т. Чорновола (www.chornovil.com.ua/father.html), біографію, підготовлену упорядниками першого тому багатотомного видання праць В. Чорновола, а також на основі численних інтерв'ю). Став активним дописувачем університетської газети "За радянські кадри". З другого курсу перевівся на факультет журналістики. Починав майбутній публіцист у багатотиражці з коротеньких заміток про студентське "буття-життя". Потім були розлогіші публікації, інтерв'ю, статті. Оскільки матеріальна допомога від батьків була незначною, став дописувати в республіканські видання, зокрема в газету "Колгоспне село" й журнал "Україна".

У радянську епоху про відкриті конфлікти чи їх латентний період не було прийнято говорити. Радянський народ та Комуністична партія проголошувались єдиними у своїх поглядах на все, що відбувалося у суспільстві. Проте творча молодь з аналітичним креативним мисленням думала інакше. Сам Чорновіл твердив: "Ще під час навчання в університеті в мене сформувалися антиімперські, антикомуністичні переконання. Коли приїжджав на канікули додому, то пробував говорити з батьками на вільнодумні теми. Це їх трішки лякало. Не можу сказати, що за це мене дуже сварили, але завжди була батьківська турбота: до чого ж це призведе?" [12]. За свої погляди, нестандартне "конфліктне" мислення, яке шокувало "правильних" однокурсників, Вячеслав переслідувався ще зі студентської лави: писали доноси у партком та комітет комсомолу. Наслідок не забарився: у факультетській газеті "Журналіст" з'явилася стаття про "ідейну незрілість", "ревізіоністські погляди" Чорновола. Відбулися комсомольські збори, на яких виважувалася кожна "гнила думка"... Нависла загроза виключення з університету. Тому В. Чорновіл узяв річну відпустку і поїхав на ударну будову до Маріуполя (на "перевиховання"), де працював спочатку теслярем, потім у виїзній редакції газети "Київський комсомолець". Протягом місяця склав усі пропущені сесії, захистив дипломну роботу на тему "Публіцистика Бориса Грінченка", ще донедавна забороненого (як ідеолога буржуазного націоналізму) письменника. У 1960 р. закінчив університет із відзнакою. Згадує Вячеслав Максимович: "Під час випускного вечора в університеті пішов на Володимирську гірку і дав клятву, що все життя буду боротися за Україну" [12].

У 50-ті рр. В. Чорновіл дописував до Звенигородської районної газети "Прапор перемоги" (тепер "Шевченків край"). У 1957 р. проходив журналістську практику в районній газеті "Уманська зоря". Дописував до газет "За радянські кадри", "Київський комсомолець". Друкувався також у газеті "Машинобудівник" (багатотиражка заводу "Більшовик"), "Вечірньому Києві", "Літературній Україні", обласній газеті "Київська зоря", газеті "Комсомольська ГЕС" тощо. Але початок власної журналістської кар'єри В. Чорновіл датував 1960 р., відколи почав працювати на Львівській студії телебачення спочатку редактором, потім старшим редактором молодіжних передач. Та 1963 р. В. Чорновіл, за порадою наукового керівника П. Федченка, повернувся до Києва, щоб зосередитися лише на наукових пошуках. Працював у пресі, на будівництві Київської ГЕС, у радіогазеті, завідділу ідеології газети "Молода гвардія".

На той час мав тісні стосунки з І. Світличним, І. Дзюбою, Є. Сверстюком, В. Стусом. Пишався тим, що, працюючи в "Молодій гвардії", зміг надрукувати не тільки деякі власні твори, а й поезії І. Драча, М. Вінграновського, В. Стуса, Ліни Костен-

ко, яких інші видання вже не публікували. У газеті з його подання звучало справжнє слово поетів-шістдесятників. Досить було заявити про себе, як недремне око компетентних органів почало цілеспрямовану роботу з нейтралізації творчої особистості, яка думає й пише не так, як усі, виявляє індивідуальність [61], торкається конфліктних питань.

В. Чорновіл започаткував в Україні національно-визвольний рух шістдесятників разом з І. Світличним, І. Дзюбою, Є. Сверстюком, А. Горською, М. Плахотнюком, Л. Танюком, В. Стусом, Г. Севрук та ін. Був одним із найяскравіших організаторів та активістів цього руху, що в 60–70-ті рр. протистояв тоталітарному режимові, виступав за відродження України, її мови, культури, духовності, державного суверенітету. Брав активну участь у діяльності Київського клубу творчої молоді (КТМ). Дуже скоро влада з'ясувала, що діяльність об'єднання виходить за межі "соціалістичного реалізму", а опубліковані роботи учасників мають виразно антитоталітарний характер. "Відлига" добігала кінця, починалася доба "закручування гайок".

За публічний протест проти політичних арештів, виголошений у кінотеатрі "Україна" 4 вересня 1965 р. В. Чорновола виключили з аспірантури, позбавили можливості публікувати свої праці, почалися обшуки й допити. "Вибір [життєвого шляху] було зроблено, очевидячки, того вересневого дня, коли вже було складено додатковий екзамен в аспірантуру з історії української радянської літератури, коли відкривалися перспективи вченого-літературознавця, а він у переповненому кінозалі після перегляду фільму С. Параджанова "Тіні забутих предків" звернувся до залу: "Хто проти арештів в Україні, – устаньте". Ті, що встали, також тоді зробили свій громадянський вибір" [13, 14]. Це був уже серйозний і безповоротний крок до конфлікту з радянським державним устроєм.

Того ж місяця за участь у правозахисному русі звільнений з роботи в газеті "Молода гвардія". Згодом улаштовується літпрацівником у газеті "Друг читача", почав друкуватися у "самвидаві", став автором і співавтором статей, які розповсюджувалися нелегально.

За відмову дати свідчення на закритому суді братів Горинів (1966) В. Чорновола звільнили з роботи у редакції газети "Друг читача" та засудили до трьох місяців примусових робіт. На тому суді Чорновіл знову заявив про позицію відкритого конфлікту – назвав суддів злочинцями та вручив підсудним квіти. Репресії лише посилювали в ньому силу опору, звільнення з роботи прискорило працю над документальними дослідженнями. Як результат, підготував два збірники матеріалів про політичні репресії в Україні: "Правосуддя чи рецидиви терору" (1966) та "Лихо з розуму" (1967). Це були одні з найсміливіших зразків тогочасної української політичної публіцистики. За ці книги в 1975 р. В. Чорноволу було присуджено Міжнародну журналістську премію (для кращих журналістів світу, що боронять права людини). На батьківщині за них же його було засуджено 1967 р. за звинуваченням у "наклепі на радянський суспільний і державний лад".

"Вячеслав Чорновіл – у таборі під Вінницею, а його книга портретів двадцяти засуджених патріотів внаслідок "першого покосу" початку 60-х рр. широко друкується в закордонній пресі, читається на радіостанціях "Свобода", "Голос Америки", "Рим", "Сі-Бі-Сі" (Канада), в Україні ж розгортається наклепницька кампанія і "громадський осуд" [2].

У 1996 р. В. Чорновіл став лауреатом Державної премії України ім. Т. Шевченка у галузі журналістики й публіцистики (у тому числі за твори, раніше інкриміновані як антирадянські) – за збірку "Правосуддя чи рецидиви терору?", "Лихо з розуму", книгу "Хроніка таборових буднів", публіцистичні виступи у газетах та журналах України і світу.

"Лихо з розуму (Портрети двадцяти "злочинців")" В. Чорновола – збірка документів і біографічних відомостей про жертв репресій 1965–1966 рр. (видана 1967 р. Першою українською друкарнею у Франції, Париж). Таку оцінку дало їй видавництво: "Ця книга являє собою потрясаючий документ про дійсний стан в Україні. Вона приносить документальні дані про 20 ув'язнених, подаючи їхні "провини", їхню поставу в слідстві й на суді. Вона приносить їхні твори, що були підставою звинувачень, або були писані вже на засланні. Вона подає їхні переживання в листах із в'язниці чи концтабору. Це живий свідок, це наче б горяче серце на долоні, крик переслідуваних і гордий погляд з-за грат тих, що не здаються і не каються" [1, 10].

Автора документальної праці світова громадськість, яку, зокрема, представляли чле-

ни видавництва, вважала тоді "найвідважнішим журналістом і критиком": "Автор – молодий, 29-літній, журналіст Вячеслав Чорновіл. Він один з тих, що підняли голосний протест проти безправства і сваволі КДБ. Один з тих, що зважились протестувати перед найвищими партійними й державними інстанціями окупаційного режиму в Україні" [1, 10].

Вплив Чорноволового публіцистичного слова засвідчує сміливий приклад позитивних зрушень у тогочасній публіцистиці, в якій оголилися соціальні конфлікти радянського суспільства. Так, після того як книжку було надруковано за кордоном, "міжнародна громадськість піднесла голос на захист ув'язнених, і брежнєвські холуї змушені були на це зважати. Отож, дехто з тоді заарештованих завдячує Чорноволові життям; і це не метафора" [5, 12].

У 1970–1972 рр. В. Чорновіл нелегально видавав журнал "Український вісник", що, як твердять дослідники, став найпомітнішим явищем політичної боротьби в Україні тих років. Тут друкує матеріали самвидаву, хроніку українського національного опору. Відкриття "Українського вісника" дослідник українського самвидаву В. Кіпіані назвав початком ери незалежної преси [14]. У складеній ще в грудні 1969 р. програмі журналу зазначалося, що видання у жодному разі не антирадянське і не антикомуністичне, а тому "не буде друкувати документи, які заперечують демократичним чином обрані Ради як форму участі громадян у керівництві держави, або антикомуністичні, тобто ті, які відкидають загалом комуністичну ідеологію як таку". Критику окремих осіб, органів, установ видавці не розглядали як антирадянську діяльність, а як гарантоване соціалістичною демократією і Конституцією правом і почесним обов'язком кожного повноцінного громадянина.

12 січня 1972 р. Чорновола вдруге заарештовують у Львові й згодом засуджують за "антирадянську пропаганду й агітацію", що вважалося "особливо небезпечним державним злочином" (ст. 62 Карного кодексу УРСР). У Києві на той час ув'язнюють І. Світличного, Є. Сверстюка, З. Франко, Л. Плюща, В. Стуса та ін. Видання "Українського вісника" продовжили дружина журналіста Атена Пашко та друзі М. Косів і Я. Кендзьор, що заплутало слідство. Суд над журналістом і Словом виніс вирок: 6 років таборів і 3 роки заслання. Мордовія, Якутія, Чаппанда, боротьба за статус політв'язня, підпільна публіцистика. Разом із Б. Пенсоном написав книгу "Хроніка таборових буднів" (1975), яку було нелегально передано з табору за кордон і опубліковано у журналі "Сучасність" (1976).

"Це було журналістське дослідження на власному досвіді" [12], – підсумував роки ув'язнення В. Чорновіл. У травні 1985 р. журналіст повернувся на Батьківщину. Працював у Львові кочегаром (роботи за фахом не давали). Улітку 1987 р. відновив випуск позацензурного журналу "Український вісник", запросивши до співпраці М. Гориня. Тут подано велику публікацію В. Чорновола у формі відкритого листа до М. Горбачова про проблеми демократизації суспільства та права української нації (ч. 7).

4 березня 1990 р. В. Чорновіл обраний депутатом Верховної Ради України і Львівської обласної ради. Від квітня 1990 р. до квітня 1992 р. (до введення президентського представництва) – голова Львівської обласної ради і облвиконкому. Був одним з ініціаторів багатьох економічних і політичних перетворень у Галичині: розробка принципів аграрної реформи і перші кроки до її здійснення – наділення селян землею, розробка концепції приватизації житла, акціонування промислових підприємств і приватизація у сфері побутових послуг та дрібного виробництва, усунення компартії від влади, створення незалежної преси, введення національної символіки. Після референдуму 1 грудня 1991 р. виступав за розпуск ВР і її дострокові перевибори. "Те, що моя ініціатива не була підтримана, обернулося сповзанням України в економічно-політичну безодню" [12]. Від часу створення (8–10 вересня 1989 р.) Народного руху України – член Руху та його Великої ради, з березня 1992 – співголова, а з грудня 1992 р. – голова НРУ.

Висока громадянська активність, енергія політика і організатора були притаманні В. Чорноволу до останніх днів його життя, яке трагічно обірвалося в розквіті його політичної діяльності. Ім'я правозахисника і невтомного борця за розбудову незалежності України В. Чорновола знане і шановане в Україні і далеко за її межами. Він став символом епохи сподівань і звершень у житті українського народу [5], як записано у Золотій книзі української еліти.

"Журналіст Вячеслав Чорновіл став втіленням істинно незалежного журналіста. Хоч би що там вигадували його недоброзичливці справа і зліва, його газета подавала

наш час таким, яким він є, яким він був, у всій поприкрашеній правді важкого процесу становлення України, – незалежно від того, подобалося це комусь чи ні. Чорновіл ніколи не співав з чужого голосу, нікому не підспівував; писав, що думав, – думав, що писав. Він був і залишився опозиціонером до всього, що гальмувало шлях до незалежності України, до Моральної Людини, до Бога; і там, у таборах, і тут, у новій і ще не оформленій реальності" [5, 16], – підсумовує Л. Танюк.

В. Чорновіл висвітлював корисливий характер суперечок депутатських об'єднань у Верховній Раді, критикував процес прийняття законів і навіть піддав сумніву легітимність та компетентність державних керівників. Конфліктні ситуації на голосуваннях Верховної Ради В. Чорновіл висвітлював емоційно та "у дійових особах". Корумпованість української влади теж стала предметом розгляду В. Чорновола: "Можна вкрасти кілька цеглин і, спіймавшися, сісти за грати, а можна вкрасти кілька десятків мільйонів доларів – і стати шанованою людиною, а то й народним депутатом (особливо при теперішній антинародній виборчій системі). Сьогодні існує тисяча й один спосіб, як пересісти із "Запорожця" в "Мерседес", займаючи високу державну посаду чи маючи серйозних опікунів при владі" [6].

Політичний конфлікт з Росією у публікаціях Чорновола висвітлюється неодноразово. Зокрема, у статті "Жодна сила нас не поверне в рабство" В. Чорновіл рішуче засуджує "промосковську комуністичну "п'яту колону", яка на початку 1995 р. почала збирати підписи за денонсацію бєловезьких рішень про розпуск Союзу: "У цих умовах кожен з нас повинен бути готовим відстоювати Українську Державу всіма засобами, які підкаже час і ситуація. Так, ми живемо бідно, але ми в себе вдома – і ніхто сьогодні не може послати наших дітей на чужу землю вбивати і бути вбитими. Бо тільки в своїй хаті своя правда, і слава, і воля!" [9]. Водночас В. Чорновіл заперечує штучно створені в Україні конфлікти: "Який зловмисник придумав, що Україна не має внутрішньої єдності, що глибока прірва лежить поміж її Заходом і Сходом? І що на Заході всі хочуть самостійної держави, своєї символіки і перейменованих вулиць, а на Сході – тільки "Союза нерушимого", пам'ятників Леніну та дешевої ковбаси? Адже сьогодні важко не помітити тих глибоких зрушень у світосприйманні "східняка", який справедливо нарікає на важке життя... і водночас не рветься до жодних "союзів", не вірить демагогії комуністів, а хоче порядку і добробуту у власній хаті, в якій вчиться бути господарем... Мої зустрічі скрізь багатолюдні – чи то в Донбасі, чи в Закарпатті..." [8].

До конфліктного політичного опозиціонерства Чорновіл також мав своє ставлення: "Ми не розкидаємося терміном "опозиція"... Ми в опозиції до соціалістичної системи господарства, яка ще збереглася і характеризується високим рівнем одержавлення і засиллям бюрократичного апарату. Ми в опозиції до радянської системи влади, яка стала очевидним анахронізмом... Треба боротися, а не тішитися "глухою" опозицією, від якої і держава, і ми з вами тільки програємо..." [10].

Нерідко у В. Чорновола виникали конфлікти не лише з політичними діячами, а й з журналістами. Так, працівники підвладних телеканалів "вирізали" окремі фрази його висловлювань, монтуючи неправдивий текст, ворожі газети друкували непристойні лайливі вислови на адресу Чорновола, подавали його слова з викривленим змістом. В одній зі статей з редакторської колонки публіцист дуже толерантно висвітлив кілька таких випадків і пояснив авторам "крамольних публікацій" випрaвданість того твердження, яке вони, скалічивши, намагалися видати за "смажені" факти, а також ввічливо закликав колег "бути обережними з фактами і висновками, коли йдеться про відомих політиків, громадських діячів, лідерів партій, членів уряду..." [7].

Серед інших висвітлених В. Чорноволом соціально-політичних конфліктів: нерішучість законотворців та керівників держави у прийнятті суспільно важливих рішень, релігійні конфлікти, критична ситуація в Криму, суперечки щодо державного устрою, питання голодомору, проблеми вітчизняної журналістики, загроза іноземної інформаційної експансії, блокування демократичної преси, руйнування єдності демократичних сил, кризова ситуація з українським публіцистичним словом, залежність "незалежної" преси, зловживання недосконалим виборчим законодавством, проєвропейський чи проросійський курс України, підсумковий аналіз конфлікту навколо прийняття Конституції, суперечки українців та української діаспори тощо.

В. Чорновіл пройшов складний життєвий шлях, на якому стикнувся з безліччю конфліктів державної ваги і особистими людськими проблемами. У кожному випадку як депутат Верховної Ради України намагався зарадити, допомогти знайти вихід. І все ж

найбільшим конфліктом його політичного і власного життя стала спроба розколу Руху, чому Чорновіл присвятив свої останні публіцистичні виступи. Його життя було трагічно перервано.

За публікаціями В. Чорновола "можна простежити сам процес творення української незалежності, биття її серця, картину становлення нашої демократії, нових цивілізаційних норм. Від нас пішов стратегічний геній українського національного самоусвідомлення, структурований практикою філософ дисидентства, людина вершинної суспільно-демократичної думки XX століття, український демократичний "фундаменталіст" [5, 15].

Актуальність публіцистики В. Чорновола не втрачена і для сьогодення. Це літопис сучасної політичної і громадської думки, це блискучі зразки політичної публіцистики, глибокі, правдиві, як правило, з діагнозом і прогнозом. Чорновіл не просто аналізував конкретну ситуацію, а попереджав про небезпеку. Чимало найгірших його прогнозів, на жаль, здійснюються.

Правильний розвиток держави, спрямований на гідне життя її громадян, В. Чорновіл убачав лише у свободі слова, відвертій полеміці та відсутності будь-якої цензури. Його статті завжди були гострими, критичними, конфліктними. Адже сам публіцист був постаттю однієї із найбільш конфліктних епох вітчизняної історії, активно долучався до полемічних суперечок на державницькому рівні, що стосувалися подальшого шляху розвитку держави, її політики, регіональних проблем, проблем місцевого самоврядування.

Публіцистичні виступи В. Чорновола мали б слугувати і школою, й історичними уроками всім національно-демократичним силам, які б за святий обов'язок мали єдину мету – єднатися заради перетворення олігархічно-провінційної країни у людяну демократичну державу з розвинутим громадянським суспільством. Саме заради такої України жив і працював В. Чорновіл.

1. *Біла* книга сторозтерзаної України [Від видавництва] // Лихо з розуму (Портрети двадцяти "злочинців"): Зб. матеріалів / Укл. В. Чорновіл. – Париж, 1967.

2. *Жулинський М.* Дорога болю і боротьби // Урядовий кур'єр. – 2000. – 25 берез.

3. *Золота* книга української еліти: Інформаційно-іміджевий альманах: У 6 т. – К.: Компанія Євроімідж, 2001. – Т. 1. – С. 524–525.

4. *Кіпіані В.* "Український вісник" з підпілля // Українська правда. – 2002. – 21 серп.

5. *Танюк Л.* Слово забирає Вячеслав Чорновіл // Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора. – К.: Либідь, 2000. – С. 5–16.

6. *Чорновіл В.* Анатомія клептократії, або Чи можуть злодії бути патріотами // Час-Time. – 1997. – 14–18 трав.

7. *Чорновіл В.* "Бий свій свого, щоб чужі й духу боялися!" // Там само. – 1995. – 8 верес.

8. *Чорновіл В.* "Голос народу, "що вгору йде, хоч був запертий в льох" // Там само. – 23 лют.

9. *Чорновіл В.* Жодна сила нас не поверне в рабство // Там само. – 26 січ.

10. Чорновіл В. Опозиція – до кого? // Там само. – 9 берез.

11. *Чорновіл В.* Я б обрав життя, яке прожив [Вступне слово Г. Удовенка] // http: mnru.mk.ua/Biografiya.htm.

12. *Чорновіл В.* Я хотів би ще раз прожити своє життя: Автобіографія // http: www.chornovil.com.ua/father.html.

13. *Яременко В.* Так починався Вячеслав Чорновіл // Чорновіл В. Твори: У 10 т. – Т. 1: Літературознавство. Критика. Журналістика. – К.: Смолоскип, 2002.

Демченко С. В.,
к. політ. н., доц.
УДК 070. 811. 161. 2

Медіадискурс та новинні фреймінги (на матеріалі досліджень сучасних зарубіжних комунікативістів)

У статті проаналізовано відносно нове у комунікативістиці поняття "фреймінг", що співвідноситься з терміном "дискурс", які взаємодоповнюють одне одного та дозволяють розкрити медіалогізацію новин та вплив ЗМК на суспільство.
Ключові слова: *дискурс, фрейм, фреймінг, медіалогіка, медіатип.*

The article deals with a relatively new term of communication sphere – "framing" which has a correspondence to the term "discourse" being supple – menting each other and helping to reveal the news mediologization and social influence of media.
Key words: *discourse, frame, framing, medialogic, media.*

Дискурсивними називають знання, здобуті в результаті їх ретельного осмислення за допомогою логічно ясних та переконливих висновків та роздумів. У комунікативістиці, яка вивчає гуманітарні аспекти інформаційних засобів зв'язку, поняття дискурсивності пов'язується з комунікабельністю тих мовних ресурсів, що здавна були засобами спілкування людей, вираження їх думок та почуттів, інтересів і досвіду пізнання навколишнього світу.

У сучасному українському журналістикознавстві різні аспекти дискурсу вже ставали предметом вивчення в роботах А. Москаленка [3], В. Різуна [4], в численних дослідженнях К. Серажим [5]. Проте вітчизняні дослідники зосереджені на вивченні дискурсу в різних видах інформаційних повідомлень – від газетно-журнальних до книжкових видань і від театрально-сценічного до телевізійного дійства. Значна увага приділяється при цьому словесним можливостям та формам прояву інформативної комунікації. Це абсолютно відповідає гуманітарно-професійним устремлінням українських фахівців до виявлення та збереження вербального потенціалу культурних цінностей, що знайшли своє втілення в інформаційних засобах зв'язку, які створювались протягом віків завдяки розумово-мовній енергії людини.

Водночас сучасний стан комунікації пов'язаний з використанням найновіших електронних технологій. І хоча багато західних комунікативістів (зокрема О. Падовані, Л. Д'Анан, Ш. Фамі та ін.) виступають проти технологічного детермінізму, який призводить до фетишизації нових медіа і навіть до недооцінки книжкової культури та словесної грамотності заради безмежної абсолютизації комп'ютерної грамотності, не врахувати ці нові реалії при вивченні можливостей дискурсивно-діалогічних форм оприлюднення інформації не можна.

Тим більше, що на дискурс усе частіше звертають увагу сучасні комунікативісти не лише як інструмент їх власних наукових досліджень, а й як опорний елемент медіалогіки, за допомогою якої продукуються різного роду медіаіміджі, медіаміфи, медіаподії чи псевдоподії, відбувається відбір та ідейна обробка інформаційних даних у так званих "фреймах" та "фреймінгах" [6, 378–379]. Англійське слово "frame" має надзвичайно широкий діапазон значень і в загальновживаній лексиці (каркас, корпус, конструкція, система), і в спеціалізованій лексиці програмістів (група, блок даних). У словнику телевізійників "frame" – це кадр, цикл об'єднання сигналів у часі, а "framing" – кадрування, "вписування" об'єкта передачі у кадр, синхронізація кадрової розверстки. Газетярі називають фреймом замітку, яку взято в рамку.

Не виключено, що саме така семантична ємкість в умовах інтеграційних процесів у сучасному мультимедійному світі сприяла впровадженню терміна і в комунікативістику, де вона використовується для визначення поши-

© Демченко С. В., 2007

рення новин (на основі новітніх технологій) в загальнонаціональних та транснаціональних межах у компактних формах "кадрів", "блоків", "циклів сигналів" чи друкованих знаків, кількість яких лімітовано кількістю сторінок тексту.

Проте поняття "фрейм" та "фреймінг" у комунікативістиці асоціюється не лише з новими технологіями мультимедіатизації інформації, а й процесами її підпорядкування медіалогіці, що співвідноситься з ідейними позиціями журналістів чи засновників ЗМК, які змінюються в різних соціально-історичних ситуаціях і залежно від різних завдань дискурсивного впливу на цільову аудиторію. Саме причетність до медіалогіки якоюсь мірою зближує поняття "фрейм" і "дискурс". Хоча вони не повинні ототожнюватись, бо різниця між ними така ж як, наприклад, між інформацією та комунікацією. Правильніше було б їх сприймати як визначення, що доповнюють одне одного, коли йдеться про ті чи інші форми, способи, функції, цілі та результати складного процесу відбору, компоновки, фільтрації та оприлюднення інформації, яка програмно призначена для певної цільової аудиторії. У такому зіставленні та контексті терміни "дискурс" та "фрейм" часто вживаються закордонними комунікативістами як близькі, такі, що більш широко допомагають розкрити особливості медіалогізації новин та впливу ЗМК на різні сфери сучасного суспільного життя. Так, наприклад, Д'Анан вважає, що під фреймом слід розуміти "чіткий комплекс силогічних фігур, які виникають у дискурсі, обмінюються з іншими дискурсами і впливають на обробку інформації" [6, 379]. У цьому визначенні коротко зазначено на головні структурні та ідейно-функціональні можливості використання фреймів та дискурсу як медіалогічних інструментів підготовки інформації для передачі її цільовій аудиторії, а також визначено зв'язок між ними не лише в плані їх концептуального осмислення, а й стосовно практичної ролі у створенні та поширенні новин.

Про близькість новинних фреймінгів та дискурсів свідчить контент-аналіз, проведений у газетах, які виходять у різних країнах світу і, підкоряючись своїй медіалогіці, по-різному висвітлюють одні й ті ж події, навіть якщо повідомлення про них беруть із найбільш відомих авторитетних інформаційних агенцій. Так, у дослідженні Ш. Фамі порівнюються "Інтернешнл геральд трібюн" (англомовна газета, заснована відразу після закінчення другої світової війни для Європи американськими виданнями "Нью-Йорк таймс" та "Вашингтон пост", і вона досі виходить у Парижі) та арабськомовне видання "Аль-Хаят", що видається в Лондоні (тобто знову ж таки для західних європейців) за підтримки кількох багатих країн Близького Сходу. Обидві давно відомі за межами власне Західної Європи (тобто є справжнім типом транснаціональних видань), використовують найновіші технології для розширення свого кавериджу та для залучення аудиторії до висвітлюваних світових подій саме на їх шпальтах.

Проте існують і суттєві відмінності. Якщо перша – традиційний західний продукт з усіма його пересторогами та стереотипами, то друга – породження "нового медіасередовища", коли певна лібералізація арабських режимів дозволяє їй бути незалежною не лише від їх впливу, а й від найбільших медійних монополій Заходу. Звідси – нова концептуалізація медіаринку, нові суттєві зміни у міжнародних інформаційних потоках.

Порівняльний аналіз висвітлення подій 11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку свідчить, що кожна з газет підійшла до них під різним кутом. Якщо "Інтернешнл геральд трібюн" у своїх повідомленнях загострювала увагу на актах тероризму та на "гуманізації жертв", то "Аль-Хаят" у повній відповідності до своїх новинних фреймінгів зосередилась на матеріальних руйнуваннях. Натомість при висвітленні акції США в Афганістані, яка виникла майже відразу після терактів в американській столиці, перша газета написала не про жертви бомбардувань серед мирного населення, а про "гуманітарну допомогу", прояви патріотизму і т. ін. "Аль-Хаят", навпаки, гуманізує якраз жертв цієї акції, наголошує на жертвах та стражданнях невинних людей [7, 384].

Таким чином, результати зіставлення свідчать, що і американські, і арабські "гейткіпери" ("контролери" – ті, хто здійснює фреймінг) надзвичайно прискіпливо вибирають із загального потоку новин лише такі іміджі, які відповідають медіалогіці газети. Зазначимо, що маються на увазі авторитетні та якісні видання, тож про цензуру тут не йдеться, але зміщення чи виокремлення певних акцентів дозволяє здійснити фреймінг. Не можна не погодитись із дослідницею Ш. Фамі: "Якщо селекція новин відбувається в упередженому світі, а саме в такому ми живемо, то і добірки новин будуть віддзеркалювати цю упередженість" [7, 396].

Новинні фреймінги, як бачимо, визначають параметри обговорення аудиторією громадських подій шляхом їх вибору, акцентування або виключення. Використання фреймінгів

спрощує розуміння подій, надає їм певного значення і заздалегідь забезпечує інтерес до них. Інакше кажучи, новинний фреймінг стає спробою (і надалі все більш успішною) змінювати погляди людини та сприймання нею реальності, вибудовує цілий комплекс ментальних особливостей, які здатні надовго залишатись у пам'яті. Тобто йдеться чи не про "пам'ять на генному рівні" тільки у її суспільному варіанті.

Проте у зв'язку з вищезазначеним постає запитання: як корелюється система новинних фреймінгів з доктриною неупередженої та об'єктивної інформації, яка була підґрунтям особливого стану преси у західному світі як четвертої влади? Дослідження сучасних процесів глобалізації новинних фреймінгів доводять, що тенденція критичного ставлення до такої ролі у суспільстві з часом посилюється. Її оголошують "застарілою", а абсолютна об'єктивність взагалі багатьма розглядається як недосяжна. Прихильники такого ставлення до медіа закликають навіть прямо визнати "суб'єктивність як критерій чесності журналіста", який відверто оприлюднює свої погляди, розуміючи, що абсолютна об'єктивність неможлива, а новинна інформація залежить від медіафреймінгів, які в свою чергу визначаються "вихідними ідеологічними силогізмами" [8, 446].

Зрозуміло, що подібні висновки є несподіваними з огляду на ситуацію в нашій країні. Ми ще не вирішили питання впливу владних структур на підконтрольні їм ЗМК, говоримо про домінування у вітчизняній пресі медіаолігархічних холдингів, які якраз і нав'язують споживачеві своє бачення суспільних подій з урахуванням власних корпоративних інтересів, як виявляється, що такий стан речей є тепер найновішим словом у комунікативістиці.

На нашу думку, ми повинні обов'язково враховувати ту обставину, що глобалізація при всій універсальності своїх проявів повинна розглядатись як індивідуальний досвід, особливо в такій сфері, як медійна, на що справедливо вказує американський дослідник Дж. Лалл [2, 150]. Іншими словами, саме преса здатна узгодити глобальне з національним, бо саме вона має вплив на найширші верстви суспільства і в свою чергу принципово залежить від них. Події останніх двох років у нашій країні засвідчили той факт, що українські медійні структури зазнають впливу глобалізації, проте здатні у подальшому формуватись з урахуванням сильних національних чинників.

Один із них – процес формування національного самовизначення, яке все ще актуальне для значної частини України. Один із творців теорії "інформаційного суспільства" М. Кастельс визначає три форми та джерела досягнення національної ідентичності, які у такому суспільстві, як наше, існують одночасно: та, що легалізується, та, що чинить опір, і проектна ідентичність [1, 7–8]. І хоч дослідник прямо не говорить про національне самовизначення, його концепція ідентичності, що легалізується, надзвичайно близька до нього. Адже мільйони наших співгромадян під час "Помаранчевої революції" чи не вперше задумались над запитанням: "Хто вони? Космополітичне населення, що займає певну територію, чи громадяни суверенної держави, які повинні усвідомити свої національні інтереси".

Це приводить до висновку, що необхідно на рівні держави вносити певні корективи в процеси, характерні для глобалізації масової комунікації. Обов'язково слід подбати не лише про глобалізацію національних ЗМК, а й про націоналізацію глобальних медіа. Цей процес можна було б назвати націоглобалізацією української преси. При таких підходах зможемо завершити реформування вітчизняних ЗМК і уникнути тих загроз, які так часто приховує у собі новий світовий інформаційний порядок.

1. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М., 2000. – 608 с.

2. *Лалл Дж.* Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід. – К., 2002. – 264 с.

3. *Москаленко А. З.* Теорія журналістики. – К.: Експрес-об'ява, 1998. – 334 с.

4. *Різун В. В.* Загальна характеристика масовоінформаційної діяльності. – К., 2000. – 34 с.

5. *Серажим К. С.* Фонові знання як необхідна передумова породження дискурсу // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер.: Літературознавство. Журналістика. – 2006. – № 1. – С. 269–273.

6. *D'Haenens L.* Editional // Gazette. The International Journal for Communication Studies. – 2005. – Vol. 67. – № 5. – P. 378–384.

7. *Fahmy Sh.* Emerging Alternatives or Traditional News Gates // Gazette: The International Journal for Communication Studies. – 2005. – Vol. 67. – № 5. – P. 384–396.

8. *Gan F., Teo J. L., Deteuber B.* Framing the Battle for the White House // Journal of Communication. – 1993. – Vol. 43. – № 4. – P. 441–460.

Косюк О. М.,
к. філол. н., доц.
УДК 007+070

Медіадискурс у контекстах: проблема якості

У статті розглядається проблема якості медіатекстів у контексті вчень про сфери та синергетичні системи.
***Ключові слова:** мас-медіа, текст, синергетика.*

In this article the problem of guality of mediatexts in the context of learning about the spheres and synergetic systems is considered.
***Key words:** mass media, text, synergy.*

Певна міра аморфності властива всім поняттям, якими оперує людський розум. І річ, звісно, не в слабкості нашого розуму, а в тому, що явища, які стоять за більшістю понять, як правило, – багатогранні. Так, у словниках зазначено, що "якість" – це характерна ознака, ступінь вартості й придатності для використання чогось за призначенням. Чи не доречно припустити, що й серед медіатекстів теж немає "сміття", звісно, якщо вони споживаються безпосередньо "за призначенням". Реципієнт готовий платити за те, чого він насправді (на даний момент) потребує. Отже, доцільно вважати, що міра придатності продукції ЗМІ визначається попитом. Найактивніше завжди споживався популярний (бульварний) релаксаційний медіапродукт – той, що стереотипно сприймається як неякісний, а на так звану елітарну продукцію ніколи не було (і досі немає) великого попиту. Отож, є підстави стверджувати, що поняття "цінність", "вартісність", "якість" стосовно медіапродукції – відносно-амбівалентні. Тут немає якісного і неякісного, існує лише "якісне і потрібне для".

Не випадково науки природознавчого циклу давно пререйшли від вивчення ціннісно-орієнтаційних аспектів: якості / потрібності тощо окремих явищ до виявлення їх віковічних генетичних закономірностей. Спільна теоретична основа наук такого циклу – вчення про сферу (цілісне природне утворення, що сформувалося у ході тривалої історичної взаємодії речовини) ґрунтується на принципах методології сучасного наукового дослідження, які можна вважати спільними для всіх наук. Теорія В. Вернадського керується положеннями про рівнозначність усіх факторів, що беруть участь в колообігу елементів. Вона засвідчує залежність сформованого середовища від усієї попередньої діяльності живої речовини. Тому об`єктом згаданого вчення став не організм, а сукупність як маса – космічний атомарний склад. За цією теорією, людська думка – також функція глобального середовища, що вводить у закономірність стрункий світ атомів, геометрію космосу, явища життя як нерозривну частину єдиного цілого [2, 14–19]. Наука про ноосферу не розглядає історію як історію людей та історію природи чи окремо розвиток природного та культурного у людині. Вона вбачає в усьому цьому грані нерозривного цілого.

Цілком закономірним наслідком такого світобачення є міркування про те, що ми постійно "перебуваємо в оточенні текстів. І це оточення не менш важливе, аніж природне (у тому сенсі, що воно також заслуговує на свою екологію)". Ключовим для медіаекології, на думку Б. Потятиника, має стати, по-перше, з`ясування суб`єктно-об`єктних стосунків людини та навколишньої інформації, по-друге, визначення поняття шкідливого, патогенного тексту [4, 8].

Ми охоче погоджуємося з думкою вченого про тексти, що є водночас продуктом і творцем людської свідомості, однак дуже обережно ставимося до таких означень тексту, як "шкідливий", "патогенний". Згубних і корисних (аналогічно до "якісних" і "неякісних") текстів взагалі не може бути, на нашу думку, як немає у природі першорядних та другорядних (шкідливих?) організмів. Будь-яке маркування, нехтування, а тим паче нищення "живої речовини" (в інтерпретації Гумільова) призводить до дисбалансу і – як наслідок – тих катастроф, які ми називаємо екологічними. У сенсі мовленого так звані "нешкідливі" тексти чимось

© Косюк О. М., 2007

нагадують бур'яни або хижаків. Як би не зневажали ці "вищі" звірі/культури "нижчих", їм все одно треба чимось живитися. Структурні одиниці подібних синергетичних систем нероздільні та взаємозалежні. За кожною з них залишається право на вільний розвиток і відтворення тільки їм притаманних форм, розмаїття яких слід вважати безцінним надбанням людства, а нищення – злочином супроти природи.

Отже, на наш погляд, патогенними слід називати не явища і тексти, а їх контексти-сприймання – наповнені інтенціями, особистісними смислами дискурси, у царині яких текстовий вірус [4] знаходить або втрачає середовище для "розмноження". Взаємодію всіх можливих дискурсів і текстів цілком доречно (за аналогією до вчення Вернадського–Гумільова) кваліфікувати як колообіг – форму біогеохімічної енергії, тобто – енергію людської культури [3, 38] чи мислення живої речовини. У світлі поданих уявлень слід аналізувати тексти не з точки зору їхньої абстрактно-стереотипної вартості (якості), а як складник одвічних потреб. Тоді нас цікавитиме не так текст (медіадискурс), як його глибинний прецедентний зміст.

У процесі дослідження сучасної техногенної продукції одразу впадає у вічі її фрагментарність, що, ймовірно, є частиною чогось значно більшого. Простежити історичний розвиток цієї системи важко (практично неможливо) через "недосяжність" джерел. Тому доречнішим слід вважати компаративне генетичне вивчення медіаявищ у вимірах аналізу історично різних та сумірних естетико-комунікативних систем. Тоді за поверхневими рудиментами – інваріантами одного порядку – проглядатимуться явища іншої системи координат (не кращої і не гіршої – просто іншої! Тому, власне, й цікавої), що повертає нас до архаїчних схем міфомислення.

Проблемі первісних ритуальних синкретичних текстів як своєрідній метаструктурі щодо розуміння сучасності присвячені дослідження визначних етнографів, семіотиків, літературознавців, філософів. Вивчаючи прадавні видовища, вчені сподівалися віднайти "точки зростання" (В. Кісін) новітньої культури та комунікації, що, за їхніми припущеннями, із традиційної колективної діяльності поступово перетворилися в автономний цивілізаційний феномен. Цінним "путівником" у вивченні амбівалентного світу таких трансформацій стали наукові відкриття Невельської (М. Бахтін) і Тартуської (Ю. Лотман) шкіл, серед здобутків цих шкіл концепції глобальної семіосфери та гротескного реалізму, під мелодію яких сучасна продукція mass media обертається до нас безліччю непізнаних облич і масок, демонструючи високе, духовне й ідеальне у їх загадково-аморфній міфічній наготі. Космос названої цілісності дуже нагадує "гротескне карнавальне тіло", що (за М. Бахтіним) "лопається від безперервної вагітності". Це неестетично, проте вкрай важливо для глобального онтогенезу. З точки зору Ю. Лотмана, комунікація у вимірі медіа – потужна семіосфера конкретного зрізу цивілізації і культури, що відкриває в собі смислову глибочінь й перспективу як концентрат клімату епохи, в якій екзистує сучасне покоління та вербалізується етнос.

Візьмемо для прикладу рекламу. Навіть неозброєним оком видно, що вона вростає у найглибинніші міфологічні структури світобачення, використовує сакральні формули, напівмагічні символи і знаки. Рекламні образи, повертаючи до простору торжища, ярмарки, які зберегли традиції обміну товарів в атмосфері майданних дійств, занурюють нас у міфологію, в історію невербальної комунікації і культури. Тому одним із найважливіших соціально-культурних призначень реклами стало привнесення у людське життя атмосфери знаковості, ритуалу, свята, що пропагують інші, відмінні від норм рутинного життя, правила й закони поведінки. Високе і низьке у царині рекламної комунікації міняється місцями, назовні виринає те, що у повсякденному житті вважалося б невартісним, сороміцьким (неякісним?). Як наслідок – світ реклами надмірно еротизований. Він нагадує оргіястичне реінкарнальне дійство, середньовічний майдан, карнавал, що не боїться демонструвати оголені тіла й предмети, на які переноситься енергія сексуального бажання.

Реклама формується на полемічному сприйманні різноспрямованих культурних моделей. Інформаційне поле подібної комунікації – масова свідомість, якій притаманні настанови, спонукальні символи, стереотипи, асоціації, що виявляються у міфологічних образах-архетипах. Реклама повніше та об'ємніше, ніж будь-який інший вид медіапродукції, відображає строкатість, багатоликість, парадоксальність реального життя. Тільки ми, мабуть, так ніколи й не зможемо зрозуміти смислове навантаження складної системи рекламних символів, як і

досі не можемо остаточно з'ясувати природу її генетичних двійників. Для цього у свідомості сучасної людини має посісти належне місце іманентно їй притаманний, пов`язаний із властивим для первісної людини ритуально-ігровим типом мислення, спосіб сприймання інформації, який вже зараз імпліцитно проглядається на рівні засобів масової комунікації, що переймають не ними розпочату естафету релаксаційного дублювання.

На думку вчених, для майданної міфо-ритуальної естетико-комунікативної системи завжди була характерна логіка "зворотності": закономірність переміщень верху й низу, різноманітного виду травестій, профанацій, блазенських захоплень. Це, так зване "друге життя культури", одвічно будувалося як пародія на звичайне [1, 16]. Тому наступник майданних видовищ – увесь медіасвіт теж має осягатися виключно у своєму релятивізмі. Звідси його глибокий тверезий оптимізм.

Щоб зрозуміти такий "світ у собі", слід навчитися правильно оцінювати й аналізувати діяльність ЗМІ, адекватно сприймати зміст медійних матеріалів. Себто йдеться про елементарну інформаційну культуру. Тому в сучасних умовах все важливішу роль у розвитку комунікативних здібностей аудиторії відіграє медіакритика. У нашому розумінні – ділянка журналістики, що здійснює критичне пізнання аспектів інформаційного виробництва з акцентом на творчій грані сприймання й творення медійного змісту та розвитку можливостей реципієнта (аж до суттєвої переробки отримуваної інформації (що по суті є грою із текстами).

За критикою як універсальним поняттям не вельми приємний шлейф інтерпретацій. Існує кілька концепцій критики (аж до діаметрально протилежних). Проте жодна з них, включаючи аналіз, негативне судження, тлумачення, здатність оціпювати тощо, не дає можливості розглядати її як цілісність. Бо знову ж таки дається взнаки спектральність явища, що стоїть за цим поняттям.

Критика – одна з найважливіших здібностей людини – була першим її провідником у намаганні максимально точно й об`єктивно осмислити світ. Кожна віха критичного осмислення пов`язана з гострою боротьбою людини за виживання: в античності вона була умовою поступового звільнення від пут міфології, у середньовіччі підносила в емпіреї привілейованого догматизму. З метою зображення історичної "траєкторії руху критичної діяльності", представники різних наук пропонували "прямі" й "криві", допоки актуальною не стала теорія замкненої системи. Її найпослідовніший прихильник – відомий дослідник масової комунікації Маршал МакЛюен.

На думку вченого, сучасна людина сприймає ретрансльовану ЗМІ інформацію так само, як сприймала й будь-яку іншу ще на світанку свого існування, оскільки електронні мас-медіа (особливо телебачення) активізують ті ж чуттєві канали, що й видовища, побачені крізь печерний отвір. Новітній медіум відображає життя, яке не вимагає особливої участі: усе, що транслюється, має в міру видовищний і... жартівливий вигляд, бо споглядання – за посередництвом медіа – тріумфів та катастроф не вражає й не спонукає до мислення. Землю для нас і досі уособлює невелика територія – "ґрунт під ногами". У більшості населення не було і немає відчуття, що вона, розтята кордонами, віра-ми, мовами, політичними поглядами, охоплена смертоносними "феєрверками", – спільна і єдина "домівка" всіх людей. Що ми всі разом "споживаємо плоди" Хіросіми та Чорнобиля, виживаємо після нью-йоркських, скнилівських, московських "шоу".

Таке уявлення не спонукає ні до чого, окрім хіба що байдужості – альфи й омеги усіх маутхаузенів та афганістанів. Примат байдужості активно плодить химер цинізму; зголоднілі потвори швидко й бездумно поглинають інформацію, яка могла б оцінюватися й пізнаватися лише у процесі інтелектуально-морального споживання. Форми виявлення та подолання суперечностей – оцінка, полеміка, судження – можуть зрештою остаточно втратити будь-яку вагу і зміст.

У своїй медіакритичній діяльності людство не сягає рівня навіть багатого на яскравий експресіонізм печерного віку. Однак подих "реанімованої" архаїки над чолом техногенної доби заворожує. Вочевидь, перенесені у царину медіарелікти давніх цивілізацій приховують у собі певні коди для розв`язання загадок сучасності й прогнозування майбутнього. Здається навіть, що, описуючи реальність за моделями архаїчних структур, ця архаїка розмовляє з нами якоюсь таємною, незрозумілою мовою й, відображаючи вже апробовані історією потреби, найточніше відтворює очікуване і бажане. Адже ЗМІ пропонують нам давній репертуар і "акторів" на вже прописані у ма-

совій свідомості ролі. Тому міфокритичну методологію не слід вважати зужитою. У контексті медіа вона актуальна і продуктивна.

Особливо яскраво це виявляється в ідеологічній продукції електронних ЗМІ, де будь-який політичний рух та індивідууми, що прагнуть влади, витворюють цілі міфологічні цикли. Народження нового етико-комунікативного фонду відбувається коштом ревізії уже вироблених кодів минулих епох, тексти яких генерують не закладену творцями новітніх медіа реальність, а власний архетипний пласт, що активізується у контексті сучасності за принципом вічного повернення. З одного боку, така реальність – простір для великої кількості інтерпретацій, з іншого – зручний предмет для ідеологічних маніпулювань.

Ідеться про те, що впливові представники будь-якої влади (вони ж зазвичай і власники конкурентоспроможних медіа) прагнуть накинути суспільству свій власний спосіб інтерпретації буття. Тому в інформаційному просторі гасла на кшталт гуманізму, патріотизму, націоналізму можуть слугувати чому завгодно. Свого часу марксизм, екзистенціалізм, персоналізм подавалися на шпальтах газет як гуманізм. ЗМІ підтримували "гуманістичні" цінності націонал-соціалізму й сталінізму – найжахливіших міфів XX ст.

Масова свідомість завжди обробляє інформацію ніби з додаткової позиції. Фізіологія сприймання така: побачивши чи почувши щось нове, мозок шукає йому відповідника, подібність або схожість. Щоразу під час сприймання відбувається спроба вписати нову стрічку в сценарій (за Берном), що вже існує як незаперечний образ. Так війни "за аналогією до" перетворюються на священні учти, ґрунтовно "оздоблені" політики – на героїв, а держава – на щось прекрасне/потворне у стилі фентезі. Засоби масової комунікації від моменту своєї появи почали займатися створенням символів. Сучасні газети, радіо, телебачення, інтернет – також режисери-постановники п'єси, на кону якої наша свідомість імітує світ: варто їм одного назвати "ворогом", а іншого – "героєм", і ми самі починаємо інтерпретувати рольову поведінку "гераклів", "аяксів", "прометеїв" (за "алгоритмами", закладеними у нашу свідомість). Кожне ритуально-міфологічне дійство вимагає відповідних ролей.

Наведемо приклад: не так давно до відомого політика В. Жириновського російські ЗМІ "приклеїли" ярлик "блазня" настільки щільно, що будь-які його дії почали сприйматися як фарс, буфонада, розігрування, блазнювання. Рейтинг політика зріс. Отже, іміджмейкери обрали правильний репертуар?

Щодо українських мас-медіа, то їхні містифікації за останні роки нагадують правдиві метаморфози, у контексті яких іміджі визначних політиків блискавично змінюються на протилежні. Часто доводиться спостерігати довільні варіювання стилів, переідентифікації. Подекуди в інформаційному просторі партії та рухи відрізняються виключно за образною стилістикою, їх політичні програми, як правило, є однаковісінькими: демократично у найповнішому розумінні цього слова.

Новий вид комунікації – одна з безліччі форм адаптації культурного досвіду – палімпсестна історія новаторської реставрації архаїки в обрамленні рекламного синкретизму. У нього іманентно закладені моделі поведінки, формули, матриці. Реципієнт супроти цього не протестує, він навпаки бажає жити новою казкою. Масова свідомість не відчуває міф як міф, стаючи заручником тих, хто його формує. Індивід хоче вирватися за межі повсякденності. І техногенна міфологія дає йому таку можливість. Як наслідок – споживачі інформації залишають світ буденності й потрапляють у пронизаний невидимою присутністю надприродного світ метаморфоз. Вони інтуїтивно відчувають особисту присутність міфу і стають його сучасниками.

У генеалогічному аспекті продуковане за матрицями втратило свою давню цінність і неповторність, однак воно зберегло здатність передавати менш зрозуміле через більш зрозуміле. Тому в зв'язку із тлумаченням медіатворів не можна ставити питання загального спрощення, йдеться швидше про міфологічну гармонізацію, у процесі якої за допомогою реінкарнованих традицій та їх матеріальних носіїв соціокультурне життя шукає додаткових підвалин для своєї стабільності. У медіаатавістичних формах реальне стає вторинним. На поверхню виринає міфо-ритуальне відтворення з його прихована обрядовим характером. Міфологізована комунікація апелює до найпростішого, найзагальнішого значення речей. Тому пошук і дешифрування первісної символіки як прихованого чинника смислу поряд із високим рівнем індивідуального таланту інтерпретатора має належати до пріоритетів критичного мислення у його медійному вияві.

Глибинне проникнення в архетипно-міфологічну кодифікацію текстів забезпечує часткову комунікативну владу над інформаційним простором. Через повернення до раніше вживаних модусів (типів, жанрів, смислових домінант) реципієнт ніби "вписує" себе у континуум "вічного часу", що найчастіше містить у собі одвічні вартості, не еквівалентні моральним максимам сучасності.

Почуття відчуження й абсурдності буття, розчарування у позитивістських шляхах освоєння дійсності сприяють сьогодні пошукам чогось протилежного, якісно відмінного. Царина міфотворчості така альтернатива, що дозволяє повернути відчуття втраченої гармонії. Алогійне міфокритичне мислення, яке утворює довкола проблем конструктивне дискусійне поле з наявністю багатьох точок зору (плюралізму думок), – реальний захист від впливу медіа на масову свідомість (на профілактичному значенні нелінійного мислення як елементові філософії масової комунікації наголошує Б. Потятиник. Вчений вважає доречним здійснити ревізію більшості світоглядних концепцій і переосмислити їх у парадоксальному дусі [5, 235–250]).

Слід сказати, що набір парадоксальних (міфологічних?) структур, як ніщо інше, цілком відповідає й особливостям мислення працівників масової комунікації. За результатами опитувань журналістів-практиків, специфіка такого мислення визначається власне носіями професії як алогійна: не завжди і не всі розуміють, чому журналіст звертається саме до певних фактів, що примушує його цікавитися "несуттєвими" явищами.

За спостереженнями знаменитого фізіолога І. Павлова, людям логічного складу розуму з "раціональним" характером повсякденної діяльності властиво "дробити" предмет сприймання, детально вивчати його, а вже згодом, намагатися "оживити". Гуманітарії, навпаки, одразу все "персоніфікують". І тільки журналісти найчастіше діалектично поєднують поняттєве й образне. Отже, саме "на периферії" їхнього мислення досліджувана проблема чи ситуація вписується у значно ширші контексти: у "світ атомів", "геометрію космосу" та інші явища ноосфери – нерозривної частини єдиного емоційно-оцінно-нейтрального синергетичного цілого.

1. *Бахтин М. М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – 2-е изд. – М.: Худ. лит., 1990. – 543 с.

2. *Вернадский В. И.* Проблемы биогеохимии // Труды биогеохимической лаборатории. – М., 1980. – Вып. 16. – С. 14–19.

3. *Гумилёв Л.* География этноса в исторический период. – Л.: Наука, 1990. – 279 с.

4. *Потятиник Б., Лозинський М.* Патогенний текст. – Л., 1996. – 296 с.

5. *Потятиник Б. В.* Медіа: ключі до розуміння. Серія: Медіакритика, – Л.: ПАІС, 2004. – С. 235–250.

Стехіна В. М.,
к. філол. н., доц.
УДК 070 (477): 811. 6

Софізми, міфи і парадокси в українській пресі

У статті розглянуто особливості використання софізмів, міфів і парадоксів як засобів мовного маніпулювання в українській пресі. Наведено приклади з українських мас-медіа.
Ключові слова: *мовне маніпулювання, софізм, міф, парадокс, "лозунгові слова", "пусті формули", плавна зміна смислового значення вислову.*

The article deals with myth, paradox, euphemism as language manipulation in the Ukrainian mass media.
Key words: *language manipulation, myth, paradox,"catch word", "empty formula", fluent change meaning.*

Софізми, міфи і парадокси широко використовуються в дискусіях, які точаться на шпальтах українських газет. Мова дає значну свободу в певному застосуванні та інтерпретації, свободу, яку можна використати для переконання. Маніпулятивні можливості мови взагалі та української зокрема надзвичайно багаті. Це і метафора, і помилкова аналогія, і багатозначність, і непрямі мовні акти, і пресупозиції, а також софізми, міфи і парадокси.

Термін "софізм" походить від давньогрецького sophisma, що означає "хитрість". Особливий засіб інтелектуального шахрайства – софізми, тобто спроба видати брехню за істину і тим самим ввести в оману – поширені в ЗМК. Софізми – це умисні, ретельно приховані логічні помилки. Софізми відносять до логіко-психологічних прийомів маніпулювання, тому що вони можуть бути побудованими на порушені законів логіки, а з іншого боку, навпаки, використовувати логіку з метою маніпуляції недостатньо досвідченим об'єктом. Ще з давнини відомий софізм, що вимагає відповіді "так" чи "ні". Варіантів подібного софізму багато: "Ви все пишете на мене доповідні?". За будь-якої відповіді людина опиняється у пастці. Складність ситуації зумовлюється хибною передумовою запитання, а саме: "Ви писали на мене доповідні?".

Як правило, софістичне міркування використовує зовнішню схожість явищ, навмисний неправильний підбір вихідних положень, те, що події висмикуються із зв'язного контексту. Софізм може бути побудований на двозначності слів і на підміні понять. Типові софізми відомі ще з часів Арістотеля: "Ліки, які приймає хворий, є добром. Чим більше робитимеш добра, тим краще. Отже, ліків треба приймати якомога більше". Таким чином можна довести будь-яке абсурдне положення.

Звичайно софізми обґрунтовують нісенітницю, абсурд або парадоксальне твердження. Парадокс – висловлення думки, яка має різкі розбіжності з усталеними поглядами і суперечить здоровому глуздові. Наприклад, у ЗМК з'явилася інформація про те, що К. Затулін, директор Інституту проблем країн СНД, якому заборонений в'їзд до України, нагороджений урядом орденом України. Парадоксом називають і пару суджень, які суперечать одне одному. В газеті "Обзор" (2006. – 1 груд.) уміщений допис під назвою "Влада поставить пам'ятник... горілці", де зазначено: "УГЛИЧ. Адміністрація міста Углич поставить пам'ятник російській горілці. ...Відкриття пам'ятника буде вчасним у зв'язку з останніми сумними подіями – отруєнням сурогатом". Без коментарів.

Існують парадокси, в яких суперечливі твердження виходять один з одного, наприклад, відомий парадокс "Брехун": "Одна людина сказала: "Я брешу". Якщо вона сказала правду, то при цьому вона збрехала, і навпаки". Для парадоксу характерна короткість і закінченість, що робить його схожим на афоризм, грою ж слів парадокс близький до каламбурів: "Люди не боги – вони можуть усе". Журналісти-софісти переконують людину в істинності навіть неправдивих суджень, користуючись "гнучкими" поняттями, на зразок: "Смерть є зло для тих, хто помирає, а для грабарів – благо". В офіційних виданнях стверджується, що підвищення тарифів на комунальні послуги

© Стехіна В. М., 2007

у Києві з 1 грудня 2006 р. – зло тільки для багатих, тобто благо для бідних. Преса наголошує, що багатії платитимуть за бідних. У статті "Бідні заплатять за багатих. Уже в січні", опублікованій у спеціальному випуску газети "Час" ("Детектор") у листопаді 2006 р., це твердження спростовується: "... Кияни, які платили за свою скромну квартирку 200 грн., вже на Різдво мають всі шанси дістати з поштових скриньок платіжку на добрих 700 гривень. Якщо багатих це особливо не турбує, то представники середнього класу наблизяться до бідняків, а бідні взагалі стануть жебраками. Такою є справжня ціна словам Леоніда Черновецького, що "багаті заплатять за бідних". За оцінками експертів, нові тарифи є непідйомними для 90 % киян". І далі висновок: "Все йде до того, що бідні кияни платитимуть шалені гроші мультимільйонеру Черновецькому". У статті висловлюється погляд автора статті щодо обґрунтування твердження: "Багаті платитимуть за бідних?". Насправді підраховано, що зі зростанням тарифів у 3,4 рази кияни повинні будуть заплатити за послуги житлово-комунального господарства понад 2 млрд грн., а на виплату субсидій піде не більше 100 млн грн. Відчуйте різницю, як кажуть в Одесі".

Протягом тривалого часу парадокси сприймалися як курйози і їм не надавалося серйозного теоретичного (тим більше практичного) значення, ними зацікавилися на початку XX ст. Парадокси і софізми зараз широко використовують навмисне для того, щоб заплутати адресата, збити з пантелику, маніпулювати ним.

Найпростішим засобом впливу на свідомість читачів є міф, який легко маскується під звичайні сюжети і жанри. Міф і міфотворчість – це заборонена сфера, що протиставляється реальності. Звинувачення у міфотворчості звучать як обвинувачення у небажанні реальних дій і служать для дискредитації опонентів. І навпаки, статті, які, на думку авторів, присвячені спростуванню міфів, називають пафосно, як, наприклад, статтю "День правди" скандального М. Мельниченка в "Україні молодій" (2006. – 28 листоп.). У подібних текстах широко використовуються "лозунгові слова" і "пусті формули": *справедливість, закон, демократія, громадське благо, цінність для суспільства.* Жодна зі сторін не дає чіткого формулювання слів, про їх значення ніколи не "домовляються" і при цьому звинувачують один одного в неправильному витлумаченні. Таким чином, кожен з опонентів претендує на єдине істинне розуміння певних понять, а отже, на монопольне розуміння істини взагалі. "Пусті формули", наприклад *якість життя*, теж застосовуються у контекстах, немовби маючи чітке смислове значення, хоча насправді його немає [4, 114].

Міф створений колективною народною фантазією і узагальнено відображає дійсність у вигляді почуттєво-конкретних персоніфікацій, які мисляться свідомістю як реальні. Міфологічне світосприймання ґрунтується на недиференційованості логічної думки від емоційної сфери, невмінні абстрагуватися від конкретного. У міфі звичайно виділяються альтернативи (бінарна опозиція): свій-чужий, життя-смерть, чоловіче-жіноче, природа-культура, які є універсальними. Насамперед міфологічна думка сконцентрована на таких "метафізичних" проблемах, як таємниця народження і смерті, доля і т. ін., що є периферійними для науки і щодо яких суто логічні пояснення не завжди задовольняють людей навіть у сучасному суспільстві. Міфологічні медіатори – герої та об'єкти. За словами Є. Мелетинського, "міф пояснює і санкціонує існуючий соціальний та космічний порядок у тому його розумінні, яке є притаманним певній культурі, і через це пояснює людині її саму" [2].

У роботі В. Тернера є думки щодо тимчасової руйнації ієрархічної соціальної структури і виникнення аморфної "комунальності" до набуття нового соціального статусу. Дещо аналогічне В. Тернер бачить у співвідношенні історичних періодів соціальної ієрархічності та їх зламі, натхненному "комунальними", зрівнювальними ідеями [5]. Не випадково апологетика міфу була підхоплена нацизмом. Цей досвід сприяв ототожнюванню міфу з соціальною демагогією і як наслідок – намаганню спростовувати різні ідеологічні міфи. Розвінчування міфів поступово захопило і сферу соціального побуту, який став полем дії величезної кількості міфів і ритуалів. Структураліст Р. Барт вважає найбільш "міфологічною" нашу сучасність. Деякі особливості міфологічного мислення (як мислення конкретного, чуттєвого, з сильною емоційною основою, з підсвідомим автоматичним використанням символічних кліше, сакралізованих історичних поглядів і т. ін.) відтворюються фрагментарно в певному соціальному середовищі, насамперед у межах сучасної "масової" культури. Актам перетворення від-

повідають міфічні герої. Тотемізм слугує своєрідним медіатором між "часом сновидінь" і сучасними людьми [2].

Оскільки міф неможливий без існування культурного героя, то міфологічна свідомість передбачає життя з кумиром ("Мне надо на кого-нибудь молиться"), зі святою вірою в кумира і, відповідно до цієї віри, бажанням робити те, що кумир пропонує робити, і мати такі погляди, які кумир пропонує мати. Міфологічна свідомість – національний чинник, має джерела в релігії і більш притаманна російському народові, ніж українському. Наразі відбувається трагічне розвінчання ідеологічних ідолів як таких у свідомості людей.

"Газета по-українськи" і "Сегодня" 1 грудня 2006 р. опублікували дані соціологічних опитувань, присвячених 15-річчю референдуму щодо незалежності України. Дані парадоксальні. За даними КМІС (опитування проведено 13–24 жовтня 2006 р.) на запитання "Ви за незалежність України?" 70,2 % відповіли "за незалежність", 29,8 % – "проти незалежності". За даними RNB (опитування проведено 5–15 листопада 2006 р.), на запитання "Якби ви в 1991 р. знали, що станеться з Україною після розпаду Радянського Союзу, то як би ви проголосували на референдумі 1 грудня?" – 35,7 % проголосували б за незалежність, 38,4 % проголосували б проти незалежності, 25,9 % не визначились. Також наводяться регіональні дані.

	КМІС	RNB	КМІС	RNB
	ПРОТИ		ЗА	
ЗАХІД	6,7 %	11%	93,3%	66%
ЦЕНТР	20,6%	33%	79,4%	38%
ПІВДЕНЬ	42,8%	21%	57,2%	54%
СХІД	51,0%		49,0%	

Такі розбіжності в даних є парадоксальними.

Газета "Сегодня" подає результати ще одного соціологічного опитування населення України, згідно з якими "половина українців – щасливі" (2006. – 24 листоп.). У статті, присвяченій результатам соціологічного опитування мешканців 110 населених пунктів України, що було проведено Київським міжнародним інститутом соціології, стверджується, що половина українців відчувають себе щасливими, а третина – здоровими. Як показало соцопитування, як не парадоксально, політичні негаразди в Україні мають незначний вплив на відчуття щастя українців, "а рівень захищеності від злочинців і стан навколишнього середовища – впливають ще менше". Серед чинників, що впливають на щастя українців, – освіта, зайнятість, матеріальний добробут, наявність сім'ї, сексуального партнера і міцного здоров'я.

Міфотворення може організовувати цілісність тексту. Міфи використовуються у традиційній темі протистояння України та Росії, європейської та проросійської України. У різних концептуальних картинах нашої держави наголошується на культурних традиціях, які пов'язують Україну з Європою, або на союзі з Росією і Білоруссю, створенні єдиного економічного простору.

Одіозний журналіст О. Бузина на шпальтах газети "Сегодня" (2006. – 20 листоп.) у статті "Підручники фальшивої історії України", рецензуючи "Вступ до історії України" для 5 класу В. Власова та О. Данилевської (видавництво "Генеза", 2005), "Історію України" для 7 і 8 класів, одним із авторів яких є В. Власов, намагається спростувати деякі факти, що, на його думку, є історичними міфами: "вигадане перше українське королівство", "княжа Русь-Україна", "переможець Сагайдачний, якого... розбили під Москвою". О. Бузина звинувачує В. Власова в некоректності висновків, наводячи приклад – ординацію 1638 р., що "мала на меті знищити козацтво як стан: усі козаки, за винятком 6 тис реєстрових (на той час складової польського війська), перетворювалися на кріпаків". Журналіст стверджує, що з цієї фрази видно, що ординація не знищувала козацтво, а тільки зменшувала його кількість і права. Автор статті також вважає, що В. Власов вигадав обставини приходу до влади гетьмана Івана Виговського. Взагалі, на думку автора, точні документальні дані підміняються в підручниках художніми вигадками, хоча це підручник, а не історичний роман. У центрі критики опинився епізод, в якому описуються почуття Б. Хмельницького, викликані возз'єднанням України з Росією: "Щоправда, сумніви не полишали гетьмана: чи не втратить козацтво через події в Переяславі свою державу? – Порадь мені, брате, як знайти спокій, – зверталася гетьманова душа до велетня-дуба, певно, відчуваючи, що одурить цар козаків, швидко позбавить їх привілеїв та й самої волі. Одначе дуб лише шурхотів лис-

тям". "Хотілося б знати, – іронізує О. Бузина, – чи є в співавторів документальні підтвердження того, що Богдан мав дуба в "радниках"? Та й яким листям він міг шурхотіти, якщо Переяславський договір підписали в ... січні?". "До того ж, – веде далі О. Бузина, – В. Власов і О. Данилевська чомусь забувають, що в 1654 році Україна не була незалежною державою, а сам Хмельницький просто змінив залежність від Варшави на підданство Москві і почав підписуватися "гетьманом його царської величності".

Інша стаття О. Бузини в цій же газеті має провокаційну назву "Україна, якої не було" (2006. – 6 груд.). Він ставить запитання "Звідкіля взялась Україна? І що це слово означає?" і далі подає своє тлумачення: "Дійсно, країна є, а родоводу достовірного немає". Журналіст бере на себе відповідальність "останньої інстанції", підтвердження "як же було насправді?". Він пише про азійські корені України: "...переважна частина України – це взагалі не Русь, а в минулому Дике поле – Половецька земля, куди ходив "у степ незвіданий" на диких кочівників новгород-сіверський князь з поеми "Слово о полку Ігоревім". Наступне відкриття О. Бузини – "галичани – слов'янізовані "молдавани", або "північні даки" на відміну від "південних даків" – сучасних молдованів і румунів". У цих своїх твердженнях О. Бузина посилається на "Давню історію України" академіка П. Толочка, видану за часів незалежності України.

О. Бузина захищає Росію, а також Радянський Союз, які, на його думку, і створили сучасну Україну в її сучасних кордонах: "Проте царат, якщо в чомусь і винний, так тільки в тому, що малопомітна смужка землі на краю Дикого поля, – Україна, що означає "окраїна", "прикордоння" – визріла в державу, що не менше Франції". Російський царат зовсім не забороняв українську мову: "Певний час в XIX столітті не дозволяли друкувати газети і наукові праці українською мовою, а саму мову і художню літературу ніхто навіть не намагався скасувати!". Звернувся О. Бузина у своїй статті й до обставин появи державної мови нашої країни. Їх, на думку автора, "наша країна намагається не афішувати". Журналіст посилається на книгу незалежного київського дослідника А. Железного "Походження російсько-української двомовності в Україні", в якій стверджується, що найбільш підходяща назва для української мови – "російсько-польський діалект". О. Бузина слідом за А. Железним вважає: "двомовність, що існує зараз в Україні, має глибокі історичні корені. Виникла вона не в результаті "русифікації", як уперто твердять фальсифікатори і вульгаризатори нашої історії, а як наслідок тривалого польського панування і опору освіченої частини російського суспільства польській культурній і мовній експансії".

Зміст міфологічних уявлень в історично більш пізній свідомості сприймається як фантастичний, проте самі творці міфів, їхні сучасники і найближчі (у часі) нащадки сприймали події, виклад яких містив у собі міф, як безсумнівну реальність, те, що відбувалось колись насправді [1, 246].

На запитання О. Бузини: "Як вам та частина "ющенківського" підручника з історії для 5-го класу, де сказано, що 1 грудня 1991 року після проголошення незалежності Україна вибрала якогось загадкового президента без імені та прізвища?". Л. М. Кравчук відповів: "Я вважаю, що це не досконалий підручник. Я сказав би, що завчасний. Як говорили ще класики марксизму-ленінізму, ці книжки були видані в певний час і за певних обставин. Новий президент Ющенко вважає, що з нього почалась незалежність. Він так і сказав: "Дійсна незалежність України почалась з 2005-го року". Я тоді відповів: а що робили Стус, Чорновіл й інші націонал-патріоти (я не говорю про себе) в той час, коли Віктора Андрійовича ніхто не знав?" (2006. – 1 груд.).

У статті "15 років. Політ нормальний?" на шпальтах "Газети по-київськи" (2006. – 1 груд.), присвяченій 15-й річниці референдуму за незалежність України, кореспонденти провели опитування: "Хто, на вашу думку, за 15 років незалежності 1) зганьбив або 2) прославив Україну?". Відповіді були такими: 1) Павло Лазаренко, Микола Мельниченко, "помаранчева" команда: Ющенко, Безсмертний, Мороз, Тимошенко; Петро Симоненко, Ігор Бакай, Григорій Суркіс; 2) Руслана, А. Жолдак, музичні групи, зокрема" Океан Ельзи", брати Клички, Яна Клочкова, Андрій Шевченко. Тобто жодного політика, який прославив би Україну, немає.

У російській "Литературной газете" (2006. – 28 листоп. – 5 груд.) у статті "Хто він, герой нашого часу?" наведені такі роздуми: "У Монголії національний герой – Чингісхан, у Намібії – Анджеліна Джолі, у

Марокко – комп'ютерний геній, хакер Фарід Ессебар, а в Китаї, для більшості школярів, – Павка Корчагін. Але хто ж носить це почесне ім'я в Росії?". На питання "Хто він, національний герой – міф чи реальність, дух народу або ідеальний образ, який нав'язує держава?", – намагались відповісти журналісти, письменники, актори, студенти на прес-семінарі, що відбувся в Москві. Як про національних героїв Росії, на семінарі згадували Сергія Радонезького, Пушкіна, Гагаріна, Висоцького та ін. Багато з них мали цей статус тільки після смерті. Кореспондент "Народної газети" Г. Нілош з Угорщини пояснив: "Національний герой має померти (і це зовсім не цинізм!): він повинен бути міфом для того, щоб, по-перше, бути недоступним, а по-друге, щоб значущість його особистості можна було б трактувати згідно з цінностями даного суспільства. Адже ні для кого не секрет, що іноді героям після їхньої смерті приписують не тільки різні ідеологічні погляди, а й різні національності". Було також зазначено, що останнім часом більш відомі не герої, а антигерої. До них прикута увага, вони сьогодні жадані в суспільстві. І в цьому немала "заслуга" ЗМК. Досить цікавим є резюме статті: "Новий час вимагає нових героїв. І поки ми замислюємося, кого вважати національним героєм, наші діти відповідають на поставлене запитання. Так, за результатами опитування, яке проводилося навесні цього року, більшість дівчат шкільного віку національну героїню побачили в особі няні Віки (з серіалу), тої самої, що "прекрасна". Сьогодні кумири витісняють з суспільної свідомості героїв".

Газета "Сегодня" наводить дані опитування: "Котрий з президентів незалежної України, на вашу думку, виконував/виконує свої обов'язки найкращим чином?" Відповіді такі: Л. Кравчук – 8,3 %, Л. Кучма – 9,5 %, В. Ющенко – 14 %, ніхто – 38,1 %, всі вони однакові – 18,9 %, важко відповісти – 11,2 % (2006. – 1 груд.). Директор соціологічної компанії RNB Є. Копатько прокоментувала ставлення українців до своїх президентів: "Це говорить про те, що українці вважають, що ніхто з наших президентів не був і не є "лідером нації". У цьому разюча відмінність у ставленні до влади між українцями та росіянами, переважна більшість яких, як відомо, підтримує чинного президента Росії В. Путіна.

У статті "Голодомор – не просто страшна трагедія, а злочин. Злочини ж потрібно кваліфікувати" (2006. – 28 листоп.) на шпальтах "України молодої" провідний український історик С. Кульчицький розвінчує погляди, що існували у Радянському Союзі стосовно Голодомору, пояснює, яким чином у радянський час приховували причини голоду: спочатку говорили, що це було наслідком посухи, потім – що це було наслідком надмірних хлібозаготівель. "Насправді, – стверджує автор, – Сталін вчинив акцію вже після того, як увесь хліб забрали. Конфіскували все їстівне, що було в селянських хатах, на селянському подвір'ї. Забрали все, щоб обеззброїти селян, звести до нуля той повстанський потенціал, який постійно нагромаджувався в українському селі наприкінці 20-х – на початку 30-х років унаслідок жахливих темпів колективізації й індустріалізації, того що весь хліб постійно забирали".

"У тому, що був геноцид, ми не переконали й Росію", – констатує С. Кульчицький. Згідно з заявою МЗС Росії, голод у Радянському Союзі поширювався не за національною ознакою. Але опубліковані у цілісному вигляді документи і факти, в тому числі постанови ЦК ВКП(б), взяті, до речі, з російських архівів, засвідчують, що акції сталінського уряду не можуть бути розцінені інакше, як геноцид. Історик наводить факти, які, на його думку, можуть переконати Росію у тому, що Великий голод в Україні 1932–1933 рр. був геноцидом. Він порівнює національний склад населення за двома переписами (1926 і 1937) і констатує: "Якщо число росіян збільшилося у цей період на 20 відсотків, то число українців зменшилося до 84 відсотків. Це все ж таки був геноцид за національною ознакою".

Цікаве дослідження "Комуністи і Сервантес" уміщене там же в рубриці "Між іншим": 17 листопада 2006 р., коли нардепи заблокували обговорення президентського законопроекту щодо Голодомору, комуністи розповсюдили у Верховній Раді брошуру "Миф о Голодоморе – изобретение манипуляторов сознанием". Епіграфом до неї взято російський переклад слів славетного іспанського письменника Сервантеса: "Лживых историков следовало бы казнить как фальшивомонетчиков". У дослідженні А. Сидорука робиться висновок: "Мабуть, це вони самі про себе".

Стаття "Парасчине щастя" (2006. – 21 листоп.) у газеті "Сегодня" присвячена розвінчуванню міфу про приятельку "сильних світу сього", "героїню помаранчевої ре-

волюції" – бабу Параску: "Параска – це якимось чином українська мрія. В Америці чоботар може стати президентом, а в нас проста бабця може стати приятелькою президента". Соціальний психолог О. Покальчук пояснює: "Частиною політичного спектаклю стала баба Параска. В її образі багато складників. По-перше, жіночий образ завжди в більшій мірі демонструє народні очікування, ніж чоловічий". Експерт вважає, що баба Параска – шарж, пародія на Ю. Тимошенко і доводить цю тезу таким чином: "між колоритною старою і яскравою, багатою жінкою хочеться провести паралель. З точки зору піар-технологій баба Параска виконує роль якогось двірського блазня. В тому сенсі, що, як особа похилого віку, вона має право на дурощі". Далі О. Покальчук зауважує, що "помаранчева революція" – особиста трагедія баби Параски, оскільки вона вірить у казку, вірить у те, що вона – якийсь народний дипломат, якому під силу "замирити діточок" Вітю та Юлю. Психолог-консультант Д. Решетова застерігає: "Вона стала славнозвісною людиною... Ціла Верховна Рада потребує Парасчиної допомоги. Жінка відчуває себе людиною, що виконує важливу місію". Але це от-от скінчиться. Одного дня може надійти прозріння, що вся "помаранчева" ейфорія була ілюзією.

Як відомо, слово "софіст" набуло загального значення щодо людей, які є професіоналами в прийомах вводити в оману слухачів або читачів. Можливість суб'єктивного тлумачення дійсних подій успішно реалізується в певних умовах, наприклад, якщо є зацікавленість в умисному приховуванні істини та поширенні неправди. Софістика є невичерпним джерелом прийомів та засобів перекручення істини, видавання неправдивого за істинне. До неї звертаються кожного разу, коли замість відкритої і чесної боротьби віддають перевагу методу викрутів і хитрувань. Викрити софістичне міркування – не тільки показати, якими засобами забезпечується подоба доказів і впевненості в істинності твердження, а й виявити тих, хто в них зацікавлений і їх підтримує. Можливість усунення багатьох парадоксів існує на шляху уточнення вихідних понять. Ми згодні з позицією Б. Потятиника, що найбільш ефективним способом нейтралізації ідеологічного потоку можна вважати парадоксальний аналіз, критичний погляд, який є "вакцинацією" від пропаганди. Новий скептицизм і новий софізм ставлять під сумнів будь-яке інтелектуальне обґрунтування. Він урівноважує ці обґрунтування в ситуації інтелектуальної нічиєї, заохочуючи у такий спосіб інтуїтивну мудрість серця [3, 246].

Софізми, міфи і парадокси, безумовно, є засобами маніпулювання, тому користуватися ними у журналістській практиці треба обережно, пам'ятаючи заповіді етики журналіста.

1. *Зарецкая Е. Н.* Риторика: Теория и практика речевой коммуникации. – М.: Дело, 2002.

2. *Мелетинский Е. М.* Поэтика мифа. – М., 1995.

3. *Потятиник Б. В.* Медіа: ключі до розуміння. – Л.: ПАІС, 2004.

4. *Хайєк Ф. А.* Право, законодавство та свобода. – К., 1999. – Т. 2.

5. *Turner V. W.* Ritual Process. Structure and Antistructure. – Chicago, 1969.

Денискіна Г. О.,
к. філол. н.
УДК 811.6.2'42

Мовно-жанрова еволюція анекдота в газетних текстах

У статті простежується мовно-жанрова еволюція анекдоту в газетних текстах, розглядаються такі його види, як первинний (традиційний) анекдот і сучасний (міський) анекдот, описується їх структура і найбільш уживані мовні засоби, а також аналізується мовленнєвий та жанровий рівні пародіювання.

Ключові слова: *комічний жанр, контекст, метатекстові включення, комунікативні постулати, стилізація.*

The article reviews genre and language evolution of an anecdote in newspaper texts; its types such as primary (traditional) and contemporary (urban) anecdotes are described with their structure as well as most frequently used language means analyzed, and speech and genre levels of parody making are researched.

Дедалі більший вплив на літературну норму та естетичні уподобання суспільства справляє не стільки художня література, як засоби масової інформації, що на сьогодні й формують, і віддзеркалюють мовний смак нової епохи. Незалежність виплекала нове покоління авторів, які відійшли від попередніх тоталітарних догм і мають власне бачення того, про що писати і як писати. Мовотворчість журналістів, відображаючи інтелектуально-духовний стан національної культури, безпосередньо впливає на зміни у стилістичній системі мови. Сучасний газетний текст у боротьбі за власну аудиторію не тільки повідомляє і переконує, він апелює, залучаючи читача до співавторства, інтригує, заграє, виходячи інколи за межі дозволеного, встановлює нові стандарти й руйнує стереотипи. Мовні зміни зачіпають не лише лексичний прошарок, а й суттєво впливають на стилістичну систему загалом. Відбувається докорінна перебудова всередині публіцистичного стилю, зокрема і в системі газетних жанрів. Основними ознаками сучасного українського газетного тексту стає відкритість, оперативність, композиційна варіативність, жанровий синкретизм, стилістична різноманітність, широкий тематичний діапазон і відчутне посилення ролі авторської особистості.

У виробленні нових механізмів впливу сучасного газетного тексту значну роль відіграють комічні жанри, зокрема такий представник української народної сміхової культури, як *анекдот*. Цей жанр-мандрівник, на думку Є. Курганова, є невід'ємною складовою всіх прозових літературних форм і не може існувати самостійно, оскільки поза контекстом втрачає сенс.

Первинний (традиційний, літературний) анекдот визначається дослідниками [1; 2; 3; 5] як лаконічне оповідання, яке здебільшого відтворює типові побутові ситуації. Його особливими прикметами є фабульність, "внутрішня настанова" на достовірність (незважаючи на те, що в його основі лежить вигадка), багатоплановість змісту та діалогічний характер викладу [2, 6]. Саме в такому вигляді функціонував цей жанр у XVIII–XIX ст. На той час анекдот ніякого стосунку до комічного не мав взагалі. Його місія полягала у відображенні побуту і звичаїв відповідної епохи, у передачі найтонших психологічних нюансів національного буття народу. І не важливо було, викликає він сміх чи ні, бо розглядався тоді анекдот передусім як явище концептуальне, як носій певної глибинної ідеї.

Поза контекстом цей різновид анекдоту не мислився. Межа між справжньою подією і вигаданою була нечітка, тобто читач на власний розсуд міг віднести описуване явище до такого, що відбувалося насправді.

© Денискіна Г. О., 2007

Далеким нащадком цього різновиду в сучасній газеті можна вважати такий анекдот, опублікований на сторінках "України молодої": "На вулиці сталася аварія. Натовп щільно оточив потерпілого. У центр ніяк не може "прорватися" спецкор, щоб розпочати репортаж. Тоді він починає кричати: "Відійдіть! Потерпілий – мій батько!". Усі сміються і відходять. Виявилося, що машина збила осла" (2006. – 20 черв.).

Сучасний (міський) анекдот – це текст, що функціонує в усній (як частина міського фольклору) та писемній (збірки, газетні рубрики, інтернет-сайти) формі, має подвійну будову (зачин і несподівану кінцівку, якій передує структурно-змістова інтонаційна пауза (пуант)). На відміну від первинного анекдоту, в анекдоті сучасному відсутня фабула (так звана середня частина), а також він може бути монологічним, діалогічним чи полілогічним за будовою.

Деякі вчені вважають, що анекдот – це передусім / винятково усно-розмовний жанр. Зокрема, А. Шмельов зазначає, що "у більшості випадків не сама розповідь, а інтонація оповідача, його міміка та жести створюють те, що зветься "сіллю" анекдоту" [5, 12]. Цієї ж думки дотримується і В. Хімік, наголошуючи, що "запис не може відтворити найбільш важливу для багатьох текстів акцентологічну структуру анекдоту: смислові паузи, пришвидшення чи уповільнення темпу розповіді, обов'язкове інтонаційне виділення другої частини, а у деяких випадках і мовленнєві характеристики персонажів" [4, 19]. Слід наголосити, що ЗМІ дедалі частіше залучають тексти аналізованого жанру, створюючи для цього окремі рубрики. Звичайно, усна форма має низку переваг, про які йшлося, однак видавці опираються на комунікативну компетенцію читацької аудиторії, на вироблене досвідом вміння безпомилково розпізнавати і відповідно сприймати цей різновид текстів. Задля цього залучаються шрифтові виділення, відповідні символи, а при потребі імітувати суржик або акцент навмисне порушуються норми орфографії.

Анекдот у газеті покликаний розважати і смішити. Саме цій меті підпорядковані всі мовні засоби, зокрема й такі найчастіше використовувані стилістичні прийоми та фігури (приклади наведені з газети "Україна молода"):

– *гіпербола*: "Азовське море: за буйки не заходити!" (2006. – 9 серп.); "На Тегеранській конференції Черчилль, щоб подратувати Сталіна, каже: "А мені сьогодні приснилося, що мене призначили президентом Землі!". Рузвельт піддакнув: "А мені приснилося, що мене призначили президентом Всесвіту!". Сталін повільно закурює трубку і спокійно відповідає: "А мені приснилося, що я нікого не затвердив" (2006. – 9 черв.);

– *літота*: "Кажуть, коли Віктор Павлік був маленьким, діти в дитсадку гралися ним у ляльки..." (2006. – 20 квіт.);

– *метаморфоза*: "А Ви знаєте, що Муму піймала Золоту Рибку, загадала бажання і стала собакою Баскервілів!" (2006. – 10 серп.);

– *псевдологічність або логічність, доведена до абсурду*: "Чому наш пішохід переходить дорогу, не звертаючи уваги на світлофор? – Так світлофором ще нікого не задавило" (2006. – 20 лип.); "Якщо відкласти на післязавтра те, що можна зробити сьогодні, у тебе буде аж два вільні дні" (2006. – 20 серп.);

– *алогічність*: "Пацієнт підходить до лікаря і каже, що погано почувається. – Ну так проковтніть цей шуруп. Щось відчуваєте? – Так, я почуваюся ще гірше. – Все зрозуміло, алергія на шурупи" (2006. – 22 берез.);

– *удавана алогічність*: "Блондинка оформляє кредит. Менеджер: "Тут суму напишіть прописом!". – А це як? – Буквами! – Мужчино, ви з глузду з'їхали!? Як я цифри напишу буквами?!" (2006. – 27 черв.);

– *каламбур, що ґрунтується на зіткненні прямого і переносного значень слів*: "Пацієнт відходить після наркозу і запитує лікаря: "Докторе, Вам вдалося зберегти мою ногу?" – Звичайно. Он вона стоїть у банці з формаліном..." (2006. – 17 серп.);

– *поєднання в одному контексті фразеологічно зв'язаного і вільного значення слова*: "Якщо вас гризе совість – вибийте їй зуби, нехай вона вас ніжно обсмоктує" (2006. – 29 лют.) тощо.

Слід констатувати, що у фіксованій формі на сторінках газет анекдоту довелося втратити деякі принципові жанрові складові. По-перше, безумовну діалогічність, по-друге, обов'язковий вступ, який і був однією з ознак діалогічності. Задля економії місця газетою було вилучено цілий набір спеціальних висловлювань метатекстового включення, які не належали до власне тексту анекдоту, але забезпечували введення актуального змісту під час комунікації, як-от: До речі, на цю тему є анекдот...; Ви чули

(знаєте, бачили)?; Це як в тому анекдоті...; А ось ще анекдот про такий от випадок...; Ну це як у тому анекдоті... Подібні метатекстові включення покликані налаштувати слухачів, підготувати до жанрового переключення на пародійне сприйняття, на комізм, створити відповідне жанрове очікування.

З метою все тієї ж економії площі серія анекдотів зі структурою "питання-відповідь" у газеті може відтворюватися у вигляді одного підрядного причинно-наслідкового речення: "Найлегше залякати пташиним грипом того, у кого курячі мізки" (2006. – 29 квіт.); "Найкорисніше в "Чупа-чупс" – це паличка, бо у ній найменше барвників" (2006. – 28 квіт.). За усної комунікації анекдот починався б із питання: "А чи знаєте ви що(кого)?".

Події, що відтворюються у сучасному анекдоті, не тільки фантастичні, вигадані, вони є зумисне створеною жартівливо-іронічною імітацією найрізноманітніших реалій суспільного життя. Саме пародійність створює бажаний комічний ефект і визначає всі інші жанрові ознаки анекдоту, що оселився на шпальтах "України молодої".

Пародіювання здійснюється на двох рівнях: *мовленнєвому та жанровому*. Комічна стилізація першого рівня в сучасному анекдоті полягає у відтворенні характерних негативних рис мовлення представників певних соціальних, національних чи вікових верств населення або загальновідомих особистостей (політиків, поп-зірок) з метою висміювання їх манери спілкування: "Знаєш, як плов готувати? – Ні. А як? – Баран кидаєш, трава кидаєш, дружина, дітей кидаєш... І їдеш у Москву плов готувати..." (2006. – 26 трав.).

Незнання іноземцем української мови, порушення ним постулатів успішної комунікації, оскільки співрозмовник справжньої відповіді на запитання так і не отримує, створює комічний ефект: "Професор пояснює теорему: "Уявіть скляну кулю. Взагалі-то, не обов'язково скляну. А втім, можна обійтися і без кулі..." (2006. – 20 черв.).

Пародіювання другого рівня ілюструє імітація в сучасному анекдоті як власне публіцистичних жанрів, так і жанрів інших стилів (наукового, офіційно-ділового тощо). При цьому зберігаються їх формальні видові та стилістичні ознаки, а висміюється невідповідне жанрове змістове наповнення.

З усіх газетних жанрів найчастіше мішенню для пародій стають *новини*: "Виробник локшини "Доширак" висунутий на здобуття Нобелівської премії в галузі хімії: у складі локшини виявлені хімічні елементи, раніше не відомі науці" (2006. – 15 берез.); "Хороша новина: автобус з депутатами упав в урвище. Ніхто не вижив. Погана новина: в автобусі було три порожні сидіння" (2006. – 28 квіт.); "Новини про пташиний грип: "Страуси чхають під землю! Кроти в паніці!!!" (2006. – 24 квіт.).

Надзвичайно популярним у сучасних українських анекдотах є пародіювання жанру *оголошення*, зокрема:

– *рекламного*: "Увага, акція! Збери один мільйон кришечок від пива "Міцне" – і отримай штучну нирку!" (2006. – 1 черв.);

– *про вільні вакансії*: "Великій фірмі потрібен програміст. Знання комп'ютера вітається" (2006. – 1 квіт.); "На ТБ потрібна симпатична брехуха для оголошення прогнозів погоди" (2006. – 6 лип.);

– *про послуги*: "Оголошення: До ваших послуг – приватний дитячий пансіон "У семи няньок" (2006. – 19 квіт.);

– *попереджувальні*: "У нас на роботі не курять! Перегару стільки, що офіс вибухнути може..." (2006. – 15 черв.).

З успіхом пародіюються також мовні жанри:

– *психологічного тесту*: "Із завдань психологічного тесту: "Пришийте до подушки курячу голову. Готові? А тепер спробуйте пояснити, навіщо ви це зробили" (2006. – 7 черв.);

– *протоколу*: "З міліцейського протоколу: "Підозрюваному були пред'явлені неспростовні докази, внаслідок чого в нього від хвилювання пішла з носа кров, випало чотири зуби і зламалося два ребра..." (2006. – 28 лют.);

– *екскурсії*: "Іде екскурсія атомною станцією. За склом двоє працівників у спеціальних протирадіаційних костюмах обережно тягнуть маленький тюбик. Чоловік запитує екскурсовода: "Вибачте, а що буде, якщо вони випустять цей тюбик?" "У принципі, нічого не буде. У радіусі 115 км" (2006. – 22 берез.);

– *вступної співбесіди*: "Співбесіда під час прийому на роботу: – У вас є довідка про психічне здоров'я? – На жаль, ні. По дорозі сюди марсіяни відібрали" (2006. – 27 квіт.);

– *історичної оповіді*: "– Ні, Цезарю, це не змова... Це в нас така процедура імпічменту, – сказав Брут, дістаючи захований кинджал..." (2006. – 21 лип.) тощо.

Мовно-жанрові модифікації сучасного українського анекдоту передусім пов'язані з

появою нових комбінованих газетних жанрів, що призвело до зміни цільових настанов і засобів вираження комічного. Тексти анекдотів помітно ущільнюються, тяжіючи до афористичності, тобто до прагнення сказати багато малою кількістю слів. Пародіювання інших мовних жанрів призводить до трансформації жанротворчих ознак самого анекдоту. Це явище історично зумовлене, оскільки саме цей жанр першим реагує на будь-які зрушення у свідомості носіїв мови. Сучасний український анекдот систематично залучається і відтворюється засобами масової інформації, оскільки першим відгукується на всі більш або менш значні події в Україні та за її межами. Початок свій анекдот бере у живомовній стихії, там він народжується, згодом поширюється (зокрема завдяки газеті), сягає вершини популярності, старіше і вмирає. Процес видозміни його мовно-жанрової природи цілком закономірний, адже анекдот завжди має бути співзвучний часові.

Сучасний український анекдот, що публікується у періодичній пресі, – це лише одна з можливих форм існування анекдоту на шпальтах газети. Тут представлені найновіші взірці цього жанру. Але старі анекдоти теж продовжують своє життя, породжуючи нові оцінки, нові смисли. Вони утворюють так звані "цитатний фонд", на який спираються автори аналітичних статей, репортажів, нарисів, коментарів, апелюючи до мовного досвіду читачів і розраховуючи на знання ними колись популярних і загальновідомих анекдотів. Ця форма побутування анекдоту заслуговує на окреме дослідження і сприятиме з'ясуванню того, що саме стає наслідком свободи преси – жанровий синкретизм чи стилістичний хаос.

1. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.

2. *Кімакович І. І.* Традиційний анекдот у контексті сміхових явищ української культури: Автореф. дис. ... к. філол. н. – К., 1996. – 23 с.

3. *Курганов Е.* Анекдот как жанр. – СПб.: Академ. проект, 1997. – 248 с.

4. *Химик В. В.* Анекдот как уникальное явление русской речевой культуры // Анекдот как феномен культуры: Материалы круглого стола 16 ноября 2002 г. – СПб., 2002. – С. 17-31.

5. *Шмелева Е. Я., Шмелев А. Д.* Русский анекдот: Текст и речевой жанр. – М.: Языки словян. культуры, 2002. – 312 с.

Шоріна А. Ю.,
асп.
УДК 070: 654. 197 (477)

Комерціалізація українського телеефіру

У статті розглянуто окремі проблеми розвитку українського телевиробництва.
Ключові слова: *телевиробництво, промоушн, персоніфікація, імідж, бренд, телеведучий.*

The article is devoted to the isssues of television production development particularly in Ukraine.
Key words: *television production, promotion, personification, image, brend.*

У сучасному телевізійному просторі України визначилися нові тенденції, серед яких – збільшення замовлення на вітчизняний телепродукт, а також зростання інтенсивності телевиробництва. Водночас окремі аспекти розвитку української телеіндустрії не відповідають загальній динаміці. Національні телевиробники не реалізують у повному обсязі можливості власного промоушн, тому вітчизняне комерційне телебачення відстає від практики телевиробництва країн Західної Європи, США, Росії тощо. Аспекти функціонування електронних ЗМК у своїх працях досліджують авторитетні українські журналістикознавці: В. Демченко [2], В. Здоровега [3], В. Різун [7], Б. Потятиник [4], а також західні теоретики, серед яких П. Бурд'є [1], А. Жиро [6], Г. Шиллер [6] та ін. Більшість із них стверджують, що для комерційного телебачення будь-яка програма і загалом інформація є товаром, відповідно продаж цього товару потребує певної стратегії, досвіду маркетингу і реклами.

Проте українські телевиробники, які вже не один рік працюють за законами комерційного телебачення, не реалізують належним чином можливості власної реклами, промоушн своїх телеведучих і авторів, що призводить до періодичного загострення дискусії про вплив іноземної продукції на вітчизняний телевізійний простір. На сучасному етапі провідні українські телеканали виробляють значну частину власної продукції, відкинувши типову ще кілька років тому практику тотального показу запозичених, як правило, російських телепрограм. Така тенденція на загальнонаціональних і міжрегіональних каналах спостерігається, в першу чергу, в секторі виробництва ток-шоу, інформаційно-аналітичних оглядів, розважальних ігор, вікторин, ранкових програм тощо. Водночас російський вплив досі виявляється у показі серіалів, художніх фільмів, реальних шоу. Характерним для вітчизняного телевиробника стало прагнення "наповнити" національним змістом запозичених форматів, які мали успіх за кордоном. Адаптовані таким чином програми стали звичайним явищем українського ефіру, наблизивши до своєї аудиторії західні ("Перший мільйон") і російські розробки ("Судові справи" з І. Годецьким тощо).

За наявності досить розвинутого власного виробництва адаптація запозичених форматів має певні позитивні аспекти, оскільки будь-яке виробництво сприяє не лише урізноманітненню інформаційного простору за рахунок вітчизняного телепродукту, а й підвищенню рівня кваліфікації фахівців, залученню нового персоналу. Так, завдяки виходу в ефір програми "Судові справи" перед глядачами з'явилися нові телеведучі І. Годецький, І. Калінська та ін. Поява нових облич сприяє зміцненню авторитету українського мовлення. Важливим тут є принцип персоніфікації, який стає формоутворюючим елементом іміджу телекомпаній. Мовник в очах своєї аудиторії постає через образи телеведучих, які працюють в ефірі. Говорячи мовою реклами, стійкість бренда телекомпанії безпосередньо залежить від наявності особистостей, які персоніфікують його.

Досі провідні українські телекомпанії не реалізували потенціал цього зв'язку між популярністю телеведучих та успіхам телекомпанії загалом. Персоніфікація у формуванні іміджу українського мовлення має важливе значення, але ще не використовується уповні. Так, "обличчями" телеканалу "Інтер" є 29 осіб [9]; "Студія 1+1" пропонує глядачеві програми понад 30 телеведучих, значна части-

© Шоріна А. Ю., 2007

на яких здобула визнання фахівців, численні нагороди авторитетних вітчизняних і світових телеконкурсів. В ефірі телекомпаній "Новий канал", "СТБ", "ICTV" працюють чимало професійних, талановитих ведучих, програми яких мають стабільну аудиторію впродовж тривалого часу. Але чомусь поява російських телеведучих в українському ефірі стає помітним, яскравим явищем для аудиторії і професійної спільноти журналістів. Як "зірок" на порожньому небосхилі аудиторія сприйняла в ефірі телеканалу "ICTV" російських ведучих Д. Кисельова ("Подробиці з Дмитром Кисельовим") та С. Шустера ("Свобода слова"). Відомим телеведучим глядач пробачає недолугість фраз, незнання української мови, відсутність відчуття місцевого політичного, культурного ґрунту, певну категоричність тощо. Не менш лояльні до ведучого, як правило, й гості студії, які здебільшого сприймають за честь участь у програмі телезірки.

Показовим можна вважати політичне ток-шоу "Свобода слова" з С. Шустером. Серед вітчизняного політичного істеблішменту престижно бути учасником цієї програми; ток-шоу стало ніби клубом, відвідини якого надають особливого статусу, ніби підтверджуючи політичну перспективність і значення того чи іншого запрошеного гостя. У дискусії на майданчику "Свободи слова" неодноразово брали участь найвпливовіші політики України, серед яких П. Порошенко, Ю. Тимошенко, Р. Богатирьова, В. Кличко та ін. Запрошувалися також Президент Грузії М. Саакашвілі, голова парламенту Грузії Н. Бурджанадзе, заступник голови Держдуми РФ В. Жириновський, чемпіон світу з шахів Г. Каспаров, колишній головнокомандувач силами НАТО в Європі У. Кларк, професор університету Джона Гопкінса Ф. Фукуяма та інші знакові постаті сучасної політики й культури. Унікальним є те, що ведучому програми вдалося залучити до дискусії навіть тих опонентів, які на певному етапі почали уникати зустрічей. Так, в одній із програм лідерку БЮТ Ю. Тимошенко посадили поруч із її опонентом, "нашеукраїнцем" П. Порошенком. Соратники "помаранчевої революції" згодом виказували свої суперечності й конфлікти; якраз "Свобода слова" послужила яскравою ілюстрацією ситуації у колишньому "помаранчевому" таборі. Аналогічним чином творці програми показали розбіжності в інших політичних силах.

Такий ефект став можливим не тільки завдяки спланованому творцями програми розташуванню гостей у студії. Важливий факт, що самі гості, продумуючи кожен крок у своєму іміджі, погодилися поспілкуватися і віддали себе в руки ведучого ток-шоу. Виникає чимало важливих запитань, що стосуються авторитету програми й ведучого, довіри й "притягувальної сили" "Свободи слова". Адже в українському телепросторі існує чимало програм, де ведуться політичні дискусії (скажімо, ток-шоу "Я так думаю" в ефірі "Студії "1+1" за участю А. Безулик).

Аналіз програми С. Шустера приводить до висновку, що формально "Свобода слова" нічим принципово не відрізняється від інших політичних ток-шоу, не містить ніяких нових композиційних структурних елементів (окрім голосування, суттєвий вплив якого на загальний рейтинг сумнівний), не відрізняється яскравою стилістикою презентації інформації, не реалізує стратегію скандалу – конфлікту в студії, не орієнтована на обговорення інтимного життя політичних персон і т. д. Проте вже перші випуски ток-шоу викликали значне зацікавлення аудиторії, яка залишається досить стабільною. Згідно з висновками Media Resources Manadgment, експерти якої проаналізували показники рейтингу, програми з С. Шустером стали одними з найуспішніших проектів телеканалу "ICTV". У 2005 р. "Свобода слова", діставши значну підтримку телеглядачів, змусила експертів зробити висновок про суттєве посилення інформаційно-аналітичного блоку телеканалу. А вже у 2006 р. новий проект С. Шустера "Третій тайм", за висновками аналітиків, сприяв зростанню популярності телекомпанії і наближенню її рейтингу в цей період до конкуруючого "Нового каналу" [5]

Причина успіху досліджуваної програми полягає, певно, в особі самого С. Шустера, а точніше – в існуючому уявленні про нього. Ім'я телеведучого стало брендом, який робить кожну його програму цікавою глядачеві, а участь у програмі найвпливовіших діячів – можливою. Наявність у комунікативному полі уявлення про високий авторитет телеведучого, його надзвичайні професійні здібності, багаторічний досвід, переважно набутий у Москві, одразу формують зацікавленість істеблішменту і масової аудиторії. Імідж популярного і визнаного журналіста дозволяє С. Шустеру вести програму неквапливо, "на рівних", уникаючи притаманного українським ток-шоу поспіху. Часовий формат "Свободи слова", нерегламентований чітко, також сприяє авторитету телеведучого, який ніби завершує програму тоді, коли вважає за потрібне, на відміну від своїх україн-

ських колег, які постійно кваплять гостей, посилаючись на обмеження в часі. Тут і телекомпанія "ICTV" дає С. Шустеру всі можливості, аби використати імідж програми і навіть зміцнити його. Складається враження, що ведучий – центральна постать телекомпанії "ICTV", більше того: не телекомпанія залучила до свого ефіру російську телезірку, вона сама стала платформою для роботи телеведучого.

У стилі роботи на студійному майданчику вгадуються досить слабкі позиції українських телеведучих у діалозі з представниками політичної еліти. Дискусія за участю "чужих", російських журналістів цікава вітчизняному істеблішменту завдяки можливості продемонструвати електорату готовність дискутувати з тими представниками, які в очах глядача є більш досвідченими, незаангажованими, незалежними. С. Шустера масовий глядач сприймає як професіонала, в якого, на відміну від більшості українських колег, є нагода глибше розібратися у проблемі, без огляду на політичну цензуру, тиск власників компанії тощо. Водночас численні факти цензури, політичного замовлення, керування інформаційною політикою телекомпаній (згадаймо тривалу публічну дискусію щодо "темників") негативно позначились на іміджі українських телекомпаній і їх ведучих зокрема. Загальне уявлення про Українське телебачення як політично залежну інституцію ускладнює розвиток вітчизняного політичного ток-шоу, політичних інформаційно-аналітичних програм тощо. До того ж ускладнюється позитивне сприйняття телеведучих та авторів програм цього тематичного спрямування. Проблема полягає не в якості виробництва, а в першу чергу, у недосконалій роботі з іміджем компаній щодо формування брендів телеведучих та авторів програм. Тоді як ім'я С. Шустера має величезний бекграунд у сприйнятті українського телеглядача (його складники: "російська телезірка", "надзвичайно сміливий, висвітлював воєнні конфлікти", "досвідчений", "знає більше, ніж говорить"), імена українських телеведучих, які працюють із цією аудиторією багато років, як правило, викликають менш яскраві асоціації.

У такому контексті проблема українського телевиробництва і його подальших перспектив полягає у невідповідності позиції менеджерів українських медіа безумовним вимогам часу. Контент ефіру вітчизняних загальнонаціональних (окрім "Першого національного") і міжреґіональних телеканалів свідчить про те, що телебачення в Україні вже завершило перехід у стадію комерційного і сьогодні діє за законами бізнесу. Водночас вітчизняні менеджери лише частково засвоїли логіку комерційного ТБ: продовжуючи продавати аудиторії свої програми як товар, українські виробники ігнорують необхідність рекламувати тих, хто цей продукт виробляє, і продукт, "зображений на обкладинці". Розраховуючи на високі рейтинги телепрограм, компанії не ведуть інтенсивної реклами своїх ведучих, що ускладнює комерційний успіх продукту. Логіка маркетингу, яку засвоїли навіть найдрібніші виробники товарів широкого вжитку, залишається не реалізованою на вітчизняному ТБ, наші телекомпанії не застосовують промоушн своїх працівників. Хоча теоретично менеджери провідних каналів давно вже визнають перспективність брендінга телевиробників, і промоушн "облич". Так, генеральний директор російської СТС О. Роднянський, який є одним із засновників української "Студії "1+1", ще кілька років тому під час дискусій серед менеджерів провідних російських ЗМІ неодноразово наголошував на доцільності створення і розвитку брендів телекомпаній [8]. Про спробу презентувати аудиторії телекомпанію через її телеведучих і авторів свідчать також окремі елементи ефірного наповнення українських мовників і логіка побудови інтернет-сайтів.

До реалізації потенціалу персоніфікації з метою формування бренда телекомпанії максимально наблизилася "Студія "1+1", яка на певному етапі регулярно анонсувала свої програми на чолі з ведучими не тільки у своєму ефірі, а й на хвилях радіостанцій. У 2005 р. про початок нової програми "Хочу й буду" за участю О. Герасим'юк знала найширша аудиторія. Аналогічним чином сприяли популяризації телеведучих публікації у пресі. Проте вже незабаром промоушн власних програм, їхніх авторів і ведучих скоротився. Від рекламної кампанії широкого охоплення залишилися хіба що анонси телепрограм в ефірі самої телекомпанії. Окремо варто зазначити існуючу в ефірі "1+1" практику презентації своїм глядачам невеликих, але досить яскравих заставок із зображенням телеведучих. Ефективними можна назвати такі замальовки напередодні 8 Березня, які викликали обговорення серед аудиторії, подаючи телеведучих-жінок у новому амплуа. Подібні елементи промоушн, проте здебільшого у вигляді анонсів, є в ефірі провідних телеканалів України. Але всі вони, незалежно від якості реалізації, більше покликані впливати на вже існуючу аудиторію телеканалу, не працюючи

на формування образів телеведучих, не впливаючи на формування бренда телекомпанії у широкому комунікативному полі.

Результатом недостатньої насиченості інформаційного горизонту телеглядача яскравими образами, які ще не сформовані українськими виробниками, стає домінування вже існуючих, стійких брендів, "розкручених", як правило, більш потужною російською телеіндустрією. Процес формування колоритних образів в Україні вочевидь не відповідає реальним тенденціям виробництва. Починаючи з 2003 р., посилилася тенденція до власного телепродукту, що очевидно не тільки в галузі виробництва художніх фільмів і серіалів, а й у зростанні кількості власних програм (ток-шоу, ігрові формати). Варто зазначити особливості розмежування потреб і замовлення української телеаудиторії (на відміну, скажімо, від російського телеглядача), адже ще кілька років тому Українське телебачення істотно орієнтувалося на "сусідній ефір", оскільки рейтинги російських програм були своєрідним індикатором. Проте останнім часом, за висновками Media Resources Manadgment, спостерігається тенденція до диференціації інтересів аудиторії двох країн; все частіше популярні в РФ програми залишаються без належної уваги українського глядача (як-от: зниження зацікавленості у перегляді КВК) [5]. Та, окрім власного виробництва, українська телеіндустрія може виявитися не готова гідно супроводжувати реалізацію своїх проектів, оскільки брендинг вітчизняних телекомпаній залишається недостатньо розвинутим і відстає від самого виробництва і запитів аудиторії.

Відсутність так званого "агресивного промоушн" українських телеведучих може стати на заваді інтенсивного експорту власної продукції. Сьогодні вітчизняна телеіндустрія має позитивний досвід продажу в Росію мюзиклів ("Вечори на хуторі біля Диканьки", "Попелюшка", "Сорочинський ярмарок" та ін.), серіалів і фільмів ("Джокер", "Зцілення любов'ю", "Жіноча інтуїція), що мали досить високі показники рейтингу. Російський "5 телеканал" (Санкт-Петербург) придбав у вітчизняного СТБ цикл документальних фільмів "Документальний детектив". Існують всі передумови для конкурування на міжнародному ринку інших українських форматів і телеведучих. Проте без відповідних позиціонування і популяризації авторів, ведучих проектів, а також телекомпаній загалом розвиток експортного потенціалу українських виробників може мати низьку інтенсивність.

1. *Бурдье П.* О телевидении и журналистике. – М., 2002.

2. *Демченко В. Д.* Комунікативні особливості телебачення як засобу масової інформації // Українці в країнах Балтії: Матеріали Першої міжнарод. наук.-практ. конф. Рига, 8–9 жовт., 2004 р. – Рига, 2004.

3. *Здоровега В.* Свобода обману // Медіа Критика // http://www.mediakrytyka.franko.lviv.ua/.

4. *Потятиник Б. В.* Медіа: ключі до розуміння. – Л.: ПАІС, 2004.

5. *Пять* лет развития украинского телевидения: Обзор развития телерынка за 2001–2005 гг. Media Resources Manadgment // http://www.telekritika.kiev.ua/articles/191/0/7930/. – 2006. – 17 жовт.

6. *Реклама.* Внушение и манипуляция: Учебное пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики. – Самара, 2001.

7. *Різун В. В.* Проблеми і перспективи розвитку журналістської освіти в Україні початку XXI століття // Наукові записки Інституту журналістики. – 2004. – Т. 16. – С. 6–13.

8. *Роднянский А.* Постановщики телевизионной реальности // Третья всероссийская конференция руководителей региональных телерадиокомпаний "Логика успеха". 17–19 декабря 2003 // http://www.internews.ru/html/sites/main_site/logika/13_rodniansky.pdf.

Шальман Т. М.,
ж-ст
УДК: 070: 7. 073+ 621. 397. 13

Філософсько-комунікативні особливості дискурсу

У статті досліджуються особливості підготовки та ведення дискусії, встановлення діалогу, можливості зворотного зв'язку в ефірі.
Ключові слова: *дискусія, діалог, телевізійна комунікація, інтерактивне телебачення.*

The article is dedicated to research the communication peculiar discourse. The establishment of the dialog, its realization or refusal are regarded as a reaction of the audience to a telecast.
Key words: *discussion, dialog, TV communication, interactive television.*

Вміння послідовно міркувати виробляється значною мірою завдяки діалогу. У перекладі з грецької "діалог" означає "полеміка", "бесіда", "дискусія". Чудові зразки діалогу представлені філософією Сократа, Платона, Г. Сковороди. Взагалі вважається, що філософію діалогу започаткував ще Сократ, і мав назву "сократичний діалог". На перший план він ставить людину, проблеми світовідношення, найзагальніші істини. "Пізнай самого себе" – вихідна теза сократівського філософствування.

На феномені діалогу сфокусована й сучасна духовна культура. Хоча живе спілкування бере початок від часів античності, коли, наприклад, Сократ збирав аудиторію, ставив запитання, вислуховував відповіді, знову запитання і відповідь, таким чином, створював передумови для появи нових знань. Сучасний діалог стає фундаментальною категорією, абсолютно необхідною для пояснення явищ природи і культури, суспільства загалом. Діалог уже не літературний жанр, а буття свідомості. Як пропонує французький мислитель П. Рікер, діалог потрібно вести постійно і з усіма науками, виходити за межі філософії, насамперед – з людинознавством, що додає імпульси для поступу [10, 97].

Кожен теоретик будує свою концепцію відповідно до власних знань і розумінь. Але кожен мислить, розмовляє "своєю мовою", тому може виникати певне непорозуміння. Саме цей аспект не влаштовував видатного французького філософа Ж. Дерриду, зокрема у своєму есе "Des Tours de Babel" (1985) він робить висновок про те, що розділення мови прирікає людей на одномовність, а звідси, потребу в перекладі, а отже, і в діалозі [6]. До проблем взаєморозуміння між людьми зверталися такі мислителі, як П. де Маном, П. Рікер, і не міг бути осторонь і Жак Деррида, у філософії якого тема мови посідає кульмінаційне місце. Філософські довідники та енциклопедії також тлумачать поняття філософського діалогу, зокрема як особливий вид філософської літератури, який розкриває філософську тему в бесіді кількох осіб. Вперше діалог набув поширення в індійській літературі. У ранньому буддизмі філософський діалог ще включений у оповідальний текст і має полемічну спрямованість, пізніше використовується для популярно-дидактичного викладення етики. Греція надала філософському діалогу статус самостійного жанру (IV ст. до н.е.) з притаманним йому недогматичним способом пояснення філософської думки. Рання християнська література використовувала діалог як засіб апології, полеміки, настанови.

Новий розквіт філософського діалогу в XV ст. пов'язаний з діяльністю італійських гуманістів, які свідомо звернулися до живих джерел діалектичної традиції (Л. Бруні, Л. Валла, К. Ландіно та ін.). Переважала звичайна структура гуманістичного діалогу, існували жанрові межі, діалог мав тезу, антитезу і синтез. Починаючи з М. Кузанського, філософський діалог набуває гнучкої та популярної (інколи – полемічної) форми викладу оригінальних філософських ідей, до яких, як правило, звертаються мислителі платонівської орієнтації (Дж. Бруно, Мальбранш, Шефтсбері, Берклі та ін.). На почат-

© Шальман Т. М., 2007

ку XIX ст. діалог високо цінувався німецькими романтиками як форма адогматичного філософствування, близька до життя (Ф. Шлегель, А. Шлегель, Шеллінг, К. Зольгер). Згодом філософський діалог втрачає основне призначення як суто філософський жанр.

Вже Л. Фейєрбах в "Основах філософії майбутнього" предметом дискурсу визначив зв'язок між людьми, між "Я" і "Ти". Однак не всі представники тогочасної некласичної філософії (С. К'єркегор, Ф. Ніцше, М. Хайдеггер та ін.) оцінили це в поясненні сутності людини. Лише в 20-х рр. XX ст. цей дискурс був гідно оцінений, наблизившись до розуміння *філософії діалогу, або до філософії зустрічі* [7, 100]. Це дало поштовх М. Буберу, який за головну тему філософських рефлексій обрав проблему реальності людини, намагаючись розкрити таємницю її буття шляхом виділення звязків: Я–Ти, Я–То та "діалогічного принципу". Спосіб Я–То (бачу, уявляю, мислю, відчуваю) чи Я–Ти нагадує "входження в стосунки", коли між мною і світом виникає діалог, співбесіда. У першому випадку – це досвід, а не зустріч; в іншому відбувається діалогічна зустріч, співвідношення [7, 101]. Основа діалогічного принципу М. Бубера – це наявність у діалозі симетрії, "Я" і "Ти" – рівноцінні сили.

До створення теорії діалогу приходить і російський філософ М. Бахтін, аналізуючи творчість Ф. Достоєвського, в якого виділяє діалогічні та політичні романи. Посилаючись на В. Іванова, критик зупиняється на етичних принципах автора і висловлює думку, що в основі реалізму Ф. Достоєвського лежить "не пізнання", а "проникнення". На цій підставі М. Бахтін створює теорію діалогу. В його трактуванні діалог стає універсальним поняттям, що "пронизує всю людську мову і всі відносини і прояви людського життя, взагалі все, що має зміст і значення" [3, 49]. Це поняття застосовується як до аналізу загальних зв'язків мови і тексту, так і в антропології та онтології. "Бути, – вважає автор, – означає спілкуватися діалогічно. Коли діалог закінчується, закінчується все. Тому діалог не може і не повинен закінчуватися... Все – засоби, діалог – мета. Один голос нічого не закінчує і нічого не вирішує. Два голоси – мінімум життя, мінімум буття" [2, 381]. Таким чином, діалог виступає умовою будь-якого буття; наявність діалогу свідчить про існування суб'єкта, поняття діалогу майже дублює й органічно доповнює зміст категорії існування, тобто ідею колективного спілкування. Тільки діалог може стати способом пізнання, бо передає об'єктивність персонального знання, як спосіб поєднання суб'єктів діалогу, а не просто співвідношення суб'єкта й об'єкта пізнання.

Дискусія – широке публічне обговорення певного суперечливого питання. Це визначення окреслює спектр складників: дебати, диспут, полеміка, словесний бій, спір, суперечка окремих осіб, співбесідників. Неабиякого значення набула дискусія у політичній сфері життя, де аспект дискусії – це шлях до взаєморозуміння, шлях до миру. Дискусія має бути і є джерелом руху, розвитку суспільства в цілому. Як позитивне завершення дискусії – це привнесені зміни до системи знань, незалежно від галузі науки. Зміни у свідомості не настільки швидкі, як зміни, що привносяться часом. Тож оцінку кожній дискусії та її значення в суспільному житті дає час.

У деяких дослідженнях теорії журналістики існують такі визначення мети журналістської праці: перетворювати конфлікти у площину дискусії, тобто не загострювати існуючі суперечності, а знаходити точки дотику конфліктних сторін, шукати компроміси. Можливо, ведучий телевізійної програми певним чином має почувати себе "соціальним педагогом". Діалог ведучого з гостем у студії починається перед телекамерою тільки для співрозмовника; для журналіста він починається відтоді, як він почав вивчати документальний матеріал для передачі. Екранний етап – лише остання фраза в цій заочно розпочатій розмові, якій передує збирання та опрацювання матеріалів із редакційної пошти, дзвінків від глядачів, які висувають тематику, особливо в останні роки.

Одна із граней майстерності ведучого – правильне і доречне психологічне позиціонування у виборі тих проблем і запитань, які є актуальними і матимуть резонанс. До зустрічі зі співрозмовником журналіст ретельно готується. Навіть ретельніше, ніж до випуску новин, оскільки будь-яка форма діалогу повинна бути жвавою, взаємно активною. Слід пильнувати, аби не "потрапити на мілину", відчувати "підводні камені" спілкування. Це, за твердженням З. Фройда, бажання "бути великим", бажання висунутися, як із боку журналіста, так і його співрозмовника під час спілкування в ефірі має вигляд боротьб-

би за психологічну ініціативу. Тільки взаємне зацікавлення, повага, толерантність допоможуть знайти рівновагу під час програми.

Під час теледискусії журналіст намагається тримати ініціативу, контролювати достовірність одержуваної інформації, не спотворюючи фактів, не опускаючись до категоричності оцінок (зіставляючи висловлювання співрозмовника з документами, думками інших експертів тощо). Складниками професіоналізму тут виступають: дискурсивне (поняттєве, логічне, опосередковане) та інтуїтивне мислення. Перше працює в обмежених рамках, коли необхідно щось доводити і для цього інформація підлягає логічному підтвердженню. У журналістиці, фундаментом якої є факт, подієвість, логіка, дискурсивне мислення супроводжуються словесним формулюванням.

В ідеалі тележурналіст знає предмет не гірше, ніж співрозмовник. Упевненість його неодмінно виявляється і в характері запитань, і в кількості та глибині даних, здобутих під час дискусії. В яких би умовах (заздалегідь підготовлених чи імпровізованих) не відбувалась розмова, матеріал потребує максимальної зосередженості, психологічної стійкості, постійного володіння ситуацією й доброзичливого ставлення до співрозмовника. Основа дискусії – ретельна підготовка і миттєва імпровізація. Інший бік інтелектуальних журналістських здібностей – інтуїтивне мислення. Часто кажуть: "інтуїція від Бога!", "чуття на хорошу новину!". Інтуїтивне мислення – це безпосереднє знання в поєднанні зі знаннями опосередкованими, раніше придбаними. Під час підготовки до діалогу в ефірі необхідно якомога більше дізнатися про свого співрозмовника. Доречно використовувати цитати з його попередніх виступів, книг, відгуків тощо; варто націлювати на те, аби співрозмовник прокоментував, спробував спростувати або підтвердити ваші фрази.

Над виведенням "формули дискусії" активно працює російський журналістикознавець В. Олешко. У книзі "Журналістика як творчість" він наголошує на тому, що діалог журналіста (індивідуального комунікатора) з самим собою як із іншим, із аудиторією (враховуючи її багатомірність) характеризує творчість, діалектичне мислення, несумісне з прямолінійністю, догматизмом. "Саме в діалозі відбувається вибір найкращого варіанта, найбільш оригінальної форми вираження смислової позиції, поглядів, почуттів, настанов комунікатора" [8, 193]. В. Олешко називає кілька причин порушення зворотного зв'язку з аудиторією. По-перше, розбіжність світоглядних, змістових, естетичних та інших позицій комунікатора і реципієнта або навіть цілої групи аудиторії, а по-друге, принципово різна оцінка того, що можна назвати "ситуативним фоном" масовокомунікативної діяльності. "Говорячи про плюралізм думок як необхідну умову звичайного розвитку журналістики, не можна забувати про те, що в демократичному суспільстві однією з характеристик діалогізму як принципу взаємовідносин ЗМІ та аудиторії є вибірковість. Індивідуум намагається знайти свої газети, журнали, канали електронних ЗМІ, своїх індивідуальних комунікаторів, якісь окремі твори, як йому може здатися, адресовані тільки йому" [8, 193]. Таким чином, діалогічність є необхідним атрибутом, умовою життєздатності системи масовокомунікативного обміну інформацією в суспільстві.

Діалог для телебачення прийнято вважати багатозначним. В основі телевізійного діалогу – спілкування між тими, хто володіє інформацією, її опрацьовує, виготовляючи різножанровий, різнотиповий, різноформатний телепродукт, і тими, хто цю інформацію споживає, накопичуючи нові знання про події, факти, явища, збагачуючи та поповнюючи ними світогляд, інтелектуальний потенціал, задовольняючи суспільно корисні потреби та запити, які висуває життя. Так, у наукових розвідках В. Гоян є спроба комплексного дослідження телевізійного діалогу (йдеться про часові рамки, формати, мовностилістичні засоби виразності, відповідність жанровим канонам; також авторка звертає увагу на їх асиміляцію та дифузію) [5, 41]. Дослідниця переконана, що сьогодні надзвичайно корисно (особливо з огляду на необхідність вироблення критеріїв та етичних засад професіоналізму журналіста електронних медіа) розглядати та абсорбувати потенційні масштаби телевізійного спілкування, внаслідок чого, принаймні так стверджують представники деяких наукових шкіл, зароджуються й акумулюються нові думки, ідеї, проекти, а також спостерігається накопичення нових знань.

Діалогічний характер телевізійної комунікації як чинник створення "іміджу особливої обізнаності про події" [9, 87] дає можливість активного взаємообміну інформацією та знаннями між ведучим те-

левізійної програми та глядачем, котрі виступають у процесі отримання і передачі інформації як рівноцінні партнери. Тому актуальним є твердження О. Войскунського: "Я обираю вас за співбесідника, але цього недостатньо, щоб спілкування відбулося. Ви також повинні зробити мене своїм партнером" [4, 121]. Це своєрідне правило масовокомунікативних стосунків при партнерстві може розцінюватися як залежне від специфіки типу і формату телевізійного мовлення, тривалості та якості організації діалогу в ефірі.

Телевізійне спілкування як телекомунікація набуває ознак однобічно спрямованого, оскільки комунікатор звертається до реципієнта, тимчасом як реципієнт фактично перебуває поза межами реального комунікування. Отже, "демократизація стосунків між комунікаторами та самих умов спілкування у відповідній соціальній ситуації толерантності, взаємоповаги на перший план висуває суб'єктно-об'єктні стосунки, які для спілкування перетворюються у камуфляжну форму суб'єктно-об'єктного зв'язку між комунікаторами... У зоні ж комунікативних цілей лежать завжди певного виду реакції особи, групи чи маси. Через будь-які методи "роботи" мовця зі своєю аудиторією, включаючи наукові (збалансованої подачі інформації, статистично виправданого розподілу негативу й позитиву і т. ін.), в умовах спілкування, а тим більше, масового, завжди мають шанс вишуканими способами маніпулювання поведінкою аудиторії, якщо тільки вона не усвідомлює, що з нею роблять і на що спрямована дія мовця", – справедливо стверджує В. Різун [9, 83]. Білоруська дослідниця Н. Фрольцова влучно охарактеризувала "людський вимір" як особливу рису сучасної телевізійної творчості, що обумовлює атмосферу діалогічності та психологізму в формах спілкування з іншими "я". Вона наголошує: "Ця тенденція характеризує як безпосередньо принцип організації творчого процесу у виробничій інфраструктурі аудіовізуальної комунікації, так і соціокультурну ситуацію, у якій створюється твір" [11, 140].

Російське й Українське телебачення в середині 90-х рр. уперше використало в ефірі якісну модель телекомунікації – діалогічну, орієнтовану на взаємодію з глядачем, що на той час діяла в США та Європі не менше 20–25 років під назвою "interactive media" (інтерактивні засоби масової комунікації). Основною відмітною рисою розвитку діалогічного мовлення на західному (передусім американському) просторі був синтез телебачення і комп'ютерних технологій [12]. Вже на початку 80-х рр. інтерактивні медіа застосовують розмаїття способів взаємодії з аудиторією, не тільки телевізійної: *Interactive video* (інтерактивне відео), *on-line* (контактне телебачення), *digital* (цифрове ТБ), *enhanced TV* (розширене або вдосконалене телебачення), *teleshopping* (телемагазин), *telebanking* (телебанк) і т. ін.

В Україні термін "*інтерактивне телебачення*" з'явився на початку 90-х рр. у потоці закордонних телепередач та інших зразків західної, у першу чергу, американської масової культури. Але це не був повний аналог американського поняття, оскільки на той час комп'ютерні технології тільки зароджувалися. Хоча вид спілкування, заснований на "*інтеракції*" (психологічний термін, що в перекладі означає "взаємодія"), вже існував не один десяток років на радіо та телебаченні. Це мовлення називали у нас по-різному: "*контактне телебачення*", "*телебачення з відкритим зворотним зв'язком*" і, нарешті, "*інтерактивне телебачення*". Новий термін швидко закріпився в мові телевізійників і газетярів, завдяки їм проникаючи у розмовні сфери. Саме так стали називати всі види телевізійних програм, основою яких була взаємодія (інтеракція) з телевізійною аудиторією: від студійних ток-шоу (на Російському телебаченні: "Я сама", "Сделай шаг", "Старая квартира", на Українському: "Телепрес-клуб", "У центрі уваги") до політичних програм ("Общественное мнение", "Іду на ви", "Я так думаю", "Свобода слова").

Але при цьому важливо зазначити: розвиток мовлення йшов від монологічної, лінійної моделі комунікації до діалогічної, орієнтованої на взаємодію. Хоча сама настанова телекомунікатора на діалог із глядачем, втягування його в процес телевізійного мовлення, схожа на всі інші форми спілкування, все ж відрізняється каналами зворотного зв'язку. Формула традиційної лінійної моделі комунікації сформульована американським соціологом Г. Лассуеллом (1948) й широко використовувалася радянськими теоретиками, оскільки повністю відповідала пропагандистській ідеології партійної журналістики. Формула Лассуелла (хто? що? кому?) досить ефективна у поданні інформації, та на початку 50-х рр. з'являються опоненти, які пропонують інші

моделі комунікації, основа яких – взаємодія. Так виникла *інтеракційна*, або *інтерактивна, модель* (1953), запропонована Т. Ньюкомбо [1, 18]. Аудиторія тут розглядається не як об'єкт впливу, а як рівноцінний суб'єкт комунікації. Саме ця модель стає найбільш поширеною на українському телевізійному просторі. Глядач і комунікатор пов'язані взаємними очікуваннями та настановами, загальним інтересом до предмета спілкування, унаслідок чого відбувається зближення або віддалення поглядів комунікатора та реципієнта.

Сучасне телебачення наполегливо і послідовно шукає можливості розширити екранний контакт і зробити його реально двостороннім, залучаючи до участі в телепередачах звичайних людей (як героїв телесюжетів, інтерв'юйованих, промовців), розвиваючи зворотний зв'язок за допомогою листів, дзвінків тощо. Інтерактивні технології, якими сьогодні активно послуговується інформаційно-розважальний тип мовлення, потребують подальшого вдосконалення. У телевізійній комунікації слід встановлювати особистісні контакти аудиторії з комунікатором, щоб зрозуміти сутнісні параметри учасників та їхніх повідомлень. Цим пояснюється значення і привабливість для аудиторії телевізійної інформації, персоніфікованої автором та учасниками подій. Звідси і прагнення телекомпаній мати постійних телеведучих і репортерів, які б викликали симпатії і довіру глядачів. Персоніфікація телевізійного мовлення утвердилась у всьому світі як принцип мовлення, як істотна відмінність телевізійної журналістики від інших її видів.

1. *Адамьянц Т. З.* К диалогической телекоммуникации: от воздействия – к взаимодействию. – М., 1999.

2. *Бахтин М.* Эстетика словесного творчества. – М., 1986.

3. *Бахтин М.* Проблемы поэтики Достоевского. – М., 1979. – С. 49–294.

4. *Войскунский А. Е.* Я говорю, мы говорим...: Очерки о человеческом общении. – М., 1990.

5. *Гоян В. В.* Творчість телевізійного ведучого: теоретико-прикладний аспект // Наукові записки Інституту журналістики. – 2004. – Т. 18. – С. 41–42.

6. *Деррида Ж.* Монолингвизм другого или протест первоначала. – М., 1985.

7. *Качуровський М. О.* Філософія: Навч. посібн. – К., 2002.

8. *Олешко В.* Журналистика как творчество. – М., 2003.

9. *Різун В. В.* Маси: Тексти лекцій. – К., 2003.

10. *Рікер П.* Право і справедливість // Дух і літера. – К., 2002.

11. *Фрольцова Н. Т.* Типология творческой деятельности в аудиовизуальной коммуникации. – Минск, 2003.

12. *Gerbner G., Byrne R.* etc. Communications in the 21 st Centary. – N.Y., 1981.

Ворона Н. О.,
асп.
УДК 070 (477) + 929 Єфремов

Мова як чинник існування і розвитку нації в публіцистиці Сергія Єфремова

В статті розглядається взаємозв'язок мовного і національного питань. На матеріалі публіцистики Сергія Єфремова в газеті "Рада" доводиться, що одним із найважливіших чинників існування і розвитку нації є мова.
***Ключові слова:** етнічна мова, культура, нація, розвиток, освіта, преса.*

The articles examines correlation between language and national issues. It is proved on the articles of Sergij Yefremov published in the newspaper "Rada" that lsnguage is one of the most important factors in the processes of existence and development of every nation.
***Key words:** ethnic language, culture, nation, development, education, mass media.*

Ціле століття минуло з того часу, як Східна Україна виборола право на власну національну пресу, видання для українців рідною мовою. За сто останніх років багато змін відбулося в мовному і національному питаннях в Україні. І якщо підходити до цього з формального погляду (статус української мови як державної, закон про мови в Україні і т.п.), то мовну проблему можна було б вважати вирішеною. Проте об'єктивна реальність свідчить, що статус державної мови задекларовано, але повною мірою не забезпечено, українська мова так і не стала консолідуючим чинником для нації, а ставлення до неї в окремих регіонах сучасної України принципово не відрізняється від колишнього імперського, продовжуються політичні спекуляції на мовному ґрунті, береться під сумнів необхідність функціонування єдиної державної мови і т.д. Все це є свідченням того, що вирішення мовно-національних проблем залишається надзвичайно актуальним.

Видатний учений, публіцист і літературознавець, політичний діяч, академік С. Єфремов постійно наголошував у своїх працях на великому значенні етнічної мови і для окремої людини, і для цілої нації. В його публіцистичній творчості національне питання – одне з ключових, проте різними дослідниками розглядаються лише окремі аспекти. Визначному внеску публіциста у створення національної освіти в Україні присвячені роботи Т. Самоплавської [6; 7]. І. Гирич, аналізуючи публіцистику С. Єфремова в газеті "Нова Рада", звертає увагу на його переконання про необхідність широкого запровадження української мови не лише в освіті, а й в інших важливих сферах [2, 337]. "Вся наукова, громадська і публіцистична діяльність Єфремова була підпорядкована доведенню того, що українська мова й українське живе слово – було, є і завжди буде", а його публіцистика і літературна критика "поєднувались на єдиній основі громадянської, національно свідомої думки", – зазначає В. Шмельов [10, 78]. Високо оцінив публіциста як борця проти "російських українофобів і антисемітів" і захисника українського слова П. Одарченко [8]. Визначну роль Єфремова і газети "Рада" в поширенні "національної свідомості і українського національного руху" зазначав П. Голубенко [3]. Про С. Єфремова, "лицаря національного духу", чесного, принципового і безкомпромісного, а також про розуміння ним особливої ролі української мови у справі національного відродження йдеться у дослідженнях В. Чишка [9]. Але всебічного висвітлення мовно-національного питання в публіцистиці С. Єфремова не міститься в жодній роботі. У статті зроблено спробу довести, що мова є важливим (а для української нації й обов'язковим) чинником її існування і розвитку.

Говорячи про поняття нації, слід звернути увагу, що не існує певної кількості обов'язкових для всіх націй чинників їх існування. Це пояснюється насамперед тим, що для різних націй процес формування відбувався на різних етапах їх суспільно-політичного розвитку і мав свої специфічні передумови. Мова як етнічна ознака нації визнається переважною більшістю вчених якщо не обов'язковим, то одним з важливих чинників її існування (Й. Гердер, О. Потебня, Е. Ґелнер, Дж. Гат-

© Ворона Н. О., 2007

чинсон, Е. Сміт, Я. Крейчі, В. Велімський, Г. Ґадамер і багато ін.), у тому числі й тими, для яких нація не є самодостатньою цінністю (Дж. Мілль, М. Драгоманов).

З теоретичної точки зору відсутність уніфікованих ознак нації дає підстави стверджувати, що мова не є обов'язковим чинником їх існування. З погляду практичного, оскільки національна свідомість дуже часто ґрунтується на етнічній мові, втрата цієї мови може зруйнувати і національну свідомість. Українська нація формувалась в умовах бездержавності, коли мова і культурні традиції залишились єдиними об'єктивними національними ознаками. С. Єфремов головними ознаками нації вважав мову, світогляд, спільну історію і традиції [5, 8]. На його думку, мова для народу – це "як вираз його духовної істоти, як символ його опрічності, як пам'ятка од минулого й надія на прийдущі, треба сподіватись – недалекі вже часи..." [4, 20].

Ті чи інші аспекти мовно-національної проблематики висвітлювались ним на сторінках різних видань ("Літературно-науковий вісник", "Світло", "Украинская жизнь", "Громадська думка", "Рада" тощо). Особливе місце у творчості С. Єфремова займає його публіцистика в газеті "Рада", де він був головним співробітником, який формував ідеологію часопису. Саме з погляду національної доцільності Єфремовим-публіцистом оцінювалися всі культурні й суспільно-політичні події. Ставлення до своєї нації, мови, культури було для нього визначальним і в оцінці тих чи інших діячів тієї епохи.

Серед статей С. Єфремова, присвячених власне мовним проблемам, особливе значення мають публікації під рубрикою "З нашого життя" про роботу відомого вітчизняного лінгвіста О. Потебні "Мова і народність". Критик поділяє основні ідеї мовознавця стосовно зв'язку своєрідності мови з особливостями національного характеру, визнає етнічну мову атрибутом нації. Оскільки не знайдеться й двох людей, щоб думали абсолютно однаково, так і кожна нація, що має свій, лише їй притаманний засіб спілкування, сприймає світ по-особливому. Коли зникає мова, зникає й народ, бо заміна етнічної мови чужою мовою, навіть розвиненішою, є "неповноцінною". Тому єдиний можливий шлях до мовного (а разом з ним і суспільно-політичного) розвитку нації – це шлях збереження й удосконалення етнічної мови. С. Єфремов підтримує висловлений відомим лінгвістом О. Потебнею протест проти так званої "денаціоналізації та асиміляції одного народу другим" (1911. – 21 груд.).

Коли зникає будь-яка мова – це втрата не лише для народу-носія цієї мови, а й для всіх націй. "Щоб мала існувати людина, треба інших людей, щоб мала існувати народність – треба інших народностей. Послідовний націоналізм – це інтернаціоналізм" (1911. – 21 груд.). Розмірковуючи над ідеєю О. Потебні про те, що втрата етнічної мови послаблює "енергію думки" і перериває зв'язок поколінь, С. Єфремов робить висновок, що повноцінна освіта кожного народу можлива лише за умов національної школи, в якій ведеться викладання етнічною мовою.

До питання про доступну для народу шкільну освіту зрозумілою й близькою йому мовою С. Єфремов звертався в багатьох статтях газети "Рада", розглядаючи його в комплексі з іншими національними проблемами. Але звернення переважно до шкільних проблем зовсім не свідчить про недооцінку публіцистом ролі науки й університетської освіти, якій він присвятив зокрема статтю "Становище українства в університетській справі". У цій статті автор наголосив на необхідності існування в Україні української вищої освіти і за формою (мова викладання), і за змістом. Перші кроки в цьому напрямі вже було зроблено, і хоча, як визнає С. Єфремов, вони поки що незначні, їх можна вважати "першим ступенем до майбутнього укладу університетської науки, коли українські дисципліни займуть належне їм по праву місце" (1908. – 22 жовт.). Стаття написана з приводу реформаторських заходів Міністерства народної освіти в плані заборони будь-яких демократичних проявів в університеті. С. Єфремов робить цілком вірогідне припущення, що після "реформування" передусім припиняються будь-які українізаційні рухи в університеті.

В іншій публікації "Агітація навпаки" (1912) публіцист висловив упевненість, що українську науку не спроможні знищити ні заборони, ні агітація, спрямовані проти неї. Попередній досвід показав: заборона імперськими властями української мови на наукових з'їздах привернула ще більше уваги до української науки. С. Єфремов переконаний, що всупереч меті цих заборон, програють від них передусім усеросійські наукові збори, а з часом і самі ініціатори таких обмежень.

Аналізуючи проблеми існування й розвитку української науки в цілому, публіцист не обминув увагою й українську мовознавчу науку. У статті "Ломоносов і Україна" автор наголосив на давніших, порівняно з російськими, українських мовознавчих традиціях. Звертаючись до історії виникнення і розвитку в XVII ст. української науки, автор показав потужний вплив цієї науки на менш розвинену в ті часи московську вченість. Це стосується і впливу на лінгвістичні дослідження М. Ломоносова досвіду його українських попередників, зокрема М. Смотрицького. С. Єфремов, посилаючись на історичний досвід російської мови, коли "першому

діячеві великоруського письменства" М. Ломоносову доводилось "обороняти великоруську мову від тих закидів, якими скрізь і завжди стрівають нерозумні люди початки письменства народною мовою" (1911. – 22 листоп.), доводив типовість такого становища для будь-якої мови. " Теперішня російська мова... такої оборони вже не потребує", – зазначає публіцист у висновках, а отже, не потребуватиме з часом цієї оборони й мова українська, еволюційний розвиток якої був загальмований історичними обставинами.

Повноцінний розвиток усього українського суспільства, на думку С. Єфремова, можливий за умов запровадження української мови не лише в науку й освіту, а й в усі важливі сфери суспільного життя: у суди, у церковні справи, культуру і т. ін. Кожному з аспектів цієї проблеми публіцист присвятив окремі публікації. Більшість з них можна вважати цілком досконалими й цікавими за змістом. Статті "Не з того кінця" і "Ще одна ліквідація" містять гостру критику на адресу православного, вкрай консервативного й вороже налаштованого до всього українського, духівництва, яке "одірвалося од народу, од своєї пастви, що воно в масі своїй з "пастирів стада словесного" давно переробилося в звичайнісіньких чиновників "духовного відомства", яким найбільш цікаві інтереси власної кишені і яких здебільшого зовсім обходять найпекучіші інтереси справжнього, живого життя народного" (1911. – 1 листоп.).

За таких умов "зв'язане стома тисячами зовнішніх пут і догматів" духівництво навряд чи здатне стати об'єднувальною силою для української нації і посприяти її духовному зростанню. Такого висновку дійшов С. Єфремов, полемізуючи з п. Лукинським. Для духівництва в Україні наближення до народу "визначало б попереду всього повну українізацію, бо тільки тоді духовенство могло б мати вплив на народ, коли б воно пройнялося тими завданнями, які ведуть народ вперед, до розумного свідомого життя" (1911. – 1 листоп.). Публіцист вважає, що ситуацію можна поліпшити, лише докорінно реформувавши систему духовної школи. Але великий опір реакційного семінарського начальства й навіть звичайних викладачів семінарії, з їх ставленням до української мови як до "искаженного русского наречия" і "противного жаргона", навряд чи посприяє позитивним реформам (1912. – 9 лип.).

Велику надію в справі об'єднання українського суспільства і підтримки його всебічного розвитку С. Єфремов плекав щодо української преси. Незважаючи на постійні утиски владних структур, саме українська преса розвивається, на його думку, найбільш динамічно, оперативно реагує на всі події суспільного життя, впливає на широку аудиторію. Про велике значення і вагу рідного слова для кожної людини, про необхідність існування преси етнічною мовою, про завдання української преси, яка повинна висвітлювати життя об'єктивно, у всіх його проявах, йдеться зокрема в статті "Українська преса і читачі", де автор писав: "Опріч обов'язків перед читачами, преса має повинності й перед собою, і одна з найперших – дбати про добрий лад у літературній республіці, додержувати відомих літературних звичаїв і плямити все, що йде проти них" (1908. – 17 лип.). Публіцист переконаний, що преса повинна бути в авангарді українського поступу, а не пасти задніх, намагаючись догодити всім без винятку. Беручи на себе велику відповідальність перед громадою і літературою, вона "ніколи не повинна спускатись з деякої ідейної високості".

Німецький філософ XVIII ст, основоположник культурного націоналізму Й. Гердер у праці "Мова і національна індивідуальність" довів тісний зв'язок розвитку мови й суспільства, зазначивши, що "цей закон природи очевидний: мова виникає й розвивається разом з родом людським..." [1, 43]. Тривала полеміка С. Єфремова з приводу обстоювання обов'язкового і, на його думку, об'єктивного взаємозв'язку мови і нації показала, що далеко не всім такий закон видається очевидним. Полемізуючи з Кашкаровим і його однодумцями, які начебто відстоюють самостійний розвиток української культури, але виступають проти політичного розвитку України, С. Єфремов чітко визначив: відділити культуру (складовою якої є й мова) від політики неможливо. Намагання розглядати культуру поза зв'язками з політикою – це шкідлива для українського національного розвитку демагогія. У статті "Російський імперіалізм" публіцист наголошував: "Культура, певна річ, не те саме, що політика й має свої безпосередні завдання; але, з другого боку, нормальна, широка культурна робота не може бути без minimum'а політичних прав, та й сама раз-у-раз виявляється і політичними наслідками... Розірвати культуру й політику, значить і ту й другу позбавити самого живущого нерва, і як не можна уявити собі "безполітичної культури", так само не може й не повинно бути "безкультурної політики". Культура й політика неподільно зв'язані одна з однією тисячами живих ниток, які порвати неможливо без обопільної шкоди. Справжня культура вимагає й політичного розвитку, а останнього не буває без культури" (1912. – 15 трав.).

Продовжуючи важливу тему взаємозв'язку культури і політики в публіцистиці Єфремова, звернемось до його статті з рубрики "З нашого життя", присвяченої аналізу українофільства і розгляду перспектив подаль-

шого розвитку українського суспільства. Віддаючи належне українофілам за їх велику увагу до української мови і національних традицій, автор гостро критикує їх за половинчастість, відсутність "синтезу між теорією і практикою", брак системного підходу до вирішення національних проблем, нездатність робити відповідні сміливі висновки "з добре поставлених тез" і "дивитись у вічі життю" (1910. – 23 квіт.). Він вважає, що звідси походять і теорія про "дві руські народності", і невпевненість у своїх силах багатьох діячів українського суспільства, і численні компроміси, коли "українські домагання та інтереси давано на жертву "общерусской культуре". Зважившись всі позитивні й негативні риси українофільства, С. Єфремов дійшов висновку, що воно з об'єктивних причин було "більш випливом люблячого серця", ніж "твердого розуму і сердечні поривання тільки й могло переважно задовольнити".

Але для подальшого успішного розвитку українського суспільства, як зауважує публіцист, одних "сердечних поривань" замало, потрібне ясне розуміння подальших перспектив і наявність чіткої практичної програми розвитку. Альтернативою українофілам С. Єфремов вважає "свідоме українство", з якого вже виділились "партійні українські організації, що свою національну свідомість уґрунтовують і підтримують загальнополітичними постулатами, прищеплюючи до українського ґрунту загальнолюдські здобутки та досвід..." (1910. – 23 квіт.). Жодна нація, на думку публіциста, не має перспективи окремого, не пов'язаного з іншими націями подальшого розвитку, але найкращі культурні й політичні світові здобутки українці повинні пропустити через власну свідомість, пристосувати "до народного ґрунту". Враховуючи всі необхідні практичні народні потреби, все ж неможливо орієнтуватись на окрему простонародну культуру, бо це не відповідає більш високим вимогам інтелігенції. Єфремов пропонує не вигадувати якусь абстрактну культуру, а "загальнолюдську культуру з усіма її здобутками" перенести на народну основу і одягти її "в живу форму українського народного слова, щоб міг користуватися з їх увесь народ наш" (1910. – 23 квіт.). За цих умов українське суспільство зможе: по-перше, витримати конкуренцію і уберегти націю від зовнішніх асимілятивних впливів; по-друге, зберегти і залишити на батьківщині свою національну еліту ("розум і мозок нації"); потретє, створити умови для успішного розвитку власної нації. Для виконання таких складних суспільних завдань і мова українська повинна піднятись на вищий щабель, ставши "мовою публічного життя, мовою вищої культури".

Дослідження публіцистичного доробку С. Єфремова в газеті "Рада" переконливо доводить: автор не лише визнає мову чинником існування й розвитку нації, а й визначає можливі шляхи цього розвитку. Аргументуючи необхідність існування етнічної мови як чинника розвитку нації, С. Єфремов посилається на лінгвістичну працю професора Харківського університету О. Потебні "Мова і народність".

Необхідною умовою повноцінного розвитку нації публіцист вважав запровадження етнічної мови в усі важливі сфери суспільного життя: культуру, освіту, суд, церковні справи і т. д. С. Єфремов підкреслював особливу роль преси в цьому процесі як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. Він доводив неможливість культурного розвитку нації окремо від політичного. Доробок провідного публіциста й неформального редактора газети "Рада" з мовно-національної проблематики не лише цікавий з історичної точки зору, а й сприяє кращому розумінню цих проблем у сучасному українському суспільстві; він корисний сучасникові з погляду практичного використання автором продуктивних риторичних прийомів та аргументації своєї позиції.

1. *Гердер Й.* Мова і національна індивідуальність // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 37–45.

2. *Гирич І.* Публікації С. О. Єфремова в газеті "Нова Рада", 1917–1919 рр. // Український археологічний щорічник. – Вип. 2.: Укр. археологічний зб. – К., 1993. – Т. 5. – С. 336–375.

3. *Голубенко П.* На варті українського відродження: С. Єфремов як публіцист // Сучасність. – 1983. – № 6. – С. 36–48.

4. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. – 688 с.

5. *Єфремов С.* Національне питання в Норвегії. – Л., 1902. – 66 с.

6. *Самоплавська Т.* Єфремов Сергій Олександрович // Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. / За ред. О. В .Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 2. – С. 100–108.

7. *Самоплавська Т.* Сергій Єфремов у журналі "Світло" // Шлях освіти. – 2001. – № 4. – С. 32–35.

8. *Одарченко П.* Життя і наукова діяльність С. Єфремова // Сучасність. – 1976. – № 10. – С. 16–32.

9. *Чишко В.* Лицар духу // Історичний календар'97. – К., 1996. – С. 63–64.

10. *Шмельов В.* Повернення з небуття // Вісн. міжнарод. асоціацій україністів. – 1991. – № 2. – С. 76–79.

Левчук М. А.,
асп.
УДК 070.482

Освітньо-виховна проблематика на шпальтах журналу "Волынские епархиальные ведомости" (1867–1917)

Досліджується морально-етична проблематика православного часопису "Волынские епархиальные ведомости". Увагу зосереджено на висвітленні освітньо-виховного аспекту видання.

Ключові слова: *православна преса, волинська православна періодика, морально-етичний аспект, концепція видання, освітньо-виховна тематика, християнські принципи.*

Moral-ethical problems of Orthodox edition "Volyn Diocesan News" are investigated. Educational aspect of edition is examined.

Key words: *Orthodox press, Volyn Orthodox periodicals, moral-ethical aspect, conception of edition, educational themes, Christian principals.*

Релігійні видання є одним із сегментів української преси загалом. Тому без розгляду періодики православної церкви, що є її частиною, неможливо ґрунтовно осмислити процес розвитку величезного масиву періодики України на зламі XIX–XX ст. Функціонування волинської православної преси початку XX ст. в інформаційному просторі України має свої особливості, для визначення яких важливо вивчити специфіку зазначеної періодики Волині, проаналізувати історичний контекст розвитку волинської журналістики, визначити комунікативний аспект православних видань та з'ясувати їх проблемно-тематичний рівень. На шпальтах "Волынских епархиальных ведомостей" (1867–1917) порушувалися нагальні проблеми, актуальні для всієї української преси визначеного періоду.

Зацікавлення науковців періодикою православної церкви значно зросло в період становлення незалежності нашої держави. Ідеологічні причини стали тим чинником, що гальмував розвиток релігійних видань та їх дослідження. Духовне відродження України спричинило поштовх до об'єктивного наукового аналізу преси православної церкви. У цьому контексті варто наголосити на важливому місці, яке посідає церква в процесі державотворення і формування суспільства.

Питання історії церкви в Україні стало компетенцією наукових праць учених-релігієзнавців та філософів, зокрема М. Бабія [1], А. Колодного [8], Г. Надтоки [12], В. Олексюка [13], О. Сагана [15], О. Шуби [18] та ін. Сьогодні релігійна періодика як складова загальноукраїнської журналістики – об'єкт наукового розгляду чималої кількості дослідників: А. Бойко [2–5], О. Канчалаби [7], С. Костя [9], І. Крупського [10], І. Павлюка [14], І. Скленара [16], О. Школьної [17], А. Юраша [19] та ін., які характеризують різні аспекти функціонування релігійної преси. Так, вчені вважають, що видання церкви є надзвичайно важливим матеріалом для здійснення об'єктивного, повного, цілісного аналізу української періодики.

Малодослідженим питанням на сьогодні є з'ясування тематичного спектра реґіональних православних видань, і Волині зокрема. Проаналізувати висвітлення освітньо-виховної проблематики на шпальтах волинського часопису православної церкви "Волынские епархиальные ведомости" – мета нашої розвідки. Метою обумовлено вирішення таких завдань: розглянути проблемно-тематичний аспект зазначеного видання, проаналізувати особливості освітньо-виховної проблематики на шпальтах журналу.

У системі єпархіальної періодики України варто розглядати журнал "Волынские епархиальные ведомости". Видання було офіційним органом управління Волинської єпархії, на шпальтах якого публікувалися матеріали з історії церкви, твори святих отців та огляди богословської літератури, матеріали, присвячені історії і традиціям православ'я.

Вихід першого випуску супроводжувався статтею "Від редакції", в якій зазначалося: "В

© Левчук М. А., 2007

той час, коли майже двадцять єпархій Руської церкви вбачали в єпархіальних Відомостях свій друкований орган, що своєчасно повідомляв місцевому духовенству необхідні офіційні відомості і давав йому можливість і нагоду вчасно подавати свій голос із багатьох питань, що стосувалися різних реорганізацій і поліпшень, що ними так багатий наш час, – духовенство Волинської єпархії не менше від інших мало потребу в місцевому друкованому органі, та було позбавлене багатьох зручностей, які б давало видання Єпархіальних відомостей" (тут і далі переклад наш. – М. Л.) (1867. – № 1. – С. 1–2). Оскільки видання "Епархиальных ведомостей" в Житомирі через брак коштів було неможливим, то єпархіальна влада визнала за необхідне перенести редакцію журналу у Волинську духовну семінарію в м. Кременець. Видання часопису було доручено наставникам семінарії. Перші номери друкувалися слов'янським шрифтом, а згодом – "гражданським".

На схожості "Епархиальных ведомостей", що виходили в різних містах, наголошує дослідниця А. Бойко: "Початок 1860-х рр. пов'язаний з великою кількістю реформ, головною серед яких стало скасування кріпацтва, що потягло за собою певну лібералізацію в усій культурній сфері, у журналістиці зокрема (йдеться про цензурні послаблення, збільшення загальної кількості видань, появу приватних часописів тощо). У цей час у багатьох провінційних містах стали видаватися "Епархиальные Ведомости". Вони складалися з двох відділів – офіційного, в якому публікувалися урядові та синодальні розпорядження, закони, церковна хроніка, та неофіційного, присвяченого суспільно-політичній проблематиці, історії краю. У другому відділі друкували й етнографічні відомості та художні твори. У межах сучасної України виходили "Киевские Епархиальные Ведомости" (1861–1917), "Екатеринославские Епархиальные Ведомости" (1860–1917), "Подольские Епархиальные Ведомости" (1862–1917). Мережею видань офіційної церкви була охоплена вся країна, що може бути свідченням пильної уваги цієї інституції до формування суспільної думки засобами масової інформації" [2, 32].

Дослідниця І. Мілясевич пояснює, чому "Волынские епархиальные ведомости" виходили не в адміністративному центрі Волинської єпархії – Житомирі, а в її освітньо-інтелектуальному центрі – Кременці: "Першим релігійним часописом губернії були "Волынские епархиальные ведомости", які протягом 50 років активно впливали на серце і розум освіченої волинської публіки. Ініціаторами створення журналу і його першими редакторами були викладачі Волинської духовної семінарії. На той час цей духовний навчальний заклад, хоч і знаходився на окраїні губернії, у провінційному Кременці, який тоді вже втратив славу Волинських Афін, залишався духовним та інтелектуальним центром Волинської єпархії. Тут працювали високоосвічені викладацькі кадри, багато з них згодом стали видатними українськими вченими у галузі не тільки богослов'я і церковної історії, а й філології, етнографії, історії, правознавства, громадськими та освітніми діячами, засновниками різних наукових товариств" [11, 64].

Короткі бібліографічні відомості про журнал подає науковець Л. Дениско [6, 30–32]. Редакція видання спочатку була в Кременці Волинської губернії, згодом – у Житомирі (із 1908 р.). Журнал друкувався (у різні часи) у друкарні Почаївської лаври, у Волинській губернській друкарні; виходив двічі на місяць, із 1880 р. – тричі на місяць, із 1908 р. – щотижня. Зазначимо, що офіційну та неофіційну частини "Ведомостей" редагували різні редактори: офіційну (різночасово) – П. Бєляєв, ієромонах Акакій, М. Петров, В. Прозоровський, архімандрит Віталій, В. Добровольський, П. Кибардин, Б. Давидович; неофіційну – священик З. Саплін, архімандрит Митрофан, священик Ф. Казанський. Цензорами "Волынских епархиальных ведомостей" були (різного часу): ректор Волинської духовної семінарії архімандрит Рафаїл, учитель цієї ж семінарії П. Бєляєв, єпископ Аверкій, архімандрит Серафим, архімандрит Прокопій. За твердженням професора А. Бойко, "Епархиальные ведомости" вважалися однією з найважливіших ланок церковної преси кінця XIX – початку XX ст. передусім тому, що вони розраховані на велику аудиторію – народні маси"[2, 71].

Проблемно-тематичний рівень видання окреслювався публікаціями богословського, загальноосвітнього, суспільного, морально-етичного, віроповчального характеру. Також неодноразово порушувались питання церковно-парафіяльного життя, функціонування церковної школи, православної місії. Висвітлення освітніх проблеми в тогочасній періодиці, зокрема в "Журнале Министерства народного просвещения", погляди різних авторів подавалися в публікації "Відомості про участь Православного духовенства в народній освіті". Активно обговорювались проблеми початкової школи: "Турбота про підготовку вчителів для

початкових народних училищ не може бути визнана зараз головною турботою Міністерства Народної Освіти, і ще меншою мірою нею мають перейматися земські заклади. І Міністерство Народної Освіти, і земство можуть послужити справі народної освіти тими способами, що перебувають у їх компетенції. Опікуватися ж вчителями початкових народних училищ повинне, головним чином, відомство нашого православного Духовенства, яке в цьому відношенні розпоряджається такими силами, яким би могла позаздрити будь-яка із освічених країн Європи" (1868. – № 12. – С. 295).

Архімандрит Віссаріон у статті "Проект реформи духовної школи" зауважував: "Давно вже говорилося про те, що сучасна духовна школа не відповідає ні своєму призначенню – виховувати пастирів Церкви, ні меті загальної освіти. ...Сучасна духовна школа не дає релігійної і церковної освіти, що вихованці семінарій (у будь-якому разі не менше половини) мало чим відрізняються від вихованців світських шкіл за своїм настроєм...". Тобто сучасна духовна школа не виконує свого спеціального призначення – не виховує належним чином освічених і достойних пастирів церкви. Як наслідок, назріла потреба в реформуванні духовної освіти, "реформа докорінна, яка має стосуватися самих основ і духу її, не кажучи вже про зміну чи перетворення її навчального устрою" (1906. – № 1/2. – С. 1–2). У статті автор запропонував такі кроки в реформуванні навчального процесу: зосередження уваги на вивченні тексту Святого Письма, насамперед тих його книг, що мають практичне значення для вивчення догматичних і моральних істин віри; основне Богослов'я має бути тісніше пов'язане із природознавством; філософія повинна вивчатися як вступ до основного Богослов'я; зосередження особливої уваги на вченні про релігійні почуття і значенні їх у гносеології; введення викладання каноніки; поглиблене вивчення церковного уставу; вивчення гомілетики (мистецтво складання і виголошення проповідей) на практиці; необхідність знати історію та літературу тощо. Йшлося також і про матеріальне забезпечення викладачів духовних навчальних закладів.

Питання реформи духовної освіти висвітлювалося також у статтях "З приводу реорганізації духовно-навчальних закладів" (1868. – № 9. – С. 181), "До питання про реформу духовних семінарій" (передрук із "Волынской жизни"), автор яких пропонував "створити такий тип духовної школи, який би виховував і готував пастирів дійсно потрібних народу, таких, що вміють керувати ним" (1906. – № 33. – С. 1116–1117).

Мета духовної школи – релігійно-моральне, патріотичне виховання учнів. Автор статті "Волинська церковна школа і сучасні вимоги до неї" (С.Ф.К.) стверджував: "Перша і головна вимога від школи і її призначення – це релігійно-моральне виховання і навчання дітей, – виховання таке, яке робить із простих, нерозвинутих істот – відданих чад Церкви православної, майбутніх синів батьківщини, що люблять матір-вітчизну і людей, збагачених світлом знань, оскільки це можливо за тих обставин і умов, в яких перебуває церковна школа" (1911. – № 2. – С. 28). Відповідно до тогочасних вимог до духовної освіти, церковна школа вела боротьбу із сектантством, пияцтвом та ін. Виховання відбувалося на засадах патріотизму, місіонерської ролі церкви в житті суспільства. Вчителі переймалися також і фізичним здоров'ям дітей.

Ставилися певні вимоги до викладачів духовних навчальних закладів. Так, публікація священика І. Лисовського "Думки про виховання в нашій духовній школі": "Якщо самі вчителі... стануть жити за законами і правилами царства благодаті, тоді тільки їх вихованці священики будуть представляти таку добре дисципліновану і організовану армію, яка була в єпископа Медіоланського Амвросія, що називав своє духовенство не інакше як військом ангелів" (1911. – № 10. – С. 225–226). Священик О. Малиновський у статті "Дефекти викладання Закону Божого в церковних школах" називав обов'язком пастиря необхідність наснажити душі учнів "церковністю, релігійністю і благочестям" за посередництвом розповіді, пояснення, повчання (1911. – № 29. – С. 571).

Проблеми шкільного виховання, освіти порушені в публікації "Шкільна дисципліна і її засоби", автор якої стверджував: "Дисципліна – це сукупність засобів із боку вчителя в цілях морального виховання і навчання учня" (1891. – № 30. – С. 927). Засобами для дотримання дисципліни автор вважав приклад, звичку, учення, нагороди і покарання. Виховання молоді, згідно з християнським ученням, має бути різнобічним: учителю необхідно забезпечити як духовний, так і фізичний розвиток дитини. У цьому контексті назвемо статті архієпископа Волинського Антонія "Про релігійно-патріотичне виховання військового юнацтва" (1906. – № 22) та А. Глаголевського "Про фізичне виховання дітей" (1868. – № 22), автори яких підходять до проблеми виховання комплексно. Церква

взяла на себе місію вихователя суспільства на християнських засадах добра, любові, гуманізму.

Ієрархію життєвих цінностей та пріоритетів для українського соціуму очолює локальний життєвий світ індивіда – сім'я. Морально-етичний кодекс православної людини ґрунтується на засадах християнської віри. Тому сім'я, шлюб, подружня вірність для релігійної особистості мають важливе значення. Ці пріоритети, судячи із тематики церковної періодики Волині, і зокрема "Волынских епархиальных ведомостей", активно пропагувалися священиками. Так, А. Меншов у публікації "Християнська сім'я, її релігієзнавче і соціальне завдання" зауважував: "Соціальне життя людини передбачає існування трьох складових частин: сім'я, держава і церква. ...Тому, чим більше благочестя в сімейному житті, тим надійніший благоустрій Церкви. ...Таке ж важливе значення має сім'я і стосовно держави. Держава складається із членів сім'ї: саме сім'я – це його первісна форма, а тому вона має для неї таке ж значення, як корінь для дерева чи джерело для річки; сім'я визначає характер держави, той чи інший напрям її розвитку" (1911. – № 26. – С. 511). Додамо, що християнська етика передбачає відповідальність батьків перед Богом за виховання дітей. При цьому необхідно зважати як на фізичні, так і на духовні здібності дитини, враховувати індивідуальні особливості кожного (ці особливості, згідно із засадами православної віри, визначені Богом).

Шлюб як основа сім'ї, згідно з християнським віровченням, ґрунтується на засадах любові, взаєморозуміння, довіри, добра, справедливості, чесності тощо. Тому не випадково значний пласт публікацій присвячено проблемам сімейно-шлюбних стосунків. Духівництво, регулюючи церковні закони шлюбу, за посередництвом православної преси доводить їх до відома віруючих. Так, осягнути зміст таїнства шлюбу допомагає стаття, присвячена парафіяльним пастирям, "Слов'янська кормча книга і її настанови про родинні стосунки щодо шлюбних союзів" (1875. – № 10). Обговоренню питання обов'язкового освячення шлюбу (передбаченого церковними законами) присвячена розвідка місіонера М. Абрамова "Про святе таїнство шлюбу (Проти старообрядців-безпопівців)" (1906. – № 23). Зауважимо, що висвітленню морально-етичної проблематики присвячено значний пласт публікацій. Духівництво прагнуло привернути увагу аудиторії до актуальних питань, що стосувалися засад і принципів православ'я. На шпальтах видання обговорювався комплекс етичних проблем. Серед них – "Християнський погляд на багатство і бідність" А. Меншова. Автор писав: "Багатство і бідність самі по собі морально не розрізняються, тобто ні багатство, ні бідність самі по собі не роблять людину ні доброю, ні злою. Все залежить від того чи іншого ставлення людини до них" (1911. – № 9. – С. 198).

Високу оцінку "Волынских епархиальных ведомостей" дає дослідниця І. Мілясевич, яка стверджує: "...Якщо ізолюватися від політичних та ідеологічних проблем, то "Волынские епархиальные ведомости" слугують взірцем бібліографічної культури періодичного видання. ..."Волынские епархиальные ведомости" були дуже популярними у сучасників, вони мають величезний довідковий та інформаційний потенціал і активно використовуються краєзнавцями сьогодні" [11, 224–225].

Після закриття "Волынских епархиальных ведомостей" у 1917 р. Волинська єпархіальна консисторія видає "еженедельный орган для духовенства и мирян Волынской епархии" під назвою "Православная Волынь" (Житомир, 1917–1918). Змінюється авторський колектив редакції журналу; також змінюється концепція видання: редакція взяла курс на українізацію церкви.

Отже, досліджуючи освітню проблематику в православній періодиці Волині (на прикладі часопису "Волынские епархиальные ведомости"), ми систематизували та узагальнили матеріали всього тематичного спектра окресленої проблеми. Проекція основ християнської моралі за допомогою релігійної періодики на свідомість читачів дає можливість церкві декларувати свою позицію і, таким чином, впливати на аудиторію. Виходячи із проекційних можливостей преси, можемо стверджувати, що існування морально-етичної проблематики фіксується не лише на сторінках регіональних релігійних видань, а й в українських часописах.

Аналіз проблематики "Волынских епархиальных ведомостей" доводить той факт, що регіональна преса є самостійною ланкою дослідження в загальному контексті історико-журналістської науки. Саме регіональна періодика, що виходила під егідою православної церкви Волині, глибоко, правдиво і достовірно передавала тогочасне релігійне, політичне, культурно-історичне життя. Місія церкви (а її здійснюють релігійні часописи) – дотримання високих ідеалів добра, чесності, справедливості, апелюючи до яких, сприяти

моральному вихованню, а отже, й духовному зростанню держави як соціального інституту. "Волынские епархиальные ведомости" – це незначна частка тих видань, що мають відтворити цілісну картину функціонування журналістики Волині.

1. *Бабій М. Ю.* Свобода буття релігії в суспільстві: сутність, проблеми // Релігійна свобода: історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення: Наук. зб. / За заг. ред. проф. А. Колодного. – К., 1998. – С. 14–17; *Його ж.* Свобода совісті в контексті її православного осмислення // Релігія і соціальні зміни в сучасному суспільстві: Матеріали міжнар. наук. конф., Чернівці, 18–19 квіт. 2005 р. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 150–157.

2. *Бойко А. А.* Преса православної церкви в Україні 1900–1917 рр. Культура. Суспільство. Мораль: Моногр. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2002. – 308 с.

3. *Бойко А. А.* Преса православної церкви на західноукраїнських землях (кінець XIX – початок XX ст.) // Збірник праць Наук.-досл. центру періодики. – Л., 2001. – Вип. 9. – С. 41–58.

4. *Бойко А. А.* Трактування філософсько-етичних проблем на шпальтах преси православної церкви 1900–1917 років // Українське журналістикознавство. – 2003. – Вип. 4. – С. 31–36.

5. *Бойко А. А.* Церковна преса: якою вона мусить бути // Там само. – 2002. – Вип. 3. – С. 71–75.

6. *Дениско Л. М.* Релігійні православні періодичні видання XIX – початку XX ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Каталог / Наук. ред. О. С. Онищенко. – К.: НБУВ, 2001. – 200 с.

7. *Канчалаба О. В.* Найголовніші питання та концепція їх висвітлення на сторінках часопису "Христос – наша сила" (1933–1939 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24–26 жовт. 2003 р. – Л., 2003. – С. 401–405.

8. *Колодний А. М.* Україна в її релігійних виявах: Моногр. – Л.: СПОЛОМ, 2005. – 336 с.

9. *Кость С. А.* З історії преси і видавничої діяльності української греко-католицької церкви // Нариси з історії західноукраїнської преси 1 пол. XX ст. – Л., 2002. – С. 343–420.

10. *Крупський І. В.* Українська релігійно-церковна періодика і проблеми національного державотворення // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. четвертої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 19–20 груд. 1997 р.; За ред. М. М. Романюка. – Л., 1997. – С. 186–190.

11. *Мілясевич І. В.* Періодичні видання Волинської губернії XIX – початку XX ст.: Історико-бібліограф. дослідж. / Наук. ред. М. М. Романюк. – Л., 2004. – 376 с.

12. *Надтока Г. М.* Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект. – К.: Знання, 1998. – 271 с.

13. *Олексюк В. І.* Християнська основа української філософії: Вибр. тв. – К.: Вид. дім "Соборна Україна", 1996. – 236 с.

14. *Павлюк І. З.* Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–1939, 1941–1944 рр. – Л.: Каменяр, 2001. – 285 с.; *Його ж.* Українська преса Волинської області 1939–1941, 1944–2000 рр.: Моногр. – Луцьк, 2004. – 508 с.

15. *Саган О. Н.* Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. – К.: Світ знань, 2004. – 910 с.; *Його ж.* Національні прояви православ'я: український аспект / НАН України Відділ релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г. С. Сковороди. – К.: Світ знань, 2001. – 256 с.

16. *Скленар І.* Церква і засоби масової інформації // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Журналістика. – 2001. – Вип. 21. – С. 218–224; *Його ж.* Сучасна церковна преса в Україні: головна проблематика // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Журналістика. – 2003. – Вип. 23. – С. 257–269.

17. *Школьна О. Д.* Мета і функції провінційної релігійної періодики кінця XIX – початку XX ст. (на прикладі видань Катеринославської губернії 1872–1917 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 11–13 трав. 2000 р.; За ред. М. М. Романюка. – Л., 2000. – С. 400–403.

18. *Шуба О. В.* Релігія в етнонаціональному розвитку України. – К.: Криниця, 1999. – 323 с.

19. *Юраш А. В.* Українська церква в контексті сучасних політико-конфесійних та комунікативних процесів (історико-типологічний аспект): Автореф. дис. ... к. політ. н. – Л., 1996. – 24 с.

Женченко М. І.,
асист.
УДК 070: 340. 16 (477. 83-25) (045)

Роль правничих часописів Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. у формуванні національної свідомості українського народу

У статті розглядається роль правничих часописів Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. у національному відродженні краю, формуванні свідомості українського народу.
Ключові слова: *право, періодика, національне відродження.*

The role of the legal periodicals of Galicia at the end of XIX – at the beginning of the XX centuries are analized as well as their influence on the processes of the national renaissance.
Key words: *law, periodicals, national renaissance.*

В останні десятиріччя XIX ст. у результаті переслідування українства в Росії центром української науки і культури стає Галичина. Саме в цей період на арену суспільно-політичного та культурного життя краю виходять молоді та здібні українські адвокати, які започаткували так звану "адвокатську добу" [1] національно-культурного відродження Галичини. Правничі видання зазначеного періоду й досі не втратили свого наукового значення, оскільки вони є джерелом вивчення історії розвитку власне українського права, формування національної самосвідомості українського народу.

Важливе значення для пропаганди правових знань мало видання першого правового журналу "Часопись правнича", який у 1889 р. у друкарні НТШ самостійно випускали К. Левицький, А. Горбачовський та Є. Олесницький, за участю О. Огоновського, С. Федька і М. Шухевича. У вступному слові від видавців, написаному до першого випуску, К. Левицький зазначав: "Се перша проба нашои силы науковои на поли правознавства, якъ такожъ на поли розвитку нашои термінологіи правничои". Висловлюючи далі побажання, щоб часописом зацікавилися українські правники в Галичині, Буковині, Угорщині й Україні, К. Левицький наголошував: "Водкликуємся головно до Братовъ правниковъ на Украинѣ, которыхъ вѣсти про тамошный устрой правный були бы для насъ поучаючи..." [9, 492].

У 1892 р. Товариство ім. Т. Шевченка перейменовано на Наукове товариство ім. Т. Шевченка та відповідно до наукової діяльності організовано три секції: історично-філософічну, філологічну та математично-природописно-лікарську. При історично-філософічній секції вчені-юристи утворили правничу комісію, яка вела дослідження державно-правового розвитку України в різні періоди її історії.

Правнича комісія НТШ видавала періодичний "Збірник правничої комісії при історично-філософічній секції НТШ ім. Шевченка" за редакцією В. Вергановського (побачили світ два випуски), де публікувалися наукові розвідки українських правників, а з 1894 р. перебрала на себе друк правничого часопису, назва якого відповідно змінилася на "Часопись правнича. Видавництво Наукового товариства імені Шевченка" (упорядник Кость Левицький). Якщо раніше "Часопись правнича" виходила у світ етимологічним правописом, то з 1894 р. вона почала друкуватись українською мовою. Від 1896 р. тут публікуються виключно наукові праці, видання має назву "Часопись правнича. Розвідки правничі секції Історично-філософічної НТШ".

На сторінках часопису друкувалися наукові розвідки, теоретичні та практичні статті відомих правників – членів парламенту Галичини: "Дещо про новий закон громадський для 30 більших міст галицких і єго становище в системі краєвого законодавства громадского" (1889) А. Горбачевського, "Про закон супружий в Угорщині" (1894), "Заручини в австрійськім праві" (1899) С. Дністрянського, "В справі нашої правничої термінології" (1889), "Новий закон пресовий в Австрії" (1894), "До питання про відносини службові учителів шкіл середніх" (1895) К. Левицького тощо.

© Женченко М. І., 2007

Практично-правові та судові аспекти висвітлювала рубрика "Практика судова", в якій оприлюднювалися рішення Трибуналу державного і державної влади в Галичині, найвищого Трибуналу судового, Трибуналу касаційного і Трибуналу адміністраційного у поданні Г. Кузьми, К. Левицького, Є. Олесницького, С. Федака. Постійною була також рубрика "Замітки літературні", що містила оцінки, рецензії та огляди за розділами "Історія і філософія права", "Право економічне", "Право приватне", "Право карне і процес карний" тощо. Під рубрикою "Бібліографія" подавалися відомості про нові правничі видання та короткі анотації до них. У 1889–1890 рр. "Часопись правнича" виходила як місячник, у 1891–1895 – щоквартально, а з 1896 р. до 1900 р. – раз на рік.

У 1900 р. часопис змінює свою назву і редактора. Зайнятий політичними справами, К. Левицький залишає посаду редактора журналу, а новим редактором стає завідувач кафедри цивільного права Львівського університету професор С. Дністрянський. До кінця 1907 р. журнал виходив як орган історично-філософічної секції НТШ під назвою "Часопись правнича і економічна". Про мету і завдання часопису в "Передмові" до першого тому зазначалося: "Она обійматиме всі галузі суспільних наук, яка права, економіки і т. и. і буде старатися в научній роботі згуртувати всі наші правничі сили, або відповісти всім завданням, які мають сповнювати суспільні науки в умовім житю народу...". С. Дністрянський наголошував, що "ми нарід без державної і национальної самостійності, не маємо свого питомого законодавства, до якого могла-б навязувати наука права... Проте ми не можемо лишатися цілком позаду... мусимо пізнати наше державно-правне відношенє до тих держав, в яких маємо право горожаньства, мусимо плекати права нашої народности..." [11].

У передмові визначалася також періодичність часопису: "два рази до року в об'ємі 10–12 аркушів" [11]. Проте лише в 1901 р. з'явилося два випуски журналу, у наступних роках виходив один том, а в 1902 р. та 1904 р. – здвоєні. Хоча мова журналу була українською, у текстах наукових розвідок і статей часто окремі речення та абзаци траплялися польською, німецькою мовами. Майже в кожному томі журналу друкувалися праці самого редактора С. Дністрянського, а також наукові розвідки відомих на той час правників, яких редакторові вдалося залучити до кола активних авторів: В. Старосольського, К. Левицького, Я. Олесницького та ін.

На особливу увагу заслуговують статті К. Левицького "Права рускої мови у львівскім університеті" (1901. – Т. 3), де на підставі австрійських законів та адміністративних розпоряджень доведено, що українська мова у Львівському університеті повинна бути рівноправною з польською, та Г. Зацерковного "Причинки до правничої термінології" (1902, т. 4/5), де наголошено на необхідності розвитку української правничої термінології, подано термінологічний словник.

У 1902 р. редакція часопису за прикладом наукових видань НТШ запроваджує рубрику "Наукова хроніка", а для потреб правничого загалу публікує найважливіші судові рішення під новою рубрикою "Із судейської практики", згодом – "Із судової практики", яку впродовж усього періоду існування журналу вели визначні практики і судові радники: Я. Ільницький, І. Чернявський, М. Ліськевич, А. Дольницький. Після виходу 9 тому в 1906 р. видання журналу припинилося через матеріальні труднощі НТШ, яке не могло надалі його фінансувати. Тільки у 1912 р. вийшов 10, останній, том правничо-економічного часопису. Таким чином, "Часопись правнича" стала першим науковим журналом на Галичині, який не лише поширював правові знання рідною мовою, а й певною мірою відображав стан національно-культурного й політичного життя українства.

Питання розвитку власне українського права, утвердження української мови, української правничої термінології в усіх сферах суспільного життя розглядалися й у часописах професійних правничих організацій: Товариства Українсько-Руських Правників (ТУП) та Союзу Українських Адвокатів (СУА).

До складу ТУП, організованого С. Дністрянським у 1909 р., входили судді, радники та студенти юридичного факультету Львівського університету – члени "Кружка правників". Головною метою ТУП було "розбудити у всіх членах-правниках почуття організаційної спільноти й обов'язку до співпраці у всіх ділянках громадського життя, зв'язаних з правничим станом" [1, 13]. На сторінках друкованого органу ТУП – щоквартальника "Правничий вісник", який виходив у 1910–1913 рр. за редакцією С. Дністрянського, наводилися дані про роботу Товариства за певний період, наприклад "Діяльність Товариства Українсько-Руських Правників у Львові в р. 1909" (1910. – Ч. 1).

СУА, утворений з ініціативи Л. Ганкевича, Я. Олесницького, В. Охрімовича, С. Федька та інших відомих адвокатів у 1923 р., активно почав працювати лише наприкінці 20-х рр., коли його президентом став К. Левицький, який повернувся до Львова з еміграції. У 1927 р. СУА випустив кілька номерів "Бюлетеня Союзу Українських Адвокатів", в яких подавалося повідомлення про утворення СУА, список членів та окремі рішення СУА. Популяризації СУА та зростанню його авторитету

сприяло заснування власного часопису "Життя і право" (1928–1939), до редакційної колегії якого входили такі відомі юристи, як К. Левицький (голова), М. Глушкевич, Р. Домбчевський, Р. Старосольський. У "Слові від видавця" К. Левицький писав: "Піднімаємо видавання обновленого правничого часопису, бо загал нашого українського правничого світу відчуває потребу того органу, та й належиться, щоби ми українці на цих землях і в сучасних обставинах мали свій правничий орган як знамя культури і оборони прав нації" [5]. Від № 3 (квітень 1929) журнал також стає друкованим органом ТУП, яке на цей час нараховувало у своєму складі 141 правника.

У часописі публікувалися наукові статті з різних галузей права, давалися пояснення для пересічних українських громадян державних законів, їх прав та обов'язків. У рубриці "Юдикатура" надавалися юридичні консультації правників, коментарі. Правовий статус судів та адвокатури обговорювався у рубриках "Організація діяльності судів і нотаріату" та "Організація діяльності адвокатури". "Бібліографія" вміщувала огляди польських та українських правничих видань. Під рубрикою "Українська правнича термінологія" друкувалися матеріали нарад Термінологічної комісії при НТШ під проводом В. Сімовича й К. Левицького, яка в 1938 р. почала готувати "Польсько-український правничий словник".

Цікавою була стаття С. Дністрянського "Наші правничі часописи" (1928. – Ч. 1), в якій подавався огляд виданих правничих часописів з екскурсами в тематику, обговорювався стан правознавства, напрями практичної діяльності українських правників у парламенті Галичини. Велику увагу редактори журналу приділяли консолідації українських правників у Галичині з діячами УРСР, а також українськими правниками в США. У 40-ві рр., після встановлення в Західній Україні радянської влади, видання правничих часописів припинилося.

Таким чином, правничі часописи Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. мали важливе значення для національного відродження краю, формування свідомості українського народу, оскільки на їх сторінках не лише розглядалися питання з різних галузей права, а й захищалося право української нації на самоідентичність, на розвиток власної мови, термінології, правової системи. Адже, як зазначалося у програмі часопису "Життя і право", "...дослідник науки права не може обійтися без знання того, як переводиться право в... національному устрої життя відносно нації, бо всяке право має примінитися до життя людства, його відносин, потреб і змагань здорового поступу" [5], а "змагання до поглиблення правничої науки на рідній мові в широких кругах наших правників дало доказ, що вони почувають себе самостійною ідеологічною групою нашої суспільності, свідомою своїх обов'язків супроти свого народу" [9, 693].

1. Андрухів І. О., Арсенич П. І. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. – Івано-Франківськ, 1996. – 15 с.

2. *Видання* "Просвіт" Галичини: книги та аркушева продукція (1868–1938): Бібліографічний покажчик / Нац. парлам. б-ка України / А. П. Корнієнко (наук. ред.), С. Л. Зворський (уклад.). – К.: Абрис, 1996. – 248 с.

3. *Дорошенко В.* "Просвіта": її заснування і праця. Короткий історичний нарис. – Філадельфія, 1959. – 102 с.

4. *Енциклопедія* українознавства: Загальна частина / Нац. акад. наук України, Ін-т Укр. археогр. Репр. відтв. вид. 1949 р. – К., 1995. – С. 487.

5. *Життя* і право. – 1928. – № 1. – С. 3.

6. *Лев В.* Сто років праці для науки й нації: Коротка історія Наукового товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк: Наук. т-во ім. Шевченка в ЗДА, 1972. – 55 с.

7. *Левицький К.* Первісна організація українських правників у Львові // Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів у Львіві. – Л.: СУА, 1934. – С. 9–12.

8. *Петрів М. Й.* Життя і Право (1928–1939): Систематичний покажчик змісту. – Л.: НТШ, 1995. – 36 с.

9. *Петрів М. Й.* Союз Українських Адвокатів у Львові. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1998. – Ч. 1: Покажчик видань. – С. 44–48.

10. *Романюк М. М., Галушко М. В.* Українські часописи Львова. 1848–1939: Історико-бібліографічне дослідження / О. Катола (ред.), Л. Сідлович (ред.). – Л.: Світ, 2001. – Т. 1: 1848–1900. – С. 490–495, 690–694.

11. *Українське* правознавство в Україні, країнах Європи та Америки: Матеріали до бібліографії XIX–XX століть / Наук. т-во ім. Шевченка у Львові; Коміс. бібліогр. і книгозн. / М. Й. Петрів (уклад. і авт. передм.). – Л., 2001. – 260 с.

12. *Часопись* правнича і економічна. – 1900. – Т. 1. – С. 2–3.

Шейхо К.,
асп.
УДК 070 (569.1) "1865 / 2006"

Суспільно-політичні умови розвитку сирійської преси

Розглянуто історичні, політичні, суспільні умови, в яких зароджувалася, розвивалася сирійська преса, визначено основні засади її функціонування, охарактеризовано принципи інформування населення в сучасний період.
Ключові слова: *преса, колоніалізм, свобода, незалежність, інформація, права людини, професійна діяльність, журналістика.*

Historical, political, public conditions in which the Syrian press arosed and developed are considered, the basic conditions of its functioning are designated, main principles of informing of the population in the given period are characterized.
Key words: *mass media, colonialism, freedom, independence, information, human rights, professional work, journalism.*

Розвиток і національне утвердження будь-якої держави немислиме без щонайповнішого задоволення інформаційних потреб населення. Розвинуте інформаційне суспільство звільняє громадян від інформаційної замкнутості, дає гарантію свободи особистості. Значно зростає роль правдивої, об'єктивної інформації у сучасний період наступальних глобалізаційно-асиміляційних процесів. Завдяки інформації ми, сучасники, можемо відчути, почути життєвий дух минулого, збагнути, зрозуміти сучасне і забезпечувати зв'язок з майбутнім.

Науковці, публіцисти привертають увагу до ролі та значення засобів масової комунікації – головного носія інформації, що є рушієм поступу, комунікативним чинником пізнання сутності кожного народу, засобом національної самоідентифікації, піднесення культури, моральності, духовності нації та розвитку її держави. У цьому контексті досліджується функціонування преси Сирійської Арабської Республіки (САР). Зазначимо, що Бадр Аль-Дін Ль-Хасан захистив кандидатську дисертацію про пресу партії Арабського соціалістичного відродження Сирії [3]; Хамаді Хашем Сулейман досліджував щоденну пресу САР і її роль у боротьбі сирійського народу проти агресії сіонізму та імперіалізму на Близькому Сході [19]; Кажу М. Д. зацікавило становлення журналістики Сирії та Єгипту в XIX ст. [9]; творчість сирійського публіциста-просвітителя Абдуль Рахмана Аль-Кавакбі досліджував Омар Мохаммед [14]. "Сирійська політична періодика в боротьбі за становлення і зміцнення національної державності Сирії, 1936–1966 рр." – така тема дисертації Абдаллаха Кайсейєха [1]. Омран Джіхад Мухаммед науково осмислював соціокультурну проблематику в сирійській публіцистиці 1980–1990-х рр. [15].

Про сирійські газети згадують або цитують їх у своїх працях В. Вавілов [4], Е. Пір-Будагова [16], В. Вавілов і О. Сазонов [5], А. Ібрагімов [7] та інші автори з Російської Федерації. А. Імангулієва досліджувала діяльність арабського літературного еміграційного об'єднання 20-х рр. XX ст. і видала монографію "Асоціація пера" і "Міхаїл Нуайме". "Серед сирійців і ліванців, вимушених покинути батьківщину, було чимало відомих літераторів. Вони оселялися у Стамбулі, Парижі, Каїрі, у Північній та Південній Америці і там продовжували свою громадську, просвітницьку і літературну діяльність, – зазначала А. Імангулієва. – Найсприятливіші умови для життя і роботи емігранти з Лівану і Сирії знайшли в Єгипті. Досить швидко вони посіли вагоме місце в журналістиці. Зосередивши у своїх руках майже всю періодичну пресу, ... відіграли виняткову роль у пропаганді ідей національного визволення, просвітницькому русі, популяризації європейської науки і культури" [8, 3].

Важливим джерелом інформації про виникнення, розвиток, становлення, функціонування сирійської преси є праці вчених, журналістів Сирійської Арабської Республіки. У

© Шейхо К., 2007

1972 р. у Дамаску побачила світ монографія Адіба Хадура "Сирійська журналістика: її виникнення, розвиток та сучасний стан" [2]. Дослідження Ясіра аль-Фагди "Світ арабської та іноземної журналістики" вийшло друком у 1981 р. [22]. "Історія арабської та сирійської преси (журналістики)" [13] – навчальний посібник доктора Махмуда Альян аль-Машута. Доктор Фаряль Мгана у шостому розділі книжки "Сучасна інформаційна риторика" [18] розглядає жанри сирійських засобів масової інформації.

Однак в Україні ще недостатньо об'єктивної інформації про історію Сирії, минулий і сучасний стан функціонування сирійських засобів масової інформації, зокрема преси. Справедливо вважає журналіст К. Гудзик, що, на жаль, "сьогодні арабський світ для багатьох із нас (йдеться про українських громадян. – К. Ш.) однозначно асоціюється з ісламом; життя мусульман – із вузькими рамками шаріату, а те, що називають "ісламською цивілізацією", європейцями сприймається як неприваблива антитеза цивілізації "істинної", як відхилення від загальновизнаних і природних людських стандартів. Багато хто переконаний, що ісламський світ відстав, не доріс чи взагалі нездатний дорости до рівня сучасного життя й науки. І мало хто згадує про те, що в недалекому – за історичними мірками – минулому європейці "темного середньовіччя" вчилися в арабів і що завдяки саме ісламським ученим стало можливим відновлення майже втраченого зв'язку часів між античною культурою, з одного боку, і європейським християнським середньовіччям, з іншого" [6].

Отже, мають рацію ті вчені, які стверджують, що обізнаність із історією Сирії – це обізнаність із історією світу: від кам'яного віку до нашого часу. Дійсно, сучасна Сирія – спадкоємниця колись широкого і багатого осередку стародавньої матеріальної і духовної культури людства. Розташована на межі трьох континентів, Сирія відчула на собі вплив великих цивілізацій.

Видатний український вчений, орієнталіст світової слави, який вільно володів більшістю поширених європейських і східних мов, А. Кримський зазначав, що "араби Сирії, яким судилось було зіграти передову роль в історії арабського відродження XIX ст., становлять зовсім окрему арабську народність, що значно відрізняється від усіх інших арабських груп. Це не чисті семіти, якими є бедуїни Аравійського півострова, і це не ті хаміти, що сприйняли семітизацію, якими виявляються араби-єгиптяни. Араби-сирійці – послідовна суміш і схрещування довгого ланцюга народів: прадавніх фінікійців-хананеїв, арамійців, греків еллінського періоду, греків-візантійців, арабів як доісламських, так і ісламських, а в Південній Сирії (інакше – Палестині) – ще і євреїв. В часи хрестових походів XI–XIII віків сюди приєдналась домішка західно-європейська, переважно французька. Але це ще не був кінець схрещуванням: безсумнівно змішувалися із сирійськими арабами і венеціанці, і вірмени; про це виразно свідчить той факт, що у великих торговельних містах, особливо у приморських, родові прізвища сирійських арабів не раз виявляються італійськими та вірменськими, або ще іншими іноземними" [11, 320].

Ми не ставимо завдання детально викласти історію Сирії, але привертаємо увагу до найважливіших фактів, подій, явищ, що безпосередньо і опосередковано впливали на виникнення, становлення і функціонування сирійської преси. На початку X ст. до н. е. виникло Дамаське царство. Починаючи з VIII ст. до н. е. воно почергово входило до складу Ассирії, Нововавилонського царства, давньоперського царства Ахеменідів. У 333 р. до н. е. країна стала частиною імперії Олександра Македонського, а після її розпаду була центральною провінцією еллінської держави Селевкідів. Римська імперія встановила контроль над Сирією в 64 р. до н. е. У 395 р. н. е. влада перейшла до Східної Римської імперії – Візантії. Сирія входила до її складу впродовж 240 років. За цей час панівною релігією стало християнство. У 630-х рр. регіон став частиною Арабського халіфату, а Дамаск упродовж правління династії Омейядів (661–750) був його столицею. Впродовж X–XIV ст. Сирія перебувала під владою арабських, єгипетських, тюркських династій. Народ Сирії страждав від ісламсько-християнських воєн, хрестових та арабських походів, в яких обидві сторони проявили надлюдську жорстокість. Нагадаємо, що в 2000 р. Папа Римський Іоанн Павло II просив у мусульман вибачення за жорстокість хрестових походів 1096–1270 рр.

Протягом чотирьох століть (1516–1918) Сирія була (з невеликими перервами) частиною Османської імперії. Французи окупували країну в лютому–червні 1799 р., а єгиптяни на чолі з Ібрагімом-пашею – з 27 травня 1832 до 10 жовтня 1840 р., коли він правив країною. Наприкінці XIX ст. розгорнулися культурно-просвітницький, політичний і національно-визвольний рухи в Сирії проти турецького деспотизму. Арабські патріоти ставили вимоги самостійності, суверенітету

Сирії. За це сирійці боролися і в роки першої світової війни. У боротьбі проти Османської імперії їх підтримували країни Антанти, які були щедрі на обіцянки, адже араби в той час їм були потрібні. "Насправді Англія, Франція і Росія домовилися за спиною своїх союзників-арабів і уклали угоду "Сайкса-Піко" в 1916 р., за якою апріорі розділили всі землі арабів на сфери свого впливу і підпорядкованості" [12, 148].

У вересні 1918 р. на півдні Сирії почалося антитурецьке повстання, 30 вересня арабські загони зайняли Дамаск, де була проголошена "незалежність арабів". Але вже 25 жовтня 1918 р. Сирію окупували британські війська, через рік їх заступили французи. У 1920 р. Ліга Націй видала Франції мандат на управління Сирією. Цього ж року з 8 березня до 28 липня був короткий період незалежності Сирії з назвою Королівство Сирії. Монархом був король Фейсал, який згодом став королем Іраку.

Сирійці не мирилися з напівколоніальною мандатною системою управління. Спорадичні виступи переросли у масове повстання, що тривало протягом 1925–1927 рр. Хоча це повстання потерпіло поразку, але французька влада вимушена була піти на часткові поступки: у 1930 р. була ухвалена Конституція Сирії, за якою країна оголошувалася республікою, але залишалася під мандатом Франції. Дію мандата було припинено 1 січня 1944 р., Сирія стала незалежною державою. Франція визнала незалежність лише у квітні 1946 р. Тоді з країни було виведено іноземні війська. Але політична ситуація була нестабільною, її поглибила невдача арабів у першій арабо-ізраїльській війні 1948–1949 рр. У 1949–1954 рр. було п'ять воєнних переворотів у Сирії. Протягом 1958–1961 рр. Сирія входила до складу Об`єднаної Арабської Республіки (ОАР). Своє існування ОАР фактично припинила 28 вересня 1961 р. Відтоді Сирія має назву Сирійська Арабська Республіка.

"В Арабській Сирійській країні маси нашого народу продовжували свою боротьбу після здобуття незалежності та спромоглися через прогресивний хід здійснити свій великий тріумф революцією 8 березня 1963 р. під проводом Арабської соціалістичної партії аль-Баас, яка зробила владу інструментом на службі боротьби для здійснення побудови єдиного соціалістичного арабського суспільства, – наголошується у "Передмові" Конституції Сирійської Арабської Республіки. – Арабська соціалістична партія аль-Баас була першим рухом в Арабській Батьківщині, що надав арабській єдності правдивого революційного змісту та пов'язав національну і соціальну боротьбу, пов'язав бажання арабської нації та її спрямованість до майбутнього зі славним минулим і дає їй можливість виконати свою роль у перемозі справи свободи для всіх народів.

Відповідно до вимог нашого народу і його прагнень у партії виник оновлений рух 16 листопада 1970 р. Він був якісно важливим розвитком та втіленням надійності для духу партії, принципів її діяльності та мети. Він створив сприятливий клімат для реалізації важливих реформаційних досягнень нашого народу" [10, 3–4].

"Оновлений рух 16 листопада 1970 р." означає, що тоді влада перейшла до рук військового крила керівництва Партії арабського соціалістичного відродження (Баас) на чолі з міністром оборони Хафезом аль-Асадом, який обіймав пост президента Сирійської Арабської Республіки до 10 червня 2000 р. Після його смерті керівником держави та армії призначили його 34-річного сина Башара. Ці посади він офійно зайняв після референдуму – 17 липня 2000 р.

Цей короткий ретроспективний погляд на історію Сирії дає розуміння природи виникнення сирійської преси, взаємодії і взаємозалежності владних структур і засобів масової інформації.

Зазначимо, що перші спроби і форми передачі новинної інформації були пов'язані зі стилем сирійського суспільного, політичного життя. У давні часи влада доносила до людей повідомлення про важливі події, свої ухвали через посланців, яких називали "глашатаями", та проповідників і місіонерів. Доктор Махмуд Альян аль-Машут наголошує: "Якщо ми детально вивчимо роботу кожного глашатая і проповідника, то побачимо, що вони виконували багато таких завдань, які здійснює сучасна журналістика: ознайомлення людей із законами, новинами, створення громадської думки у мирні та воєнні часи" [13, 12].

Про друкарство в ісламському світі довідалися через 277 років після винаходу Гутенберга (1450). Спочатку шейх Ісламу видав дозвіл, а потім 5 липня 1727 р. було імперське рішення щодо друкування турецьких, а згодом арабських книг. Першим в арабському світі вважається видавництво, яке заснував Шамс Абдул-Лаг Захар 1733 р. у місті Алеппо. У Дамаску перше видавництво було засновано в 1800 р. У ньому 1825 р. надрукували Псалтир. У 1841 р. в Алеппо заснували літографічне видавництво, де було видрукувано

першу нерелігійну книжку арабською мовою "Диван Ібну-ль-Фаріда".

Першим арабом, який видав у Стамбулі арабську газету "Дзеркало справ" (1854), був сирійський журналіст Разаку-л-Лаг Хасун аль-Халябі. Газета друкувала політичні статті про російсько-турецьку війну та матеріали про сирійські справи. У деяких статтях Разаку-л-Лаг Хасун аль-Халябі критикував османський уряд. Висока Порта вирішила заарештувати редактора, але він утік до Росії, і його заочно засудили до страти. Разаку-л-Лаг Хасун досконало володів кількома іноземними мовами, перекладав статті з британської преси і публікував їх у газеті. Газета складалася з двох частин: в одній містилися урядові послання, звернення, що пов'язані із внутрішніми справами у країні; у другій – вміщували неофіційні новини з різних сфер життя, а також інформацію про торгівлю.

Другу арабську газету "Султанат", що виходила у Стамбулі, заснував 1857 р. Олександр Шалгуб, ліванець за походженням. Однак вона проіснувала недовго. Причиною були "фінансова неспроможність її власника, відсутність добрих редакторів, малий попит, бо переважна більшість населення була неграмотною, і протидія турецької влади" [13, 33].

Першою арабською газетою, що вийшла у світ за офіційною ліцензією османського уряду поза Стамбулом (у Бейруті), була газета "Сад новин" (1858), яку видавав молодий православний ліванець Халіль аль-Хурі. А. Кримський наголошував, що редактор уникав друкувати матеріали, які могли викликати незадоволення османських властей. Газета досить цікаво подавала науково-літературні матеріали. "Араби відзначали її культурно-просвітницькі заслуги, гуманізм, популяризацію західних знань, поглядів, смаків тощо" [11, 505].

Однак найдавнішою сирійською газетою, що з'явилась у Дамаску 19 листопада 1865 р., вважається газета "Сирія". Це була офіційна щотижнева газета на чотирьох великих сторінках, половина яких була арабською мовою, а інша частина – турецькою. На кожній сторінці було чотири колонки. Головне призначення цього урядового органу – друкувати офіційні документи. Газета "Сирія" виходила аж до кінця турецького правління у 1918 р. Влада використовувала її для здійснення своїх інтересів, однак газета прислужилася також сирійській громаді через тих просвітителів із арабів-сирійців, які працювали у ній.

Друга сирійська газета "Потік Євфрату" виходила в м. Алеппо з 1867 р. Після дворічного існування її замінила газета "Євфрат", яка спочатку виходила арабською, турецькою і вірменською мовами, потім – лише арабською і турецькою. Газета "Євфрат" припинила своє існування у 1918 р.

В Алеппо також виходила арабська газета "Сіра" (епітет міста Алеппо). Видавав її разом із Гашімом аль-Атаром один із корифеїв арабської журналістики Абду-р-Рахман аль-Кавакібі. Він вважав, що потрібна рівновага у суспільстві, тому закликав надавати більше прав арабам і вони будуть здатні самі захищати іслам від викривлення. Губернатор Алеппо тричі змушував закривати газету "Сіра" і накладати арешт на видавництво. Після закриття "Сіри" аль-Кавакібі у 1879 р. випустив свою другу газету "Поміркованість", однак зазнавав тиску від влади і вимушений був у 1898 р. втекти до Єгипту. "Газети "Сіра" і "Поміркованість" були першими зразками вільних національних газет, які боролися із османськими утисками" [13, 37].

З розвитком арабської преси в Сирії і за її межами виникла потреба створити арабською мовою терміни для понять "газета" і "журнал". А. Кримський зазначав, що Халіль аль-Хурі, видаючи газету "Сад новин" ("Хадикат ал-ахбар"), не сушив голову над цим питанням, а назвав свою газету готовим чужим французьким терміном "Journal". Інші видавці також використовували слова "саxіфа" ("листок, сторінка"), "нушра" ("публікація"), "варка хабарійя" ("листок з новинами"), "вака'і" ("події, відомості"), "джаріда" ("свисток") або інші назви. Видавці, журналісти вдалися за кваліфікованою філологічною допомогою до Ібрагіма Язіджія, гідного наступника уже постарілого свого батька, шейха Насіфа Язіджія, і Ібрагім своїм авторитетом запровадив для газети назву "джаріда" ("свисток"), а для журналу – "маджала" ("кодекс, збірник") [11, 573].

З 1868 р. у газетно-видавничій справі Сирії цілеспрямовано розвивались, утверджувались арабські журналістикознавчі терміни, категорії. Адже "кожна наука має певне коло категорій, які, крім загальнонаукових, є для неї основними і зміст яких пронизує всю архітектоніку наукової побудови, стає фундаментом обґрунтування певних концепцій" [20, 132], – зазначає професор Б. Черняков.

Хоча османська влада деспотичними методами гальмувала розвиток сирійської преси (створювала цензурні бюро, примушувала використовувати турецьку мову в Сирії як офіційну, переслідувала, арештовувала сирійських патріотів-журналістів), газети і

журнали, що виходили, впливали на формування і зміцнення національної свідомості сирійців, громадсько-патріотичної мужності, утвердження прагнення до свободи і незалежності. Ці почуття у свою чергу були передумовами створення і видання нових газет і журналів.

У праці Адіба Хадура "Сирійська журналістика: її виникнення, розвиток та сучасний стан" названо газети і журнали минулого і сучасні та міста їх видання: Дамаск, Алеппо, Хомс, Хама, Латакія, Месопотамія, Канітра. В основу їх поділу на групи покладено періоди сирійської історії: османський колоніалізм, правління короля Фейсаля, французький колоніалізм, від початку незалежності до об'єднання з Єгиптом у 1958 р., вихід зі складу Об'єднаної Арабської Республіки (1961), сучасний період.

Під час османського колоніалізму найбільше газет виходило у 1908–1918 рр.: у Дамаску – 39, в Алеппо – 13, в Латакії – 8, в Хомсі та Хамі – по 6. Загостренню боротьби сирійських арабів проти французьких колонізаторів значно сприяла преса. У період 1920–1946 рр. у Дамаску налічувалось 46 назв газет, в Алеппо – 23, у Латакії – 16, у Хомсі – 4, у Хамі – 2. Збільшилась кількість газетних видань у незалежній Сирії. У 1946–1958 рр. (входження Сирії до складу Об'єднаної Арабської Республіки) у Дамаску побачили світ 57 газет, в Алеппо – 29, у Латакії – 19, у Хомсі – 6, у Хамі – 2. Зазначимо, що одночасно всі газети не виходили. Залежно від суспільно-політичних ситуацій, фінансового забезпечення одні газети "народжувались", інші – припиняли своє існування.

Нині в Сирійській Арабській Республіці функціонує понад 40 газет і 36 журналів. Найпоширенішими в країні газетами є "Аль-Баас", "Ас-Савра", "Тішрін", що видаються в Дамаску. "Аль-Баас" – це щоденна політична газета, вона є друкованим органом Арабської соціалістичної партії відродження аль-Баас. Щоденні політичні газети "Ас-Савра" і "Тішрін" видають об'єднання журналістів, друкарів і розповсюджувачів. У Дамаску виходить п'ять спортивних газет: три приватні та дві урядові, а також приватні газети "Наша країна", "Незалежна", "Економічна", "Доказ та справи", "Рішення", "Оса", "Галерея" та ін. Популярними є також газети місцевого значення, які випускають об'єднання журналістів, друкарів та видавців: в Алеппо – "Публіка", Латакії – "Об'єднання", Хомсі – "Арабський світ", Хамі – "Спасіння", у Дей аз-Зорі – "Євфрат".

Всі газети і журнали дотримуються вимог Конституції Сирійської Арабської Республіки і Закону про друк, що забезпечує взаємодію і взаємозалежність владних структур і преси у зв'язку із завданнями практичної сирійської політики. Тому журналісти Сирії намагаються нині оволодіти чітким системним розумінням основних складових і понять політики, без чого неможливий компетентний аналіз сучасних політичних процесів на Близькому Сході, в арабському, азійському, європейському і американському світах, перспектив розвитку Сирії та інших країн. Для цього потрібні глибокі знання. Адже "зараз, як ніколи, знання – сила, – наголошує канадський публіцист Дон Трапскотт. – Сьогодні, як уже зрозуміли в більшості сучасних організацій, здатність активно застосовувати знання – це основне джерело економічної могутності... Це – центр безшумного і радикального перерозподілу політичної й економічної влади, створення нової політичної економії, а інформаційна магістраль є технологічним інструментом" [17, 370–371].

Можна стверджувати, що влада знань утворює, так би мовити, первісне владне середовище, в якому з'являється "новий різновид влади – *інформаційна влада*" [21, 8]. Професор А. Чічановський наголошує, що "інформаційна влада – це можливість здійснювати контрольований вплив на людей за допомогою керування інформаційним змістом засобів масової інформації" [21, 8]. У процесі щонайповнішого задоволення інформаційних потреб населення сирійські журналісти дотримуються основоположних принципів, що ґрунтуються на фундаментальних засадах Конституції, в якій записано: "Свобода – священне право, а народна демократія – це ідеальна форма, яка гарантує громадянину дотримання свободи, що формує благородну людину, здатну на творчість, оборону Батьківщини, в якій живе, здатну на жертву в ім'я спільноти, до якої належить. Свобода Батьківщини – це захист вільних громадян, а завершується свобода громадянина його економічною та соціальною незалежністю" [10, 5].

Отже, журналісти Сирії у своїй професійній діяльності покликані завжди виходити із суспільних інтересів, сприяти зміцненню національної держави як необхідної передумови обороноздатності, матеріального добробуту, високої духовності й моралі, громадського порядку, стимулювати формування національної гідності народу, утверджувати загальнодемократичні цінності, відстоювати принципи демократії, людські права і свободи.

1. *Абдаллах К.* Сирийская политическая периодика в борьбе за становление и упрочение национальной государственности Сирии, 1936–1966 гг.: Дисс. ... канд. филол. наук. – Ростов н/Д, 1998. – 180 с.

2. *Адіб Х.* Сирійська журналістика: її виникнення, розвиток і сучасний стан. – Дамаск, 1972. – 532 с. (Пер. з араб. К. Шейхо).

3. *Бадр Аль-Дін Ль-Хасан.* Печать партии Арабского социалистического возрождения Сирии (тенденции развития и современное состояние): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 1982. – 27 с.

4. *Вавилов В. В.* Социально-экономические преобразования в Сирии (1946–1970 гг.). – М., 1972. – 239 с.

5. *Вавилов В. В., Сазонов А. А.* Сирийская Арабская Республика. – М., 1981. – 64 с.

6. *Гудзик К.* Арабська культура в Європі. Про деякі стереотипи "культурності" й "цивілізованості" // День. – 2006. – 8 квіт.

7. *Ибрагимов А. Х.* Коммунистическая и революционно-демократическая печать освободившихся стран Азии и Африки (становление и основные этапы развития). – М., 1988. – 230 с.

8. *Имангулиева А. Н.* "Ассоциация пера" и Михаил Нуайме". – М., 1975. – 131 с.

9. *Кажу М. Д.* Становление журналистики Сирии и Египта в XIX веке (историко-типологический аспект): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ростов н/Д, 1992. – 22 с.

10. *Конституція* Сирійської Арабської Республіки (Прийнята декретом № 208 від 13.03.1973 р.), 1973. (Пер. з араб. К. Шейхо).

11. *Крымский А. Е.* История новой арабской литературы. XIX – начало XX века. – М., 1971. – 794 с.

12. *Матвеев К., Сазонов А.* Пять жизней древней Сури. – М., 1989. – 190 с.

13. *Махмуд А. аль-Машут.* Історія арабської та сирійської преси (журналістики). – Дамаск, 2002–2003. – 532 с. (Пер. з араб. К. Шейхо).

14. *Омар М. А. Р.* Аль-Кавакби – сирийский публицист-просветитель, 1849–1902 гг.: Дисс. ... канд. филол. наук. – Ростов н/Д, 1992. – 172 с.

15. *Омран Д. М.* Социокультурная проблематика в сирийской публицистике 1980–1990-х годов (на примере журнала "Аль-Марифа"): Дисс. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 1998. – 187 с.

16. *Пир-Будагова Э. П.* Сирия в борьбе за упрочение национальной независимости (1945–1966). – М., 1978. – 233 с.

17. *Трапскотт Д.* Электронно-цифровое общество. – М., 1999. – 450 с.

18. *Фаряль М.* Сучасна інформаційна риторика. – Дамаск, 2003–2004. – 191 с. (Пер. з араб. К. Шейхо).

19. *Хамади Х. С.* Ежедневная пресса САР и ее роль в борьбе сирийского народа против агрессии сионизма и империализма на Ближнем Востоке (1973–1980 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 1982. – 19 с.

20. *Черняков Б. І.* Феноменологічні властивості зображення як категорії культури та журналістикознавства // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2005. – Т. 20. – С. 132–139.

21. *Чічановський А. А.* Журналістика як політична діяльність // Вісн. Київ. ун-ту. Сер.: Журналістика. – 2005. – № 13. – С. 5–10.

22. *Ясір аль-Фагд.* Світ арабської та іноземної журналістики. – Дамаск, 1981. – 240 с. (Пер. з араб. К. Шейхо).

Дев'ятко Н. В.,
асп.
УДК 070. 000. 32

Міф як основа відродження національної свідомості через ЗМІ

Досліджується можливість національного відродження через актуалізацію міфічної свідомості та національних архетипів, подолання впливу постмодерністського світобачення при переході до міфічно-національного світогляду.
Ключові слова: *національне відродження, міфічна свідомість, національні архетипи, постмодерне світобачення, міфічні структури.*

The article is devoted to the problem of the nation revival through actualization of the mythological consciousness and the national archetypes, overcoming influence of the postmodern outlook at transition to the mythical nation outlook.
Key words: *national revival, mythological consciousness, national archetypes, postmodern outlook, mythical structures.*

Проблема національного відродження нині для молодої Української держави постала дуже гостро. В країні, де відбувається протистояння двох інформаційно-культурних просторів (національного українського та "імперського" російського), а сама свідомість народу є розколеною, що зумовлено історичною і політичною ситуацією, надзвичайно велике завдання щодо відродження національної свідомості та формування української ідеї покладено саме на інститут ЗМІ.

Мета дослідження полягає у підтвердженні можливостей національного відродження в сучасній Україні за допомогою ЗМІ, яке може відбутися через актуалізацію міфічної свідомості та національних архетипів. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання: дослідити подібність суспільних та емоційних тенденцій масової свідомості на початку XX і XXI століть; проаналізувати потенціал сучасних українських друкованих ЗМІ стати об'єднавчим чинником як для інтелігенції, так і для простих громадян України; знайти серед сучасних видань відповідники газети "Рада", яка, на нашу думку, відіграла в історії України саме таку міфічну об'єднуючу роль на початку XX ст.

Проблемі міфічної свідомості присвячено чимало праць, але здебільшого в них розглядаються міфи як тексти, написані в давні часи. Міф як світогляд найчастіше вважається "дитинством людства" або "ворожим утворенням", при цьому часто ігнорується його життєствердна сила і користь для сучасності. Тому найповніше міф вивчали дослідники у XX ст., зокрема А. Лосєв, К. Юнг, Е. Мірча, О. Потебня, Є. Мелетинський та ін. Серед сучасних дослідників міф здебільшого розглядається з позицій структуралістів, як політична технологія впливу, нівелюється його суть. Зберігається тенденція використовувати поняття "міф" як синонім штучності й брехні, протиставляти його розуму, логіці й навіть цивілізації. Хоча наукова спільнота поступово відходить від цього трактування.

Все частіше міф називається основою нової світоглядної парадигми, як це робить, наприклад А. Кіченко, чия теорія відродження фольклору спирається на теорію Куна про зміну парадигм і теорію "культурного маятника" [10, 67]. Велику увагу архетипній міфологічній свідомості приділяє В. Буряк [5], також називаючи її свідомістю майбутнього, безпосередньо пов'язуючи з національними ментальними та архетипними ознаками. О. Гриценко [6] шукає вихід із сучасної світоглядної кризи, Ю. Давидов [7] досліджує кризу і патологічність постмодернізму як світогляду; цікаві, хоч і дещо суперечливі думки Н. Амельченко [1], яка також описує кризу сучасного світогляду, пов'язуючи відродження через міфічну свідомість і національність. Про виникнення в Росії псевдоміфу, що має ознаки постмодерну, міркує А. Левандовський [12].

© Дев`ятко Н. В., 2007

Національній свідомості та національній міфології також присвячено чимало праць, де переважно вивчаються окремі елементи міфології, окремі вірування та обряди, робляться спроби відновити слов'янську чи українську міфологію на рівні текстів, проте досі відсутні дослідження, які цілісно відображали б міфічний світогляд українців із урахуванням історії, живих міфічних проявів сьогодення тощо. Серед дослідників, які вивчають сучасну міфологічну свідомість і менталітет українців, слід назвати Б. Бичка [4], А. Калакова [8], Ю. Левенця [13], О. Литвиненко [14], В. Малахова [15], О. Моргун [16], Т. Поплавську [19] та ін. Г. Басара [3] та В. Піскун [18] досліджують національне відродження в Україні на початку XX ст., пов'язуючи його з відродженням національної свідомості; у роботах А. Москаленка знаходимо посилання на національні архетипи при аналізі структури преси [17, 228], ці архетипи, на думку вченого, можуть сприяти національному відродженню тощо.

Своєрідним аспектом у процесі відродження української нації є міф і національні архетипи, які реалізуються зокрема через національний міф. Посилену увагу до міфу не як до тексту, а насамперед як до міфічної свідомості, а також активізації глибинних архетипічних структур колективного несвідомого (особливо національного) можна пояснити двома причинами.

1. Україна перебуває під впливом постмодерного світу, де панує глобалізація, яка стирає всі національні ознаки. А з постмодерном, який за формою є міфічним утворенням (своєрідні уламки – "бріколаж" К. Леві-Строса, постійна змінність тощо), але не є міфічним за свою суттю, відкидаючи справжність буття і роблячи єдиною реальністю "гру з уламками" та "деконструкцію світу", що перебуває у суперечності з єством міфу. Недаремно творці постмодерністської течії, яка швидко стає всесвітнім світобаченням, поширюючись на всі сфери життя суспільства, зокрема Р. Барт, вбачали в живому міфі єдиного справжнього ворога: "Можливо, краща зброя проти міфу – в свою чергу міфологізувати його, створити штучний міф; такий реконструйований міф саме і виявився б істинною міфологією. Якщо міф – викрадач мови, то чому б нам на вкрасти сам міф?" [2, 262].

2. Україна перебуває у стані непевності, спровокованому розпадом Радянського Союзу. На думку О. Литвиненко, коли імперія "відпускає" колонію, існує три можливі шляхи розвитку: 1) еліта як і раніше орієнтується на метрополію, щоб продовжити "старі добрі часи"; 2) її змінює національна еліта, але таке можливо лише за наявності в народу нездоланного та відчайдушного прагнення до незалежності, надзвичайно високого визвольного руху (це можливо лише завдяки визвольній війні), коли незалежність "державна", відбувається імітація зміни; 3) квазінаціональний режим і орієнтація на провідну силу сучасного світу, що спроможна дати ідеологію, визначити стратегію (нині такою силою є США). Другий шлях дослідник вважає найуспішнішим [14, 88–89]. Але нині можемо говорити радше про перший шлях, репрезентований Л. Кучмою і В. Януковичем та їхньою командою, або про третій, якого, трохи змінивши політичні орієнтири, дотримується команда Президента В. Ющенка. Найголовніше те, що за п'ятнадцять років від часу здобуття незалежності, з нагромадженням досвіду "Помаранчевої революції", яка достатньо змінила суспільство, триває стан непевності, своєрідної "доби хаосу", розчарування у діях політиків, вчинки яких іноді сприймаються масовою свідомістю як "зрада". Якраз у переломні історичні моменти відроджується міфічна свідомість, апелюючи до глибинних архетипів, насамперед національних, коли події стосуються цілої нації, стаючи головною рушійною силою для національного порятунку і відродження національної свідомості.

Таким чином, актуалізація міфічної свідомості й самого міфу як світобачення в сучасній Україні, можливо, лишається єдиним шансом для формування сильного конкурентоспроможного інформаційно-культурного поля, в якому відродиться українська нація, позбувшись чужих інформаційних і світоглядних впливів, які сьогодні продукуються Російською державою і становлять зовнішню загрозу, підкріплену внутрішньою українською психологічною та політичною роз'єднаністю.

Світоглядна криза кінця XIX – початку XX ст. призвела до початку першої світової війни, але ця криза відчувається в усіх сферах суспільного і політичного життя ще до розгортання воєнних дій. Для України того часу важливі політична напруга в Російській імперії, власне намагання здобути волю, народження і формування нового молодого покоління політиків і літераторів, які виявили себе за часів революції та УНР. Сьогодні існує подібна, якщо не більша політична напруга, здатна призвести до нових світових вибухів.

Так само зрозуміло, що невдовзі світ чекають світоглядні зміни і відмова від постмодерного світобачення, відбувається зміна парадигм (за Куном).

Але водночас модерна ситуація відзрізняється багатьма проявами, зокрема роллю та значенням ЗМІ. Якщо 100 років тому ЗМІ формували громадську думку, але не здатні були змінити парадигму, то постмодернізм завдячує своїм впливом на світ якраз ЗМІ, що уможливили панування цієї "деконструкційної" парадигми не тільки в культурі чи науці, а й у політиці, суспільних та особистісних відносинах [7]. Саме ця парадигма майже повністю стирає національні особливості, знищуючи національні ознаки, як-от: мова, фольклор, традиції тощо. Завдяки ЗМІ та їхньому комунікативному впливу на аудиторію постмодернізм як світобачення зберігає свою владу, постійно живлячись фрагментарністю масової свідомості, зумовленою використанням рекламних і політичних технологій, що руйнують свідомість і підсвідомість: "Замість єдиної твердої метафізичної реальності ми отримали безліч культурних світів, історій та образів реальності, продукованих мас-медіа" [1, 52].

ЗМІ спроможні наповнити силою нову парадигму XXI ст., що охопить усі сфери життя, як це вже сталось із постмодернізмом. Яким чином сучасні українські ЗМІ можуть стати каталізатором нової світоглядної парадигми? Враховуючи те, що архетип має наповнюватись власним досвідом (інакше він залишається неживою структурою, адже архетипи є основою міфічного світогляду), то можна говорити про наповнення архетипічних підсвідомих структур саме національною інформацією, яка водночас сприяє і національному відродженню. Це притаманно як кожній окремій людині, для якої особистісна інформація наповнена власним неповторним досвідом, так і для цілого народу, який починає усвідомлювати себе народом, а не частиною якоїсь іншої "маси" (як це було в Радянському Союзі, "совєтскіє" люди), і водночас стає основою нової світоглядної парадигми, здатної (певно, так буде) вплинути на всесвітнє постмодерне поле і почати його змінювати, що зумовлено прагненням міфу до цілісності.

Для газети "Рада" подібні зміни парадигми були не дуже актуальні, бо ЗМІ ще не мали такого впливу і не ставилося ще питання про повне знищення українського народу. Попри всі царські укази і намагання розчинити український народ у російському, сильною залишалась передусім народна історична пам'ять. Саме імперський СРСР зі штучними голодоморами, війнами, концентраційними таборами й засобами винищення населення, надзвичайно ефективною пропагандою та ідеологією знекровили український народ і пригасили національні процеси.

Для відродження міфу потрібні дві категорії людей. Це, умовно кажучи, "носії міфу", якими можуть бути будь-які національно свідомі люди. Ними зазвичай стає еліта як "виразник міфу". Так, на думку Б. Кравченка, еліта "слугує каталізатором до національного усвідомлення" [11, 14–15]. Так звані "виразники міфу", чиї функції подібні до дій шаманів у давнину, із надзвичайною психологічною харизмою, володіють владою над іншими, найбільша з яких – влада над Іменем та мовою. Саме "виразники міфу" часто перетворюються у народних героїв, їм притаманні сильна воля і яскрава вдача; завдяки їм міф розвивається і прогресує.

Але до "виразника міфу" ставляться значні вимоги. До вищеназваних характеристик (міф "кольоровий" і не визнає одноманітності й сірості) слід додати випробування (дорівнюють ініціації як обов'язкової процедури для набуття статусу шамана, за Е. Мірча), і вірність. "Виразник міфу" не може зрадити, інакше розривається зв'язок між ним і "носіями міфу", зникає і міфічна харизма, що давала владу. Невідомо, чи можливе її повернення через каяття, виправлення помилок і нові випробовування, бо міфічні зв'язки ще не досліджені, як і зміна міфічних ролей залежно від поведінки героїв.

Отже, 100 років тому газета "Рада", на нашу думку, не лише пробуджувала національну свідомість, внаслідок чого її читачі ставали "носіями міфу", причому аудиторія цієї газети була значною (звісно, газета мала 3–5 тисяч передплатників, але треба враховувати її вплив, відштовхуючись від тогочасних реалій), а й згуртувала тих людей, які могли стати "виразниками міфу", надавши їм можливість об'єднатися навколо національної ідеї. Серед авторів "Ради" чимало особистостей, які залишилися в українській історії. Письменники й політики, культурні й громадські діячі – непересічні постаті (цього й потребує міф). Більшість із них стали ініціаторами створення і членами першого українського парламенту – Центральної ради.

Можна назвати дві проблеми, які завадили національному відродженню в той час. Зовнішня – наступ більшовизму і перша світова війна, що знекровила і налякала на-

род. Саме силою, що прийшла ззовні у вигляді більшовиків, і була потоплена в крові молода Українська республіка. Але існувала й внутрішня проблема, що не була вирішена. Маючи сильних "виразників", міф майже не мав "носіїв", які створювали б його поле. Спроби національної української еліти здобути державу зазнали поразки, але подали важливий урок майбутнім поколінням, чим і треба зараз скористатися.

Проблема сучасного відродження національної свідомості через міф виявилась більш складною, ніж за часів газети "Рада". З одного боку, функціонує впливовий інститут ЗМІ, з іншого – сьогодні Україна є унітарною державою, хоч і психологічно розділеною. Подолання психологічного роз'єднання, коли одна частина громадян ідентифікує себе з українським інформаційно-культурним полем, а інша – з російським і навіть вже не існуючим "совєтським", – складна справа, але при мудрій політиці позитивний результат можливий.

Досліджуючи відродження національної свідомості через міф, маємо наголосити на ролі Майдану 2004 р. Цей феномен ще не вивчався серйозно і може бути багатоаспектним предметом дослідження. Явище Майдану можна назвати унікальним. Це підтверджує увага всесвітньої спільноти до подій 2004 р. не лише серед політиків і ЗМІ, а й серед пересічних громадян інших країн. Можна навіть припустити, що завдяки Майдану Україну нарешті стали емоційно відділяти від Росії та колишнього Радянського Союзу, вона перестає бути територією, набуваючи статусу держави у масовій свідомості. Миролюбність та позитивна енергетика Майдану, відсутність жорстокості й кровопролиття "зачарували" весь світ, що яскраво потім було потверджено революційними подіями в інших країнах СНД та суспільними негараздами в Європі. Майдан за своєю масштабністю і тривалістю стає справді унікальною світовою подією.

Маємо припустити, що Майдан був одним із найяскравіших виявів живого міфу і міфічної свідомості. В ньому діють міфічні закони, відроджуються національна пам'ять і національна єдність, зростає відчуття сили і безпеки, не підкріплені жорстокістю та жагою руйнування, притаманними натовпу. На Майдані не працюють визнані теорії натовпу, натомість людей єднає живий міф. Це було і за часів газети "Рада", але не так масово. Г. Басара пише про відродження архетипів козацької республіки, у масовій свідомості поширюються символи козацької доби: "від використання у вбранні елементів козацького одягу, проведення маніфестацій під козацькими хоругвами до видання політико-правових актів під назвою "Універсалів", організації військових формувань "Вільного Козацтва" [3, 46]. Те саме було і на Майдані 2004-го, але більш яскраво.

Майдан є дуже серйозним випробовуванням для більшості українців, незалежно від того, які прапори вони для себе обрали. Треба наголосити на тому, що емоційно (багато в чому завдяки ЗМІ) Майдан – це не лише збори в Києві, він поширюється майже на всі міста і селища нашої країни. В меншій кількості, але ледь не в кожному більш-менш великому населеному пункті стояв свій Майдан, не кажучи вже про емоційно-кольорове символічне єднання. Але всі ці маленькі "майдани" були невід'ємною частиною єдиного неділимого Майдану з "серцем" у Києві. Таке єднання може тримати лише міф. Кожен українець (а байдужих майже не лишилося) мав робити вибір і вчинки, що повністю обумовлено законами міфу, проходити ініціацію, і мовну також. Можна сказати, що люди, які відчули емоційне міфічне єднання, стають повноправними "носіями міфу" і, що найцікавіше, можуть лишатися в цьому стані і до сьогодні. Про "ініціацію", не використовуючи цей термін, пише також і вже згаданий Г. Басара: "Жоден попередній історичний момент не вимагав від пересічного українця такого, майже щоденного, вибору та засвідчення своєї ідентичності, як 1917 р." [3, 45].

Тобто у 2004 р., на відміну від початку XX ст., спостерігаємо сильних "носіїв міфу" і надзвичайно потужне міфічне поле. Але майже не маємо "виразників міфу". Ним не може бути пересічна людина, зазвичай виразником міфу стає людина публічна. Впродовж панування Радянського Союзу проводилась політика знищення можливих і явних "виразників міфу". Концтабори, голодомори, розстріли, а потім просто надзвичайний психологічний тиск від самого дитинства і "отруєння" радянською пропагандою зробили свою справу. Опиратися системі було неможливо, майже всі, хто мав сили боротися з системою, були знищені, якщо не фізично, то психологічно зламані. Водночас пропагування "сірості", можливості "замінити всіх і вся", принципу "гвинтика у машині", який нічого не вирішує і не має ніякої цінності для суспільства, зробило майже неможливим виховання нових "виразників міфу". Люди, народжені після другої світової війни, емоційно опозиційні системі, не розвивалися психологічно, а боро-

лися за своє існування. І, певно, підсвідомо поставили здебільшого власне "виживання" над "боротьбою за незалежну державу". Саме цим можна пояснити нерішучість "провідників Майдану", намагання домовитись, маючи за собою єдину реальну силу в країні на той час – народ. І, звісно, можна по-різному оцінювати поведінку всіх політиків (культурні діячі майже одразу були усунуті від обрання вектора розвитку країни і державницьких справ) після здобуття перемоги Майданом, але більшість їхніх вчинків, що призвели до розчарованості, можуть бути розглянуті й сприйняті в координатах міфу саме як "зрада міфу", тобто в нашому випадку, Майдану, що позбавляє цих політичних діячів заступництва і сили міфу, не важливо те, який бік вони представляли. Можливо, лише Юлія Тимошенко залишилася на сьогодні "виразником міфу", але ще невідомо, чи буде вона спроможна об'єднати країну, не зрадивши міф.

Майдан же залишається для людей, що перебувають у міфі, священним, своєрідною "точкою відліку", а самі події 2004 р. за сприйняттям нагадують "сакральний час" і "сакральний простір", де народжується все нове (за М. Еліаде).

Тобто нині маємо "носіїв міфу", майже не маючи його "виразників", і невідомо, скільки є часу, щоб остаточно через розчарування не зруйнувалося міфічне поле Майдану, щоб встигли виявитися нові сильні "виразники міфу", які вже не будуть "отруєні" (хоча б не настільки, наскільки старші покоління політиків) радянською пропагандою. Враховуючи культурно-інформаційний наступ Росії і відсутність нормально функціонуючого книжкового та інформаційного ринку, системи виховання та масової розважальної, національно забарвленої системи, варто припускати, що дуже мало.

Великою проблемою, навіть більшою, ніж за часів газети "Рада", є мова. Ми, подібно до О. Потебні [20] і Е. Кассірера [9], схиляємось до думки, що мова формує не лише світогляд, а й надзвичайно пов'язана з міфом. Для нашого дослідження не має значення, що виникло раніше: міф чи мова, важливе їхнє гармонійне поєднання. Чим, до речі, скористався постмодерністський світогляд, роз'єднавши міф і слово: слово позбувається емоційного підтексту, стає елементом гри, вже не є Іменем, тобто не може слугувати живому міфу. Але якщо "носії міфу" можуть розмовляти не тою мовою, до чиїх національних архетипів звертається міф (в нашому випадку не українською), хоча, за свідченнями очевидців, багато людей без примусу переходили на українську мову, провівши деякий час на Майдані, то "виразники міфу" ("шамани", що можуть давати Імена усьому існуючому) говорити іншою мовою не можуть. А сучасні політики не настільки гарно володіють українською мовою, щоб нею вільно спілкуватися. Міф же не терпить штучності.

ЗМІ, які є сьогодні найефективнішою комунікацією і впливають на всі верстви населення і всі сфери життя, на нашу думку, можуть сприяти або гальмувати національне відродження через актуалізацію міфічної свідомості. Мабуть, такого видання, яке могло б виховати "виразників міфу", як це зробила газета "Рада" сто років тому, не буде. Єдине, на наш погляд, видання "Дзеркало тижня", яке любить і якому вірить інтелігенція (а саме представники інтелігенції, розумні, освічені люди стають "виразниками міфу"), не відповідає вимогам міфу. Намагаючись охопити більшу частину аудиторії, воно виходить російською мовою (є і українська редакція, проте в так званих "російськомовних" реґіонах українськомовні примірники майже не продаються), але так розриває свій зв'язок із міфом, що здійснюється через мову. Також є сумніви щодо об'єктивності видання до політичної ситуації в країні, а в цьому випадку, щоб відповідати вимогам міфу, треба мати не політичну, а національну скерованість, засновану на глибинних національних архетипах, а не на швидкоминучих політичних пристрастях.

Створення ж нового видання вбачається малоймовірним. Телебачення і радіо виконують зовсім інші функції, якщо якісна преса скерована на думку і розуміння, то телебачення на інформацію і сенсацію, над газетою можна подумати, ефір же постійно змінюється, заступаючи ще неосмислені події новими, певно, тому все ж розвиток думки й досі покладається на друковане слово. Головною причиною можливої невдачі є політична роз'єднаність, намагання журналістів не діяти і розбудовувати державу, а заробляти чи виживати в сучасному світі. Той подвиг, що зробила редакційна колегія газети "Рада", віддаючи газеті все, навіть своє здоров'я, є, мабуть, майже неможливим і непотрібним у сучасному світі для працівників ЗМІ, принаймні це не буде довготривалим, хоча під час Майдану журналісти тимчасово об'єдналися. Але маємо сподіватися на подолання розчарування і намагання створити національну ідейну команду, яка буде складатися з політиків,

інтелігенції, культурних діячів та працівників ЗМІ, що разом зможуть сприяти національному відродженню через міфічну свідомість, яка на сьогодні є дуже актуальною.

Таким чином, ситуація в сучасній Україні нагадує події початку XX ст. У порівнянні історичних ситуацій через призму міфічної свідомості та використовуючи міфічні закони, було виявлено схожість і відмінність минулого і сьогодення. Якщо за часів газети "Рада" в Україні яскраво виявилися "виразники міфу", але не вистачило часу, щоб пробудити міфічну свідомість у простому народі, який мав стати "носієм міфу", то нині, завдяки Майдану, маємо сильне міфологічне поле і багато "носіїв міфу", але майже зовсім не маємо з історичних причин, завдяки ефективній пропаганді в Радянському Союзі та тотальному знищенню українців, людей, які могли б стати "виразниками міфу". Важливу роль у підтриманні та поширенні міфу та міфічної свідомості, що ґрунтуються на національних архетипах, можуть зіграти ЗМІ, але викликає сумніви їхня потенція щодо проявлення "виразників міфу" через політичну роз'єднаність та дух розчарування в суспільстві. Один зі шляхів проявлення "виразників міфу" напевно може розпочатися з уважного і різнобічного дослідження газети "Рада", яка свого часу успішно сприяла такому "проявленню", щодо її комунікативного впливу не лише на читачів, а й насамперед на авторів та редакцію. Результатами цих праць можна скористатися при створенні нового видання (або деякої зміни вже існуючого), що може стати місцем гуртування представників творчої і політичної інтелігенції, які мають стати "виразниками міфу" і відродити національну свідомість.

1. *Амельченко Н.* Міф та нація – переплетення філософського та політичного дискурсів // Філософська думка. – 2003. – № 6. – С. 50–75.

2. *Барт Р.* Мифологии. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 312 с.

3. *Басара Г.* Українець versus малорос: проблеми національної ідентичності на світанку української революції // Вісн. Київ. нац. ун-ту. Сер.: Українознавство. – 2003. – № 7. – С. 44–48.

4. *Бичко Б.* Ментальні чинники національної самосвідомості // Філософські обрії. – 2002. – № 8. – С. 132–139.

5. *Буряк В. Д.* Журналістська творчість як система образної комунікації: Навч. посібн. – Д., 2003 – 60 с.

6. *Гриценко О.* Міфології, ідеології, громадянські релігії: у пошуках виходу з кризи теоретичного перевиробництва // Дух і літера. – 1998. – № 3/4. – С. 167–185.

7. *Давыдов Ю. Н.* Патологичность "состояния постмодернизма" // Социс. – 2001. – № 11. – С. 3–12.

8. *Калаков А.* Націоміфічне питання прочитання ландшафтного тексту в культурному полі // Магістеріум: історико-філософські студії. – 2000. – Вип. 3. – С. 69–75.

9. *Кассирер Э.* Избранное: Индивид и Космос. – М.; Спб.: Университет. книга, 2000. – 654 с.

10. *Киченко А. С.* Введение в теорию фольклора: Учебное пособие по спецкурсу. – Черкассы, 1998. – 176 с.

11. *Кравченко Б.* Соціальні зміни і національна свідомість України XX століття. – К., 1997.

12. *Левандовский А.* Оружие мифа // Свободная мысль–XXI. – 2001. – № 2. – С. 102–118.

13. *Левенець Ю.* Роль національного міфу у відродженні національної свідомості українського народу // Нова політика. – 2001. – № 2. – С. 50–53.

14. *Литвиненко О. В.* Інформаційні впливи та операції: Теоретико-аналітичні нариси: Моногр. – К., 2003. – 240 с.

15. *Малахов В.* Міф про міф. Національна міфологія як тема сучасної міфотворчості // Дух і літера. – 1998. – № 3/4. – С. 76–83.

16. *Моргун О. А.* Духовно-ціннісний зміст і структура національної суспільної свідомості // Грані. – 2001. – № 5 / 6. – С. 121–125.

17. *Москаленко А. З.* Теорія журналістики: Навч. посібн. – К.: ЕксОб, 2002. – 336 с.

18. *Піскун В.* Роль Центральної Ради у самовизначенні та самоідентифікації української нації // Центральна Раді і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матер. наук. конф.: У 2 ч. – К., 1997. – Ч. 1. – С. 51.

19. *Поплавська Т.* Особливості національного менталітету та побудова правової держави в Україні // Філософська думка. – 2004. – № 1. – С. 73–91.

20. *Потебня А. А.* Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.

21. *Юнг К. Г.* Архетип и символ. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.

Сидоренко О. О.,
студ.
УДК 070 (477)

Творчість українських жінок-публіцисток у щоденнику "Рада"

У статті здійснено огляд письменницької і публіцистичної діяльності українських жінок, які брали активну участь у відродженні й розвитку національної преси початку XX ст. (зокрема М. Грінченко, Л. Старицька-Черняхівська, Л. Біднова, С. Русова та ін.).
Ключові слова: *жіноче питання, нація, творчість.*

The article deals on the literary and publicism activity of the Ukrainian women that take an active part in the processes of the national media functioning at the beginning of the XX century (M. Hrinchenko, L. Starytska-Cherniahivska, L. Bidnova, S. Rusova and others).
Key words: *women's issues, nation, creativity.*

Ознайомлення з матеріалами до енциклопедичного словника "Українська журналістика в іменах" (вип. 1–12) показало, що розвідок про жінок – редакторів, видавців, працівників преси не так і багато. Скажімо, у вип. 2 – 6 % (8 імен із 142), у вип. 7 – так само (15 із 245), у вип. 11 – 12 % (32 із 270) біографічних і творчих нарисів про тих жінок, які пройшли школу журналістики [4]. Серед них Ганна Барвінок, Наталя Дорошенко, Харитина Кононенко, Галина Журба, Олена Журлива, Олена Корольова, Зінаїда Мірна, Валерія О'Коннор-Вілінська, Наталя Романович-Ткаченко, Любов Біднова – представниці Наддніпрянської України, які були причетні до розвитку національної преси. Трапляються й імена, позначені спільним прізвищем: Грінченко Марія і Настя, Олена Пчілка (Ольга Косач), Ізидора Косач-Борисова, Ольга Косач-Кривинюк, Софія Русова, Геркен-Русова Наталя, Чикаленко-Келлер Ганна, Марія Старицька, Людмила Старицька-Черняхівська.

Емансипована українська жінка початку XX ст. – це національно свідома жінка, якій до снаги була і газетярська, видавнича, письменницька праця. Саме тому з'являються поняття "редакторка" і "видавниця" (принаймні так зазначала у "Рідному краї" Олена Пчілка). Випробування пером – не тільки у поезії, прозі, драматургії, науково-популярній літературі пройшла ціла когорта освічених, мудрих, творчих жінок. Їх імена закарбовані на шпальтах київського щоденника "Рада" (1907–1914).

Мета цієї статті – визначити тематику публікацій українських письменниць, виявити їхню роль у функціонуванні національної преси початку XX ст. (на прикладі щоденної газети "Рада"). Хоча нині існує ціла низка цікавих досліджень про українську жінку (зокрема книги "Білим по білому" М. Богачевської-Хомяк, "Жінка в історії" О. Маланчук-Рибак, "Минуле заради майбутнього" Л. Смоляр, "Українки в історії" за редакцією В. Борисенко, а також ґрунтовні публікації Г. Дацюк, В. Троян, Ю. Хорунжого, З. Книш, В. Передирій та ін.), але недостатньо вивчена публіцистична спадщина, видавнича і журналістська праця українських подвижниць кінця XIX – початку XX ст.

Так, у розділі "Українське питання на початку XX століття та роль жінок у його вирішенні" Л. Смоляр показала участь О. Пчілки, О. Єфименко, Лесі Українки, Л. Старицької-Черняхівської, Л. Яновської, М. Загірньої та ін. в культурно-освітніх процесах, творенні просвітніх товариств та українських клубів, поширенні національної ідеї засобами слова [3, 281–295]. У статті Р. Назарової проаналізовані публікації на сторінках газети "Рада", в яких ішлося про жіночу рівноправність і потребу бути "головними проводарями національної культури" [1, 89]. Частково газетні матеріали ("Рідний край", "Громадська думка", "Рада") про так звані "жіноче питання" і "жіночі справи" увійшли до науково-джерелознавчого видання "Потужна сила рідного слова", присвяченого 100-літтю виходу в світ перших українськомовних видань Східної України [2].

Але на часі лишаються питання "жіночої творчості", особливостей тематики, жанрів,

© Сидоренко О. О., 2007

стилістики письма багатьох публіцисток, які свідомо виявились не тільки у вирі національно-політичної боротьби, а й брали активну участь у розвитку преси. М. Загірня (Марія Миколаївна Грінченко), як зазначав у "Щоденнику" Є. Чикаленко, – "родом московка, теж була щирою українкою", мала педагогічний і видавничий хист, готувала і випускала у світ "дуже добрі книжечки" для народу [6, 240], разом із своїм чоловіком Б. Грінченком входила до редакційного комітету, де їй доручили готувати інформаційні повідомлення з українського життя. Щоправда, вважаючи М. Грінченко "чудовою популяризаторкою", на неї, як на журналіста, Є. Чикаленко "не рахував" [6, 342].

Задля справедливості слід зазначити, що українській газеті було надзвичайно складно знайти постійних професійних працівників: працьовитих, енергійних літераторів-патріотів, які б вправно володіли українською мовою, було не та багато, це постійно створювало проблеми для редакційного комітету. Є. Чикаленко, опираючись на відомих письменників (Б. Грінченка, С. Єфремова), шукав умілих організаторів газетної справи (Ф. Матушевський, В. Козловський, М. Синицький та ін.). Тому серед першого складу газети "Громадська думка" у 1906 р. обов'язки розподілилися таким чином, що трьом жінкам знайшлися відповідальні доручення: М. Загірня вела відділ "По Україні" й виконувала обов'язки секретаря (за це мала всього 50 карбованців заробітної плати), М. Виноградова перекладала з російської мови телеграми (повідомлення телеграфних агентств, передусім Санкт-Петербурзького), Н. Грінченко працювала "конторницею". Водночас Марія Миколаївна виконувала обов'язки секретаря редакції місячника "Нова громада" (1906), де Б. Грінченко був редактором (№ 1–4).

У час "реорганізації" щоденника "Рада" 1907 р. довелося зробити певні зміни і в редакційній колегії. До цього процесу долучилися М. Грушевський (він мав стати неофіційним головним редактором), В. Леонтович і Є. Чикаленко, який і записав у своїх "Спогадах" основні подробиці кадрової перебудови. Особливо довелося сперечатися щодо кандидатури М. М. Грінченко: В. Леонтович доводив, що вона "навмисне систематично підбирає факти підпалів економій, аграрних ексцесів і т. ин.", цю думку підтримав М. Грушевський: плануючи видавати газету "безпартійну, поступово-демократичну", він теж застерігав од подразливих матеріалів і відвертих соціал-демократичних ідей. Натомість Є. Чикаленко вважав, що Марія Миколаївна лише "констатує те, що є в житті", вона "не симпатизує" тим фактам, "не нанизує їх старанно", не спеціально підбирає "заголовки надзвичайно тенденційні", як про це говорив із обуренням В. Леонтович [6, 368].

Тож невипадково ініціатор і видавець газети "Рада" так підтримував М. Грінченко, вважаючи її "дуже цінною робітницею й дуже симпатичною людиною" [6, 369]. Мотиви М. Грушевського були протилежні: Б. Грінченко "зайняв відверто вороже становище проти видавничого комітету, і незручно мати за постійного робітника його жінку, бо при всіх своїх добрих прикметах М. М. Грінченко все ж таки жінка свого чоловіка; їх обох треба запросити тільки як співробітників від рядка" [6, 369]. З цим довелося погодитися.

Батьки прилучили до літературних і громадсько-патріотичних справ свою єдину дочку Настю, яка була "вихована справжньою українкою" [6, 241], на думку Є. Чикаленка, який і її твори друкував на сторінках газети "Рада". Хоча письменницьке ім'я М. Загірної було добре відоме читачам часописів "Зоря", "Дзвінок", "Літературно-науковий вісник" та ін., мабуть, повсякденна редакційна завантаженість перешкоджали їй частіше друкувати власні твори. На шпальтах "Ради" опубліковано нарис "А скільки таких Оришок?" (1906. – № 23), де змальована доля сільської дівчини, яка поневірялася в наймах у місті ("рогом лізли очі", "пухирі на долонях намулювала", "в очах темно стає").

Близьким за темою і стилем є нарис "Семеро", запропонований "Раді" Гр. Григоренко (справжнє ім'я – Олександра Судовщикова-Косач, невістка Олени Пчілки). Останні слова письменниці про долю жінки (немічної матері сімох дітей, чоловік якої "служить" у Петербурзі) в імперії звучать як вирок самій системі: "Очевидячки апарат для висижування курчат зіпсувався й став негоден для вживання"). Художні нариси й оповідання також друкували Дніпрова Чайка ("Знову плаче Україна"), Т. Сулима-Бачихина ("На селі"), Л. Старицька-Черняхівська ("Вертеп: сатирична містерія на нові теми", псевдонім Старенька Муха) та ін.

Зрозуміло, що "жіноче питання" на початку XX ст. було якраз на часі. Тому ця тема знайшла місце на шпальтах "Ради". Неодноразово до проблем жіночої рівноправності, ролі й місця жінки в суспільстві, потреби мати вищу освіту й гідну професію, вибирати й бути обраною до органів влади зверталися авторки київського щоденника. Серед них слід назвати Настю Грінченко (замітки "Жінки-юристи", "Жертва темряви") і Л. Жигмайло (Біднова) ("Лист до українського жіноцтва", "Слон на слоні" (міркування про участь українського жіноцтва в культурно-національному житті), які апелювали до

освічених українських жінок як майбутньої надії нації, котрі мусять усі сили й енергію вкласти в просвіту й працю задля народу. До цієї теми зверталися також Х. Алчевська ("Жадоба освіти"), Л. Старицька ("Чи й знов одурять нас?"), а також невідомі автори (криптоніми N та О. К.) у публікаціях "Англійські суфражистки" (1914. – № 122), "До відомості київських жінок" (Громадська думка. – 1906. – № 143).

До освітніх тем на шпальтах "Ради" охоче бралася С. Русова, якій належить ціла низка статей, повідомлень, рецензій, зокрема: "До вчительської української спілки в Петербурзі", "Книжка про Україну англійською мовою", "Український політичний клуб в Петербурзі" та ін. Активною журналісткою була і Л. Біднова, яка запропонувала редакції матеріали освітньо-виховного циклу, з-поміж яких "Стара мелодія до сучасних пісень пристосована" (1914. – № 156) про підростаюче покоління.

Не цуралися українські письменниці й літературно-мистецьких оглядів, найактивніше тут працювала Л. Старицька-Черняхівська, чиї матеріали вміщуються в рубриці "Театр і музика". Зокрема під псевдонімом Л. С.-Ч. опубліковані нарис "Микола Карпович Садовський (1906. – № 99), огляд "Літературні Герострати" (1911. – № 96) і рецензія "Історичний момент" на постановку "Камінного господаря" Лесі Українки (1914. – № 18). Кандидатуру Людмили Михайлівни запропонував видавничому комітету "Ради" М. Грушевський: тоді, коли він відхилив Марію Грінченко та Леоніда Пахаревського (колишніх завідувачів відділів), то на їхнє місце рекомендував Л. М. Старицьку-Черняхівську і М. Лозинського зі Львова як талановитих публіцистів [6, 369]. Таким чином, із 1907 р. у київському щоденнику вони вели відповідно відділи "По Росії" і закордонний.

Важливим жанром газети "Рада" можна вважати листи-повідомлення з різних міст Росії та інших держав, де найчастіше йшлося про українські справи. Тут бачимо низку "Листів із Софії" Лідії Шишманової-Драгоманої, яка скрупульозно повідомляла найвагоміші політичні новини з Балканського півострова (1914. – № 80, 84, 116 та ін.). З Петербурга надсилала новини (про виставку преси, огляд українських видань, вечір пам'яті Тараса Шевченка) Галина Коваль (1914. – № 15, 36, 42, 51).

На сторінках газети "Рада" повторюються імена небагатьох національно свідомих і згуртованих українських родин: Грінченків (Борис, Марія, Настя), Алчевських (мати й донька – Христина Данилівна і Христя Олексіївна), Старицьких (Михайло Старицький та його доньки – Людмила і Марія, зять Іван Стешенко, внучка Вероніка Черняхівська), Косачів (Петро Косач, Олена Пчілка, Леся Українка, Грицько Григоренко, Михайло Обачний), а також Біднових, Драгоманових, Русових, Грушевських, Юркевичів, Лисенків, Чикаленків та ін. Всі вони були знайомі між собою, часто мешкали поряд, "колегувалися, дружили, зустрічалися на вечірках і урочих зібраннях", метою їхнього життя була духовно-творча праця в ім'я України. Їхні публікації теж "зустрічалися" на сторінках одних і тих же національних видань кінця XIX – початку XX ст.; найчастіше це були "Літературно-науковий вісник", "Киевская старина", "Рідний край", "Рада", "Світло" та інші поступові часописи. Як написав у передмові про своїх героїнь Ю. Хорунжий, "усі вони мали шляхетне походження. Маю на увазі не тільки офіційне дворянське звання, а їхні давні козацькі корені, тобто це була виплекана Часом справжня українська аристократія, не у владному, а в духовному вимірі цієї понятійної категорії" [5, 3].

Енергія творча переростала у національну, справи родинні виходили за межі однієї сім'ї, коли йшлося про людські права й свободи, прагнення мати власну державу й міцну, спроможну націю.

1. *Назарова Р.* Питання рівноправності жінки на сторінках української преси початку XX століття (на прикладі київського щоденника "Рада", 1906) // Українська преса початку XX століття як націотворчий чинник: Зб. наук. статей. – Полтава, 2006. – С. 86–91.

2. *Потужна* сила рідного слова / Упоряд. Н. М. Сидоренко. – Полтава: РІК, 2005. – 444 с.

3. *Смоляр Л.* Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії: Моногр. – О.: Астропринт, 1998. – 408 с.

4. *Українська* журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М. М. Романюка. – Л., 1994–2005. – Вип. 1–12.

5. *Хорунжий Ю.* Шляхетні українки: Есеї-парсунки. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – 208 с.

6. *Чикаленко Є. Х.* Зібрання творів: У 7 т. – Т. 1: Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. – К.: ТОВ компанія "Рада", 2003. – 432 с.

Гнесь О. С.,
студ.
УДК 070 (477) (09) "1917/1919"

Українська революція на шпальтах газети "Нова Рада" (1917–1919)

У статті досліджуються становлення і розвиток національної ідеї та державності в період визвольних змагань (на основі публіцистики газети "Нова Рада"), передусім аналізуються статті С. Єфремова.
Ключові слова: *революція, "Нова Рада", Сергій Єфремов.*

The origin and development of the Ukrainian idea and state in the national revolution on the base of the newspaper "Nova Rada" is investigated in the article. The author emphasized the importance of S. Yefremov works, proved their significance and advised to publish them.
Key words: *revolution, "Nova Rada", Sergiy Yefremov.*

Події українських національно-визвольних змагань 1917–1919 рр. яскраво відображені на шпальтах поступової періодики, серед якої почесне місце належить газеті "Нова Рада". Розвиток ідей суверенності й державності, настрої та сподівання українського населення, переконання й очікування політичних лідерів знайшли відображення на шпальтах преси. В усі часи публікації засобів масової інформації були важливими історичними документами, "джерелом вивчення національно-культурної політики Української держави" [9]. За об'єкт дослідження обрано щоденну газету "Нова Рада", яка прагнула об'єктивно та всебічно подавати події своєї епохи. На думку деяких дослідників, це єдиний український часопис періоду національної революції, що відстоював свободу слова. "Найціннішою на той час традицією було віками вибороне вільне українське слово. Його розтоптали. Серед провідних українських газет ("Народна воля", "Робітнича газета", "Боротьба" та ін.) після невеликої перерви в режимі ленінських декретів про пресу вдалося зберегтися єдиній "Новій Раді". І то завдяки зусиллям і необачному ризику С. Єфремова та А. Ніковського", – зазначає О. Мукомела [10].

До вивчення періодичної преси, що виходила під час національної революції 1917–1919 рр., і в цьому контексті – газети "Нова Рада" вже зверталися такі українські вчені, як О. Богуславський [1], Н. Бойко [2], В. Владимиров [3], А. Животко [5], І. Крупський [7], О. Мукомела [6; 10], Р. Млиновецький [8], Г. Рудий [9] та ін. Показовою є наукова конференція, проведена Національнаю академією наук України 21 вересня 2006 р. із нагоди 130-річчя від дня народження С. Єфремова. Але й досі потребують вивчення окремі аспекти публіцистичної праці цього видатного діяча, визначення особливостей тематично-проблемної та жанрової палітри, мовно-стилістичні, художньо-документальні та інші засоби письма С. Єфремова. Мета статті – простежити специфіку публіцистичних виступів літератора на шпальтах газети "Нова Рада", виявити специфіку ідейно-пропагандистських засобів у відстоюванні національних пріоритетів.

Засоби масової інформації – потужна інформаційна зброя, здатна формувати і скеровувати громадську думку. Під час української національно-визвольної революції потреба у такій зброї була особливо великою. Напередодні Лютневої революції в Росії на території України виходило лише 6 українських друкованих видань, у 1917 р. їх кількість зросла до 106 і вже у 1918 р. досягла 212 [5]. Це значно сприяло просуванню національної ідеї у суспільстві. Проте її бачення було різним – втілювалося у постулатах різних політичних сил і поширювалося періодичними виданнями. Таким чином, класифікувати інтерпретації національної ідеї можна за політичними угрупованнями та друкованими органами, що їх підтримували.

Зокрема, Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП) мала у Харкові газету "Робітник", видала одне число "Виборчого Листка до Городської Думи", з 1918 р. видавала "Голос робітника", "Слово", під час гетьманату – "Нашу справу" у Катеринославі, "Вільний Голос" у Полтаві, "Боротьбу" (1919) у Кам'янці-Подільському, "Робітничу газету" (1917) у Києві. Українські незалежні соціал-демократи видавали "Червоний прапор" у

© Гнесь О. С., 2007

Житомирі (1918). Українська партія соціалістів-революціонерів сприяла появі у Полтаві "Соціаліста-революціонера" (1917), у Катеринославі – "Землі і волі" (1918), у Харкові – "Руху" (1918), у Вінниці – "Трудової республіки", яку замінила "Трудова громада", у Києві – "Нового народного дела" (1918–1919). Друкованим органом Центрального організаційного комітету УПСР (лівих) була "Трудовая мысль" у Києві. Союз автономістів-федералістів видає в Умані тижневик "Вільна Україна". Органом Української партії самостійників-соціалістів із 1918 р. був "Самостійник".

Послідовники анархістської позиції Нестора Махна вважають своїм рупором "Шлях до волі" (1919) на Катеринославщині, у Харкові органом Конфедерації анархістських організацій України став "Набат" (1918), у Катеринославі органом пропаганди анархізму був тижневик "Голос анархіста" (1918). Конкуренцію в інформаційному просторі також становили російськомовні часописи, зокрема "Русская жизнь" (1917–1918) як орган російської національно-прогресивної і суспільно-політичної думки. РСДРП видавала в Одесі "Рабочее слово" и "Рабочий голос", у Кременчуці тижневик "Рабочий", у Катеринославі "Рабочую борьбу", у Миколаєві "Пролетарское знамя" и "Путь социал-демократа", в Києві "Рабочую жизнь" [15, 27]. Українська радикально-демократична партія (згодом Українська партія соціалістів-федералістів) мала великий вплив на газету "Нова Рада" (25 березня 1917 – 6 лютого 1919), проте редакція намагалася дотримуватися загального суспільно-політичного характеру.

Щоденна газета "Нова Рада" заснована як спадкоємиця щоденника "Рада" (1906–1914) і видавалася Товариством підтримки літератури, науки та мистецтва за редакцією А. Ніковського, проте значну роль у фінансовій справі видання відіграв меценат Є. Чикаленко. Газета складалася з чотирьох сторінок великого формату. У шапці видання зазначалося, що газета "політична, економічна й літературна", "виходить щодня, окрім понеділків і днів після великих свят". Редакція і контора розташовувались у Києві, на вулиці Інститутській, 22, поштова скринька № 373. На першій шпальті друкувалися передові статті (одна-дві), звіти, огляди важливих суспільно-подітичних подій, оголошення. Наприклад, подавався "Опис Сьомої сесії ЦР (Центральної Ради. – О. Г.), засідання 29 жовтня", яке відкрив М. Грушевський (1917. – 3 листоп.). Виступ продовжив М. Ковалевський із закликом про те, що "прийшов час творити Українську Демократичну Республіку та скликати суверенну Українську Установчу Раду, бо безлад в централістичній Росії привів уже народи на саме дно провали". Тут звучало слово В. Винниченка, який стверджував необхідність існування "дужої влади", здійснення "форм федеративної республіки, котрі, певне, місяців через два затверджено буде в Росії законним шляхом". Український читач, очевидно, потребував таких детальних звітів, щоб орієнтуватися в хаосі поточних політичних подій. Важливу місію інформатора й коментатора, сполучної ланки між суспільством і владою виконувала "Нова Рада".

Друкувалися в газеті також важливі законодавчі рішення. Беззаперечно, найважливішим, історично значущим є Третій Універсал (1917. – 8 листоп.), в якому зазначено: "Ми, Українська ЦР, своєю волею, во імя творення ладу в нашій країні, во імя рятування всеї Росії, оповіщаємо: Віднині Україна стає Українською Народною Республікою. Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб вся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів... До Установчих зборів власть творити ладна на землях наших, давати закони і правити належить нам, Українській ЦР, і нашому правительству... До території УНР належать землі, заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму)... Однині на землі республіки Української смертна кара касується... Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до цього дня, як уже засудженим так і не засудженим, а також і тим, хто до відповідальности ще не потягнений, дається повня амністія... Днем виборів до Українських Установчих зборів призначаємо 27 грудня 1917 р., а днем скликання – 9 січня 1918 року".

У рубриці "У Київі" газета подавала хроніки подій у столиці. Зокрема, в одному з номерів були такі підзаголовки: "Універсал ЦР", "Похорон жертв гражданськой війни", "Військо у Києві", "На телеграфі" – тут же подавалися "Вісти з Петрограду", "Вісти з Москви", "Чутки з Дону", "Накази київської воєнної округи", новини про "одставку Лепарського", "становище на фронті", "справу з юнкерами", "лекцію Саліковського", "нараду лекторів по кооперації", "організаційний комітет Спілки Просвіт Слобідської України", "телеграму про одстрочку виборів до Установчих зборів", "од'їзд чеху-словаків з Києва", "Педагогічна Академія одкрилась" і настав "кінець забастовки" (1917. – 7 листоп.). "Нова Рада" також подавала інформацію у "Театральному відділі" і відділі "Просвіти". Щодо рубрики "За кордоном", у номері за 7 листопада 1917 р. уміщено, наприклад, новини з Франції та Італії. Не цуралася газета і "до-

писів" від своїх непостійних кореспондентів з різних куточків України і світу.

Час від часу у виданні з'являлися огляди преси – у форматі "цитата – коментар". Наприклад, під рубрикою "З газет та журналів" повідомлялося, що газета "Народна воля", "розповідаючи про розрухи на Україні так кінчає свою статтю": "При таких обставинах ледве чи скоро наступить довгожданий спокій та лад на нашій землі. Лише думка про те, що не перший раз Україні приходиться переживати часи тяжкого лихоліття, дає можливість не згаснути надії на кращі часи. Отже будемо твердо і спокійно стояти перед невідомим будучим". Після цитування "Нова Рада" подає власний коментар: "На жаль, це не тільки неможливо, але й небажано".

Газета приділяла значну увагу економічним новинам. У рубриці "Економічні нариси" надрукована стаття "Білий та зелений вугіль", де розповідається про переваги використання енергії вугілля і в цьому контексті – "задачі перед нашим урядом", мовляв, "напередодні безробіття, яке іде слідом за демобілізацією, все це треба взяти до уваги" (1917. – 30 лист.). Інший приклад – статті І. Чопівського "Сіль" і "Глина" (1917. – 1 груд.), з яких стає зрозумілим, що газета намагалася не нагнітати страх із приводу економічної невпевненості населення, а шукала раціональне вирішення питань: як досягти економічної незалежності, поставки яких ресурсів з Росії можна диверсифікувати, який промисловий потенціал слід розробляти в першу чергу, як працевлаштувати населення. Опікувалася "Нова Рада" і питаннями доброчинності (зокрема матеріали в рубриці "Жертви"). Останні новини нерідко подавалися під заголовком "Телеграми" (скажімо, 1 грудня 1917 р. повідомлялося про "передачу українських реліквій" та розгортання "українського питання" в Одесі).

У номерах "Нової Ради" виразно простежується, які цінності передусім пропагувала редакція газети, до чого закликала. Серед них – заклик припинити агресію, насильство, кров. У передовій статті "Перед Іспитом" (1917. 3 листоп.) висловлена думка про "нове становище, що утворилося в Києві і на Україні": "Щоб уникнути анархії, ЦР доручила ГС створити нову організацію власти... Найперше і найголовніше завдання ГС, перед одступають на другий план всі інші, – цілковите втихомирення краю. Всі повинні цьому допомагати". В іншому номері невідомий автор закликав припинити "погромну хвилю", застерігаючи: "З цілого ряду міст та місцевостей маємо звістки про погроми над єврейською людністю – як після оголошення маніфесту 17 жовтня": так само розбивають, грабують, вбивають, випускають дух. Це і аграрний терор ставлять під велику загрозу здобутки революції. "Анархія, що заливає собою наші міста й села, може мати тільки один кінець – це повну чи часткову реставрацію старого ладу, бо новий не дав людям того, чого од його сподівались. Не дав навіть найперших гарантій, що забезпечують недоторканність особи людської. Треба припинити погроми й насильства і перемогти анархічний рух усіма засобами" (1917. – 30 листоп.). У статті "Аксіома" доводиться інша істина: "Волі слова й незайманности особи не треба доводити – це аксіома. Перша повинність краєвої власти – посадити насильників на їхнє місце й рішуче припинити всякі охочі виступи проти вільного слова та вільної особи... Маємо вже ганебну спробу воскресити стару цензуру, маємо не менш ганебні виступи з самочинними трусами й арештами, маємо й інші прояви насильств, якими темна темнота хоче ознаймувати свою перевагу. Ті подробиці замахів на волю слова якогось большевистського "комитета по делам печати" роблять гнітюче враження" (1917. – 3 лист.).

Газета також приділяє увагу українській церкві: "Стаючи на непевному ґрунті щодо забезпечення духовенства жалуванням і землею, єпархіальне начальство саме дає привід до сварки причта поміж собою і тим украй підриває і так не дуже високий авторитет духовенства", – зазначає Дяк Полуночниця (1917. – 7 листоп.). Журналісти засуджують свавілля "Воєнно-революційного суду у Києві": "Такий трибунал... Техніка така: маю позов на такого-то – як посилається оскарженому повістка явитися пред ясні очі суддів у київський палац" (1917. – 1 груд.). Показово, що в цьому ж номері в розділі "ГС" йдеться про "Нові законопроекти судового секретарства": відмежування судових установ УНР, утворення Генерального Суду. Подається бачення курсу зовнішньої політики держави і перспектив державотворення. У статті "Три роки тому" А. Ніковський пише про неможливість співпраці з більшовиками: розповідає, як три роки тому українці з Києва вирядили в Москву трьох громадян, щоб московській інтелігенції вияснити позицію українців у світовій війні (1917. – 30 листоп.). Цю тезу підтверджує передова стаття "Хто такі большевики?" (1917. – 3 листоп.), де автор подає історичну довідку про виникнення більшовизму, тлумачить його суть.

"Нова Рада" вирізнялася серед інших часописів глибоким аналітичним змістом. Серед публіцистів першість справедливо належала С. Єфремову – журналісту, полемісту, літературознавцю, політику. Про вагу його слова промовисто свідчить кількість його публікацій: близько тисячі майже у п'ятистах числах газети, тобто на одне число припадало приблизно дві публікації. С. Єфремов готував експрес-інформацію про поточні події нею відкривалася "Нова Рада". У кожному номері

подавалася аналітична або полемічна стаття, що складалася з двох-п'яти частин. Рідше журналіст писав огляди преси й інформацію для відділу хроніки. Отже, газета постійно подавала матеріали С. Єфремова, саме він визначав обличчя газети [6].

Спочатку журналіст стояв на автономно-федералістських засадах: бачив Україну в складі нової федеративної Росії і негативно оцінював Тимчасовий уряд, хоча і сподівався на взаємовигідну домовленість урядів України й Росії. Напередодні жовтневих подій С. Єфремов розчаровується в ідеї федерації й закликає самостійно розв'язувати питання устрою країни – через українські Установчі збори. Після більшовицького перевороту в Петрограді публіцист вітав III Універсал ЦР і почав розвивати ідею незалежності України [4]. Єфремова не випадково називали "совістю української нації", "він мав важкий, проте незалежний твердий характер... Для нього не існувало авторитетів. Тому його критичні статті не були кон'юнктурними, а газетну публіцистику вирізняли точність і гострота. Єдине, що можна закинути публікаціям Єфремова, – хіба що такий собі гірко-песимістичний лейтмотив" [11].

Публіцист не сприймав більшовизму, вважав, що союз із ним "хоча б на хвилину, хоча б з непорозуміння – це розпад українства" (1917. – 4 лист.). Журналіст був висококультурною людиною, мав природжений аристократичний дух, поціновував культуру і засуджував варварство, насильство: "На наших очах не тільки руйнується гарматними пострілами витвір геніального Растреллі, але й нищаться цілі скарби культури, але на посміховисько віддається найдорожчий скарб людини – його вільне слово". На його думку, в ідеалі "власть мала прийти сама, без форсування... як стиглий плід сам падає з дерева. Фатальні події прискорили процес і наблизили результат, який мав зміцнитися тільки шляхом поступового розвитку... Те, що сталося наслідком кривавого непорозуміння, треба тепер освітити сяйвом політичного розуму, бо в цьому єдина надія уникнути тих непорозумінь на далі і прибитись твердо до якогось твердого берега".

С. Єфремов засуджував економічну політику большевизму, яку охарактеризував гаслом "хапай, що можеш захопити, бери, що дається до рук, гарбай, що поблизу лежить", "коли все твоє – моє, а моє – моє ж таки" (1917. – 22 груд.). Публіцист попереджає, що політика призведе до неприйняття будь-якої влади, до анархії і хаосу: "Соціалізм грабіжників та анархізм дикості заполонив тепер величезну частину мас. Жодне слово не має тепер такої широкої популярності як "буржуй" – цим словом обзивається усе, що має культурний вигляд, що не йде за юрбою, що сміє свою власну думку мати". Літератор категорично стверджував: "організаційний розпад, організаційна імпотенція авантюристської громадки большевизму нині не може викликати аніяких сумнівів" (1917. – 7 листоп.).

Публіцист наполегливо виборював право на вільне слово, не міг змиритися з тим, що промови Леніна і Троцького "повні знущання над вільним словом", у них "волю слова названо "дрібно-буржуазними забобонами" і "контрреволюційними забаганками". "В Петербурзі зараз не "дикарі вищої культури", а голі дикарі. Принцип самої фізичної сили вжито без жадних церемоній. Це – повний розвал, це вже похід на культуру. Далі бій ітиме вже за самі основи культури – бути їй чи не бути... Тепер я заздалегідь бачу, можу тільки один і бути. Фізична сила без творчого елементу безсила, ідеї на кінці штиків не змащуються. І тепер, коли большевизм досить заявив уже свою творчу й організаційну безсилість, коли він сам почав на наших очах загнивати і розпадатись – тепер я більш ніж певен, що дні його зраховано, що недалекий той час, коли він мусить загинути і зникнути. Але що за ним прийде – ще неясно" (1917. – 7 листоп.), – передбачав С. Єфремов.

Проте згодом його погляди дещо змінюються. Зупинити навалу більшовизму не вдалося. Але і під більшовицькою окупацією публіцист безкомпромісно виголошував свої ідеї. Розчаруванням для нього стало повернення ЦР, що не зробила висновків з попередніх помилок: зокрема, продовжувалась соціалізація землі, а С. Єфремов відстоював приватну власність. Публіцист звернув свої погляди на ідею європейського федералізму. Гетманський переворот письменник зустрів негативно, але й після протигетьманського повстання, ситуація не змінилася на краще: матеріали почала забороняти цензура Директорії. Журналіст протестував, засуджував дії Директорії, зокрема, насильство, примусову українізацію, заборону російських опозиційних газет [4].

Більшовики 7 лютого 1919 р. вдруге захопили Київ, а "Нова Рада" припинила своє існування. Газета почала видаватися під іншими назвами – "Рада", "Промінь". Останні публікації С. Єфремова з'являлися вже в "Громадському слові", як зазначає дослідник І. Гирич. Хоча вже у 1919 р. публіцист відійшов від активної політичної діяльності, став академіком, у 1922 р. – віце-президентом Всеукраїнської академії наук, очолював історико-літературне товариство та низку комісій у галузі літературознавства. У 1929 р. його ув'язнили на 10 років у сфабрикованій справі щодо "Спілки Визволення України", яку Єфремов мав честь очолювати. С. Єфремов помер в одному з таборів ГУЛАГу за три місяці до закінчення терміну покарання [6].

Досліджуючи публіцистику С. Єфремова, І. Гирич з'ясував, що повні комплекти газети "Нова Рада" за 1917–1919 рр. з особистого архіву журналіста збереглися в Науково-довідковій бібліотеці центральних державних архівів України в Києві. В Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського збереглися номери за листопад–грудень 1917 р., проте доступ до них обмежений через незадовільний стан видання. За прогнозами бібліотекарів, за п'ять років від них лишиться самий пил. Таким чином, доступ до "єфремівської скарбниці" мають лише обрані – але її необхідно зробити загальнодоступною. Принаймні на часі видання творів (значна частина з яких – публіцистика) С. Єфремова – "еталона" національної журналістики початку XX ст.

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки: публікації газети "Нова Рада" віддзеркалюють події 1917–1919 рр. Навіть за два місяці (листопад–грудень) 1917 р. С. Єфремову вдалося опублікувати десятки матеріалів, серед яких гостротою звучання вирізняються статті "До нових ланцюгів", "Мов по писаному", "По кривавому непорозумінні", "На кладовищі" та ін. Ознайомлення з їх змістом, як загалом із усіма публікаціями "Нової Ради" та інших видань цього часу, потребують, у першу чергу, історики (для вивчення історії України з першоджерел), по-друге, політологи (для дослідження становлення і розвитку української державності й національної ідеї, для проектування тогочасного досвіду на сучасність), по-третє, журналісти (з тими ж цілями, що історики та політологи, а також для ознайомлення зі зразками журналістики початку XX ст.).

Актуальність публіцистики С. Єфремова підтверджують і певні перегуки з сучасністю, адже Українська держава й досі має чимало проблем національно-духовного характеру, які так само злободенно стояли перед народом 100 років тому. Це очевидно тоді, коли порівнюємо висловлювання, написані різного часу. Ще 29 грудня 1917 р. у статті "На кладовищі" публіцист передбачав зраду ідеалам революції: "Жодна революція не доводила краю своїх завдань, і через те кожна з них кінчалася зневір'ям, розпачем та розпачливою переоцінкою віх вартостей... Революціонери тепер з невимовною тугою бачать, що все зогижено, запльовано, перекинуто, що п'яна ватага по блазенському танцює на розгромлених ідеалах та одкинутих декретами принципах... І надовго людство лишилося з розбитими надіями, з потрощеними ідеалами, з оплюваними принципами". Проте згодом у публікації "На вершку національних досягнень" (1917. – 31 груд.) автор оптимістично стверджує історичні кроки тодішніх подій: "Що б не було далі, а минулий рік навіки вічні лишиться в пам'яті народів, як граничний стовп, що показує дорогу, до волі, до щастя, до поступу й братерства вселюдського". Можливо, саме такої позиції стосовно ювілею "Помаранчевої революції" у 2006 р. бракувало українським ЗМІ.

1. *Богуславський О.* Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 років. – Запоріжжя, 2003. – 236 с.

2. *Бойко Н.* Сергій Єфремов – представник української політичної еліти початку XX століття (нарис політичної біографії) // Людина і політика. – 2001. – № 3. – С. 144–151.

3. *Владимиров В.* Історія української журналістики (1917–1997). – Луганськ, 1998.

4. *Гирич І.* Публікації С. О. Єфремова в газеті "Нова Рада", 1917–1920 роки (За архівним примірником з бібліотеки літературознавця). – К., 2003. – 40 с.

5. *Животко А.* Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

6. *Історія* української преси: Хрестоматія / Упоряд., автор іст.-біогр. нарису та приміт. О. Г. Мукомела – К.: Наша культура і наука, 2001. – 352 с.

7. *Крупський І.* Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX ст. – перша чверть XX ст.). – Л., 1995.

8. *Млиновецький Р.* Нариси з історії українських визвольних змагань (1917–1918). – Торонто: Гомін України, 1970.

9. *Рудий Г.* Періодична преса – джерело вивчення національно-культурної політики Української держави (1918 р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995. – 22 с.; Рудий Г. Преса України: Газети 1917–1920 роки. Бібліограф. покажчик. – К., 1997.

10. *Українська* журналістика: вчора, сьогодні, завтра / За заг. ред. проф. В. І. Шкляра. – К., 1998. – 180 с.

11. *Шаповал Ю.* Інший Сергій Єфремов // Дзеркало тижня. – 2006. – 7–13 жовт.

Фісенко Т. В.,
студ.
УДК 070. 613 (477)

Часописи "здорового способу життя" на території України початку XX ст.

У статті розглядається система ідеологічних настанов видань, присвячених здоровому способові життя, що видавалися на території України на початку XX ст.
Ключові слова: *часопис, здоровий спосіб життя, вегетаріанство.*

In the article the system of ideological precepts of the magazines, devoted to health way of life, which were edited on the territory of Ukraine at the beginning of the 20th century, is researched.
Key words: *magazine, health way of life, vegetarian.*

Початок XX ст. став знаковим для нових суспільних рухів, які з'являлися один за одним. Серед них значним і потужним був рух, що пропагував здоровий спосіб життя: вегетаріанство, нові способи лікування та оздоровлення, загартовування тощо. Звісно, виникла потреба у виданнях, які порушували б питання здорового способу життя та пропагували його ідеї серед населення. Такого роду видання виникли у багатьох губерніях на території України: у Херсонській – "Врачебная хроника Херсонской губернии" (1892–1915); у Харківській – "Вестник бальнеологии, климатологии и физиотерапии" (1910–1911), "Вестник гомеопатической медицины" (1900–1902), "Вестник курортов и лечебных учреждений" (1908–1911) і додаток до нього "Здоровая жизнь" (1909–1911), "Харьковский медицинский журнал" (1906–1909); у Таврійській губернії – "Балаклавский курортный листок" (1914), "Крымский курортный листок" (1911–1914), "Сеятель трезвости" (1913–1916); в Одеській – "Вестник медицины" (1911), "Куяльницкий курортный листок" (1905), "Самопомощь" (1902) та "Физиотерапевтический вестник" (1904). У Києві видавалися вегетаріанські журнали "Вегетарианский вестник" (1904–1917) та "Вегетарианское обозрение" (1909–1915), у Полтаві – "Життя і знання" (1913–1914).

Загальні питання часописів "здорового способу життя" порушені у працях з історії журналістики В. Владимирова [1] та І. Михайлина [5]. Зокрема, В. Владимиров зазначає, що медичні видання сприяли просвітницькій діяльності на початку XX ст., а І. Михайлин, як приклад галузевого часопису для селян, що сприяв розвитку народної медицини, наводить журнал "Украинский домовод", присвячений розвитку ветеринарної науки (1817). Один із часописів, що досліджується у даній статті, "Життя і знання" побіжно згадується у підручнику А. Животка: "Заходами фельдшерського товариства в Полтаві за редакцією Коваленка появляється вісник гігієни, санітарії і природознавства під назвою "Життє і знанне" (з 1914 р. – "Життя і знання") [2, 221]. Інформація про цей часопис, а також відомості про головного редактора і вступне слово містяться у збірнику "Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку XX століття" [4]. Дослідженню спеціалізованої медичної преси присвячена наукова стаття Т. Лехмана "Лікарська періодика Галичини 1920–30-х рр. XX ст.: народознавчий аспект публікацій" [3], де автор переважно приділяє увагу народній медицині.

На першій сторінці щомісячника "Вегетарианское обозрение" вміщено вірша "Счастлив тот, кто любит все живое...", а у своїй програмі редакція стверджувала, що журнал має за мету "розповсюджувати у суспільстві гуманітарні ідеї і надавати допомогу порадами і роз'ясненнями всім бажаючим приєднатися до вегетаріанського руху". Так само у програмі зазначалося, що саме в ньому друкуються: "Статті оригінальні і перекладні з питань вегетаріанства; популярно-наукові повідомлення про вегетаріанський режим; хроніка вегетаріанського руху в Росії і за

© Фісенко Т. В., 2007

кордоном; переклади, реферати і витяги з інтернаціональної вегетаріанської літератури; внутрішня і закордонна кореспонденція (у межах програми); повідомлення про вегетаріанські трудові колонії і санаторії природного методу лікування; художня література: невеликі оповідання, вірші, новели, фейлетони і вірші в прозі; біографії і некрологи з портретами видатних вегетаріанських діячів; статті з історії інтернаціонального вегетаріанського руху; статті, повідомлення і замітки з вегетаріанського кулінарного мистецтва із вказанням меню и способу приготування страв; бібліографія і критика; суміш; запитання і відповіді, що стосуються вегетаріанства; редакційні повідомлення; об'яви" (1914. – № 1).

Видання також висловлювало готовність співробітництва з читачами: "Статті і кореспонденції, які надсилають для друку, мають бути за підписом і з докладною адресою автора. Рукописи, які надсилають без зазначених умов, вважаються безкоштовними, а визнані непридатними для друку не повертаються. Рукописи, що поступають у редакцію, підлягають, за потреби, скороченню та виправленню. Рукописи, що надсилаються, мають бути написані на одній стороні сторінки чітким почерком. На відповіді редакції повинні бути марки" (1914. – № 1). Найчастіше друкували листи читачів під рубрикою "Як я став вегетаріанцем", наприклад, матеріал А. Черткової (1913. – № 1), де вона розповідає, чому і як вона стала прихильницею вегетаріанства – вона одружилася з чоловіком, який не їв м'яса і вони виховали дітей вегетаріанцями.

Також друкувалася постійна рубрика "Листи з..." (Америки, Англії, Італії, Німеччини і т. д.). Це були повідомлення закордонних авторів, присвячені висвітленню питань вегетаріанства і вегетаріанських рухів у країнах Заходу. Наприклад, публікація Л. Перно про офіційний орган вегетаріанської спілки "Орден Золотого Століття", видання "Вісник Золотого Століття", заснований в Англії, де автор пояснює користь цього видання, яке містило "статті по фізіології харчування і гігієни вірніше підходять до своєї задачі і тому з цієї, практичної сторони, читач знаходить цікаві і корисні відомості про склад їжі, про те, як потрібно їсти, до якої дієти звертатися при різних хворобах, про догляд за новонародженими тощо" (1913. – № 1. – С. 34–35).

Одним із центральних питань було виховання дітей вегетаріанцями, йому присвячувалися статті чи не в кожному номері. Наприклад, у матеріалі "Харчування дитини" О. Сосновська стверджує: "Дратівливість і нервозність, що є характерними рисами багатьох людей сучасного покоління і зобов'язаних своїм походженням, поза сумнівами, збудженню м'ясною їжею та іншими супровідними збудниками (тютюн, алкоголь) вегетаріанець не знає" (1913. – № 3). В іншій статті "Вегетаріанство та виховання" В. Кіменталь розкриває концепцію виховання дитини вегетаріанцем: мати повинна дотримуватися вегетаріанського режиму під час вагітності, поважати свою дитину як особистість, виховувати дитину чистою та акуратною та уникати душевних конфліктів з нею, розвивати в ній повагу до природи. Також ідея вегетаріанства виключала злі іграшки для дитини (солдатиків, зброю тощо) (1913. – № 4/5). Більш предметною є праця доктора В. Поше "Здоров'я підростаючого покоління на нашій відповідальності", де він пропонував збірник правил фізичного розвитку дітей: "Розвиток грудної клітини; розвиток живота; розвиток правильного повітряного обміну шкіри; звертайте увагу на те, як дитина тримається; треба керувати дитячими іграми; вчіть дітей падати" (1914. – № 2).

Видання містило чимало статей-порад, спрямованих на пропаганду здорового способу життя. Таким є матеріал доктора В. Поше "Таємниця здоров'я, успіху і щастя", де він пропонував такі дії: "А. Перевиховання фізичне: а) пийте; б) жуйте; в) дихайте; г) рухайтеся; д) постіться; Б. Перевиховання духовне, яке полягає в позбавленні від: 1. Вразливості; 2. Страху, невпевненості, тривоги; 3. Ненависті; 4. Песимізму" (1914. – № 1). Стаття І. Моранда науково пояснює переваги вегетаріанства: "На думку Мечникова, старість викликають, головним чином, три хвороби: артеросклероз, склероз і міжм'язовий нефрит, що є наслідком отруєння кишок, що спричиняється двома видами рядів з ароматичного ряду: індолами і фенолами. Розвитку цих рядів сприяє головним чином їжа тваринного походження" (1913. – № 4 /5).

"Вегетарианское обозрение" прагнуло донести до читача, що вегетаріанство – явище насамперед духовне, а вже потім фізичне. Такий висновок зробив один із співробітників часопису, С. Полтавський, на першому з'їзді вегетаріанців: "Вегетаріанство тільки тоді має найвищу цінність, коли воно освітлено моральним ідеалом, здійснен-

ням царства гармонії і справедливості на землі" (1913. – № 7. – С. 247). Але не обходилося і без матеріального втілення ідей вегетаріанства – виставок. Наприклад, один з номерів містить репортаж "Вегетаріанська виставка" (1913. – № 6), в якому описуються оригінальні експонати: спеціалізована література, таблиці, картини, фотографії, взуття зі штучної шкіри, різні сорти сушених овочів ("для доступного вегетаріанського харчування навіть для незаможних"), кухонні прилади для готування консервів, овочів на пару і терки тощо.

Часопис багато уваги приділяв духовному розвитку особистості взагалі. Наприклад, у статті С. Полтавського "Чи має особисте самовдосконалення суспільну цінність" зазначено: "Особисте самовдосконалення тільки тоді має суспільну цінність, коли воно має на увазі суспільне благо, коли воно проявляється назовні в суспільній діяльності, коли воно пов'язане з боротьбою не тільки проти того, що безпосередньо, саме по собі, є недосконалим, але і проти того, що заважає іншим вступити на шлях самовдосконалення" (1913. – № 2. – С. 49).

Інший вегетаріанський часопис – "Вегетарианский вестник" ставив аналогічні завдання: сприяти поширенню вегетаріанства та здорового способу життя серед населення України. Девіз видання – "любов до всього живого". "Видання об'єднує як усі вегетаріанські товариства і групи вегетаріанців, так і взагалі товариства і групи, які проводять у життя ідеали, які споріднені вегетаріанству. Містяться статті з вегетаріанства, повісті, оповідання, вірші, вірші у прозі, психологічні етюди, мініатюри, щоденники та інші твори художньої літератури, які відображають любов до всього живого, статті з продовольчого питання (діяльність кооперативів, продовольче піклування тощо), огляди діяльності вегетаріанських товариств, груп і окремих однодумців, огляд діяльності інших товариств, які хоча й працюють під іншими назвами, близькі за ідеями до вегетаріанства, довідковий відділ, бібліографія і критика, питання і відповіді, рецепти вегетаріанських кулінарій тощо" (1917. – № 2). Основною метою "Вегетарианского вестника" була розробка вегетаріанського вчення, формулювання завдань вегетаріанського руху, об'єднання товариств і окремих однодумців шляхом детального повідомлення про все, що відбувається у вегетаріанському світі, допомога порадами.

Журнал роз'яснював читачам позитивні риси та користь вегетаріанства ("Спорт і вегетаріанство", "Вегетаріанство – здоров'я"), розповідав про відомих вегетаріанців, друкував статті повчального характеру ("Вегетаріанство як світогляд, світосприйняття та життєрозуміння", "Вегетаріанство і моральність"), матеріали про освіту ("Зорька" (Лісова жіноча гімназія), "Сільські школи"), домашніх тварин ("Іграшки для тварин"), вірші (Г. Кореневський "Передчуття весни", С. Кротков "Гімн нашої слави", "До народів", В. Карпов "Дві ночі", В. Вороновський "Зима", "Ворон" (зі спогадів мисливця), мініатюра О. Гавронського "Яблуня", переклади (наприклад, з англійської "Вегетаріанство і юнацтво"). У першому номері за 1917 р. було навіть надруковано анкету, де читачі мали визначити своє ставлення до вегетаріанства.

Ряд публікацій розкривав позитивний вплив вегетаріанства на життя людини: "Перетворення життя" (лекції Г. Петрова), "Дія алкоголю на організм людини" (Є. Залеський), "Породілля і вегетаріанство" (із лікарської практики), "Вплив деяких овочів на нервову систему" (морква викликає почуття бадьорості, життєрадісності, прилив енергії, репа – особлива варена чи печена – діє заспокійливо і т. ін.).

Звісно, цей часопис не зводив ідеї вегетаріанства лише до матеріального боку. О. Прохаско у розвідці "Нові шляхи" зазначає: "Основними положеннями вегетаріанства завжди були: рівність людей, братерські стосунки, свобода, відсутність будь-якого гноблення однієї людини іншою, життя в тісному єднанні з природою, право на землю кожного, хто бажає на ній трудитися, священне для вегетаріанства" (1917. – № 7. – С. 4). Чимало статей "Вегетарианского вестника" засуджувало байдужість людей до страждань тварин. Так, у роботі "До другого кроку" Н. Бекерман зазначав: "Не всім, звісно, доводилося бачити розстріл людей, але, напевно, майже кожен бачив, як ріжуть корів, овець, телят заради свого задоволення. І дивно: у більшості людей ніякої жалості до цих тварин" (1917. – № 6. – С. 1). Друкувалися статті пізнавального характеру, де було безліч цікавих порад: "Засіб проти безсоння", "Римська і звичайна ромашка", "Про збереження харчових продуктів у коморах" тощо.

Траплялися і публікації опонентів вегетаріанства. У статті "Куди ми йдемо?" С. Тхоржевський погоджувався з одним із

противників, який стверджував, що "вегетаріанство – забава нероб і ситих людей. Суспільне вегетаріанство стає такою самою забавою, якою вже давно стала для оточуючого суспільства "благодійність" (1914. – № 2. – С. 1).

Видання містило такі рубрики, як "Швидкий здоровий дешевий обід" (рецепти, корисні продукти), "Фальсифікація продуктів домашнього вжитку", "Діти і тваринний світ" (оповідання Н. Маркович "Перше вбивство", Я. Цейтлін "Смерть Сірко"), "Довідковий відділ".

Навіть під час Лютневої революції 1917 р. часопис не припиняв свого видання і наголошував на нових пріоритетах: "Важкі події в Росії 1917 р. не могли не відобразитися на нашій загальній справі. Ніби заволоклася серпанком світла ідея вегетаріанства в цей період. Але роки йдуть, люди звикають до жахів, світло вегетаріанства знову приваблює змучених людей. Останнім часом недолік м'яса змусив звернути погляди всіх на те життя, яке не потребує крові. Вегетаріанські їдальні зараз переповнені у всіх містах, вегетаріанські кулінарні книжки всі розкуплені. Відродження журналу допоможе зберегти в усій чистоті, не допускаючи ніяких нівечень вегетаріанства, ніяких здрібнювань, що часом охоплюють у житті найпрекрасніші ідеали з метою їхнього пристосування до поточного моменту. Стоятимемо на сторожі чистоти й глибини дорогого нам вегетаріанства, ідею якого слід пронести не заплямованою крізь усі тяжкі події наших днів, вогнем яких, ми сподіваємося, вона тільки ще більше буде прояснена" (1917. – № 1. – С. 10).

Ще в кількох публікаціях згадувалися труднощі, пов'язані з виданням журналу через революційні події 1917 р. Так, Е. Юдзон у статті "Вегетаріанство і культура" зазначав: "...під грізний гул руйнівних знарядь продовжується творча робота людського духу: ніщо не в силах зупинити його рух уперед" (1917. – № 1. – С. 7). С. Уткін у матеріалі "Кілька думок про вегетаріанство" висловлював тверду впевненість у потребі звернутися до питання здорового харчування: "У сьогоднішній важкий історичний момент, коли напружені всі сили народів в боротьбі з вогнищем мілітаризму, коли всі матеріальні засоби йдуть до армії, жахлива дорожнеча предметів першої необхідності, треба поговорити про достоїнства вегетаріанської їжі, її чистоту, охайність і поживність, користь для організму" (1917. – № 3. – С. 3).

Поширення вегетаріанства в Україні відбувалося досить швидкими темпами навіть до подій 1917 р., коли люди відмовлялися від споживання м'яса головним чином через неможливість його придбати. Про популярність вегетаріанства свідчить і статистика відвідування вегетаріанських закладів харчування, наведена у замітці "У Київському вегетаріанському товаристві", де зазначається, що "відвідування столових товариства досягло за останній час величезних цифр: листопад – 1916 р. – 1-ша їдальня – 25.977 чол., 2-га – 11.185, 3-тя – 16.053. Усього – 53.215 чол. 1917 – 1-ша – 25.401, 2-га – 10.787, 3-тя – 14.611 чол. Усього – 50.798" (1917. – № 1. – С. 34).

Ідеї здорового способу життя також успішно пропагувалися серед широких народних мас. Цьому сприяв часопис, що почали видавати у Полтаві у 1913 р., – "перший народний медичний журнал українською мовою" – "Життя і знання" з підзаголовком "Популярний журнал гігієни, санітарії, медицини і природознавства". У його програмі було зазначено, що журнал "даватиме праці з гігієни, медицини, санітарії, про природу і її сили; про впорядкування і добрий лад громадської медицини; про потреби і організацію медичного персоналу; про товариства, спілки і з'їзди, про стародавню народну медицину, знахарство, ворожбу, забобони, про постанови громадських (земських) та інших урядів щодо здоров'я і служби лікарів і їх поліклінік; даватиме ще поради, відповіді на запитання, огляди нових книжок, портрети і малюнки. Праці в журналі можуть бути і в белетристичній формі (оповідання, нариси, спогади і т.д.). "Життя і знання" подає всі праці доброю, простою, усім зрозумілою українською мовою" (1913. – № 1). Також у своєму першому зверненні до читачів редакція наголошувала: "Для чого ми ведемо своє діло українською мовою? Чи не всім людям (а не тільки українцям) треба знати про все, про що вестимем розмови на сіх сторінках? То нащо ж заводити окремі видання для українців, литвинів, татар? Не було ще в нас народного українського медицинського часопису до сього часу – починаємо нове діло і кличемо усіх на поміч" (1913. – № 1). Своєю цільовою аудиторією редакція журналу бачила "селянську і робітничу інтелігенцію", а основною метою – "оздоровлення та відродження".

Після року виходу редакція підбила підсумки роботи видання: "Український медицинський персонал має тепер свою хату,

має до чого приложити рук і розуму, коли хоче працювати для добра народного, для освіти та оздоровлення. Для витворення здорової культури ми забезпечили видання добрим літературним матеріалом, покликали до роботи в журналі кращих українських письменників" (1913. – № 12. – С. 5).

Видання постійно вміщувало біографії і некрологи видатних діячів медицини ("Ушанування лікаря А. Богаєвського"), статті порадницького характеру ("Як здобути здоров'я і силу" К. Вільного, "Що таке пошести і як їх стерегтися" П. Адаменка, "Догляд за малими дітьми" П. Біленка), публікації, спрямовані на поширення здорового способу життя ("Творіть здорову культуру"). Також постійно друкувалися цікаві пізнавальні матеріали про корисні властивості різноманітних харчових продуктів ("Кефір", "Кава", "Чай", "Какао" – цикл публікацій співробітника журналу П. Вільного), про інфекційні хвороби, де зазначалися перші симптоми і поради, як уникнути зараження ("Проказа", "Гідрофобія" тощо).

На другому році видання редакція у своєму зверненні до читачів зазначала: "Життя і знання" видається закладом фельдшерсько-акушерського товариства. В журналі містяться і белетристичні писання (оповідання, повісті, спомини, сцені і т.д.). В тих творах малюється життє і робота медицинського персоналу, народне життє і звичаї у справах здоров'я. Маючи вісник "Життя і знання" в руках, медицинський персонал зможе добре ширити між народом знання, потрібні для здоров'я. Журнал сей дає добрий матеріал для народних лекцій про всі питання гігієни, санітарії, медицини, про природу. Журнал засновано заходом фельдшерсько-акушерського товариства, щоб служити для просвіти, оздоровлення, відродження нашого народу. Справедливі інтереси і потреби всього медицинського персоналу. Журнал наш вияснятиме і боронитиме, дбаючи про добру згоду і добру організацію того персоналу" (1914. – № 1. – С. 5).

Отже, видання безумовно сприяли поширенню культури здорового способу життя серед різних прошарків населення. У своєму ідеологічному підґрунті вони спиралися: по-перше, на систему практичних порад і аргументацію їхньої корисності; по-друге, на морально-етичні критерії, які сприяли досягненню психологічного здоров'я та формуванню гармонійної особистості.

1. *Владимиров В. М.* Історія української журналістики (1917–1997 рр.). Навч. посібн. – Луганськ: Вид-во Східноукр. держ. ун-ту, 1998. – 210 с.

2. *Животко А. П.* Історія української преси. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

3. *Лехман Т.* Лікарська періодика Галичини 1920–30-х рр. XX ст.: народознавчий аспект публікацій // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Сер.: Журналістика. – 2001. – № 9.

4. *Матеріали* з історії національної журналістики Східної України початку XX століття / Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К., 2001. – 448 с.

5. *Михайлин І. Л.* Історія української журналістики XIX століття: Підручн. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 720 с.

Черняхівська В. В.,
студ.
УДК 070: 050-058. 243.2 (477) "1913/1914"

Дискусія про робітничу пресу (за публікаціями журналу "Дзвін", 1913–1914)

Стаття присвячена проблемам розвитку української робітничої преси на початку XX ст. Аналізуються матеріали журналу "Дзвін" (1913–1914).
Ключові слова: *робітнича преса, робітничий рух, газетна кампанія, відродження, національна ідея.*

The article is devoted to the problems of development of the Ukrainian working press at the beginning of the XXth century. Publications of the magazine "Dzvin" are analized (1913–1914).
Key words: *worker's media, working movement, newspaper campaign, revival, national idea.*

На початку XX ст. на українських землях відбувалося пожвавлення партійного життя. Відповідно розвивалась партійна преса, зростала кількість робітничих видань: соціал-демократичні часописи "Праця" (Львів, 1904–1905), "Селянин" (Чернівці, 1903; Львів, 1903–1905), у Києві виходили "Работник" (1906), "Голос народа" (1905), "Слово" (1907–1909), друкованим органом УСДРП у Санкт-Петербурзі був місячник "Вільна Україна" (1906) тощо. Журнал "Дзвін" продовжив традиції робітничої преси.

Це був літературно-мистецький і суспільно-політичний щомісячний журнал соціал-демократичного напряму, що виходив у Києві (1913–1914, всього 19 номерів) переважно на кошти українського політичного діяча і письменника Л. Юркевича. Редагували журнал І. Ващенко, Ф. Преподобний, С. Черкасенко, Л. Юркевич. Серед співробітників часопису були В. Винниченко, Леся Українка, Д. Донцов, Х. Алчевська, М. Вороний, Дніпрова Чайка, Д. Антонович, Ю. Бачинський, А. Луначарський, Г. Чупринка та ін. Тема висвітлення історії робітничої преси на шпальтах журналу "Дзвін" актуальна, оскільки в дослідженні відображено умови, в яких відбувався розвиток української преси на початку XX ст., та головні проблеми, які перешкоджали цьому розвитку. Ідея газетної кампанії, запропонована в дискусії на шпальтах місячника, може стати в пригоді й сучасним працівникам ЗМІ.

Журнал "Дзвін" привертав увагу багатьох дослідників. А. Животко охарактеризував часопис так: "Тут побіч із статтями ідеологічного та тактичного характеру, відведено було місце добре підібраному відділу красного письменства з творами ліпших українських авторів. Позбавлений тенденційності, цей відділ разом з тим гармонізував з цілістю ідеологічних основ світогляду, який журнал заступав" [1, 218]. Зовсім іншу оцінку "Дзвону" можемо прочитати в радянському енциклопедичному довіднику: "Щомісячний легальний націоналістичний журнал меншовицького напряму... Прикриваючись псевдомарксистською фразеологією, проповідував націоналістичні погляди, був направлений на розкол єдності дій українських і російських пролетарів. З окремими матеріалами в журналі виступали російські меншовики. В. І. Ленін у ряді статей викрив видавців журналу як ідеологів українського буржуазного націоналізму і зрадників українського народу" [2, 158].

Сам часопис позиціонувався так: "ДЗВІН є журналом демократичним і обстоює інтереси робітничих верств, містить твори красного письменства, статті наукового змісту з історії, літератури і природничих наук, критику і бібліографію, огляди наукового, літературного і громадського життя в Росії і за кордоном, хроніку і переписку редакції; при нагоді містить ілюстрації і на окремих листах і в тексті" (1913. – № 1).

До актуальних тем, що неодноразово висвітлювалися на шпальтах журналу, на-

© Черняхівська В. В., 2007

лежали: *робітниче життя* ("Значінє розваги для робітників" (1913. – № 1) Л. Юркевича, "Дума, фабриканти і робітники" (1914. – № 3) С. Викторовича (С. Черкасенка); *національне питання* ("Україна в Москві" (1913. – № 2) Г. Алексинського, "Середні кляси і національне відродженє" Л. Юркевича (1913. – № 2); *українське мистецтво* ("Українська артистична вистава у Полтаві" (1914. – № 1) Д. Антоновича, "Український театр в Київі" (1914. – № 3–4, 6) М. Вороного); *міжнародні події* ("Друга балканська війна" (1913. – № 9) В. Л., "Міжнародні події в 1913 р." (1914. – № 1) М. Павловича).

Питання розвитку робітничої преси стало одним із найважливіших, порушених працівниками "Дзвону". У публікації "В справі української робітничої газети" Лев Юркевич зазначав: "Одним із пекучих завдань для всіх, хто співчуває українському робітничому рухови, є тепер заснованнє української робітничої газети. Для сеї справи є навіть гарний грунт. А се важна річ. З жалем одначе приходить ся признати, що українська марксівська інтеліґенція майже не виявляє інтересу до пресових робітничих справ, хоч праця її в сьому напрямку дуже потрібна і принесла-б неоціниму користь українській робітничій справі. Взагалі українська марксівська інтеліґенція зійшла, як кажуть галичане, "на пси". Серце в'яне, коли думати над тим, як здичавіла вона в сенсі занепаду інтересу до робітничого руху, як мертво з сього боку серед неї" [5, 277]. Автор порівнює пасивну "нашу марксівську інтеліґенцію" з активнішою російською, яка "живе, рухається, сперечається, домагається, дбає"; хоча й там відчутний вплив реакції, певна відірваність від робітничих мас. Все ж покоління української "марксівської інтеліґенці" досить "нерозважне, "безоглядне", надто споріднене з "буржуазними справами", що його шляхи розійшлися з робітничим рухом, "здається, на завсігди".

Л. Юркевич звертається до почуття обов'язку читача підтримувати "свою" пресу: "Ми, українці страшно позвикали до літературних підприємств, заснованих на добродійні грошеві фонди, український читач не почуває ще обов'язку матеріяльно підтримувати свою пресу, він ще не має її за свою власність, не опікуєть ся нею як своєю власністю" [5, 278]. Інше слабке місце українського робітничого руху, на яке вказує публіцист, – це "сільські традиції", старомодне покладання надій на село, як на "єдине можливе поле для нашої широкої діяльности". Автор переконаний, що з такими "сільськими сімпатіями" українське відродження ніколи "не виліземо з темряви етноґрафічно-зоологічного істнования". При цьому українські марксисти не повинні поривати зв'язків із сільським робітництвом, але мають дбати про гармонійність міського і сільського рухів.

Аналізуючи ситуацію розвитку українського робітничого руху, Л. Юркевич не обмежується критичними зауваженнями. Він пропонує вихід: провести тривалу газетну кампанію, взявши за зразок подібну акцію у відстоюванні робітничої газети в Москві, де, за повідомленнями преси, було зібрано 2000 крб. і фонд цей продовжував зростати. Публіцист наголошував: "Нашим ідеалом повинно бути заснованнє *щоденної* української робітничої газети – хай вона буде невеличкою і бідною, але все-ж, тільки з щоденною українською газетою в руках ми спроможемось привернути до себе широкі кола українського робітництва. Тяжке се і кольосальне завданнє, заснувати щоденну українську робітничу часопись, необчислимі перешкоди стрінемо ми в нашій на сьому полі діяльности. Але коли у нас буде щирий запал і тверде бажаннє, то ми осягнемо своє, бо за нами життє та міліони українських робітників, котрі прокидають ся тепер до національно-свідомого життя і многі з них ждуть вже і не діждуть ся своєї робітничої української преси" [5, 278].

Таким чином, це мала бути газета "великo-промислового виробництва", в якій би увага зверталася насамперед на питання пролетаріату центральної або степової України. У примітці зазначено, що редакція радо надасть місце на сторінках журналу статтям у справі, порушеній автором, а також вдячно прийме всі листи від читачів.

Тема знаходить продовження у наступних номерах "Дзвону". У статті "Ще про українську робітничу газету" Л. Юркевича йдеться про те, що ідея заснування української робітничої газети "ширится і здобуває популярність серед українського робітництва", найліпшим доказом стали робітничі грошові пожертви на газетний фонд, що "з усяких кутів України пливуть". "Правда, кількість зібраних грошей ще дуже невеличка і се, на перший погляд, є ніби водою на млин тих товаришів, що забірали голос в діскусії над справою української робітничої ґазети (в "Дзвоні" та по-

за ним) і що старались довести фантастичність моєї пропозиції дбати про заснованє щоденної робітничої часописи" [7, 93]. Тим, хто доводить фінансову неможливість заснувати щоденну українську робітничу газету, автор пропонує поставити заснування газети за ідеал, за мету, до якої треба прагнути: "Для мене було ясним, що ми не маємо можності в близчім часі заснувати свою щоденну ґазету. Але тепер, роблючи перші кроки в напрямку до робітничої часописі, нам важно не так те, якою ми її почнемо, як наша кінцева мета, як справа в її цілості. Бо лише взявши річ широко, ми можемо викликати *ширшу* діяльність у всіх прихильних до ідеї робітничої ґазети людей, можемо дати ширшу підставу нашій *ґазетній кампанії*" [7, 93].

Постає запитання: як найуспішніше провести цю газетну кампанію? Л. Юркевич дає відповідь: щоб викликати відгук серед робітництва, "необхідне живе слово, бо лише на його крилах може розлетітись ідея робітничої часописи в найдальші закутки української робітничої класи. Великою, правда, підмогою в нашій ґазетній кампанії служать заклики до збірання жертв, друковані в *російській петербурзькій робітничій пресі*, як то вже не раз робило ся. Може мати своє значінє і друкованє таких закликів в *місцевих* (російськ. і украін.) поступових ґазетах, як то зроблено прим. в Катеринославі ("Дніпр. Хвилі"). Але все-ж головним засобом аґітації за робітничою ґазетою повинно бути живе слово – наш давній і вірний товариш" [7, 94]. Публіцист звертає увагу української інтелігенції на її значення як безпосереднього учасника газетної кампанії, згуртування прихильників ідеї такої газети, обговорення засобів збирання пожертв на видання, надаючи "неоцінимі послуги" робітничому руху

В. Садовський у публікації "День робітничої преси" наголошує, що пожвавлення діяльності пролетаріату на початку XX ст. поставило на порядок денний справу про утворення робітничої преси. Автор аналізує виникнення і розвиток робітничих видань у Росії, згадуючи такі газети, як "Звезда", "Правда", "Луч", "Северная рабочая газета", "Правда труда", "Путь правды". Факт їхнього виходу у світ став організаційним чинником для робітничих мас; "розбиті і роз'єднані свідомі елємснти пролєтаріяту побачили в газетах засіб для своєї орґанізації і з'єднавшись біля них, піддержуючи їх грошевими датками, розповсюдженнєм, надсилкою фактичного матеріялу, не дали їм загинуть" [4, 466]. Ці перші часописи дали змогу зміцніти робітничій пресі, зорганізувати робітничі маси, виховати свідомих читачів.

Публіцист стверджує, що газети (здебільшого в Санкт-Петербурзі) не задовольняють потреб українського пролетаріату: "Та велика прогалина, якою є відсутність української робітничої газети, їми не заповнюєть ся. Вона і не може бути заповнена їми ніколи: для українського пролетаріяту потрібна українська робітнича газета. Досвід російських товаришів показує, що справа робітничої преси притягла до себе увагу ширших верств робітництва тоді вже, коли ся преса стала фактом, коли робітничі газети почали виходить. Тоді лише збори грошей прийняли масовий характер, тоді лише на грунті вже істнуючої робітничої преси здобула широкий характер організація її піддержки, ширення і розповсюдження" [4, 468].

Основні завдання майбутньої щоденної робітничої газети конкретизує Л. Юркевич у статті "Паки і паки (в справі української робітничої ґазети)": "енерґійна оборона національно-політичних і демократичних прав українського народу в межах російської держав, обєднанє українського робітництва і поширенє серед нього клясової свідомости в економічній, політичній та національній сферах та рішуче орґанізаційне відокремленнє його від українського міщанства за-для проводження боротьби з сим останнім на всіх полях суспільного життя. 3. Наші близчі завдання в Росії: – змаганє до основних демократичних реформ в державі, для чого, як і взагалі для загальних робітничих цілей, ми підтримуємо близький братній зв'язок з робітництвом всіх націй нашої держави" [6, 542].

Автор "Дзвону" порушує питання національної ідеї і дискутує з редакцією газети "Рада", яка вважала, що поширення національної ідеї сприяє об'єднанню суспільних класів. На думку Л. Юркевича, все відбувається якраз навпаки. Тому головним завданням робітничої газети у сфері національної політики має стати доведення і на конкретних фактах роз'яснення українському робітництву, що "національне відродженнє нашого народу є таким-же проявом розвитку кляс, як і все сучасне суспільне життє, що національне відродженнє є лише формою самоорґанізації і бо-

ротьби суспільних кляс на Україні". Таким чином, "національна ідея", як і політичне визволення, містить об'єднуючі та роз'єднуючі суспільні елементи, бо є проявом боротьби новітніх класів за їхнє "самозміненнє". Публіцист вважає, що національна ідея для народних мас виступає як "нова і зручна форма" вияву і відстоювання їх життєвих інтересів, в іншому випадку вона перетворюється на "непотрібну панську забавку".

У вирішенні національного питання не варто розраховувати на підтримку російських марксистів, серед яких панує "централістичний настрій", бо до України вони ставляться "як до території їх монопольного впливу". Л. Юркевич наголошує на необхідності боротьби з такою "національною нетерпимістю російських товаришів", поки російські діячі "не узнають за нами всіх прав, доки вони не почнуть числитися з нами як з представниками українського робітництва" [6, 550].

Отже, підвалини заснування робітничих газет активно обговорювались і пропагувались на сторінках місячника "Дзвін". Найдіяльнішими в цій дискусії виявилися самі співробітники журналу: Л. Юркевич і В. Садовський. Запропонована на шпальтах "Дзвону" ідея газетної кампанії може стати в пригоді видавцям і в XXI ст.

1. *Животко А.* Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

2. *Киев*: Энциклопедический справочник / Под ред. А. Кудрицкого. – К.: Главная редакция УСЭ, 1982. – 704 с.

3. *Літературознавчий* словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.

4. *Садовський В.* День робітничої преси // Дзвін. – 1914. – № 5. – С. 465–470.

5. *Юркевич Л.* В справі української робітничої газети // Там само. – 1913. – № 4. – С. 277–279.

6. *Юркевич Л.* Паки і паки (в справі української робітничої ґазети) // Там само. – 1914. – № 6. – С. 539–550.

7. *Юркевич Л.* Ще про українську робітничу газету // Там само. – № 1. – С. 92–94.

Борисова Ю. В.,
студ.
УДК 070.613

Національна ідея в українській пресі Західної Європи (1939–1945)

У статті досліджуються особливості розвитку української періодики у країнах Західної Європи періоду другої світової війни, особлива увага звертається на відображення національної ідеї, що формувалась і пропагувалась на шпальтах газет української еміграції.
Ключові слова: *преса, еміграція, ідея, нація.*

The article deals on the main features of the Ukrainian periodicals published in Western Europe during the period of the World War II, particular attention is given to the national ideas formed in the newspapers of the Ukrainian emigree.
Key words: *periodicals, emigration, idea, nation.*

До дослідження проблем української еміграційної періодики в роки другої світової війни неодноразово зверталися українські науковці, серед яких М. Присяжний [4], В. Маруняк [3], В. Трощинський [6], Н. Сидоренко [5], В. Євтух [1], М. Марунчак [2] та ін. Але цими розвідками не вичерпується аналіз преси, передусім у контексті відображення національної ідеї, шляхів її пропаганди і реалізації. Окреслення цих ідей, засоби політичного і духовно-культурного наповнення, методи ідеологічного поширення були різними в різних державах Західної Європи, залежно від партійного і національного вишколу редколегії чи окремих співробітників того чи іншого українського видання.

Мета статті – виявити особливості відображення української ідеї у зазначений період в українській пресі за межами батьківщини, зокрема у Бельгії, Франції, Чехії, Німеччині та інших країнах. Оскільки цей огляд можна розглядати лише як початковий етап ґрунтовного дослідження, то й завдання визначені відповідні: простежити публікації лише окремих видань у Західній Європі періоду другої світової війни; визначити коло провідних авторів, для яких проблема вироблення і пропаганда шляхів українського державотворення була основною у політичній та публіцистичній діяльності; віднайти і проаналізувати журналістські матеріали у закордонній пресі зазначеного періоду, що яскраво відображають свій час та позицію редакції щодо майбутньої долі України.

Преса української еміграції – специфічне явище в історії національної журналістики. Політика багатьох видань на чужині, особливо у воєнну добу 1939–1945 рр., формувалась залежно від того, в якій країні виходило видання і до якої політичної сили належав чи був прихильний редакційний колектив. Більше того, на основі зазначених чинників на шпальтах своїх видань журналісти формували і сповідували ті чи інші національно-політичні ідеали. Найбільше відмінність ідей, їхня суперечність, дискусійність, протилежність виражені в роки другої світової війни, коли загострилися ідеологічні протистояння.

Наприклад, як видно зі сторінок видання, редакційний колектив газети "Українська дійсність" (Німеччина) чітко не формулював своє бачення долі України після війни, лише наголошував, що Україна не повинна бути радянською; редактори "Вістей" (Бельгія) основну увагу звертали на необхідність консолідації усіх національних сил. У газеті "Батьківщина" (Франція) майбутня Україна вбачається як невід'ємна частина Радянського Союзу; співробітники "Краківських вістей" (Польща), навпаки, не уявляли долю своєї батьківщини під гнітом "окупаційної імперської влади". Автори "Наступу" (Чехія) вважали, що після війни Україна зможе незалежно розвиватися на землях вільного розселення (які їй нададуть після війни, як Німеччині та Італії). Ця різновекторність серед редакційних колективів, кожен із яких формував громадську думку у своєму колі українських емігрантів, тільки поглибила проблему "України на роздоріжжі". Наслідок цього та інших явищ – "українське питання" ще й досі не вирішене. Дослідження зазначеної проблеми саме в такому контексті чітко показує, *де, чому і як саме* відбувся розкол у вирішенні національної ідеї у XX ст.

© Борисова Ю. В., 2007

Загалом закордонна преса була покликана інформувати українськомовних читачів про проблеми та події в Україні, світі та еміграції, прагнула зберегти серед громадянства на чужині національну ідентичність (мову, традиції, звичаї тощо), постійно підтримувати зв'язки з батьківщиною. Найчастіше таку періодику видавали українські громадські (релігійні, політичні, культурні) організації за кордоном, утворені до війни або під час війни. Значна частина газет – органи українських допомогових комітетів. "Після приходу до влади Гітлера і аж до весни 1945 р. громадське життя українців в Німеччині сурово контролювалось нацистським режимом. Воно концентрувалося передусім навколо цілком лояльних до німецьких властей організацій – Українського національного об'єднання (УНО) та прогетьманської Української громади" [7, 52], як зазначено в довіднику "Українці в зарубіжному світі".

У таборах для військовополонених і переміщених осіб, а також із ініціативи допомогових комітетів у 1944–1945 рр. у Німеччині почали виходити такі українські видання: "Наше життя", "Нова епоха", "Нове життя", "Орден", "Пластун", "Світання", "Громадський бюлетень", "Інформаційний бюлетень", "Наш шлях", "Неділя", "Інформаційний бюлетень українців у Бад-Кіссігені", "Державна думка", "Наші дні", "Україна говорить", "Бюлетень допомогового комітету", "Інформації", "Короткі вісті", "Короткі радіові звіти", "Бюлетень табору ім. М. Лисенка в Ганновері", "Українка", "Ялинка", "Короткі вісті" та багато інших [5, 148–150], що інформували, пропагували, відстоювали, закликали і т.д. Але основною лишалася думка про Україну та її народ.

Ще раніше у Берліні почав виходити щомісячник "Українська дійсність" (редактор І. Калинович), який вважався органом Української громади в Німеччині. Видання відверто й агресивно виступало проти радянської влади. Водночас у номерах за 1944 р. відсутнє захоплення фюрером, його владою і діями; найчастіше подавалася лише констатація окремих справ із "відтінком виправдання". Це відчутно у статті "10 літ", де на перший план виступає стан агонії Німеччини перед великою поразкою. Та у зв'язку з цим висловлені й перспективні кроки й очікування українців у Європі. "Але все ж таки кожен мусить признати, що український нарід словом і ділом заявив свою приналежність до культурної сім'ї народів Європи та, не зважаючи на своє матеріальне і духовне виснаження, став до боротьби з більшовизмом. Боротьба проти більшовицької язви входить тепер у рішальну стадію", – йдеться у публікації "Думки під Великдень" (1944. – 16 квіт.). "...По тому боці фронту знов шаленіє терор НКВД, скоростріли з наказу більшовицьких комісарів скошують тисячі українського населення...", – зазначає редактор в огляді "Іновазії і українці" (1944. – 20 черв.).

Позиція щодо майбутньої долі України не чітка: так, автори статті "Наш обов'язок" наголошували насамперед на необхідності національного об'єднання на теренах Західної Європи, аби їх "уважали ядром творчих елементів української еміграції" (1944. – 1 лют). Ідея самостійності України прозвучала у замітці "Проголошення Українського національного комітету" (1944. – 10 квіт.) Порушувалося також і питання української мови: "Кожен українець має теж обов'язок ставати в обороні рідної мови всюди, де це потрібно, бо це одна із ознак почуття національної гідності" (1942. – 20 трав.).

Український допомоговий комітет видавав у Брюсселі (Бельгія) газету "Вісті". Оскільки головним завданням самого комітету була координації дій українців на чужині, видання мало здебільшого не ідеологічний, а інформативний характер. Основним завданням для українсього суспільства визначалося післявоєнне відновлення, що можливе лише за умови об'єднання: "Лиш повне зрозуміння того катастрофічного стану, з'єднання і скріплення усіх українських сил в Європі й за Океаном, відсутність особистих інтересів та ревна праця зможуть охоронити нас перед загальним знищенням" (1945. – 15 груд.). У публікації "У чому наша сила" розповідається про відчуття емігранта: "Ми можемо бути далекі тілом від Краю, але він все лишається нам близьким і все стоїть живим перед нашими духовими очима" (1945. – 1 груд.).

Трохи протилежні сентенції висловлені на сторінках паризької газети "Батьківщина", що виходила за сприяння Українського національного фронту. Вже перші шпальти засвідчують прорадянський дух, тому й розвиток України незалежно від СРСР – не розглядався. Чи не в кожному рядку звучить хвала і шана СРСР. Скажімо, у статті "Майбутнє Прикарпаття" подібні ідеали висловлені прямолінійно: "Грандіозна програма розроблена за вказівками натхненника і організатора всесвітньо-історичних перемог, товариша Сталіна. Це дає радянському народові впевненість у тому, що вона буде успішно виконана" (1946. – 1 черв.).

Неоднозначним у різні часи було ставлення Польщі до України, а на цьому тлі – видань на теренах Речі Посполитої до творення суверенної Української держави. Дослідники зазначають: "Політика польського уряду після війни, яка спиралася на концепцію польської моно-

національної держави, була глуха до потреб національних меншостей. По відношенню до українців проводилась репресивна політика, регламентувалися форми суспільного, культурного і освітнього життя" [2, 81]. Наприклад, у Кракові видавалася щоденна українська газета "Краківські вісті", яка певний час навіть імпонувала політиці Гітлера, подаючи матеріали на зразок такого звернення: "Мій Вожде! В імені всіх німців, що Ви їх післали служити у найбільше на Схід висуненому обсягу Вашої влади, маю сміливість дозволити собі побажати Вам усього найкращого..." (1941. – 1 січ.).

На шпальтах "Краківських вістей" подано чимало публікацій про національну літературу й культуру, освіту й політику, життя рідної землі та еміграції. Серед авторів цього видання – І. Огієнко, Б. Лепкий, С. Баран, Є. Онацький, І. Кедрин, М. Островерха, Є. Храпливий та ін. Надзвичайної актуальності набували тут матеріали про національну єдність, спільність українського духу. Зокрема, у статті "Тарас Шевченко – український національний поет" (1941. – 1 січ.) звучить одне з найважливіших завдань: "служити пропаганді гасла єдності й згоди в українській рідні. Коли як коли, але в Шевченкові роковини твердо віримо в перемогу того гасла".

У столиці Чехії, Празі, щосуботи виходив український тижневик "Наступ", редактором якого був провідний діяч ОУН С. Розсоха. Перший час редакція відверто підтримувала гітлерівський режим, неодноразово подавала матеріали про державні амбіції, стратегічні плани чи "побажанє під сучасну пору вияснення політичного, воєнного і господарського становища Німеччини в бої проти західних велико держав" (1940. – 2 берез.). Редакція не ігнорувала питання творення Української держави як такої. У статті "Шляхи національної консолідації" на шпальтах журналу відстоювалася ідея згуртування української еміграції задля майбутнього батьківщини (1940. – 2 берез.), хоча автор констатував: об'єднання українців на чужині неможливе. Ця ж тема порушена у статті "Організуймо міжнародну пропаганду" (1940. – 4 лист.), де йшлося по необхідність "створення авторитетного органу для представництва й оборони наших інтересів на полі міжнародної політики". Д. Орлик подав до редакції свої погляди, висловлені в статті "Націоналізм як нова система виховання" (1940. – 4 лист.), відстоюючи думку про необхідність сповідування українського націоналізму, що мав стати рушієм до побудови нашої державності; таким чином сповідувалася ідея українського ренесансу.

Як бачимо з дослідження діяльності українських сил на чужині та аналізу журналістських матеріалів періоду другої світової війни, політика видань визначалася залежно від ситуації тієї чи іншої західноєвропейської країни та орієнтацій самого часопису. Саме це давало підстави українським часописам висвітлювати національні ідеали, торувати шляхи до майбутнього свого народу після перемоги певних державно-політичних сил у Європі. На основі цього видання висвітлювали бачення долі України після війни та її статусу на міжнародній арені. З газетних статей можна визначити, що частина видань підтримувала німецький уряд і сподівалася на привілейоване становище України після його перемоги. Деякі розраховували на радянську владу. Були видання, які бачили Україну незалежною від жодних країн чи союзів. Були й такі, що не порушували питання майбутнього України як держави, а говорили лише про необхідність об'єднання українців за кордоном.

Отже, розкол у поглядах журналістів та редакторів еміграції на долю України та її національну ідею відкинув можливість об'єднання закордонних українців на ідейних засадах. Це, у свою чергу, сприяло розколові нації на території України, що відбувається й нині.

1. *Євтух В. Б., Трощинський В. П., Попок А. А.* Закордонне українство: Навч. посібн. – К.: ВІК, 2005. – 308 с.

2. *Марунчак М.* Сорок років праці комітету українців Канади: 1940–1980. – Вінніпег, 1981. – 24 с.

3. *Маруняк В.* Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. – Т. П: Роки 1952–1975. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 128 с.

4. *Присяжний М.* Преса української еміграції в Німеччині: Становлення, розвиток, тематична політика (1945–1953). – Л.: Львів. нац. ун-т, 2000. – 220 с.

5. *Сидоренко Н. М., Сидоренко О. І.* Журналістська "планета Ді-Пі": Українська преса у таборах військовополонених, переміщених осіб і біженців після ІІ Світової війни (1945–1950). – К., 2000. – 175 с.

6. *Трощинський В.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К.: Інтел, 1994. – 260 с.

7. *Українці* в зарубіжному світі. – К.: Наук. думка, 1991. – 139 с.

Забіяка І. М.,
к. і. н.

Чи є спадкоємцем "Киевской старины" паризький журнал "Україна"?

Звернутися до паризького журналу "Україна" спонукав мене один дивний факт. Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України готує до видання "Шевченківський енциклопедичний словник". Видано кілька зошитів, у тому числі й на букву "Б", де є стаття про Ілька Борщака. Але в ній абсолютно відсутня інформація про те, що протягом 1948–1953 рр. І. Борщак редагував і видавав журнал, який мав промовисту назву "Україна". Крім того, він не просто редагував і видавав, а більшість матеріалів було підготовлено саме ним.

Перекручення фактів із життя відомих людей, незнання цих фактів чи ігнорування, низький рівень науковості – це нинішній стиль підготовки енциклопедичних видань академічними установами. Це б мало стати предметом серйозних обговорень у наукових та освітніх колах, але, на жаль, цього немає і ще довго не буде.

Інтервал між завершенням видання журналу "Киевская старина" і початком виходу журналу "Україна" – 41 рік. І, здавалося б, про які традиції можна говорити, тим паче, що перший виходив в Україні за часів царату, а другий – зовсім в іншій державі. На нашу думку, це хибне твердження, оскільки питання традицій практично не має меж ні в часі, ні в формаціях. Спадкоємність з'являється тоді, коли наступне відповідає попередньому основними критеріями духовності, креативності, певними організаційними засадами. Здавалося б, визначивши бодай такі критерії, можна підігнати під них будь-які (чи будь-що) періодичні видання, що виходили деінде, але стосувалися чи мали відношення, скажімо, до України.

Хіба можна звинувачувати паризький журнал "Україна" в тому, що його рівень духовності відповідав меншою мірою рівню духовності журналу "Киевская старина"? Декларативно одразу ж можна заявити, що ні. Адже практично неможливо вивести криву лінію графіка духовності як одного, так і другого. Вони будуть абсолютно різними, виходячи з кожного надрукованого матеріалу. Але якщо взяти в цілому потяг до належних Україні матеріалів, то тут можна говорити про спадкоємність, оскільки редакція журналу "Киевская старина" намагалася друкувати матеріали, які стосувалися України і продукувалися не лише авторами, що жили й працювали на її території, а й за її межами, залучаючи матеріали з інших видань, що виходили, скажімо, у Петербурзі, Москві тощо. У свою ж чергу паризький журнал "Україна" намагався друкувати такого ж характеру матеріали, які продукували на території виходу журналу, а також фактично по всьому світі (найчастіше, зрозуміло, з друкованих уже джерел).

Зважаючи на те, що науковий рівень обох видань достатньо високий, варто наголосити, що в обох журналах були надруковані матеріали досить відомих учених, які з політичних обставин були змушені виїхати з України до Америки, Європи, Австралії і т. д. Проте в журналі "Україна" цей науковий рівень був однаковим від першого числа до останнього, а в журналі "Киевская старина" спостерігається відхилення від науковості й поступове тяжіння до публіцистичності, зі зменшенням кількості наукових публікацій. Але в даному випадку, ми не хочемо це констатувати як негатив, відмінність, розбіжність і т. п.

Наголосимо на тому, що за п'ять років вийшло у світ лише 10 чисел журналу "Україна". І протягом такого нетривалого часу, перебуваючи в одних руках і фактично в однакових умова, можна було витримати цей науковий рівень на певній висоті. Як тільки умови змінилися, видання припинило своє існування. Трохи інша картина в журналі "Киевская старина", який виходив протягом 25 років і світ побачило 291 число 98 томами. До того ж журналом керували фактично 6 редакторів, які тією чи іншою мірою вносили свої корективи в його науковий рівень. Варто ще додати, що й політична ситуація поступово мінялася, яка також негативно відбивалась не лише на змісті журналу.

Таким чином, можна зробити висновок, що у творчо-духовному плані паризький журнал "Україна" цілком може бути визнаний спадкоємцем київського журналу "Киевская старина". Згадаймо ще й те, що цей журнал останній рік виходив саме з такою назвою – "Україна", яку (цю назву) підхопили інші науковці в 1914 р. і в 20-х рр. XX ст. Із зрозумілою логікою Ілько Борщак і взяв цю назву для свого журналу, нагадуючи діаспорі на лише

© Забіяка І. М., 2007

змістом публікацій, а й самою назвою країни, яку вони змушені були покинути. А тим, хто залишився на території України, когось підтримати духовно, а комусь продемонструвати незламність, незнищенність її духу.

P. S. З певним подивом читаю в газеті "Українська столиця" матеріал "Україні" – 100 років!" про спадкоємницю журналу "Україна" 1907 року виходу. І одразу згадався вірш російського поета Ю. Лермонтова про Бородіно: "Смешались вместе кони, люди и залпы тысячей орудий...". І все це є в даній публікації. Мусимо детальніше прокоментувати. В газеті написано: "З нашою "Україною" буквально з першого номера ускладнення розпочалися. У 1907 році перше число журналу ввібрало в себе відразу три місяці – січень, лютий і березень, а в другому вмістили повідомлення, що через брак коштів випуск журналу тимчасово припинено". Отже, йдеться не про перше число цього журналу, а перший том, в який увійшли самостійні окремо видані січневий, лютневий та березневий номери журналу "Україна". [Це була традиція – щомісячні випуски об'єднувати в томи. Кожен том об'єднував три місяці. Таким чином, за рік виходило чотири томи]. До того ж перші числа "України" за 1907 рік вийшли відносно без проблем, оскільки кожен з'явився у світ у зазначені місяці. Тоді ж, який номер мав на увазі автор, коли говорив про другий – лютневий чи квітневий? Всі ці номери аж включно спочатку до липня й серпня, а потім листопад і грудень виходили самостійними номерами. А 7 й 8 та 11 й 12 виходили спареними. Це по-перше.

А, по-друге, Юрію Михайловичу Пересуньку окрім повідомлення в другому (?) номері про тимчасове припинення випуску журналу через брак коштів варто було б прочитати "Од редакції" в першому номері першого тому журналу "Україна" 1907 року. Де чітко й ясно написано таке: "Починаючи нове діло – видання журнала "Україна" – почуваємо на собі обовьязок поперед усього виявити наші думки про найголовнійші прінціпи, яких журнал наш буде держатися, та про той звьязок, який зводить в одну лінію журнал "Україна" з журналом "Кіевская Старина", на заміну котрого "Україна" тепер виступає" [Виділення наше – І.З.] [Україна. Науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. Рік Перший. Том І. Январь. 1907. У Київі. 1907. – С. III. – Абзац перший]. Отже, якщо журнал "Україна" 1907 року є спадкоємницею журналу "Киевская старина", то якого ж видання є спадкоємниця журнал "Україна" 1941 року видання? В усякому разі не журналу "Україна" 1907 року.

По-третє, дещо сумнівна й наступна теза інтерв'юрованого: "Потім справи налагодились, і він [журнал "Україна"] виходив до 1929 року". Насправді ця "справа" має таке налагодження. Тільки 1914 року було видано 4 книги за назвою "Україна". Стільки книжок було видано 1917 року. Наступного (1918) – 2 книги. 1924 р. – 4 книги, 1925 – 6, 1926 – 6, 1927 – 6, 1928 – 6, 1929 – 7, 1930 – 5, 1931 – ?, 1932 – 3 книги. Отже, ні про яке тут налагодження справ і мови не може бути. До того ж, як бачимо, і з хронологією також тут не все гаразд. Та це півбіди.

Суть не в тому, що редактор українського видання не знає історії української журналістики і спіткається навіть на історії однойменного видання. Цілком можли-во, що він не має спеціальної освіти. Таке буває. Інколи медики бувають кращими журналістами, а ніж журналісти – медиками. Це життя.

Суть полягає в тому, що нинішні соціально-політичні умови в Україні приму-шують редакторів державних же видань іти на будь-які хитрощі, тільки б знайти кошти, щоб ці видання виходили, прославляли цю державу, відстоювали її інтереси і т. д. і т. п. Ось тут парадокс. А це вже велика біда. А якщо вона ще й оформляєть-ся на державному рівні, то й поготів. Таким чином можна переписати історію до такої міри, що віками наступні покоління не розберуться в ній. А якщо не захочуть розбиратися?!

Сидоренко Н. М.,
д. філол. н., проф.

Пресознавчі інтерпретації: коментарі та факти

Історію української журналістики цілком можна вважати міждисциплінарною сферою. В останнє десятиліття помітним стало зацікавлення дослідників деяких галузей наук пресою різного часу як джерелом пошуку оригінального матеріалу. Найчастіше звертаються літературознавці, історики, педагоги, культурологи. Справді, періодика здатна відкрити таємниці часу, дати тлумачення певних подій, розширити бачення тих чи інших суспільних проблем. Хоча вислів про "дзеркало" і "віддзеркалення", усіх нюансів на шпальтах преси, мабуть, таки перебільшений.

Спостерігаємо, як ускладнюється сьогодні пошук необхідних для дослідження матеріалів: незважаючи на інформатизацію і комп'ютеризацію багатьох сфер науки, оригінальний матеріал (комплекти, окремі номери й випуски) поволі переходять у царину раритетних, "рідкісних і цінних", колекційних, таким чином – малодоступних навіть для фахівців. Незадовільний стан зберігання і відсутність коштів на відновлення, оправлення, ламінування, фільмування, фотокопіювання тощо позбавляють науковців тих краплин, які можуть стати останньою чи передостанньою пропущеною ланкою в низці хронологічної, географічної, проблемно-тематичної реставрації системи преси з переліком нових фактів, дат, назв, імен тощо.

Можна нарікати на рівень обслуговування у багатьох бібліотеках, архівах, музеях в Україні; можна, навпаки, дякувати багатьом працелюбам і знавцям книги, преси й рукописних фондів, краєзнавцям і бібліофілам, які, попри всі труднощі, збирають, оберігають культурну спадщину, люблять і шанують досвідченого дослідника, не шкодують часу і знань для прагматичного аспіранта і допитливого студента.

Але тільки професійне ставлення до матеріалу, прагнення об'єктивно й усебічно проаналізувати й оцінити, вивіряючи з "лупою" кожну букву і слово, не похапцем перемішуючи факти й дати, а скрупульозно й поступово відкриваючи прихований контекст, не з "інтернету" і "ксероксу" вихоплюючи "знання", не опускаючись до компілятивного примітивізму загальновідомого, не втіха "авторським" плагіатом із малопоширеної праці – дають шанс стати вченим, утвердити своє ім'я. На жаль, чимало публікацій недавнього часу, що стосуються сфери української журналістики, історії національної преси, змушують сумніватися в доброякісності наукового процесу в Україні.

Згадаю лише кілька ганебних прикладів: аспірантка, яка "зовсім випадково" забула дати посилання на п'ять повторених "у власному виконанні" сторінок (!) із праці відомого дослідника А. Животка, дуже доречно "приліпивши" посилання на цього автора після цитати Т. Шевченка: "У своїй хаті – своя правда, і сила, і воля"; автори книги про Симона Петлюру (до речі, з текстом як українською, так і французькою мовами), які не розрізняють Могилев і Могилів-Подільський, "Літопис" архівної комісії (як можливий документ) і "Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии" (як періодичне видання), не звіряють назви реальних періодичних видань, додаючи до них навіть назви установ (скажімо, газета "Український національний комітет") тощо.

Ще складніше пояснити передмову до вищеназваної книги, де в одному абзаці – суть незнання, небажання перевіряти, швидкоруч скомпонований текст. Тож ідеться про "львівсько-петербурзький період" у схемі "історичної періодизації редакторської діяльності" С. Петлюри. У переліку видань, до яких у 1904–1907 рр. був причетний цей діяч, зазначені також газети, що виходили в Чернівцях і Києві (як географічно цей простір вписується між Львовом і Петербургом?), а також часописи, позначені 1903 і 1910 рр. (невже викинути ще три роки із журналістської праці С. Петлюри, бо 1908–1910 рр. порушують "схему"?). І найбільше розчулила фраза (в цьому ж реченні): "...та є водночас відповідальним секретарем (читай – редактором) (підкреслено мною. – Н. С.) "Ради". Варто звернутися до "Щоденника" Є. Чикаленка, щоб побачити, як він ставився до С. Петлюри і чи він міг бути редактором.

Власне, чимало проблем в описі української періодики виникає у визначеннях, хто є редактором і видавцем, співробітником і дописувачем, кореспондентом. Не вдаючись у посадові та професійні тлумачення "хто є

© Сидоренко Н. М., 2007

ким" у редакційному колективі, нагадаю, що цензурні та політичні репресії, передусім українського слова, створили умови для основного виконавця у видавничій сфері та його "тіні" (ініціатора, рушія редакційного процесу, творчого натхненника і т. д.), тобто існування офіційного редактора (його ім'я – в усіх документах, на всіх обкладинках; інколи він був формальним, як тоді казали, "підставним") і фактичного (він керує колективом, формує "обличчя" видання, дбає про творчу компетенцію авторів, найчастіше – сам пише тощо). Так було у "Громадській думці" і "Раді" (імена М. Грушевського та А. Ніковського ніколи не стояли у вихідних даних щоденника), популярних газетах для народу "Село" й "Засів" (всі знали, що керує виданнями М. Грушевський) і т.д. Неодноразово редагування "Хлібороба" у Лубнах, а згодом і щоденника "Запоріжжє" в Катеринославі віддавали сучасні дослідники М. Міхновському, зважаючи лише на спогади, принагідні "мемуарні враження" тощо.

Непорозуміння викликають численні псевдоніми, криптоніми, схожі ініціали відомих, маловідомих і зовсім не знаних нині журналістів і дописувачів. Інколи в одному переліку згадуються (через кому) і справжнє прізвище публіциста, і його псевдонім. Виникають розбіжності, зважаючи на певні відмінності правопису, скажімо, початку і кінця XX ст. у прізвищах, іменах, назвах. Це стосується, наприклад, М. Славінського – саме таке написання присутнє у книзі "Заховаю в серці Україну: Поезія, публіцистика, спогади" (К., 2002), упорядниками та авторами передмови якої є нащадки літератора, котрі літеру "і" використовують і у своїх прізвищах, наголошуючи, що так писалося ("як це було за часів Лесі Українки"), і так має передаватися сьогодні.

Перегляд електронного каталогу дисертацій та авторефератів, що зберігаються в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського, підтверджує увагу сьогоднішніх молодих істориків до періодики як джерела тих чи інших досліджень (зокрема "вивчення суспільно-політичної історії України", "дослідження суспільно-політичного життя краю", "в контексті політики українізації", "джерело досліджень національно-визвольних змагань за Українську державу", "джерело вивчення національно-культурної політики Української держави", "як історичне джерело" і т.д.). Напевно, важко чітко визначити, де починається суто історія й завершується історія преси, де, таким чином, проходить наукова межа між дослідженнями історичними (передусім 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни; 07.00.01) та філологічними (10.01.08 – журналістика). Пошук за ключовими словами в електронному каталозі дав такі результати: "*преса*" в назвах дисертацій та авторефератів трапляється з 1994 р.: історичні науки – 13 позицій, філологічні науки – 15; "*періодика*": історичні науки – 2, філологічні – 1. Бувають інші міждисциплінарні "використання", як-от: "*інформація*": філологічні науки – 1 позиція, політичні науки – 3; "*комунікація*": філософські науки – 4 позиції, філологічні – 2.

Тож, ознайомившись із текстами таких авторефератів, як "Українська історіографія та журнал "Основа" в контексті культурно-національного відродження України" С. Ш. Айтова (Дніпропетровськ, 2001), "Киевлянин" і суспільно-політичні рухи в Україні: 1900–1914 роки" Р. В. Гули (Дніпропетровськ, 2003), "Періодична преса Києва як джерело вивчення суспільно-політичної історії України (1905–1914 рр.) Т. В. Антонченко (К., 2004), "Український національно-визвольний рух у Галичині на початку XX ст. та українська преса Наддніпрянської України" Н. П. Олешко (Х., 2006), "Національно-культурний рух 1907–1914 років і українська преса" О. А. Яцини (Х., 2002) та деяких інших, можемо зробити такий висновок: дослідникам байдужа об'єктивна система преси того чи іншого періоду, вони із загальної картини вилучають тільки ті фрагменти, ті видання, які їм найдоступніші та підпорядковані визначеній темі. При цьому, як правило, навіть ігноруються журналістикознавчі, історикожурналістські дослідження.

Неважко помітити брак "філологічної культури" у деяких згаданих авторефератах. Так, працюючи із текстами "Основи" (1861–1862), дніпропетровський здобувач С. Ш. Айтов інколи подає таке написання прізвищ та ініціалів, як: *А. Свідницький, В. М. Бєлозерський, П. І. Глібов* і т. д. Часом дається взнаки необізнаність термінологічна, що стосується жанрів, посад, редакційно-видавничих і журналістських обов'язків тощо. Наприклад, у деяких працях трапляються неподинокі хиби, що межують із нісенітницею: "*розміщений у газеті допис*", "*видавничник Б. Грінченко*", "*серед статей переважають рецензії*", "*результати опиту населення*", "*Міністерство народного просвітительства*", "*Головна управа преси*" (замість – Головне управління у справах друку), "*видав-*

ництво газети", "*ліцензія на друк*" (ще на початку XX ст. видавалися "свідоцтва") і т. д.

Плутанина існує в хронології – датах народження і смерті, появи і закриття того чи іншого часопису, старий і новий стилі додають хаосу в українську історію. Варто переглянути сучасні газети, які вшанували пам'ять Євгена Чикаленка та століття виходу у світ щоденника "Рада", щоб зрозуміти, наскільки перекрученими, неточними, нелогічними, неакуратними є деякі біографічні згадки, цитати, цифри, послідовність подій тощо.

Зважаючи на широке відзначення 100-літнього ювілею газети "Рада", чимало ук-раїнських видань звернулися до історії цього часопису. Але поверхове вивчення дат, імен, подій, поспіх у підготовці матеріалу, відсутність кваліфікованих експертів-консультантів, які б переглянули й порадили при написанні подібних текстів, сприяли поширенню у пресі неточних, невивірених, перекручених фактів. Скажімо, у публікації "Сто років тому народилася газета "Рада" на шпальтах "Хрещатика" (2006. – 17 жовт.) трапляється чимало "сенсаційно"-поверхових тлумачень: "Рада" як перше всеукраїнське видання (?), "перше масове видання українською після зняття урядом заборони на друк рідною мовою" і т. д. По-перше, російський уряд ніколи офіційно не знімав заборон на друк (ніколи не оголошував про скасування Валуєвського циркуляру 1863 р. чи Емського указу 1876 р.), по-друге, як же бути з іншими масовими українськомовними виданнями, що вийшли у світ у Східній Україні на кілька років раніше, ніж щоденник "Рада" ("Хлібороб" у Лубнах", "Рідний край" у Полтаві та, власне, й її попередниця – "Громадська думка")? "Хлібороб" мав наклад 5 тис. примірників, якого не вдалося досягнути навіть потужній "Раді". При цьому не варто забувати, що йдеться передусім про Наддніпрянщину, українські землі в межах Російської імперії, адже на Галичині національна поступова преса (серед якої визрівають і зародки *всеукраїнських* видань) розвивається вже в другій половині XIX ст., Львів набуває слави "українського духовного П'ємонту"...

У статтю про газету "Рада" вкралося ще кілька помилок у датах і назвах. Так, формулюючи речення: "Коли 17 жовтня 1905 року з'явився маніфест про "дарування свобод" і через тиждень затвердили "Тимчасові правила про друк", варто було б зазирнути до довідників, аби зрозуміти: "Тимчасові правила" затверджені лише 24 листопада 1905 р., тобто минуло більше місяця, понад 5 тижнів. У підписі під фотографією представників редакції газети "Рада" у 1908 р. трапилися дві прикрі помилки у написанні прізвищ журналістів: *Техтер* замість *Гехтер* і *Сабаядир* замість *Сабалдир*. Різниця в одній букві, але неприємно, важко тут виправдати і співробітника газети "Хрещатик". До речі, подібна помилка є ще в одній статті "Рада" – перша всеукраїнська газета", надрукованій в "Українській столиці" (2006. – 22–28 верес.), де, певно, під *С. Василенком* приховано прізвище *С. Васильченка.*

В одній з аналізованих вище публікацій зазначено, що "Рада" не виходила з липня 1914 р., в іншій – 20 серпня 1914 р. уряд "признал необходимым приостановить издание в *Киеве* (так в оригіналі! – Н. С.) газеты на малороссийском языке "Рада" на все время военного положения". Де ж істина? Знову майже місячний інтервал роз'єднує дати припинення виходу у світ київського щоденника. Уважний журналіст і музейний співробітник могли б зазирнути до бібліотечних (чи архівних) фондів, щоб встановити дату виходу останнього номера газети "Рада".

І "Хрещатик", й "Українська столиця" цілу полосу з фотографіями присвятили київському щоденнику, але уважному читачеві (особливо – знавцеві) впадуть в око різноманітні огріхи: дата народження Є. Х. Чикаленка (все ж *9 грудня*, а не *2*), двозначні фрази – "*освіту здобув* на природничому факультеті *Харківського інституту*" (відомо, що цей студент був виключений через три роки навчання у Харківському університеті, на студентську лаву більше не повернувся); "після арешту журналістів "Громадської думки" автори підписували свої твори псевдонімами або *крептонімами*", "цікаві новини з аналітичним аналізом" і т.д.

Тож дослідники, передусім журналістикознавці, мають ще багато покласти праці, аби створити таку систему об'єктивних, незаангажованих, неполітизованих знань про історію, теорію і практику, щоб якомога менше лишалося недомовленостей і "вільних тлумачень".

Варто нагадати слова про "нелукавий присуд історії", що прозвучали в передовій статті "Громадської думки"; потребу "не зводити рахунки з минулим", а об'єктивно і чесно, з науковою відповідальністю і громадянською совістю шукати істину.

Ткач О. І.,
викл.

Традиції та уроки студентської преси

Розвиток преси, зокрема студентської, завжди був складним. Існувала вона на догоду вищим ешелонам влади, перевірялася цензурою і за найменші відхилення редактор молодіжки карався суворо. Як і редактор будь-якої іншої газети, до речі. Вважалося, на чийому возі сидиш, того й пісню співаєш, бо багатотиражки (а студентські газети належали саме до них), очолювані редакторами, насправді ж виконували волю ректора вишу чи іншого керівника, якого примушували курирувати газету й нести повну відповідальність за надруковане в ній.

Пам'ятаю ті часи (починала свою журналістську діяльність у 80-х рр.), коли кожен номер багатотиражної газети "Гірничий інженер" Криворізького гірничорудного інституту (нині Криворізького технічного університету) перед тим як підписати його до друку, треба було віднести на читку (так і хочеться сказати, на чистку) до цензора, який сидів тут же, у друкарні, і перечитував усі сторінки. І не дай Боже, щоб хоч рядком обмовитися, наприклад, про те, що в інституті існує кафедра військової підготовки. Це була таємниця. Чому про це не можна було говорити, я так і досі не знаю.

Свого часу ми з директором музею історії інституту Григорієм Григоровичем Михайлюком їздили до київського архіву і відшукували перші номери нашої багатотиражки, що почала виходити ще в далекі 30-ті рр. XX ст. Тоді не було інституту, існував гірничий технікум, і назву газета мала іншу – "Соціялістичні кадри" (через букву "я", бо тоді був такий правопис, де говорилося, що в українській мові "л" буває тільки м'якою (наприклад, лямпа, лєбідь) і для української мови не характерно вживання після голосної "а", треба тільки "я" (соціяліст) і т. ін. Такот, у тій газеті, що вийшла друком в обмеженій кількості, десь кілька номерів, були досить цікаві підписи під замітками: "Око", "Вухо" тощо. І викривалися, критикувалися недоліки тодішнього суспільства гнівно й безжалісно на її шпальтах.

Страх у душі після виходу кожного номера був постійним. І варто було лише почути: "Зайдіть до парткому", холонуло всередині: отже, щось пропустили не те або не так написали, і тепер чекай великої неприємності. Я не була членом партії, та й була тоді ще кореспондентом за молодістю літ, але моя колега, редакторка газети, член КПРС, Ольга Іванівна Пятецька, потерпала від цього дуже.

Тепер вже інші часи, і не холоне серце від чиїхось нарікань. Хоча, звичайно, вболіваю всією душею за надруковане слово, хочеться, щоб газета була цікавою і на неї завжди чекали молоді читачі.

Роль засобів масової інформації сьогодні, безперечно, дуже велика. Телебачення, газети, журнали, радіо, інтернет – все це сприяє швидкому поширенню інформації. І хоч немає того страху, який був колись, все ж лякає хіба що непомірна її кількість, що завалює читачів, глядачів, слухачів. (До речі, місто Кривий Ріг можна віднести до Книги рекордів Гіннесса за величезну кількість друкованої продукції, що виходить у світ. Лише зареєстрованих газет більше сотні. Щоправда, не всі вони сьогодні виходять регулярно за браком коштів. Але перед черговими виборами!.. О, що тоді діється: газетами хоч проспекти вкривай. На жаль, більшість із них лише з негативним підтекстом.)

І все це тисне, засмучує, пригноблює. І тоді починає огортати жах зовсім з іншого приводу: про які тільки страхіття не пишуть на сторінках газет (приміром, про різні напади на окремих людей і вилитий бруд на владу та про різних чаклунів, ворожіння, привороти тощо). Ось де стає по-справжньому страшно! А люди вірять друкованому слову. І раптом хтось це справді зробить? І таки завдасть собі клопоту з цим чаклуванням... Аби можна було тільки уявити ті

© Ткач О. І., 2007

потрясіння, які може накликати на себе якась закохана особа: а вже "космічні ниточки" смикнули і – нівечаться долі людей, і насамперед своя.

Але це так, до слова.

Повернімось до нашої теми і студентських газет. Їх вже сьогодні не називають багатотиражними, вони – звичайні газети молодіжного характеру. Але знову ж таки через фінансові труднощі, бо ми знаємо, яка дорога друкована продукція, регулярність свого виходу вони втратили. Той же згаданий раніше "Гірничий інженер" нині виходить лише чотири–п'ять разів на рік.

"Вісті з економічного..." – газета Криворізького економічного інституту державного закладу "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", редактором якої я є, виходить з 2001 р., хоча інститут існує з 1966-го і йому виповнилося 40. Окрім стіннівок, почали видавати свою газету студенти та викладачі. Вона виходить регулярно, раз на місяць, і то завдячуючи клопотанням попереднього директора інституту Григорія Степановича Осадчука, який всією душею вболівав за своє "дитя". Газета об'єднує педагогічний колектив, який живе єдиним прагненням, щоб виховати підростаюче покоління духовно багатим і всебічно розвиненим, обізнаним, і студентську молодь, яка прагне розуміти життєві істини, щоб стати високоморальними людьми – патріотами, науковцями, працівниками.

Значна частина газетної площі надається тематиці, присвяченій вихованню у студентів патріотизму, любові до українського народу, до України. Червоною ниткою на газетних шпальтах проходить тема любові до рідної мови. Студентська молодь відгукується на це: на сторінках газети розповідає про свої зустрічі з відомими криворізькими поетами і письменниками, такими, як лауреат Державної премії імені Т. Г. Шевченка, член Спілки письменників України Григорій Гусейнов, криворізька поетеса Любов Баранова, член Національної спілки журналістів України Іван Найденко, відомий поет Криворіжжя Леонід Савонін, письменник-видавець Володимир Стецюк, молодий поет Максим Кабір та ін.

"Народ – зодчий мови, мова – зодчий народу" – під таким заголовком подано розгорнуту характеристику роботи кафедри української та іноземних мов інституту. Відмітною рисою її виховної роботи є застосування знань рідної мови під час проведення конференцій та інших заходів. У рубриці "На Україну милу..." розповідається про зустрічі студентів із відомими людьми Криворіжжя, такими, як художник Леонід Давиденко. Любов митця до рідної Вітчизни, до славної історії запоріжців звучить з усіх його художніх полотен. "За єдину незалежну і соборну Україну" – до Дня соборності та Дня незалежності студентським самоврядуванням готуються матеріали, які ознайомлюють читачів з історичними подіями, що відбувалися на початку XX ст. й нині. "Козацькому роду – нема переводу", "Видатні постаті України" – під такими гаслами відбуваються конкурси рефератів першокурсників, кращі з яких друкуються на сторінках газети. Студентам цікаво дізнаватися про побут, вбрання, звичаї своїх предків, про їх життя і ремесла.

"Тарасові вечори" стали вже традиційними для інституту. Їх проводять зазвичай навесні – у пам'ятні березневі дні, пов'язані з життям і творчістю Великого Кобзаря, днем народження та перенесенням праху поета з Петербурга в Україну. "Бережімо нашу мову!" – під такою рубрикою зібрано висловлювання та поезії видатних українських поетів, письменників і студентів інституту про рідну мову. Газета бере активну участь у різних конкурсах, які проводяться в Україні Національною спілкою журна-лістів. Вона є учасницею перших трьох Всеукраїнських виставок-конкурсів молодіжної преси, які проводилися в Києві, а в 2006 р. стала переможницею Загальнонаціонального конкурсу "Українська мова – мова єднання", що проводився одеським головою Національної спілки журналістів Ю. Работіним.

Студентська молодь, а особливо її актив – рада студентського самоврядування – з великим задоволенням практикується у відточенні пера. І все, що відбувається в країні та за кордоном, хвилює її, тому й потрапляють їхні небайдужі відгуки на сторінки молодіжки, і з таким нетерпінням чекають вони виходу кожного наступного номера газети. Співробітники і студенти інституту багато уваги приділяють темам, які стосуються не тільки життя молоді, а й суспільних проблем, громадсько-політичних подій, які відбуваються у місті, країні, світі. Тішить те, що вже немає заборонених тем. І сьогодні ніхто не вказує, які матеріали друку-

вати і про що писати. Правда, молодь інколи своїм сленгом таке напише, що доводиться переписувати заново, щоб стало зрозумілим не тільки їм, а й представникам старшого покоління.

Нині не проблема поїхати відпочивати або навчатися за кордон. Перебуваючи за межами рідної країни, студентство вчиться шанувати і любити свій народ, гордитися здобутками своєї Вітчизни, вболівати через недоліки й негаразди, яких ще так багато у нас (наприклад, дороги й сміття). Молодь бачить усе вже зовсім по-іншому: їх не залякати (бо "нас багато і нас не подолати!"), вони сміливо йдуть на зустріч з недозволеним кандидатом, хоч їх у цей час заганяють на незапланований концерт, присвячений невідомо якому святу... Вони вже не так, як ми, вчаться і не так відпочивають. Зовсім інший світ! Зовсім інший час!

Зате, повертаючись додому, в рідну Україну, зовсім іншими очима дивляться на все, що відбувається в державі й світі. Їх не здивуєш чимось особливим – вони все бачили і все знають.

Але зберігаються добрі традиції в інституті, лишається спрямованість і дух газети. Старші вчать молодших. Досвідченіші навчають менш досвідчених, але таких розумних, бойових, задерикуватих.

Гортаючи сторінки газет, сама переймаюсь їхнім духом. Ось вони які: сміливі й рішучі. Молодече завзяття, молодечий настрій найбільш притаманні саме цій золотій порі – порі студентства. Молодість, одним словом! Їй усе вдається, ніяких перепон не існує. Це вселяє оптимізм і віриться, що країна буде жити.

Країні Україні – бути!

Демченко В. Д.,
д. філол. н., проф.

Українська журналістика в контексті сучасних громадсько-політичних відносин

Другу річницю "Помаранчевої революції" в Україні відзначали буденно і скромно: вчорашні переможені, що знову стали ключовими політичними фігурами, зрозуміло, в "трудах и заботах" про народне благо, а самі революціонери, чиї монолітні на Майдані ряди давно перетворились на "різновекторні" клаптики, сором'язливо і подалі не лише один від одного, а й від людських очей. Все частіше пригадується сакраментальний вислів політика з сусідньої країни: "Хотіли як краще, а вийшло як завжди...".

Про буремні вуличні баталії, що миттєво переносились на шпальти видань, у радіоефір і на телевізійні екрани, нагадують хіба що солідні рекламні бігборди на людних місцях у центрі міста: "Настала нова "Ера" телебачення". І щось подібне пов'язане з "5 каналом". Навіть пересічному і затурканому щоденними проблемами громадянинові нема потреби пояснювати, що то за "Ера". Бачили, знаємо... Проте вмикаємо все рідше і рідше. Чому? Обидва канали стали надмірно респектабельними, то захищали владу, а тепер вже й невідомо кого...

Попри всі очікування преса знову викликає незадоволення, а гарантії її свободи, як і раніше, у центрі уваги громадськості. Хоча Президент країни вважає у цій сфері демократичні зміни найбільш помітними, це не завадило йому в тоні, притаманному скоріше попереднику, "поставити на місце" журналіста, що осмілився поставити питання про поведінку сина. Можливо, й не слід порушувати ці дрібні (з огляду на проблеми держави, звичайно) теми, але ж і американські медіа не менш прискіпливі до поведінки доньок нинішнього президента, а вся англійська преса – від таблоїдів до респектабельних видань – повідомила читачів про витівку онука королеви, що з'явився на маскараді в одязі фашистського штурмовика. І хоч не давні римляни створили засади сучасної демократії, але саме в них народився афоризм, буквально адресований нинішнім можновладцям: "Дружина Цезаря – вище підозр...". Нічого з цим не вдієш, особливо після палких виступів на Майдані про моральність влади. Справді, не можна бути "наполовину вагітним": або ми втілюємо в життя сказане там, або ще раз доводимо своїм виборцям, що між обіцянками політиків і їх реальними справами "дистанция огромного размера".

Помітним проривом для українських медіа на шляху до демократизації могло б стати створення громадсько-правового чи суспільного ТБ (теж, між іншим, публічно обіцяного). Проте потім виявилось, що одні вболівають за нинішнє УТ, яке ще може з бридкої нецікавої жаби перетворитись на таку собі суспільно значущу царівну, а інші не можуть знайти 12 осіб із "авторитетом у масштабах нації", щоб було як у Бі-Бі-Сі. Досі знайшли одного – чинного Президента, але йому, зрозуміло, зараз не до телебачення. Хоча у Німеччині, яка вважає себе країною з молодою демократією, телевізійна рада на громадсько-правовому каналі ЦДФ складається з 77 осіб, серед яких і представники партій пропорційно до їх місця у парламенті, і репрезентанти громадських організацій, профспілок, релігійних конфесій та ін. (зокрема й висуванець єврейської общини, як данина Голокосту). Усі рішення приймаються консенсусом, всі з цим погоджуються. Але то німці...

Все частіше виникає парадоксальна ситуація. Чим віддаленішою стає ідея створення в Україні інституту справді вільних і незалежних ЗМІ (бо це й є той лакмусовий папірець, за допомогою якого перевіряється рівень демократизації суспільства), тим частіше згадується колишня радянська преса. Саме та, про яку колись гірко жартували: у "Правды" відсутня правда, а в "Известиях" – немає новин. Але ж, з іншого боку, саме ті, хто випускав їх, та тисячі їм подібних сміливо прирівнювали "до багнета перо" та "глаголом жгли сердца людей". А нині все на продаж...

Хоча ні. В екстремальній ситуації, коли можновладці ледь не затягли країну в прірву братовбивчої війни, і ми виявились здатні на двох-трьох каналах і слово перетворити на багнет, і дієсловом змусити країну почервоніти від сорому за свою владу і вимести її поганою мітлою. Але як тільки розібрано барикади і потрібно починати мирне життя з йо-

© Демченко В. Д., 2007

го неминучою щоденною роботою, наша журналістика якось тьмяніє і починає знову говорити наче одним голосом. Ті ж хлопці й дівчата, яких виховала "помаранчева зима", вже не здаються телевізійними Давидами, що повалили-таки владного Голіафа.

Натомість все частіше спадає на думку крамольне: а може, це не вони, а азартний шеф загрався і в якусь мить все поставив на червоне... І зірвав-таки банк. Виявилось, правда, що не він один, тож необхідно розібратись та розподілити вигране. А "нова ера" преси врешті-решт може трошки зачекати. Не до неї, коли ти на самому верху, і голова трохи паморочиться від висоти та досягнутого. А про "запаморочення від успіхів" попереджав ще "батько усіх народів". Уважному, хоч і відстороненому спостерігачеві залишається порівнювати те, що мали, з тим, що маємо. У зв'язку з цим на думку спадає анекдот, народжений у часи тотального домінування політтехнологій: "Чим відрізняється брудний та бридкий пацюк від білої пухнастої мишки? У мишки ПР кращий".

Відчуття дежа вю не полишає й тоді, коли згадуєш, як прожила наша журналістика час від утвердження незалежності й досі. Майже одномоментно за порівняно короткий відрізок "гласності" зруйнована колишня модель преси, яку відомий російський дослідник Я. Засурський слушно визначив як "інструментальну". Особливістю такої моделі було те, що преса залишалась лише інструментом у руках єдиної партії й тогочасних владних структур. Цей інструмент використовувався з пропагандистською метою, для придушення будь-якого вільнодумства та інакомислення. Ця модель не просто позбавляла пресу самостійності, а й підміняла інформування агітацією та пропагандою.

Не можна стверджувати, що така роль задовольняла саму тодішню пресу та журналістів. Адже невипадково перебудова почалася саме з гласності, переоцінити значення якої в ліквідації радянського ладу просто неможливо. Відомий афоризм – "Один "Взгляд" – СССР не стало" (маємо на увазі популярну телепередачу) – лише на перший погляд здається гіпертрофованим. Бо насправді у цей період збіглися політична та інформаційна революції, які пліч-о-пліч вирішували завдання суспільної перебудови, хоча кожна з них лише їй притаманними способами.

Саме в цей період ЗМІ не просто проникають у політичну сферу, а й перетворюються чи не на один з найважливіших інструментів реалізації політичного процесу. Виявляється (для нашого суспільства це справді стало відкриттям), що преса здатна прямо апелювати до громадськості, обминаючи такі традиційні суспільні інститути, як політичні партії та організації, церква, школа, сім'я тощо. Вона починає виступати активним суб'єктом політичного життя і доводить, що багато чого може зробити у цій ролі. У пересічного громадянина формується навіть уявлення, що демократія – це коли політику роблять не в кабінетах, а на шпальтах популярних видань чи на телеекрані. Якщо не політику, то політиків. Досить згадати кар'єру першого президента України Л. Кравчука, який у свідомості телеглядачів утвердився як публічний політик під час знакових для країни теледебатів із лідерами Народного руху, зірка яких саме тоді теж зійшла на політичному небосхилі. Або поновимо в пам'яті довгий список популярних журналістів і публіцистів, обраних за часів перебудови та в перші роки незалежності до парламенту та рад різних рівнів. Для чого журналісти і публіцисти потрібні були парламенту, а парламент був потрібен журналістам і письменникам – ніхто не знав та й думкою такою не переймався. Це був своєрідний символ – знак єднання політики і журналістики, який обіцяв ще не відомі нашим співгромадянам результати.

Великі сподівання, однак, не підтвердились реальними змінами у житті, романтичні пориви далі пристрасної балаканини не пішли, не реалізовані позитивні очікування дієвості від ЗМІ дуже скоро почали формувати негативне поле навколо преси, що спричинило "кризу очікувань". Водночас самі журналісти зрозуміли, що замість обслуговування влади, як це було раніше, слід переходити до задоволення інформаційних потреб споживачів. Цей перехід давався пресі важко, хоча здавалося, що "ринкова" теорія її розвитку у нас була давно відома. Проте сувора практика "дико-го ринку" дуже скоро розвіяла теоретичні ілюзії. Можна з упевненістю твердити, що романтичний ідеалізм нашої журналістики розбився об ціну на папір, друкарські та поштові послуги. Майже як у поета: "Любовная лодка разбилась о быт..."

Виявилось, що недостатньо оголосити газету чи телеканал незалежним і декларувати їх перетворення на "четверту владу". Справжній медійний ринок передбачає, що на його теренах будуть діяти лише по-справжньому економічно незалежні структури, які ефективно зможуть використовувати інформацію як товар; буде домінувати приватна власність на

ЗМІ, продаж інформації заради прибутку, а не в ім'я ідеологічних цілей.

У нашій країні перетворити інформацію на справжній товар, та ще й ефективно продавати його поки що не вдається. Більше того, виявилось, що в умовах сучасної української економіки навіть самоокупність друкованих, а тим більше електронних ЗМІ практично неможлива: ні продаж, ні реклама не здатні відшкодувати всіх витрат. У таких умовах годі чекати інвестора, який захотів би вкладати гроші в медійні проекти заради них самих, – надто великі й абсолютно невиправдані з точку зору бізнесу ризики. Залишається інвестування з метою отримання майбутніх політичних дивідендів. Бо саме право визначати редакційну політику і спрямованість того чи іншого ЗМІ і могло відшкодувати витрати.

Ціна слова (як набатного дзвону на сторожі свободи) деномінувалася ще швидше, аніж український ерзац-карбованець, який передував гривні. Що ж до вартості (тієї, що входить до асортименту передвиборних технологій, ажіотажний попит на які досяг майже точки кипіння під час останніх президентських та парламентських виборів), то вона різко зросла.

Врешті-решт купівля пакета ЗМІ (зокрема й контрольного) є світовою практикою. У країнах з усталеною демократією вона диктується не лише економічними розрахунками, а й бажанням відстоювати свої корпоративні інтереси (як у бізнесі, так і в політиці) та впливати на громадську свідомість. В Україні, як і в інших пострадянських країнах, акцент перенесено на останнє. У перехідний період, коли стабільні політичні інститути ще не сформувались, великі політизовані медіаоб'єднання почали віді-гравати роль "ерзац-партій" з певним набором суспільних функцій: забезпечення інформаційної підтримки певним силам та кандидатам, організаціям, зв'язку з електоратом, мобілізації ресурсів та лобіювання тих чи інших рішень.

Не треба великого розуму, щоб усвідомити: у такій ситуації не лише журналісти, які сидять на ціпку в олігархічних виданнях, а й ті, що ніби постійно перебувають у вільному польоті, моляться тому чи іншому "богові" з туго набитим гаманцем, бо з атеїзмом, як відомо, у нас покінчено і, здається, назавжди. Тож недостатньо виставити на загальний осуд одного такого журналіста, його ім'ям назвавши 30 журналістських срібляків. Бо розмови про свободу, що радісно обійнялася з пресою, – лише уявлення, омріяний фінал переможної різдвяної історії. У прагматичній дійсності все це має інший вигляд. Можливо, не про продажність одних і барикадний героїзм інших варто зараз говорити, радше – про вироблення спільних для всіх корпоративних норм і правил, елементарне відчуття міри і тієї межі, переступати яку не можна вже ні за яких обставин. Бо, як свідчить досвід, ми займаємося справою, в якій відсутність відчуття міри, то вже майже вища міра. В очах та оцінках глядача, слухача, читача...

У нашій професії так важливо, перефразовуючи історика М. Костомарова, починаючи своє сходження Растіньяком, не закінчити його Расплюєвим. Тим більше, що стадію перетворення романтичного бальзаківського провінціала в закінченого столичного циніка ми вже, здається, пройшли. Тож слід повернутись до розбудови справжньої журналістики і нової преси. Інакше нас чекає доля персонажа з твору Сухово-Кобиліна – кримінального символу повної свободи від всілякої моралі й такої ж повної несвободи від продажу.

Наукове видання

Наукові записки Інституту журналістики

Том 26

січень – березень 2007 рік

На першій сторінці обкладинки вміщено фото **Чернякова Бориса Івановича**, доктора філологічних наук, професора Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, автора понад 300 наукових праць, зокрема близько 100 окремих видань з історії та теорії вітчизняної преси, журналістикознавства, літературного та історичного краєзнавства; лукашезнавчі дослідження веде з 1999 р.

Професор Черняков Б. І. опублікував десятки статей і такі окремі праці: "Микола Олексійович Лукаш. 19.12 1919–29.08 1988: Коротка хроніка життя й творчості" (К., 2004); "Повернення. Доля і недоля Микола Лукаша: (Статті і матеріали 2000–2003 рр.)" (К., 2004); "Микола Лукаш: Твори і переклади. 1953–1988 рр.: Бібліографічний посібник" (К., 2004); "Микола Лукаш у перекладознавчій критиці: Хроніка прижиттєвих публікацій" (К., 2005, 2 частина); "Сучасники – про Миколу Лукаша: Дайджест прижиттєвих публікацій" (К., 2005); "Микола Лукаш: Бібліографічний покажчик" (К., 2007).

Над випуском працювали:
Відповідальні секретарі **Анастасія Волобуєва, Ніна Вернигора**
Редактор **Ганна Дзюбенко**
Коректор **Наталя Аландаренко**
Комп'ютерна верстка **Наталії Панченкової**
Технічний редактор **Вікторія Шевченко**
Художній редактор **Олена Поліщук**